T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HİCRÎ İLK DÖRT ASIR HADİS KAYNAKLARINDA İBN ABBAS'TAN MEVÂLÎSİ ARACILIĞIYLA NAKLEDİLEN RİVÂYETLERDEKİ DEĞİŞİM

İRFAN ZENGİN

Danışman : Prof. Dr. Şemseddin KIRIŞ
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Recep TUZCU
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Nagihan EMİROĞLU
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Cabir OSMANLI

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

İrfan ZENGİN

ÖZET

DOKTORA TEZİ

HİCRÎ İLK DÖRT ASIR HADİS KAYNAKLARINDA İBN ABBAS'TAN MEVÂLÎSİ ARACILIĞIYLA NAKLEDİLEN RİVÂYETLERDEKİ DEĞİŞİM

İRFAN ZENGİN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. ŞEMSEDDİN KIRIŞ

Hadis literatüründe İbn Abbas (r.a.), İsrâiliyat ve diğer çeşitli kaynaklardan beslenen rivayetleri aktardığı gerekçesiyle eleştirilmiş; bu eleştiriler büyük ölçüde onun rivayetlerinin asıl taşıyıcıları olan mevâlîsi (âzatlı köleleri) üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu noktada eleştiriler, özellikle İbn Abbas'tan en fazla hadis nakleden mevlâsı İkrime üzerinde odaklanmaktadır. İkrime'nin Hâricî veya Sufrî eğilimlerle ilişkilendirilmesi ve buna bağlı olarak rivayetlerinin bu yönelimlerin izlerini taşıdığı iddiası, bu çalışmanın temel analiz eksenlerinden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilen rivayetleri kronolojik bir çerçevede ele almaktadır. Hicrî ikinci asırda İbn Abbas'ın tüm mevâlîsinin rivayetleri taranmış; üçüncü asırda rivayet hacmindeki ciddi genişleme nedeniyle kapsam İkrime, Miksem b. Bücra ve Küreyb ile sınırlandırılmış; dördüncü asırda ise yalnızca İkrime'ye nispet edilen rivayetler tespit ve tahlil edilmiştir. Söz konusu rivayetler, cerh-ta'dîl kriterleri, üslup analizi ve önceki dönem rivayetleriyle sistematik karşılaştırma yöntemleri kullanılarak hem sened hem de metin tenkidi açısından değerlendirilmiş; bu doğrultuda sahih, hasen, zayıf veya mevzû şeklinde sınıflandırılmıştır.

Araştırma bulguları, dördüncü hicrî asırda İkrime – İbn Abbas tarikiyle dolaşıma giren rivayetlerin önemli bir kısmının erken dönem hadis külliyatında bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu ya güvenilirliği tartışmalı râviler aracılığıyla nakledilmiş ya da metin düzeyinde önceki dönemlerin yerleşik rivayetleriyle çelişmektedir. Ayrıca, bu rivayetlerin bir kısmının tefsir, tarih ve edebiyat kaynaklarından hadis literatürüne taşındığı, bir kısmının ise aslen diğer sahâbîlere ait olan metinlerin İbn Abbas'a isnad edilmesiyle oluştuğu tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular, İbn Abbas'a yöneltilen tenkitlerin ne ölçüde isabetli olduğunu sorgulamayı mümkün kılmakta ve mevâlînin rivayetleri üzerinden İbn Abbas hadis mirasına dair bütüncül bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Hadis, İbn Abbas, İkrime el-Berberî, Mevâlî, Rivayet, İsrâiliyat

Haziran 2026, 510 Sayfa

ABSTRACT

PH.D THESIS

CHANGES IN NARRATIONS TRANSMITTED FROM IBN ʿABBĀS VIA HIS MAWĀLĪ WITHIN THE HADITH SOURCES OF THE FIRST FOUR HIJRĪ CENTURIES

İRFAN ZENGİN

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: PROF. DR. ŞEMSEDDİN KIRIŞ

In hadith literature, Ibn ʿAbbās (may God be pleased with him) has been criticized for transmitting traditions drawn from Isrāʾīliyyāt and various other sources. These criticisms have largely concentrated on his mawālī (freed slaves), who served as the principal transmitters of his traditions, with particular focus on ʿIkrima, the mawlā who narrated the greatest number of traditions from Ibn ʿAbbās. The allegations associating ʿIkrima with Khārijī or Ṣufrī tendencies, and the attendant claim that his transmissions bear the imprint of these orientations, constitute one of the central axes of analysis in this study.

This study examines the traditions transmitted through the mawālī of Ibn ʿAbbās within a chronological framework. In the second Hijrī century, the traditions of all of Ibn ʿAbbās's mawālī were surveyed; in the third century, owing to the considerable expansion in the volume of narrations, the scope was confined to ʿIkrima, Miqsam ibn Bujra, and Kurayb; and in the fourth century, only the traditions attributed to ʿIkrima were identified and analyzed. The traditions were evaluated through both isnād and matn criticism — employing the criteria of jarḥ wa-taʿdīl, stylistic analysis, and systematic comparison with the traditions of preceding periods — and were classified as ṣaḥīḥ, ḥasan, ḍaʿīf, or mawḍūʿ accordingly.

The findings of the research reveal that a significant portion of the traditions circulating through the ʿIkrima – Ibn ʿAbbās channel in the fourth century are absent from the earlier hadith corpus. The great majority of these traditions were either transmitted through narrators of questionable reliability or conflict, at the level of matn, with well-established traditions of earlier periods. Furthermore, it has been established that a portion of these traditions migrated into hadith literature from exegetical (tafsīr), historical, and literary sources, while another portion was formed through the reassignment of texts originally attributed to other Companions to Ibn ʿAbbās. Taken together, these findings make it possible to interrogate the extent to which the criticisms directed at Ibn ʿAbbās are well-founded, and offer a comprehensive evaluative framework for the traditions of Ibn ʿAbbās as viewed through the transmissions of his mawālī.

KEYWORDS: Hadith, Ibn ʿAbbās, ʿIkrima al-Barbarī, Mawālī, Narration, Isrāʾīliyyāt

June 2026, 510 Pages

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim boyunca ve bu tezin hazırlık sürecinde kıymetli vaktini, engin bilgi birikimini ve tecrübelerini benden esirgemeyen; çalışmamın her aşamasında yolumu aydınlatarak beni akademik titizliğe teşvik eden çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Şemseddin KIRIŞ'a en içten şükranlarımı sunarım.

Bu uzun ve meşakkatli çalışma süreci, şüphesiz en çok ailemin fedakârlıkları sayesinde tamamlanabilmiştir. Tez yazımı süresince akademik yoğunluğum nedeniyle ihmal etmek zorunda kaldığım, ancak buna rağmen desteklerini ve sevgilerini bir an olsun eksik etmeyen, sabır ve anlayışlarıyla her zaman yanımda olan kıymetli eşime ve canım kızlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Varlıkları, bu süreci nihayete erdirmemdeki en büyük motivasyon kaynağım olmuştur.

Ayrıca akademik yolculuğumda bana katkı sunan tüm hocalarıma ve dostlarıma en derin şükranlarımı sunarım.

İrfan ZENGİN

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **xii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xiii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi 3
1.2 Araştırmanın Yöntemi 4
1.3 Araştırmanın Problemi, Hipotezi ve Kapsamı 7
1.4 Literatür Değerlendirmesi 10
2. İBN ABBAS: BİYOGRAFİSİ, HAKKINDAKİ İDDİALAR VE RİVAYET AĞI **13**
2.1 İbn Abbas'ın Hayatı 13
2.2 İbn Abbas'ın İlmî Kişiliği 14
2.3 İbn Abbas Rivayetleri ile İlgili Bazı İddialar 17
2.3.1 Velâyet Meselesi 18
2.3.2 Mut'a Nikâhı Meselesi 20
2.3.3 Abdestte Ayakların Mesh Edilmesi Meselesi 23
2.3.4 Cebrâil'i Görmesi ve Kör Olması 24
2.3.5 Resûlullah'ın Hafsa'nın Evinde Mâriye ile Birlikte Olması 24
2.3.6 Müsteşriklerin İbn Abbas'a Yönelik İddiaları 25
2.4 İbn Abbas Rivayetlerini Nakleden Râviler 28
2.4.1 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Sika Râviler 28
2.4.2 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Makbûl ve Sadûk Râviler 29
2.4.3 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Zayıf Râviler (Metrûk, Münker, Meçhûl) 30
2.5 İbn Abbas Râvileri 31
2.5.1 İbn Abbas'tan 50 ilâ 100 Arasında Nakli Olan Râviler 31
2.5.2 İbn Abbas'tan 100 Rivayetin Üzerinde Nakli Bulunan Râviler 33
2.6 Bölüm Sonu Değerlendirmesi 35
3. MEVÂLÎ KAVRAMI ve İBN ABBAS'IN MEVÂLÎSİ **38**
3.1 Mevâlî Kavramının Tanımı 38
3.2 Kuran'da Mevâlî Kavramı 40
3.3 Hadislerde Mevâlî Kavramı 43
3.4 Mevâlî Çeşitleri 46
3.4.1 'Itâka Mevlâlığı (Mevâlî'l-'Itâka/Ni'met/'Itk/Mu'tiḳ) 47
3.4.2 İslâm Mevlâlığı (Velâü'l-İslâm) 48
3.4.3 'Asabe Mevlâlığı 49
3.4.4 Mevlâ'l-Muvâlât/Tibâa 49
3.4.5 Mevâlî'l-Ahd/ Hilf Mevlâlığı 50
3.5 Mevâlî İle İlgili Bazı Sınıflandırmalar 50

3.6 Mevâlîye Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri 53
3.6.1 Sosyal Konum ve İtibar 54
3.6.2 Dini ve İlmî Yeterlilik Şüphesi 55
3.6.3 Dil ve Anlama Sorunları 56
3.6.4 İsrâiliyat Etkisi 58
3.7 İbn Abbas'ın Mevâlîsi Olarak Adı Geçen Râviler 59
3.7.1 İbn Abbas'tan Rivayeti Bulunan Râviler 60
3.7.1.1 Miksem b. Bücra (ö. 101/719) 60
3.7.1.2 Küreyb (b. Ebû Müslim Ebû Rişdîn) (ö. 98/716) 61
3.7.1.3 Rişdîn b. Küreyb (ö. ?) 62
3.7.1.4 Muhammed b. Küreyb (ö. 151/768) 63
3.7.1.5 Şu'be b. Dînar (ö. ?) 63
3.7.1.6 Umeyr b. Abdullah el Hilâlî (ö. 104/722) 64
3.7.1.7 Ebû Ma'bed (Nâfiz) (ö. 104/722) 64
3.7.1.8 Ali b. Ebû Talha (ö. 143/760) 65
3.7.1.9 Şuayb b. Yesâr (ö. ?) 67
3.7.1.10 Avsece el-Mekkî (ö. ?) 67
3.7.1.11 İbn Ebû Süleyman Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 138/755) 68
3.7.1.12 Huneyn el-Kureşî el-Hâşimî (ö. ?) 68
3.7.1.13 Abdullah b. Huneyn el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 100/718) 69
3.7.1.14 Muhammed b. Huneyn (ö.?) 69
3.7.1.15 İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn (ö. 105/723) 70
3.7.1.16 Yakup b. İbrâhim b. Huneyn (ö. ?) 70
3.7.1.17 Suheyb es-Sahbâ el-Bekrî el-Basrî (ö. ?) 71
3.7.1.18 Ebû Hâzim (Nebtel) (ö. ?) 72
3.7.1.19 Sümey' ez-Zeyyât el-Hâşimî (ö. ?) 72
3.7.1.20 Ebû Alkame el-Mısrî/Fârisî (ö. 101-110/719-728 [?]) 73
3.7.1.21 Abdullah b. Umeyr (ö. 117/735) 73
3.7.1.22 Ubeyd b. Umeyr (ö. ?) 74
3.7.1.23 Ebû Ubeydullah (ö. ?) 74
3.7.1.24 Zefîf/Defîf (ö. 109/727) 75
3.7.1.25 Utbe (ö. ?) 75
3.7.1.26 Muhammed b. Abdullah b. Cübeyr (ö. ?) 76
3.7.1.27 Eyyüb b. Muhammed er-Rakkî el-Vezzân (ö. 249/863) 77
3.7.1.28 Ebû Mansûr (ö. ?) 77
3.7.1.29 Ebû Kâ'b (ö. ?) 78
3.7.1.30 Ebû Ziyâd (ö. ?) 78
3.7.2 İbn Abbas'tan Rivayeti Olmayan Mevâlîsi 79
3.7.2.1 Ebû Câfer el-Mahzûmî el-Kâri' (ö. 130/748) 79
3.7.2.2 Dirbâs (ö. ?) 80
3.7.2.3 Humeyd b. Cübeyr (ö. ?) 80
3.7.2.4 Süleyman b. Ebû Süleyman el-Hâşimî el-Kureşî (ö. ?) 81
3.7.2.5 Osman b. Şemmâs (ö. ?) 82
3.7.2.6 Akîl (ö. ?) 82
3.7.2.7 Ziyâd b. Ebû Ziyâd (ö. 135/753) 83
3.7.2.8 Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 136-137/754-755) 84
3.7.2.9 Ebû Hasan el-Berrâd (ö. ?) 85
3.7.2.10 Muhammed b. Kürdûs (ö. 274/887) 86
3.7.2.11 İkrime b. Ammar el-İclî (ö. 159/775) 86

3.7.2.12 Nâbi (ö. ?) ... 87
3.7.2.13 Ebû Saîd (ö. 278/892) ... 87
3.7.2.14 Saîd b. Hâşim et-Taberânî (ö. 313/925) ... 88
3.7.2.15 Ali b. el-Münzir b. Ferkad (ö. ?) ... 89
3.7.2.16 Temîm b. Muntasır-Ebû Abdullah el-Vâsıtî (ö. 244/854) ... 89
3.7.2.17 İbrâhim es-Saykal (ö. ?) ... 90
3.7.2.18 Rezîn (ö. ?) ... 90
3.8 İbn Abbas'ın En Önemli Râvisi İkrime el-Berberî (ö. 105/723) ... 92
3.8.1 İkrime el-Berberî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği ... 92
3.8.2 Cerh ve Ta'dîl Kaynaklarında İkrime ... 94
3.8.3 İkrime Hakkındaki İddiaların Değerlendirmesi ... 104
3.9 Bölüm Sonu Değerlendirmesi ... 106
4. HİCRÎ İLK ÜÇ ASIR İBN ABBAS'IN MEVÂLİ RİVAYETLERİ ... 109
4.1 Hicrî İkinci Asır Rivayetleri ... 109
4.1.1 Tahâretle İlgili Rivayetler ... 110
4.1.2 İbadetlerle İlgili Rivayetler ... 111
4.1.3 Sosyal ve Ahlâkî Konular ... 118
4.1.4 Hadler ve Cezalar ... 120
4.1.5 Âhiretle İlgili Rivayetler ... 123
4.1.6 Av ve Hayvanlarla İlgili Rivayetler ... 128
4.1.7 Dua ve Zikir Rivayetleri ... 129
4.1.8 Fezâil-Menâkıb-Tarih ... 131
4.1.9 Akâid ile İlgili Rivayetler ... 137
4.1.10 Çeşitli Konulardaki Rivayetler ... 138
4.1.11 Değerlendirme ... 139
4.2 Hicrî Üçüncü Asır İkrime, Küreyb ve Miksem Rivayetleri ... 141
4.2.1 İbadetler ... 142
4.2.1.1 Tahâret, abdest, gusül ... 142
4.2.1.2 Namaz ... 149
4.2.1.3 Oruç ... 159
4.2.1.4 Zekât, sadaka, infak ... 164
4.2.1.5 Hac ... 169
4.2.1.6 Kurban ... 185
4.2.1.7 Kur'an ve tilâveti ... 187
4.2.1.8 Mübârek gün ve geceler ... 189
4.2.1.9 Duâlar ... 192
4.2.1.10 Cenazeler ... 196
4.2.2 Muâmelât ... 199
4.2.2.1 Ticaret ve alışveriş ... 199
4.2.2.2 Nikâh ... 203
4.2.2.3 Talâk-liân-zıhâr ... 209
4.2.2.4 Mîras ... 215
4.2.2.5 Kölelik ve velâ ... 219
4.2.2.6 Arazi, harac ve cizye ... 221
4.2.2.7 Şahitlik, yeminler, nezirler ... 223
4.2.2.8 Kefâretler ... 226
4.2.2.9 Diyetler ... 228
4.2.2.10 Hudûd ... 232
4.2.2.11 Komşuluk ve irtifâk hakları ... 238

4.2.3 Edep 239
4.2.3.1 Edep ve ahlak 239
4.2.3.2 Zühd ve rekâik 246
4.2.3.3 İlim 251
4.2.3.4 Yiyecekler, içecekler, avlanma 255
4.2.3.5 Libâs 261
4.2.3.6 Tedaviler 263
4.2.3.7 Büyük günahlar 267
4.2.4 İtikat, Tefsir, Fezâil 270
4.2.4.1 İman 270
4.2.4.2 Âhiret 276
4.2.4.3 Enbiyâ 280
4.2.4.4 Fezâil 284
4.2.4.5 Fiten 293
4.2.4.6 Tefsir 298
4.2.5 Megâzî 306
4.2.5.1 Siyer, menâkıb 306
4.2.5.2 Cihad 316
4.2.6 Hicrî İkinci ve Üçüncü Asır Rivayetlerinin Mukâyesesi 325
5. HİCRÎ DÖRDÜNCÜ ASIR KAYNAKLARINDA İBN ABBAS'A İSNAD EDİLEN RİVAYETLER 326
5.1 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Hiç Mevcut Olmayan Rivayetler 327
5.1.1 İman, Ahlak ve Zühd 327
5.1.2 İbadetler (Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Zekât, Kurban) 336
5.1.3 Kıssalar, Siyer, Tarih 344
5.1.4 Fıkıh – Muâmelât (Talâk, Nikâh, Ticaret, Hadler, Diyetler) 356
5.1.5 Tefsir, İsrâiliyat 361
5.1.6 Sağlık, Günlük Hayat 373
5.2 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Benzeri Olup Değişime Uğramış Rivayetler 377
5.2.1 İman, Ahlak ve Zühd 377
5.2.2 İbadetler (Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Zekât, Kurban) 384
5.2.3 Fıkıh ve Muamelat 390
5.2.4 Kıssalar, Menkıbeler ve Siyer 395
5.2.5 Tefsir, İsrâiliyat 398
5.2.6 Günlük Hayat ve Âdap 401
5.3 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Mevcut Olup İbn Abbas'tan Nakledilmeyen Rivayetler 403
5.3.1 İman, Ahlak, Zühd 404
5.3.2 İbadetler 413
5.3.3 Kıssalar, Menkıbeler 423
5.3.4 Fıkıh, Muâmelât 435
5.3.5 Tefsir, İsrâiliyat, İlim 440
5.3.6 Sağlık, Günlük Hayat, Âdap 444
5.4 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarındaki İbn Abbas Rivayetleriyle veya Sahih Hadislerle Çelişen Rivayetler 449
5.4.1 İbadetler 449
5.4.2 Fıkıh, Muâmelât 450
5.4.3 Günlük Hayat, Âdap 452

5.5 Genel Değerlendirme 455
5.5.1 İsnad ve Râvi Odaklı Sebepler 455
5.5.2 Musannif ve Eser Odaklı Değerlendirmeler 461
5.5.3 Metin Odaklı Tespitler 466
5.5.3.1 Soyut kavramların somutlaştırılması ve teşbih 466
5.5.3.2 Metinlere yapılan ilaveler ve genişletmeler 467
5.5.3.3 Başka sahâbîlere ait rivayetlerin İbn Abbas'a isnad edilmesi 467
5.5.3.4 Sayısal abartılar ve ölçü birimlerinin kullanımı 468
5.5.3.5 Hikâyeleştirme ve efsanevî unsurlar 468
5.5.3.6 Dua, tesbih ve ibadetlere eklemeler 469
5.5.3.7 İsrâiliyata dair anlatılar 469
5.5.3.8 Fıkhî hükümlerde değişim ve istisna oluşturma 470
5.5.3.9 Aynı rivayetin farklı lafızlarla nakledilmesi ve anlam kaymaları 471
6. SONUÇ 472
KAYNAKLAR 478

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1 Velâ kökünden türeyen kelimeler ve Kur'an'daki tekrar sayıları 42
Tablo 4.1 Hicrî ikinci asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin genel sıhhat durumu 140
Tablo 4.2 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen ibadet konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu 199
Tablo 4.3 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen muâmelât konulu rivayetlerin konularına göre genel sıhhat durumu 239
Tablo 4.4 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen edep konulu rivayetlerin sıhhat durumu 269
Tablo 4.5 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen itikat-tefsir-fezâil vb. konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu 305
Tablo 4.6 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen siyer-megâzî konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu 324
Tablo 4.7 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin genel sıhhat durumu 325
Tablo 5.1 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında hiç mevcut olmayıp, dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilen rivayetlerin sıhhat durumu 377
Tablo 5.2 Hicrî üçüncü asırda İbn Abbas'tan benzeri nakledilmiş olup dördüncü asırda değişime uğramış rivayetlerin sıhhat durumu 403
Tablo 5.3 Hicrî üçüncü asır eserlerinde başka tariklerden geldiği halde İbn Abbas'tan nakledilmeyen rivayetlerin sıhhat durumu 448
Tablo 5.4 Hicrî üçüncü asır İbn Abbas rivayetleriyle veya sahih hadislerle çelişen rivayetlerin sıhhat durumu 453
Tablo 5.5 İkinci ve üçüncü asırlarda nakledilmediği halde hicrî dördüncü asırda rivayet edilmeye başlayan rivayetlerin genel sıhhat durumu (rakamlar değişti güncelle) 454
Tablo 5.6 Hicrî üçüncü ve dördüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin tümünün karşılaştırmalı sıhhat durumu 454

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

[?]	**:** şüpheli / kesin bilgi yok
a.s.	**:** Aleyhisselâm
b.	**:** bin (oğlu)
bint.	**:** bint (kızı)
bkz.	**:** bakınız
c.c.	**:** celle celâlühû
çev.	**:** çeviren
h.	**:** hicrî
Hz.	**:** Hazreti
İFAV	**:** Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Kg.	**:** kilogram
m.	**:** mîlâdî
MEB	**:** Millî Eğitim Bakanlığı
No.	**:** numara (hadis numarası)
ö.	**:** ölüm tarihi
r.a.	**:** radıyallâhu anh
r.anhâ	**:** radıyallâhu anhâ
s.a.v.	**:** sallallâhu aleyhi ve sellem
s.s.	**:** sayfaları arası
TDV	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	**:** tahkik eden
ts.	**:** tarihsiz (basım yılı belirtilmemiş)
vb.	**:** ve benzeri
vd.	**:** ve diğerleri

1. GİRİŞ

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) çok sayıda hadis rivayet eden sahâbîlere *müksirûn* denilmektedir. Bu sahâbîlerden biri de Abdullah b. Abbas'tır (ö. 68/687-688). Genç yaşına rağmen Resûlullah ile kurduğu yakın ilişki, ilme yatkınlığı ve uzun ömrü sayesinde İbn Abbas, tefsir, fıkıh ve hadis ilimleri açısından önemli bir ilmî miras bırakmıştır. Onun ilmî birikimi yalnızca şahsında kalmamış; yetiştirdiği talebeler ve kendisinden rivayette bulunan râvîler aracılığıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu sebeple İbn Abbas'tan hadis nakleden râvîlerin konumu hem rivayetlerin sıhhatinin tespiti hem de onun ilmî mirasına yönelik değerlendirmeler açısından özel bir önem taşımaktadır.

İbn Abbas rivayetleri, özellikle tefsir literatüründe birçok müfessir tarafından temel başvuru kaynakları arasında görülmüştür. Bununla birlikte, müksirûn arasında yer almasına rağmen, ona nispet edilen bazı rivayetlerin İsrâiliyat unsurları taşıdığı yönündeki eleştiriler dikkat çekmektedir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin, İbn Abbas'tan tefsire dair gelen sahih rivayetlerin sayısının sınırlı olduğuna dair değerlendirmesi, onun rivayet mirasının mahiyeti hakkında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Bu durum, İbn Abbas rivayetlerinin hangi tarikler üzerinden aktarıldığı ve zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği sorusunu önemli hâle getirmektedir.

İbn Abbas'tan rivayet nakleden râvîler arasında özellikle mevâlîsi (âzatlıları) dikkat çekmektedir. Bu râvîler, hem İbn Abbas'a olan yakınlıkları hem de onunla uzun süreli ilmî temas içinde bulunmaları sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda şu sorular araştırmanın temel problem alanını oluşturmaktadır: İbn Abbas'ın mevâlîsi kimlerdir? Bu râvîlerin hadis rivayetindeki yeri nedir? Onların naklettiği rivayetler, İbn Abbas'a nispet edilen genel rivayet havuzu içinde nasıl bir konuma sahiptir? Ayrıca bu rivayetlerde İsrâiliyat unsurlarına dair iddiaların ilmî bir karşılığı bulunmakta mıdır? Özellikle en çok rivayet nakleden mevlâsı Ikrime el-Berberî hakkında ileri sürülen mezhebî/siyasî aidiyet iddiaları ne derece tarihî bir zemine dayanmaktadır ve onun rivayetleri içerisinde bu iddiaları destekleyen unsurlar mevcut mudur?

İbn Abbas'ın mevâlîsi arasında rivayet yoğunluğu ve ilmî etkisi bakımından öne çıkan yirmi isim tespit edilmiştir. Bu isimler içerisinde, İbn Abbas'ın ilmî çevresine doğrudan ve uzun süreli temas eden râvîler özellikle dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, rivayet hacmi ve ilmî mülâzemet süreleri dikkate alınarak bir örneklem daraltmasına gidilmiş; çalışmanın ana ekseni İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Miksem b. Bücra (ö. 101/719) ve Küreyb (ö. 98/716) üzerine kurulmuştur. Zira bu üç isim, İbn Abbas rivayetlerinin hem erken dönemde sabitlenmesinde hem de sonraki literatürde görünürlük kazanmasında belirgin bir rol üstlenmiştir.

Özellikle İkrime, İbn Abbas'tan nakledilen rivayetler içerisinde en yüksek rivayet hacmine sahip isim olarak öne çıkmaktadır. Miksem ve Küreyb ise rivayet yoğunluğu bakımından onu takip eden önemli râvîlerdir. Bu durum, söz konusu üç ismin hem nicelik hem de nitelik bakımından çalışmanın merkezinde yer almasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede bu râvîlere ait rivayetler derlenmiş, ana hadis kaynaklarından tespit edilmiş, isnad ve metin açısından değerlendirilmiş ve tematik olarak sınıflandırılmıştır.

Mevâlî râvîlerin tercih edilmesinin önemli sebeplerinden biri, İbn Abbas'a yönelik bazı eleştirilerin doğrudan bu grup üzerinden şekillenmesidir. Özellikle İkrime hakkında ileri sürülen Hâricî/Sufrî eğilim iddiaları ve buna bağlı olarak rivayetlerinin güvenilirliğine yönelik tartışmalar, onun nakillerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Buna ek olarak, İbn Abbas'a nispet edilen bazı İsrâiliyat içerikli rivayetlerin hangi râviler üzerinden literatüre girdiği sorusu da bu râvî grubunu incelemeyi önemli kılmaktadır. Bununla birlikte mevâlî râvîlerin İbn Abbas'ın ilmî ortamına doğrudan şahitlik etmeleri, onların rivayetlerinin değerlendirilmesinde ayrıca dikkate alınması gereken bir husustur.

Bu çalışma, İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin erken dönemden itibaren geçirdiği dönüşümü, ikinci, üçüncü ve dördüncü hicrî asır hadis kaynakları çerçevesinde kronolojik ve mukayeseli bir yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece hem İbn Abbas'a yöneltilen eleştirilerin tarihî ve rivayet temelli karşılığı sorgulanacak hem de mevâlî râvîlerin hadis literatüründeki konumu daha nesnel bir zeminde değerlendirilecektir.

Sonuç olarak bu çalışma, mevâlîsi aracılığıyla aktarılan rivayetlerin, İbn Abbas'a nispet edilen genel rivayet havuzu içindeki yerini hem olumlu hem de problemli yönleriyle analiz ederek, söz konusu rivayetlere yönelik eleştirilerin ilmî temellerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, İslâm ilim tarihinde *tercümânü'l-Kur'ân* ve *hibrü'l-ümme* gibi lakaplarla anılan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biri olan Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) ilmî mirasının asıl taşıyıcı halkasını oluşturan mevâlîsi aracılığıyla aktarılan rivayetlerini kronolojik ve art zamanlı bir yöntemle incelemektir. Hadis literatüründe İbn Abbas'ın rivayet halkasının merkezinde yer alan İkrime el-Berberî, Miksem b. Bücra ve Küreyb gibi mevâlî râvîlere yöneltilen İsrâiliyat unsurlarını nakletme, siyasî/mezhebî eğilimler taşıma ve metinsel tahrifatta bulunma gibi eleştirilerin tarihî ve ilmî zeminini sorgulamak araştırmanın ana gâyesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asır hadis kaynakları taranarak söz konusu râvîlerin İbn Abbas'tan naklettiği rivayetlerin sened ve metin tenkidi yöntemleriyle tahlil edilmesi; rivayetlerin zaman içerisindeki değişim, dönüşüm, merfûlaşma veya muhteva genişlemesi süreçlerinin somut verilerle ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Hadis ve tefsir literatürünün şekillenmesinde merkezî bir role sahip olan İbn Abbas ekolü, büyük ölçüde mevâlî râvîler aracılığıyla sonraki nesillere intikal etmiştir. Buna rağmen, İbn Abbas'tan hadis nakleden mevâlî râvîler ve onların aktardığı hadis malzemesi üzerinden yürütülen, kronolojik ve içerik merkezli bu denli kapsamlı bir inceleme literatürde bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışma, İbn Abbas rivayetlerinin tarihsel süreç içerisindeki seyrini isnad-metin ilişkisi bağlamında bütüncül bir yaklaşımla ele alan ilk sistematik araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmanın önemi, İbn Abbas'tan en yüksek rivayet hacmine sahip olan İkrime el-Berberî başta olmak üzere mevâlî râvîlere yönelik erken dönemden itibaren süregelen ithamların ve modern dönemde müsteşrikler tarafından ileri sürülen 'İslâm rivayet mirasının Yahudi-Hıristiyan ve dış kültürlerin etkisiyle uydurulduğu' yönündeki

iddiaların nesnel ve metne dayalı kritiğini yapmasından kaynaklanmaktadır. Araştırma, dördüncü hicrî asır gibi geç dönem kaynaklarında İbn Abbas'a nispet edilen yeni/farklı rivayetlerin, aslında doğrudan ilk halkadan değil, sonraki nesillerdeki zayıf râvîlerden veya telif süreçlerinden kaynaklandığını ispatlayarak hadis tarihine önemli bir metodolojik katkı sunmaktadır. Ayrıca bu çalışma, klasik sened ve metin tenkidi yöntemlerinin yanı sıra, hadis kaynaklarını kronolojik olarak kıyaslayan yeni bir yöntem ortaya koymaktadır. Öte yandan tez kapsamında derlenen, tasnif edilen ve sıhhat durumları ele alınan geniş rivayet malzemesi, ileride İbn Abbas rivayet havuzunun tamamına yönelik yapılacak daha geniş ölçekli ve karşılaştırmalı akademik çalışmalara güçlü bir zemin hazırlaması bakımından büyük bir öneme haizdir.

1.2 Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, çalışmanın temelini, kaynak incelemesi yoluyla elde edilen verilerin içerik analizine tabi tutulması oluşturmaktadır.

Veri toplama sürecinde öncelikle araştırma konusu ile ilişkili temel kavramlar belirlenmiş ve bu kavramlar çerçevesinde birincil kaynaklar üzerinde sistematik taramalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında, İbn Abbas'tan rivayette bulunan mevâlî râvilere ilişkin veriler klasik ricâl kaynaklarından derlenerek sistematik bir veri havuzu oluşturulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda râviler isim bazında tasnif edilmiş, ardından rivayetlerin ayrıntılı analiz sürecine geçilmiştir.

Çalışmada ele alınan rivayetler, hadis edebiyatının tarihsel gelişim evreleri ve müelliflerin vefat tarihleri esas alınarak üç temel kronolojik dönem içerisinde yapılandırılmıştır. Dönemlerin bu şekilde tasnif edilmesindeki temel amaç, rivayetlerin tasnif öncesi dönemden olgunlaşma dönemine, oradan da geç dönem hadis mecmualarına kadar metin ve sened yönünden geçirdiği dönüşümleri izleyebilmektir. Bu tasnife göre ele aldığımız birinci dönem sistemli hadis tasnifinin henüz kurumsallaşmaya başladığı, fıkhî ve bölgesel hadis mecmualarının ağırlıkta olduğu İmam Şâfiî (ö. 204/820) öncesi erken hadis literatürünü kapsamaktadır. Söz konusu döneme ait literatür, *Mektebetü'ş-Şâmile* (v.4) veri tabanı üzerinden sistematik

biçimde taranarak İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla aktarılan tüm rivayetler, sened ve metin yapılarıyla birlikte eksiksiz bir şekilde derlenmiş ve fıkıh bablarına göre tasnif edilmiştir. İkinci dönem ise yine müelliflerin vefat tarihine göre üçüncü hicrî asır hadis literatürünü kapsamaktadır. Bu dönem, hadis ilminin altın çağı ve *Kütüb-i Sitte* dönemi olarak tanımlanmıştır. Bu safhada sahih hadis kriterleri kurumsallaşmış ve rivayetler tasnif edilerek toplanmıştır. Bu dönem kapsamında, İbn Abbas'ın ilmî mirasını taşıyan mevâlîsinden en fazla rivayet sayısına sahip olan İkrime el-Berberî, Miksem b. Bücra ve Küreyb'in naklettiği rivayetlerin tamamı tespit edilerek yine fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş ve sıhhat durumları tahlil edilmiştir. Bu şekildeki tasnifin sebebi rivayetlerin dönemsel olarak birbirleriyle kıyaslanmasını kolaylaştırmaktır. Üçüncü dönem ile kastettiğimiz ise dördüncü hicrî asır rivayetleridir. Bu safhadaki inceleme, literatürün tabiatı ve hacmi gereği yalnızca İkrime el-Berberî rivayetleriyle sınırlandırılmıştır. Zira yapılan ön incelemelerde Miksem ve Küreyb'e ait rivayetlerin bu dönemde büyük ölçüde ikinci ve üçüncü asırdaki klasik nakillerle çoğunlukla örtüştüğü görülmüştür. Buna karşılık, özellikle Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr, el-Mu'cemü'l-evsat ve el-Mu'cemü's-sagîr*'i ile İkrime tarikiyle gelen rivayet hacminin ve sened çeşitliliğinin dikkat çekici biçimde arttığı tespit edilmiştir.

Bu üç aşamalı ve kaynak bazlı kronolojik incelemenin temel amacı, İbn Abbas rivayetlerinin muhtevasında zaman içerisinde meydana gelen değişim, dönüşüm ve genişlemeleri tespit ederek güvenilir ve analitik sonuçlara ulaşmaktır. Analiz sürecinde dönemler arasında lafız ve anlam bakımından büyük ölçüde örtüşen mükerrer rivayetler tespit edildiğinde, yalnızca kaynak göstermeyle yetinilmiş; buna karşılık anlam farklılaşması, lafız değişikliği veya yeni hüküm ve ayrıntılar içeren rivayetler karşılaştırmalı incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırmada tespit edilen rivayetler hem metin hem de sened açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarının tespitinde erişim kolaylığı ve sistematik veri takibi sağlaması sebebiyle *Cevâmiʿu'l-Kelim* (v.4.5) dijital hadis veri tabanından yararlanılmıştır. İncelenen rivayetlerin hacminin büyüklüğü sebebiyle tüm râvilerin güvenilirlikleri incelenmekle birlikte, metinde bunlara yer verilmemiş, doğrudan rivayetlerin sıhhatini belirten ifadeler kullanılmıştır ki, bu

verilerin kaynağı *Cevâmi'u'l-Kelim* programıdır. Bununla birlikte, bu şekilde sunulan bilgiler çoğunlukla klasik ricâl kaynakları üzerinden de teyit edilmiştir.

Öte yandan, yukarıda zikredilen üç kronolojik dönem ekseninde incelenen ve erken dönem kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilmediği halde geç dönemde ona nispet edildiği belirlenen rivayetlerin aidiyeti; yalnızca hadis kaynaklarıyla sınırlı kalınmayıp tefsir, Arap dili, tarih ve siyer gibi diğer temel disiplinlere ait eserler üzerinden de çapraz kontrol yöntemiyle denetlenmiştir.

Toplanan verilerin değerlendirilmesinde tümevarım yöntemi benimsenmiş; elde edilen bulgulardan hareketle araştırmanın temel sorularına ilişkin dayanaklı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Konunun mahiyeti gereği deney, gözlem veya anket gibi nicel araştırma yöntemleri kullanılamayacağı için İbn Abbas rivayetlerinin hacminin büyüklüğü sebebiyle zorunlu bir sınırlamaya gidilmiştir. Bu bağlamda, İbn Abbas'a gösterdikleri uzun süreli mülâzemetleri sayesinde onun en yakın ilmî çevresini oluşturan mevâlîsi örneklem olarak seçilmiştir. Mevâlî râvilerin seçilmesinin temel gerekçesi, hadis tarihinde İbn Abbas ekolünün büyük ölçüde mevâlî aracılığıyla intikal ettiği ve özellikle İkrime, Miksem ve Küreyb'in, İbn Abbas'a nispet edilen tefsir, fıkıh ve hadis malzemesinin aktarımında merkezi bir rol üstlendikleri yönündeki tez içeriğinde de sunulan sayısal verilerdir. Bu durumda İbn Abbas rivayetlerine yönelik eleştirilere dair izlerin mevâlî rivayetlerine de yansıması gerekmektedir. İbn Abbas rivayetlerine sonradan bir sızma olmuşsa ve bu durum mevâlî kaynaklıysa bunun tespiti ise ancak mevâlî râvilerin nakillerinin bütüncül ve art zamanlı bir analize tabi tutulmasıyla mümkün görünmektedir.

Araştırmanın ana odağını İbn Abbas'ın mevâlîsi oluşturmakla birlikte; erken dönem kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilmeyip, ilk defa dördüncü asır gibi geç dönemlerde İbn Abbas'a nispet edilen ya da metin genişlemesine uğrayan rivayetlerin tespitinde esnek bir karşılaştırma metodolojisi benimsenmiştir. Bu tür durumlarda, mevâlî dışındaki diğer râviler aracılığıyla veya farklı sahâbîlerden nakledilen erken dönem benzer rivayetler, metnin ve senedin geçirdiği dönüşümü, sonradan gerçekleşen isnad birleşmelerini ve lafız farklılaşmalarını doğrulama amacıyla birer kontrol/karşılaştırma kriteri olarak analize dâhil edilmiştir.

Böylece, mevâlî dışındaki râvi ve sahâbîlerin tamamı araştırmanın ana evrenine dâhil edilmeyerek inceleme alanının aşırı derecede genişlemesi engellenmiş; araştırmanın birincil ve temel çalışma grubu doğrudan İbn Abbas'ın mevâlîsi ile sınırlandırılmıştır. Buna karşılık, mevâlîye ait rivayet alanındaki kırılma ve dönüşümleri bütüncül ve net bir biçimde ortaya koyabilmek adına ihtiyaç duyulan noktalarda mevâlî dışı nakiller yardımcı birer mukayese aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu mukayese süreci, sadece metin bazlı lafız ve anlam incelemeleriyle sınırlı tutulmamış; aynı zamanda belirlenen üç kronolojik dönem ve bu dönemlere ait eserler baz alınarak tarihsel bir seyir içerisinde yürütülmüştür. Sonuç olarak bu çalışmada temel veri toplama yöntemi olarak kaynak/belge incelemesi benimsenmiştir. Elde edilen veriler ışığında İbn Abbas'ın mevâlîsi olan râviler ve bu râvilerin ondan naklettikleri rivayetler metin, sened ve müelliflerinin vefat tarihleri esas alınarak belirlenen üç farklı tarihsel dönem çerçevesinde eser bazlı ve art zamanlı bir mukayeseye tabi tutulmuştur.

1.3 Araştırmanın Problemi, Hipotezi ve Kapsamı

İbn Abbas, İslâm ilim geleneğinde tefsir ve hadis literatürünün merkezî figürlerinden biri olmasının yanı sıra, en çok hadis rivayet eden sahâbîler arasında yer almaktadır. Ancak onu bu araştırmanın odağı haline getiren temel âmil, oryantalistlerin onunla ilgili iddialarının yanı sıra, bizzat erken dönem hadis tenkitçileri tarafından da şahsı tenzih edilmekle birlikte, geniş ilmî nüfuzu sebebiyle adına sıklıkla sahte rivayet üretildiği veya sonradan kurulan ekollerce manipüle edildiği belirtilen sahâbîlerin başında gelmesidir. Dolayısıyla rivayetlerde zamanla meydana gelen merfûlaşma, muhteva genişlemesi ve metinsel dönüşüm iddiaları, genel olarak her sahâbîden ziyade, tarihî ve siyasî şartlar gereği belirgin biçimde İbn Abbas mirası üzerinde bir problem alanı olarak tebârüz etmektedir. Bu bağlamda, İbn Abbas'a nispet edilen hadis rivayetlerinde literatürde sıklıkla iddia edildiği üzere İsrâiliyat unsurlarının bulunup bulunmadığı ve bu rivayetlerin tarihsel süreç içerisinde ne tür metinsel değişimlere uğradığı, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Özellikle onun adına nakledilen bu külliyâtın, sonraki dönem hadis literatüründe ilk dönemdeki orijinal muhtevasını koruyup korumadığı, yahut zamanla çeşitli ilâve, ideolojik dönüşüm ve isnad değişikliklerine maruz kalıp kalmadığı sorusu, doğrudan İbn Abbas rivayet

havuzuna yönelik var olan bu tarihî/ilmî şüpheleri ve söylentileri nesnel verilerle sınamayı hedefleyen bu çalışmanın merkezî sorusunu teşkil etmektedir.

İbn Abbas rivayetlerinin naklinde rol alan, mevâlîsi dışında da çok sayıda yakın talebesi mevcuttur. Ancak örneklemin özellikle bu çalışmada ele alınan mevâlî râvîlerle sınırlandırılmasının iki temel gerekçesi vardır: Birincisi, İkrime ve Küreyb gibi isimlerin İbn Abbas ile kurdukları uzun süreli yakın birliktelik sayesinde onun yazılı ve sözlü mirasının doğrudan hane içindeki taşıyıcıları olmalarıdır. İkincisi ve asıl önemlisi ise, literatürdeki İsrâiliyat, merfûlaşma ve metinsel dönüşüm iddialarının, mevâlîsinden olmayan diğer talebelere kıyasla belirgin biçimde bu mevâlî grubu (özellikle İkrime) üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu iddiaları metodolojik olarak test etmek için örneklem bu tartışmalı halka üzerinden oluşturulmuştur.

Bu çerçevede araştırmanın temel hipotezi şu şekilde formüle edilmiştir: Eğer İbn Abbas'a nispet edilen hadis rivayetlerinde İsrâiliyat unsurları, yaratılışla ilgili anlatılar veya metinsel genişlemeler mevcutsa, bunların öncelikle İbn Abbas'ın ilmî çevresinde uzun süre bulunmuş ve rivayetlerini yoğun biçimde nakletmiş olan mevâlî râvilerin erken dönem nakillerinde izlenebilir olması beklenir. Buna karşılık, bu unsurlar erken dönem rivayetlerinde bulunmayıp yalnızca sonraki dönem kaynaklarında ortaya çıkıyorsa, söz konusu değişimlerin İbn Abbas'ın doğrudan rivayet halkasından değil, daha geç dönem râvileri ve telif süreçlerinden kaynaklanmış olabileceği varsayılmalıdır.

Araştırmanın bir diğer hipotezi ise, İbn Abbas'ın mevâlîsi olan İkrime, Miksem ve Küreyb tarikiyle aktarılan rivayetlerin, hicrî ikinci ve üçüncü asır kaynaklarında nispeten sabit bir metin çekirdeğine sahip olabileceği; buna karşılık literatürün hacim kazandığı daha geç dönem (özellikle hicrî dördüncü asır ve sonrası) hadis eserlerinde muhteva genişlemesi, lafız değişiklikleri, mevkûf rivayetlerin merfûlaştırılması veya isnad kaymaları gibi metinsel dönüşümlere daha açık hâle gelmiş olabileceği varsayımıdır. Bu bağlamda çalışmada, tespit edilen metinsel değişimlerin doğrudan ilk halkayı oluşturan mevâlî râvilerden mi kaynaklandığı, yoksa sonraki nesillerdeki

sened zincirlerinde yer alan râvîlerin tasarrufları ile müelliflerin tasnif yöntemlerinden mi ortaya çıktığı sorusuna cevap aranmaktadır.

Bu hipotezlerin sınanabilmesi için öncelikle İbn Abbas'tan rivayette bulunan mevâlî râvilerin tespiti, ardından rivayet yoğunluğu bakımından öne çıkan isimlerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, İbn Abbas'tan kayda değer miktarda rivayet nakleden mevâlî râviler tespit edilmiş; özellikle İkrime, Miksem ve Küreyb üzerinde yoğunlaşılmıştır. Akabinde bu râvilerin cerh-ta'dîl literatüründeki konumları incelenmiş; rivayetleri kronolojik ve karşılaştırmalı bir yöntemle değerlendirilerek ikinci, üçüncü ve dördüncü hicrî asırlar arasında meydana gelen muhteva değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Cevâmiʿu'l-Kelim veri tabanında İbn Abbas'ın talebesi olarak kaydedilen toplam 592 râvî bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (483 râvî) İbn Abbas'tan yalnızca 1 ilâ 5 arasında rivayet nakletmiştir. Hatta bunlardan 312'si yalnızca tek bir rivayet aktarmıştır. Buna karşılık, İbn Abbas'tan 50 ilâ 100 arasında rivayet nakleden râvî sayısı yalnızca 8 ve 100 rivayetin üzerinde rivayet nakleden râvî sayısı ise 12'dir. Bu durum, İbn Abbas'tan yoğun şekilde hadis rivayet eden râvî sayısının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, İbn Abbas rivayetlerinin esas taşıyıcı halkasının sınırlı sayıdaki râvilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu râviler arasında özellikle İbn Abbas'ın mevâlîsi olan İkrime, Miksem ve Küreyb, rivayet yoğunluğu ve hadis literatüründeki görünürlükleri bakımından öne çıkmaktadır. Buna karşılık diğer mevâlî râvilerin rivayet sayılarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Araştırmanın kapsamı, yalnızca İbn Abbas'tan hadis rivayet ettiği tespit edilen mevâlî râviler ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle İbn Abbas'ın diğer öğrencileri veya farklı sahâbî ve tâbiîn râvileri araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Ön inceleme neticesinde İkrime el-Berberî, Miksem b. Bücra ve Küreyb başta olmak üzere, Umeyr (ö. 104/722), Ebû Maʿbed (104/722) ve Şuʿbe (ö. ?) gibi mevâlî râvilerin de İbn Abbas'tan hadis naklettikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte, tezde rivayet sayısı, hadis kaynaklarındaki görünürlük ve ilmî etkileri bakımından öne çıkan isimler merkeze alınmış; diğer mevâlî râviler sınırlı düzeyde değerlendirilmiştir. Bu durum, araştırmanın örneklem bakımından doğal sınırını oluşturmaktadır.

1.4 Literatür Değerlendirmesi

Tez konusuyla doğrudan ilgili olarak daha önce çeşitli lisansüstü çalışmalar ve basılı eserler mevcuttur. Bunlar, İbn Abbas'ın rivayetleri, mevâlî kavramı ve İkrime özelinde yoğunlaşan tartışmalar etrafında şekillenmektedir. Mevâlî konusunda yapılan kapsamlı çalışmalardan biri Mustafa Öztürk'ün *Mevâlî'nin hadis rivayetlerindeki yeri adlı* yayımlanmış doktora tezidir.[1] Eser, mevâlî râvilerin hadis ilmine katkılarını ve bu rivayetlerin sahihlik düzeylerini ele almıştır. Çalışmamızın ilgili bölümlerinde bu eserden istifade edilmiştir. Adnan Demircan'ın *İslâm tarihinin ilk döneminde Arap-mevâlî ilişkisi* adlı kitabı[2] ise mevâlî kavramının tanımını, çeşitlerini ve mevâlînin toplumsal konumunu çok geniş ve sistemli bir şekilde ele almıştır. Çalışmamızın ilgili kısmında bu eserden de yararlanılmıştır. Mustafa Kılıçlı'nın *Arap edebiyatında şuûbiyye*[3] adlı kitabında ise müellif Emevîler'in mevâlîye karşı tutumlarını ele almaktadır. Muhammed Bedî Şerif'in *es-Sırâ' beyne'l-arab ve'l-mevâlî*[4], Cemal Cevdet'in *el-Avdâü'l-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye li'l-mevâlî fî sadril-İslâm*[5] ile Mahmud el-Mikdâd'ın *el-Mevâlî ve nizâmü'l-velâ*[6] adlı eserleri ise mevâlî konusunu daha geniş bir dönem perspektifinden incelemektedir. Abdülazîz Muhammed el-Lümeymim'in *Vazʿu'l-mevâlî fi'd-devleti'l-Ümeviyye*[7] adlı eseri ise yalnızca Emevî döneminde mevâlînin durumunu ele almıştır. Müellif bu eserde, mevâlînin kökeni, İslâm'a giriş süreçleri, toplum içindeki konumları, Emevî yönetimi tarafından karşılaştıkları ayrımcılıklar ve buna karşı geliştirdikleri tepkileri ayrıntılı biçimde incelemektedir. Mevâlînin Emevî dönemi sosyal ve hukukî statüsüne dair katkılar sunan diğer bir çalışma ise Patricia Crone'un *The mawali in the Umayyad period*[8] başlıklı doktora çalışmasıdır. Aynı yazarın mevâlî hakkında bir de ansiklopedi maddesi[9] mevcuttur.

[1] Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri* (İstanbul: Yedirenk, 2012).
[2] Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevali İlişkisi* (İstanbul: Beyan, 2015).
[3] Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuubiyye* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992).
[4] Dr. Muhammed Bedî Şerif, *es-Sırâ' beyne'l-Mevâlî ve'l-'Arab* (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954).
[5] Cemal Cevde, *el-Evdâü'l-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye li'l-mevâlî fî sadri'l-İslâm* (Amman: Dâru'l-Beşir, 1989).
[6] Mahmûd Mikdâd, *el-Mevâlî ve nizâmü'l-velâ mine'l-câhiliyye ilâ evâhiri'l-asr el-Ümevî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989).
[7] Dr. Abdülazîz Muhammed Lümeymim, *Vazʿu'l-mevâlî fi'd-devleti'l-Ümeviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414).
[8] Patricia Crone, *The Mawali in the Umayyad Period* (London: University of London, 1973).
[9] Patricia Crone, 'mawlâ' "The Encyclopaedia of Islam (New Edition / Second Edition)" (Leiden: E. J. Brill, 1991).

İbn Abbas rivayetleriyle ilgili lisansüstü çalışmalardan biri Mustafa Cünük'ün *İbn Abbas rivayetlerinde İsrâiliyat (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî örneği)* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İbn Abbas'a nispet edilen rivayetlerde yer alan İsrâiliyat unsurlarını incelemekte; ancak yalnızca Ali b. Ebî Talha rivayetleri üzerinden analizler yapmaktadır. Emin Hamido'nun *Abdullah İbn Abbas'ın şahsıyla ilgili uydurma hadislerin tahrîci* başlıklı yüksek lisans tezi, İbn Abbas'a ait olduğu ileri sürülen bazı zayıf ve uydurma rivayetlerin tahrîc ve tahlilini sunmaktadır. Ancak bu çalışmada çok sınırlı sayıda rivayet ele alınmaktadır. Yaser Asîl'in Arapça kaleme aldığı *Cuhûdus sahabî Abdullah İbn Abbas fî hıdmeti'l-hadîs* başlıklı tezinde, İbn Abbas'ın hadis ilmindeki yeri değerlendirilmektedir. Merzuk b. Heyyas'ın *İkrime mevlâ İbn Abbas ve tetebbûu merviyyâtihi fi sahîhi'l-Buhârî* adlı yüksek lisans tezi ise İkrime'nin sahih kaynaklardaki rivayetlerinin tetkikini yapmaktadır. Mevâlî konusundaki diğer tez çalışmaları arasında Mestûre Recâ el-Mutayrî'nin *el-Mevâlî fi Mekke ve devruhum fi hidmeti'l-hadîsi'n-nebevî* adlı çalışması, İkrime dahil mevâlî râvileri kısaca ele almakta; ancak rivayetlerin listesini yapmakla birlikte sadece Atâ'nın rivayetlerinin sened incelemesini yapmaktadır. Leylâ Abdülkerim Şükrî'nin *Merviyyâtü'l-mevâlî mine't-tâbiîn fi'l-kütübü's-sitte* adlı tezi ise yalnızca Kütüb-i sitte'de yer alan mevâlî rivayetlerini ele almaktadır. Mohammad Asef Yoldooz'un *Abbasî dâ'veti süreci ve Abbasî devleti'nin ilk asrında mevâlî* başlıklı tezi ise Abbasîler dönemi bağlamında bir çalışmadır.

Mevâlî hakkındaki makalelerden birisi olan Muhammed Ersöz'ün *Bir tâbiûn müfessiri İkrime hakkındaki ithamların değerlendirilmesi*[10] adlı çalışmada yazar İkrime'nin siyasi görüşleri, güvenilirliği ve rivayetlerine dair tenkitlerini ele almaktadır. Şüheda Günçe'nin *Emevî dönemi mevâlî politikasının rivayetlere etkisi*[11] adlı makalesi ise dönemin siyasî politikalarının rivayet kültürüne nasıl yansıdığını analiz etmektedir. Ahmet Baglıoğlu'nun *Abbasî devletinin oluşum sürecinde Şiî hareketler*[12] adlı makalesinde, Abbasî devletinin oluşum sürecinde bazı Şiî hareketlerin etkisinin olup olmadığı ele alınmaktadır. Murat Erkoç'un *İlk dönem Arap toplumunda mevâlî*

[10] Muhammed Ersöz, "Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (01 Haziran 2011), 87-102.
[11] Şuheda Günçe, "Emeviler Döneminde Mevali Politikasının Rivayetlere Etkisi", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 15-30.
[12] Ahmet Bağlıoğlu, "Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler", *Dini Araştırmalar* 3/8 (01 Haziran 2000), 81-96.

anlayışı[13] adlı makalesinde ise Hz. Peygamber'den başlayarak Emevîler'e kadar mevâlîye karşı bakış özetlenmektedir. Ali Hatalmış'ın *İslâm'ın ilk dönemlerinde idari hayatta köle ve mevâlî*[14] adlı makalesinde ise mevâlîden bazı isimlerin üst düzey görevler de dahil olmak üzere bazı devlet görevlerinde istihdâm edilmeleri konu edilmiştir. Joseph Schacht'ın *Foreign elements in ancient Islamic law*[15] adlı makalesi ise İslâm hukukuna yabancı unsurların karışmasında mevâlînin etkili olduğunu iddia etmektedir. Ancak çalışmamızda mevâlî'nin kendi geçmiş kültürlerinden etkilenmesi konusunda Mustafa Öztürk'ün *Mevâlî râviler ve geçmiş kültürlerin hadislere etkisi: Hicrî ilk iki asır* adlı makalesinden istifade edilmiştir.

Yukarıda zikredilen çalışmalardan bazıları tetkik edilmekle birlikte, tezimizde daha kapsamlı olmaları sebebiyle ağırlıklı olarak Mustafa Öztürk'ün *Mevâlînin hadis rivayetindeki yeri*, Adnan Demircan'ın *İslâm tarihinin ilk döneminde Arap-mevâlî ilişkisi*, Cemal Cevdet ve Mahmud Mikdâd'ın eserlerinden istifade edilmiştir. Mevâlî ile ilgili bölümden sonra çalışmamızda, müelliflerin vefat tarihleri esas alınarak dördüncü asrın sonuna kadarki tüm klasik hadis eserlerinin Arapça asıllarından faydalanılmıştır. Tezin genel çerçevesi içerisinde ihtiyaç duyuldukça hadis şerhleri, tefsir, Arap dili, İslâm tarihi ve ricâl ilmine dair temel kaynakların birçoğuna erişilerek disiplinler arası bir araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

[13] Murat Erkoç, "İlk Dönem Arap Toplumunda Mevali Anlayışı", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/25 (2020), 170-183.
[14] Ali Hatalmış, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (01 Haziran 2013), 151-171.
[15] Joseph Schacht, "Foreign elements in ancient Islamic law", (Kış 1950), 9-17.

2. İBN ABBAS: BİYOGRAFİSİ, HAKKINDAKİ İDDİALAR VE RİVAYET AĞI

Bu bölümde İbn Abbas'ın hayatı, ilmî kişiliği ve hadis rivayet geleneğindeki yeri ele alınacaktır. Ayrıca onun rivayetleri etrafında oluşan ilmî birikim ve literatürde onunla ilgili yer alan bazı tartışmalara kısaca değinilerek, çalışmanın ilerleyen kısımlarında yapılacak rivayet analizlerine zemin hazırlanacaktır.

2.1 İbn Abbas'ın Hayatı

İbn Abbas, İslâm ilim tarihinde hem sahâbî kimliği hem de tefsir ve fıkıh alanındaki otoritesiyle öne çıkan önemli bir şahsiyettir. Onun hayatına dair rivayetler, hem aile bağlarını hem de Hz. Peygamber ile olan yakın ilişkisini ortaya koyar. Onun tam adı Ebü'l-Abbas Abdullah b. el-Abbas b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir. "Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî"dir.[16] Hicretten üç yıl kadar önce Mekke'de doğdu.[17] "Saçları kınalı, beyaz-hafif sarıya çalan tenli, uzun boylu, cüsseli ve yakışıklı idi".[18] Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın (ö. 32/653) oğludur. Aynı zamanda o Hâlid b. Velid'in (ö. 21/642) de teyze oğludur.[19] Annesi Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris b. Harb el-Hilâliyye olup, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Meymûne'nin (ö. 51/671) kız kardeşidir.[20] İbn Abbas, Peygamber (s.a.v.) vefat ettiği sırada 14 yaşında idi. Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Allah'ım! Ona hikmeti öğret' duasına mazhar olmuş ve hicrî 68 yılında Tâif'te vefât etmiştir. Rivayete göre İbn Abbas'ın cenaze namazını Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğlu Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) kıldırmış, naaşının kabre yerleştirildiği sırada beyaz bir kuş gelerek kefeninin içine girmiş ve bir daha dışarıya çıkmamıştır.[21] Peygamber (s.a.v.)

[16] İsmail Lütfi Çakan, "Abdullah b. Abbas", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, thk. Muhammed Emiroğlu (İstanbul: TDV, 1988), 1/76-79.
[17] Çakan, "Abdullah b. Abbas".
[18] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Maʿrifetü'ṣ-ṣaḥâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Gazâzî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419), 3/1699.
[19] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezer İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe fî maʿrifeti'ṣ-ṣaḥâbe*, thk. Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409), 3/186.
[20] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412), 6/72.
[21] Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarâbad: Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1393), 3/207.

vefat ettiği sırada İbn Abbas'ın 10 yaşında olduğuna dair görüşler de mevcuttur.[22] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşi Meymune İbn Abbas'ın teyzesi olduğu için İbn Abbas bazı geceler Peygamber'in (s.a.v.) evinde konuk edilirdi"[23] Sonuç olarak İbn Abbas, hem ilmî mirası hem de sahâbî kimliğiyle İslâm geleneğinde derin izler bırakmış, tefsir ve fıkıh alanında sonraki nesiller için temel kaynaklardan biri olmuştur. Onun hayatına dair rivayetler, Resûlullah'a yakınlığını ve ilme hizmetini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada daha çok İbn Abbas'ın rivayetleri üzerinden bir araştırma yürütüleceği ve hayatına dair ayrıntılı çalışmalar zaten mevcut olduğu için, burada söz konusu hususa dair yukarıdaki özet bilgiyle yetinilecektir.

2.2 İbn Abbas'ın İlmî Kişiliği

Abdullah b. Abbas ilimde peygamber duası almış bir şahsiyet olarak meşhur olmuş, bu duanın icâbet bulduğu da neredeyse her konuda onun ilmine başvurulması ile tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. İlimdeki bu enginliği sebebiyle ona "baḥr (deryâ/deniz), ḥibr/ḥabr (âlim), ḥibrü'l-ümme (ümmetin âlimi), tercümânü'l-kur'ân (Kur'an'ın Açıklayıcısı), fakîhu'l-'asr (asrının fakîhi), imâmü't-tefsîr"[24] gibi lakaplar takıldı. Ancak o yalnızca Peygamber duası almakla kalmamış, ilim yolunda nice terler dökmüş, nice yollar aşındırmıştır. Dolayısıyla onun bu ilmî konumu elde etmek için gösterdiği çaba takdîre şâyandır. Örneğin bir defasında o 'Kulağına gelen bir hadisi bizzat kaynağı olan sahâbîden duymak amacıyla onun yanına gitmiş; onun uyumakta olduğunu öğrenince de, ridâsını yastık edinip kapısının önünde uzanıvermiş, rüzgârın saçtığı kumla üzeri toz toprak olmuştu. Bilahare, sahâbî dışarı çıkmış ve: 'Seni buraya kadar getiren nedir, Resûlullah'ın (s.a.v.) amcasının oğlu? Birini gönderseydin de, ben sana gelseydim olmaz mıydı?' deyince: 'Sana gelmek bana düşer' diyerek"[25] ilim tahsilindeki gayreti ve âlime saygısını göstermiştir.

Onun bu şekilde deyim yerindeyse tırnaklarıyla kazıyarak elde ettiği ilmi sebebiyle, kendisinden yaşça büyük olanlar da onun ilmine başvururdu. "Câhiller onun ilim

[22] Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehü'l-Buḫârî fil-câmii's-sahîh* (Dârü'l-livâ, 1406), 2/805.
[23] Çakan, "Abdullah b. Abbas".
[24] Nihat Yatkın, "Abdullah İbn Abbas ve Rivayet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı)*, (2016), 390.
[25] Yatkın, "Abdullah İbn Abbas ve Rivayet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi", 390.

sofrasında, aç olanlar ise yemek sofrasında doyardı. Hz. Ömer (ö. 23/644) onu sürekli yanında tutar, ona danışır ve Bedir ashâbının yaşlılarıyla birlikte oturturdu".[26] Hz. Ömer onun hakkında 'Vallahi, sen bizim gençlerimiz arasında en güzel yüzlü, en akıllı ve Allah'ın kitabını en iyi anlayan kişisin' demiş; bir mevzuda fikir danıştığında İbn Abbas'a: 'Dalgıç! Dal derinlere!'[27] diyerek onun ilminin derinliğine vurgu yapmıştır. İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) ise onun için bir defasında 'Eğer İbn Abbas bizim yaşımıza erişseydi, aramızdan hiç kimse onun seviyesine ulaşamazdı'[28] derken onun fıkhî yönüne vurgu yapmış, diğer bir yorumunda ise 'Kur'an'ın en iyi tercümanı İbn Abbas'tır'[29] diyerek onun tefsirci yönünü vurgulamıştır. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), İbn Abbas vefat ettiği gün, Resulullah'ın (s.a.v.) duasına atıfta bulunarak 'İnsanların en bilgini ve en hikmetlisi vefat etti'[30] demiştir. İbn Abbas'ın cenâze namazını kıldıran Muhammed el-Hanefiyye ise 'Bu ümmetin rabbânîsi (bilgi ve hikmet sahibi) âlimi vefat etti'[31] diyerek yine aynı noktaya vurgu yapmıştır. Mücâhid (ö. 103/721) ise 'ona bahr (deniz) denirdi'[32] demiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) İbn Abbas'a yaptığı ilim ve hikmet duası dışında, doğrudan ve ona özel bazı bilgiler öğrettiğine dair de bazı rivayetler mevcuttur. Bunlardan birisi, İbn Abbas Resûlullah'ın terkisinde otururken ona söylediği nakledilen şu sözlerdir: "Ey genç, sana bazı kelimeler öğreteceğim, onları muhafaza et: Allah'ı koru ki (yani Allah'ın emir ve yasaklarını gözet), Allah da seni korusun. Allah'ı gözet ki O'nu her zaman yanında bulasın. Bir şey isteyeceksen Allah'tan iste. Yardım dileyeceksen Allah'tan yardım dile. Ve bil ki, ümmet bir araya gelip sana bir fayda vermek isteseler, ancak Allah'ın senin için yazmış olduğu bir faydayı verebilirler. Ve eğer sana zarar vermek için bir araya gelseler, ancak Allah'ın senin için takdir ettiği bir zarara sebep

[26] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Maʿrifetü'ṣ-ṣaḥâbe*, 3/1699.
[27] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 3/346.
[28] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maârifi'l-Osmâniyye, ty.), 5/4.
[29] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-tarih*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî (Bağdat: Matbaatü'l-İrşad, 1393), 1/495.
[30] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*, 6/72.
[31] Ebû Zekeriyyâ İbn Avn b. Ziyad b. Bistam b. Abdurrahman el-Mervî Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivayetü ed-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: Merkezül Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399), 3/90.
[32] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, *Fezâʾilü'ṣ-ṣaḥâbe*, thk. Vasiyyüllah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 2/975.

olabilirler. Kalemler kaldırıldı ve sahîfeler kurudu (yani kader yazıldı ve tamamlandı)".[33]

Hadis rivayeti açısından bakılacak olursa, İbn Abbas Resûlullah'tan (s.a.v.) doğrudan yaptığı rivayetler yanında; Hz. Ömer, Hz. Ali, Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Ebû Zer (ö. 32/653) gibi ashâbın önemli isimlerinden de rivayette bulunmuştur. İbn Abbas'tan rivayette bulunanlar ise: Ubeyd b. Umeyr b. el-Leysî (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Alkame b. Vakkâs (ö. 86/705?), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 94/712), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 94/714), Talha b. Abdullah b. Avf (ö. 97/715), Küreyb (ö. 98/716), Humeyd (ö. 99/717), Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâṣile (ö. 100/718-19), Abdullah b. Huneyn (ö. 100/718), Yezîd b. Hürmüz (ö. 100/718), Ṣa'lebe b. Hakem (ö. 23-35/644-656?), Miksem Ebû'l-Kâsım (ö. 101/719), Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20), Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Ebû Ma'bed Nâfiz (ö. 104/722), İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Tâvus b. Keysân (ö. 106/725), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Atâ b. Eb'u Rebâh (ö. 114/732), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Saîd b. Yesîr/Yesâr (ö. 117/735), Abdullah b. Ubeydullah Ebû Müleyke (ö. 117/735), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 118/736), Amr b. Dinar (ö. 126/744), Vehb b. Keysân (ö. 127/745), kardeşi Kesîr b. Abbas, oğlu Ali b. Abdullah, kardeşinin oğlu Abdullah b. Ma'bed b. Abbas, Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59), Ebû Sâlih Bâzâm mevlâ Ümmü Hânî (ö. ?), İkrime b. Hâlid el-Mahzumî (ö. ?), Kâsım b. Muhammed, Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im, Mücâhid b. Cebr, Ebû Mesleme (Abdurrahman b. Avf 'ın iki oğlu), Ebû Hubâb (ö. ?), Ebû Gatafân b. Tarîf (ö. ?), İshak b. Abdullah b. Kinâne (ö. ?), Hakem b. Minâ (ö. ?), Ubeyd b. es-Sebbâk (ö. ?), Abdullah b. Ebû Yezîd (ö. ?), Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer el-Mahzumî (ö. ?), Avsece (ö. ?), Ebû Abdullah Şu'be b. Dînar (ö. ?), Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im, Ebû Mesleme (Abdurrahman b. Avf 'ın iki oğlu), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), vd. yüzlerce isimdir..[34]

[33] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî İbn Mende, *Maʿrifetü esâmî erdâfi'n-nebî*, thk. Âdil b. Yusuf el-Gazâzî (Beyrut: Medîne li'ttevzî', 1410), 24.
[34] Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarame el-Amravî (Dâru'l-Fikr, 1415), 29/285.

İbn Abbas'ın sadece bir ilim dalında derinleşmediğini, bilakis tüm ilimlerde deryâ olduğunu gösteren misallerden birisi de düzenlediği ilim meclisleri ile ilgili aktarılanlardır. İbn Abbas'ın ilim meclislerine gelenlerin oluşturduğu kalabalıkların yollara sığmadığı, bu kalabalıklara verdiği dersleri guruplara ayırarak insanları içeri alan İbn Abbas'ın önce: "Git onlara söyle. Kur'an, kıraat şekilleri ve diğer hususlarda soruları olan içeri girsin" dediği ve onların sorularını cevapladıktan sonra: "Kardeşleriniz dışarı çıksın" dediği anlatılır. Ardından sırasıyla: "Kur'an'ın tefsiri ve yorumu hakkında soruları olan içeri girsin", "Helâl ve haram ile fıkhî meseleler hakkında soruları olan içeri girsin", "Farzlar ve buna benzer konular hakkında soruları olan içeri girsin", "Arap dili, şiir ve Arapların sözleri hakkında soruları olan içeri girsin"[35] dediği nakledilmiştir. Bu rivayetin senedinde geçen isimlerden Ebû Hâmid b. Cebele (ö.?) meçhûlü'l-hâldir. Yani hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerince yeterli yorum mevcut değildir. Râvilerden Ebû Hamza es-Sümâilî (ö. 148/765) ise rivayet açısından zayıf olarak nitelendirilmiştir. Her ne kadar bu isimler sebebiyle rivayetin sıhhati zedelenmişse de, yine de tarihî bir olay hakkında bilgi alabilme açısından bu rivayetin bir değeri olabilir.

İbn Abbas'ın sosyal-siyasî hayattaki icraatlarına bakacak olursak "Hz. Osman (ö. 35/656) döneminden sonra çeşitli vesilelerle Arap yarımadasının dışına çıktı. Kuzey Afrika'ya, Cürcân'a, Taberistan'a ve İstanbul'a gitti. Hz. Ali'nin maiyetinde Cemel ve Sıffîn savaşlarına katıldı. Hâricîler'i ikna etmek üzere Hz. Ali tarafından görevlendirildi. Bazı rivayetlerde bu görüşmeler sırasında bazı Hâricîler'i ayetleri yorumlayarak, tekfir fikrinden vazgeçirmekte başarılı da olduğu zikredilir".[36]

2.3 İbn Abbas Rivayetleri ile İlgili Bazı İddialar

Abdullah b. Abbas'a nispet edilen rivayetler, hem klasik İslâm ilim geleneğinde hem de modern araştırmalarda yoğun tartışmalara konu olmuştur. Onun tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki otoritesi, rivayetlerinin geniş bir coğrafyada ve farklı mezhebî çevrelerde kullanılmasına zemin hazırlamış; bu durum ise zamanla bazı görüşlerin ona isnat edilmesi, farklı yorumların onun üzerinden temellendirilmesi ve hatta eleştirel

[35] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*, 6/73.
[36] Çakan, "Abdullah b. Abbas".

yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Özellikle erken dönemden itibaren Şiî ve Sünnî gelenekler arasındaki yorum farklılıkları, bazı rivayetlerin bağlamından koparılarak değerlendirilmesine yol açarken; modern dönemde ise müsteşriklerin kendilerince doğru kabul ettikleri birtakım metodolojik yaklaşımlar çerçevesinde İbn Abbas'ın rivayetleri yeniden sorgulanmıştır. Bu bağlamda, aşağıda ele alınacak olan velâyet, mut'a nikâhı, abdestte mesh meselesi ve benzeri tartışma başlıkları, hem rivayetlerin sıhhati hem de bu rivayetlere yüklenen anlamlar açısından İbn Abbas etrafında şekillenen temel iddialardan bazılarını ortaya koymaktadır.

2.3.1 Velâyet Meselesi

"Şiî tefsirlerde ağırlıklı olarak Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733?) ve Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) nakiller yer almasının yanı sıra İbn Abbas da Şiîlerce kendisine referans verilen önemli bir bilgi kaynağıdır. İlk dönem Şiî tefsirlerinde Hz. Ali'nin fazileti, fıkhî hükümler gibi konularda imamlar dışında en çok İbn Abbas'tan nakilde bulunulan rivayetlere yer verilmektedir. Hatta Şiî âlimi Tûsî (ö. 460/1067), tefsirinde İbn Abbas rivayetlerine yer vermiş, öyle ki bazı Şiî müfessirler İbn Abbas'ı ilk Şiî müfessirler arasında saymıştır"[37] Yine Şia'nın varlık sebebi olarak gördüğü *gadîr-i hum* rivayetinin kaynaklarından birisi de İbn Abbas'tır. Buna göre Peygamber (s.a.v.) "Ey Peygamber; Rabbinden sana indirileni tebliğ et.." (el-Mâide 5/67). ayetini okuduktan sonra 'size iki emânet bırakıyorum. Birisi Kur'an, diğer ehl-i beytimdir' demiştir ki, Şiî kaynaklarda İbn Abbas'a istinâden bu ayetin 'Hz. Ali hakkında indirildiği' belirtilmiş, hatta Şiî âlimlerden Feyz el-Kâşânî (ö. 1091/1680) konuyu bir adım öteye taşıyarak ayetin meâlini 'Ey Peygamber; Rabbinden sana Ali hakkında indirileni tebliğ et…'[38] şeklinde aktarmıştır.

Yine Şia'nın İbn Abbas'a dayandırdığı diğer bir rivayete göre "İbn Abbas, Hz. Ali'nin şu sözlerini nakletmektedir: Allah'ın hakkı bâtıldan açıkça ayırdığı gibi Resulullah (tarafından) imamet bana verildi. Bu nedenle ben apaçık imamım".[39]

[37] Hatice Ece Erçin, "Hicrî İkinci Asırda Sünnî-Şiî Paradigmanın Tefsir Rivayetlerine Etkisi: İbn Abbas Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 377.
[38] Erçin, "Sünnî Şiî Paradigma", 379.
[39] Erçin, "Sünnî Şiî Paradigma", 380.

Sünnî âlimler mevlâ hadisi olarak da bilinen مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır' rivayetinde geçen "mevlâ" kelimesine Şîa gibi dini bir muhteva yüklemez. Bunu Hz. Peygamber döneminde yaşanan sosyal bir olgu olarak ele alırlar. "Bunun yanı sıra Şiî tefsirlerde mevlâ rivayetinde İbn Abbas'a dayandırılan rivayetlerle Hz. Peygamber'in doğrudan velâyetle ilgili sözler sarfettiğine dair ifadelere yer verilmek suretiyle bazı ilaveler de söz konusudur. Fakat mevlâ hadisine yer veren sünnî kaynaklarda söz konusu ifadeler bulunmamaktadır". [40] Şia'nın 'imâmet-velâyet' yorumunun aksine sünnî görüş hadisteki göre 'mevlâ' kelimesini 'dost, sevgi, yardım eden' anlamında değerlendirmiştir. Bu minvalde düşünülünce, Hz. Peygamber (s.a.v.) kelimeyi Hz. Ali'yi seven, onu dost edinen ve ona yardım eden herkesin kendisini de sevmiş olacağını ifade etmek için kullanmıştır. Öyleyse hadis bir imâmet iddiası değil, Hz. Ali'nin üstünlüğüne ve sevilmesi gerektiğine dair bir teşvik olarak görülür. Öte yandan bizzat Hz. Ali'ye Resûlullah'ın yazılı bir vasiyeti olup olmadığı sorulunca o, kılıcının kınında sakladığı küçük bir sahîfeden bahsetmiştir ki, onda da "Allah, efendilerinden başkasına tâbi olanlara lânet etsin. Allah, Allah'tan başkası adına kurban kesenlere lânet etsin. Allah, yeryüzündeki sınır taşlarını yerinden oynatanlara lânet etsin"[41] ifadelerinden başka bir şey olmadığı zikredilir. Bu konudaki sünnî görüşü destekleyen diğer rivayette ise: Hz. Ali'nin ölümü öncesindeki hastalığı sırasında Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret ettiği ve çıkışta Hz. Abbas'ın ona şöyle dediği aktarılır:

> Vallahi, üç gün içinde sen insanların asasına (liderliğine) boyun eğen birisi olacaksın. Vallahi, Resûlullah'ın (s.a.v.) bu hastalığından dolayı vefat edeceğini düşünüyorum. Çünkü Abdülmuttalib oğullarının yüzlerini ölüm anında tanırım. Haydi gel birlikte Resûlullah'a (s.a.v.) gidelim ve bu işin (hilâfetin) kimde olacağını soralım. Eğer bu iş bize aitse, bunu öğreniriz; eğer bizden başkasına aitse, bunu öğrenir ve onun bizim hakkımızda vasiyet etmesini isteriz.[42]

Ancak Hz. Ali onun bu teklifini 'cevabın olumsuz olması durumunda, vefatı sonrası hiçbir hak talep edemeyecekleri' gerekçesiyle reddetmiş, bunu Resûlullah'a (s.a.v.) sormayacağını belirtmiştir.

---

[40] Erçin, "Sünnî Şiî Paradigma", 381.
[41] Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-Baḥrü'z-zeḫḫâr*, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd. (Medinetü'l-Münevvere, 1988), 2/134. Rivayetin râvileri Ubeydullah b. Mûsâ ve Fıtr b. Halîfe hakkında sika ve sadûk da dense şiilik eğilimi iddia edilmiştir.
[42] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh-Sultâniyye Nüshası* (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1311), "Meğâzî", 85 (No. 4447).

2.3.2 Mut‘a Nikâhı Meselesi

Mut‘a nikâhı konusunda Ebû Saîd el-Hudrî’nin naklettiği rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) halifeliği zamanında minbere çıkarak halka şöyle hitâb etti: “Şüphesiz Allah Teâlâ, Peygamberi (s.a.v.) için dilediğini helâl kıldı. Allah’ın Peygamberi (s.a.v.) ise artık Rabbine kavuşmuştur. O halde Allah’ın size emrettiği gibi haccı ve umreyi eksiksiz yerine getirin ve bu kadınların iffetlerini (şer’î ve sahih nikâh ile) koruyunuz”.[43] Söz konusu rivayet, geçtiği kaynakta “في نهي عمر عن المتعة في الحج والنكاح” (Hz. Ömer’in hacda temettü‘ yapmayı ve mut‘a nikâhını yasaklaması) başlığı altında zikredilmiştir. İbn Kesîr rivayetin akabinde yer alan değerlendirmesinde, isnadın sahih olduğunu kaydetmekle birlikte hadis musanniflerinden hiçbirinin bu rivayeti nakletmediğini vurgulamıştır. İmam Müslim (ö. 261/875) *Sahîh’*inde Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866) ve Muhammed b. Beşşâr’dan (ö. 252/866), o ikisinin Gunder’den (ö. 193/809), onun Şube’den (ö. 160), onun Katâde’den (ö. 117/735), onun ise Ebû Nazra’dan naklettiği rivayete göre ise “İbn Abbas mut‘aya (temettû‘a) izin verirdi, İbn Zübeyr ise buna izin vermezdi. Ebû Nazra (ö. 108/726) ise bu durumu Câbir b. Abdullah’a (ö. 78/697) sordu. Câbir ise Resûlullah (s.a.v.) zamanı mut’a yaptıklarını, ancak Hz. Ömer’in yukarıdaki rivayette geçen sözleri söyledikten sonra ‘kadınlara belli sürelerle nikâh yapmayı yasakladığını ve bunu yapanı duyduğu takdirde onu recmedeceğini belirttiğini’[44] söyler. Rebîa b. Ümeyye’nin yaptığı bu geçici nikâh (mut‘a) sonucunda, kadının hamile kaldığını duyan Hz. Ömer’in, öfke ile ridâsını sürükleyerek çıktığı ve “(Hükmü) Bana kalsa onu recmederdim”[45] dediği belirtilir.

Bu konuda Saîd b. Müseyyeb’den (ö. 94/713) nakledilen söz ile İbn Abbas’tan nakledilen sözün tek kelime dışında neredeyse aynı oluşu ise dikkat çekicidir:

رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، لَوْلَا أَنَّهُ نَهَى عَنِ الْمُتْعَةِ لَفَشَا الزِّنَى ‘Allah Ömer’e (r.a.) rahmet etsin. Eğer mut‘a nikâhını yasaklamasaydı zinâ açık açık yapılır olurdu.’

[43] Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Müsnedü’l-Fârûḳ emîri’l-mü’minîn Ebî Ḥafṣ ʿÖmer b. Ḫaṭṭâb ve aḫvâlühû ʿalâ ebvâbi’l-ʿilm*, thk. İmam b. Ali b. İmam (Feyyum: Dâru’l-Felâh, 1430), 1/476.
[44] İbn Kesîr, *Müsnedü’l-Fârûḳ*, 1/476.
[45] Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Daru’l-İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 1406), “Nikâh”, 42.

رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، لَوْلَا نَهَى عَنِ الْمُتْعَةِ مَا زَنَى أَحَدٌ ‘Allah Ömer’e (r.a.) rahmet eylesin. Eğer mut‘ayı yasaklamasaydı kimse zina etmezdi.’[46] Görüldüğü üzere, her iki rivayet de mut‘a yasağının zinayı önlemediği noktasında birleşmekle birlikte, Saîd’in ifadesi yasağın zinayı toplumsal düzeyde yaygınlaştırdığına işaret ederken; İbn Abbas’ın ifadesi, aynı yasağın bireysel düzeyde hiç kimseyi zinadan alıkoymadığına vurgu yapmaktadır.

Mâverdî (ö. 450/1058) ise bu nikâh çeşidinin ebediyyen haram kılındığını, bu konuda icmâ olduğunu belirtmiştir. Bunun da Ebû Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes’ud, İbn Ömer, İbn Zübeyr (ö. 73/692) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) rivayetleriyle sâbit olduğunu belirtmiştir. Mâverdî, bu görüşe İbn Abbas’ın muhalif olması durumunda icmânın nasıl gerçekleşmiş olabileceği yönündeki muhtemel bir itiraza ise şu şekilde cevap vermektedir: “Eğer bu konuda İbn Abbas’ın görüşü muhalif iken icmâ nasıl olur? diye sorulursa denilir ki: İbn Abbas bu görüşünden meşhur Urve b. Zübeyr-İbn Abbas diyaloğu ile dönmüştür”.[47]

Bu konudaki bir diğer dikkat çekici husus, “mut‘a” ifadesinin geçtiği iki benzer rivayette farklı anlamlarda kullanılmış olmasıdır. Rivayetlerden birinde Urve b. Zübeyr, İbn Abbas’a, “Kendini mahvettin” demiş; İbn Abbas’ın “Ne oldu, ey Urve?” şeklindeki sorusu üzerine Urve, “Mut‘a nikâhının helâl olduğuna fetvâ veriyorsun; oysa Ebû Bekir ve Ömer bunu yasaklamışlardı” demiştir. Bunun üzerine İbn Abbas, “Sana Resûlullah’tan (s.a.v.) bahsediyorum ve sen bana Ebû Bekir ve Ömer’den bahsediyorsun” şeklinde karşılık vermiş; Urve ise “Onlar, sünneti senden daha iyi bilirlerdi” demiştir. Bunun üzerine İbn Abbas susmuştur. Bu konuşma, hemen hemen aynı ifadelerle temettü‘ haccıyla ilgili aşağıdaki rivayette de yer almaktadır. Bu konuşmanın hemen ardından İbn Abbas’ın görüşündeki değişimle ilgili şu ifadeler nakledilmektedir: İbn Abbas, “Bu konuda böyle düşünmüyorum” demiş; ardından Arefe günü ayağa kalkarak şöyle seslenmiştir: “İnsanlar! Allah’a yemin olsun ki bu (mut‘a nikâhı), size ancak ölü eti, kan ve domuz eti gibi haramdır; yani bunlara mecbur kalmadıkça helâl değildir.” Daha sonra bu konudaki görüşünü değiştirmiş ve böylece

[46] Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîḫu’l-Medîne*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde, 1399), 2/720.
[47] Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr fî fıkhi mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvız (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 9/330.

onun bu görüşünden dönmesi üzerine icmâ sağlanmış ve ihtilaf ortadan kalkmıştır. Görüş ayrılığının ortaya çıkmasından sonra icmânın kabul edilmesi, daha güçlü bir delile işaret etmektedir. Çünkü bu durum, kesin bir delil ve güçlü bir kanıt bulunduğunu göstermektedir.[48]

İkinci rivayette ise Affân, Vehb'den; o da Eyyûb'dan; o da İbn Ebû Müleyke'den (ö. 117/735) nakletmektedir. Buna göre Urve (ö. 94/713), İbn Abbas'a, "İnsanları ne zamana kadar saptıracaksın, İbn Abbas?" demiştir. İbn Abbas, "Ne oldu, Urvecik?" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Urve, "Bize hac aylarında umre yapmamızı (temettü) emrediyorsun; oysa Ebû Bekir ve Ömer bunu yasaklamışlardı" demiştir. İbn Abbas ise "Resûlullah (s.a.v.) bunu yapmıştır" şeklinde cevap vermiştir. Urve, "Onlar (Ebû Bekir ve Ömer), Resûlullah'a (s.a.v.) senden daha bağlı ve onun hakkında senden daha bilgiliydiler" demiştir".[49] Bu rivayette temettü' haccı için "mut'a" lafzı kullanılmamakla birlikte, diğer rivayetlerde "hac mut'ası" ve "nikâh mut'ası" ifadeleri kullanılmaktadır.[50]

Görünen o ki, ister rivayetlerdeki bazı kavramların yanlış anlaşılması, ister İbn Abbas'ın başlangıçta caiz gördüğü bu içtihadından sonradan rücu etmesi sebebiyle olsun, her iki durumda da İbn Abbas'ın mut'a nikâhına ilişkin nihai görüşü bunun haram olduğu yönündedir. "İbn Abbas bu konudaki bir diğer rivayete göre şöyle demiştir: Mut'a nikâhı İslâm'ın ilk dönemlerinde var olan bir uygulamaydı. Yabancı bir beldeye gelen kimse, oradaki işlerini yürütecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir eşle muayyen bir süre için evlenirdi. Ama sonra şu ayet nâzil oldu: *"Ancak eşleriniz veya sağ ellerinizin sahip olduğu şeyler müstesna."* (el-Müminûn 23/6) İbn Abbas dedi ki: Bu ikisi dışındaki her türlü cinsel ilişki haramdır".[51]

Bu konudaki hadisler ise birbiriyle teâruz hâlindedir; çünkü bazılarında mut'anın Hayber yılında (h. 7) haram kılındığı, bazılarında Mekke'nin fethinde (h. 8) haram kılındığı, bazılarında Tebük gazvesinde (h. 9) haram kılındığı ve bazılarında ise Vedâ

[48] Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/330-331.
[49] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l İmam Ahmed b. Hanbel* (Müessesetü'r-Risâle, 1421), 4/132-133 (No. 2277).
[50] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdulmuti' Emin Kal'acî (Dimaşk: Dâru'l-Kuteybe, 1412), 10/179.
[51] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Süneni Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395), "Nikâḥ", 29 (No. 1122).

Haccı'nda (h. 10) haram kılındığı rivayet edilmiştir.[52] Bu zamanlar arasında uzun bir süre bulunmaktadır. Yani bu rivayetler arasında zamanlama açısından bir tutarsızlık var denilirse, bu soruya iki cevap verilebilir. Birincisi: Bu yasaklama, farklı yerlerde tekrarlanmıştır. Böylelikle daha açık ve yaygın hâle getirilmiş, bu yasağı daha önce bilmeyenler de öğrenmiştir. Ayrıca, bazı yerlerde bulunup başka yerlerde bulunmayan insanlar da olabilir. Bu tekrarlar, yasağın daha vurgulu ve kesin bir şekilde ifade edilmesi için yapılmış olabilir. İkincisi: Mut'a nikâhı başlangıçta helâldi. Hayber yılında haram kılındı ve ardından bir maslahat gereği tekrar serbest bırakıldı. Daha sonra Veda Haccı'nda mut'a yasaklanmış ve kesinlik kazanmış olabilir. Bu yasaktan sonra tekrar bir helâllik geldiğine dair ise hiçbir veri mevcut değildir.

2.3.3 Abdestte Ayakların Mesh Edilmesi Meselesi

İbn Abbas'tan nakledilen ve abdestte ayakların meshedilmesine delil teşkil eden, الوضوء غسلتان ومسحتان 'Abdest iki yıkama ve iki meshtir'[53] rivayeti diğer temel sünnî hadis kaynaklarında kendisine yer bulamamıştır. Öte yandan abdest ayetindeki (el-Mâide 5/6) اَرْجُلَكُمْ lafzındaki 'lâm harfinin' okunuşuyla ilgili İbn Abbas'ın (kesralı) 'i' sesiyle veya (fethalı) 'e' sesiyle okuduğuna dair iki farklı rivayet[54] söz konusudur. Bu bağlamda ondan nakledilen iki farklı rivayeti, iki görüşün sahipleri de kendi görüşünü desteklemek için kullanmıştır.

Dikkati çeken konulardan birisi de İbn Abbas'tan ehl-i sünnet kaynaklarında nakledilen rivayetlerdeki 'meshetti' ve 'meshetmedi' şeklinde tamamen birbirine zıt nakledilen rivayetlerin izâhının, bizzat İbn Abbas'ın ağzından cevabının mevcut olmasıdır. Şöyle ki, İbn Abbas'a bu durum sorulmuş ve o şu cevabı vermiştir: "Resûlullah (s.a.v.) mestler üzerine meshetmiştir. Peki, o mestler üzerine meshetmenin Mâide sûresinden önce mi, sonra mı olduğunu iddia edenlere sorun! Vallahi, Mâide sûresi indikten sonra Resûlullah (s.a.v.) mestler üzerine meshetmemiştir. Benim için çölde yoldan geçen birinin sırtına meshetmem, mestlere meshetmemden daha

[52] Recep Tuzcu, "el-'Aynî'nin Hadisleri Kronolojik Değerlendirmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/2 (30 Aralık 2013), 73-91.
[53] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Câmiʿu'l-Kebîr*, thk. Muhtar İbrâhim Hâic vd. (Kahire: Ezher, 1426), 21/33.
[54] Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 2/433.

sevimlidir”. [55] *Cevâmi’ul kelim* programına göre hadis sahîh li-gayrihî olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla İbn Abbas’tan nakledilen iki zıt rivayetin sebebi, nebevî uygulamanın zamanı ile ilgili olabilir.

2.3.4 Cebrâil’i Görmesi ve Kör Olması

Bu konudaki rivayet İbn Abbas’ın ömrünün sonuna doğru yaşadığı görme probleminin kaynağına işaret etmektedir. Buna göre İbn Abbas (r.a.) bizzat kendisi hâdiseyi şöyle hikâye etmektedir: “Resûlullah’ın yanından geçtim, üzerinde tertemiz beyaz bir elbise vardı. O, Dihye b. Halife el- Kelbî (ö. 50/670) (kılığındaki Cebrâil) ile konuşuyordu. Sen, benim konuştuğum kişiyi gördün mü? deyince ben: ‘Evet’ dedim. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Öyleyse sen (ileride) gözlerini kaybedeceksin’.[56]

2.3.5 Resûlullah’ın Hafsa’nın Evinde Mâriye ile Birlikte Olması

Tahrîm sûresinin nüzûl sebebiyle ilişkili olduğu aktarılan bu rivayet, Taberânî (ö. 360/971) ve Dârekutnî’nin (ö. 385/995) [57] eserlerine varıncaya kadar olan hadis kaynaklarında İbn Abbas’a isnad edilerek yer almamıştır. Bu rivayete göre Hafsa’nın (ö. 45/665) babasının yanına gittiği bir sırada, Resûlullah (s.a.v.) Hafsa’nın evinde Mâriye (ö. 16/637) ile birlikte olmuş, eve dönüp bu duruma şahit olan Hafsa ise bu durumun kendisini incittiğini söylemiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) onun bu durumu gizlemesini isteyerek: “Câriyemin artık bana haram olduğuna seni şahit tutuyorum” [58] أُشْهِدُكِ أَنَّهَا عَلَيَّ حَرَام diyerek, Mâriye’yi kendisine haram kıldığını söylemiş, ardından ise Tahrîm sûresinin ilk ayeti inmiştir. Ancak rivayetin râvilerinden Abdullah b. Ömer b. Hafs (ö. 171/787) zayıf, Abdullah b. Şebîb (ö. ?) ise metrûk olarak değerlendirilmiştir.[59]

---

[55] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/123 (No. 2975).
[56] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405), 3/340; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/417; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 4/426.
[57] Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünen-i Darekutnî*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1424), 5/75 (No. 4013).
[58] Ebü’l-Kāsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Ebû Muâz Târık b. Ivazullah b. Muhammed (Kâhire: Dâru’l-Harameyn, 1415), 8/323.
[59] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Târîḫu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1424), 6/103.

2.3.6 Müsteşriklerin İbn Abbas'a Yönelik İddiaları

Müsteşriklerin İbn Abbas'a yönelik eleştirilerin odaklandığı noktalara bakıldığında genellikle İbn Abbas'ın hadislerinin veya tefsire yönelik yorumlarının kökenlerinin doğrudan Hıristiyan ve Yahudi kaynaklara dayandığı iddiaları dikkati çekmektedir. Hatta bu konuyu daha da geliştiren Schacht, Goldziher'in görüşleri doğrultusunda Arap-İslâm medeniyeti üzerindeki İran ile Helenistik kültürün etkilerinin başlangıç tarihini hicrî ilk asrın ikinci yarısı olarak göstermekte;[60] rivayetlerin içeriğine Hıristiyan ve Yahudi kültürünün yanı sıra Fars ve Doğu Roma kültürüne ait ögelerin de karıştığını iddia etmektedir. Ayrıca o hadislerin ikinci ve üçüncü hicrî asır âlimlerince uydurulmaya başlandığını da iddia etmiştir.[61] M.J. Kister ise konuyu doğrudan mevâlîye bağlayarak "Hadis rivayeti, kıssacılık, geçmiş peygamber ve velîler hakkındaki kıssalar ile menkıbeler, yeni ulemâ nesli tarafından (ikinci asrın başından itibaren) yayılmıştır ki, muhtemelen bunlar arasında mevâlî çoğunluğu oluşturur"[62] demektedir. Ancak o cümlesinin içerisine 'muhtemelen' ifadesini ekleyerek, aslında bu görüşünün kesin bir dayanağı bulunmadığını ve bunun kendisinin şahsî yorumundan ibaret olduğunu zımnen ifade etmektedir.

Caetani İbn Abbas için " ..'hâlbuki naklettiği rivayetlerin yalnız bir kısmını hakikaten nakletmiş olsa dahi, bunlar değerlendirilince onun kadar hiç kimsenin yalan söylemediği ya da uydurmamış olduğu görülür' derken, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas'ı hadis uydurmakla suçlamıştır. O, Ebû Hüreyre'nin İslâm'ı çok geç kabul ettiğini söyler ve bu nedenle "Nasıl en çok hadis nakleden kişi olabilir?" diye sorar. İbn Abbas hakkında ise Caetani, Âdem ve Havvâ'nın yaratılışı ve Kâbe'nin inşası gibi neredeyse her şey hakkında hikâyeler uydurmakla suçlar".[63] Öte yandan Caetani "İbn Abbas'ın kendisinin, Muhammed ile birlikte yaşadığını; onun ve eşlerinden birinin aynı yatakta birden fazla kez uyuduğunu itiraf ettiğini belirtir".[64] Ancak Caetânî'nin bunu söylerken, İbn Abbas'ın Peygamber'in (s.a.v.) eşi Meymûne'nin yeğeni olduğu gerçeğini belirtmemesi ve yine İbn Abbas'ın bu sıradaki yaşının küçüklüğüne de hiç

[60] Mustafa Öztürk, "Mevâlî Râviler ve Geçmiş Kültürlerin Hadislere Etkisi: Hicrî İlk İki Asır", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2006), 9.
[61] Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar, 2010), 129.
[62] Öztürk, "Mevâlî Râviler", 10.
[63] Dr. Bilal Ahmad, "Leone Caetani's Annali Dell'Islam on Sirah of the Prophet Muhammad", *Islamic Studies*, (01 Ocak 2015), 209.
[64] Ahmad, "Leone Caetani's Annali Dell'Islam", 206.

değinmemesi objektif bilimsel kriterlere uymamaktadır. Eğer o bu bilgileri bilerek gizlemişse kötü niyetli olduğunu, bilmiyorsa konu hakkındaki bilgi eksikliğini belgelemektedir.

Jonathan Brown, pek çok hadisin, dindar fakat yanlış yönlendirilmiş Müslümanlar tarafından, insanları dinî ve ahlâkî yönden etkilemek için uydurulup yayıldığını belirtir. Bu iddiasını Ebû 'İsme (İsmet) örneğiyle açıklar. Buna göre Ebû 'İsme'ye, İbn Abbas'ın talebesi İkrime'den Kur'an sûrelerinin faziletlerine dair rivayet ettiği hadislerin neden İkrime'nin diğer râvilerince nakledilmediği sorulunca Ebû 'İsme şöyle demiştir: "İnsanların Ebû Hanîfe'nin fıkhına ve İbn İshak'ın sîresine yöneldiklerini gördüm ve bu hadisleri insanları tekrar Kur'an'a yönlendirmek amacıyla uydurdum".[65]

"Caetani Hz. Aişe'yi de makam ve iktidar düşkünü olmakla suçlamış; İbn Abbas'ı ise gururlu, şöhrete ve paraya düşkün, keyfi olarak hadis uyduran, Resûlullah'a olan yakınlığını menfaate çevirmeye çalışan ve bildiklerinin çoğunu Yahudi haham ve Hıristiyan rahiplerden alan biri olarak lanse eder. F. Buhl'a ait olan 'Abdullah b. Abbas' maddelerinde de benzer iddialar dile getirilmiştir".[66]

Motzki ise İbn Abbas rivayetlerinde bazı uydurma senedlerin olduğunu iddia ederek, Muhammed b. Ebû Muhammed ismi üzerinde durmuştur. Yine o Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İkrime ve İbn Abbas tariklerinin sürekli tekrarlandığını belirterek şüphelerini belirtmiştir. Motzki Muhammed b. Ebû Muhammed ismini İbn İshak ile anarak, onun Yahudilerle ilgili bilgileri Yahudilerden aldığını iddia eder. Öte yandan o Zeyd b. Sâbit'in de Yahudi ortamında yetiştiğini aktarır. Genel olarak bakıldığında Motzki yalnızca senedlerdeki bazı kalıplardan yola çıkarak bu konuda yorumlarda bulunmuştur.[67]

---

[65] Jonathan Brown, "Authenticating Hadith and the History of Hadith Criticism", *Yaqeen Institute for Islamic Research* (29 Ağustos 2024). Bu çalışma müellifin (Al-Ḥākim al-Naysābūrī, Kitāb al-madkhal ilá maʿrifat kitāb al-iklīl, ed. Aḥmad b. Fāris al-Sulūm (Beyrut: Dār Ibn Ḥazm, 2003), 134–35.) Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World (Oneworld, 2017) adlı kitabından özet yaptığı makalesidir.

[66] Özcan Hıdır, "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair İddialarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel-Metodolojik Etkisi", *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı) İSAV*, (2013), 531-532.

[67] M. Enes Topgül, "Harald Motzki. Reconstruction of a Source of Ibn Ishaq's Life of the Prophet and Early Qur'an Exegesis: A Study of Early Ibn 'Abbas Traditions", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/46 (01 Ağustos 2019), 245-249.

Sprenger ise Ebû Hüreyre, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas gibi 'müksirûn'dan olan sahabîlere yönelik birtakım iddialarda bulunmuş, özellikle Ebû Hüreyre'nin dine hizmet amacıyla hadis uydurduğunu belirterek, İbn Abbas'ı Kur'an ayetleriyle ilgili yaptığı tefsirleri sebebiyle eleştirmiştir.[68] Yine Sprenger ve aralarında Wellhausen, Caetani ve Brockelmann'ın da bulunduğu bir grup müsteşrikin iddialarına göre İbn Abbas her şeyi bizzat uydurmamış, İslâm dinini kabul eden bazı Yahudilerin kendisine söyledikleri kıssa ve hikâyelerden istifade etmiştir. Bilhassa aslı Cenûbî Arabistan'dan olan Yahudi Kâ'b b. Mâti'in hikâyeleri onun işine yaramıştır. Yine bu müsteşriklerin iddialarına göre İbn Abbas bunların hepsini baştan planlamış ve eline geçmiş olan malzemenin Kur'an ve İslâm telâkkileri ile aykırı düşmemesine dikkat etmiştir. İbn Abbas bu arada eski Arap putperestlik âyinlerinin zuhûr ve inkişâfı hakkında bir nazariye tasarlamış ve bu nazariyede Kur'an'daki îmâlar ve Kitab-ı mukaddesteki hikâyeler ile diğer bazı hikâyeleri hiç çekinmeden birbirine karıştırmıştır. Bu yorumların ardından yine kendilerince insaflı bir sonuca varan bu müsteşriklere göre, "yalan olduğundan şüphe edilmek için hiçbir sebep olmayan ve onun tarafından rivayet edilen bazı nâdir hadisler, tarihi kaynak gibi kullanılabilir".[69] Yani bu durumda onlara göre İbn Abbas rivayetlerinden yalan olmadığı tespit edilenler, hadis olarak değil de tarih bilgisi olarak yine de bir değer taşımaktadır.

Bu durumda İbn Abbas'a yönelik iddiaların asıl amacının, İbn Abbas tefsir ekolünün, aslında Yahudi-Hıristiyan bir öze dayandığı tezini ispata çalışmak olduğu söylenebilir. Bu görüşte olanlardan birisi olan "L. Caetani, İbn Abbas'ın asıl bilgisini İslâmî fetihler sonucu elde edilen bölgelerdeki Yahudi ve Hıristiyan kültürünü tanıyarak kazandığını, İslâm'da var olduğunu düşündüğü büyük bir boşluğu buralardan elde ettiği bilgilerle doldurmaya çalıştığını ve İbn Abbas'ın bu bilgileri daha sonra tefsir ve hadis olarak insanlara takdim ettiğini öne sürer".[70] Ancak bu iddiaların sahipleri İbn Abbas'ın bu bilgileri kimlerden ve nasıl elde ettiği, bu bilgileri elde etmek için kimlerle görüştüğü konusunda hiçbir bilgi vermezler ve iddialarını somut delillerle desteklemezler. Öte yandan İbn Abbas'ın Hıristiyan ve Yahudi kültüründen elde ettiği bilgileri alıp-aktarması bir yana, isnadsız bilgileri dahi dikkate almadığını belirten şu sözü dikkate

[68] Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: İFAV, 2017), 128.
[69] Adnan Adıvar vd., "MEB. İslâm Ansiklopedisi", *'Abd Allah b. al Abbas* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/27.
[70] Hıdır, "Oryantalistler", 535.

değerdir: "İnsanlar hırçın deveye de sakin deveye de binmeye başlayınca yalnızca tanıdığımız rivayetleri almaya başladık".[71] Ayrıca Caetânî bizzat kendisi birçok İsrailî rivayetin uydurularak ona nispet edildiğini kabul etmektedir. G. D. Newby tefsirle ilgili İsrailî haberlerin meşrûiyetini sağlamak için 'bazı râvilerin İbn Abbas'ın ismini özellikle tercih ettiğini', A. Rippin 'bu rivayetlerin mitolojik unsurlarla süslendiğini', Goldziher ise 'Vehb b. Münebbih'in İsrâiliyat konusunda İbn Abbas'ın danışmanı olduğunu' iddia etmektedir.[72] Çağdaş şarkiyatçılar ise işi daha da ileri götürerek İbn Abbas'ın bizzat kendisinin Hıristiyan ve Yahudi kaynaklarını orijinal dilinden okuduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Ebû Celd bu konuda ona kaynaklık etmiştir.[73]

2.4 İbn Abbas Rivayetlerini Nakleden Râviler

Bu bölümde İbn Abbas'tan nakilde bulunan tüm râvilerle ilgili bazı istatistikî bilgilere yer verilecektir. Râvilerle ilgili sayısal veriler *Cevâmi'ul-kelim* programı üzerinden elde edilen verilere göre hesaplanmıştır.

2.4.1 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Sika Râviler

İbn Abbas'tan hadis nakleden râviler arasında sayıca az da olsa sahabî râvi vardır. Bilindiği üzere ashâb, hadis rivayeti açısından doğrudan âdil sayıldığı için güvenilirdir. İbn Abbas'tan hadis nakleden sahâbe sayısı 60 iken, rivayet ettikleri hadis sayısı ise 149'dur. Bu durumda sahâbî râvîlerin İbn Abbas'tan yaptıkları nakillerin, incelenen toplam İbn Abbas rivayet havuzuna oranı %2,31'dir.

İbn Abbas'tan hadis işitip nakleden toplam 592 râviden 291 tanesi için cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından *sika* ya da buna ilâveten daha güçlendirici ifadelerle *sebt*, *hüccet*, *hâfız*, *müksir*, *mütkın*, *me'mûn*, *fakîh* vb. lafızlar kullanılmıştır. Bu râvilerden bazıları için, sayıları genele bakılınca az da olsa *müdellis*, *mürsil* vb. ifadeler de kullanılmıştır.

[71] Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihi*, 329.
[72] Hıdır, "Oryantalistler", 536.
[73] Hıdır, "Oryantalistler", 540.

Bu bilgilerden hareketle İbn Abbas râvilerinden bir kısmının tedlis yapması sebebiyle rivayetlerinin zedeleneceğini söylemek zordur. Zira öncelikle belirtilen isimlerin toplam 291 sika râvi arasındaki sayısı çok azdır. Öte yandan belirtilen dönemde birçokları için tedlis yapmak sorun teşkil etmiyordu. Örneğin "edâ sîgalarının belirli rivayet metotlarına delâlet etmek üzere kullanımının yaygınlaşmadığı bir dönemde yaşaması ve hadisi çoğunlukla sahâbeden alması sebebiyle Hasan-ı Basrî'nin tedlîslerinin rivayetlerini olumsuz şekilde etkileyecek durumda olmadığı söylenmiştir".[74] Yine bu isimlerden biri olan "A'meş ise h. 61 yılında doğmuş olması"[75] sebebiyle ancak çok küçük yaşta İbn Abbas'a yetişmiş olabilir.

Sonuç olarak İbn Abbas'tan hadis nakleden sika râvilerle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, İbn Abbas'tan hadis nakleden 592 râviden, yukarıda belirtilen ve çeşitli lafızlarla ta'dîl edilen sika râvilerin sayısı 291'dir. Bu râviler İbn Abbas'tan nakledilen, mükerrerleriyle beraber, 6446 rivayetten, ki mükerrerleri olmadan bu sayı 1660'dır[76], 5278 tanesini rivayet etmişlerdir. Daha özet bir ifade ile İbn Abbas rivayetlerinin %81,88'lik kısmını bu güvenilir râviler nakletmişlerdir. Bu oran İbn Abbas rivayetlerinin kaynağından çıkışı esnâsında çoğunlukla güvenilir râviler tarafından nakledildiğini belirtmesi açısından dikkate değerdir.

2.4.2 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Makbûl ve Sadûk Râviler

Makbûl, hadis için kullanıldığında "senedi zayıf olsa bile kendisiyle amel edilmiş ve âlimlerin kabulüne mazhar olmuş hadis" anlamına gelirken, râviler için kullanıldığında ise İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre "az hadis rivayet eden, rivayetinin terk edilmesini gerektirecek derecede cerhedilmeyen ve rivayetinde tek kalmayıp mütâbii bulunan zayıf râvileri" ifade eder".[77] Râvi için kullanılan *sadûk* lafzı içinse, genellikle râvinin güvenilir olduğuna işaret ettiği belirtilse de, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Nevevî, Zeynüddin el-Irâkī, Şemseddin es-Sehâvî ve Süyûtî gibi âlimlere

[74] Ahmet Yücel, "Hasan-ı Basrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997).
[75] Mücteba Uğur, "A'meş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991).
[76] Çakan, "Abdullah b. Abbas".
[77] Ahmet Yücel, "Makbul", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2003).

göre, bu lafız zabtı zayıf râviler hakkında kullanıldığından, râvinin zabtı araştırılmadan rivayetleri delil olarak kullanılmamalıdır".[78]

Yukarıdaki tanımlamalardan hareketle, İbn Abbas'tan hadis nakleden râvilerden sika olanlarından hemen sonra birbirlerine benzemesi yönünü de göz önünde bulundurarak, 'makbûl ve sadûk' râvilerle ilgili değerlendirmelerin aynı başlık altında toplanması daha uygun görülmüştür. İbn Abbas'tan nakilde bulunan '*makbûl*' râvilerin ondan rivayet ettikleri hadis sayısı 116'dır. Toplam 592 râvi içerisinde 'makbûl' olarak nitelenen râvi sayısı ise 67'dir. Mükerrerleriyle beraber toplam rivayet sayısı olan 6446 rivayet içerisinde bu râvilerin aktardıkları rivayet oranı %1,79'dur.

İbn Abbas râvilerinden *sadûk* olarak nitelenen râvi sayısı 55 iken, bunların 39 tanesi için 'sadûk, hasenü'l-hadis' denilmiştir. Geriye kalan 16 râvi için 'tedlis, irsâl, vehm, hata, ircâ, ihtilât, seyyiü'l-hıfz, teşeyyü' gibi nitelemeler yapılmıştır. Tüm bu 55 sadûk râviden nakledilen İbn Abbas rivayeti sayısı ise 530'dur. 6446 toplam rivayet içerisinde sadûk râvilerin nakillerinin oranı %8,22'dir.

2.4.3 İbn Abbas'tan Rivayeti Olan Zayıf Râviler (Metrûk, Münker, Meçhûl)

İbn Abbas'tan rivayet nakleden 592 râviden 118 tanesi için cerh ve ta'dîl münekkitleri tarafından münkerü'l-hadis, müttehem bi'l-kizb (yalancılıkla ithâm edilmiş), meçhûl, meçhûlü'l-hâl vb. tanımlamalar kullanılmıştır. Bu râvilerden 77 tanesi meçhûl ve meçhûlü'l-hâl olarak nitelendirilmiştir. Bu da zayıf râvilerin %65,25'inin meçhûl râvi olduğunu gösterir. Geriye kalan 118 râvinin 592 toplam râvi içerisindeki oranı ise %19,93'tür. Daîfü'l-hadis, münkerü'l-hadis, müttehem bi'l-kizb gibi daha ağır tenkid ifadeleriyle cerh edilmiş râvilerin sayısı ise 41'dir ki, tüm râviler içerisindeki bu türden râvilerin oranı sadece %6,92'dir. Zayıf râvilerden nakledilen toplam rivayet sayısı 372'dir. Bunların toplam rivayet sayısı olan 6446'ya oranı ise %5,77'dir. Bu oranlar da göstermektedir ki İbn Abbas rivayetlerinin kaynağından çıkışında etkili olan ilk râvilerinde zayıf râvi sayısı çok düşük seviyededir.

[78] Ahmet Yücel, "Sadûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008).

Rivayetlerin tümü açısından özet bir değerlendirme yapacak olursak; sahâbeden nakledilen rivayetlerin toplam rivayetlere oranı %2,31, sika râvilerden nakledilen rivayetlerin oranı %81,88, makbûl râvilerden nakledilen rivayet oranı %1,79, sadûk râvilerden nakledilen rivayetlerin oranı ise %8,22'dir. Sonuç olarak 6446 toplam rivayetin %94,2'lik kısmı güvenilir (sahâbe, sika, makbûl, sadûk) râvilerden nakledilmiştir. Zayıf râvilerin naklettiği rivayetlerin oranı ise %5,77'dir (372 rivayet).

2.5 İbn Abbas Râvileri

İbn Abbas râvileri; toplam râvi sayısı ile cerh ve ta'dîl kaynaklarında yer alan güvenilirlik verileri ışığında incelendikten sonra, bu râvilerin rivayetlerinin tek tek ele alınması amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle, İbn Abbas rivayetlerinin naklinde niceliksel açıdan en etkili olan ve 50'nin üzerinde nakli bulunan toplam 20 râvî tespit edilmiştir. Söz konusu 20 isim arasında İbn Abbas'ın kendi mevâlîsinden olmayan râvîler bulunsa da, bu geniş havuz içerisinde İbn Abbas'ın bizzat kendi mevâlîsinin (İkrime, Küreyb, Miksem) hem sayısal güçleri hem de literatürdeki metodolojik/ideolojik tartışmaların odağında yer almaları bakımından yüksek bir temsil gücüne sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışmada, söz konusu genel tablonun içerisinden, İbn Abbas'ın ilmî mirasının hâne içindeki doğrudan taşıyıcısı olan kendi mevâlîsinin rivayetlerine odaklanılması ve sonuçlara bu spesifik grup üzerinden ulaşılması hedeflenmiştir.

2.5.1 İbn Abbas'tan 50 ilâ 100 Arasında Nakli Olan Râviler

Bu özellikteki râviler, en az rivayet edenden en çok rivayet edene doğru sıralanmıştır. İbn Abbas'tan 50 ile 100 arasında rivayet nakleden toplam 8 râvi bulunmaktadır ki, bu râvilerden dördü İbn Abbas'ın mevâlîsinden olmasa da mevâlî grubundandır. Bu 8 râvinin İbn Abbas'tan naklettiği rivayetlerin toplam sayısı 538'dir. Söz konusu râviler şunlardır:

Zekvân: Tam adı Ebû Sâlih Zekvân b. Abdillâh et-Teymî (Semmân)'dır (ö. 101/719-20. Kûfî ve Medenî'dir. İbn Abbas'tan 56 rivayeti vardır. Gatafan'ın ve Cüveyriye'nin mevlâsıdır.[79]

Abdullah b. Ebû Müleyke: Tam adı Ebû Bekir Abdullah b. Ubeydillâh b. Ebî Müleyke Züheyr et-Teymî'dir (ö. 117/735). Mekkeli olup, İbn Abbas'tan 56 rivayeti vardır.

Âmir b. Şerâhil: Meşhur adı Şa'bî'dir. Tam adı Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(ullâh) el-Hemdânî eş-Şa'bî'dir (ö.104/722). Yemen kökenli bir Arap olan Şa'bî[80], İbn Abbas'tan 60 rivayet nakletmiştir.

Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/712-13): Medineli ve fukahâ-i seb'adandır. İbn Abbas ile çok sık tartıştığı belirtilen Ebû Seleme'nin bu sebeple Hz. Âişe tarafından kınandığı belirtilmişse de[81] onun buna rağmen İbn Abbas'tan 63 rivayeti vardır.

Atâ b. Yesâr: Tam adı Ebû Muhammed Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî'dir (ö. 103/721). Hz. Peygamber'in zevcesi Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye'nin mevlâsı[82] olup, İbn Abbas'tan 65 rivayet aktarmıştır.

Meymûn b. Mihrân: Tam adı Ebû Eyyûb Meymûn b. Mihrân el-Cezerî er-Rakkî'dir (ö. 117/735). Babasının İstahrlı esirlerden biri olup daha sonra âzat edilen mevâlî arasında yer aldığı[83] belirtilen Meymûn'un İbn Abbas'tan yaptığı nakil sayısı 69'dur.

Atıyye b. Sa'd: Tam adı Ebü'l-Hasen Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Cedelî'dir (ö. 111/729-30). İbn Abbas'tan 78 hadis nakletmiştir. "Hz. Ali'yi bütün ashaba üstün tutan bir Şiî olduğu" ve "çoğunlukla zayıf bir râvi olduğu"[84] ifade edilmiştir.

[79] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd , *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 5/230.
[80] M. Yaşar Kandemir, "Şa'bî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 38/38/217.
[81] Mücteba Uğur, "Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/10/228.
[82] Ahmet Özel, "Atâ b. Yesâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 4/4/37.
[83] Halit Ünal, "Meymûn b. Mihrân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2004), 29/29/506.
[84] İsmâil Lütfi Çakan, "Atıyye el-Avfî", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991).

Amr b. Dinar: Tam adı Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî'dir (ö. 126/744 [?]). Mûsâ b. Bâzâm'ın mevlâsıdır.[85] Yemenli *ebnâ* adı verilen sınıftan olup [86] bu sınıf İran/Fars kökenli olup, Yemen'e sonradan yerleşmiştir.[87] Amr b. Dinar'ın İbn Abbas'tan naklettiği hadis sayısı 91'dir.

2.5.2 İbn Abbas'tan 100 Rivayetin Üzerinde Nakli Bulunan Râviler

Bu bölümde İbn Abbas'tan 100 rivayetin üzerinde hadis nakleden 12 isim tespit edilmiştir. Dikkat çeken husus ise, tamamı İbn Abbas'ın mevlâsı olmasa da, bu 12 isimden 8'inin mevâlîden olmasıdır. Bu râvilerin İbn Abbas'tan toplam rivayet sayısı, mükerrerleriyle beraber 3909'dur. Aşağıdaki sıralamada rivayet sayısına göre artan bir dizilim yapılmıştır.

Dahhâk b. Müzâhim: Tam adı Ebü'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723)'dir. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ile Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) arasında geçtiği belirtilen uzunca bir diyalogda Dahhâk'ın adı ilimde Horasanlılar'ın öncüsü olarak zikredilirken, aynı zamanda Zührî onun mevâlîden olduğunu belirtmiştir.[88] İbn Abbas'tan 102 hadis nakletmiştir.

Bâzâm: Tam adı Ebû Sâlîh Bâzâm (ö. 120/737) veya Ebû Sâlih Bâzân'dır. Cerh ta'dîl âlimlerince farklı görüşler de belirtilmekle birlikte, hadis uydurduğuna dair görüşler dikkate alınarak onun için zayıf denilmiştir.[89] Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmü Hâni' Fâhite (Hind) bint Ebî Tâlib'in (ö. 50/670) mevlâsı olup, İbn Abbas'tan naklettiği bir tefsiri de mevcuttur[90]. İbn Abbas'tan 128 rivayeti vardır.

---

[85] Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 22/5.
[86] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd , *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 6/29.
[87] Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî (Dâru İbn Hazm, 1421), 2/853.
[88] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/394.
[89] Recep Emin Gül, "Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), ss.253-277.
[90] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 6/299.

Küreyb Mevlâ İbn Abbas: Tam adı Küreyb b. Ebû Müslim'dir (ö. 98/716). İbn Abbas'tan 139 rivayet nakletmiştir. İbn Abbas'ın mevlâsıdır.

Ali b. Abdullah b. Abbas: Tam adı Ebû Muhammed Alî b. Abdillâh b. el-Abbas b. Abdilmuttalib es-Seccâd el-Hâşimî'dir (ö. 118/736). İbn Abbas'tan 145 rivayeti vardır. Abdullah b. Abbas'ın oğludur.

Ubeydullah b. Abdullah: Tam adı Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzelî'dir (ö. 98/716). Medineli meşhur yedi fakihten birisidir. İbn Abbas'tan 150 hadis nakletmiştir.

Miksem b. Bücra: (ö. 101/719) İbn Abbas'ın ve Abdullah b. Hâris'in mevlâsı olarak adı geçer. İbn Abbas'tan 167 rivayet nakletmiştir.

Câbir b. Zeyd: Tam adı Ebü'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir (ö. 93/711-12). İbâziyye'den olduğu iddia edilmiştir.[91] İbn Abbas'tan 228 nakilde bulunmuştur.

Tâvus b. Keysân: Tam adı Ebû Abdirrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Havlânî el-Himyerî'dir (ö.106/725). Onunla ilgili Şia'ya yakınlık ile ilgili iddialar olsa da bunun hafif olduğu belirtilmiştir. Aslen Fars kökenli olup Yemen'i zaptetmek için gönderilen askerlerin (ebnâ) soyundandır.[92] İbn Hevze el-Hemedânî'nin mevlâsı olarak adı geçmektedir.[93] İbn Abbas'tan 255 rivayeti vardır.

Mücâhid b. Cebr: Tam adı Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî'dir (ö. 103/721). Kays b. Sâib'in kölesi olan Mücâhid, İbn Abbas'tan sonra Mekke tefsir ekolünün öncüsü olmuş ve onun yerine tefsir derslerini devam ettirmiştir.[94] İbn Abbas'tan 353 hadis nakletmiştir.

Atâ b. Eslem: Meşhur adıyla Atâ b. Ebû Rebâh, tam adıyla ise Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî'dir (ö. 114/732). Mekkeli Benî Fihr veya Cumah ailesinin

[91] İsmail Lütfi Çakan, "Câbir b. Zeyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1992).
[92] Abdullah Kahraman, "Tâvus b. Keysân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2011), 40/185-186.
[93] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 6/66.
[94] Muhammed Fatih Kesler, "Mücâhid b. Cebr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020), 31/441.

mevlâsı olup, hem muhaddis hem müfessirdir.[95] İbn Abbas'tan 595 rivayet nakletmiştir.

Saîd b. Cübeyr: Tam adı Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî'dir (ö. 94/713 [?]). Hadis yanında, tefsir alanındaki görüşleri ile de bilinen bir tâbiîdir. "Onun Haccâc tarafından Şiî olması sebebiyle öldürüldüğü iddiaları olsa da, bu iddialar gerçeği yansıtmamaktadır".[96] Benî Vâlibe b. Hâris'in mevlâsıdır.[97] İbn Abbas'tan en fazla rivayette bulunan ikinci isim olarak 611 nakilde bulunmuştur.

İkrime el-Berberî: Tam adı Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723)'dir. Hadis yanında tefsirci yönüyle de bilinir. İbn Abbas'ın mevlâsı ve ondan en çok hadis nakleden isimdir. Onunla ilgili Hâricîlik, İbâziyye, Sufriyye[98], Beyhesiyye[99] ve Harûriyye[100] fırkalarına mensup olduğu iddiaları vardır. Fakat bir kişinin, aynı mezhebî kökenden gelseler bile yapısal olarak ayrışan bu alt kolların hepsine birden eş zamanlı olarak aidiyet duyması mâkul görünmemektedir.[101] Bu tür iddialara ve hakkındaki tartışmalara rağmen İkrime, İbn Abbas rivayetlerinin nakli hususunda merkezî konumunu korumuştur. Nitekim İkrime, *Cevâmi'ul-Kelim* programına göre 1036 rivayet ile İbn Abbas'tan en fazla nakilde bulunan isimdir. Dolayısıyla bu çalışmada, hem İbn Abbas'ın en yakın mevlâsı hem de ondan en fazla nakilde bulunan râvi olması sebebiyle daha çok İkrime rivayetleri üzerinden bir inceleme yapılacaktır.

2.6 Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Bu bölümde İbn Abbas'ın hayatı, ilmî şahsiyeti ve rivayet birikimi etrafında şekillenen iddialar ile kendisinden nakilde bulunan râvi kadrosu tahlil edilmiştir. İbn Abbas'ın

[95] İsmâil Cerrahoğlu, "Atâ b. Ebû Rebâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), 4/35.
[96] Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008), 35/552-554.
[97] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 6/267.
[98] Mehmet Dalkılıç, "Sufriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009), 37/37/472. (Sufriyye fikir ve uygulamaları ile Hâricî fırkalarının en mutedili olan İbâzıyye'ye yakın olan hâricî gruptur.)
[99] Mustafa Öz, "Beyhesiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 6/6/65. Beyhesiyye Hâricîler içinde şiddet yanlısı ve aşırı görüşlü Ezârika ile daha ılımlı olan İbâzıyye arasında bir konumda değerlendirilir.
[100] Mustafa Öz, "Muhakkime-i ûlâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020), 30/30/396. Harûriyye, hükmün sadece Allah'a ait olduğu sloganıyla Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricîler'e verilen addır.
[101] Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 22/40-42.

Hz. Peygamber'e yakınlığı, duasına mazhar olması ve tefsir, fıkıh, hadis alanlarındaki yetkinliği, ona nispet edilen haberlerin geniş bir dolaşıma girmesini sağlamıştır. Ancak bu rivayet birikimi velâyet, mut'a nikâhı ve ayakların meshi gibi fıkhî-itikadî meselelerin yanı sıra; Cebrâil'i görme, Hz. Mâriye hadisesi ve İsrâiliyat bağlamında çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bilhassa müsteşriklerin İbn Abbas rivayetlerinin Yahudi-Hıristiyan kaynaklı olduğu veya sonradan ona nispet edildiği yönündeki iddiaları, isnad tahlillerinden ziyade muhteva yorumlarına dayanmaktadır. Dolayısıyla İbn Abbas'a yönelik genel ithamların metin ve isnad incelemesine tabi tutulmadan toptancı bir tutumla kabul yahut reddedilmesi metodolojik açıdan imkân haricindedir.

Bu iddiaların sınanması bakımından İbn Abbas'tan nakilde bulunan râvilerin tespiti ve güvenilirlik dereceleri hayati önem taşımaktadır. *Cevâmi'u'l-Kelim* verilerine göre İbn Abbas'tan rivayet eden toplam 592 râvinin 291'i sika, 67'si makbûl, 55'i sadûk ve 118'i zayıf nitelemelere sahiptir. Mükerrerleriyle birlikte 6446 rivayet esas alındığında, sahâbe, sika, sadûk ve makbûl râvilerin naklettiği haberlerin %94,20 gibi büyük bir orana ulaşması, İbn Abbas rivayet ağının büyük ölçüde güvenilir isimlerden teşekkül ettiğini; zayıf râvi oranının ise %5,77 ile mahdut kaldığını kanıtlamaktadır. Kuşkusuz bu sayısal veriler tek başına rivayetlerin sıhhatini belirlemeye kâfi gelmese de sonraki aşamalarda yürütülecek isnad ve metin analizleri için sağlam bir hareket noktası sunmaktadır.

Râvi kadrosunun yoğunluk haritası çıkarıldığında, 50 ve üzeri rivayet nakleden râviler arasında mevâlînin belirgin bir ağırlığa sahip olduğu; 100'ün üzerinde rivayete sahip grupta ise bu ağırlığın hissedilir derecede arttığı görülmektedir. Nitekim İkrime (1036 rivayet), Küreyb ve Miksem gibi doğrudan İbn Abbas'ın mevlâsı olan isimlerin yanı sıra farklı velâ bağlarıyla bu gruba dâhil edilen râviler, İbn Abbas'ın ilmî mirasının ana taşıyıcıları konumundadır. Mevâlî unsurunun öne çıkması ve bilhassa İkrime hakkında Hâricîlik, İbâziyye, Sufriyye, Beyhesiyye ve Harûriyye gibi fırkalara mensubiyet iddialarının bulunması; bu zümrenin niceliksel boyutunun yanında cerh-ta'dîl ve metodolojik açıdan da müstakilen incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Netice itibarıyla bu bölümde ulaşılan veriler, İbn Abbas rivayetlerine yönelik iddiaların rivayet ağı ve râviler üzerinden test edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu doğrultuda çalışmanın bir sonraki safhasında, İbn Abbas'ın mevâlîsi olduğu tespit edilen veya mevâlîliği kuvvetle muhtemel olan râvilerin biyografileri, cerh-ta'dîl durumları ve İbn Abbas'tan gerçekleştirdikleri nakiller kronolojik olarak incelenecektir. Böylelikle söz konusu rivayetlerin hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlar boyunca kaynaklarda nasıl aktarıldığı, isnad ve metinlerde zamanla meydana gelen değişimler ve bu süreçte mevâlî râvilerin rolü somut veriler üzerinden tahlil edilebilecektir.

3. MEVÂLÎ KAVRAMI ve İBN ABBAS'IN MEVÂLÎSİ

Bu bölümde, mevâlî kavramının semantik çerçevesi ile Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetteki velâ olgusu ele alınacak; velâ kavramının ilâhî hitap ve nebevî öğretilerdeki yeri ortaya konularak kavramın hukukî ve sosyal çeşitleri değerlendirilecektir. Ayrıca mevâlîye yöneltilen temel eleştiriler incelenecek, İbn Abbas'ın mevâlîsi kapsamında yer alan râviler rivayet durumlarına göre tasnif edilerek değerlendirilecek ve bu halkanın en öne çıkan temsilcisi olan İkrime el-Berberî'nin hayatı, cerh-ta'dîl açısından konumu ile hakkında ileri sürülen iddialar tahlil edilecektir.

3.1 Mevâlî Kavramının Tanımı

وَلِيَ *(veliye)* kelimesi ilk ve son harfi illetli olduğu için aksâm-ı seb'adan lefîf-i mefruk grubundandır. Muzârîsi يَلِي (*yelî*), emir hâli ise müzekkerde tek harfli olarak لِ (li) ve müenneste لِي (lî) şeklinde gelir. İsm-i fâili وَالٍ (*vâlin*), ism-i mef'ulü ise مَوْلِيّ (*mevliyyün*), mastar hâli وَلْي *velyün*'dür. " دارٌ وَلْيةٌ ifadesinde geçen 'velyün', (قَرِيبة) 'yakın' anlamındadır".[102] Diğer mastar halleri *velâyetün* ve *vilâyetün*dür.

Esmâ-i hüsnâ arasında aynı kökten türemiş olan az sayıda isim vardır. Bunlardan bazıları er-Rahmân ve er-Rahîm; el-Gaffâr ve el-Gafûr; el-Kâdir ve el-Muktedir; el-Ğanî ve el-Muğnî'dir. *Veliye* kelimesinden türemiş iki isim olan "el-Veliyy ve el-Vâlî" de bu türden isimlerdendir. "*el-Velî* ismi yardımcı, koruyucu, sahip çıkan gibi anlamlara gelir. Dünyanın ve yaratılmışların tüm işlerinin mütevellîsi (üstleneni) ve uygulayıcısı anlamındadır. Allah'ın diğer ismi olan 'el-Vâlî' ise her şeyi idare eden ve mülkünde tasarruf sahibi anlamındadır".[103] هم عليَّ وَلايةٌ denildiğinde bu ifade "onlar yardım için birleştiler" anlamına gelir. Sîbeveyhi (ö. 180/796), 'velâyet'in mastar, 'vilâyet'in ise 'imâret' kelimesine benzer bir isim olduğunu belirtmektedir. Buna göre kelime isim olarak kullanıldığında kesralı, mastar olarak kullanıldığında ise fethalı okunmaktadır.

[102] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1414), 15/411.
[103] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/406.

“Velisinin izni olmadan nikâhı kıyılan kadının nikâhı bâtıldır/geçersizdir” sözünde ‘velisi’ ile kastedilen, o kadının ‘sorumluluğunu üstlenen’ kişidir. Yine أَسأَلُك غَنايَ وغِنى مَوْلَايَ “senin için benim ve efendimin zenginliğini dilerim” sözünde kelime ‘efendi’ anlamında kullanılmıştır. Yine مَنْ أَسْلم عَلَى يَدِهِ رَجُلٌ فَهُوَ مَوْلَاهُ “kim birisinin Müslüman olmasına vesile olmuşsa, o kişi onun mevlâsıdır” ifadesinde geçtiği gibi ‘dostluk-yakınlık’ anlamına da gelir.[104] Kûfeli dil âlimi Ferrâ (ö. 207/822): “Velî ve mevâlî kelimeleri Arap dilinde aynı anlamda kullanılır” demiştir. Ebû Mansûr (ö. 429/1038) ise: “Peygamber’in (s.a.v.) ‘velîsinin izni olmadan kızın nikâhlanması’ ile ilgili hadisinin rivayetlerinin bazılarında ‘mevlâhu’ denirken bazısında ‘veliyyihâ’ deniyor. Çünkü ikisi aynı anlamdadır” demiştir. Araplar mevlâ kelimesini farklı farklı anlamlarda kullanmışlardır. Bunlardan birisi ‘dinde mevlâ olma’ durumudur. *“Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur”*[105] ayetinde belirtildiği gibidir.[106]

Veliye (وَلِيَ) kökünden türemiş olan *mevâlî* Kur’an-ı Kerim’de, benzer anlamlara gelen birçok değişik kalıpta kullanılmıştır. Kelime kökü olan ‘*veliye’* yakın olmak, bir şeyin yakınında/yanında olmak, bir şeye bitişik olmak ve onu izlemek anlamına gelir. وَلِيَ الْحُكْم ‘veliye’l-hükm’ denildiğinde hâkimiyeti ele geçirmek, yönetimi ele almak anlamına gelir.[107] وَلِيَ الْوَالِي البلَد dendiğinde, vali ülkeye hükmetti demektir. [108]

Mastar haliyle (وَلَايَة) ‘velâyet’ ve (وَلاء) ‘velâ’ şeklinde geldiğinde ise birinin arkadaşı olmak, onu korumak, dostu olmak, himâye etmek ve velîlik anlamına gelir. علي ile kullanıldığında ise bir şeyden sorumlu olmak, yönetmek, idare etmek, bağlılık, dostluk, arkadaşlık, iyi niyet, sadâkat, vekil olma ve velîlik anlamlarına gelir. İslâm hukukunda ise معاهدة الولاء ‘muâhedetü’l velâ’ denildiğinde ‘velâ /dostluk sözleşmesi’ anlamında kullanılır.

Kelime وَلِّي ‘vellâ’ kalıbında geldiğinde ise bir şeye sırtını dönmek, ondan yüz çevirmek anlamına gelir. Aynı kalıpta ve عن harf-i ceri ile kullanılınca ise kaçınmak, sakınmak, uzak durmak, tüymek, kaçmak gibi mânâlara gelir. Bu kalıpta olumsuz

[104] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/407.
[105] “Diyanet İşleri Meali (Yeni)” (28 Mayıs 2023), Muhammed 47/11.
[106] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/408.
[107] Serdar Mutçalı, *el-Mu’cemü’l-Arabî el-Hadîs/Arapça -Türkçe Sözlük* (Dağarcık, 1995), 1013-1014.
[108] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/411.

anlamlarının yanında bazen de olumlu anlamda ‘yönetici olmak, atamak, hâkim olmak, sorumlusu yapmak, başına geçirmek, görevlendirmek’ anlamlarında da kullanılır.

وَالَي ‘vâlâ’ şeklinde geldiğinde dost/yardımcı olmak, peş peşe yapmak, ara vermemek, uğraşmak, ilgilenmek, bir şeyi izlemek anlamlarına gelir. وَالٍ ‘vâl’ şeklinde ise yönetici, hükümdar, vâli anlamlarına gelir. مُوَالاَة ‘muvâlât’ şeklinde gelince dostluk, velâyet, vekillik antlaşması gibi anlamlara gelir. İslâm hukukunda ise süreklilik, devamlılık, bir şeyin kesintisiz olarak yapılarak tamamlanması demektir. اَوْلىَ ‘evlâ’ kalıbında ise yaklaşmak, mes’ul olmak, iyilikte bulunmak, başına getirmek gibi anlamlara gelir. تَوَلَّ ‘tevelle’ şeklinde geldiğinde görevi, sorumluluğu, mevkiyi üstlenmek ve göreve getirilmek anlamlarına gelir. تَوَلَّي ‘tevellâ’ ise hâkim duruma gelmek, yönetimi ele almak anlamına geldiği gibi, عن harf-i ceri ile kullanılınca ise kaçınmak, yüz çevirmek, uzaklaşmak gibi olumsuz bir anlama da gelebilmektedir. وَلِيٌّ ‘veliyy/velî’ olarak kullanıldığında ise yakın, yakında olan, bitişik, komşu anlamlarına gelir. Çoğulu olan اَوْلِيآء ‘evliyâ’ ise yardımcı olan, destek olanlar, arka çıkanlar, akraba, hâmi, efendi, sahip, mâlik, anlamında kullanılır. ‘Velî dost ve yardımcı anlamındadır. الْعَدُوّ ‘Düşmanlık’ kelimesinin zıttıdır. Velî ve mevlâ aynı anlamdadır.’[109]

اَوْلَي kalıbında ise sözcük daha lâyık, daha çok hak eden anlamına gelirken; ب harf-i ceriyle daha uygun ve daha münâsip anlamlarına gelir. مَوْلَي ‘mevlâ’ ve çoğul haliyle مَوَالٍ ‘mevâlî’ şeklinde kullanılınca ise efendi, sahip, hâmi, koruyucu, velî, sorumlu, mes’ul, dost, eş gibi anlamlara gelmektedir.[110]

3.2 Kuran’da Mevâlî Kavramı

Kur’an-ı Kerim’de mevâlî kavramının kökü olan *‘veliye’* kökünden gelen birçok kelime kullanılmıştır. Bunlar mevlâ ve çoğulu olan mevâlî; velî ve çoğulu olan evliyâ; vellâ, tevellâ; velâyet, vâl, evlâ kelimeleridir. Dolayısıyla aynı kökten gelen kelimelerin bazılarında yakınlık, bazılarında ise yüz çevirme anlamı mevcuttur. Bu

[109] İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 15/411.
[110] Mutçalı, *el-Mu’cemü’l-Arabî*, 1013-1014.

bölümde söz konusu ayetlerin çokluğu sebebiyle, konuyla ilgili ayetlerle ilgili yalnızca bazı istatistikî verilere değinmekle yetinilecektir.

Mevlâ ve mevâlî kelimesi 17 ayette kullanılmış; iki yerde mükerrer kullanılan bu kavram Kur'an'da toplam 19 defa tekrarlanmıştır. Ayetlerde toplam 13 defa *mevlâ* 4 defa ise *mevâlî* kelimesi geçmiştir. 'Velî' kelimesinin geçtiği ayet sayısı ise 45'tir. Ayetlerin çoğunda kelime 'dost ve yardımcı' anlamında kullanılırken, bazı ayetlerde 'koruyup kollayan, himaye eden', bazı ayetlerde 'hüküm verici' anlamında, bazı ayetlerde 'bir kişiyle ilgilenme sorumluluğunu üzerine alan yakını-velisi' anlamında kullanılmış; sadece bir ayette *vâris* anlamında kullanılmıştır. 'Evliyâ' kelimesinin geçtiği ayet sayısı ise 39'dur. Bu ayetlerde de kelime, tekil kullanımında olduğu gibi genellikle yakınlık ifade edecek şekilde 'dostlar, yardımcılar, destekçiler' anlamında kullanılmıştır.

Vellâ kelimesi ise mâzi, muzârî, emir, ism-i fâil vb. değişik şekillerde olmak üzere toplamda 25 ayette yer almıştır. Bazı ayetlerde ise, kelime mükerrer kullanılmıştır. Mükerrerler de eklenirse kelime toplamda 28 defa kullanılmıştır. *Velâ* kökünden türeyen kelimelerden, ayetlerde en çok geçen ve en farklı anlamlarda kullanılanı *tevellâ'*nın kullanımıdır. Kelime çoğunlukla dostluk-yakınlık- yardımcı ve destekçi olmanın tam zıttı olacak şekilde 'desteksiz-yardımsız bırakmak, yüz çevirmek, sırt çevirmek' gibi anlamlarda toplam 60 kere kullanılmıştır. Dokuz defa ise dost edinmek anlamında kullanılmıştır. Üç yerde ise üstlenmek, çekilmek, hakimiyeti ele almak anlamında kullanılmıştır. Netice itibarıyla kelime Kur'an-ı Kerîm'de toplam 72 defa kullanılmıştır.

'Velâ'nın çeşitli kullanımları çok sınırlıdır. Bunlardan 'velâyet' yalnızca iki ayette geçerken, 'evlâ' dokuz ayette, 'vâl' ise tek ayette geçmiştir. Bunların toplam sayısı 12'dir. Ancak iki ayette 'evlâ' kelimesi ikişer defa kullanıldığı için, mükerrerleriyle birlikte, bu bölümde, 'veliye' kökünden türemiş kelime sayısı 14'tür.

Genel olarak özetlersek; Kur'anın tamamında

1. *Mevlâ* ve *mevâlî* 17 ayette kullanılmış. 13 defa *mevlâ* 4 defa ise *mevâlî* kullanılmış. Kelime mükerrerleriyle 19 kere geçmiş.

2. *Velî* kelimesi 45 ayette geçmiştir.

3. *Evliyâ* kelimesi 39 ayette geçmiştir.

4. *Vellâ* kelimesi çeşitli şekillerde toplamda 25 ayette yer almıştır. Mükerrerleriyle ise 28 kere geçmiştir.

5. *Tevellâ* ise 60 ayette yüz çevirmek, 9 ayette dost edinmek, üç ayette farklı anlamlarda olmak üzere toplam 72 ayette yer almıştır.

6. İki ayette *velâyet,* dokuz ayette *evlâ,* yalnız bir ayette ise *vâl* kelimesi geçmiş, toplamda ise bu köklerden kelimenin bulunduğu ayet sayısı 12 olmuştur. Mükerrer kullanımlarla birlikte ise kelimelerin toplam kullanımı 14 olmuştur.

Tablo 3.1 Velâ kökünden türeyen kelimeler ve Kur'an'daki tekrar sayıları

Kelime	**Ayet Sayısı**	**Mükerrerle Toplam**
Mevlâ / Mevâlî	17	19
Velî	45	45
Evliyâ	39	39
Vellâ	25	28
Tevellâ	72	72
Velâyet / Evlâ / Vâl	12	14
TOPLAM	**210**	**217**

Sonuç olarak 'velâ' kökünden türemiş kelimeler, mükerrerleri ile birlikte 217 defa Kur'an'da kendisine yer bulurken, mükerrerler hariç kelimenin geçtiği ayet sayısı 210'dur. "Kur'an'da en çok geçen kelimelerden bir tanesi olan 'hayat' ve 'ölüm' kelimeleri 145'er defa geçmiştir. Yine çok tekrarlanan 'dünyâ' ve 'âhiret' kelimelerinin her biri de 115 defa yer almış, 'melek' ve 'şeytan' kelimeleri ise 88'er defa tekrarlanmıştır".[111] Bu durumda *velâ* ile ilgili kelimelerin sayısının 210 olmasına bakarak, bunların Kur'an'da en çok geçen kelimelerden olduğunu söylemek yanlış olmaz.

[111] Ganim Kaddûrî el-Hamed, "Kur'an-ı Kerim'in Sayı İ'cazı Tevehhüm mü Gerçek mi?", çev. Halil Sağlamoğlu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (01 Haziran 2015), 160.

3.3 Hadislerde Mevâlî Kavramı

Kur'an-ı Kerim'deki kullanımının ardından mevâlî kavramı, hadis külliyatında hukukî, içtimaî ve dinî bağlamlarıyla daha somut bir mahiyet kazanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde mevlâ, sadece köle ile efendi arasındaki âzatlık ilişkisini değil; velâ hukuku, müttefiklik ve din kardeşliği üzerinden şekillenen köklü bir aidiyeti ifade etmektedir. Bu aidiyetin hukukî sonuçlarını gösteren somut bir örnekte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) âzatlısı Ebû Râfi' (ö. 40/660?), Benî Mahzûm kabilesinden zekât toplamakla görevlendirilen bir kişinin kendisini zekâttan pay alma vaadiyle davet etmesi üzerine durumu Resûlullah'a (s.a.v.) arz etmiş; Hz. Peygamber (s.a.v.) ise ona: "Zekât bize helâl değildir. Şüphesiz bir kavmin mevlâsı (âzatlısı) da o kavimdendir" buyurmuştur.[112] Bu ifadeye göre Ebû Râfi'in zekât mallarından alamama sebebi Resûlullah (s.a.v.) ile arasındaki velâ ilişkisine dayanmaktadır. Konuyu destekleyen bir diğer sahih ve muttasıl rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v.) bu toplumsal aidiyetin sınırlarını genişleterek şöyle buyurmuştur: "Bir kavmin mevlâsı onlardandır; kız kardeşlerinin oğlu onlardandır; hilf yaptıkları (müttefikleri de) onlardandır".[113] Bu nebevî beyan, erken dönem İslâm toplumunda velâ akdinin yalnızca hukukî bir tasarruf değil, taraflar arasında neredeyse nesep kadar köklü ve sarsılmaz bir mensubiyet bağı kurduğunu göstermektedir.

Buna benzer fakat daha tafsîlatlı bir diğer rivayette aktarıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ömer'e Kureyş mensuplarını bir araya toplamasını emretmiş; herkes Mescid-i Nebevî'de toplandığında içeride dışarıdan veya yabancı kimsenin bulunup bulunmadığını sormuştur. Orada hazır bulunanların: 'Sadece kız kardeşimizin oğlu, bir müttefiğimiz (hîlf) veya âzatlımız (mevlâ) var' cevabını vermeleri üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kız kardeşimizin oğlu bizdendir; müttefiklerimiz bizdendir; mevâlîmiz de bizdendir". Ardından Hz. Peygamber (s.a.v.): "Dikkat edin! Benim gerçek dostlarım (evliyâm) ancak sizden takvâ sahibi olanlardır" buyurarak meselenin ahlâkî ve dinî boyutuna dikkat çekmiştir.[114] Senedinde müphem râviler yer alması sebebiyle zayıf sayılan bu nakil, şâhid (destekleyici) rivayetler

[112] Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/174 (No. 1015).
[113] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 31/326 (No. 18992).
[114] Ebû Urve es-San'ânî el-Basrî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' - Abdurezzâk'ın el-Musannefi'nin Sonunda*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî-Dağıtım: Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11/55 (No. 19897).

sayesinde *hasen li-gayrihî* derecesine yükselmiştir. Nitekim söz konusu rivayet, diğer birçok tarikinde yalnızca "Mevâlîmiz bizdendir"[115] (موالينا منا) lafzıyla nakledilerek velâ bağının meşruiyetini pekiştiren temel metinler arasında yer almıştır..

Zührî'nin (ö. 124/742) naklettiği bir rivayette ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu aktarılmaktadır: "İslâm'da (yeni) hilf (antlaşmalı ittifak) yoktur; ancak Câhiliye döneminde verilmiş olan ahitleri İslâm daha da pekiştirmiştir". [116] Bu izin/emir Câhiliye dönemi şer-hayır gözetilmeksizin yapılan ittifaklar yerine, önceden yapılmış olan ve hayırlı olan ittifakların devam edebileceği konusunda istisnâî bir durumdur. Hadisin mevcut isnâdı, Zührî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) doğrudan nakilde bulunması (mürsel olması) sebebiyle sened yönünden zayıf sayılsa da metin, sahâbe kanadından gelen sahih ve muttasıl şâhid rivayetlerle teyit edilmiş; nitekim Buhârî ve Müslim başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında yer almıştır.[117]

Velâ ile ilgili diğer bir hadis, 'âzat edilen Berîre adlı kadın' ile ilgilidir. Berîre âzat edildikten sonra, kocasıyla evliliğini sürdürüp sürdürmemek konusunda Hz. Peygamber onu muhayyer bırakmıştır. Bununla ilgili Hz. Aişe (r.a.) (ö. 58/678) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Velâ bağı (köleyi) âzat edene aittir". [118] Burada kastedilen durum Berîre olayından çıkan 3 sünnet ile ilgilidir. Birincisi, köle ile evli olan köle kadının, âzat edilmesi durumunda evliliğe devam konusunda tercih hakkının olmasıdır. İkincisi, velâ hakkı âzat edene aittir. Yani Berîre'yi âzat eden Hz. Âişe'ye aittir. Berîre'nin eski sahiplerinin bu konuda söz hakkı yoktur. Üçüncüsü, Berîre'ye sadaka olarak verilen et, Peygamber'e (s.a.v.) hediye edildiğinde sadaka olmaktan çıkmıştır. Zira Peygamber (s.a.v.) sadaka kabul etmez, ama hediye kabul ederdi. Rivayet Buhârî de dahil birçok sahih kaynakta yer almıştır.

Mevâlî kavramından söz edilen bir diğer nakil ise İbn Abbas'ın (r.a.) Büreyde el-Eslemî'den (ö. 63/683) aktardığı rivayettir. İlgili metinde Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle

[115] Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyaz (Suudi Arabistan: Merkezü Melik Faysal li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406), 3/1145.
[116] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/436 (No. 20935).
[117] Buhârî, *el Câmiu's-Sahîh*, "Kefâlet",1 (No. 2294); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî, 1374), "Fezâilü's-sahâbe", 204.
[118] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâḳ", 25.

buyurduğu kaydedilmektedir: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır".[119] Söz konusu rivayetin sened zinciri incelendiğinde, ricâl yönünden zaafiyet barındırdığı görülmektedir. Senedin başında yer alan Hüseyin b. Hasan (ö. 208/823) zayıf kabul edilmiş; râvilerden Abdülgaffâr b. Kâsım *metrûk* olarak nitelendirilmiş; Adî b. Sâbit'in (ö. 116/734) ise Şiî temayüllerine (teşeyyu') sahip olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla rivayetin isnadı zayıftır.

Kelimenin velâyet (dostluk/himaye) şeklinde kullanıldığı bir diğer rivayette aktarıldığına göre Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kim âhiretin ikram ve izzetini dilerse dünyanın ziynetini terk eder. İşte o zaman kul, gerçekten Allah'tan hayâ etmiş olur ve yine işte o zaman Allah Teâlâ'nın velâyetini (dostluğunu) kazanır".[120] Rivayetin tüm râvileri sikadır. Ancak Hasan-ı Basrî'nin bunu doğrudan ref' ederek nakletmesi sebebiyle hadisin isnadı zayıftır.

Yine velâyet kelimesi çerçevesinde öne çıkan ve Hz. Ali'nin imâmet/halifelik hakkı bakımından Şiî gelenekte tarihî bir dönüm noktası kabul edilen Gadîr-i Humm hadisi, velâ kavramının siyasi ve idari yetki (devlet yönetimi) anlamını da ihtiva ettiği şeklinde yorumlanmıştır. İlgili rivayete göre Hz. Ali, Rahbe Meydanı'nda topladığı kalabalığa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisinin velâyetine dair bu ifadeyi kullanıp kullanmadığını sormuş; orada hazır bulunan sahabîler de söz konusu beyanı şahitlik ederek teyit etmişlerdir. Buna göre Hz. Ali orada hazır bulunanlara şöyle seslenmiştir: "Allah adına her Müslümanı sorumluluğa davet ediyorum! Gadîr-i Hum günü Resûlullah'tan (s.a.v.) ne işittiyseniz onu beyan edin!" Bunun üzerine otuz kişi —Ebû Nuaym'ın ifadesiyle pek çok kimse— ayağa kalkarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Ali'nin elinden tutarak insanlara şöyle hitap ettiğine şahitlik etmişlerdir: "İnsanlar! Ben müminlere kendi canlarından daha evla değil miyim?" Onlar: "Evet, elbette ya Resûlallah!" cevabını verince Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ben kimin mevlâsı isem işte bu [Ali] de onun mevlâsıdır. Allah'ım! Onu dost edineni dost edin, ona düşman olana da düşman ol!".[121] Rical açısından incelendiğinde rivayetin bütün

[119] Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed Cevâbire (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411), 4/326 (No. 2359).
[120] Ebû Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ*, thk. Habîbullah A'zamî, ts., 1/107 (No. 317).
[121] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 32/56 (No. 19302).

râvileri güvenilirdir (sika/sadûk). Senedde yer alan Fıtr b. Halîfe (ö. 151/768) sadûk bir râvi olmakla birlikte Şiî temayülleri (teşeyyu‘) sebebiyle eleştirilmiştir. Bu durum metnin sıhhatine zarar verecek boyutta olmadığından rivayet hasen derecesindedir.

Hadis metinlerinde *mevlâ, velî, vülât, velâ ve mevâlî* kavramlarının geçtiği diğer bazı rivayetler incelendiğinde terimlerin farklı hukuki, içtimaî ve manevî anlamlar taşıdığı görülmektedir. Nitekim “Mevlâsı olmayanın mevlâsı Allah’tır”[122] şeklindeki hasen-sahih rivayette *mevlâ* kelimesi ‘himaye eden ve sığınılacak makamı’ ifade ederken; “Velînin izni olmaksızın nikâh kıyılmaz. Velîsi bulunmayan kimsenin velîsi ise sultandır”[123] şeklinde nakledilen hasen isnadlı rivayette ise hukukî bir temsil yetkisine işaret etmektedir. Kavramın çoğul formu olan vülât kelimesinin geçtiği diğer bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), “Her peygamberin peygamberlerden olan dostları/yakınları (vülât) vardır. Benim dostum ise atam ve Allah’ın halîli olan İbrâhîm’dir (a.s.)”[124] buyurarak manevî yakınlığı dile getirmiştir. Velâ kavramının sosyo-politik ittifak boyutuna işaret eden bir nakilde ise “Benî Sa‘lebe, Yahudi ve Hıristiyanlarla aralarındaki velâ (ittifak) bağı sebebiyle onlardan sayılır”[125] denilerek velâ kavramının müttefiklik anlamına dikkat çekilmiştir. Hukuki terim boyutuyla ise “Velâ hakkı, ancak (köleyi) âzat edene aittir”[126] şeklindeki sahih rivayetle kölelikten âzat edilme sonucu doğan aidiyet bağının sınırları belirlenmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet edilen ve “Ey mevâlî topluluğu! Sizin en kötünüz, Araplar arasından evleneninizdir’[127] ifadesini içeren zayıf isnadlı başka bir rivayette ise mevâlî teriminin erken dönem İslâm toplumunda âzatlılardan oluşan içtimaî zümreyi tanımlamak üzere kullanıldığı görülmektedir.

3.4 Mevâlî Çeşitleri

Mevâlî terimi, İslâm tarihi ve klasik kaynaklarda farklı anlamlarda kullanılmış bir kavramdır. “*Ulûmü’l-hadis* başta olmak üzere bazı hadis usulü eserlerinde mevâlî

[122] Tirmizî, “Ferâiz”, 12 (No. 2103).
[123] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/121 (No. 2260).
[124] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 6/348 (No. 3800).
[125] Ebû Bekir Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdîsi ve’l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 3/477 (No. 16197).
[126] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Talâḳ”, 25 (2/562).
[127] Süyûtî, *Câmiʿu’l-Kebîr*, 12/722.

denince daha ziyâde '*ıtâka (köle âzadı) mevlâlığı* kastedilmektedir".[128] Bununla birlikte kavram, taraflar arasındaki yakınlık derecelerine ve hukukî bağlara göre son derece çeşitli ilişki tiplerini ifade etmektedir. Nitekim klasik kaynaklarda "efendi, amcaoğlu, 'asabe mevlâsı (kan bağı), mevlâ'n-nâsır (yardımcı), mevlâ'l-halîf/muvâlât (antlaşmalı müttefik), mevlâ'l-mu'tik/ni'met (köle âzat eden) ve mevlâ'l-'atîk (âzat edilen) gibi farklı kategoriler zikredilmiştir.[129] Mevlâ kelimesinin semantik zenginliği ve delalet ettiği farklı anlamlar hakkında İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu kelime; Rab, mâlik (sahip), efendi, ihsanda bulunan, âzat eden, yardımcı, seven, tâbi olan, komşu, amcaoğlu, müttefik, aralarında velâ bağı bulunan, damat, köle, âzat edilmiş kişi ve kendisine ihsanda bulunulan kimse anlamlarına gelir. Bu manaların birçoğu hadis metinlerinde geçmekte olup her biri yer aldığı karîneye göre bir anlam taşır. Ayrıca herhangi bir hususu veya işi üstlenen, onu yürüten kimse de o işin 'mevlâsı' ve 'velîsi' olarak adlandırılır. Bu anlamların çoğu hadislerde geçmiştir ve her biri, içinde bulunduğu hadisin gereğine göre bir anlam taşır. Ayrıca, herhangi bir işi üstlenen veya o işi yürüten kimse de o işin 'mevlâsı' ve 'velîsi' olarak adlandırılır".[130] Her ne kadar aşağıda çeşitli başlıklar altında toplanmaya çalışılsa da, görüleceği üzere mevâlî kavramı farklı sınıflandırmalar ve değişik tanımlamalarla, hatta bazen kavramlar iç içe geçecek şekilde tanımlanmıştır. Bazen de bu isimlendirmeler birbirinden çok ince nüanslarla ayrılmıştır. Aşağıda mevâlî kavramının çeşitleri ve bunların açıklamaları verilmiştir.

3.4.1 'Itâka Mevlâlığı (Mevâlî'l-'Itâka/Ni'met/'Itk/Mu'tiḳ)

'Itâka mevlâsı (mevâlî-i utâk), bir efendi tarafından hürriyetine kavuşturulmuş köleleri ifade etmektedir. Bu kimseler hukukî açıdan hür statüsüne geçmekle birlikte, âzat edilen mevâlî köleler ile hürler arasında müstakil bir içtimaî tabaka oluşturmaya devam etmiş ve eski efendileriyle olan bağları kopmamıştır".[131] Köleyi âzat eden kişi, mevlânın (kölenin) efendisi olarak kabul ediliyor ve bu ilişki 'velâ' olarak adlandırılıyordu. Bu velâ türünün diğer özellikleri şöyledir: Âzat edildikten sonra bu

[128] Mustafa Öztürk, *Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri* (İstanbul: Yedirenk, 2012), 23.
[129] Necmü'l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen Râdî el-Esterâbâdî, *Şerḥu'ş-Şâfiye İbn Hâcib* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395), 4/403.
[130] Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṣ ve'l-eṯer*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâhî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399), 5/228.
[131] Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevali İlişkisi* (İstanbul: Beyan, 2015), 25-26.

kişilerin eski efendilerine karşı sadâkat gösterme zorunluluğu hukukî bir gereklilik olmuştur. "Eğer bir topluluk, kendi soyu olmayan birini sahiplenip, rıkk (kölelik), ıstınâ'(özel dostluk) veya hilf (antlaşma) vesilesi ile onlarla birleşirse, bu kişiler, o topluluğun soyuna katılmış gibi olur ve o kabilenin soylarının gücüne eşdeğer bir bağ kurarlar. Bu durum, söz konusu kimsenin o topluluğun aslî bir ferdiymiş gibi hareket etmesini sağlar. Hz. Peygamber (s.a.v.) bununla ilgili şöyle buyurmuştur: "Bir kavmin özgürleştirilmiş kölesi, o kavmin bir parçasıdır".[132] Bu velâ çeşidine *'velâün-ni'met'* de denilir. Bu bağ, genellikle minnet ve sadakati ifade eder. Âzat edilen kişi, eski efendisine karşı mânevî bir borç hisseder. *Mevlâ'r-rıḳḳ* âzâd edilen köledir. Efendisi tarafından âzâd edilince ona bağlılık (velâ) kazanır ve efendisi ölüp de geride kendisine vâris olacak yakın akraba ('asabe) bırakmadıysa onun mirasına vâris olma hakkı elde eder.[133]

3.4.2 İslâm Mevlâlığı (Velâü'l-İslâm)

İslâm mevlâlığı, gayrimüslim iken İslâm dinini benimseyen ancak herhangi bir Arap kabilesine soy bağıyla mensup olmayan kişilerin kurduğu hukukî ve içtimaî bağı ifade etmektedir. Bu kimseler İslâm toplumunda hür statüde yer almalarına rağmen, dönemin kabileye dayalı sosyal yapısı gereği hidayetlerine vesile olan şahıs veya kabilelerin velâsına dâhil olmuşlardır. Nitekim dönemin geleneksel yapısında Arap olmayan coğrafyalardan gelip Müslümanlığı kabul eden topluluklar, bu vesileyle bir kabile aidiyeti kazanmışlardır. Bunun somut örneklerine hadis ricalinde sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin "İmam Buhârî (ö. 256/870), el-Cu'fîlerin mevlâsı olarak tanınmaktadır; zira dedesi Berdizbeh Zerdüştî (Mecûsî) dinine mensup iken Buhâra valisi el-Yemân b. Ahnes el-Cu'fî vasıtasıyla Müslüman olmuştur. Benzer şekilde Hasan el-Mâsarcisî de Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) eliyle hidayete eren Hristiyan bir kimsedir ve bu sebeple onun mevlâsı olarak anılmaktadır".[134]

---

[132] Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *el-'İber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401), 1/169.
[133] İbn Haldûn, *Muḳaddime*, 1/169.
[134] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *et-Taḳrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-neẕîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşit (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 122.

3.4.3 ‘Asabe Mevlâlığı

Kan bağına dayalı nesebî yakınlığı ifade eden ‘asabe terimi, soy birliği, kabile bağları ve aile içi akrabalık ilişkilerinden doğan dayanışma zeminini kapsamaktadır. Bu kavram; amca, amcaoğlu ve erkek kardeş gibi baba tarafından gelen ve asabiyet oluşturan erkek akrabalık bağını temsil eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): “ فَمَنْ مَاتَ وَتَرَكَ مَالًا فَمَالُهُ لِمَوَالِي العَصَبَةِ ” “Kim vefat edip geride bir mal bırakırsa, onun terekesi 'asabe mevlâlarına aittir”[135] buyurarak ‘asabenin doğrudan kan bağı ve soy yakınlığına dayandığını teyit etmiştir. Mirasta soy bağı olarak en yakın olandan başlanması gerektiği gibi, ‘asabe mevlâlığında da “âzat eden kişi hayatta olduğu sürece miras hakkı geçerlidir”[136] denilerek, aslında ‘asebe’ kelimesindeki akrabalık bağına benzer bir bağın, âzat eden kişi ile âzat eden arasında oluştuğu belirtilmektedir. Cessâs (ö. 370/981) ise bu konuda bilgi verirken “akrabalık bağına dayanan velâ çeşidine ‘*asabe mevlâsı*’ demiştir”.[137]

3.4.4 Mevlâ’l-Muvâlât/Tibâa

Muvâlât kelimesi; dostluk, yakınlık, himâye ve ittifak anlamlarına gelmekte olup düşmanlık (muâdât) mefhumunun zıddıdır. Müttefik olma ve yardımlaşma gibi kavramları bünyesinde barındıran velâyet statüsü sebebiyle Hz. Peygamber’e (s.a.v.) duyulan velâyet (yakınlık/bağlılık), netice itibarıyla Allah’a yakınlığı temsil etmekte ve ilahî azaptan güvencede olmayı temin etmektedir. [138] Fıkhi boyutuyla değerlendirildiğinde ise muvâlât akdi (bir kimsenin himayesine/dostluğuna girmek) İslâm hukukçuları arasında tartışmalı bir konudur. Nitekim İmam Şâfiî (ö. 204/820), ‘bir kişinin başkasının vasıtasıyla İslâm’a girmesi neticesinde oluşan velâ’ meselesini değerlendirirken “Söz konusu kişi, ne (sonradan kabul ettiği) İslâm yoluyla ne de muvâlât (dostluk/himâye) akdi yoluyla diğerinin mevlâsı (mirasçısı) sayılmaz”[139]

---

[135] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî Buhârî, *el-Câmiu’l-müsnedü’s-sahîhi’l-muhtasar min umûri resûlillahi ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsıru’n-Nâsır (Beyrut: Dâru’t-Tavku’n-Necât, 1422), “Ferâiz”, 15 (No. 6745).

[136] Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ el-Ensârî, *Fetḥu’l-vehhâb bişerhi menhecü’t-tullâb* (Dâru’l-Fikr, 1414), 2/296.

[137] Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415), 2/234.

[138] Muhammed b. Ebû İshak b. İbrâhim b. Yakub Ebû Bekir Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid-meâni’l-ahbâr*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1420), 305.

[139] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakī, *Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Darul Kütübi’l-İlmiyye, 1424), 10/497.

diyerek hidâyete vesile olma veya sırf muvâlât akdi yapma durumunun miras hakkı doğuran bir velâ sebebi olmadığını savunmuştur. Hilf (ittifak) mevlâlığı hususundaki rivayetler de bu değerlendirmeyle birlikte ele alındığında, reddedilen veya geçersiz kılınan hususun sadece bir dostluk bağı değil, 'hukukî anlamda mirasçılık doğuran bağlayıcı bir velâ hakkı' olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.5 Mevâlî'l-Ahd/ Hilf Mevlâlığı

Bu mevâlî türü, bir kişinin ya da topluluğun başka bir kişi veya toplulukla yaptığı anlaşmaya dayalı bağlılığı ifade eder. Hilf mevlâsı olarak da adlandırılır. Bu durum genellikle iki taraf arasında bir tür dayanışma veya koruma sözleşmesi ile ilişkilidir. Bu, *"velâü'l-muvâlât"* ile benzerlik gösterir; ancak daha çok dostluk ve koruma ilişkisi üzerine kurulur. Bu bağ, tarafların birbirlerine destek olmasını ve gerekirse miras ilişkilerinde bir bağ kurulmasını içerir. Hilf müessesesinin niteliğini açıklayan İbn Haldûn (ö. 808/1406), bu ilişki türünü şu şekilde tanımlamaktadır: "Hilf; aslen hür olan bir kimsenin, başka bir şahıs veya kabile ile sarih bir antlaşma akdederek kendisini onların ailesinden ve kabilesinden biri konumuna getirmesiyle oluşan velâ bağıdır".[140]

3.5 Mevâlî İle İlgili Bazı Sınıflandırmalar

İslâm hukuku ve sosyal tarihinin çok yönlü kurumlarından biri olan mevâlî/velâ sistemi, Müslüman toplumun erken döneminden itibaren kabilevî yapının dönüşümüne, kölelik hukukuna, sosyal entegrasyona ve miras ilişkilerine dair derin bir perspektif sunmaktadır. Bu kurum, tek ve sabit bir tanımdan ziyade, tarihsel süreç içinde gelişen ve farklı sosyal ihtiyaçlara cevap veren çok katmanlı bir ilişkiler ağını ifade eder. Nitekim İslâm âlimleri ve modern araştırmacılar, bu ilişki biçimlerini kendi metodolojileri doğrultusunda farklı kategorilere ayırmışlardır.

Bu alimlerden birisi olan muhaddis İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) mevâlî kavramını dört temel kategoride açıklamıştır: *Kabile Mevlâsı* (kabileye mensubiyet veya yakınlık ilişkisi), 'Itâka Mevlâsı (köle âzat etme yoluyla kurulan bağ), *İslâm Mevlâsı* (bir

[140] İbn Haldûn, *Muḳaddime*, 1/169.

kimsenin vesilesiyle Müslüman olma bağı) ve *Hilf/antlaşma Mevlâsı* ise tarafların karşılıklı yardım ve dayanışma amacıyla kurdukları hukuki bağlılık ilişkisini ifade eder.[141]

Konuyla ilgili çalışmasında Demircan, mevâlî kavramını daha çok İslâm tarihi bağlamında ele alarak şu şekilde sınıflandırmaktadır: "Câhiliye dönemi velâ çeşitleri şunlardır: *Velâü'l-karâbe* (akrabalık velâsı) ve *Velâü'l-hilf* (anlaşma velâsı). Bunlardan hilf mevlâlığı zamanla yerini *Velâü'l-akîde*'ye (inanç velâsı) bırakmıştır. Ayrıca bazı velâ çeşitleri İslâm döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bunlar: *Civâr* (Komşuluk), *İtâka* (Âzatlık), *Rahm* (Evlilik bağı) velâsıdır".[142] İslâm dönemindeki velâ çeşitleri ise özetle şu şekilde sıralanabilir: "*Velâü'l-'akîde* (inanç velâsı), *Velâü'r-rık* (kölelik devam ederken oluşan velâ), *Velâü'l-'ıtâka* (âzatlık velâsı), *Velâü't-tibâ'a* (Biri Arap olan iki hür taraf arasındaki velâ), *Velâ'ü'l-İslâm* (birinin eliyle İslâm'a giriş), *Velâü'l-muvâlât/'akd* (kendi başına Müslüman olan bir grubun Araplarla akit yapması), *Velâü'l-inkıtâ'/Hıdme* (kabileye yakın ikâmet eden kişilerin yakınlık kurması ile oluşan velâ)" [143]

Mikdâd ise mevâlî çeşitlerini daha farklı detaylar vererek şu şekilde tasnif etmiştir: *Velâü'l-muvâlât* (destek mevlâlığı): Müslüman olma veya bir anlaşma yoluyla kurulan dostluk bağıdır. *Velâü'l-'atik* (âzat edilmiş mevlâ): Kölenin âzat edilmesiyle birlikte, efendisiyle arasında oluşan mânevî bağdır. *Velâü'n-nâsır* (koruyucu mevlâlık): Bir kişinin başka birine koruma sağlaması veya askeri bir ittifak kurması yoluyla oluşan bağdır. *Velâü'n-ni'met* (ihsan mevlâlığı): Efendinin, kölesini âzat ederek ona ihsanda bulunması sebebiyle oluşan mevlâlık bağıdır. *Velâü'l-'ahd* (sözleşme mevlâlığı): Bir kişinin sözleşmeyle başka bir kişiye bağlı hâle gelmesidir.[144]

Mahmud Tahhân (ö. 1444/2022) ise mevâlî kavramını sade ve sistematik bir şekilde üç gruba ayırmıştır: "*Hilf mevlâsı*: Sözleşme veya dostluk yoluyla kurulan mevlâlık bağıdır. *Atâka mevlâsı* (âzat edilmiş mevlâ): Kölenin âzat edilmesiyle eski efendisiyle arasında oluşturulan hukukî ve manevî bağdır. *İslâm mevlâsı*: İslâm'ı kabul eden,

[141] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâi ilmü'l-hadîs*, thk. Abdüllatif el-Hümeym (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 501.
[142] Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan, 2015), 17-24.
[143] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 29-34.
[144] b. Muhammed el-Hanefî Mikdâd, *Ahkâmü'l-Mevâlî fi'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l Arabî, 1975), 1/78-85.

ancak Arap asıllı olmayan kişiler için kullanılan terimdir".[145] Bu tür, özellikle fetihler sonrasında yaygın hâle gelmiştir.

Ebü'l-Heysem (ö. 226/841) mevâlî kavramını altı başlıkta açıklamıştır: [146] *Velâü'l-asabiyyât* (Milli Bağlar): Amcaoğlu, amca, kardeş, oğul gibi akrabalık ilişkileri ve kabile bağlarından oluşan mevlâlık bağıdır. *Velâü'n-nâsır* (Koruyucu Mevlâlık): Bir kişinin diğerini koruma ve destekleme amacıyla kurduğu mevlâlık ilişkisidir.*Velâü'l-velî* (Sorumlu Kişinin Mevlâlığı): Bir kişinin sorumluluğunu üstlenen kişinin kurduğu hukuki bağdır. *Velâü'l-muvâlât* (Hilf/Halîf Mevlâlığı): Bir kişinin vesilesiyle Müslüman olan ya da onunla sözleşme yapan kişinin kurduğu mevlâlık bağıdır. Bu bağ, kişinin hem diyeti hem de mirasıyla ilgilidir. *Velâü'n-ni'met* (İhsan Mevlâlığı): Kölesini âzat eden kişinin, ihsanda bulunması sebebiyle kölesiyle oluşturduğu manevi bağdır. *Velâü'l-mu'tak* (Âzat mevlâlığı): Kölenin âzat edilmesiyle, efendisiyle arasında oluşan ileri düzeydeki bağlılık ilişkisidir. Bu bağ, kölenin amcaoğlu gibi bir statü kazanmasına neden olur.

Feyyûmî (ö.770/1368) mevâlî çeşitlerini daha ayrıntılı isimlendirmiş ve bunları farklı kategorilerde açıklamıştır:[147] *Mevlâ İbn 'Amm* (Amcaoğlu Mevlâlığı): Amcaoğlu ya da akrabalık bağıyla oluşan doğal ve sosyal bağdır. *'Asabe Mevlâlığı:* Bir kişinin asabesi (erkek akrabaları) ile kurduğu velâyet ilişkisidir. *Nâsır Mevlâlığı*: Koruyucu mevlâlık bağıdır. Bu, bir kişinin başka birine askeri ya da maddi koruma sağlamasıdır. *Halîf/Muvâlât Mevlâlığı*: Dostluk ve destek sözleşmesi yoluyla kurulan mevlâlık bağıdır. Bu bağ, özellikle karşılıklı diyet ve miras ilişkisini kapsar. *Mu'tik/Ni'met Mevlâlığı*: Âzat edenin, âzat edilen üzerindeki velâyeti ve ihsanı sebebiyle oluşan bağdır. *Atîk* (Âzat Edilmiş Mevlâ): Kölenin özgürlüğünü kazandıktan sonra, eski efendisiyle kurduğu hukuki ve toplumsal bağdır.

Suğdî (ö. 461/1068) ise velâyı *Velâü'l-muvâlât, Velâü'l-'Itk/Ni'met* şeklinde yalnızca iki gruba ayırarak sınıflandırmıştır. [148] Ancak o, yaptığı bu sınıflandırmanın

[145] Mahmud Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs* (Mektebetü'l-Maârif, 1425), 282.
[146] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/408.
[147] Ebü'l-Abbas Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi'ş-şerhi'l-münîr* (Beyrut: Mektebetül-ilmiyye, ts.), 2/672.
[148] Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, thk. Selahaddin en-Nâhî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404), 1/430.

açıklamasında sekiz farklı durumdan bahsetmiştir. Buna göre *Velâü'l-muvâlât'ın* sekiz çeşidi şunlardır: 1. Bir adamın diğer kişi vesilesiyle Müslüman olmasıyla onun mevlâsı olmasıdır. 2. Birinin vesilesiyle Müslüman olup, onun değil de, başka birinin mevlâsı olmasıdır. 3. Yine birinin vesilesiyle Müslüman olup başka bir adamın veya kadının mevlâsı olmasıdır. Ayrıca bir kadının da Müslüman olup bir adamın veya kadının mevlâsı olmasıdır. Muvâlât kişinin, Müslüman olmasına sebep olan kişiye: "Senin velîn oldum. Akdim odur ki eğer suç işlersem diyeti sanadır. Eğer ölürsem mirasım sanadır" demesiyle olur. 4. Lakît (buluntu çocuk) velâsıdır ki, onu bulan da başkası da onun velîsi olabilir. 5. Akrabası olmayan Müslüman bir adamın bir başka kişiyi dost edinmesidir. Efendi olan kişi kabile bağı veya kan bağı sebebiyle bir mirasçısı olmadan ölmüşse malı mevlâsına kalır. Mevlâsı yoksa malı da, diyet borcu da Müslümanlara yani beytül-mâle kalır. 6. Zımmînin (gayrimüslim tebaanın), zımmîye mevlâ olmasıdır. 7. Zımmînin mü'mine muvâlâtıdır. 8. Müslümanın zımmîye olan mevlâlığıdır. Ancak ne Müslüman zımmîye ne de zımmî Müslümana mirasçı olabilir.[149] Velâü'l-'ıtk: İki çeşittir. Birincisi kadının mevlâlığı, ikincisi erkeğin mevlâlığıdır. Bu tür ise kendi içerisinde iki çeşittir. Bunlardan ilki kendi özgürlüğünü kazanmak. İkincisi başkasını özgür bırakmaktır. Başkasını âzâd etmek ise iki çeşittir. Birincisi ölüden âzâd, ikincisi ise diriden âzâddır. Diriden âzâd da kendi içerisinde iki çeşittir. Birincisi bağış olarak âzâddır. İkincisi ise birinin emriyle âzâddır.[150]

3.6 Mevâlîye Yönelik Eleştiriler ve Sebepleri

İslâm toplumunun teşekkül sürecinde, Arap olmayan Müslümanların (mevâlî) entegrasyonu toplumsal bütünleşmenin önemli bir boyutunu teşkil etmekle birlikte, bu zümre zaman zaman birtakım eleştiri ve gerilimlerin de odağına yerleşmiştir. Bu bölümde, mevâlîye yöneltilen temel eleştiriler dört ana eksende incelenecektir: Câhiliye anlayışından tevarüs eden sosyo-kültürel statü ve itibar tartışmaları; dinî rolleri bağlamında ilmî ehliyetlerine dair gündeme getirilen şüpheler; hadisleri anlama, hıfzetme ve nakletme süreçlerindeki dil hâkimiyetlerine ilişkin iddialar; ve Kitap ehli kökenli râvilerin aktarımlarına İsrâiliyat unsurlarını karıştırma endişesi. Söz konusu

[149] Suğdî, *en-Nütef*, 1/430-432.
[150] Suğdî, *en-Nütef*, 1/432-434.

eleştirilerin tarihsel arka planı, somut örnekler ve dönemin kaynaklarına yansıyan boyutlarıyla ele alınacaktır..

3.6.1 Sosyal Konum ve İtibar

İslâm'ın ilk yıllarında fetihlerle yeni milletlerle tanışan Arap toplumunun zihniyetinde, İslâm kardeşliği anlayışı önemli ölçüde etkili olsa da, Araplarla Arap olmayanlar tam olarak eşit görülmüştür demek zordur. Zira her ne kadar mevâlîye karşı Câhiliye dönemindeki gibi katı bir bakış açısı olmasa da, İslâm sonrası da Arap ve mevâlî tam olarak eşit statüde olamamıştır. Câhiliye döneminde ise "Araplar kızlarının köleleriyle, âzat ettikleri kimselerle, hatta hür acemlerle evlenmelerini kabul etmezler; hatta zanaat erbabı bir kimsenin kızıyla evlenen adamın çocukları anneleri yüzünden ayıplanırdı". [151] Ayrıca köle çocukları ayrı bir statüde olup *'hecin'* diye adlandırılırlardı. İşte toplumun mevâlîye karşı Câhiliye'den gelen bu bakış açısı Hz. Peygamber'in vefatı sonrası değişen oranlarda kendini göstermiştir. Temel kaynaklar Hz. Peygamber'in asabiyyeyi önlemeye yönelik sözleri ve çabalarının örnekleriyle doludur. Örneğin Ebû Zerr'in Bilâl'i annesinden dolayı ayıplamasını Hz. Peygamber "Câhiliye âdeti" olarak nitelemiştir. Yine o (s.a.v.) sahâbeyi överken ayrım yapmadan: "Cennet üç kişinin özlemini çeker. Ali, Ammar, Selmân"[152] buyurmuştur. Öte yandan "Hz. Ali maaş ve ganimet dağıtımında Araplar'a ve mevâlîye eşit pay ayırmıştır".[153] Hz. Ömer ise "Kadisiye savaşı sonrası Araplar'ın ehl-i kitaptan kadınlarla evlenmelerini yasaklamıştır. Ancak bunun gerekçesi dış kültürlere karşı Arap kültürünü korumak olarak düşünülebilir. Zira o yanına girmek için izin isteyen Ebû Süfyân'ı kapısında bekletirken, Suheyb ve Bilâl'i bekletmeden içeri almıştır". [154] Ancak bu durumun zamanla değiştiği zamanlar olmuş, hatta bir dönem "Araplarla mevâlî bir sırada yürüyemezdi. Alaylarda mevâlî Arap olanın önüne geçemez, bir sofrada oturulursa mevâlî ayakta dururdu".[155]

[151] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 27.
[152] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 39.
[153] İsmail Yiğit, "Mevâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/424-426.
[154] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 43.
[155] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 63.

3.6.2 Dini ve İlmî Yeterlilik Şüphesi

Mevâlî, genellikle İslâm'ı sonradan kabul etmiş gruplardı. Bu nedenle bazı âlimler, onların rivayet ettikleri hadislerin güvenilirliğini sorgulamıştır. Hatta mevâlîden birisi imam olduğunda arkasında namaz kılan Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im, kendisine bunun sebebi sorulunca إنما أردت أن أتواضع لله بالصلاة خلفه "Onun arkasında namaz kılmakla Allah'a karşı tevâzuda bulunmak istedim"[156] demiştir. Van Vloten (ö. 1903) ise mevâlînin kendilerine ait camileri olduğunu ve 'namazı üç şey ifsad eder, köpek, eşek, mevlâ' hadisinin mevâlîye hakaret için uydurulduğunu" [157] iddia eder. Ancak Van Vloten'ın bu iddiasını temellendirebileceği açık bir delil sunmadığı görülmektedir. Öte yandan ilk dönemlerde mevâlînin imametine dair gündeme gelen kısıtlamaların da doğrudan onların nesebî kimliklerinden ziyade, Kur'an kıraatindeki muhtemel yetersizliklerden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

Mevâlînin ilmî yeterliliği hususundaki şüpheler bağlamında, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ile Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) arasında geçtiği nakledilen bir diyalog, mevâlînin İslâm ilim geleneğindeki mümtaz konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Aktarıldığına göre Halife Abdülmelik, İslâm coğrafyasındaki ilim merkezlerini yakından tanıyan ez-Zührî'ye şehirlerdeki ulemayı sormuştur. Mekke'de ilmiyle öne çıkan kişinin Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) olduğunu öğrenince onun nesebini merak etmiş; mevâlîden olduğunu anlayınca da toplum üzerindeki liderliğini ne ile sağladığını sual etmiştir. ez-Zührî'nin diyanet ve rivayet cevabını vermesi üzerine Halife, bu niteliklerin önderlik edene yakışan vasıflar olduğunu ifade etmiştir. Ardından sırasıyla Yemen'de Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Mısır'da Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/745), Şam'da Mekhûl b. Ebî Müslim (ö. 112/730), Cezîre'de (Rakka) Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) ve Basra'da Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ilmî otorite sayıldıklarını ve hepsinin mevâlî zümresine mensup bulunduğunu öğrenmiştir. Son olarak Kûfe'deki durumu soran Halife, İbrâhîm en-Nehaî'nin (ö. 96/714) ismini işitip onun Arap olduğunu öğrenince rahatladığını belirterek ona şöyle bir karşılık vermiştir: "Vallahi ey Zührî! Mevâlî Araplara üstün gelecek ve hatta onlar minberlerde hutbe irad edecekler, Araplar ise onların altında

[156] Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-'İḳdü'l-ferîd* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 3/360.
[157] Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevâlî İlişkisi*, 64.

olacaktır". Buna karşılık ez-Zührî, bunun ilahi bir takdir ve dinin gereği olduğunu, onu koruyanın aziz, zâyi edenin ise zelil olacağını vurgulamış; Halife Abdülmelik de 'doğru söyledin' diyerek bu tespite katıldığını belirtmiştir."[158] Ancak söz konusu rivayet sahih kaynaklarda yer almadığı gibi tarihsel kronoloji bakımından da eleştirilmiştir. Nitekim eserin muhakkiki dipnotta şu değerlendirmeyi kaydetmiştir: Bu rivayet zayıf kabul edilmiştir. Muhtemelen bu olay ez-Zührî ile Abdülmelik'in oğullarından biri arasında gerçekleşmiştir. Çünkü Yezîd b. Ebî Habîb o sırada henüz tanınmayan genç bir kimsedir; ed-Dahhâk ez-Zührî'yi tanımamaktadır; aynı şekilde Mekhûl da bu tür bir olay için henüz çok gençtir. Bununla birlikte, metnin tarihsel ve kronolojik açıdan taşıdığı bu zaafiyet, onun bir 'dönem tanıklığı' olarak değerini tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

3.6.3 Dil ve Anlama Sorunları

Mevâlî zümresinin Arap diline tam olarak hâkim olamamaları sebebiyle hadisleri doğru bir şekilde anlayamadıkları veya nakledemedikleri ileri sürülmüştür. Zira Arap dili, hadislerin hem lafızlarına hem de anlamsal boyutuna doğrudan etki eden temel bir unsurdur. Bu nedenle mevâlînin rivayet sürecinde dil hatası (lahn) yapabileceği düşünülmüştür. Ancak Arap dili ve grameri denince akla gelen en önemli şahsiyetlerden biri olan Sîbeveyhi (ö. 180/796), Şiraz yakınlarındaki Beydâ kasabasında Fars bir ailede dünyaya gelmiş ve on dört yaşından sonra ailesiyle Basra'ya göç etmiştir".[159] Benzer şekilde Sîbeveyhi'nin hocalarından el-Ahfeş el-Ekber de (ö. 177/793) Kays b. Sa'lebe oğullarının âzatlısıdır.[160] Bu durum, mevâlînin Arap diline olan vukufiyetini ve bu alandaki otoritesini açıkça ortaya koymaktadır.

Ancak tüm bunlara rağmen genel bakış açısına göre Araplar, mevâlînin dil konusunda zayıf olduğunu kabul ediyorlardı. Örneğin Saîd b. Cübeyr'den aktarılan bir rivayete göre; bir gün mescitte toplanan mevâlî ile Araplar, ayette geçen "el-lems" (dokunmak) ifadesinin anlamı üzerinde tartışmaya başladılar. Mevâlî, bu ifadenin cinsel birleşme anlamına gelmediğini savunurken, Araplar ise aksine bunun "cimâ" demek olduğunu

[158] Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târîḫi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât - Kâmil Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434), 11/195.
[159] Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009).
[160] İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1988).

belirttiler. O esnada Suffe'de bulunan İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr'e dönerek "Sen kimlerdensin?" diye sordu. Onun mevâlîdenim cevabı üzerine İbn Abbas: "Mağlup oldunuz"[161] dedi. Bu diyalogda İbn Abbas'ın doğrudan mevâlînin dil ve anlama yetersizliğine dair bir eleştirisinden söz edilemese de tarafların mescitte ayrışması bir fikir mücadelesi yaşandığını göstermektedir. Esasen mevâlîye yöneltilen dil yetersizliği eleştirilerinin haklı gerekçeleri bulunsa da yabancı kültürlerle etkileşimin yoğun olduğu Basra ve Kûfe gibi merkezlerde sadece mevâlî değil, Araplar da dillerine karışan yabancı unsurlardan etkilendiler. Nitekim Emevîler döneminin sonlarından itibaren Basra ve Kûfe'deki birçok âlim, Câhiliye ve İslâm dönemlerine ait Arapça kelimeleri ile şiirleri derlemeye yöneldi. Bu ilginin temel sebeplerinden biri, İslâm'ı yeni benimseyen toplumların Kur'an dili olan Arapçayı öğrenme ihtiyacıydı. Zira yabancılarla temas ve şehirleşme neticesinde hem mevâlî hem de Araplar arasında fasih Arapça bilgisi zayıflamış, konuşmalarda *lahn* (dil hataları) yaygınlaşmıştı. Hatta câriye annelerin yetiştirdiği pek çok Arap çocuk, sağlam bir dil yetisinden mahrum olarak büyümüştü.[162]

Mevâlîye yöneltilen dil eleştirileri genel olarak *lahn* (dil hatası), *lükne* (harf telaffuz edememe), *ucme* (aksanlı konuşma), *tashîf* (harf/nokta hatası) ve *tahrîf* (hareke hatası) başlıkları etrafında şekillenmiştir. Ancak bu tür hatalar yalnızca mevâlîye özgü kalmamıştır. Nitekim halife Abdülazîz b. Mervân (ö. 86/705), kendisine gelerek damadından şikâyetçi olan bir bedevîye "Damadın kim?" diye sorarken من ختنَك ifadesindeki nun harfini fethalı (*men hateneke*) okumuş; bu hareke hatası yüzünden cümle "Seni kim sünnet etti?" şeklinde anlaşılmıştır. Bedevînin "Beni herkesi sünnet eden sünnetçi sünnet etti" cevabı üzerine hatasını fark eden halife, nun harfini ötreli (*men hatenüke*) okuyarak sorusunu düzeltmiştir. Yaptığı hatayı kendisine kâtibi izah etmiş, bunun üzerine halife bir hafta boyunca dışarı çıkmayarak Arapça'nın bu incelikleriyle ilgili ders almıştır. Ardından dil hatası yapanlara ceza verileceğini duyurmuş, fasih konuşanları ise ödüllendireceğini vaat etmiştir..[163] Bu dikkat çekici rivayet de gösteriyor ki en üst düzeydeki kimseler dahi dil konusunda hataya düşebilmektedir. Buna karşılık mevâlî, dili sonradan öğrendiği için kimi zaman daha

[161] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Dâru Hicr, 1422), 7/66.
[162] Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-arabî* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1960), 3/118.
[163] Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer b. Muhammed b. Ebû Hâşim el-Mukri', *Ahbâru'n-nahviyyîn*, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid (Tantâ: Dâru's-Sahâbe li't-türâs, 1410), 45.

temkinli ve titiz davranmıştır. Nitekim yukarıda örnekleri verilen mevâlî kökenli Arap dili âlimlerinin yetişmesi de bu hassasiyetin somut bir göstergesidir.

3.6.4 İsrâiliyat Etkisi

Mevâlî ile ilgili öne sürülen iddialardan bir diğeri de özellikle Yahudi ve Hristiyan kökenli olanların İsrâiliyat (Ehl-i Kitap) kaynaklı rivayetlerden etkilendiği yönündedir. Buradaki İsrâiliyat kavramı, geniş anlamıyla mevâlî üzerinden İslâm kültürüne yansıyan tüm dış kaynaklı etkileri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Nitekim sahâbeden Selmân-ı Fârisî (ö. 34/654) ve Abdullah b. Selâm (ö. 43/663) ile tâbiînden Mâlik b. Dînâr (ö. 130/747), İbn İshak (ö. 151/768) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi mevâlî şahsiyetler hakkında bu tür iddialar dile getirilmiştir. Örneğin İbn Cüreyc hakkında, "Sahip olduğu Hristiyanlığa ait bilgiler ve İsrâilî haberlerle birlikte İslâm'a girdi"[164] şeklinde dikkat çekici ifadeler kullanılmıştır. Ancak İbn Cüreyc, hadisten ziyade tefsir ve tarih konularına yoğunlaşmış bir âlimdir. Nitekim onun İbn Abbas'tan naklettiği sınırlı sayıdaki rivayet de mevkûftur (sahâbe sözüdür). Ayrıca İbn Cürey'in bilgi birikimi, geçmişinden edindiği değil de, İslâm'a girişi sonrası yaptığı seyahatleri esnasında elde ettiği verilerden oluşmaktadır. Bu konuda belki de ihtidâ etmeden önceki hayatında da ilimle öne çıkan en belirgin isim Abdullah b. Selâm olabilir. Nitekim Öztürk konuyla ilgili çalışmasında bu konuya değinerek şu neticeye varmıştır:

> Geçmiş kültürlerle ilişkileri bakımından mevâlî râvilerin iki farklı konumda oldukları ortaya çıkmıştır. Birinci konumdakiler belli bir yaştan sonra İslâm'a ihtidâ eden kimselerdir ki bunların eski dinlerine ait öğretilerinin etkisinde kalması veya geçmiş öğretilerini Müslüman olduktan sonra da rivayet etmeleri söz konusu olabilir. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Selâm ile Selmân-ı Fârisî örneklerinde bu durum değerlendirilmişti. İkinci konumdakiler ise köken itibarıyla gayri Arap olmakla birlikte vaktiyle baba veya dedelerinin ihtidâsı sebebiyle bir Arap-İslâm muhiti içerisinde yetişmiş olan zevattır. Bunların yabancı din ve kültürlerden nakilde bulunmuş olmaları ise daha ziyade yaşadıkları dönemin ilmî muhitinden faydalanmalarıyla gerçekleşmiştir ki Mâlik b. Dînâr, İbn İshak ve İbn Cüreyc örneklemelerinde bu durum kendini göstermektedir.[165]

Mevâlîden önemli bazı isimlerin geçmişleriyle ilgili dikkat çekici hususlardan biri de şu rivayette görülmektedir: "Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde Hâlid b. Velid (ö. 21/642) Kûfe yakınlarında bulunan Enbâr mevkiindeki Aynu't-Temr kasabasını

[164] Öztürk, "Mevâlî Râviler", 35.
[165] Öztürk, "Mevâlî Râviler", 36.

fethedince, bu kasabanın kilisesinde İncil eğitimi alan 40 civarında çocuğu, ganimet olarak fetihte başarı gösterenlere dağıtmıştır. Endülüs fatihi Mûsâ b. Nusayr (ö. 97/715), Basralı muhaddis İbn Sîrîn'in (ö. 110/728) babası ile, sîret yazarı-tarihçi İbn İshak'ın (ö. 151/768) dedesi de bu kırk kişilik gruptandır".[166] Şüphesiz bu durum, onların İslâm tarihine ve ilimlerine sundukları değerli katkıların önemini eksiltmemektedir.

Mevâlîden bazı isimlerin İsrâiliyata dair bazı bilgileri İbn Abbas'tan aldığı ile ilgili iddialara gelince bu konuda sahih hadis kaynaklarında geçen birçok rivayet, bizzat İbn Abbas'ın ağzıyla bu durumu yalanlamaktadır. Nitekim İbn Abbas: "Siz nasıl olur da Ehl-i Kitap'a bir şey sorarsınız? Oysa sizin Peygamberinize indirilmiş olan kitabınız (Kur'ân) en yenisidir; onu saf hâliyle, katıksız olarak okuyorsunuz. Allah size, Kitap Ehli'nin Allah'ın kitabını tahrif ettiğini, değiştirdiğini, kendi elleriyle kitap yazıp 'Bu Allah katındandır' diyerek onu az bir değer karşılığında sattıklarını haber vermedi mi? Size gelen ilim, onlara soru sormanızı engellemiyor mu? Hayır, vallahi! Biz onlardan tek bir kişinin dahi size indirilmiş olan (Kur'an) hakkında gelip size soru sorduğunu görmedik!" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Nitekim benzer rivayetler diğer birçok sahih kaynakta da aynı lafızlarla yer almaktadır. [167]

3.7 İbn Abbas'ın Mevâlîsi Olarak Adı Geçen Râviler

İbn Abbas'ın (r.a.) hadis ve tefsir mirasının sonraki nesillere aktarılmasında, onun yetiştirdiği ve ilim meclislerinde bulunan mevâlîsinin (âzatlı kölelerinin) rolü büyüktür. Bu râviler, hem İbn Abbas'ın şahsî terbiyesinden geçmiş hem de onun ilim halkasının müdavimi olmuş kimselerdir. Ancak, ricâl kaynaklarında kendisinden "İbn Abbas'ın mevlâsı" olarak söz edilen tüm isimlerin rivayet faaliyeti aynı yoğunlukta ve nitelikte değildir. Bu bölümde, öncelikle bu nitelemeye konu olan isimlerin gerçekten İbn Abbas'ın âzatlısı olup olmadığı kaynaklar ışığında değerlendirilecek, ardından söz konusu mevâlî, rivayet nakil faaliyetleri temelinde iki kategoride incelenecektir: Birinci kategoride, İbn Abbas'tan doğrudan veya dolaylı olarak hadis/âsâr naklettiği tespit edilen ve bu nakilleri belli bir isnad zinciri içinde kayıtlara geçen râviler ele

[166] Öztürk, *Mevâlînin Hadis Rivayetindeki Yeri*, 59.
[167] Buhârî, "İ'tisâm bikitâbillah ve's-sünne", 25 (No. 7363); Beyhakī, *Sünenü'l-kübrâ*, 8/434 (No. 17127).

alınacaktır. İkinci kategoride ise, ricâl kitaplarında İbn Abbas ile ilişkileri kaydedilmekle birlikte, günümüze ulaşan kaynaklarda kendilerinden herhangi bir rivayet nakledilmeyen veya nakil faaliyeti belirsiz olan isimler üzerinde durulacaktır. Bu ayrım, İbn Abbas ekolündeki isnad zincirlerini netleştirmenin yanı sıra, "mevlâ" nitelemesinin her zaman fiilî bir rivayet ilişkisi anlamına gelmeyebileceğini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

3.7.1 İbn Abbas'tan Rivayeti Bulunan Râviler

Bu bölümde, ilk dönem hadis kaynaklarında Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687) rivayette bulunan ve onun mevlâsı olarak kaydedilen râviler ele alınmaktadır. İkrime (ö. 105/723), yoğun rivayetleri ve hakkındaki bazı tartışmalar sebebiyle müstakil bir başlık altında inceleneceğinden, burada İkrime dışında kalan ve İbn Abbas'tan nakilde bulunan mevâlîsinin tamamı değerlendirilmiştir. Her bir râvinin İbn Abbas ile olan velâ bağının mahiyeti, cerh-ta'dîl durumları ve tespit edilebilen rivayet sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Rivayet sayılarının tespitinde Cevâmi'ul-Kelim dijital hadis veri tabanından istifade edilmiştir.

3.7.1.1 Miksem b. Bücra (ö. 101/719)

Ricâl kaynaklarında Miksem b. Bücra veya Becra'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hâris'in (ö. 570?) oğlu Abdullah b. el-Hâris el-Hâşimî'nin (ö. 84/703) mevlâsı olduğu geçmektedir. Ancak onun İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu da belirtilmektedir. Hakem b. Utbe (ö. 113/731) ve Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 136/754) ondan rivayette bulunmuştur.[168] İbn Sa'd (ö. 230/845) onun İbn Abbas'a olan velâ bağının türüyle ilgili: "Miksem'in İbn Abbas'ın mevlâsı olarak anılmasının sebebi, onun İbn Abbas'a olan bağlılığı, yakınlığı, İbn Abbas'tan rivayette bulunması ve Benî Hâşim'in mevlâsı olması sebebiyledir"[169]demiştir. Kindî, Tücibî,[170] Nehaî nisbeleri ile de anılan Miksem,

[168] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 8/33.
[169] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388), 5/295.
[170] Nadir Özkuyumcu, "Tücîb (Benî Tücîb)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012). Tücîb, Yemen asıllı Benî Kinde'ye bağlı bir Arap kabilesidir.

İbn Abbas'ın yanı sıra Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Meymûne ve Muâviye'den de rivayette bulunmuştur.[171]

Bazı kaynaklarda onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sağlığında Müslüman olduğu ve Yemen'de Muâz b. Cebel'e biat ettiği belirtilerek sahabîliğine işaret edilmektedir. Ayrıca Mısır fethine katıldığı, Ziyâd b. Lebîd (ö. 41/661) ile *ridde* ehline karşı savaştığı ve Hz. Ali'den de rivayet naklettiği kaydedilmektedir.[172] Miksem'in münekkitler nezdindeki konumuna gelince; İbn Ebû Hâtim (ö. 328/938) onun hakkında "sâlihu'l-hadîs ve lâ be'se bihî"[173] ifadesini kullanmıştır. İbn Şâhin "Miksem sika ve sebttir; bunda şüphe yoktur" yorumunda bulunmuş, Ya'kūb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) de onun için "sikadır"[174] değerlendirmesini yapmıştır. İbn Hacer ise onun hakkında "sadûktur ve irsâl yapar (mürsildir)[175] hükmünü vermiştir. Dolayısıyla onun hakkında sika diyenler ile belli hususlarda zayıflığına dikkat çekenler birlikte değerlendirildiğinde, genel olarak Miksem'in "sadûk" olduğu belirtilmektedir.

3.7.1.2 Küreyb (b. Ebû Müslim Ebû Rişdîn) (ö. 98/716)

Küreyb hakkında ricâl âlimlerinin genel kanaati onun sika olduğu yönündedir. Nitekim Nesâî (ö. 303/915) onunla ilgili şu değerlendirmeyi aktarmaktadır: "Rivayette adı geçen kişi Ebû Rişdîn Küreyb olup İbn Abbas'ın mevlâsıdır. Oğlu Rişdîn b. Küreyb rivayet açısından zayıf, kardeşi Muhammed b. Küreyb ise *leyse bi'l-kavî*dir (güçlü değildir); ancak o Rişdîn'e göre biraz daha *sâlih*tir. Küreyb ise sikadır. Zaten İbn Abbas'ın mevâlîsinden Şu'be dışında zayıf olan yoktur".[176] İbn Sa'd da onu Medineli tâbiînin ikinci tabakasında zikretmiş ve sika olduğunu belirtmiştir. Dârimî (ö. 255/869) ise Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ile arasında geçen şu diyaloğu nakleder: "Yahyâ b. Maîn'e İbn Abbas'ın rivayetleri konusunda sana göre Küreyb mi yoksa İkrime mi daha iyidir? diye sorduğumda: 'İkisi de sikadır' cevabını verdi".[177] Küreyb'in, İbn Abbas'ın

[171] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1371), 8/414.
[172] Abdurrahman b. Ahmed b. Yûnus İbn Yûnus, *Târihu İbn Yûnus* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 1/484.
[173] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 28/461.
[174] Abdullah el-Bekcerî el-Mısrî Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman; Adil b. Muhammed (Faruk el-Hadîsiyye, 1422), 11/349.
[175] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 545.
[176] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 9/72.
[177] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 24/174.

ilmî birikimini sonraki nesillere aktarmadaki rolü ve ehemmiyeti hususunda pek çok kayıt mevcuttur. Bu durumu ortaya koyan önemli verilerden birini aktaran ilk meğâzî müelliflerinden Mûsâ b. 'Ukbe (ö. 141/758) şöyle demektedir: "Küreyb yanımıza bir deve yükü İbn Abbas kitabı koydu (وَضَعَ عِنْدَنَا كُرَيْبٌ حِمْلَ بَعِيرٍ مِنْ كُتُبِ ابْنِ عَبَّاسٍ). Ali b. Abdullah b. Abbas ne zaman bu kitaplardan bir şey yazmak istese Küreyb'e haber gönderip 'Bana falan sahîfeyi yolla' diye talepte bulunur, o da ilgili kısmın bir kopyasını çıkarıp kendisine gönderirdi".[178]

3.7.1.3 Rişdîn b. Küreyb (ö. ?)

Yahyâ b. Maîn onun Medineli olup, İbn Abbas'ın mevlâsı olduğunu ve sika olmadığını söylemiştir.[179] Rişdîn babasından ve İbn Abbas'tan hadis dinlemiş, Îsâ b. Yûnus ise ondan hadis nakletmiştir. Rişdîn rivayetlerinde münkerleri olan bir râvidir.[180] İbn Ebû Hâtim ise Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in "Babam sanki onu zayıf sayardı" dediğini aktardıktan sonra, Yahyâ b. Maîn'in onun için '*leyse hadîsuhû bişey'in'*, Ebû Zür'a'nın da onun için '*żaîfü'l-hadîs*' dediğini aktarmıştır.[181] İbn Hibbân ise İbn Adî'nin onunla ilgili söylediği şu sözleri nakletmiştir: "Onun hadislerinde münker görmedim. Zayıflığına rağmen hadisleri yazılan kişilerdendir. Îsâ b. Yûnus ondan münker rivayetler nakletmiştir. Onun babasından naklettikleri[182] onun sözlerine benzer şeyler değildir. Bunların içerisinde vehim ve hatalar çoğunluktadır ve bu sebeple bu rivayetler kendisiyle ihticâc olunma sınırının dışındadır".[183] Benzer şekilde Nesâî, "Bana Muhammed b. Abbas'ın haber verdiğine göre Rişdîn zayıftır" derken, Buhârî (ö. 256/870) de "Rişdîn ve Muhammed b. Küreyb'in babalarından ve İbn Abbas'tan naklettikleri hadisler münkerdir" değerlendirmesini yapmıştır.[184] Benzer ifadeleri İbn Nümeyr (ö. 234/848) ve Dârekutnî de kullanmıştır.[185] Tüm bu değerlendirmelerden

[178] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/480.
[179] Ebû Zekeriyyâ İbn Avn b. Ziyad b. Bistam b. Abdurrahman el-Mervî Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivayetü ed-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: Merkezül Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399), 3/178.
[180] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 3/337.
[181] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/512.
[182] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/346 (No. 2571). Söz konusu rivayetlerden birisine göre "Resulullah (s.a.v.) bir şey içerken iki defa nefeslenirdi.". إِذَا شَرِبَ تَنَفَّسَ مَرَّتَيْنِ فِي الشَّرَابِ
[183] Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûḥîn mine'l-muḥaddiṯîn ve'ḍ-ḍuʿafâʾ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrâhim Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 1/302.
[184] Ebû Ahmed Abdullāh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 4/64.
[185] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ vel-metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1406), 1/284.

anlaşıldığı üzere, Rişdîn b. Küreyb'in nakilleri tek başına delil (hüccet) sayılmayıp, ancak başka tariklerden gelen rivayetleri desteklemek (itibâr) amacıyla yazılmıştır.

3.7.1.4 Muhammed b. Küreyb (ö. 151/768)

Rişdîn b. Küreyb'in kardeşi olan Muhammed b. Küreyb, babasından rivayette bulunmuştur. Kendisinden İsrâîl b. Yûnus, Abdurrahîm b. Süleyman gibi râviler hadis nakletmiştir.[186] Abdurrahîm er-Râzî de ondan hadis nakledenler arasındadır.[187] Ancak muhaddisler nezdinde güvenilir kabul edilmemiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, onun naklettiği hadislerin münker olduğunu belirtmiştir. Ebû Zür'a (ö. 264/878) ise onun için "*leyyin*" nitelemesini kullanarak hadislerinin yazılabileceğini fakat kendisiyle ihticâc olunamayacağını ifade etmiştir.[188] İbn Hibbân ise onun rivayetlerinin aşırı derecede münker olduğuna dikkat çekerek; "Babasından naklettikleri, babasının kelamına benzememektedir. O da kardeşi Rişdîn gibidir ve bu durum açıkken hadisleriyle ihticâc edilmemeyi hak etmektedir".[189] değerlendirmesini yapmıştır. Yahyâ b. Maîn onun hakkında "*zaîfü'l-hadîs*", Nesâî "*zayıf*", Buhârî ise bir cerh ifadesi olan "*fîhi nazar*" [190] ifadesini kullanmıştır. Özetle Muhammed b. Küreyb de tıpkı kardeşi Rişdîn gibi rivayet bakımından zayıf görülmüştür. Doğrudan İbn Abbas'tan tek bir rivayeti bulunmakta, diğer tüm nakilleri ise babası aracılığıyla gelmektedir.

3.7.1.5 Şu'be b. Dînar (ö. ?)

Tam adı Şu'be b. Dînar el-Kureşî Ebû Abdillâh (veya Ebû Yahyâ) el-Medenî'dir. İbn Sa'd (ö. 230/845) onun cerh ve ta'dîl durumuna ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır: "Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813) şöyle demiştir: Mâlik b. Enes'e Şu'be'yi sordum; 'O, kurrâya benzemez. Çokça hadis nakletmişse de rivayetleriyle ihticâc olunmaz' cevabını verdi. İbn Ebû Zi'b ve başkaları ondan rivayette bulunmuş, fakat Mâlik b. Enes kendisinden hiç nakilde bulunmamıştır."[191] Yahyâ b. Maîn ise Şu'be'nin hadislerinin yazılmayacağı kanaatini belirtirken, Ebû Zür'a onun hakkında

[186] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 8/532.
[187] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 1/217.
[188] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/68.
[189] İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Mecrûhîn minel muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1420), 2/271.
[190] İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/495.
[191] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 5/225.

"*Medînelidir ve zaîfü'l-hadîstir*" ifadesini kullanmıştır.[192] İbn Adî (ö. 365/976) ise İmam Mâlik'in Şu'be için "Sika değildir, ondan bir şey almayın" dediğini ve Nesâî'nin de onun hakkında "Hadiste kavî değildir" değerlendirmesinde bulunduğunu aktarır.[193] Nitekim Nesâî bir başka yerde, "Küreyb sikadır. İbn Abbas'ın mevâlîsinden Şu'be dışında zayıf olan yoktur"[194] diyerek onun zayıflığına dikkat çekmiştir. Her ne kadar hadis hafızı İbn Nümeyr (ö. 234/848) "Şu'be b. Dînar sikadır; Sevrî ve İbn Uyeyne ondan hadis nakletmiştir"[195] şeklinde diğer münekkitlere aykırı bir görüş belirtmişse de genel kabul Şu'be'nin zayıf bir râvi olduğu yönündedir.

3.7.1.6 Umeyr b. Abdullah el Hilâlî (ö. 104/722)

Umeyr b. Abdullah el Hilâlî'nin adı kaynaklarda Abbas b. Abdülmuttalib'in, Abdullah b. Abbas'ın ve Ümmü'l-Fazl'ın mevlâsı olarak da geçer. Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris, İbn Abbas'ın annesidir. Dolayısıyla Umeyr'in Hz. Abbas'a veya Ümmü'l-Fazl'a nisbet edilmesi doğaldır. Ancak Umeyr'in adı hadis kaynaklarında daha çok İbn Abbas'ın mevlâsı olarak geçer. Umeyr ile ilgili yorumda bulunan tüm ricâl âlimleri onun sika olduğunu belirtmiştir. Bunlardan İclî (ö. 261/875) onun 'İbn Abbas'ın mevlâsı olduğunu ve tabiînden sika bir râvi olduğunu'[196] belirtmiştir. İbn Hibban (ö. 354) da onu sika râviler arasında saymıştır.[197] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de *el-Müsned*'inde yer verdiği bir rivayetin isnadında, benzer bir kannaati paylaşarak, İbn Abbas'ın mevlâsı 'Umeyr'den bahsettikten sonra "Bana ulaştığına göre İbn Abbas'ın mevlâsı 'Umeyr sika (güvenilir) bir râvidir" demiştir.[198]

3.7.1.7 Ebû Ma'bed (Nâfiz) (ö. 104/722)

İbn Abbas'ın (r.a.) âzatlısı mevlâsı olan Ebû Ma'bed'in ismi kaynaklarda ağırlıklı olarak Nâfiz şeklinde geçmekle birlikte,[199] bazı müelliflerce Nâkıd (ناقد) veya Nâkiz

[192] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/368.
[193] İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/38.
[194] Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/29.
[195] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/324.
[196] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih İclî, *Ma'rifetüs-sikât min ricâli ehli'l-ilmi vel-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 2/192.
[197] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/265.
[198] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 39/499.
[199] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'-liulûmi'l-İmam Ahmed* (Feyyum: Dâru'l-Felâh, 1430), 19/263.

(ناقذ) olarak da aktarılmıştır.[200] Nitekim İbn Sa‘d (ö. 230/845) da onun ismini Nâkıd şeklinde zikretmiş; Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) Amr b. Dînâr'dan naklettiği bilgiye dayanarak Ebû Ma'bed'in İbn Abbas'ın en sâdık mevlâsı ve sika bir râvi olduğunu, Yezîd b. Abdülmelik'in hilâfetinin son yıllarına denk gelen h. 104 senesinde Medine'de vefat ettiğini belirtmiştir.[201] Râvinin cerh ve ta‘dîl durumuna ilişkin olarak (İbn) Ebû Hayseme (ö. 279/892), Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) kendisi hakkında "İbn Abbas'ın mevlâsıdır ve sikadır" dediğini aktarmaktadır. Buhârî (ö. 256/870), Ebû Ma‘bed'in bizzat İbn Abbas'tan hadis işittiğini; kendisinden ise Amr b. Dînâr ile Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî'nin rivayette bulunduğunu kaydeder. Çağdaşı Amr b. Dînâr da Ebû Ma‘bed'i yakından tanıdığını; onun İbn Abbas'ın en sâdık âzatlılarından biri olduğunu ve Hicaz ehli arasında sayıldığını ifade etmiştir.[202] Râvinin adâleti ve zabtı hususunda diğer muhaddislerin değerlendirmeleri de son derece müsbettir. İclî (ö. 261/875) onu İbn Abbas'ın âzatlılarının en seçkinlerinden biri kabul ederek "Mekkelidir, tâbiîndendir, sikadır" nitelendirmesinde bulunmuş;[203] İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) de onun sika olduğunu doğrulamıştır.[204] İsmini Nâfiz olarak kaydeden İbn Hibbân (ö. 354/965) Ebû Ma'bed'i Medine ehlinin rivayette en 'mütkın' (titiz ve sağlam) şahsiyetleri arasında zikrederken,[205] Bâcî (ö. 474/1081) ise Medineli ve sika olduğunu belirttiği râviden Buhârî'nin namaz ve oruç konularına dair hadis tahrîc ettiğini belirtmiştir.[206]

3.7.1.8 Ali b. Ebû Talha (ö. 143/760)

Tam adı Ebü'l-Hasen Ali b. Ebû Talha Sâlim b. el-Muhârik el-Hâşimî'dir. İbn Abbas'tan rivayet ettiği ve kendisine izâfeten *Sahîfetü Alî b. Ebî Talha* diye bilinen tefsir sahîfesi ile tanınmaktadır. Ancak hadis münekkitlerinin ağırlıklı kabulüne göre o, İbn Abbas'a yetişmemiş; dolayısıyla bu sahîfedeki bilgileri kendisine tâbiînden başka isimler aktarmıştır.[207] Bu isimlerin kim olduğu ile ilgili Mücâhid, İkrime, Saîd

[200] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî İbn Mencûye, *Ricâlü sahîh-i Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dârül-Ma'rife, 1407), 2/297.
[201] İbn Sa‘d , *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/225.
[202] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 8/132.
[203] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 2/427.
[204] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/508.
[205] Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî İbn Hibbân, *Meşâhîr-i Ulemâi'l-emṣâr ve a'lâmi fukahâi'l-aḳtâr* (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1411), 124.
[206] Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 2/782.
[207] İsmail Cerrahoğlu, "Ali b. Ebû Talha", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989), 2/386-387.

b. Cübeyr veya Kāsım b. Muhammed (ö. 107/725) gibi isimler üzerinde durulmuş; Zehebî (ö. 748/1348) ise bu râvinin Mücâhid olduğunu iddia etmiştir.[208]

Ali b. Ebû Talha'nın velâ bağı hususunda Hatîb el-Bağdadî (ö. 463/1071) onun Benî Hâşim'in mevlâsı olduğunu, Mücahid'den nakillerinin olduğunu belirttikten sonra, Ebû Bekir Ahmed b. Îsâ el-Bağdâdî'nin '*Târîhu'l-Hımsıyyîn*' adlı kitabından nakille "Babası Ebû Talha'nın adı Sâlim b. el-Muhârik'tir; onu Abbas âzat etmiştir. Ali b. Ebû Talha 143 yılında vefat etmiştir"[209] bilgisini vermektedir.

Mizzî (ö. 742/1341) onun Benî Hâşim'in/Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsı olduğunu belirtmiş; aslen Cezîreli olup daha sonra Hımıs'a yerleştiğini kaydetmiştir.[210] Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, bazı kaynaklarda Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbas'ın mevlâsı[*] olduğu'[211] geçse de bu bilginin kesin olmadığı anlaşılmaktadır. Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbas ile görüşmediğine dair tespitlerle birlikte değerlendirildiğinde, kaynaklarda onun hakkında kullanılan mevlâ nitelemesinin doğrudan İbn Abbas'ın âzatlısı olmasından değil; babasının Hz. Abbas b. Abdülmuttalib tarafından âzat edilmesinden, yani genel anlamda İbn Abbas ailesinin mevlâsı olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Ali b. Ebû Talha, bizzat İbn Abbas'ın âzatlısı olmasa ve hatta kendisiyle doğrudan görüşmediği kabul edilse bile, İbn Abbas ekolüne ait tefsir birikiminin aktarılmasında son derece önemli bir yere sahiptir.

Ali b. Ebû Talha hakkında ricâl âlimlerinin görüşleri ise şöyledir: İbn Hibban onu tevsîk etmiş, Nesâî onun için '*leyse bihî be's*' demiş, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) '*müstakîmü'l-hadîs*', Müslim ve İbn Mâce ise 'sadûk - hata yapar' demiştir.[212] İclî (ö. 261/875) ise onun 'sika' olduğu görüşünü aktarmıştır. Ayrıca onunla ilgili "Benî Hâşim'in mevlâsıdır" denilerek 120 veya 143 hicrî yılında vefat ettiği şeklinde iki farklı görüş aktarılmıştır. Ukaylî (ö. 322/934) ise onu zayıf râviler arasında

[208] Cerrahoğlu, "Ali b. Ebû Talha", 2/386-387.
[209] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 13/380.
[210] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/490.
[*] Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsırüddin b. Hâc Nuh b. Necâtî b. Âdem el-Elbânî, Silsiletü'l- ehâdîsü'z-żaîfe ve'l-mevdûa ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme, Darul maarif, Riyad, 1413/1992, 14 Cilt, 1.Baskı, 10/236; Nebîl Sadüddin Selim Cerrâr, el-Îmâ ilâ zevâidi'l-emâlî ve'l-eczâ, Advâu's-selef, 1.Baskı, 1428/2007, s.4/18.
[211] Cerrahoğlu, "Ali b. Ebû Talha - TDV İslâm Ansiklopedisi".
[212] Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404), 1/219.

zikretmiştir. Ya'kūb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) ise Ali b. Ebû Talha için "ne metrûktur ne hüccettir" demiştir.[213] Sonuç olarak Ali b. Ebû Talha için '*sadûk-hasenü'l-hadîs*' denilmektedir.

3.7.1.9 Şuayb b. Yesâr (ö. ?)

İbn Abbas'ın mevlâsı olarak adı geçen râvilerden biri olan Şuayb b. Yesâr, Ömer b. Hattâb'dan, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den, İkrime'den rivayette bulunmuştur. İsmâil b. Ebû Talip ve Müsâvir el-Verrâk ise ondan rivayette bulunmuştur.[214] Cerh ve ta'dîl kaynaklarında onunla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte, İbn Hibbân'ın onu *es-Sikât*'ında zikretmesi sebebiyle Şuayb'ı makbul bir râvi olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. İbn Sa'd'ın *eṭ-Ṭabaḳāt* nüshalarından birinin dipnotunda isim 'Şuayb b. Ebû Yesâr' olarak zikredilmişse de, başka herhangi bir kaynakta bu şekilde bir kullanıma rastlanmamaktadır. Bu durumun bir baskı hatasından kaynaklanması muhtemeldir.[215] Şuayb b. Yesâr, kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilse de ondan doğrudan bir rivayeti bulunmamaktadır. İbn Abbas'tan yaptığı sınırlı sayıdaki nakilleri ise İkrime tarikiyle ulaşan haberlerden ya da İbn Abbas'a dair kişisel gözlem ve izlenimlerinden ibarettir. Ayrıca ilk iki asra ait temel rivayet kaynaklarında kendisine ait herhangi bir nakil yer almamaktadır.

3.7.1.10 Avsece el-Mekkî (ö. ?)

Avsece, İbn Abbas'ın mevlâsı olup, ondan rivayet aktarmış, Amr b. Dinar ise ondan nakilde bulunmuştur. Ebû Zür'a onun için 'Mekkelidir ve sikadır' derken, Buhârî 'hadisi sahih değil', Ebû Hâtim ve Nesâî ise 'meşhur değil' ifadesini kullanmıştır. İbn Hibban onu '*es-Sikât*' adlı eserinde zikretmiştir. Sünen-i Erbaa müellifleri ondan bir hadis almıştır. Bu tek hadis ise "vârisi olmayan mûrisin malını âzâd ettiği mevlâsına bırakması" ile ilgilidir. Tirmizî hadis için hasen demiştir. Buhârî ise 'hadisi sahih değil' demiştir.[216] Ebû Dâvûd ise Ahmed b. Hanbel'den bu miras hadisini duyduğunu

[213] Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl*, 9/347.
[214] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/353; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/355.
[215] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, Tabakâtü'l-Kübrâ (Tâif: Mektebetü's-Sadîk, 1414), 1/291.
[216] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 22/434-435.

ve Ahmed b. Hanbel'in Avsece hakkında 'onu tanımıyorum' dediğini aktarmıştır.[217] Ukaylî ise bu rivayeti '*ed-duafâ*'da[218] zikretmiş ve zayıf saymıştır. Dolayısıyla Avsece hakkındaki kannatler muhteliftir.

3.7.1.11 İbn Ebû Süleyman Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 138/755)

Ebû İshak'ın asıl adı Feyrûz olup, ona Hakan, Amr gibi isimler de verilmiştir. Künyesinin ve nisbesinin Ebû İshak eş-Şeybânî el-Kûfî olduğu belirtmiştir. Yine Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olduğu söylense de doğrusu onun Benî Şeybân b. Sa'lebe'nin mevlâsı olduğu bilgisidir. İbrâhim en-Nehaî, Eş'as b. Ebû Şa'sâ, Saîd b. Cübeyr, İkrime gibi birçok isimden hadis nakletmiştir. Zâide b. Kudâme, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Avvâm b. Havşeb ve diğer birçok râvi de ondan hadis nakletmişlerdir. Onun için münekkitlerin çoğu 'sika' demiştir. Şa'bî'nin ashâbındandır. [219] *Cevâmi'ul-kelim* programına göre İbn Abbas'tan tek rivayet nakletmiş, İkrime'den ise 5 hadis aktarmıştır. Rivayetlerin birçoğunda adı Şeybânî ya da Süleyman eş-Şeybânî olarak geçen İbn Ebû Süleyman'ın doğrudan İbn Abbas'tan rivayetleri az olsa da, dolaylı olarak Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Yezîd b. el-Esam ve İkrime yoluyla İbn Abbas'tan çok fazla hadis nakletmiştir. Buhârî ve Müslim de ondan hadis tahrîc etmiştir.

3.7.1.12 Huneyn el-Kureşî el-Hâşimî (ö. ?)

Abdullah b. Huneyn'in babası ve İbn Abbas'ın mevlâsıdır. Hz. Ali'den (r.a.) hadis nakletmiş, ondan ise İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' nakilde bulunmuştur. Nesâî ondan hadis nakletmiştir.[220] Hz. Ali'den (erkeklerin) sarı elbise giymelerinin ve altın yüzük takmalarının yasak olması ile ilgili rivayette bulunmuştur. Nâfi'in ondan, Abdullah b. Huneyn ve İbrâhim b. Huneyn tarikiyle Hz. Ali'den naklettiği haberler için 'mahfûz' denilmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Tahâvî gibi isimler ondan hadis

[217] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Suâlâtu Ebû Dâvûd lil-İmam Ahmed b. Hanbel fî cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihim*, thk. Ziyad Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414), 235.
[218] Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammad el-Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdülmuti' Emin Kal'acî, 1404, 3/413.
[219] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/444.
[220] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 7/458.

almışlardır.[221] Onunla ilgili rivayete göre "Huneyn önceleri Nebî'nin (s.a.v.) kölesi idi ve Resûlullah (s.a.v.) abdest alırken uzuvlarından dökülen suyu içerdi. Bunun üzerine Peygamber ona teşekkür etti ve onu amcası Abbas'a bağışladı. Abbas da onu âzat etti. Bu olay, Ebû Nuʿaym ve diğer bazı muhaddisler tarafından Ebû Huneyn (İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn'in kardeşi) yoluyla rivayet edilmiştir. Rivayete göre Ebû Huneyn, bu bilgiyi kardeşinin kızı aracılığıyla, o da dayısı olduğu belirtilen İbnü'ş-Şâʿir'den nakletmiştir.[222] Rivayetin isnad zinciri düzenli olmadığı için sıhhatini tespit etmek mümkün değildir.

3.7.1.13 Abdullah b. Huneyn el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 100/718)

İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn'in babası olan Abdullah, doğrudan İbn Abbas'ın değil, Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsıdır. İbn Sa'd onun Ali b. Ebî Tâlib'in mevlâsı olduğunu söylemiştir. Halid b. Zeyd'den (Ebû Eyyûb), İbn Abbas'tan, Abdullah b. Ömer'den, Hz. Ali'den ve Misver b. Mahreme'den rivayette bulunmuştur. Ondan ise oğlu İbrâhim, Üsâme b. Zeyd, Halid b. Ma'dân ve birçok diğer râvi hadis nakletmiştir. İbn Hibban onu sika râviler arasında saymıştır. İclî ve İbn Hacer de onun için 'sika' demiştir. Yezîd b. Abdülmelik'in hilâfeti üstlendiği dönemde vefat etmiştir.[223] Buhârî ve Müslim onun hadislerini *Sahîh*lerine almışlardır. İbn Abbas'tan naklettiği 8 rivayeti vardır.

3.7.1.14 Muhammed b. Huneyn (ö.?)

Muhammed b. Huneyn İbn Abbas'ın değil babası Abbas'ın (r.a.) mevlâsıdır. İbn Abbas'tan tek rivayeti "Hilâli görünce oruç tutulması"[224] ile ilgili rivayettir. İbn Hacer (ö. 852/1449) onun 'makbûl' olduğunu belirtmiştir. [225] Cerh ve ta'dîl kaynaklarında onun hakkındaki değerlendirmelerin sınırlı olduğu görülmektedir. Muhammed b. Huneyn'in İbn Abbas'tan naklettiği tespit edilebilen tek hadis 'Hilâlin görülmesiyle oruca başlanmasıyla' ilgilidir. Nitekim Humeydî'nin aktardığı bu habere göre Süfyân,

[221] Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427), 1/255.
[222] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr İbn Kesîr, *Câmiʿu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-aḳvemi sünen*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1419), 2/561 (No. 2690).
[223] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 14/439.
[224] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 25/120.
[225] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 475.

Amr b. Dînâr tarikiyle Âl-i Abbas'ın mevlâsı Muhammed b. Huneyn'den şöyle dediğini nakleder: "Abdullah b. Abbas'ın Ramazan ayından önce oruç tutanlara hayret ettiğini işittim. O şöyle diyordu: Resûlullah (s.a.v.): "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, yine hilâli gördüğünüzde bayram edin. Şâyet (gökyüzü) size kapalı (bulutlu) olursa, ayı otuz güne tamamlayın" [226] buyurmuştur. Muhammed b. Huneyn'in *makbûl*, senedindeki diğer râvilerin ise sika olduğu bu rivayet hasen derecesindedir. Söz konusu nakil, Buhârî de dâhil olmak üzere pek çok farklı tarikle desteklenmiştir.

3.7.1.15 İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn (ö. 105/723)

İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn, kaynaklarda her ne kadar İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilse de aslen Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsıdır. Kendisinden İbn Şihâb ez-Zührî hadis nakletmiş olup, rivayetleri sayıca azdır.[227] Cerh ve ta'dîl âlimleri nezdinde güvenilir bir râvi olarak kabul edilen İbrâhim, İbn Hibbân tarafından *es-Sikât*'ta zikredilmiş[228] Nesâî (ö. 303/915) ve Mizzî gibi müellifler de onun "sika" olduğunu belirtmişlerdir. [229] *Cevâmi'ul-Kelîm* veri tabanına göre kendisinin Abdullah b. Abbas'tan yaptığı nakillerin sayısı dörttür. Hicrî 100 yılı civarında, babasından kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Hem kendisinin hem de babasının *Kütüb-i Sitte*'de az da olsa rivayetleri yer almaktadır.[230]

3.7.1.16 Yakup b. İbrâhim b. Huneyn (ö. ?)

Ya'kub b. İbrâhim'in babası İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn (ö. 105/723), Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsı olup sika bir râvidir. Babası Abdullah b. Huneyn (ö. 100/718), Hz. Ali ve Ebû Hüreyre'den nakilde bulunmuştur; ancak Hz. Ali'den yaptığı nakiller mürseldir.[231] Ya'kub b. İbrâhim ise kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilmektedir. Fakat İbn Abbas'tan nakledilen rivayetlerin senedindeki Ya'kub b. İbrâhim b. Huneyn babasından, o dedesinden, o da İbn Abbas'tan.. (يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حُنَيْنٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ) şeklindeki ifadelerden[232] anlaşıldığı

[226] Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî (Dâru's-Seḳâ, 1996), 1/451 (No. 523).
[227] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1410, 5/345.
[228] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/6.
[229] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 2/142.
[230] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 4/604.
[231] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 1/248.
[232] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 8/396.

üzere, Ya‘kub’un İbn Abbas’ın mevlâsı olarak nitelendirilmesi babası ve dedesinden kaynaklanmaktadır. İbn Hibban onu ‘*es-Sikât*’ında zikretmiş ve İbn Abbas’ın mevlâsı olduğunu, babasından ve Nâfi‘den hadis naklettiğini belirtmiştir. [233] Dârekutnî (ö. 385) ise Ebû Kâmil el-Cuhderî’nin (ö. 237/851) de ondan hadis aktardığını kaydetmiştir. [234]

Yakup b. İbrâhim’in İbn Abbas’tan naklettiği rivayetleri incelendiğinde, ilk iki asır hadis kaynaklarında kendisine ait bir nakle rastlanmadığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned’*inde geçen rivayetin tahkîkini yapan iki muhakkikten birisi olan Şu‘ayb el-Arnaût; İbn Abbas’tan bu isimde doğrudan nakilde bulunan birinin olmadığını belirterek “Eğer bu kişi Ya‘kub b. İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn ise bu durumda rivayeti babası aracılığıyla dedesinden nakletmiş olabilir” derken; [235] Ahmed Muhammed Şâkir ise “Bu durumda rivayet *munkatı‘* olur. Zira Ya‘kub, babasının ve dedesinin ismini atlayarak nakilde bulunmuş demektir” kaydını düşmüştür. [236]

3.7.1.17 Suheyb es-Sahbâ el-Bekrî el-Basrî (ö. ?)

Suheyb Mekkeli ve tabiînden olup,[237] İbn Ebî Hâtim onun için ‘sika’ demiştir.[238] Mevlâsı olduğu Abdullah b. Abbas’tan, Abdullah b. Mes’ud’dan, Ali b. Ebû Tâlib’den rivayette bulunmuştur. Ondan ise Saîd b. Cübeyr, Ebû Muaviye el-Becelî ve Ebû Nadre el-Abdî (ö. 108/726) rivayet almışlardır. Ebû Zür’a da onun ‘Medineli ve sika’ olduğunu, Nesâî ise onun Basralı ve zayıf olduğunu söylemiştir.[239] Cerh ve ta‘dîl âlimlerinin ekserisi onun hakkında ‘sika’ derken, yalnızca Nesâî gerekçe belirtmeksizin, onunla ilgili ‘zayıf’ diyerek teferrüd etmiştir. Bununla birlikte Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tahâvî (ö. 323/933) ondan hadis tahric etmiştir.[240] İbn Hacer ise onun dördüncü tabakadan makbûl bir râvi olduğunu zikretmiştir.[241] İbn Abbas’tan 6 hadis nakletmiştir. Birçok kaynakta onun adının yanında ‘صُهَيْبٌ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ’

[233] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/643.
[234] Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-Mü’telif ve’l-muhtelif* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406), 1/478.
[235] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/240.
[236] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel (Kahire: Daru’l-Hadis, 1416), 3/103.
[237] İclî, *Ma’rifetüs-sikât*, 1/470.
[238] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/444.
[239] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 13/241-242.
[240] Aynî, *Meğâni’l-ahyâr*, 1/517.
[241] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 278.

'Basra ehlinden bir adam'[242] denilerek özel bir tanımlama yapılmıştır. Onunla ilgili münekkitlerin farklı değerlendirmeleri sebebiyle 'sadûk' denilmiştir.

3.7.1.18 Ebû Hâzim (Nebtel) (ö. ?)

Yahyâ b. Main onun adının Nebtel olduğunu ve İsmâil b. Ebû Hâlid'in ondan rivayet naklettiğini aktarmıştır.[243] İbn Abbas'tan hadis nakletmiştir, ondan da Zührî ve İbn Ebû Hâlid nakilde bulunmuştur.[244] Ahmed b. Hanbel'in oğlu 'babam onun İsmâil b. Hâlid'den hadis naklettiğini ve sika olduğunu söyledi'[245] demiştir. Nebtel'in İbn Abbas'tan naklettiği tespit edebildiğimiz rivayetlerden birisi ise Hz. Âdem'in Hindistan'dan Kâbe'ye hacc için 1000 defa yürüyerek geldiği ile ilgilidir.[246] Bu rivayet muhakkik Elbânî tarafından 'son derece zayıf' olarak değerlendirilmiştir. Doğrudan İbn Abbas'tan olmasa da naklettiği diğer rivayet ise "Cibril bana gelerek telbiyeyi ilan etmemi istedi"[247] şeklindeki rivayettir.

3.7.1.19 Sümey' ez-Zeyyât el-Hâşimî (ö. ?)

İbn Abbas'ın mevlâsı olan Sümey' ez-Zeyyât, ondan hadis dinlemiş; kendisinden ise A'meş hadis işitmiştir.[248] İlerleyen başlıklarda İbn Abbas'ın mevâlîsi arasında ayrıca ele alınacak olan Süleyman b. Ebû Süleyman hakkındaki isim karışıklığının bir benzeri, Sümey' ez-Zeyyât ile Sümey' Ebû Sâlih arasında da yaşanmıştır. Buhârî bu iki ismin farklı şahıslar olduğunu savunurken Ali b. el-Medînî aynı kişi olduklarını belirtmiştir. Yahyâ b. Ma'în'e bu durum sorulduğunda ise "Onun adı Sümey' ez-Zeyyât'tır; Kûfeli mi yoksa Basralı mı bilmiyorum, fakat sika bir râvidir" cevabını vermiştir.[249] İbn Sa'd onun Ebû Sâlih ez-Zeyyât olduğunu kaydederek *kalîlü'l-hadîs* (az hadis nakleden râvi) nitelendirmesinde bulunmuş;[250] Ebû Zür'a ise "Sümey' ez-Zeyyât Kûfelidir, künyesi Ebû Sâlih'tir, İbn Abbas'ın mevlâsıdır ve sikadır" diyerek

[242] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/252.
[243] Yahyâ b. Maîn, Târîhu İbn Maîn (Rivayetü ed-Dûrî), 3/162.
[244] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *el-Muḳtenâ fî serdi'l-künâ* (Medinetü'l-Münevvera: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1408), 1/163.
[245] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/508.
[246] İbn Huzeyme İbn Huzeyme Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, Sahîhu İbn Huzeyme, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (el-Mektebü'l-İslâmî, 1424), 4/245.
[247] Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî İbnü's-Sıddîk, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-bidâye*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî - Adnan Ali Şulâk (Beyrut: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1407), 5/353.
[248] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 4/189.
[249] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/305-306.
[250] İbn Sa'd , *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/248.

şahsiyeti hakkındaki soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır.[251] İbn Hibbân'ın da İbn Abbas'tan hadis naklettiğini belirterek tevsîk ettiği Sümey'in[252] İbn Abbas'tan aktardığı tespit edilen tek rivayet, cemaatle namaz kılınırken imam ile me'mûmun duruş konumuyla ilgilidir.[253]

3.7.1.20 Ebû Alkame el-Mısrî/Fârisî (ö. 101-110/719-728 [?])

Ebû Alkame, kaynaklarda el-Fârisî ve el-Mısrî nisbeleriyle de anılmakta olup Benî Hâşim'in mevlâsıdır.[254] Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicrî 101-110 (m. 719-728) yılları arasında vefat ettiğine dair görüşler bulunmaktadır.[255] Ebû Hüreyre başta olmak üzere sahâbeden rivayette bulunan Ebû Alkame'den; Ya'lâ b. Atâ, Muhammed b. Hâris b. Süfyân, Yûnus b. Habbâb ve Ya'kub b. Atâ b. Ebû Rebâh gibi pek çok râvi hadis nakletmiştir.[256] Cerh ve ta'dîl yönünden temayüz etmiş bir isim olan İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) Ebû Alkame'nin naklettiği hadislerin *sahih* olduğunu belirtmiştir.[257] Müslim (ö. 261/875) ise onun sika bir râvi olduğunu, *İfrîkıye*[*] kadılığı yaptığını ve tâbiînin üçüncü tabakasına mensup büyük şahsiyetlerden biri olduğunu aktarmıştır.[258]

3.7.1.21 Abdullah b. Umeyr (ö. 117/735)

Künyesi Ebû Muhammed olan Abdullah b. Umeyr, babası Umeyr dolayısıyla İbn Abbas'ın mevlâsı olarak anılmaktadır; bununla birlikte kendisinin Ümmü'l-Fazl'ın mevlâsı olduğu da ifade edilmiştir. Cerh ve ta'dîl açısından sika (güvenilir) bir râvi kabul edilmekle birlikte rivayetleri sayıca azdır.[259] Umeyr'in çocukları Abdullah,

---

[251] Şemseddin Ebû'l Mehâsin Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza Hüseynî, İkmâlü fî zikri men lehû rivayetün fî müsnedi İmam Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükira fî tehzibi'l-kemâl (Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.), 181.
[252] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/342.
[253] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/414 (No:3451).
[254] İbn Yûnus, *Târihu İbn Yûnus*, 1/523.
[255] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 3/193.
[256] Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdülber, *el-İstiğnâ* (Riyad: Dâru İbn Teymiyye, 1405), 3/1465.
[257] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/419.
[*] İbn Haldûn, İfrîkıye'yi çok defa Tunus'un orta ve kuzey kısmı için kullanmış, Trablus, Kostantîne ve Cerîd eyaletlerini bölgeye dahil etmemiştir. Günümüzde bu isim bütün kıta için kullanılmakta, Mağrib de dahil olmak üzere kıtanın kuzey bölgesine Şimâl-i İfrîkıyye denilmektedir. Bk.Nadir Özkuyumcu, "İfrîkıye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 21/515-516.
[258] Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/632.
[259] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/410.

Ubeyd ve Ömer olmak üzere üç kardeştir. Kâsım b. Abbas (b. Muhammed b. Mu‘attib b. Ebû Leheb) (ö. 130/747) bu kardeşlerden hem Abdullah hem de Ömer'den hadis nakletmiştir.[260] Ricâl kaynaklarında vefat yılı genel olarak 117/735 şeklinde kaydedilmekle birlikte, hicrî 111 (m. 729) tarihinde vefat ettiğine dair farklı bir görüş de aktarılmaktadır.[261]

3.7.1.22 Ubeyd b. Umeyr (ö. ?)

Abdullah b. Umeyr ve Ömer b. Umeyr'in kardeşi olan Ubeyd, babası vesilesiyle İbn Abbas'ın mevlâsı kabul edilmektedir; bununla birlikte Ümmü'l-Fazl'ın mevlâsı olduğu da söylenmektedir. İbn Abbas'tan rivayette bulunmuş, kendisinden ise İbn Ebî Zi'b hadis nakletmiştir.[262] İbn Hacer onun dördüncü tabakadan meçhul bir râvi olduğunu belirtmiştir.[263] Şu‘ayb el-Arnaût, *Sünen-i Ebî Dâvûd* tahkikinde bu râvi ile ünlü tâbiî Ubeyd b. Umeyr el-Leysî'nin (ö. 68/687-88) karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekerek şu tespiti yapmaktadır: "Buradaki râvi Ubeyd b. Umeyr el-Leysî değildir. Zira Leysî, İbn Ebî Zi'b ile aynı dönemde yaşamamıştır. Ayrıca Ubeyd b. Umeyr el-Leysî sika bir râvi iken, buradaki Ubeyd b. Umeyr ise İbn Hacer'in de belirttiği üzere meçhuldür".[264]

3.7.1.23 Ebû Ubeydullah (ö. ?)

İbn Hibbân Ebû Ubeydullah'ın İbn Abbas'ın mevlâsı olduğunu zikretmiş, onun Selman-ı Fârisî'den nakilde bulunduğunu kaydetmiştir.[265] Ebû Ubeydullah'tan ise Haccâc b. Ertât (ö. 145/762) ve Yûnus b. Habbâb rivayette bulunmuştur.[266] Öte yandan İbn Ebû Hâtim'in *'el-Cerh ve't-ta'dîl'* de İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikrettiği 'Ebû Ubeyd'[267] adlı râvinin Ebû Ubeydullah ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İbn Ebû Hâtim, Ebû Ubeyd'in Selmân'dan rivayette bulunduğunu ve Yûnus b. Habbâb'ın da kendisinden nakil yaptığını ifade etmektedir. Bu veriler, İbn Hibbân ve

[260] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 15/384.
[261] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, 1326), 5/343.
[262] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 19/225.
[263] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 377.
[264] Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnaût (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), 3/157.
[265] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/570.
[266] İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, 3/1397.
[267] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/405.

İbn Abdülberr'in Ebû Ubeydullah hakkında aktardığı biyografik bilgilerle birebir örtüşmektedir.

3.7.1.24 Zefîf/Defîf (ö. 109/727)

Kaynaklarda künyesi Ebû Talha olarak belirtilen Zefîf/Defîf, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsıdır.[268] İbn Abbas'tan rivayette bulunan Defîf'ten ise nakilde bulunan tek râvinin Humeyd b. Kays (ö. 130/747) olduğu ifade edilmektedir. İbn Hibbân, Defîf'in 107 hicrî yılında vefat ettiğini aktarmaktadır.[269] Zehebî 'ondan rivayette bulunan tek kişinin Humeyd el-'Arec el-Mekkî olduğunu, Zefîf'in bir veya iki hadis rivayetinin olduğunu ve hicrî 109 yılında vefat ettiğini'[270] belirtmiştir. Ricâl kaynaklarında ismi hakkında birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin İbn Hibbân onun adını ذفيفة 'Zefîfe'[271] olarak zikretmiş, İbn Sa'd ise 'onun adını دفيف 'Defîf' olarak belirtmiş, onun Hişâm b. Abdülmelik'in halifeliği sırasında vefat ettiğini ve az hadisi olduğunu'[272] haber vermiştir. Hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

İmam Mâlik, Humeyd b. Kays el-Mekkî'den, o da Zefîf adında bir adamdan naklen şöyle dediğini rivayet etmektedir: İbn Abbas'a '*azil*' (ilişkide dışarı boşalma) hakkında soru soruldu. Bunun üzerine o bir câriyesini çağırdı ve ona "Onlara durumu anlat" dedi. Ancak câriye utandı. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: "İşte mesele budur! Ben bu işi yapıyorum" diyerek 'azil uyguladığını ifade etti.[273] Bu rivayetin râvileri güvenilirdir.

3.7.1.25 Utbe (ö. ?)

Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilen Utbe hakkında kaynaklarda son derece sınırlı bilgi yer almaktadır. Nitekim onun hakkındaki nadir kayıtlar; Şureyh'ten hadis rivayet ettiğini, kendisinden ise Mutarrif b. Tarîf'in nakilde bulunduğunu

[268] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fühûmi ehli'l-eser fî ʿuyûni't-târîh ve's-siyer* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997), 345.
[269] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/224.
[270] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413), 7/76.
[271] İbn Hibbân, *Meşâhîr-i Ulemâi'l-emṣâr ve a'lâmi fukahâi'l-aḳtâr*, 129.
[272] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/226.
[273] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâḳ",100; Mecdü'd-dîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Mektebetü'l-Halvânî, 1389), 11/526 (No. 9106).

göstermektedir.[274] Râviye dair bunun dışında biyografik bir veriye rastlanmadığından, cerh-ta'dîl açısından kendisi hakkında *meçhûlü'l-hâl* değerlendirmesi yapılabilir. Öte yandan Utbe'nin İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu hususu da tartışmalıdır. Zira onun İbn Abbas tarikiyle naklettiği tek rivayet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Taif dönüşü Ci'râne'de ganimetleri taksim ettikten sonra Şevval ayının sonlarına doğru umre yaptığına dair nakildir".[275] Sonuç olarak râvinin meçhul bir şahsiyet olması sebebiyle söz konusu rivayetin isnadı zayıf kabul edilmektedir.

3.7.1.26 Muhammed b. Abdullah b. Cübeyr (ö. ?)

Ricâl kaynaklarında Muhammed b. Abdullah'ın Ali b. Ebû Tâlib'in (ö. 40/661) mevlâsı olduğu belirtilmektedir. Babası ve dedesi yoluyla rivayetlerde bulunmuştur.[276] Ayrıca Abbas ailesinin mevlâsı olduğu da ifade edilmektedir.[277] Muhammed b. Maʿn el-Gıfârî (ö. 198/813-814) ondan hadis rivayet etmiştir.[278] İbn Hibbân onu '*es-Sikât*'ta zikretmiştir. [279] Mevcut bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, Muhammed b. Abdullah'ın hem Ali b. Ebû Tâlib'in hem de Abbas ailesinin mevlâsı olması mümkündür. Bu sebeple onun doğrudan İbn Abbas'ın (ö. 68/687-688) mevlâsı olduğunu kesin olarak söylemek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, Abbas ailesinin mevlâsı olması dolayısıyla İbn Abbas'a dolaylı bir velâ bağıyla nisbet edilmiş olması muhtemeldir. Öte yandan ricâl kaynaklarında İbn Abbas'tan doğrudan rivayette bulunduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. İbn Abbas rivayetleriyle ilişkisi ise yalnızca başka râviler vasıtasıyla nakledilen tek bir rivayetle sınırlı olup söz konusu rivayette adı Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Cübeyr en-Nesevî şeklinde geçmektedir. Söz konusu rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Ramazan ayı girdiğinde her esiri serbest bırakır ve kendisinden isteyen her isteyene (muhtaca) ihsanda bulunurdu".[280]

[274] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/270.
[275] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/412 (No. 36923).
[276] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 1/136.
[277] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu't-Taberî-Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhim (Mısır: Dâru'l-maârif, 1387), 6/437.
[278] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/295.
[279] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/35.
[280] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakī, *Şuʿabü'l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Bombay/Mumbay: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 5/236.

3.7.1.27 Eyyüb b. Muhammed er-Rakkî el-Vezzân (ö. 249/863)

Eyyûb b. Muhammed er-Rakkî el-Vezzân, kaynaklarda Eyyûb b. Muhammed b. Ziyâd b. Ferrûh (ö. 249/863) ismiyle de tanınmaktadır. İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu kaydedilen Eyyûb; hadis rivayetlerini Ebû İshak el-Fezârî, Mutarrif b. Mâzin, Ömer b. Eyyûb, Ma'mer b. Süleymân, Damra b. Rebî'a ve Mervân b. Mu'âviye el-Fezârî gibi muhaddislerden nakletmiştir.[281] Kendisinden ise Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Baḳī b. Maḫled gibi pek çok muhaddis rivayette bulunmuştur. Cerh ve ta'dîl münekkitleri tarafından güvenilir bir râvi olarak kabul edilen Eyyûb hakkında Nesâî "sika" hükmünü vermiş, Hatîb el-Bağdâdî kendisinin meşhur bir muhaddis olduğunu ifade etmiş, İbn Hibbân ise onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Kaynaklarda hicrî 249 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.[282] Eyyûb b. Muhammed'in h. 249'da vefat etmiş olması, h. 68 (m. 687-88) yılında vefat eden İbn Abbas'ın doğrudan mevlâsı olmasını kronolojik açıdan imkânsız kılmaktadır. Bu durum, ona nisbet edilen velâ bağının şahsî bir ilişkiye değil, ailesi (babası/dedeleri) yahut kabilesi vasıtasıyla intikal eden müktesep bir bağlılığa dayandığını göstermektedir. Nitekim onun İbn Abbas'tan doğrudan bir rivayeti bulunmamakta; rivayet geleneğindeki yeri, İbn Abbas'tan gelen nakillerin sonraki isnad zincirlerinde adı geçen güvenilir bir râvi olarak yer almasından ibaret kalmaktadır.

3.7.1.28 Ebû Mansûr (ö. ?)

İbn Abbas'ın mevlâsı olan Ebû Mansûr'dan Gazve b. Ebî Kays hadis nakletmiştir.[283] İbn Yûnus onu Mısır ulemâsı arasında zikrederek "Mağrib ehlinden İbn Abbas'ın mevlâsı Ebû Mansûr, İfrîkıye'de idi" ifadesini kullanmıştır. Kendisinden tespit edilebilen tek rivayet, "Şiddetli öfke, ümmetimin en hayırlı kimselerine de gâlip gelir (onları da kuşatır)" mealindeki hadistir.[284] Bununla birlikte, söz konusu rivayetin yer aldığı kaynakta Ebû Mansûr hakkında *lehû suhbe* (sahâbîliği vardır) ifadesi kullanılırken, aynı yerde kendisi için 'İbn Abbas'ın mevlâsı' nitelemesine de yer verilmektedir.

[281] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/258.
[282] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 1/442.
[283] İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, 2/1284.
[284] İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe fî ma'rifeti'ṣ-ṣaḥâbe*, 4/734.

3.7.1.29 Ebû Kâ‘b (ö. ?)

Rical kaynaklarında hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu râvinin, hadise dair diğer kaynaklarda Abdullah b. Abbas veya Ali b. Ebî Tâlib'in mevlâsı olduğuna dair farklı kayıtlara rastlanmaktadır".[285] Nitekim bazı kaynaklarda bu durum, bir nüsha/yazım hatasından (tashîf) kaynaklı olarak râvinin Übey b. Kâ‘b (ö. 33/654) ile karıştırıldığı şeklinde de yorumlanmıştır. [286] Cerh ve ta‘dîl yönünden râviyi değerlendiren Ebû Zür‘a: "Bu hadis dışında ne adı geçer ne de sanı" ifadeleriyle onun tanınmadığına işaret etmiş; İbn Hacer ise "*fîhi cehâletün*" (kendisinde tanınmazlık vardır) diyerek râvinin meçhul olduğunu açıkça belirtmiştir.[287] Nitekim râvinin hadis literatüründeki varlığı, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile Taberânî'nin *el-Mu‘cemü'l-kebîr*'inde yer tek bir rivayetinden ibarettir.

3.7.1.30 Ebû Ziyâd (ö. ?)

Kaynaklarda Ebû Ziyâd'ın Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olduğuna dair kayıtların yanı sıra, onun Hasan b. Alî'nin mevlâsı olduğunu ileri süren değerlendirmeler de yer almaktadır. [288] Rical eserlerinde Ebû Ziyâd künyesini taşıyan iki farklı râvinin bulunduğu yönünde görüşler de mevcuttur. Bu ayrıma göre Ebû Ziyâd et-Tahhân, Hasan b. Alî'nin mevlâsı; diğer Ebû Ziyâd ise İbn Abbas'ın mevlâsıdır.[289] Söz konusu tespiti benimseyen yaklaşımda, İbn Abbas'ın mevlâsı olan râvinin Ebû Ziyâd el-Hâşimî olduğu ve kendisinden Ebû Huzeyfe'nin rivayette bulunduğu belirtilmektedir.[290]

İbn Abbas'tan rivayette bulunan mevâlîsiyle ilgili bu bölüm genel olarak değerlendirildiğinde, ayrı bir başlıkta ele alınan İkrime el-Berberî ile birlikte, toplam 31 râviden oluşan bu grupta, râvilerin %58,1'ine denk gelen 18 isim onun kesin mevlâsıdır. Bu yüksek oran, İbn Abbas'tan rivayeti olan mevâlînin velâ bağının büyük ölçüde güvenilir olduğunu göstermektedir. Geri kalan 13 kişi ise ağırlıklı olarak aileye

[285] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Kitâbü'l-Arş* (Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424), 2/56.
[286] Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi İbn Abdülmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 11/431.
[287] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/68.
[288] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/373.
[289] İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, 2/1006.
[290] İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, 2/1199.

bağlı (8 kişi, %25,8), mevlâlığı şüpheli (3 kişi, %9,7) veya mevlâsı olduğu bilgisi hatalı (2 kişi, %6,5) kayıtlardan oluşmaktadır. Bu veriler, İbn Abbas'ın mevlâları listesindeki isimlerin büyük çoğunluğunun onunla doğrudan bir velâ bağı bulunduğunu; ancak bir kısmının da ailevî sebepler veya rivayet sırasındaki isim ve nesep karışıklıklarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

3.7.2 İbn Abbas'tan Rivayeti Olmayan Mevâlîsi

Bu bölümde İbn Abbas'ın mevlâsı olarak adı geçtiği halde ondan hiç nakilde bulunmamış isimler tespit edilmiş, ayrıca adı onun mevlâsı olarak geçtiği halde İbn Abbas ile aralarında velâ bağı olmayan kişiler belirlenmiştir. Aşağıdaki isimlerden bazıları hakkında ise İbn Abbas'tan rivayeti olduğuna dair birtakım bilgiler olmakla beraber, ya bu rivayetler hadis kaynaklarında yer almamış, ya da rivayetin mevcudiyeti teyit edilemediği için bu râviler İbn Abbas'tan rivayeti olmayan mevâlîsi başlığı altında ele alınmıştır.

3.7.2.1 Ebû Câfer el-Mahzûmî el-Kâri' (ö. 130/748)

Ebû Câfer el-Mahzûmî bazı kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlâsı olarak geçmektedir.[291] Ancak adı geçen Ebû Ca'fer, İbn Ayyâş'ın mevlâsı (مولى عبد الله بن عياش) olduğu halde muhtemelen tashîf (noktalama hatası) sebebiyle İbn Abbas'ın mevlâsı (مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ) olarak zikredilmiştir. Benzer bir isim taşıyan bir diğer Ebû Ca'fer ise kaynaklarda Hz. Ali'nin mevlâsı olarak zikredilmekle birlikte meçhul bir râvidir. İbn Abbas ile İbn Ayyâş isimlerinin karışma ihtimalini güçlendiren şu nakil oldukça dikkat çekicidir: "O, Kur'an'ı İbn Ayyâş (بن عياش), İbn Abbas (بن عباس) ve Ebû Hüreyre'ye arz etmiş; Nâfi' ve diğerleri de kendisinden rivayette bulunmuştur".[292]

Ebû Ca'fer'in İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu ile ilgili bazı kaynaklarda zikredilen sınırlı bilgiler yanında, onun Yezîd b. el-Ka'kâ' el-Mahzûmî olduğu ve on kıraat âliminden birisi olduğu ve dolayısıyla İbn Abbas'ın değil Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa'nın

[291] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1388, 3/71; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/247 (No. 13900); Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi mebâni'l-ahbâr*, thk. Yâsir Ebü Temîm b. İbrahim (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1429), 15/6.
[292] Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Şerḥu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye* (Mekke: Câmiatü Ümmül Kurâ, 1402), 2/609.

mevlâsı olduğu da bazı ricâl eserlerinde aktarılmıştır.[293] Yukarıda İbn Sa'd'ın ilk basım Tabakât'ında Ebû Ca'fer, İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilirken, başka nüshalarda ise İbn Ayyaş'ın mevlâsı olarak zikredilmektedir ki, bu da önceki nüshada baskı hatası olabileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak onun İbn Abbas'ın mevlâsı olması durumu şüphelidir.

3.7.2.2 Dirbâs (ö. ?)

İsmi Farsça kaynaklarda Derbâs, hadis kaynaklarında ise Dirbâs şeklinde harekelenen bu râvi, Mekkeli olup İbn Abbas'ın mevlâsıdır. Kur'an'ı İbn Abbas'a arz usulüyle okuyan Dirbâs; Abdullah b. Kesîr, İbn Muhaysın ve Zem'a b. Sâlih gibi kıraat imamlarına da Kur'an kıraat etmiştir.[294] Kıraat ilminde önemli bir yere sahip olan Dirbâs'ın bu alandaki talebeleri arasında kendi oğlu Sadaka b. Abdullah, Hammâd b. Zeyd (ö. 169/785), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Halîl b. Ahmed (ö. 170/786), Ebû Amr b. el-Alâ' (ö. 153/770) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) yer almaktadır.[295] Buna karşın hadis kaynaklarında kendisinin İbn Abbas'tan naklettiği doğrudan bir hadis rivayetine rastlanmamaktadır. Yalnızca ricâl kaynaklarında Dirbâs'ın Kur'an kıraatini İbn Abbas'a arz ettiği, İbn Abbas'ın da aynı şekilde Hz. Peygamber'e okuduğu aktarılmaktadır.[296] Dolayısıyla kendisini hadis rivayeti ve bir hadis râvisi olması bakımından değerlendirebileceğimiz somut bir veri bulunmamaktadır.

3.7.2.3 Humeyd b. Cübeyr (ö. ?)

Humeyd "İbn Abbas'ın mevlâsı olup, ondan rivayette bulunmuştur. Îsâ b. Abdurrahman ise ondan nakilde bulunmuştur."[297] İbn Ebû Hâtim: "Babam Îsâ b. Abdurrahman'ın ondan nakilde bulunduğunu söyledi. Yine onunla ilgili "onun nerede yaşadığını bilmiyorum dediğini işittim"[298] demiştir. Humeyd ile ilgili diğer ricâl kaynaklarında da yukarıdaki bilgiler tekrarlanmaktadır. Ayrıca onunla ilgili bilgiler çok az sayıda kaynakta yer alıp, sınırlıdır. Ayrıca ricâl kaynaklarında her ne kadar onun İbn Abbas'tan rivayette bulunduğu bilgisi verilmişse de, hadis kaynaklarında

[293] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/345.
[294] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 6/349.
[295] Ebû Tâhir Abdülkayyum Abdülğafûr es-Sindî, *Safahât fî ulûmi'l-kıraât* (Mektebetül-İmdâdiyye, 1415), 330.
[296] Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 17/286.
[297] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 2/349.
[298] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/219.

böyle bir rivayetin izine rastlanılamamıştır. Buhârî onunla ilgili "İbn Abbas'ın mevlâsıdır. İbn Abbas'tan hadis nakletmiştir. Îsâ b. Abdurrahman ise ondan nakilde bulunmuştur" [299] derken, İbn Ebû Hâtim ise babasının 'onun nereli olduğunu bilmiyorum' dediğini aktarmıştır. Ayrıca Buhârî'nin bazı nüshalarında adının 'Humeyd' yerine 'Humeyr' olarak yazıldığı belirtilmiştir.[300] İbn Hibban onu '*es-Sikât*'ta zikretmiştir.[301] Buhârî'nin onun İbn Abbas'tan hadis naklettiği bilgisi mevcutsa da, hadis kaynaklarında böyle bir rivayet tespit edilememiştir. Yalnızca tefsir kaynaklarında geçen bir rivayette; İbn Humeyd'in Ya'ḳub el-Kummî'den, onun Hârûn b. 'Antere'den, onun da babası yoluyla İbn Abbas'tan naklettiği Hz. Mûsâ ile Cenâb-ı Hak arasında geçen bir diyalog yer almaktadır. "Rabbim! Hangi kulun sana daha sevimlidir?" (أَيْ رَبِّ أَيُّ عِبَادِكَ أَحَبُّ إِلَيْكَ) ifadesiyle başlayan ve sonu Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasına uzanan bu naklin senedinde yer alan Muhammed b. Humeyd et-Temîmî (ö. 248/862) münekkitlerin çoğunluğu tarafından zayıf bir râvi olarak kabul edilmiş olup[302], öte yandan kendisinin yukarıda zikredilen Humeyd b. Cübeyr ile herhangi bir bağı da bulunmamaktadır.

3.7.2.4 Süleyman b. Ebû Süleyman el-Hâşimî el-Kureşî (ö. ?)

İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu belirtilen Süleyman b. Ebû Süleyman; babasından, Enes b. Mâlik'ten ve Ebû Hüreyre'den hadis nakletmiştir. Kendisinden ise Avvâm b. Havşeb rivayette bulunmuştur.[303] Yahyâ b. Ma'în'e Süleyman hakkında sorulduğunda "Onu tanımıyorum" cevabını vermiştir.[304] İbn Hibbân ise onu *es-Sikât*'ında zikretmiş; Ebû Sa'îd el-Hudrî'den hadis naklettiğini, kendisinden de Katâde'nin rivayette bulunduğunu ilave etmiştir.[305] Mizzî, Tirmizî'nin ondan sadece bir hadis rivayet ettiğini kaydederken,[306] Zehebî kendisinin tanınmayan (meçhul) bir râvi olduğunu ve kendisinden yalnızca Avvâm b. Havşeb'in rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[307] Dârekutnî de onun *meçhul* olduğunu teyit ederek, aksine ondan Katâde dışında

[299] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 2/349.
[300] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/219.
[301] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/150.
[302] İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/442; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 25/97-109; İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 475.
[303] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 4/15.
[304] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/122.
[305] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/315.
[306] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 11/443.
[307] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nureddin Itr, ts., 1/280.

rivayette bulunan kimsenin olmadığını ifade etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî ise hakkındaki nakilleri aktardıktan sonra Süleyman b. Ebû Süleyman ismiyle bilinen iki farklı râvi bulunduğuna dikkat çekmiştir.[308] Ricâl kaynaklarındaki bu çelişkili veriler, aynı ismi taşıyan iki farklı râvinin mevcudiyetinden ve her ikisinin de meçhul olmasından kaynaklanmaktadır. Şu'ayb el-Arnaût da bu duruma vurgu yaparak söz konusu râvilerin şeyhlerinin ve talebelerinin birbiriyle karıştırıldığına işaret etmektedir.[309] Sonuç olarak, İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilen Süleyman b. Ebû Süleyman hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olup, kendisinin İbn Abbas'tan doğrudan naklettiği herhangi bir rivayet de tespit edilememiştir.

3.7.2.5 Osman b. Şemmâs (ö. ?)

Babası Şemmâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsıdır. Osman b. Şemmâs babasından rivayette bulunmuştur.[310] Babası hakkında bazı kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu[311] belirtilse de bununla kastedilen onun Abbas'ın mevlâsı olmasıdır. Osman b. Şemmâs, Ebû Hüreyre'den hadis dinlemiştir. Bekkâr b. Sukayr ve (Osman b. Şemmâs'ın) oğlu Mûsâ ondan rivayette bulunmuştur.[312] İbn Hacer, onun ismi hakkında "Osman b. Şemmâs veya Osman b. Cahhâş" şeklinde iki farklı okunuştan söz etmiş ve kendisi için *makbûl* değerlendirmesinde bulunmuştur.[313] Osman'ın İbn Abbas'tan doğrudan bir rivayeti tespit edilememiştir.

3.7.2.6 Akîl (ö. ?)

İbn Abbas'ın mevâlîsi arasında adı geçen Akîl, Ebû Mûsâ el Eş'arî'den rivayette bulunmuş, Süleyman b. Yesâr ise ondan hadis nakletmiştir.[314] İbn Hibbân onun ismini '*es-Sikât*'ta zikretmişse de[315] Akîl ile ilgili bilgiler ve onun rivayetleri sınırlıdır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (ö. 50/670) naklettiği "Kim iki مَنْ حَفِظَ مَا بَيْنَ فُقْمَيْه وَرِجْلَيْهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ

[308] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4/197.
[309] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 19/277.
[310] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/64.
[311] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/384.
[312] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/154.
[313] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 384.
[314] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/218.
[315] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/272.

çenesi ve iki bacağı arasındakini muhafaza ederse cennete girer”[316] hadisinin senedi ile ilgili İbn Hacer *‘zayıftır’* hükmü verirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu zayıf bir isnaddır ve zayıflığının iki sebebi vardır: Birincisi: Abdullah b. Muhammed b. Akîl zayıftır. İkincisi: Akîl mevlâ İbn Abbas meçhûldür. Akîl’in İbn Abbas’tan naklettiği tek rivayet ise bir hadis eserinde değil, tarih kaynağında yer almaktadır. Söz konusu nakle göre İbn Abbas, meyyit kabre konulunca “Allah’ın adıyla, Allah’ın yolunda ve Resûlullah’ın milleti/dini üzere” (إِذَا دَخَلَ الْمَيِّتُ الْقَبْرَ: بِاسْمِ اللَّهِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ) denilerek konulacağını ifade etmiştir. Görüldüğü üzere bu nakil Hz. Peygamber’e merfû olarak nisbet edilmeyip, İbn Abbas’ın kavli olarak nakledilen mevkuf bir haber niteliğindedir.[317]

3.7.2.7 Ziyâd b. Ebû Ziyâd (ö. 135/753)

Tam adı Ziyâd b. Ebû Ziyâd Meysere el-Mahzûmî el-Medenî olan ve Şam’da da evi ve ailesi bulunan bu râvi, esasen Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebî‘a’nın mevlâsıdır. Hâkim en-Nîsâbûrî[318] ve İbn Kesîr[319] gibi bazı müellifler onu İbn Abbas’ın mevlâsı olarak kaydetmişse de ricâl kaynaklarının neredeyse tamamında kendisi Abdullah b. Ayyâş el-Mahzûmî’nin mevlâsı olarak zikredilmektedir.[320] Rivayetlerin bütünü ve isnad zincirleri incelendiğinde, Ziyâd b. Ebû Ziyâd’ın İbn Abbas’ın değil İbn Ayyâş’ın mevlâsı olduğu ve kaynaklardaki karışıklığın yazım benzerliğinden (tashîf) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira Ziyâd b. Ebû Ziyâd, İbn Abbas’tan çeşitli isnadlarla hadis nakletmiş bir râvidir. Bu senedlerde geçen “Ziyâd b. Ebî Ziyâd mevlâ İbn Ayyâş ‘an İbn Abbas” (زياد بن أبي زياد مولى ابن عياش عن ابن عباس) ifadesinin yanlış okunması veya istinsâh hatası,[321] onun İbn Abbas’ın mevlâsı sanılmasına yol açmış görünmektedir. Nitekim “Ben ve kıyamet şu iki (parmak gibi yan yana) gönderildik” (بعثت أنا والساعة كهاتين) rivayetinin pek çok tarikinde onun ismi “İbn Ayyâş’ın mevlâsı Ziyâd” olarak geçerken; İbn Hacer *İthâfü’l-mehere*’de bu râviyi “Ziyâd b. Ebû Ziyâd

[316] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411), 4/399 (No: 8063).
[317] Eslem b. Sehl b. Eslem b. Hubeyb er-Rezzâz Ebü’l-Hasan el-Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, thk. Körkis Avvad (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1406), 140.
[318] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *Tesmiyetü men aḫrecehümü’l-Buḫârî ve Müslim* (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1407), 115.
[319] Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (Kahire: Matbaatü’s-Saâde, ts.), 5/174.
[320] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 27/105.
[321] Ebû Dâvûd, *Sünen*, 5/75.

Meysere el-Medenî ‘an Enes” başlığı altında İbn Abbas’ın mevlâsı olarak kaydetmiştir.[322] Ancak birçok kaynakta aynı isim İbn Ayyaş’ın mevlâsı olarak zikredilir.[323] Hatta İbn Hacer, eğer eseri basan yayınevinin düzeltmesi değilse, ‘*Takrîb*’de aynı ismi ‘İbn Ayyaş’ın mevlâsı’ olarak zikretmiştir.[324] Farklı isimler olması ihtimali yanında yine yukarıda adı geçen ve hakkında çok fazla bilgi bulunmayan İbn Abbas’ın mevlâsı Ebû Ziyâd ile karıştırılmış olma ihtimali de vardır ki ‘Ebû Ziyâd’ın adı bazı senedlerde sadece ‘Ziyâd mevlâ İbn Abbas’ olarak geçmektedir.[325] Metinlerde tashîf meydana geldiği yönündeki kanaati pekiştiren bir diğer delil ise Buhârî ile İbn Hibbân’ın aktarımları arasındaki paralelliktir. Buhârî râvinin adını ‘Yezîd b. Ebî Ziyâd, ve’smü Ebî Ziyâd: Meysere mevlâ İbni Ayyâş el-Mahzûmî’ (يزيد بن أبي زياد واسم أبي زياد ميسرة مولى ابن عياش المخزومي)[326] şeklinde verirken; İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’taki ifadesi ‘Yezîd b. Ziyâd b. Ebî Ziyâd ve’smü Ebî Ziyâd Meysere mevlâ İbni Abbas el-Mahzûmî’ (يزيد بن زياد بن أبي زياد واسم أبي زياد ميسرة مولى ابن عباس المخزومي) şeklindedir.[327] İki metin arasındaki tek farkın Ayyâş yerine Abbas yazılmasından ibaret olması, hatanın kaynağını açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak adı geçen Ziyâd b. Ebû Ziyâd’ın iki farklı kişi olması ve bazı kaynaklarda geçen vefat tarihi hicrî 135 olan Ziyâd’ın ise İbn Abbas’ın mevlâsı olmaması ihtimali daha güçlüdür.

3.7.2.8 Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 136-137/754-755)

Yezîd b. Ebû Ziyâd, Kureşî ve Hâşimî nisbeleriyle anılır. İbrâhim en-Nehaî’den (ö. 96/714), Atâ b. Ebû Rebâh’tan (ö. 114/732), İbn Abbas’ın mevlâsı İkrime’den, Mücâhid b. Cebr’den (ö. 103/721), Miksem’den ve diğer birçok râviden hadis nakletmiştir. Zâide b. Kudâme (ö. 161/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) gibi birçok isim ise ondan hadis aktarmıştır. Ancak o hadiste ‘zayıf’ kabul edilmiştir.[328] Hakkındaki olumsuz

[322] Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *İthâfü’l-mehere bi-etrâfi’l-ʿaşere* (Medine: Melik Fahd Üniversitesi, 1415), 2/15.
[323] Müslim, *el-Künâ ve’l-esmâ*, 2/808; Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Tezhîbu tehzîbi’l-kemâl fî esmâi’r-ricâl*, thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdi Seyyid Emîn (el-Fâruk el-Hadîse, 1425), 3/316.
[324] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 219.
[325] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/321.
[326] Buhârî, *Târîhu’l-kebîr*, ty., 8/333.
[327] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/622.
[328] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 32/135.

değerlendirmelerin arka planında Kûfeli oluşu, Şîadan olması ve Şu'be b. el-Haccâc'ın onun mevkuf haberleri Hz. Peygamber'e nisbet eden (raffâ') bir râvi olduğuna yönelik tespiti yatmaktadır. Nitekim Yahyâ b. Ma'în onun hadisleriyle ihticâc edilemeyeceğini ve rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtirken; İclî (ö. 261/875) onun hakkında 'câizü'l-hadîs' ifadesini kullanmış, Ebû Zür'a er-Râzî ise 'leyyin olup hadisi yazılır' değerlendirmesinde bulunmuştur. Netice itibarıyla cerh ve ta'dîl âlimlerinin çoğunluğu onun zayıf bir râvi olduğu hususunda görüş birliği içindedir.[329] Künyesi Ebû Abdullah olan Yezîd b. Ebû Ziyâd'ın Abdullah b. Abbas'tan doğrudan tek bir rivayeti tespit edilebilmiştir. O, sanılanın aksine Abdullah b. Abbas'ın değil, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel el-Hâşimî'nin mevlâsıdır.[330]

3.7.2.9 Ebû Hasan el-Berrâd (ö. ?)

Kureyş'in eski mevâlîsinden olan Ebû Hasan el-Berrâd'ın İbn Abbas'ın mevlâsı olduğuna dair tek atıf Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Ma'rife ve't-târîḫ* adlı eserinde geçmektedir. Ancak söz konusu eserde iki isim, yanlış bir bilginin tashih edilmesi bağlamında yan yana gelmiştir. Buna göre Ebû Hasan, İbn Abbas'ın değil Abdullah b. el-Hâris'in mevlâsıdır. Zührî de doğrudan Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel'den (ö. 84/703) hadis nakletmiştir.[331] Mizzî de onun Benî Nevfel'in mevlâsı olduğunu doğrulamaktadır.[332] Zehebî de aynı bilgiyi verdikten sonra, onun İbn Abbas'tan hadis naklettiğini, ondan ise Zührî'nin nakilde bulunduğunu belirtmiştir.[333] Sonuç itibarıyla kaynaklardaki veriler, Ebû Hasan el-Berrâd'ın İbn Abbas'tan rivayeti bulunsa da onunla doğrudan bir velâ bağının olmadığını ve İbn Abbas'ın mevlâsı sayılmayacağını göstermektedir. İbn Abbas'tan yaptığı tek rivayeti عَبْدٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ بِطَلْقَتَيْنِ 'iki talakla karısını boşayan köle'[334] hakkındadır.

[329] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 17/308.
[330] İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/330.
[331] İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, 5/237.
[332] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 10/238.
[333] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *el-Kâşif fî maʿrifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413), 2/419.
[334] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/207 (No. 3088).

3.7.2.10 Muhammed b. Kürdûs (ö. 274/887)

Bazı tabakât kaynaklarında İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilen ve babasından İbn Abbas ile Şureyh tarikiyle rivayetlerde bulunduğu aktarılan bu râvinin[335] Tam adı Halef b. Muhammed b. Îsâ Ebû'l-Hüseyin el-Vâsıtî Kürdûs'tur. Hatîb el-Bağdâdî onun Bağdat'a gelip orada Yezîd b. Harun, Mehdî b. Îsâ, Ravh b. Ubâde gibi birçok kişiden hadis rivayet ettiğini belirtmiştir. İbn Ebû Hâtim ise "babamla beraber ondan hadis yazdık; kendisi sadûktur" demiştir.[336] İbn Hibbân onu '*es-Sikât* adlı eserine almıştır.[337] Dârekutnî onun için 'sika' değerlendirmesinde bulunmuştur.[338] İmam ve mütkındir. Ondan İbn Mâce, İbn Mahled, İsmâil Saffâr, İbn Ebû Hâtim, İbn A'râbî ve Hayseme nakilde bulunmuştur.[339]

Ancak vefat tarihinden de anlaşılacağı üzere, ne onun ne de babasının İbn Abbas'tan doğrudan nakilde bulunması kronolojik açıdan mümkün değildir. Onun İbn Abbas'a bağlılığı da, ya aile ya da kabile bağları sebebiyle olabilir. Esasen kendisinin İbn Abbas'tan doğrudan bir rivayeti bulunmamaktadır. Babasından naklettiği bilinen tek rivayet ise "Kim bayram gecelerini ve Şaban ayının ortasındaki geceyi (Berat gecesini) ihya ederse, kalplerin öldüğü gün onun kalbi ölmez" [340] mealindeki rivayettir. Söz konusu haberin senedinde yer alan râvilerden ikisi zayıf kabul edildiği gibi, sahâbe râvisi de atlandığı için isnadı mürseldir.

3.7.2.11 İkrime b. Ammar el-İclî (ö. 159/775)

Ricâl kaynaklarında İkrime b. Ammar hakkında sınırlı bilgi bulunmakta olup bu bilgiler doğrudan kendisiyle ilgili değildir. İbn Adî, Sehl b. Ebû Ferkad adlı râviyi değerlendirirken şu ifadeyi nakleder: "Sehl'in Hasan'dan maktû rivayetleri dışında bir rivayeti yoktur. İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime b. Ammâr dışında ondan hadis nakleden başka birisinin olup olmadığını bilmiyorum. Ayrıca bu rivayetlerin müsned olup

[335] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/67.
[336] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, Târiḫu Bağdat (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 8/325-326.
[337] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/34.
[338] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 3/133.
[339] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 13/199.
[340] Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bişr İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Hüseynî (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1418), 3/1047 (No. 2252).

olmadığı hususu da tarafımdan bilinmemektedir".[341] Bununla birlikte, İbn Abbas'ın mevâlîsi arasında İkrime b. Ammar'ı zikreden başka bir kaynağa rastlanmamıştır. *Cevâmi'u'l-Kelim* veri tabanına göre İkrime b. Ammar el-İclî'nin İbn Abbas'tan naklettiği tek rivayet "Velî olmadan nikâh olmaz" (لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ) hadisidir.[342] Ne var ki bu rivayette adı geçen İkrime'nin İkrime b. Ammar olduğuna dair başka bir kaynakta herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla bu ismin, İkrime el-Berberî ile karıştırılmış olabileceği ihtimali güçlüdür.

3.7.2.12 Nâbi (ö. ?)

Ebü'l-Feth el-Ezdî (ö. 374/984) dışında hiçbir kaynakta, bu râvinin İbn Abbas'ın mevlâsı olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ebü'l-Feth el-Ezdî'ye ait bu iddiaya göre Nâbi, İbn Abbas'tan ve Kâ'b el-Ahbâr'dan hadis işitmiştir.[343] Ancak yapılan araştırma neticesinde, bu iddiayı destekleyen başkaca bir bilgiye rastlanmadığı gibi, hadis kaynaklarında onun İbn Abbas'tan naklettiği herhangi bir rivayete de ulaşılamamıştır.

3.7.2.13 Ebû Saîd (ö. 278/892)

İbn Mende (ö. 395/1005) Ebû Saîd'in künyesinin açıklamasını yapmaksızın, sadece onun İbn Abbas'ın mevlâsı olduğunu ve Abdullah b. Abbas'tan hadis işittiğini belirtmiştir. Bu bilgiye göre Furât el-Kazzâz Ebû Saîd'den hadis nakletmiştir.[344] Tam adı Hâşim b. Mersed et-Taberânî olup, Taberânî'nin ilk hocalarından biridir.[345] İbn Ebû Hâtim onun İbn Abbas'tan namaz konusunda bir rivayeti olduğunu ve Sevrî'nin Furât el-Kazzâz yoluyla ondan hadis naklettiğini söylemiştir.[346] Ebû Saîd'in hadis aldığı kişiler arasında Âdem b. Ebû İyâs (ö. 220/835), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Safvân b. Sâlih bulunurken; oğlu Saîd, Abdülmelik b. Muhammed el-Harrânî, Yahyâ b. Zekeriyyâ en-Nisâbûrî ve Süleyman et-Taberânî de ondan rivayette bulunmuşlardır.

---

[341] İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/516.
[342] Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/177 (No. 13631).
[343] Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Büreyde el-Mevsılî Ebü'l-Feth el-Ezdî, *Zikru ismi külli sahâbiyyîn revâ ʿan Resûlillâh emren ve nehyen ve men baʿdehû mine't-tâbiʿîn ve ğayrihim mimmen lâ eha lehû yüvâfiku ismühû min nekaleti'l-hadîs min cemîʿi'l-emsâr* (Dâru İbn Hazm, ts.), 279.
[344] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî İbn Mende, *Fetḥü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elḳāb* (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1417), 365.
[345] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 20/484.
[346] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/376.

İbn Hibbân onun için ‘leyse bişey’in’ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Saîd, Safvân b. Sâlih’ten Ebû Hüreyre’ye uzanan bir sened ile “Kişinin cemaatle kıldığı namaz tek kıldığı namazdan 25 kat üstündür” hadisini nakletmiş; hicrî 278 yılının Şevval ayında vefat etmiştir.[347]

Yukarıdaki bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, İbn Mende ve İbn Ebû Hâtim’in sözünü ettiği kişi İbn Abbas’tan nakilde bulunmuş ve İbn Mende’ye göre bizzat semâ ile (işiterek) nakilde bulunmuştur. İbn Asâkir’in bahsettiği Ebû Saîd ise 278/892 yılında vefat etmiştir. Bu durumda ya Ebû Saîd künyeli iki farklı râvi vardır; ya da mevcut bilgide bir hata söz konusudur. Zira İbn Abbas’ın vefat tarihi (ö. 68/687) ile Ebû Saîd’in vefat tarihi (ö. 278/892) arasında yaklaşık iki asırlık bir zaman farkı bulunduğundan, bu kişinin İbn Abbas’ı bizzat işitmesi mümkün görünmemektedir. Eğer aynı künyeyi taşıyan iki farklı râvi söz konusuysa, bu durumda ikincisinin velâ bağının ailesi aracılığıyla tesis edilmiş olabileceği düşünülebilir. Bu durumda Ebû Saîd hakkında kesin olarak İbn Abbas’ın mevlâsıdır denilemez.

3.7.2.14 Saîd b. Hâşim et-Taberânî (ö. 313/925)

Tam adı Saîd b. Hâşim b. Mersed b. Süleyman b. Abdüssamed b. Abdi Rabbih b. Eyyûb b. Merhûb et-Taberânî’dir. Yukarıda adı geçen Hâşim b. Mersed’in (Ebû Saîd) oğludur.[348] Onun adı da babası Ebû Saîd gibi kaynaklarda İbn Abbas’ın mevlâsı olarak geçer. İbrâhim b. Velîd b. Seleme et-Taberânî’den ve Duhaym b. İbrâhim b. el-Yetîm’den rivayette bulunmuştur. Ondan nakilde bulunanlar ise Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, Ebû Hâtim İbn Hibbân el-Büstî ve Ebû Bekir b. el-Mukri’dir.[349] Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) onunla ilgili yukarıdaki bilgilere ilâvaten künyesinin Ebû Osman olduğunu belirtmiş, Duhaym ed-Dimaşkî’den rivayette bulunduğunu; ondan ise Ebû Bekir eş-Şâfiî (ö. 354/965), Muhammed b. Muzaffer (ö. 379/989) ve Şamlıların tümünün nakilde bulunduğunu söyleyerek, vefat tarihinin hicrî 313 olduğu

[347] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 73/342.
[348] Ebû Ya‘lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed Halîlî, *el-İrşâd fî maʿrifeti ʿulemâ’i’l-ḥadîṯ*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdris (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 2/484.
[349] Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem‘ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd. (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifi’l-Osmâniyye, 1382), 9/34.

bilgisini vermiştir. [350] İbn Hacer de onunla ilgili benzer bilgiler aktarmıştır.[351] Vefat tarihinden de anlaşılacağı üzere, onun İbn Abbas'ın mevlâsı olması durumu doğrudan bir velâyet olmayıp, İbn Abbas'ın ailesiyle olan bir bağlantı sebebiyle olabilir. Dolayısıyla onun doğrudan İbn Abbas'tan hadis nakletmesi mümkün değildir. Ancak çok olmasa da başka râviler aracılığıyla İbn Abbas hadislerini nakletmiştir. Bunlardan birisi عِفُّوا تَعِفُّ نِسَاؤُكُمْ "İffetli olun ki kadınlarınız da iffetli olsun"[352]hadisi, bir diğeri ise إن لكل أمة يهود وَإِنَّ يَهُودَ أُمَّتِي الْمُرْجِئَةُ "Her ümmetin Yahudileri vardır. Benim ümmetimin Yahudileri ise Mürcie'dir"[353] rivayetidir. Önceki ricâl kaynaklarında onunla ilgili yukarıdaki bilgiler verilip, cerh-ta'dîl anlamında bir tenkit belirtilmezken, Zehebî (ö. 748/1348) Saîd b. Hâşim için 'sadûk' demiştir.[354]

3.7.2.15 Ali b. el-Münzir b. Ferkad (ö. ?)

Hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. İbn ʿAsâkir (ö. 571/1176) bir rivayet bağlamında adını zikretmiş, ancak şahsı hakkında detaylı bilgi vermeyerek sadece onun İbn Abbas'ın mevlâsı olduğunu belirtmekle yetinmiştir. [355] Yine Mizzî (ö. 742/1341) de başka bir nakil içerisinde onun ismine yer vermiştir. Söz konusu rivayete göre Ya'kub b. Kâsım et-Talhî, İbn Abbas'ın mevlâsı Alî b. el-Münzir b. Ferkad'dan, o da babasından veya amcasından naklen şöyle demiştir: "Abdullah b. Abbas 'çözümsüzlüklerin hakîmi/bilgesi' olarak adlandırılırdı. 'Ubeydullâh b. el-Abbas için ise (misafire ikramı sebebiyle) 'Fırat'ın akıntısı' denilirdi." [356]

3.7.2.16 Temîm b. Muntasır-Ebû Abdullah el-Vâsıtî (ö. 244/854)

Tam adı Temîm b. Muntasır b. Temîm b. Salt b. Temam b. Lâhık b. Cübeyr el-Hâşimî'nin künyesi Ebû Abdullah'tır. Kaynaklarda İbn Abbas'ın mevlâsı olarak zikredilmektedir. Eslem b. Sehl'in ve Halî b. Ebû Râfi'in dedesidir. Bu ikisi Vâsıtlı iki hâfızdır. Temîm, aralarında Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) de bulunduğu birçok

[350] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb Bağdâdî, el-Müttefiḳ ve'l-müfteriḳ mine'l-esmâʾ ve'l-ensâb (Dimaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1414), 2/1084.
[351] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 4/80.
[352] İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/538.
[353] İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/250.
[354] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 23/627.
[355] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 37/481.
[356] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 19/62.

muhaddisten hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Ebû Dâvûd (ö. 275/889), en-Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/887), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) gibi önde gelen âlimler nakilde bulunmuştur. Temîm b. Muntasır hicrî 244 yılında 96 yaşındayken vefat etmiştir.[357] Zehebî,[358] Nesâî,[359] İbn Hibbân[360] ve İbn Hacer'in ortak görüşü onun sika bir râvi olduğu yönündedir.[361] Temîm b. el-Muntasır'ın vefat tarihine bakılınca, onunla İbn Abbas arasında doğrudan bir velâ bağlantısının olamayacağı açıktır. Bu durumda onun ailesi veya kabilesi sebebiyle İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu düşünülebilir. Temîm'in *Sahîhayn*'da olmasa da genellikle sünen tarzı eserlerde azımsanamayacak sayıda rivayeti mevcuttur.

3.7.2.17 İbrâhim es-Saykal (ö. ?)

Hakkında sadece İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'ının mütemmim cüzünde geçen sınırlı bilgi mevcuttur. Söz konusu kayda göre İbrâhîm es-Saykal, İbn Abbas'ın 'ıtâka yoluyla mevlâsıdır; yani İbn Abbas'ın kendisini bizzat âzat etmesi neticesinde aralarında doğrudan velâ bağı kurulmuştur.[362] Ancak onun ismine başka hiçbir kaynakta ulaşılamamış, kendisinden nakledilen herhangi bir rivayet de tespit edilememiştir.

3.7.2.18 Rezîn (ö. ?)

Kaynaklarda Ali b. Ebû Talib'in mevlâsı olarak zikredilmiştir.[363] Bazı kaynaklarda ise adı 'Âl-i Abbas'ın mevlâsı' olarak geçen Rezîn,[364] Beyhakî (ö. 458/1066) rivayetinde ise yine Hz. Ali'nin mevlâsı olarak zikredilmiştir.[365] Bu rivayette aktarıldığına göre "Hz. Ali, Rezîn'den namazda üzerine secde etmek amacıyla kendisine Merve

[357] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 4/335.
[358] Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 5/1095.
[359] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihi Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî ve zikrü'l-müdellisîn* (Mekke: Dâru Âlemi'l-fevâid, 1423), 84.
[360] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/156.
[361] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 130.
[362] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, Cüz'ül-mütemmim litabakâti İbn Sa'd, thk. Abdülaziz Abdullah es-Selûmî (Tâif: Mektebetü's-sadîk, 1414), 1/201.
[363] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakī, *Aḫbâru Mekke* (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1403), 2/151.
[364] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şafiî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1403), 7/155; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/246.
[365] Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakī, Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr, thk. Abdulmuti' Emin Kal'acî (Dimaşk: Dâru'l-Kuteybe, 1412), 7/446.

toprağından bir parça göndermesini istemiştir".[366] Bu bilgiler ışığında Rezîn'in aslen Abbas ailesinin âzatlısı olması sebebiyle dolaylı yoldan İbn Abbas'ın da mevlâsı sayıldığı düşünülebilir.

İbn Abbas'ın mevâlîsinden olarak adı geçen râviler hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa, İbn Abbas'a nispet edilen mevâlînin sayıca kayda değer bir grup oluşturduğu; ancak bu râvilerin İbn Abbas ile aralarındaki velâ bağının her zaman aynı derecede kesinlik taşımadığı görülmektedir.

Özellikle ikinci grupta ele alınan ve İbn Abbas'tan hiçbir nakli bulunmayan 18 râvinin İbn Abbas ile olan velâ bağı, ondan nakilde bulunan ilk gruba göre tamamen farklıdır. Bu gruptaki isimlerin sadece 2'si (%11,1) kesin mevlâ statüsündedir. Grubun büyük kısmını ise velâ bağı şüpheli olanlar (6 kişi, %33,3) ile aile bağı dolayısıyla velâ sahibi kılınanlar (6 kişi, %33,3) oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu 18 râviden 4'ü (%22,2) kesinlikle onun mevlâsı değildir. Bu veriler, İbn Abbas'tan rivayet faaliyeti bulunmayan kişilerin "İbn Abbas'ın mevlâsı" şeklinde kaydedilmesine dair bilgilerin yüksek oranda hata veya belirsizlik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kesin mevâlî grubuna dâhil edilen râvilerin ise büyük çoğunluğunun İbn Abbas'tan doğrudan rivayette bulunduğu tespit edilmiştir. Ebû Ma'bed, Şuayb b. Yesâr ve Suheyb gibi isimler; hem velâ bağının açıklığı hem de rivayetlerinin temel hadis kaynaklarında yer alması bakımından dikkat çekmektedir. Bu isimlerin büyük bir kısmının sika veya hasen derecesinde kabul edilmesi, İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin önemli bir bölümünün güvenilir isnadlarla sonraki nesillere aktarıldığını göstermektedir. Buna karşılık kesin mevâlîler arasında cerh ve ta'dîl bakımından ihtilaf konusu edilmiş veya zayıf sayılmış şahıslar da bulunmaktadır.

İbn Abbas'ın mevlâsı olduğu şüpheli râviler arasında yer alan bazı isimlerin (Ali b. Ebû Talha gibi) İbn Abbas'tan doğrudan hadis rivayet etmedikleri, ancak onun tefsir mirasının intikalinde dolaylı ve etkili bir rol üstlendikleri görülmektedir. Bu durum, İbn Abbas'ın ilmî etkisinin sadece bireysel talebeleriyle sınırlı kalmadığını; aile, mevlâ ve yakın çevresi üzerinden daha geniş bir alana yayıldığını göstermesi bakımından

[366] Beyhakī, Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr, 14/197 (No. 10.643).

önemlidir. Bununla birlikte, bu tür rivayetlerin sıhhat değerlendirmesinde velâ nispetinden ziyade isnad yapısının ve mütâbaat-şevâhid unsurlarının belirleyici olduğu açıktır.

Sonuç olarak incelenen toplam 49 râvi içinde ancak 20 kişiye (%40,8) tekabül eden bir kesim İbn Abbas'ın kesin mevlâsıdır. Listede yer alan geri kalan 29 kişinin İbn Abbas ile velâ bağı iddiaları ise ailevî bağlar (14 kişi, %28,6), şüpheli durumlar (9 kişi, %18,4) ve hatalı kayıtlardan (6 kişi, %12,2) müteşekkildir. Bu dağılım, klasik biyografik kaynaklarda yer alan "falanın mevlâsıdır" şeklindeki bir bilginin -eğer o şahıstan gelen bir rivayetle desteklenmiyorsa- yaklaşık üçte iki (29 kişi/%59,2) ihtimalle dolaylı, şüpheli ya da tamamen yanlış olabileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu, ricâl bilgisi değerlendirilirken rivayet varlığının ne denli kritik bir kriter olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.8 İbn Abbas'ın En Önemli Râvisi İkrime el-Berberî (ö. 105/723)

Abdullah b. Abbas'ın ilmî mirasının sonraki nesillere aktarılmasında kilit rol oynayan isimlerin başında şüphesiz İkrime el-Berberî (ö. 105/723) gelmektedir. *Cevâmiu'l-Kelim* programı üzerinden yapılan taramalar neticesinde tespit edilen 1036 rivayet ile İkrime, İbn Abbas'tan en fazla nakilde bulunan râvi konumundadır. Dolayısıyla İbn Abbas rivayetlerinin sıhhatini ve günümüze intikal sürecini değerlendirebilmek için, bu sürecin en önemli taşıyıcısı olan İkrime hakkındaki bazı iddiaların ele alınması ve mevcut şüphelerin giderilmesi elzemdir.

3.8.1 İkrime el-Berberî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

İkrime el-Berberî, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsıdır. Aslen Mağribli bir Berberîdir. İbn Abbas'ın ölümü üzerine oğlu Ali, onu Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye 4000 dinara satmış; İkrime'nin bu duruma "Babanın ilmini sattın" şeklinde sitem etmesi üzerine satıştan vazgeçip onu âzat etmiştir. İkrime başta İbn Abbas olmak üzere pek çok önde gelen sahabîden rivayette bulunmuş; kendisinden de yetmişten fazla tabiîn âlimi

rivayette bulunmuştur.[367] Vefat tarihi hususunda farklı görüşler olsa da, 80 yaşında iken, hicrî 105 yılında vefat ettiği şeklindeki rivayetler ağırlık kazanmıştır.[368]

Zehebî onunla ilgili "allâme, hâfız ve müfessir" değerlendirmelerinde bulunmuş; onun köken olarak Berberî olduğunu belirttikten sonra şu bilgiyi kaydetmiştir: "İkrime önceleri Husayn b. Ebü'l-Hurr el-Anberî'ye ait (bir köle) iken, Husayn onu İbn Abbas'a bağışlamıştır. İkrime el-Berberî, İbn Abbas, Hz. Aişe, Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), Ukbe b. Âmir (ö. 58/678), Hz. Ali, Safvân b. Ümeyye (ö. 41/661), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) gibi birçok isimden rivayette bulunmuştur.[369] Kendisinden rivayette bulunan râviler arasında İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722), Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Katâde (ö. 117/735), Ebû İshak el-Hemedânî es-Sebîî (ö. 127/745), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), el-A'meş (ö. 148/765), İbn Şihâb (ö. 124/742) gibi simaların yer aldığı doksana yakın isim bulunmaktadır.[370]

İkrime el-Berberî hicrî 21 (m. 642) yılında doğmuş, 105 (m. 723) yılında vefat etmiştir. İbn Abbas ile ilk teması, Husayn b. Ebü'l-Hurr el-Anberî'nin, İbn Abbas Basra valisi olduğu sırada İkrime'yi kendisine hediye etmesiyle gerçekleşmiştir.[371]

İkrime'nin İbn Abbas'ın mevlâlığına geçiş tarihi muhtemelen 35 veya 36 hicrî (m. 656/657) yılıdır. Hicretten 3 yıl önce doğan İbn Abbas'ın Basra valisi olduğundaki yaşı yaklaşık 37'dir. İbn Abbas Basra valiliği görevinden, hakkındaki "hazineyi suistimal ettiği, Halife Hz. Ali'nin konuya eğilmesi üzerine istifa ederek devlet hazinesinden fazlaca bir meblağı da almak suretiyle yakınları ile birlikte şehri terk ettiği"[372] gibi iddialar sebebiyle 3 yıl sonra ayrılmıştır. Bu durumda, kaynaklarda geçen doğum tarihi tam olarak doğru kabul edilirse, İkrime'nin İbn Abbas'a hediye edildiği sıradaki yaşı —valiliğin hemen başında hediye edildiği varsayılırsa— 14'tür. İbn Abbas'ın Basra'daki valiliği üç yıl sürdüğü için bu yaş en fazla 17 olabilir. Bu husus, İkrime'nin İbn Abbas'ın yanında ne kadar erken bir yaştan itibaren bulunup

[367] Altıkulaç, "İkrime el-Berberî".
[368] Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî Kelâbâzî, *Ricâlü Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî: el-Hidâye ve'l-irşâd fî maʿrifeti ehli'ş-şiḳa*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/583.
[369] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/12-13.
[370] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/14.
[371] Altıkulaç, "İkrime el-Berberî".
[372] Çakan, "Abdullah b. Abbas".

onun birikiminden ne denli uzun süre istifade ettiğini anlamak açısından oldukça kıymetlidir. İkrime'nin ilmî yetkinliği ve birikimi hakkında, birkaç münferit görüş müstesna, ricâl âlimlerinin neredeyse tamamı olumlu kanaat belirtmiştir. Eleştirilerin odağında ise çoğunlukla onun birtakım mezhep ve fırka aidiyetlerine dair iddialar yer almaktadır.

3.8.2 Cerh ve Ta'dîl Kaynaklarında İkrime

İkrime hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşleri, onun ilmî kapasitesini takdir etmekle birlikte, bazı konularda farklı değerlendirmeleri ortaya koyar. İbn Abbas'ın âzatlı kölesi olan İkrime, tefsir, fıkıh ve hadis alanındaki derin bilgisiyle öne çıkmıştır. Ancak, Hâricî-Sufrî görüşlere sahip olduğu iddiaları ve seyahatlerindeki tavrı, bazı âlimlerin ihtiyatlı yaklaşmasına neden olmuştur. Öte yandan onunla ilgili İbn Abbas'ın onun hakkında söylediği iddia edilen 'habîs' (pislik) ve 'kezzâb' (yalancı) ifadelerinin de hangi anlamlarda kullanıldığının da tahkîki gerekmektedir. İkirme ile ilgili ricâl kaynaklarında söylenenleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

İbn Sa'd'ın naklettiği rivayete göre İkrime yanındakilere "Ne oldu size de iflas ettiniz. Neden bana soru sormuyorsunuz?" [373] şeklinde seslenmiştir. Bu ifade, ona yöneltilebilecek soruların tükendiğini ve haiz olduğu bilginin derinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yahyâ b. Maîn'e, İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) mevlâsı İkrime ile İbn Ömer'in (ö. 73/692-93) mevlâsı Nâfi' (ö. 117/735) sorulduğunda: "İkrime İbn Abbas'ı en iyi bilen, Nâfi' ise İbn Ömer'i en iyi bilendir" cevabını vermiştir. [374] Diğer bir ricâl âlimi Eyyûb (es-Sahtiyânî): "İkrime yanımıza geldiğinde, onu gören herkes toplandı; öyle ki insanlar kendisini görebilsin ve dinleyebilsin diye bir evin çatısına çıkmak durumunda kaldı"[375] diyerek onun gördüğü yoğun ilgiyi dile getirmiştir.

Ahmed b. Hanbel ise "İmam Mâlik'in İkrime rivayetlerine olumlu bakmadığını"[376] belirtmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'ın ashabını sayarken Mücâhid (ö.

[373] Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 2/294.
[374] Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 3/249, 4/122.
[375] Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 18/254.
[376] Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 18/255.

103/721), Tâvus (ö. 106/724), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Ata' (ö. 114/732) ve Câbir b. Zeyd (ö. 93/712) gibi isimlerle birlikte İkrime'yi de zikretmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e İkrime'nin hadisiyle ihticâc olunur mu? diye sorulunca: "Evet onun hadisiyle ihticac olunur" demiştir. Bu olumlu görüşlerin yanı sıra kendisine İkrime hakkında tekrar sorulduğunda: "O (Hâricîler'in) Sufriyye kolundandır diyorlar" demiş: onun Berberî beldelerine (Mağrib) ve Horasan'a seyahat ettiğini, oralardaki emîrleri dolaşarak kendilerinden hediyeler kabul ettiğini aktarmıştır. Ahmed b. el-Kâsım ise: "Ahmed b. Hanbel'in İkrime'nin rivayetini zayıf saydığını ve onun rivayetini hüccet kabul etmediğini gördüm"[377] demiştir. Câbir b. Zeyd ise "Bu İkrime, İbn Abbas'ın mevlâsıdır ve insanların en âlimidir"[378] diyerek onun hakkındaki olumlu kanaatini belirtmiştir.

İmâm Mâlik b. Enes'e (ö. 179/795), İbn Ömer'in (ö. 73/693) mevlâsı Nâfi'e (ö. 117/735): "İkrime'nin İbn Abbas adına yalan uydurduğu gibi sen de benim hakkımda yalan söyleme!" deyip demediği sorulduğunda Mâlik: "Hayır, ancak bana Saîd b. Müseyyeb'in bu sözü kendi mevlâsı Bürd için söylediği bilgisi ulaştı"[379] cevabını vermiştir. Amr b. Dînâr ise şöyle nakletmiştir: "Câbir b. Zeyd bana içerisinde bazı soruların bulunduğu bir sahîfe vererek 'Git, bunu İkrime'ye sor' dedi. Ben biraz ağırdan alınca sahîfeyi elimden kaparak: "Bu İkrime'dir, İbn Abbas'ın mevlâsıdır ve insanların en bilgilisidir" dedi.[380] Buhârî (ö. 256/870) ise: "Ashabımızdan İkrime'nin rivayetiyle ihticâc etmeyen hiçbir kimse yoktur"[381] demiştir. Görüldüğü üzere Buhârî nezdinde de İkrime, rivayetlerinin güvenilirliği bakımından delil kabul edilecek bir konumdadır.

Müslim (ö. 261/875) ise olumlu ya da olumsuz bir kanaat belirtmeksizin yalnızca: "O, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den hadis işitmiş; kendisinden de Katâde, Eyyûb ve Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 139/756) rivayette bulunmuştur" [382] demiş, ancak *es-Sahîh'*ine İkrime'den hiç rivayet almamıştır. Ricâl âlimi İclî (ö. 261/875) ise onun hakkında:

[377] Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 18/255-261.
[378] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Târihu'l-evsat* (Halep-Kahire: Dâru'l-Va'y-Mektebetü Dâru't-Türâs, 1397), 1/257.
[379] Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 18/257.
[380] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 7/49.
[381] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, thk. Ahmed Atâ - Mustafa Abdülkâdir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 7/128.
[382] Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404), 469-470.

"İbn Abbas'ın mevlâsıdır; Mekkelidir, tâbiîndendir, sikadır. Harûriyye'den (Hâricîler'den) olduğuna dair insanların iddialarından berî (uzak) bir kimsedir"[383] diyerek hem İkrime hakkındaki ithamlara temas etmiş hem de bu iddialara katılmadığını açıkça ifade etmiştir. İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) de İkrime'nin hadis semâında bulunduğu kimseleri tek tek saymış, ardından şehir şehir kendisinden rivayet eden önde gelen râvileri sıralamıştır.[384] Bu durum, onun hemen her bölgede ilmi ve rivayetleri kabul gören bir râvi olduğuna işaret etmektedir. İbn Ebû Hâtim sözlerinin devamında: "İkrime'yi hoş görmeyenler Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) ve Mâlik olup bunun sebebi ise onun görüşleridir" [385] değerlendirmesini aktarmaktadır. Buradaki 'görüşleri' ifadesiyle, yukarıda zikredilen Hâricî-Sufrî eğilim iddialarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Cerh ve ta'dîl ilminin önde gelen isimlerinden İbn Hibbân (ö. 354/965) ise Câbir b. Zeyd'in: "İkrime, insanların en âlimlerindendir. Her kim 'Biz İkrime'nin hadislerini almaktan çekinirdik' derse insafsızlık etmiş olur"[386] şeklindeki değerlendirmesini naklettikten sonra kendi tespitini şöyle açıklar: "İlim kokusu almış kimselere, Yezîd b. Ebû Ziyâd'ın (ö. 137/754) sözüne güvenerek hareket etmek yaraşmaz. Nitekim o şöyle demiştir: Ali b. Abdllâh b. Abbas'ın yanına girdim. İkrime bu sırada bahçedeki helânın kapısına bağlanmıştı. Bu kimdir? diye sorduğumda Ali: Bu, babam adına yalan söyleyen kimsedir, dedi.' (Biz de deriz ki): Cerh edilen bir kimsenin sözüyle âdil bir râvinin cerh olunması imkânsızdır. Çünkü Yezîd b. Ebû Ziyâd ne naklettikleriyle hüccet sayılan bir kimsedir ne de bu alanda bağlayıcı bir hüküm sahibidir".[387] İbn Hibbân ise konuyla ilgili olarak: "İkrime öyle bir kimsedir ki hangi beldeden olursa olsun ilim ehli ondan hadis ve fıkıh alıp istifade etmekten geri durmamıştır. Bunlardan hiçbirinin de ciddiye alınacak bir şekilde onu zemmettiğini/kötülediğini bilmiyorum"[388] demektedir.

İbn Adî (ö. 365/976) ise şöyle bir aktarımda bulunmaktadır: "İkrime, 'İbn Abbas, mest üzerine meshetmek yoktur, hüküm budur dedi' deyince Atâ b. Ebû Rebâh: 'İkrime

[383] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 2/145.
[384] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/8.
[385] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/8-9.
[386] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/230.
[387] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/230.
[388] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5:230.

yalan söyledi. Çünkü ben İbn Abbas'ın şöyle dediğini duydum: Mest üzerine meshetmekte bir beis yoktur, hatta mest ile pisliğe bassan dahi!' Atâ sözlerine şunları da ekledi: Vallahi, bazılarının ise (ayakları doğrudan yıkamak yerine) üzerlerine meshetmeyi yeterli gördüğüne şahit oluyordum".[389] Ancak bu rivayet sened açısından zayıftır; zira râvilerden Muhammed b. Hazîm el-Kazzâz (ö. 271/884) zayıf, Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) sadûk bir kimsedir. Öte yandan ileride İbn Abbas'ın rivayetlerini tasnif ettiğimiz bölümde, onun bu konudaki görüşünün sonradan 'yıkama yönünde' değiştiğine dair daha sahih rivayetler mevcuttur.

İkrime ile ilgili olumsuz görünen görüşlerden birisi de Tâvus'un: Miskin! Sadece duyduğuyla yetinseydi, o zaman işittikleri ilim olurdu"[390] sözüdür. İkrime (tuvalete) sıkışık olunduğu halde, tuvaletini tutarak namaz kılınmamasını söylemiştir. Rivayette bizi ilgilendiren kısım ise Tâvus'un 'miskin' diyerek İkrime'yi eleştirmesidir. Bu rivayet "Sizden birisi büyük veya küçük abdetine (sıkışıkken) onu tutarak namaz kılmasın"[391] mealindeki hadis ile paralellik arz etmektedir. Zehebî, İkrime'den nakledilen bu görüşün bir sebebi/bağlamı bulunduğunu belirterek şu açıklamayı yapmıştır: "İkrime bu sözünde isabet etmiştir. Yani iftitah tekbirinden önce sıkışmışsa (öncelikle hacetini gidermelidir). Ancak namaz esnasında tuvaleti gelir de sabredebilecek durumda olursa namazı sahihtir; dayanamayacak raddeye gelirse namazı bozup çıkar".[392] Tâvûs'un 'miskin' ifadesi ise İkrime'nin bu konudaki fıkhî içtihadına katılmadığını göstermek amacıyla dile getirdiği tepkisel bir değerlendirmeden ibarettir.

İkrime'nin mezhebî temâyüllerine yönelik eleştiriler, bazı muhaddislerin onun ismini açıkça zikretmekten kaçınmalarına da yol açmıştır. Nitekim Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) ne zaman "Bana İbn Abbas'tan haber verildi (nübbi'tü an İbn Abbas) dese bu hadisi İkrime'den rivayet etmiş demektir. 'İkrime'nin adı açıkça telaffuz edilmiyor mu?' diye sorulunca söyle yanıt verilmiştir: Ne Muhammed b. Sîrîn ne de İmâm Mâlik hadis naklederken onun adını açıkça zikrederdi. Yalnız İmâm Mâlik sadece tek bir

[389] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/469.
[390] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/470.
[391] Ebû Ya'kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak Belûşî (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Eymân, 1412), 2/593 (No. 1169).
[392] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/30.

rivayette onun ismini anmıştır. 'Neden böyle yapıyorlardı?' sorusuna ise şu cevabı vermiştir: "Evet, İkrime insanların en âlimi idi; ancak Hâricî görüşlere sahipti ve Sufriyye kolundandı. Horasan, Şâm, Yemen, Mısır ve İfrîkıye'de uğradığı her yerdeki insanlar Sufriyye düşüncesini İkrime'den aldılar. Ayrıca İkrime emîrleri ziyaret eder ve onlardan hediye talep ederdi. İkrime bir asker olarak Tâvûs'un yanına geldiğinde Tâvûs ona bir deve hediye etmiş ve: "(Bu deveyle) bu kölenin (İkrime'nin) ilmini satın alıyorum" demiştir.[393] Ancak bu rivayetin isnadı zayıftır. Yine İbn Sîrîn'in İkrime hakkında söylediği iddia edilen: "Allah'tan onun canını almasını istesem ve bizi ondan kurtarmasını.." [394] gibi sözler ise Salt b. Dînar'ın (ö. 160/776) rivayetidir ki, Salt metrûk bir râvidir.

İkrime'nin en çok eleştirildiği mezhepsel aidiyet iddialarının kaynakları incelendiğinde, bu söylemlerin arkasında sened bakımından zayıf rivayetlerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim İkrime'nin Mağrib bölgesine giderek bu fikirleri ilk yayan kişi olduğu yönündeki yaygın iddianın kaynağı da İbn Lehî'a'nın (ö. 174/790) Ebü'l-Esved'den (ö. 131/748-49) yaptığı şu aktarımdır: "Ben İkrime'nin Mağrib'e gidişine vesile olan ilk kişiyim. Mısır'dan Medine'ye geldiğimde İkrime ile karşılaştım. Bana Mağrib ahâlisinin durumunu sordu. Ben de onların bilgi bakımından yetersizliklerini kendisine haber verdim. Bunun üzerine İkrime (onları bilgilendirmek için) yola çıktı. O bölgelerde Sufriyye'nin görüşlerini dillendiren ilk kişi de odur".[395] Oysa bu haberi nakleden İbn Lehî'a, hadis münekkidleri nezdinde hafızası yönünden zayıf kabul edilen bir râvidir. Dolayısıyla İkrime'ye isnad edilen mezhebî iddiaların odağındaki bu rivayet, sened bakımından ihtiyatla karşılanmayı gerektirmektedir.

İkrime'nin mezhebi mensubiyetine dair bu iddiaların yanı sıra, onun şahsına ve naklettiği bilgilere yöneltilen ağır eleştirilerin de benzer şekilde problemli isnadlarla aktarıldığı görülmektedir. Bu duruma dair diğer bir örnek, İbn Lehî'a'nın (ö. 174/790) Hişâm b. Sa'd'dan (ö. 160/777), onun da Atâ el-Horasânî'den (ö. 133/750) yaptığı şu nakildir: Saîd b. Müseyyeb'e (ö. 94/712-13) "İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime, Resûlullah (s.a.v.) ihramlı olduğu halde evlendi diyor" denildiğinde Saîd b. Müseyyeb: "Habîs

[393] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/470.
[394] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/473.
[395] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/471.

yalan söyledi!"[396] karşılığını vermiştir. Mizzî (ö. 742/1341) ise bu rivayetten farklı olarak söz konusu nikâhın Hz. Meymûne ile kıyıldığını belirttikten sonra, Saîd b. Müseyyeb'in "Resûlullah (s.a.v.) (Mekke'ye) ihramlı olarak geldi ve ihramdan çıktıktan sonra evlendi"[397] şeklindeki izahını aktararak, meselenin fıkhî arka planını aydınlatmıştır. Bu açıklama, Saîd b. Müseyyeb'in kullandığı *habîs* (pislik) ve *kezebe* (yalan söyledi) ifadelerinin ahlâkî bir ithamdan ziyade, Hicaz bölgesindeki dil kullanımı doğrultusunda 'yanıldı / hata etti' anlamına gelebileceğine işaret etmektedir. Kaldı ki senedde yer alan isimlerden Yûsuf b. Ahmed el-Mekkî meçhul, İbn Lehî'a ise zayıf bir râvi olduğundan bu rivayetin isnadı da zayıftır.

İbn Asâkir'in kaydettiği bir diğer husus da daha önce İkrime'ye karşı mesafeli tutumu belirtilen İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) bu konudaki tavrına dairdir. Muhammed b. Alî el-Medînî (ö. 289/902), babası Alî b. el-Medînî'den (ö. 234/849) şöyle işittiğini aktarmaktadır: "İmam Mâlik, Sevr b. Zeyd'in (ö. 135/752) İkrime vasıtasıyla İbn Abbas'tan naklettiği tek bir rivayet hariç, eserlerinde İkrime'nin adını anmamış; senedde adının geçtiği yerlerde 'bir adam (racül)' ifadesini kullanmakla yetinmiştir. Söz konusu rivayet ise 'bir kimsenin (ifâza tafavından önce ihramlıyken)[398] eşiyle münasebette bulunması hakkında İbn Abbas'ın: "Bu kişi (kefâret olarak) kurban keser ve oruç tutar"[399] şeklindeki rivayetidir. Dârekutnî de (ö. 385/995) "Mâlik'in kendince zayıf gördüğü râvilerin ismini isnadda açıkça anmayıp gizleme gibi bir metodu vardı; İkrime ve benzeri râvilerde yaptığı uygulama da bundandır"[400] demiştir. Ancak muhaddislerin büyük çoğunluğunun bu hususta İmâm Mâlik ile aynı kanaati paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim el-Bezzâr (ö. 292/905): "İkrime hakkında birtakım eleştiriler dile getirilmiştir; fakat İmam Mâlik dışında onun hadislerini tamamen terk eden başka bir (hadis) imamı bilmiyorum"[401] tespitinde bulunmuştur.

[396] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/118.
[397] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/280.
[398] Ahmet Önkal, "İfâza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000). Her ne kadar Arafat, Müzdelife ve Mina'daki görevlerin tamamlanmasıyla buradan ayrılıp Kâbe'ye yönelme anlamına gelse de ifâzanın ardından yapılması sebebiyle haccın rüknü olan tavafa *tavâfü'l-ifâza* denilmiştir. Bu sebeple bundan sonra bu kavramın geçtiği yerlerde 'ifâza tavafı' ifadesi kullanılacaktır.
[399] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/116.
[400] Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1405), 2/9.
[401] Es-Seyyid Ebû'l-Muâtî Nûrî vd., *el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1412), 2/219-220.

Bütün bu aktarımlar, İmâm Mâlik'in İkrime rivayetlerine karşı istikrarlı bir tutumla mesafe koyduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan İbn Asâkir (ö. 571/1176), İkrime hakkındaki olumsuz iddiaların aksine İbn Abbas'ın ona güvendiğini ifade eden şu sözünü nakletmiştir: "İkrime'nin size benden aktardığı hadisi doğrulayın. Çünkü o benim adıma yalan uydurmaz".[402] İbn Asâkir'in naklettiği diğer bir rivayete göre ise: "Ali b. Abdullah b. Abbas, İkrime'yi 4.000 dinar karşılığında Hâlid b. Yezîd'e satınca İkrime Ali'ye sitemle: "Ne yaptığının farkında değilsin; babanın ilmini 4.000 dinara sattın!" demiş, bunun üzerine Ali b. Abdullah satım akdinden vazgeçerek İkrime'yi âzat etmiştir.[403] Bu rivayet de bizzat İkrime'nin ağzıyla ilminin ölçüsünün ifade edilmesi açısından önemlidir.

Hanbelî âlimlerden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise İkrime hakkındaki şu görüşleri sıralamıştır: "Mücâhid b. Cebr, Muhammed b. Sîrîn, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Mâlik b. Enes onu 'yalancı' saymışlardır. Eyyûb es-Sahtiyânî ise 'O yalan söylemezdi, ben onu yalancılıkla itham etmem' demiştir. İbn Ebû Zi'b ile Yahyâ b. Maîn ise onun hakkında 'sika' hükmünü vermişlerdir. Bununla birlikte İbn Ebû Zi'b'den onun sika sayılmadığına dair aksi yönde bir aktarım da mevcuttur" dedikten sonra kendi tercihini şu sözlerle ortaya koymuştur: Ben ise derim ki '*Sahîhayn*'da Buhârî ve Müslim ondan hadis almıştır".[404] Öyle görünüyor ki İbnü'l-Cevzî, İkrime hakkında kullanılan 'yalancı' nitelendirmesinin, onun hadis uydurduğu (kizb) anlamına gelen teknik bir cerh lafzı olmadığını, bu ifadenin ilmî bir yanılma olduğunu düşünmüştür.

İbn Hacer İkrime'ye yapılan eleştiri konularını ana hatlarıyla şöyle özetlemiştir: Yalan konuşması, Hâricîler'in görüşlerine göre fikir belirtmesi, emîrlerden hediye kabul etmesi.[405] Münzirî (ö. 656/1258) ise onunla ilgili bu üç itham hakkında *Cüz'*ünde cevaplar vermiş ve deliller getirmiştir. *Birincisi:* İkrime uzun süre İbn Abbas ile bulunmuş ve ilim ehlinden bir kişi hariç herkes ondan rivayette bulunmuş ve onu ta'dîl etmişlerdir. *İkincisi:* Adâleti ilim ehlinin ondan rivayet alması ile sâbit olan bir kişinin

[402] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/83.
[403] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/84.
[404] İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, 2/182.
[405] Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdullah ebû Muhammed Zekiyyü'd-dîn Münzirî, *Cüz'ün fîhi zikru hâli İkrime mevlâ Abdullah b. Abbas vemâ ḳîle fîhi* (Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1421), 6.

cerhine sebep olacak bir iddiada bulunuluyorsa, bunun açık gerekçesinin beyan edilmesi şarttır. *Üçüncüsü:* İmam Mâlik'in ondan rivayet almayıp çekimser kalmasında, hocası Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/712-13) İkrime hakkındaki olumsuz iddialarının etkisi bulunabilir. Münzirî bu hususları belirttikten sonra: "İbn Abbas onun hakkında iddia edilen bu olumsuz durumları gözlemleseydi, onu derhal yanından uzaklaştırır ve herkesi onun rivayetleri hususunda uyarırdı" [406] şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Nitekim o, İkrime'den rivayette bulunan çok sayıda seçkin râviyi sıralayarak, münferit birkaç ismin cerh ifadesinin onun ilmî otoritesi karşısında hükümsüz kaldığını vurgulamak istemiştir.

Dil âlimi İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) vitir namazı hadisinde Ubâde b. Sâmit'in (ö. 34/654) fikrine katılmadığı Ebû Muhammed Mes'ud b. Evs hakkında söylediği *kezebe*/yalan söyledi ifadesine dair tahlili de bu yaklaşımı teyit etmektedir. Nitekim o, buradaki sözün yanıldı/hata etti anlamında kullanıldığını; doğruya aykırı düşmesi bakımından yanlış bir beyanın şeklen yalana benzemesi sebebiyle bu biçimde adlandırıldığını ifade eder. Zira sıdk (doğruluk) kelimesinin zıddı kizbdir (yalan). Ancak niyet ve kasıt bakımından yalan ile hata birbirinden tamamen ayrılır. Niteliği gereği *kezzâb* (yalancı) bir kimse söylediğinin yalan olduğunu bilerek ifade ederken, muhti' (hata eden) ise bunu bilmeden söyler. Üstelik adı geçen şahıs (Ebû Muhammed) bir haber nakletmemekte, vitir namazının vacip olduğu yönündeki kendi içtihadını dile getirmektedir; içtihada ise yalan değil ancak hata karışabilir. Nitekim Araplar kizb kelimesini hata etmek anlamında da kullanırlar. Örneğin Urve b. ez-Zübeyr'in rivayetinde İbn Abbas'ın "Nebî (s.a.v.) Mekke'de on küsur sene kaldı" dediği aktarılınca Urve: "Yalan söyledi!" diyerek, 'hata etti' demek istemiştir.[407] Görüldüğü üzere 'yalan söyledi' ifadesi, burada İkrime'nin yalancı bir râvi olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmamıştır.

İkrime'ye yönelik eleştirilerin kendi dönemindeki izlerine dair belirgin bir örnek de Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/712-13) nakledilmektedir. Nitekim o, İkrime'nin bulunmadığı bir mecliste: "İkrime'den hadis alıyorsunuz ya; şayet ben onun yanında olsaydım o bu hadisleri nakledemezdi" diyerek onu eleştirmiştir. Ancak tam o esnada

[406] Münzirî, *Cüz'ün fîhi zikru hâli İkrime*, 33-35.
[407] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/709.

içeri giren İkrime peş peşe hadisleri sıralamaya başlayınca, Saîd de dâhil olmak üzere meclistekilerden hiç kimse ona itiraz edememiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/748-49) aktardığına göre İkrime bu durum üzerine: "Görüyor musunuz, şu arkamdan beni yalanlayanlar (hata ettiğimi iddia edenler) yüzüme karşı bir şey söyleyemiyorlar!" demiştir.[408] Saîd b. Cübeyr ile ilgili bu aktarıma rağmen, onun İkrime'nin ilmî birikimini takdir eden ifadeleri daha önce dile getirilmişti. Nitekim bir başka rivayette Saîd'in, İkrime'nin rivayet ettiği hadisleri gözden geçirdiği ve Hızır hadisi dışındaki bütün rivayetlerin sıhhatini başparmağını kaldırarak onayladığı[409] ifade edilmektedir.

Atâ'ya (ö. 114/732) göre ise İkrime 'İbâzıyye'dendi'. Ebû Meryem'e göre 'İkrime Beyhesiyye'dendi'. Ahmed b. Hanbel ise onun 'Sufriyye'den olduğunun söylendiğini' belirtmiş; ayrıca onun 'emirlerin etrafında dolaştığını ve onlardan bir şeyler aldığını' aktarmıştır. Ancak İbn Hacer: "Bu durum hadis rivayetine engel bir durum oluştursaydı, İbn Şihâb da aynı duruma düşerdi; zira İbn Şihâb ez- Zührî de hadislerin tedvîninin emredilmesi sonrası, sürekli gezerek devlet adamlarıyla benzer yakın ilişkiler kurmuş ve ümerâdan hediye kabulü konusunda İkrime'den daha fazla öne çıkmıştır".[410]

İkrime hakkındaki cerh iddialarını detaylarıyla aktaran Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), önceki kaynakların verilerini aynen nakletmekle birlikte diğer eserlerde rastlanmayan bazı görüşlere de yer vermektedir. Buna göre Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) Eyyûb es-Sahtiyânî'den (ö. 131/748-49) şöyle naklettiği aktarılmıştır: "Vallahi bana Eyyûb'dan naklettiklerine göre kendisine 'İkrime namazını güzel kılmıyor' denilmiş; Eyyûb da 'O namaz kılıyor muydu ki?!' قال أيوب: وكان يُصلى؟ karşılığını vermiştir.[411] İsnadındaki râvileri sika olan bu rivayette geçen ifadenin soru cümlesi mi yoksa haber cümlesi mi olduğu şüphelidir. Nitekim Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* neşrinde —baskı hatası bulunmadığı takdirde— aynı cümlenin sonunda soru işareti yer almamakta ve ifade "O namazını kılardı" .قال أيوب: وكان يصلي şeklinde

[408] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/16-19.
[409] Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas (Riyad: Dârü'l-Hânî, ts.), 3/369.
[410] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz Abdullah İbn Bâz (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/428.
[411] Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 2/338.

olumlu bir habere dönüşmektedir.[412] Aynı şekilde ez-Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'de naklettiği metinde de ibare olumludur.[413] Aynî, daha sonra kendi dönemine kadarki âlimlerin görüşlerini özetleyerek şu değerlendirmeleri aktarmıştır: "Buhârî: 'Ashabımızdan İkrime ile ihticâc etmeyen kimse yoktur' demiştir. Nesâî onun 'sika' olduğunu belirtmiş; Ebû Hâtim er-Râzî ise: 'İkrime sikadır ve sika râvilerden rivayet ettiği sürece hadisleriyle ihticâc edilir. Onun hadisini kabul etmeyenler ise Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Mâlik'tir, ki onlar da İkrime'nin fikirleri sebebiyle bu tutumu sergilemişlerdir' demiştir. Hâkim Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî (ö. 378/988) ise mütekaddimûn imamların onun hadisleriyle ihticâc ettiklerini, ancak bazı müteahhir âlimlerin onun rivayetlerini sahih sınıfından saymadıklarını ifade etmiştir."[414]

İkrime'nin mezhebî mensubiyetine dair iddialar bağlamında Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732) onun İbâzıyye kolundan olduğunu ileri sürerken, Ebû Meryem ise onun Beyhesiyye mensubu olduğunu iddia etmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de onun Sufriyye ekolünden sayıldığının söylendiğini belirtmiş; ayrıca onun "ümerânın (devlet adamlarının) kapısında dolaştığını ve onlardan ihsan kabul ettiğini"[415] nakletmiştir. Ancak İbn Hacer: "Bu durum hadis rivayetine engel bir durum oluştursaydı, İbn Şihâb da aynı duruma düşerdi; zira İbn Şihâb ez- Zührî de hadislerin tedvîninin emredilmesi sonrası, sürekli gezerek devlet adamlarıyla benzer yakın ilişkiler kurmuş ve ümerâdan hediye kabulü konusunda İkrime'den daha fazla öne çıkmıştır"[416] diyerek bu durumun cerh sebebi sayılmadığını belirtmiştir. Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö. 236/851) de İkrime'nin Hâricî görüşlere mensup olduğunu ve Medine yönetimi tarafından arandığı için vefatına kadar Dâvûd b. el-Husayn'ın evinde gizlendiğini ileri sürmüştür.[417] İkrime'nin Hâricî reisi Necde b. Âmir'in yanında altı ay kaldığı ve geri döndüğünde İbn Abbas'ın kendisini "Habis geldi!"[418] diyerek karşıladığına dair haberler ise hadis tekniği açısından zayıf kabul edilen İbn Lehî'a'ya dayanmaktadır. Öte yandan onun Harûriyye ekolüne mensubiyetine dair iddiayı nakleden isimlerden biri de İbnü'l-Kelbî'dir. Kadı Ebû Bekir el-Ciâbî (ö. 355/966), *Kitâbü'l-Mevâlî* adlı eserinde İbnü'l-

[412] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/284.
[413] Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 3/95.
[414] Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 2/339.
[415] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 5/20-21.
[416] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1/428.
[417] Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 2/339.
[418] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/99-100.

Kelbî'den naklen: "İkrime Mağrib halkını helak etti; Harûriyye görüşünü benimseyip bölge insanını bu fikre davet etmek üzere Mağrib'e çıktı"[419] iddiasını aktarmaktadır. Ancak rivayetin isnadındaki İbnü'l-Kelbî ismi sorunludur. Söz konusu kişi Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (ö. 146/763) veya oğlu Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (ö. 204/819) ise her ikisi de hadis münekkitleri nezdinde *müttehem bi'l-kizb* (yalancılıkla itham edilmiş) râvilerdir. Ayrıca Kadı Ebû Bekir el-Ciâbî'nin vefat tarihi (ö. 355/966) ile bu iki isim arasındaki asırlık zaman farkı, aktarımın inkıtâ içerdiğini ve doğrudan bir duyuma dayanmadığını açıkça göstermektedir.

3.8.3 İkrime Hakkındaki İddiaların Değerlendirmesi

İkrime hakkında *habîs* nitelemesini içeren rivayetlere genel olarak bakıldığında, bu haberlerin esas itibarıyla İbn Lehî'a (ö. 174/790) tarikiyle geldiği görülmektedir. İbn Lehî'a'nın cerh-ta'dîl literatüründe zayıf kabul edilen bir râvi olması sebebiyle, bu isnadlar tek başına hüküm bina etmeye elverişli değildir. Ayrıca İkrime'ye yönelik bu ithamları içeren haberler, sıhhati destekleyecek kadar fazla tarikten de desteklenmemiştir. Dikkat çekici bir diğer husus ise bu rivayetlerin tespit edilebildiği en erken kaynağın İbn Asâkir (ö. 571/1176) olmasıdır. Yapılan incelemelerde, söz konusu iddiaların ilk dönem hadis ve ricâl eserlerinde açık bir karşılığına rastlanmamış olması, rivayetin zamansal açıdan ciddi bir inkıta içerdiğini göstermektedir.

Buna ilaveten, rivayetlerde yer alan ithamların vakıaya uygun düşmediği yönünde güçlü değerlendirmeler mevcuttur. İkrime hakkındaki bazı iddiaların erken dönemde gündeme gelerek şüphe uyandırdığı bir gerçektir; ancak bu durum, büyük ölçüde dönemin siyasî atmosferiyle doğrudan ilişkilidir. Zira Hâricîlik meselesi, erken dönem İslâm toplumunda son derece hassas bir konu olup bu çevrelerle temas kurmak yahut bir fikir benzerliği ithamına maruz kalmak dahi başlı başına bir cerh sebebi sayılmıştır. İkrime'nin ilim veya bazen de geçim sebebiyle çok sayıda beldeye seyahat etmesi, Hâricî çevrelerle temas kurduğu yönündeki iddiaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış görünmektedir.

[419] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbil-İslâmî, 1414), 4/1628.

İbn Abbas'ın İkrime hakkında habîs ifadesini kullandığına dair rivayetler de bu çerçevede oldukça problemlidir. Varsayım olarak İbn Abbas'ın böyle bir ifadeyi kullandığı kabul edilse bile, bu lafızla neyin kastedildiği belirleyici bir öneme sahiptir. Zira bu ifadeyi, İkrime'nin hadis rivayeti açısından bütünüyle reddedilmesi gereken bir şahsiyet olduğu şeklinde anlamak, hem İbn Abbas'tan gelen diğer takdir edici rivayetlerle çelişmekte hem de tarihî vakıaya uymamaktadır. Nitekim İkrime, rivayetlerinden kaçınılan bir kimse olmamış; aksine Buhârî başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında kendisine genişçe yer verilmiş ve İbn Abbas'tan en fazla rivayette bulunan râvi olarak hadis ilmindeki sarsılmaz yerini almıştır.

İkrime'nin emîrlerin etrafında dolaştığı ve onlardan ihsan kabul ettiği yönündeki eleştirilere ise bizzat kendisinin cevap verdiği görülmektedir. Mekke ve Medine'yi terk ederek Horasan'a gitmesinin sebebi sorulduğunda, kızlarının nafakasını sağlamak amacıyla yola çıktığını ifade etmiştir. Nitekim İbn Hacer'in (ö. 852/1449) de belirttiği üzere, bu durum hadis rivayetini zedeleyici bir unsur olarak kabul edilecek olsaydı, aynı eleştirinin devlet kademesiyle son derece yakın ilişkiler kuran İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi isimler için de geçerli olması gerekirdi. Bu bağlamda muhaddislerin büyük çoğunluğunun İkrime'nin rivayetlerini eserlerine almış olması oldukça anlamlıdır. Bazı münekkidlerin ondan doğrudan rivayet almaktan kaçınmaları yahut ismini anmadan nakilde bulunmaları ise onun bütünüyle reddedildiğini değil, dönemsel bir ihtiyatın yansıması olduğunu göstermektedir.

İkrime'ye yönelik en çok tartışılan hususlardan biri de onun Hâricîliğe nispet edilmesidir. Ancak bu nispetler incelendiğinde, birbiriyle çelişen birçok iddia göze çarpmaktadır. Ali b. el-Medînî'nin (ö. 234/849) onu Harûriyye'ye; Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) İbâziyye'ye nisbet ettiği, diğer taraftan Beyhesiyye ve Sufriyye gibi aşırı kollarla da ilişkilendirildiği görülmektedir. Bir kimsenin aynı anda birbirine muhalif birçok Hâricî fırkaya birden mensup sayılması ilmî açıdan mümkün değildir. Nitekim İkrime'nin Sufriyye ekolünü ihdâs eden kişi olduğuna dair iddialar da son derece şüphelidir. İbn Hacer'in naklettiği bilgilerde bu düşüncenin aslen Necde b. Âmir el-Harûrî'ye (ö. 69/688) ait olduğu açıkça belirtilmiş, dolayısıyla söz konusu nisbetin zamanla İkrime'ye izafe edildiği anlaşılmıştır.

Sıffîn sonrasında ortaya çıkan Hâricî hareketin zamanla birçok fırkaya ayrıldığı, bunlardan yalnızca bir kısmının Mağrib bölgesine intikal ettiği bilinmektedir. İbâziyye'nin Abdullah b. İbâz'a, Sufriyye'nin ise Ziyâd b. el-Asfar'a nisbet edilmesi bu tarihî süreci teyit etmektedir. Bu fikirlerin İfrîkıyye'ye taşınmasında İkrime'nin belirleyici rol oynadığı iddiasına karşılık, onun bu tür mezhepsel oluşumlardan berî olduğu görüşü çok daha güçlü görünmektedir.

Sonuç olarak; İkrime hakkında dile getirilen eleştiriler, onun rivayetlerinin hadis literatürünün omurgasında yer almasına engel teşkil etmemiştir. Onunla ilgili bazı ithamların dile getirilmiş olması tarihî bir vakıa olsa da hadis usulü ve rical ilmi açısından değerlendirildiğinde, bu eleştirilerin onun adâlet ve zabtını temelden sarsmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple İkrime rivayetlerinin tamamı, metin ve muhteva analizine tabi tutularak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Böyle bir yöntem, İkrime'nin naklettiği rivayetlerde Hâricîlik, Sufriyye veya İbâziyye gibi fırkalara ait düşüncelerin izlerinin bulunup bulunmadığını daha sağlıklı biçimde ortaya koyacağı gibi, hem İkrime'ye hem de onun üzerinden İbn Abbas'a yöneltilen eleştirilerin hakikat değerini netleştirecektir.

3.9 Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Bu bölümde ilk olarak, İbn Abbas'tan mevâlîsi aracılığıyla nakledilen rivayetlerin sağlıklı bir metodolojiyle değerlendirilebilmesi amacıyla *mevâlî* ve ilgili kavramların sözlük ile terim anlamları incelenmiştir. Velâ kökünden türeyen lafızların Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerdeki kullanımları ile klasik kaynaklardaki tahliller birlikte ele alındığında, bu kavramın yalnızca kölelik ve âzat ilişkisine hasredilemeyeceği; dostluk, yakınlık, himâye, nesep, sorumluluk, miras ve sosyal bağlılık gibi çok yönlü hukuki ve içtimâi anlam katmanlarını bünyesinde barındırdığı gösterilmiştir. Dolayısıyla klasik kaynaklarda geçen mevlâ nitelemelerinin mutlak ve tek tipten ibaret olmayıp bağlama göre değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Nitekim bölümde 'ıtâka, İslâm, hilf, muvâlât ve 'asabe mevlâlığı gibi farklı velâ bağlarının tarihî ve hukukî mahiyetleri açıklanmış; âlimlerin bu hususlaki tasnifleri karşılaştırılarak kavramın zaman içerisinde şekillenen dinamik yapısı ortaya konulmuştur.

Mevâlîye yönelik tarih boyunca dile getirilen eleştiriler incelendiğinde ise bu itirazların tek yönlü bir bakış açısıyla ele alınamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal statü, ilmî yeterlilik, dil hakimiyeti ve İsrâiliyat etkisi gibi başlıklar altında toplanan eleştirilerin önemli bir kısmının, dönemin tarihî, siyasî ve sosyolojik şartlarının bir yansıması olduğu görülmektedir. Buna karşılık aynı dönemde mevâlî arasından yetişen ve İslâm ilim geleneğinde otorite kabul edilen muhaddis, müfessir, fakih ve dil âlimlerinin varlığı, söz konusu genellemelerin bütün mevâlî için geçerli olmadığını açıkça kanıtlamaktadır. Bu durum, ilmî üstünlüğün etnik yahut sosyal kimlikten ziyade ehliyet, liyakat ve rivayet esasına dayandığını göstermektedir.

Ehl-i kitap kökenli bazı şahısların Müslüman olmadan önceki bilgi birikimlerinin sonraki rivayetlerine etkisi ve İsrâiliyat meselesi de bölümde özel olarak tahlil edilmiştir. Bu bağlamda ileri sürülen iddiaların bütün mevâlî râvilere teşmil edilmesi ilmî açıdan isabetli görünmemektedir. Nitekim İbn Abbas'ın bizzat Ehl-i kitaptan dinî bilgi alınmasını nehyeden sahih beyanları, onun ilim anlayışının doğrudan Kur'an ve sahih sünnet merkezli olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İbn Abbas'ın mevâlîsi vasıtasıyla nakledilen haberlerde İsrâiliyat etkisinin mevcudiyeti, ancak somut rivayetler ve isnad verileri üzerinden yapılacak özel araştırmalarla netleştirilebilecektir.

İbn Abbas'ın mevâlîsi özelinde yürütülen incelemeler ise bu genel çerçevenin somutlaşmasını sağlamıştır. Ricâl kaynaklarındaki kayıtlar taranarak doğrudan İbn Abbas'ın mevlâsı olanların yanı sıra, ailevî bağlar veya farklı nispetler sebebiyle bu grupta zikredilen yahut mevlâlığı şüpheli görülen isimler ayrıştırılmıştır. Ayrıca râvilerin rivayet trafiği ve cerh-ta'dîl durumları incelendiğinde; mevlâ nispetinin her zaman fiilî rivayet faaliyetine tekabül etmediği ve bu râvilerin rivayet değeri bakımından her zaman birbirine benzer bir yapıda bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu durum, İbn Abbas'ın mevlâsı olma kaydının tek başına bir kıstas olamayacağını; her râvinin adâlet, zabt ve isnad yapısı muvacehesinde müstakil olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda İkrime örneği son derece dikkat çekicidir. İbn Abbas'ın ilim mirasını aktarmadaki kilit rolüne rağmen kaynaklarda İkrime hakkında hem takdir hem de tenkit içeren farklı görüşler yer almaktadır. Bu durum, mevâlî kimliğindeki râvilerin sosyal statüleri üzerinden toptancı bir yaklaşımla değil,

doğrudan gösterdikleri ilmî performans ve rivayet yetkinlikleri üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini açıkça kanıtlamaktadır.

Netice itibarıyla bu bölümde ulaşılan bulgular; mevâlîye yöneltilen genel tenkitlerin veya İsrâiliyatın hadis rivayetlerine mevâlî sebebiyle girdiği yönündeki teorik iddiaların, İbn Abbas'ın mevâlîsine mutlak bir ilke olarak doğrudan uygulanamayacağını ortaya koymaktadır. Bölüm boyunca elde edilen bu temel veriler; araştırmanın bundan sonraki safhasında teorik tartışmalardan pratik uygulamaya geçilerek, İbn Abbas'ın mevâlîsi vasıtasıyla nakledilen rivayetlerin isnad ve metin analizine tabi tutulması için gerekli zemini hazırlamıştır.

4. HİCRÎ İLK ÜÇ ASIR İBN ABBAS'IN MEVÂLİ RİVAYETLERİ

Bu bölüm, İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi aracılığıyla nakledilen rivayetlerin hicrî ikinci ve üçüncü asırlar boyunca geçirdiği muhtemel dönüşüm ve seyri, kaynakların kronolojik sıralamasına uygun şekilde tespit ve tahlil etmeyi hedeflemektedir. Hadislerin tasnif edildiği kaynağın musannif tarafından hangi tarihlerde te'lif edildiğini tespit etmek her zaman mümkün olmadığı için, çalışmada eser sahiplerinin vefat tarihleri esas alınacaktır. Çalışmanın ilk aşamasında, 'müellifinin vefat tarihine göre' hicrî ikinci asrın sonuna kadar tarihlenen eserlerde, İbn Abbas'a isnad edilen ve tespit edilebilen tüm mevâlî râvileri üzerinden nakledilen rivayetler derlenerek bir bütün hâlinde sunulacaktır. İkinci aşamada, üçüncü asır kaynaklarına geçildiğinde, rivayet külliyatının büyük ölçüde İkrime, Miksem ve Küreyb gibi rivayet sayısı açısından önde gelen üç mevlâsında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölümde, tezin sınırları açısından sayıca oldukça fazla olan bu rivayetlerin tam metinleri yerine, konu dağılımları ve genel sıhhat durumları özetlenerek ikinci asır rivayet havuzuyla ana hatları itibarıyla ne ölçüde süreklilik veya farklılaşma gösterdikleri ortaya konacaktır. Bu çerçevede elde edilen somut veriler, beşinci bölümde gerçekleştirilecek karşılaştırmalı tahliller ve dönemsel kıyaslamalar için temel bir zemin teşkil edecektir. Nitekim bu bölümde ortaya konulacak veriler; İbn Abbas'tan daha önce nakledilmeyen rivayetlerin, başka râvilerden nakledildiği hâlde sonradan ona isnad edilen rivayetlerin, çeşitli ilave ve tasarruflarla değişime uğrayan nakillerin ve önceki dönem rivayetlerine muhalif rivayetlerin tespit edilmesine imkân sağlayacak; böylece İbn Abbas rivayetlerinin tarihî süreç içerisinde geçirdiği muhtemel değişim ve dönüşümlerin beşinci bölümde yapılacak karşılaştırmalı değerlendirmeler çerçevesinde incelenmesine esas teşkil edecektir.

4.1 Hicrî İkinci Asır Rivayetleri

Bu bölümde, İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla gelen rivayetlerin hicrî üçüncü asrın başına (yaklaşık h.200/ 815) kadar derlendiği temel eserlerdeki durumu incelenecektir. Çalışmanın kronolojik çerçevesini belirlemek amacıyla, bir hadis kaynağının dönemsel konumu müellifinin vefat tarihi esas alınarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda

İmam Şafiî (ö. 204/820) öncesi kaynaklar 'üçüncü asra kadarki kaynaklar' kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu dönem, hadislerin geniş çapta tedvin edilip tasnif edilmeye başlandığı, ancak *Kütüb-i Sitte* gibi daha sonraki sıkı tenkit ve seçme süreçlerinin henüz nihaî şeklini almadığı bir ara dönemi temsil etmektedir. Bu bölümde İbn Abbas'ın tüm mevâlîsinin rivayetleri toplanacak, İbn Abbas'tan en fazla rivayette bulunan İkrime, Miksem, Küreyb, Rişdîn gibi râvilerin rivayetleri listelenecektir. Rivayet sayıları daha sınırlı olduğu ve isnadlar âlî olduğu için seneddeki râvilerin tümü ayrıntılı ele alınacak; ayrıca rivayetlerin isnadında ve metninde özetlemeye gidilmeden rivayetler dorudan sıralanacaktır. Rivayetlerin sıhhatini belirten hükümlerde ise musannif veya muhakkik tarafından bir hüküm belirtilmemişse *Cevâmi'ul-kelim* programından istifade edilecektir.

4.1.1 Tahâretle İlgili Rivayetler

Tahâretle ilgili Simâk'ın İkrime'den, onun İbn Abbas'tan naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Deri tabaklandığı zaman dinen temiz hâle gelmiş olur".[420]

Bu rivayetin râvisi olan Simâk b. Harb ez-Zühlî (ö. 123/741) hakkındaki görüşler farklıdır. Cerh ve ta'dîl kaynaklarında onun 'sika' (güvenilir) olduğu yanında, 'sûü'l-hıfz' (hafızası kötü) olduğu, 'câizü'l-hadîs' olduğu ve İkrime'den rivayetlerini İbn Abbas'a doğrudan bağladığı da söylemiş, ama buna rağmen "kimse onun hadisini terk etmedi" diye de eklenmiştir. Bu görüşler yanında Ahmed b. Hanbel: "Simâk'ın hadisi Abdülmelik b. Umeyr'in hadisinden daha sahihtir"[421] demiştir. Ancak Bezzâr (ö. 292/905): "Onun rivayetlerini terkeden birisini görmedim. Ama o ölümünden önce değişti"[422] diyerek onun hayatının genelinde hadisi kabul edilen bir râvi iken, yaşlılığa bağlı olarak *ihtilâta* (karıştırma) düştüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak Simâk hakkındaki kanaat 'sadûk, sâlih'[423] olduğu yönünde olduğu için rivayetin isnadı hasendir.

[420] Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud (Mısır: el-Âdâb, ts.), Kitabü't-tahârât: 37.
[421] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 12/119.
[422] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 2/121.
[423] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/232.

Benzer diğer rivayette Simâk'ın İkrime'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) Sevde'ye (ö. 23/644) ait ölmüş bir koyunun yanına uğrayınca buyurdu ki: "Bunun sahiplerine ne oluyor da (böylece bırakmışlar.) Onun derisinden istifade etseler ya. Bunun üzerine hayvanın derisini yüzdüler de onu kırba yapıp, çürüyüp eskiyinceye kadar (kullandılar)."[424] Rivayetin isnadı hasendir.

4.1.2 İbadetlerle İlgili Rivayetler

Namazda secde hakkında İkrime'nin İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Yedi kemiğim üzerinde (alın - iki el – iki diz – iki ayak) secde etmem ve namazda saçımı ve elbisemi düzeltmemem bana emredildi".[425] Rivayet doğrudan İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime'den aktarılmıştır. İkrime'nin sika olduğu belirtilmiş olup, rivayetin isnadı sahihtir.

Cemaatle namaz hakkında Heysem'in İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre "Nebî (s.a.v.) bir adama namaz kıldırdı. Bu namazda adam Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında durdu; bir kadın da adamın arkasında durdu. Peygamber (s.a.v.) onlarla cemaatle namaz kıldı".[426] Rivayeti İkrime'den aktaran Heysem b. Ebü'l-Heysem'dir (ö. ?). Heysem hakkında Ebû Hâtim (ö. 277/890) 'hadiste sikadır ve sadûktur' derken, İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.[427] Şu'be ondan rivayette bulunmaya teşvik etmiş, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de onu övmüştür. İbn Maîn (ö. 233/847) onun *sika* olduğunu belirtmiştir.[428] Tüm râvileri sika olan bu rivayetin isnadı sahihtir.

Namazların cem' edilmesiyle ilgili Hüseyin'in Yahyâ b. Ebû Kesîr'den (ö. 129/747), onun İkrime'den, onun İbn Abbas (r.a.)'dan aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.) seferdeyken öğle ve ikindiyi cem' ediyordu. Binek sırtında yolculuk hâlinde olduğunda da akşam ve yatsıyı cem ediyordu".[429] Hüseyin b. Zekvân el-Muallim (ö. 145/762) için İbn Ebû Hâtim, İbnü'l-Medînî gibi münekkitler 'sika'

[424] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü't-tahârât: 38.
[425] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü's-salât: 30.
[426] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü's-salât: 52.
[427] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 30/369.
[428] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 11/91.
[429] İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, 226 (No:194).

demişlerdir.[430] Râvilerden Yahyâ b. Ebû Kesîr hakkındaki genel görüş ise 'sika' olduğu yönündedir. İbn Hacer (ö. 852/1449) onun sika olması yanında tedlis ve irsalleri olduğunu belirtmiştir.[431] Hadisin isnadı sahihtir.

Namazda huşû ile ilgili Ebû Ömer b. Hayeveyh ve Ebû Bekir el-Verrâk bize Yahyâ'dan, o tahdîsen Hüseyin'den, o Abdullah b. Mübarek'ten, o ise bir adamdan nakletti. Onun ise İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Tefekkür (eden bir kalp ile) kılınan iki rek'atlık ölçülü bir namaz, gafil bir kalp ile bir gece (boyunca) namaz kılmaktan daha hayırlıdır" [432]

Râvilerden Ebû Ömer/Amr Hayeveyh (ö. 381/991) Muhammed b. Abbas b. Muhammed b. Zekeriyyâ b. Yahyâ b. Muaz Bağdatlıdır. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) onun 'sika' olduğunu nakletmiştir.[433] Ebû Bekir el-Verrâk er-Rîvencî (ö. 362/972) hakkında 'kesîrül-hadîs' ve rivayette ise sadûktu'[434] denilmiştir. Râvilerden Yahyâ (ö. 318/930) ise Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur'un (ö. 158/775) mevlâsı olup, onun için hadiste 'imam, sika, sebt, hâfız' denmiştir. Genel görüş onun 'sika' olduğu yönündedir.[435] Abdullah b. Mübarek'ten önce adı geçen son râvi olan Hüseyin b. Hasan b. Harb (ö. 246/860) ise İbn Mübarek'in ashâbındandır. Kendisi için sadûk diyenler olsa da, genel olarak 'sika' olduğu yönünde kanaat belirtilmiştir.[436] Senette 'bir adam' şeklinde geçen kişi ise meçhûldür. Bu sebeple rivayetin isnadı zayıftır.

Secde konusunda Üsâme b. Zeyd (ö. 153/770) bize İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan haber verdi. İbn Abbas (el-Kalem 68/42) ayetinde geçen *"O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar"* ifadesi hakkında şöyle dedi: "Acı ve sıkıntı günüdür"[437] yorumunda bulunmuştur. Râvilerden Üsâme b. Zeyd hakkındaki yorumlar muhteliftir. Hafızasına yönelik eleştiriler sonucu, hadislerinin yazılabileceği, ancak hüccet olmayacağı yönündeki yorumlarla beraber, 'sika' olduğuna dair görüşler de belirtilmiştir. Ancak çoğu münekkit tarafından onun

[430] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/52.
[431] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 596.
[432] Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ, thk. Habîbullah A'zamî, ts., 97 No: 288.
[433] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/205.
[434] Sem'ânî, *el-Ensâb*, 6/222-223.
[435] Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 7/348.
[436] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/190.
[437] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ*, 2/105 Bâbu sıfati'n-nâr 79.

hakkında ‘leyse bihî be’s, zayıf, hata yapıyor, leyse bi’l-kavî, sadûk’ gibi yorumlar ağırlıktadır.[438] Bu sebeple rivayetin isnadı hasendir.

Hac ibadeti hakkında Matar’ın İkrime’den, onun İbn Abbas’tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas (r.a.) dedi ki: “Ukbe’nin kız kardeşi yürüyerek haccetmek için adakta bulundu. Ukbe Resûlullah’a (s.a.v.) bu durumu şöyle sordu: Kız kardeşim gücü yetmeyeceği halde yürüyerek haccetmek için adakta bulundu (ne dersiniz)? Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Allah senin kız kardeşinin yürümesine muhtaç değildir. Binekle haccetsin ve bedene (kefâret olarak kesilen büyük veya küçükbaş hayvan) kurban etsin”.[439] Rivayette adı geçen Matar b. Tahmân el-Verrâk (ö. 129/746) ricâl âlimlerinin çoğunluğu tarafından ‘sadûk’ olarak adlandırılmış; Atâ’dan yaptığı rivayetler konusunda ise zayıf olduğu belirtilmiştir.[440] Rivayetin isnadı hasendir.

İhram yasaklarıyla ilgili Matar’ın (ö. 129/746) Katâde’den (ö. 117/735), onun İkrime’den, onun İbn Abbas’tan (r.a.) aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: “Ebû Bekir Sıddîk’in karısı -Esmâ bint Umeys- (ö. 40/660) ihramlı iken doğum yaptı. Onun için diğer hacıların yaptığı her şeyi yapması fakat Kâbe’yi tavaf etmemesi, Safa ve Merve arası sa‘y yapmaması emredildi. Temizlendiği zaman Kâbe’yi tavaf etti ve Safâ Merve arası sa‘yini yaptı”.[441] Râvilerden Matar ‘sadûk’, Katâde ‘sika’, rivayetin isnadı ise hasendir.

Yine ihram yasaklarıyla ilgili İmam Mâlik, Sevr b. Zeyd ed-Dîlî’den (ö. 135/752), o İbn Abbas’ın mevlâsı İkrime’den aktarmıştır. Râvi: Zannedersem (İkrime) bunu ancak İbn Abbas’tan rivayet etmiştir diyerek şöyle söyledi: “Kim ki eşi ile ifâza (tavafı) öncesinde cinsel temasta bulunursa, o kişi (kefâret olarak) bir umre yapar ve bir kurban keser”.[442] Rivayetin isnadı sahihtir. Diğer rivayette ise İmam Mâlik’in İkrime’ye karşı tavrı dikkat çekmektedir. Şöyle ki rivayetin doğrudan İkrime’den aktarılması yerine Rebîa rivayeti zikredildikten sonra İkrime rivayetiyle aynı olduğu belirtilmiş, yani

[438] Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, 1/174.
[439] İbrâhim b. Tahmân, *Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân*, 80 (Hadis No: 29); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/38 (No. 2134). Behz, Hemmâm, Katâde, İkrime tarikiyle ve Yezîd, Hemmâm, Katâde, İkrime tarikiyle 4/42 (No. 2139); 5/37 (No. 2834) Abdüssamet, Affân, Hemmâm, Katâde, İkrime.
[440] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 534.
[441] İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, 208 (No: 170).
[442] Mâlik b. Enes Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, el-Muvatta’, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Daru’l-İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, 1406), 1/384 (No: 156).

İkrime rivayeti dolaylı olarak aktarılmıştır. "Malik'ten nakledildiğine göre o, İkrime'nin İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiği gibi bir sözü Rebîa b. Ebû Abdurrahman'dan işittiğini söyledi. Malik dedi ki: "Bu konuda duyduğum en güzel söz budur. Malik'e ifâza (yani farz olan ziyâret) tavafını unutup, Mekke'den çıkarak evine dönen kişinin durumu hakkında soruldu. Malik şöyle dedi: Bence henüz hanımı ile ilişkiye girmemiş halde ise dönüp ifâzasını yapar. Eğer ilişkiye girmişse, dönüp yine ifâzasını yapar, sonra (kefâret/ceza olarak) umre yapar ve bir kurban keser. Kurbanlığını Mekke'den alması ve Mekke'de kesmesi şart değildir. Ancak umre ibadeti sebebiyle kurbanlığını yanı sıra götüremezse, onu Mekke'den satın alıp onu Hil'e (mîkat sınırlarının içinde harem bölgesinin dışında kalan ara bölgeye) çıkarsın. Sonra onu Mekke'ye (yani harem bölgesine) göndersin, daha sonra onu orada kessin".[443]

Rivayette geçen Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753?), Rebîatü'r-rey adıyla meşhurdur. İmam Mâlik'in fıkhını aldığı hocası olan Rebîa, re'y fikri sebebiyle birtakım eleştiriler almıştır. Ancak İclî onun için 'sika' demiştir.[444] Onun için 'fıkıh ve hadiste hâfız'[445] denmiş ve birçok muhaddis onun için 'sika' demiştir.[446] Rivayetin isnadı sahihtir.

Hac ve kurbanla ilgili es-Serî b. Yahyâ'nın Ya'lâ'dan, onun Süfyân'dan naklettiğine göre Miksem, İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediğini söyledi: "Resulullah (s.a.v.) içinde Ebû Cehil'i develerinin de olduğu yüz deveyi (önüne katıp) sürdü".[447] Rivayetin isnadı hasendir. Rivayet bazı lafız farklılıklarıyla birçok kaynakta yer bulmuş, Tirmizî'deki rivayette, rivayetin en uzun nakillerinden birisi aktarılmıştır. Tirmizî hadisin 'garîb' olduğunu belirtmiştir. Rivayetin lafzında ise hac yolculuğunda bulunan Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında 63 devenin olduğu, Hz. Ali'nin Yemen tarafından diğer develeri (27 deve) getirdiği, bunların arasında Ebû Cehil'e ait devenin de olduğu ve devenin burnunda (بُرَةٌ مِنْ فِضَّة) 'büra' adı verilen gümüş halkaların bulunduğu geçmektedir. Bu

[443] Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, el-Muvatta', 1/384 (No: 157).
[444] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 158.
[445] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422), 9/414.
[446] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 9/123-125.
[447] İbni İyâs b. Harmele b. İyâs eş-Şeybânî Serî b. Yahyâ, *Ehâdisu's-Serî b. Yahyâ*, thk. Âmir Hasan Sabri (Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 130 (No: 129).

rivayete göre deve kesildikten sonra pişirilmiş ve Peygamber (s.a.v.) de bu etin suyundan içmiştir. Elbânî bu hadis için 'sahih' hükmü vermiştir.[448]

Kur'an tilâvetiyle ilgili Ebû Ömer Hayeveyh bize Yahyâ Hüseyin'den, o Abdullah'tan, o Fıtr'dan o Hakem'den, o Miksem'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletti. Buna göre İbn Abbas dedi ki: "Sizden birisini her harfine on hasenât alacağı halde çarşısından veya bir işinden evine döndüğü zaman Kur'an okumaktan alıkoyan nedir?" [449] Rivayetin isnadı hasendir. Râvilerden Hayeveyh (ö. 381/991) 'sika'dır. Yahyâ b. Muhammed b. Sâid b. Kâtib (ö. 318/930) ve Hüseyn b. el-Hasan b. Harb (ö. 246/860) de 'sika'dır. Hüseyin, Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) ashâbındandır. Bu rivayette öncekilerden farklı olarak adı geçen tek râvi olan Fıtr b. Halîfe el-Mahzûmî (ö. 151/768) hakkında "Şiî olduğu, sadûk olduğu gibi yorumların yanında, Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn'in onu tevsîk ettiği de aktarılmıştır. Onunla ilgili 'zâiğ (زائغ) yani kalbinde eğrilik var; sika değil, ihticâc olunmaz'[450] denilirken, 'Şia'dan olduğu'[451] üzerinde vurgu yapan münekkitler, 'onun rivayetlerini terk etmenin tek sebebi mezhebinin kötülüğüdür' şeklinde tenkidlerinde bulunmuşlardır. Nesâî onun hakkında bir defasında 'leyse bihî be's' derken diğer görüşünde 'sika ve hafız' demiştir".[452]

Resûlullah'ın gece namazı hakkındaki rivayete göre Mâlik, Mahreme b. Süleyman'dan, o İbn Abbas'ın mevlâsı Küreyb'den aktardı. Buna göre İbn Abbas ona Hz. Nebî'nin (s.a.v.) eşi Meymûne (vâlidemizin) evinde sabahladığını haber verdi. O İbn Abbas'ın teyzesiydi. (İbn Abbas) dedi ki: "Başımı Resûlullah (s.a.v.) yastığının kenarına koyarak yattım. Peygamber (s.a.v.) ve ailesi de (yatağın) diğer yanlarına yattılar. Resûlullah (s.a.v.) uyudu. Gece yarısında, ya az öncesinde veya az sonrasında uyanıp, (uykusu açılsın diye) elleriyle yüzünü ovaladı. Sonra Âl-i İmrân sûresinin son 10 ayetini okudu. Sonra kalkıp, asılı duran kırbadan abdest aldı. Abdestini de güzelce aldı. Ardından (vitir) namazını kıldı. İbn Abbas dedi ki: Ben de kalkıp onun yaptığı gibi yaptım. Sonra gidip yanında durdum. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) sağ elini başımın üstüne koyduktan sonra sağ kulağımı kıvırdı. Sonra iki rek'at namaz kıldı. Sonra iki rek'at. Sonra iki rek'at. Sonra tek rek'at kıldı ve müezzin gelip (sabah ezanını

[448] Tirmizî, "Kem hacce'n-Nebî", 1 (No:815).
[449] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ*, 1/278 (No: 807).
[450] Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, 2/515-516.
[451] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 448.
[452] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/364.

okuyuncaya) kadar yattı. (Ezan okununca) kalkıp, (kıraati kısa tutarak, sabah namazının) iki rek'at (sünnetini) kıldı. Sonra çıkıp sabah namazının (farzını) kıldırdı."[453] Râvilerden Mahreme b. Süleyman el-Vâlibî (ö. 130/747) hakkında Yahyâ b. Maîn 'sika' demiştir.[454] Mahreme'den İmam Mâlik rivayet nakletmiştir. Kudeyd'de (Harûrîlerce) katledilmiştir.[455] Rivayetin isnadı sahihtir.

Namazın cem edilmesiyle ilgili Malik b. Enes, Mûsa b. Ukbe'den (ö. 141/758), o İbn Abbas'ın mevlâsı Küreyb'den, onun ise İbn Abbas'tan aktardığına göre İbn Abbas Üsâme b. Zeyd'i şöyle derken duyduğunu söylemiştir: "Resûlullah (s.a.v.) Arafat'tan ayrılıp, (Müzdelife'de) vadiye ulaşınca deveden inip bevletti. Abdesti uzatmadan hafifçe aldı. Ben: 'Namaz mı (kılacağız) ey Allah'ın Resûlü?' diye sordum. 'Önündeki namaz (vaktinde Müzdelife'de cem edeceğiz)' dedi ve devesine bindi. Müzdelife'ye gelince devesinden indi. Ardından tekrar abdest aldı. Bu sefer abdesti uzun uzun aldı. Sonra namaza duruldu ve akşam namazını kıldı. Ardından herkes devesini evinin önünde çökertti. Sonra yatsı namazına duruldu ve Peygamber (s.a.v.) namazını eda etti. Peygamber (s.a.v.) bu iki (namaz) arasında başka hiçbir namaz kılmadı."[456] Rivayette daha önce adı geçmeyen tek râvi olan Mûsa b. Ukbe b. Ebû Ayyaş cerh ve ta'dîl âlimlerinin nerdeyse tamamınca 'sika' olarak zikredilmiş; hem hadis, hem fıkıh, hem de meğazî alanında âlim olduğu belirtilmiştir. İbn Ebû Hayseme (ö. 279/892-93), Ahmed b. Hanbel, Abbas ed-Dûrî, Yahyâ b. Maîn, İclî, Nesâî ve diğer birçok âlim onun için 'sika' demiştir. Ebû Hâtim de onun için 'sika' demiş, ayrıca 'sâlih' ifadesini eklemiştir.[457] Yukarıdaki Mûsa b. Ukbe rivayetinin aynısı başka kaynaklarda da[458] nakledilmiştir. Rivayetin isnadı sahihtir.

Benzer rivayeti neredeyse aynı lafızlarla Muhammed, İbn Abbas'ın mevlâsı Küreyb'den, o Üsâme b. Zeyd'den aktarmıştır. Üsâme İbn Zeyd (r.a.) önceki rivayetin başını aynen naklettikten sonra sonunda "…Sonra Kurban Bayramı sabahı Fazl Resûlullah'ın peşi sıra gitti" demiştir. Küreyb dedi ki: Abdullah b. Abbas bana

[453] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1406, 1/121.
[454] Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 3/220.
[455] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî İbn Mencûye, Ricâlü sahîh-i Müslim, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dârül-Ma'rife, 1407), 2/243.
[456] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1406, 1/400 (Hadis No: 197).
[457] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 29/115-120.
[458] İbn Vehb Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, el-Câmi', thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalip (Dârü'l-Vefâ, 1425), 66 (No: 91).

Fazl'dan 'Resûlullah'ın Akabe cemresini taşlayıncaya kadar telbiye okuduğunu' haber verdi.[459] Bu rivayet yukarıda Muvatta'da geçen rivayetler arasında yer alan Üsâme rivayetinin bazı lafız farklılıklarıyla neredeyse aynısıdır denilebilir ve isnadı sahihtir.

Çocuğun haccı hakkında Mâlik, Mûsâ b. Ukbe'den, o İbn Abbas'ın mevlâsı Küreyb'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletti. Buna göre: "Resûlullah (s.a.v.) devesinin hevdecinde (taht-ı revânında oturan) bir kadına rastladı. Kadına bu Resûlullah'tır (s.a.v.) denildi. Bunun üzerine kadın çocuğun iki yanından tutup kaldırarak: 'Ey Allah'ın Resulü! Bu (küçük çocuğun) haccı da hac (sayılır) mı?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v.): 'Evet. Hatta (ona yaptırdığın için) sana da bir ecir vardır' buyurdu".[460] Rivayetin isnadı sahihtir.

Şeytan taşlamayla ilgili İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776) İbn Abbas'ın mevlâsı Şu'be'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre "Resûlullah (s.a.v.) İbn Abbas'ı Kurban Bayramı'nın ilk günü ailesi (kadın ve çocuklar) ile Mina'ya gönderdi. Onlar fecirle birlikte cemerâtta şeytan taşladılar."[461] Râvilerden İbn Ebû Zi'b sikadır. Yukarıdaki rivayetin aynısı yine İbn Vehb'in (ö. 197/813) *el-Câmi'*inde[462] de zikredilmiştir. Ancak rivayetin bu isnadı zayıftır.

Arefe günü oruç tutmakla ilgili rivayete göre Ebû Mus'ab bize Malik b. Enes'ten, o Ömer b. Ubeydullah'ın mevlâsı olan Ebû Nadr'den, o Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olan Umeyr'den, o Ümmü'l-Fazl bint Hâris'ten nakletti ki: "İnsanlar Ümmü'l-Fazl'ın yanında Resûlullah'ın (s.a.v.) Arefe günü oruçlu olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiler. Bazıları 'o oruçludur' derken, bazılarıysa 'oruçlu değildir' dediler. Bense Resûlullah'a (s.a.v.) bir bardak süt gönderdim. Resûlullah (s.a.v.) Arafat'ta devesinin üzerinde dururken o sütten içti"[463] Diğer rivayette 'iftar etti'[464] denilir. Muhammed şöyle dedi: "Kim isterse Arefe günü oruç tutar, kim isterse iftar eder. Oruç gönüllüdür.

---

[459] Ebû İshâk/Ebû İbrâhim İsmâil b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî el-Medenî, *Hadîsu Ali b. Ca'fer es-Sa'dî an İsmâil b. Ca'fer el-Medenî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418), 372 (Hadis No: 317).
[460] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1406, 1/422.
[461] İbn Vehb, Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, Muvatta' (Bir bölümü), thk. Hişâm İsmâil es-Sînî (ed-Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1420), 51 (No: 95).
[462] Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, el-Câmi', 1/68 (Hadis No: 97).
[463] Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvatta-ı İmam Mâlik Rivayet-i Ebû Mus'ab ez-Zührî*, thk. Beşşar Ma'rûf - Mahmud Muhammed Halî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/343 (Hadis No: 891); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/313 (No. 2517).
[464] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/195 (No. 13383). Ebû Bekir, İsmâil b. İbrâhim, Eyyûb, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan gelen bu rivayette 'أَفْطَرَ رَسُولُ اللهِ' 'Resûlullah iftar etti' ifadesi geçer.

Eğer oruç tutmak, kişiyi o gün dua etmeye engel olacak kadar zayıflatıyorsa, o halde iftar etmek oruçtan daha hayırlıdır".[465]

4.1.3 Sosyal ve Ahlâkî Konular

Muhannes hakkında Ahmed b. Hâlid bize Ebû Yakub'dan o Abdürrezzâk'tan (ö. 211/826-27), o Ma'mer'den, o Yahyâ b. Ebû Kesir'den ve Eyyûb'dan, o İkrime'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) kadınlaşmış erkeklere ve erkekleşmiş kadınlara lânet etti".[466] Râvilerden Ahmed b. Hâlid el-Kurtubî (ö. 322/933) 'Endülüs âlimlerinden, imam, hâfız, Endülüs'ün muhaddisi' şeklinde vasıflandırılmış sika bir râvidir.[467] Ebû Ya'kub ed-Deberî (ö. 285/89812) için 'sadûk'[468] 'hafızlardan bir kısmı onunla ihticâc etti'[469] denilmiştir. Râvilerden Yahyâ b. Ebû Kesîr et-Tâî (ö. 129/747) için 'sikadır ve ashâb-ı hadisten sayılır' denilirken, diğer yandan onun mürselleri olduğu ile ilgili az da olsa görüş[470] belirtilmiştir. Rivayetin isnadı hasendir.

Yine aynı husuta Abdürrezzâk'ın aynı senedle İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kadınsı erkekleri (muhannesi) evlerinizden çıkarın." İbn Abbas dedi ki: "Resûlullah (s.a.v.) muhannesi (evinden) çıkardı. Ömer de muhannesi evinden çıkardı".[471] Bu rivayetin râvileri hakkında önceki rivayetlerde bilgi verilmiş olup, rivayetin isnadı sahihtir.

Cüzzamlı hasta hakkında Ebû Ömer b. Hayeveyh bize Ebû Ömer Hayeveyh'ten, o Yahyâ'dan, o Hüseyin'den o Abdurrahman'dan, o Süfyân'dan, o İbn Bükeyr'den, onun İkrime yoluyla İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre İkrime şöyle demiştir: İbn Abbas'a bir cüzzamlı adam geldi de ben onu kovdum. Bunun üzerine dedi ki: "Ne biliyorsun belki o senden daha hayırlıdır".[472] Rivayetin isnadı sahihtir. Râvilerden

---

[465] Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvatta'u Mâlik b. Enes bi-rivayet-i Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif (Mektebetü'l-İlmiyye, ty.), "Sıyâm", 369 (s. 129).
[466] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/242; Ebü'l-Hasen Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Hayder (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1410), 150 (No. 958).-
[467] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 15/240.
[468] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/181.
[469] Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, 1/69.
[470] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 31/504-510.
[471] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/242; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/28 (No. 2123). Yezîd, Hişam, Yahyâ, İkrime tarikiyle;
[472] Abdullah b. Mübârek, ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ, 1/355 (No: 1003).

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) hem hadis hem de ricâl alanında âlim olan bir isimdir. Aralarında Ali İbnü'l-Medînî, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân'ın da olduğu birçok ricâl âlimi tarafından tevsîk edilmiştir.[473] Süfyân ise Süfyân es-Sevrî'dir (ö. 161/778). Ricâl âlimleri onunla ilgili 'imam ve hâfız' demişlerdir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814): "Ashâb-ı hadis üç kişidir. Kendi dönemlerinde Abdullah b. Abbas, Şa'bî ve Sevrî'dir"[474] demiştir. Bu rivayeti İkrime'den aktaran İbn Bükeyr hakkında ise net bir bilgi yoktur. Zira İbn Bükeyr'in İkrime'den yaptığı tek rivayet yukarıda geçen rivayettir. Vefat tarihlerinden yola çıkarak bu kişinin Yahyâ b. Bükeyr (ö. 231/845) olduğunu düşünürsek, bu kişinin İkrime'yi duyma ihtimali kalmaz. Bir diğer ihtimal ise Mahreme b. Bükeyr b. Abdullah el-Eşec el-Kureşî'dir (ö. 159/775) ki vefat tarihleri arasındaki fark fazla da olsa İkrime'den hadis dinlemiş olabilir. Zira Mahreme de Medinelidir ve İkrime ile aynı dönemde yaşamış olan Nâfi'den (ö. 117/735) hadis nakletmiştir. Diğer bir benzer isim olan Yûnus b. Bükeyr (ö. 199/814) ise Kûfelidir. Yani hem zaman hem de mekân açısından İkrime'den hadis işitme ihtimali uzaktır. Rivayetin bir diğer tarikinde ise Merzûk b. Bükeyr et-Teymî adı geçmektedir ki, rivayette küçük lafız farklarıyla "belki o senden de benden de hayırlıdır" ifadesi geçmektedir.[475] Diğer bazı kaynaklardaki benzer rivayette ise isim 'Ebû Bükeyr' olarak geçmektedir.[476] Yukarıdaki rivayetin râvisi Merzûk Ebû Bükeyr olarak geçen isimse, ki en güçlü ihtimal bu gibi durmaktadır, onun için 'sika' denilmiştir.[477] Bu durumda muhtemelen önceki rivayetlerde adı 'İbn Bükeyr' olarak yazılan râvinin adında hata yapılmıştır.

Hibe ettiğinden dönmek hakkında İbn Mübarek, dedemin bize Hibban'dan, onun Abdullah'tan, onun Hâlid el-Hazzâ'dan, onun İkrime yoluyla İbn Abbas'tan naklettiğine göre Resûlullah'ın (s.a.v.): "Biz (Müslümanlara şunun gibi bir) kötülükle anılmak yakışmaz: (Şöyle ki birisi) hibe ettiği malı vermekten vazgeçmiş (ve onu verdiği kimseden geri almışsa), o kişi yediğini kusan ve sonra dönüp onu (kustuğunu) tekrar yiyen köpek gibidir"[478] buyurduğunu söylemiştir. Râvilerden Hâlid b. Mihrân

[473] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 6/281.
[474] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/219.
[475] Ebû Bekir Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hut (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/311 (No: 26400).
[476] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Tehzîbü'l-âṯâr ve tafṣîlü'ş-ṣâbit ʿan Resûlillâhi ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem mine'l-aḫbâr*, thk. Mahnud Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 3/29.
[477] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 10/87.
[478] Abdullah b. Mübârek, Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek, 1/123 Kefâretler ve nezirler 31 (No: 200).

Ebü'l-Münâzil el-Basrî el-Hazzâ' (ö. 141/758) hakkında ricâl kaynaklarında 'imam, hâfız, sika' denilmiştir. Enes b. Malik'i görmüştür. Onu tevsîk edenler arasında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Nesâî vb. daha birçok önemli isim vardır. Onunla ilgili sadece Ebû Hâtim er-Râzî'den 'hadisi yazılır ancak ihticâc olunmaz' şeklinde bir görüş nakledilmişse de Hâlid nerdeyse tüm ricâl âlimlerince tevsîk edilmiştir.[479] Rivayetin isnadı sahihtir.

Misafirliğin süresiyle ilgili Ubeyd b. Şerîk el-Bezzâr Bağdat'ta bize Nuaym b. Hammâd'dan (ö. 228/843), o Fazl b. Mûsâ'dan, o Rişdîn b. Küreyb'den, o babasından, o İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet etti ki: "Resûlullah (s.a.v.) Mina'da hutbe verdi ve hutbesinde şöyle buyurdu: 'Misafirlik üç gündür.'"[480] Rivayetin isnadı Rişdîn sebebiyle zayıftır. Temel hadis kaynaklarında daha sahih isnadlarla İbn Abbas'a isnad edilmeden nakledilmiştir.

Sakal tıraşı hakkında Hasan b. Arefe bize İbrâhim b. Süleyman Ebû İsmâil el-Müeddib'den, o Rişdîn b. Küreyb'den, o babasından, onun da İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Acemlere benzemeyin, sakalları (onlara benzetmeyip) değiştirin."[481] Bezzâr 'bu hadisin bu lafız ve tarik dışında naklini bilmiyoruz' demiştir. Rivayetin isnadı zayıftır.

4.1.4 Hadler ve Cezalar

Parmakların diyeti hakkında râvi dedesinden, o Hibbân'dan, o Abdullah'tan, o Şu'be'den, o Katâde'den, o İkrime'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bu ve bu (diyet durumunda) eşittir". Şu'be bunu söylerken serçe parmağı ve başparmağını gösterdi. Diyet uygulanırken bunlar için aynı ceza uygulanır".[482] İbn Mübarek'in *el-Müsned*'inde yukarıdaki rivayetin

[479] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/190-193.
[480] Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Hakîm el-Medînî Ebû Amr el-Isfahânî, *Cüz'ün fîhi ḳavlü'n-Nebî (s.a.v.) "Naḍḍarallahü'mrien semi'a meḳâletî feeddâhâ"* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1994), 39.
[481] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/384 (No. 5217).
[482] Abdullah b. Mübârek, *Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek*, 1/81 (Hadis No: 137); Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 150/ (No. 957); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/453 (No. 1999); 5/283 (No. 3220).

hemen sonrasında ise “Her bir parmak için, hangi parmak olduğu fark etmeksizin 10 deve diyet vardır” buyurulmaktadır.[483] denilmiştir. Rivayetin isnadı sahihtir.

Rivayette ‘dedem’ diye ismi belirtilmeyen râvi Ebü’l-Abbas el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî (ö. 303/915) *müsned* sahibi bir hadis hafızıdır.[484] Sem’ânî (ö. 562/1166) onun için ‘imam, mütkın, hâfız’ demiştir.[485] Abdullah b. Mübarek’in el-*Müsned’*indeki rivayetlerin senedlerinde ‘dedemden’ lafzıyla (حَدَّثَنَا جَدِّي) Hasan b. Süfyân’dan birçok rivayet nakledilmiştir. Rivayetin râvilerini kısaca ele alacak olursak, Hibbân b. Mûsâ b. Sevvâr el-Mervezî (ö. 233/847), Abdullah b. Mübarek’in (ö. 181/797) ashâbındandır. Buhârî ve Müslim ondan rivayet almıştır. Yahyâ b. Maîn onun için ‘lâ be’se bihî’ demiş, İbn Hibbân onu ‘*es-Sikât’*ta zikretmiştir.[486] İbn Hacer de onun ‘sika’ olduğunu belirtmiştir.[487] Rivayette adı geçen Şu’be ise meşhur Şu’be b. Haccâc el-Atekî’dir (ö. 160/776). Ricâl âlimlerinin tamamı ortak bir şekilde onun için ‘sika, sebt, hafız, mütkın, hüccet’ diyerek onu tevsîk etmişlerdir. Ayrıca onun rical konusundaki ilk çalışmaları yaptığını belirtmişlerdir.[488]

Dedemin bize Hibbân’dan, onun Abdullah’tan, onun Ma‘mer’den, onun Yahyâ’dan, onun İkrime tarikiyle İbn Abbas’tan aktardığına göre: Eslemli birisi Resûlullah’a (s.a.v.) gelip zina ettiğini itiraf etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Belki de sen (zina etmemiş de) sadece öpmüşsündür. Ya da sadece dokunmuşsundur. Ya da bakmışsındır”.[489] İbn Râhûye (ö. 238/853) rivayetinde lafız farklılıkları vardır.[490] Diğer bazı rivayetlerde ise Peygamber (s.a.v.) hırsızlığını itiraf eden adama bile ‘Belki çalmamışsındır’[491] demiş, üç defa sorduktan sonra cezası verilmiştir. Bu

[483] Abdullah b. Mübârek, Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek, 1/81 (No: 138).
[484] Mustafa Ertürk, “Hasan b. Süfyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 16/16/352-353.
[485] Sem‘ânî, *el-Ensâb*, 13/95.
[486] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 5/344.
[487] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 150.
[488] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 12/479-495.
[489] Abdullah b. Mübârek, *Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek*, 1/93 (Hadis No: 156); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/32 (No. 2129); 5/152 (No. 3019). Yezîd, Cerîr b. Hâzım, Ya’lâ b. Hâzım, İkrime tarikiyle gelen bu rivayetin sonunda ‘فَنِكْتَهَا؟ "، قَالَ: نَعَمْ. فَأَمَرَ بِهِ فَرُجِمَ…’ ‘İlişki oldu mu? Evet! Recmedilmesini emretti’ geçer. Müsnedü Ahmed, 5/139 (No. 2998); Ebû Muhammed Nasr el-Kissî (el-Keşşî) Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, thk. Subhî el-Bedrî Sâmerrâî - Mahmud Muhammed Halî es-Saîdî (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1408), 199 (No. 571).
[490] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/520 (No. 28582); Ebû Ya‘kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye-Müsnedü İbn Abbas*, thk. Muhammed Muhtâr Dırâr el-Müftî (Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1423), (No. 960). Rivayette İbn Mübârek: ‘Peygamber sanki Maiz’in zinanın ne olduğunu tam olarak bilmemesinden korktuğu için böyle söyledi’ der.
[491] Abdullah b. Mübârek, Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek, 1/85 (No: 144).

rivayet de Peygamber'in (s.a.v.) ceza konusunda deliller kesinleşinceye kadar acele etmemesi veya rahmet peygamberi olması ile bağlantılı görünmektedir.

Abdullah b. Mübarek'in rivayeti aldığı râvi olan Ma'mer, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö. 153/770), meşhur adıyla Ma'mer b. Râşid'dir. Yemen'de hadisi ilk tedvîn eden muhaddistir. En önemli hocaları İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Amr b. Dinar (ö. 126/744) ve Hemmâm b. Münebbih'tir (ö. 132/750).[492] Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ma'mer'in Zührî rivayetlerini aktaran en güçlü râvilerden olduğunu söylemiş ve onu tevsîk etmiştir. Yine İclî, Nesâî ve İbn Hibbân onun 'sika' olduğunu belirtmişlerdir.[493] Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) hakkında ise daha önce Ma'mer'in Cami'inde geçen rivayetler aktarılırken bilgi verilmişti.

İbn Vehb (ö. 197/812) bize el-Hâris b. Nehbân Eyyüb es-Sahtiyânî'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletti ki Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kim dinini değiştirise onu öldürün. Allah'ın azabı ile cezalandırma yapmayın".[494]

İbn Vehb için Ahmed b. Hanbel: "Semâ ile kıraati ayırır, şeyhlerinden rivayetleri sahihtir" derken, İbn Maîn ise onun sika olduğunu belirtmiştir. Cerh ve ta'dîl âlimlerinin ittifakla tevsîk ederek, kendisi için "hadiste imam, hüccet, sika vb. ifadelerle nitelediği[495] Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (ö. 248/862) ise "İbn Vehb yüz bin hadis nakletmiştir. Ondan daha çok rivayette bulunan ne Hicazlı, ne Şamlı, ne de Mısırlı hiç kimse görmedim. Bizde ondan yetmiş bin hadis vardır" demiştir. Diğer tüm münekkitler tarafından da onun hem hadiste hem de fıkıhtaki üstünlüğü ifade edilmiştir.[496] Râvilerden Hâris b. Nehbân el-Cermî (ö. 151/768) Basralıdır. İbn Hibbân onun için: "Önceleri sâlihlerdendi. Ancak sonra vehmi artınca hataları da arttı. Böylece (rivayetleri) ihticâc sınırından çıktı" demiştir. Yahyâ b. Maîn ise onun için 'leyse bişey'in' demiştir.[497] Sonuç olarak Hâris metrûk bir râvi olduğu için, bu rivayetin isnadı zayıftır.

[492] İbrâhim Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 27/27/552.
[493] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 28/303-310.
[494] İbn Vehb Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta', thk. Mikloş Moranî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 52 Mürted ani'l-İslâm 4, (No:80).
[495] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 1/340-355.
[496] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 16/277-286.
[497] İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/265-266.

Miksem'in İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Şüpheli durumlarda hadd uygulamayın" [498] Rivayetin isnadı hasendir.

Matar'ın, Hakem b. Uteybe'den, onun Miksem'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) hayızlı haldeki eşi ile cimâ eden adam hakkında şöyle buyurdu: "Bir dinar veya yarım dinar sadaka versin"[499] Râvilerden Matar 'sadûk', Hakem ise 'sika' dır. Dolayısıyla rivayette daha önce hal tercemesi hakkında bilgi verilmeyen râvi yoktur ve isnadı hasendir.

Yusuf babasından, o Ebû Hanife'den, o Hakem'den, o Miksem'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Fey' cimâdır (cinsel ilişki). Talâkın kesinleşmesi ise dört ayın tamamlanması ile olur". [500] Sözü edilen durum îlâ ile ilgilidir. Eşiyle dört ay ilişkiye girmemeye yemin eden kişi eğer bu yemininden dönmek isterse eşiyle ilişkiye (fey') girer ve evlilik devam eder. Eğer dört ay tamamlandığı halde hala ilişkiye girmemişse bu durumda boşanma gerçekleşmiş olur.

Rivayetin ilk râvisi olan Yusuf b. Ya'kup b. İbrâhim el-Kâdî (ö. 192/807) ve babası (İmam Ebû Yusuf'un) (ö. 182/798) hakkında İkrime rivayetlerinde bilgi verilmişti. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) rivayeti naklettiği Hakem b. Uteybe (ö. 113/731) hakkında ise yukarıda Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'inde geçen Miksem rivayeti zikredilirken bilgi verilmişti. Dolayısıyla bu rivayette daha önce adı geçmeyen bir râvi mevcut değildir. Önce verilen bilgiler ışığında bu hadisin râvileri hakkında, her ne kadar Ebû Hanîfe ile ilgili sebepleri tartışmalı bazı cerh ifadeleri mevcutsa da, olumsuz bir görüş söz konusu değildir. Rivayetin isnadı hasendir.

4.1.5 Âhiretle İlgili Rivayetler

Abdürrezzâk bize Ma'mer 'den, o İsmâil b. Ebû Saîd'den, o da İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime'den nakletti. İkrime şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

[498] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitâbü'l-Ḥudûd 4.
[499] İbrâhim b. Tahmân, *Meşyeḫatü İbrâhîm b. Ṭahmân*, 81 (No:30).
[500] Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ (Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Maarifi'n-Nu'maniyye, ts.), 149 (No:683).

"Cehennem ehlinden azabı en hafif olan kişi, ayağının altına konulan bir kor üzerinde durur ve o korun hararetinden beyni kaynar". Bunun üzerine Ebû Bekir Sıddîk: "Ey Allah'ın Resûlü! Onun suçu neydi ki bu cezaya uğradı?" diye sordu. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Onun bir hayvan sürüsü vardı. Bu sürüyü (hakkı olmayan) ekinlere salar ve onlara zarar verirdi. Allah, onun ekinini ve bir ok atımı veya bir taş atımı mesafesindeki çevresini korumuştu (zarar vermeyi haram kılmıştı). Malına dünyada haram karıştırarak yok eden ve böylece âhirette de kendini helâka sürükleyen kişi olmaktan sakının. Sonra şöyle devam etti: "Cennette makam bakımından en düşük olan kişi ise, cennete son giren kişidir. Gözünün görebileceği mesâfeye kadar, yüz yıllık mesafe boyunca etrafı altından köşkler ve inciden çadırlarla donatılmıştır. Bu yerlerin her karışı doludur. Ona her gün sabahtan akşama kadar yetmiş bin altın tabakta yemek sunulur. Her bir tabakta öylesine farklı bir tat vardır ki, sonrakinde aynı tat yoktur. O kişi, son tabaktaki yemeğe de ilk tabaktakine duyduğu iştahla yaklaşır. Eğer dünya halkı tamamıyla onun yanında konaklasaydı, ona verilen nimet hepsine yeterdi ve onun nimetinden hiçbir şey eksilmezdi".[501] Görüldüğü üzere rivayet İkrime tarafından doğrudan ref' edilerek nakledilmiştir. Dolayısıyla senedde irsâl vardır ve rivayetin isnadı zayıftır**.**

Bize Muhammed İbnü Rahme'den, o İbnü'l-Mübarek'ten o Zâide b. Kudâme'den (ö. 161/777) o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.), onun ise Kâ'b'dan (32/652-53?) naklettiğine göre Kâ'b şöyle demiştir: "Cennetü'l me'vâ'da yeşil bir kuş vardır ki şehidlerin ruhları onun içerisinde gezer".[502] Râvilerden İbnü Rahme sebebiyle rivayetin isnadı zayıftır.

Rivayetin başında adı geçen Muhammed'in kimliği ile ilgili iki ihtimal düşünülebilir; ki her ikisinin de Abdullah b. Mübarek'ten nakilleri vardır. Birincisi Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî'dir (ö. 226/840). Zehebî Buhârî'nin de kendisinden rivayet aktardığı, yani Buhârî'nin de şeyhi olan, adı geçen Muhammed'in kimliği ile ilgili şöyle demiştir: "Buhârî Muhammed'den Osman b. Ferkad tarikiyle gelen bir rivayeti aktarmıştır. Buradaki Muhammed için Muhammed b. Mukâtil'dir denildi. Yine bu kişi için Muhammed b. Selam veya Muhammed b. Ukbe olabileceği de söylendi. Ebû

[501] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/423 (No. 20898).
[502] Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, thk. Nezîh Hammâd (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1972), 59.

Hâtim (ö. 277/890) onun için ‘sadûk’, İbn Hibban ise ‘mütkın’ dedi.[503] Görüldüğü gibi Zehebî de bu kişinin kimliğini tespitteki zorluğu belirtmiştir. Ancak Muhammed b. Mukâtil hakkında genel olarak ‘sika’ veya ‘sadûk’ denilmiştir.[504]

İkinci ihtimal olan Muhammed b. Sellâm el-Beykendî (ö. 225/839) ise İbn Hibbân’ın sikalar arasında zikrettiği isimlerden birisidir.[505] Halîlî (ö. 446/1054) ‘onun sika olduğunu, İbn Uyeyne ve diğer bazı isimlerden hadis aldığını; bazılarınınsa onun hadisinin i’tibar için yazılabileceğini söylediğini’[506] aktarır. Bu iki ismin yaşadığı yerlere baktığımızda Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî Bağdat, Mekke ve Merv’de yaşamıştır. Muhammed b. Sellam ise Buhara ve Beykent’te yaşamıştır. Abdullah b. Mübarek ise Horasan, Merv, Yemen, Mısır, Şam, Basra ve Kufe’de bulunmuştur. Bu durumda Mervli olan Muhammed b. Mukâtil’in, yine Merv’de yaşamış olan, hatta Mervezî nisbeli Abdullah b. Mübarek’ten hadis aktarmış olması daha makul gözükmektedir. Zira hadisle ilgili kaynaklarda Muhammed b. Sellam el-Beykendî’nin doğrudan Abdullah b. Mübarek’ten aktardığı tek rivayet vardır. Bu da *el-Kifâye*’de geçen ve Resûlullah’ın “النَّدَمُ تَوْبَةٌ” (pişmanlık tevbedir) sözünün aktarıldığı rivayettir ki, bu haber başkaca hiçbir hadis kaynağında Muhammed b. Sellâm yoluyla İbnü’l-Mübarek’ten aktarılmamıştır. Dolayısıyla *el-Kifâye*’de geçen Muhammed b. Sellâm isminde (Allahu a’lem) hata yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir.[507] Zira Muhammed b. Mukâtil’in Abdullah b. Mübârek’ten naklettiği onlarca rivayet mevcut olmakla birlikte, burada sadece râvinin kimliğinin tespiti hedeflendiğinden söz konusu rivayetlerin kaynaklarına ayrıca temas edilmeyecektir. Bununla birlikte, Beyhakî’nin (ö. 458/1066) “yedi grup insan” (سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) rivayetinin sonunda yaptığı “Buhârî de Sahîh’inde bu hadisi Muhammed b. Sellâm’dan, Abdullah b. Mübârek tarikiyle rivayet etmiştir” şeklindeki açıklaması araştırıldığında, Buhârî dışında hiçbir kaynakta Muhammed b. Sellâm’ın bu hadisi Abdullah b. Mübârek’ten aktardığına dair bir kayda rastlanmamaktadır.[508]

[503] Zehebî, *Tezhîbu tehzîbi’l-kemâl*, 8/297.
[504] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 26/124.
[505] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/75.
[506] Halîlî, *el-İrşâd fî maʿrifeti ʿulemâ’i’l-hadîş*, 3/957.
[507] Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb Bağdâdî, el-Kifâye fî ʿilmi’r-rivâye (Haydarâbâd: Dâiretül-Maârifi’l-Osmâniyye, 1357), 360.
[508] Buhârî, "Kitâbu'l-Ḥudûd", 34 (No: 6806)).

Rivayette adı geçen bir diğer isim İbnü Rahme, Kâdih b. Rahme ez-Zâhid'dir (ö. ?). Kûfeli olup, İbn Adî onun 'Ebû Rahme' olarak künyelendiğini belirtir. İbn Hacer, İbn Rahme'nin merfû olarak Hz.Peygamber'e (s.a.v.) nisbet ettiği: "Cennetin kapısında Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah ve Alîyyün aḥî Resulûllah yazdığını gördüm" rivayetinin *mevzû* (uydurma) olduğunu belirtir. Yine Kâdih (İbn Rahme)'nin merfû olarak aktardığı: "Ebû Bekir vezirim ve benden sonra temsilcidir. Ömer sevdiğimdir ve benim lisânımla konuşur. Osman bendendir. Ali kardeşimdir ve sancağımın sahibidir" gibi birtakım rivayetleri aktararak bunların uydurma olduğunu belirtir. [509] İbn Hibbân (ö. 354/965) da aynı konulara değinmiş ve onun sika (güvenilir) kimselerden insanı etkilemeye müsait bazı sözler aktardığını, onun bu aktardıklarının terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İbn Hacer'in aktardıklarından farklı olarak da yine Kâdih'in İbn Abbas tarikiyle Resûlullah'a isnad ettiği "Kim ki Cuma namazından sonra 100 defa 'sübhânallahil-azîm vebihamdihî' derse Allah onun yüz bin günahını bağışlar. Ana babasının ise 24 bin günahını bağışlar"[510] gibi rivayetlerinin uydurma olduğunu belirtir. Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778) aktardığına göre Ezdî (Ebû Hâlid el-Ahmer) (ö. 189/804) ve diğerleri Kâdih için '*kezzâb*' demişlerdir. [511] Zâide b. Kudâme es-Sekafî (ö. 161/778) için Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) hadiste dört sebt vardır. Bunlar: Süfyân, Şu'be (b. Haccâc) (ö. 160/776), (Ebû Hayseme) Züheyr (b. Harb) (ö. 234/848) ve Zâide (b. Kudâme)'dir. Ebû Zür'a (ö. 264/878) ise Zâide için sadûk demiştir. Rivayetin İkrime'den önceki son râvisi olan Abdullah b. Mübârek ise hadiste imamdır. Sonuç olarak bu rivayetin senedinin ibtidâsındaki râvilerden İbn Rahme için *kezzâb* denmiştir. Senedin müntehâsındaki râvi ise sahâbeden meşhur Kâ'b el-Ahbâr'dır (ö. 32/652-53) ki, tam adı Ebû İshak Kâ'b b. Mâti' b. Heynû' el-Himyerî el-Yemânî'dir.

Hakem b. Ebân'ın İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan naklettiğin göre: İbn Abbas (r.a.) (Cennettekilerin) bineklerini zikretmiş, sonra ise *"Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün"* [512] ayetini okumuştur. [513] Senedde ismi zikredilmeyen râvi sebebiyle isnad zayıftır.

[509] İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 6/407.
[510] İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûḥîn mine'l-muḥaddiṯîn ve'ḍ-ḍuʿafâʾ ve'l-metrûkîn*, 2/229.
[511] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/399.
[512] "Kur'an Yolu", İnsan 76/20.
[513] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳāʾiḳ*, 2/67.

Râvilerden Hakem b. Ebân sikadır. Onun 'Aden'li olduğu, sabahlara kadar zikirle meşgul olan, sâhibü's-sünne ve sika bir râvi olduğu'[514] yanında onun için 'sâlih' de denmiştir.[515] Rivayeti Hakem b. Ebân'dan nakleden senedin ibtidâsındaki kişinin adı ise zikredilmemiş, yani râvi müphemdir. Rivayetin isnadı zayıftır.

Hemmâm'ın bize Katâde'den, onun İkrime'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "(Cennette) içi oyulmuş koca bir incidendir çadır. Büyüklüğü fersah fersahtır. Dört bin tane de altından yapılmış kapı kanadı vardır.[516] Râvilerden Hemmâm b. Yahyâ b. Dinar (ö. 164/780) hakkında "bütün şeyhlerinden rivayetleri sebttir" denirken, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) gibi önemli isimler onun sika olduğunu belirtmişlerdir.[517] Rivayetin isnadı hasendir.

İbrâhim'in Muhammed'den, onun Saîd İbn Rahme'den, onun İbnü'l-Mübarek'ten, onun Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir'den, onun Abdülhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb'dan; onun ise İbn Abbas'ın mevlâsı Miksem'den naklettiğine göre Miksem şöyle demiştir: Ben yanımda bir adamla birlikte Beytü'l-Makdis'te bulunduğum bir sırada, bir adam bize doğru geldi. (Yanımdaki) sahâbî ona: "Merhaba ey Ebû İshak!" dedi. Adam oturunca ben sahabîye dönüp "bu (adam) kim?" dedim. Kâ'b el-Ahbâr! dedi. Bunun üzerine dedik ki: "Allah sana rahmetiyle muamele etsin! Bize hadis nakletsene." Kâ'b dedi ki: "Günahın son haddi kulun Allah'a ortak koşması ve anasıyla nikâhlanmasıdır. İyiliğin (sevabının) son haddi ise kulun Allah yolunda kanının dökülmesidir. Şehidler üç çeşittir: Bir adam şehid olmayı da evine sağ salim dönmeyi de isteyerek evinden çıkar. Kim tarafından atıldığı belirsiz, meçhûl bir oku Allah ona yönlendirir de, Allah tebâreke ve teâlâ onun damlayan ilk damla kanı ile birlikte işlediği her günahı affeder. Akıttığı her bir damla kan için onu bir derece yükseltir. Tâ ki kanının son damlasına kadar. Bir diğer adam ise şehâdeti de evine sağ salim dönmeyi de isteyerek evinden çıkar da savaşmaya başlar. Bu adamın dizleri İbrâhim (AS)'ın dizlerine değecek kadar yükselir. Üçüncüsü ise evinden şehâdeti arzulayarak, dönmeyi arzulamadan çıkan adamdır. (Bu hal üzereyken) savaşmaya

[514] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 126.
[515] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/113.
[516] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳā'iḳ*, 2/71; 7/41 (No.34058).Yezîd b. Hârun, Hemmâm, Katâde, İkrime tarikiyle.
[517] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 30/302-310.

başlar. Bunun örneği ise cennette kılıcını kuşanmış bir hükümdar gibidir. Dilediği yerde ikamet eder, dilediği her şey ona verilir. Kime de şefaat etmek isterse ona şefaat edilir.[518] Ravilerden Saîd İbn Rahme zayıf görülmüş, bu sebeple rivayetin isnadı da zayıftır. Başka bir nakli mevcut olmayan bu riayette bir diğer dikkat çekici husus, Miksem'in rivayeti doğrudan Ka'b'dan nakletmesidir.

4.1.6 Av ve Hayvanlarla İlgili Rivayetler

Heysem b. Habîb'in İkrime'den, onun İbn Abbas'tan naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) av köpeği için fiyat belirlemeye (satışına) ruhsat verdi".[519] Ebû Hanîfe sadûk, rivayetin isnadı hasendir. Heysem b. Habîb es-Sayrafî (ö. ?) hakkında cerh ve ta'dîl kaynaklarında çoğunlukla sika denilmektedir. Ahmed b. Hanbel onu övmüş, Yahyâ b. Maîn sika demiş, Ebû Zür'a'dan nakledilen iki farklı görüşten birinde 'sadûk', diğerinde ise onun 'sika' olduğu belirtilmektedir. [520]

Abdürrezzak'ın Ma'mer Eyyûb'dan, onun İkrime'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre, -(râvi dedi ki: Bilmiyorum Resûlullah'a ref' ederek mi söyledi)- İbn Abbas şöyle dedi: "O yılanların öldürülmesini emrediyordu ve şöyle demişti: Kim korkudan veya onun intikamından korkup da onları salarsa bizden değildir".[521] Bu rivayetin râvileri hakkında yukarıda açıklama verilmişti. Râvileri sika olan bu rivayet sahihtir.

Yusuf'un babasından, onun Ebû Hanîfe'den, onun Heysem'den, onun İkrime'den aktardığına göre İbn Abbas (r.a.) at etinin (yenilmesini) mekruh sayıyordu. Bunun gerekçesi olarak da şu ayeti okuyordu: *"Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır"* [522] (en-Nahl, 8) Rivayetin isnadı hasendir. Râvilerden Yusuf b. Ya'kup b. İbrâhim el-Kâdî (ö. 192/807), İmam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) oğludur. Babası tarikiyle Ebû Hanîfe'nin *Âsâr'*ını nakletmiştir. İbn Sa'd onunla ilgili: "Hadis semâ etmiş ve babası Ebû Yusuf'un görüşlerini aktarmıştır. Babasının sağlığında batı Bağdat bölgesinin

[518] Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, 103 (No. 124).
[519] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü'l-büyû': 17.
[520] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/80-81.
[521] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 10/434.
[522] "Kur'an Yolu", en-Nahl 16/8.

kadılığını yapmıştır. Halife Hârun'un emriyle Ebû Ca'fer şehrinde Cuma namazı kıldırmıştır. 192 yılında vefat edinceye kadar kadılığa devam etti"[523] demiştir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh ile ilgili, ricâl kaynaklarında olumlu-olumsuz birçok yorumda bulunulmuştur. Bu görüşlerin sebepleri ayrı bir araştırma konusu olduğu için, burada sadece kısaca birkaç münekkidin görüşünü belirtmekle yetinilecektir. Yahyâ b. Maîn onun sika olduğunu söylemiş ve onun sadece ezberlediği hadisleri naklettiğini belirtmiştir. İmam Şafiî ise 'İmam Mâlik'e Ebû Hanîfe'yi gördün mü deyince bana şöyle dedi: Evet. Bir adam gördüm ki şu direk hakkında onunla münazara etsen ve onun altın olduğunu iddia etse, sana ispatta bulunur." Çok namaz kıldığı için uzun süre ayakta kalması sebebiyle ona 'vetid'(direk) dendiği gibi rivayetler de mevcuttur. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın onun hakkında: 'Ebû Hanîfe'nin re'yinden daha güzelini duymadık ve kavillerinin çoğunu kabul ettik' dediği rivayet edilmiştir. Şafiî "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin çocuklarıdırlar"[524] Müslim (ö. 261/875) onun için 'ashâb-ı reydendir; muztaribu'l-hadistir. Büyük miktarda sahih hadisi yoktur'[525] demiştir. İclî (ö. 261/875) onu '*Ma'rifetü's-sikât*'ta[526] zikretmiştir. Buhârî ise "onun hakkında, re'yi hakkında ve hadisi hakkında sessiz kaldılar" [527] demiştir. Ebû Hanîfe hakkında olumsuz bazı ifadeler de mevcuttur. Örneğin İmam Mâlik'in onun için 'dâil-udâl' (tedavisi mümkün olmayan hastalık)[528] dediği aktarılır. Ancak dönemin bazı fırka temelli görüş ayrılıklarının ve ehl-i hadis-ehl-i re'y arasında fikir ayrılıklarının bu türden yorumlara yansıdığı düşünülebilir.

4.1.7 Dua ve Zikir Rivayetleri

Abdürrezzak bize Ebû Ömer'den, o İbrâhim b. İsmâil'den, o Dâvûd b. Husayn'dan, o ise İkrime yoluyla İbn Abbas'tan (r.a.) aktarmıştır. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) bize tüm ağrılara ve ateşli (hastalıklara iyi gelecek) şu duayı öğretti: Bismillahi'l-kebîr. Eûzu billâhi'l-azîm, min şerri külli ırkın na'ârin vemin şerri harrin-nâri. (Büyük Allah'ın adıyla. Fışkırarak akan damarın ve ateş

[523] İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî, et-Tabakâtü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 7/242.
[524] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/390-402.
[525] Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, 1/276.
[526] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 2/314.
[527] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 8/81.
[528] İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/237.

basmasının şerrinden Azîm olan Allah'a sığınırım".[529] Râvilerden İbrâhim b. İsmâil b. Ebî Habîbe (ö. 165/781) için 'sika', 'sâlih', 'leyse bikavî', 'münkerül-hadis', 'zayıf', 'metrûk'[530] gibi çok farklı görüşler vardır. Özetle İbrâhim b. İsmâil az rivayet sahibi ve zayıf bir râvi olmasına rağmen hadislerinin şâhid olarak yazılabileceği söylenebilir. Hadisin Abdürrezzâk'tan sonraki râvisi olan Ebû Ömer Hafs b. Meysere (ö. 181/797) ise münekkitlerin çoğu tarafından sika kabul edilmiştir. Onun için 'lâ be'se bih', 'sâlihu'l-hadîs' ifadeleri de kullanılmıştır.[531] Rivayette İkrime'den önceki son râvi olan Dâvûd b. Husayn el-Kureşî (ö. 135/752) için İclî 'sika'[532] derken, Ebû Hâtim onu zayıf saymış, Buhârî ise ondan rivayet almıştır".[533] Rivayetin isnadı İbrâhim b. İsmâil sebebiyle zayıftır.

Simâk b. Harb'in İkrime'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allahümmec'al fî kalbî nûran vefî sem'î nûran ve fî basarî nûran" (Allah'ım kalbimde, kulağımda ve gözümde nur hâsıl et).[534] Ravilerden Simâk b. Harb'in adı daha önce Ebû Hanife'nin *el-Müsned*'indeki rivayette geçmiş ve hakkında bilgi verilmiştir ve bu rivayetin isnadı hasendir.

Kabîsa'nın (ö. 215/830) Süfyân'dan, onun Mansur'dan, onun Sâlim b. ebû Ca'd'dan, Onun Küreyb'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Biriniz eşiyle (çocuğunun olması niyetiyle) ilişkiye gireceği zaman, 'Bismillâhi, Allâhümme cennibne'ş-şeytâne ve cennibi'ş-şeytâne mâ razektenâ: Allah'ım! Şeytanı bizden ve bize vereceğin çocuktan uzaklaştır' derse ve bu beraberlikten çocukları olursa, şeytan ona zarar veremez"[535] * Rivayetin isnadı sahihtir. Râvilerden Kabîsa b. Ukbe b. Muhammed b. Süfyân'ı birçok ricâl âlimi sika râviler arasında saymıştır.[536] Zehebî (ö. 748/1348) onunla ilgili "Kabîsa hâfız, imam,

[529] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/17.
[530] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 2/42-43.
[531] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 7/73-76.
[532] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 1/340.
[533] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lüğât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/182.
[534] Ebû Saîd İbrâhîm İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, thk. Muhammed Tâhir Mâlik (Dimaşk: Mücemmai'l-luğati'l-arabiyye, 1403), 64 (No:11).
[535] Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî Süfyân es-Sevrî, *Min Ḥadîṯi'l-İmâm Süfyân b. Saʿîd eṣ-Ṣevrî*, thk. Âmir Hasan Sabri (Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 98 (Hadis No:150).
* Hadisin geçtiği diğer bazı kaynaklar için bkz. Buhârî, Vudû' 8, Bed'ü'l-halk 11, Nikâh 66, Daavât 54, Tevhîd 13; Müslim, Nikâh 116; Ebû Dâvûd, Nikâh 45; Tirmizî, Nikâh 8.
[536] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 23/481-487.

sika ve âbiddir"[537] demiştir. Diğer râvi Mansur b. Mu'temir (ö. 132/750) hakkında münekkitlerin genel görüşü 'sika ve sebt' olduğu yönündedir. Onun için Ebû Dâvûd 'ancak sika râvilerden rivayet eder' demiştir. Onun için münekkitlerin çoğu 'esbetünnâs' 'sika'[538] demiştir. Râvilerden Sâlim b. Ebû Ca'd (ö. 97/715) için Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî 'sika' demişlerdir.[539] Zehebî onun sikalardan birisi olduğunu belirttikten sonra "ancak o tedlis ve irsâl yapar"[540] demiştir. Yukarıdaki rivayetin aynısı 'Ehadîsu es-Serî b. Yahyâ'da (ö. 167/783) da aynen geçmektedir. [541] Serî b. Yahyâ'nın ismini İbn Hibbân '*es-Sikât*'ta zikretmiştir.[542] Zehebî ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın onun için 'sika ve sebttir'[543] dediğini aktarmıştır.

4.1.8 Fezâil-Menâkıb-Tarih

İkrime'nin İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde şehidlerin efendisi Hamza b. Abdülmuttalib ve devlet başkanının yanına girip ona emri bil-ma'ruf ve nehyi anil münkerde bulunan adamdır". Diğer bir rivayette ise ifade "Kıyamet gününde şehidlerin efendisi Hamza b. Abdülmuttalib ve zâlim bir devlet başkanına karşı durup, ona iyiliği emredip kötülükten sakındıran kişidir"[544] şeklinde olup, rivayetin isnadı hasendir.

Heysem'in İkrime'den, onun ise İbn Abbas'tan (ra) aktardığına göre İbn Abbas: "Hz. Aişe'nin hastalığı sırasında yanına girmek için birini göndererek izin istedi. Bunun üzerine Aişe ona "Acım, ızdırabım var; git!" diyerek izin vermedi. Bu cevap üzerine İbn Abbas aracı kişiye şöyle dedi: Buradan içeriye girmeden ayrılmayacağım. Bunun üzerine Hz. Aişe onun içeri girmesine izin verdi ve dedi ki: Acı ve ızdırap içindeyim. Doğrusu hata ve noksanlıklarım varken ölümün ansızın geleceğinden korkuyorum. İbn Abbas ona şöyle karşılık verdi: Allah'a yemin olsun ki ben Resûlullah'ı (s.a.v.) "Aişe cennettedir" derken kesinlikle duydum. Allah Resûlullah'ı Cehennem ateşinin kızıllıklarından bir (kadın) ile evlendirmeyecek kadar değerli kılmıştır. (Yani sen

[537] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 8/298.
[538] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 28/546-554.
[539] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 10/130.
[540] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/109.
[541] Serî b. Yahyâ, *Ehâdisu's-Serî b. Yahyâ*, 144.
[542] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 6/427.
[543] Zehebî, el-Kâşif fî maʿrifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte, 1/427.
[544] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü'l-fezâil ve'ş-şemâil: 17.

cehennemlik olsaydın, Allah seni Peygamberiyle evlendirmezdi.) Bunun üzerine Hz. Aişe dedi ki: Sen benim içimi rahatlattın. Allah da seni rahatlatsın"[545] Rivayetin isnadı hasendir.

Katâde'nin İkrime'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre ise "Resûlullah (s.a.v.) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için akika olarak ikişer koç kesti".[546] Katâde hakkında cerh ve ta'dîl münekkitlerinin bazıları tedlis yaptığı yönünde görüş belirtmişse de, genel görüş 'sika' olduğu yönündedir.[547] Rivayetin isnadı sahihtir.

Mâlik'in, Sevr b. Zeyd'den, onun İkrime'den, onun İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Câhiliye döneminde taksim edilmiş herhangi bir ev veya arazi taksim edildiği hal üzeredir. İslâm döneminde taksim edilen herhangi bir ev veya arazi ise İslâm'a göre taksim edildiği hal üzeredir"[548] Rivayetin isnadı sahihtir. Râvilerdem İmam Mâlik (ö. 179/795) hadiste ve fıkıhta imamdır. Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) hakkında ise genel görüş 'sika' olduğu yönündedir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a ve Nesâî bu kanaattedir. Yahyâ ise Mâlik'in ondan razı olduğunu ve rivayette bulunduğunu eklemiştir.[549] İmam Mâlik'in İkrime'ye karşı olumsuz tavrına rağmen, İkrime'den birçok rivayet aktarmış olan Sevr'e karşı tavır almamış olması ve Muvatta'ına Sevr'den birçok rivayet almış olması dikkat çekicidir.

İbn Mübarek bize Cerîr b. Hâzım'dan, o Zübeyr b. Hırrît'ten, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan şöyle dediğini aktarmıştır: *"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener"* [550] ayeti inip de bir kişinin on kişiden kaçmaması farz kılınınca, bu Müslümanlara ağır geldi. Bunun üzerine hemen sonra bunu hafifleten ayet indi. Şöyle ki: *"Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener"*.[551] Allah onlara sayıca yüklediği mesuliyeti azaltınca sabır/mücadele yükü de hafiflemiş oldu.[552] Rivayette İbnü'l-Mübârek'ten hemen sonra gelen isim olan Cerîr b.

[545] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitabü'l-fezail ve'ş-şemâil: 30.
[546] İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, 109 (No: 53).
[547] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8/355.
[548] İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, 137 (No: 79).
[549] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 4/416.
[550] "Kur'an Yolu", el-Enfâl 8/65.
[551] "Kur'an Yolu", el-Enfâl 8/66.
[552] Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, 179.

Hâzım el-Ezdî (ö. 170/786) için sika denilmiştir.[553] Cerîr, aralarında Eyyüb es-Sahtiyânî, İbn Avn, Hammad b. Zeyd, Sevrî ve diğer birçok imamın kendisinden rivayet aldığı sika bir râvidir.[554] Râvilerden Zübeyr b. Hırrît el-Basrî (ö. 179/795) için 'sika, sebt ve Enes b. Malik'ten hadis dinlemiştir' denilmiştir.[555] Rivayetin isnadı sahihtir.

İbn Ebû Leylâ bize Hakem'den, o Miksem'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletti ki, İbn Abbas şöyle demiştir: "Müşriklerden bir adam Hendek Savaşı günü, çukurun içinde öldürüldü. Müşrikler adamın cesedini teslim almak için değerli mal teklif ettiler. Ancak Resûlullah (s.a.v.) bizi bunu kabul etmekten men etti"[556] Rivayetin isnadı zayıftır. Râvilerden İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), yani Muhammed b. Abdurrahman b. Yesâr hakkında münekkitlerden bazıları: 'allâme, imâm, Kûfe müftüsü ve kadısı' derken bazıları ise: 'hafızası ondan daha kötü olan birisini görmedim', 'hadisi 'maklûb'* olarak nakleder' demiştir. Dolayısıyla bazı cerh ta'dîl âlimleri onun 'hadisi yazılır ama ihticâc olunmaz' bir râvi olduğunu, Emevî emîri Yusuf b. Ya'kup'tan aylık 100 dirhem aldığını da söylemişlerdir.[557] Bu farklı yorumlar onun hafıza kusurları sebebiyle sadûk sayıldığını gösterir. İbn Ebû Leylâ'nın bu rivayeti aldığı Hakem b. Uteybe el-Kindî (ö. 113/731) için 'Sika, sebt fi'l-hadîs ve fukahâdan'denilmiştir. Ebû Avâne'nin (ö. 176/792) ondan dört yüz hadis işittiği, ama ancak ikisini naklettiği de belirtilmiştir. Ayrıca 'Hakem'de teşeyyu' olduğu, ancak bunun onun vefatından sonra ortaya çıktığı'[558] görüşleri de nakledilmiştir. Evzâî (ö. 157/774) onun fıkıhçılığına vurgu yapmış ve Yahyâ b. Ebû Kesîr (ö. 129/747) ile konuşmalarında Yahyâ'nın: "Senin şu evinden onun evine kadar ondan daha fakîhi yoktur" dediğini aktarmıştır. Süfyân ise: "Kufe'de İbrâhim ve Şa'bî'den sonra Hakem ve Hammâd gibisi yoktur"demiştir. İbn Mehdî de onun için 'sika' demiş; İbnü'l-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Maîn vd. gibi birçok isim de onun ilmini övücü

[553] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 96.
[554] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 4/524-530.
[555] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 1/367.
[556] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer 5.
* bkz. İsnadda veya metindeki kelimeleri yerini değiştirerek rivayet etmek anlamında hadis terimi. Mustafa Ertürk, "Maklûb", TDV İslâm Ansiklopedisi.
[557] Zehebî, *Siyeru a'lâm*, 6/310-312.
[558] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 126.

ifadeler kullanmışlardır.[559] Bu durumda Hakem'in genel olarak sika/güvenilir sayıldığı söylenebilir.

Miksem'in İbn Abbas'tan (r.a.) aktardığına göre "Nebî (s.a.v.) Medine'ye varmadan Bedir ganimetlerinden hiçbir şeyi pay etmedi (Medine'ye varınca pay etti)"[560] Rivayetin isnadı hasendir.

Bize Abdürrezzak, Ma'mer'den, o ise Osman el-Cezerî'den, o Miksem'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas (r.a.): "İlk Müslüman olan kişi Ali'dir"[561] demiştir. Râvilerden Osman el-Cezerî münkerü'l-hadis olup, rivayetin isnadı zayıftır. Râvilerden Osman el-Cezerî'nin (ö. ?) Osman b. Amr b. es-Sâc olduğu şeklinde bilgiler nakledilmiştir. Eğer rivayette adı geçen kişi bu ise, Ebû Hâtim onun için 'lâ yühteccu bihî/ hadisiyle ihticâc olunmaz demiştir'.[562] Ancak Zehebî Mîzan'da başka bir yerde Osman b. Sâc olarak başka bir isim daha zikrederek 'onun Husayf'tan (ö. 137/754) nakillerinin mütâbi'i olmadığını'[563] belirtmiştir. Zehebî başka bir eserinde ise Osman b. Sâc'ın tercemesini verirken 'o İbn Amr b. Sâc'dır' demektedir.[564] İbn Hacer ise 'Osman b. Sâc, İbn Amr'dır'[565] demiştir. Anlaşılan o ki onun kimliği ile ilgili birtakım şüpheler vardır. Ancak her ne şekilde olursa olsun, iki kimlik için de hadisi ile ihticâc edilmeyeceği yönünde kanaat belirtilmiştir.[566] İbn Hibbân onu '*es-Sikât'ta* zikretmiştir.[567] Taberî (ö. 310/923) ona Osman el-Müşâhid de dendiğini aktardıktan sonra, Ahmed b. Hanbel'in onunla ilgili: "Münkerleri vardır. İddiaya göre yazdığı (kitaplar) da kaybolmuştur"[568] dediğini aktarır. Burada bahsedilen kitaplar Ma'mer'in "ondan (Osman'dan) meğâzî konusunda iki sahîfe yazdım. Benden bir adam onları ödünç aldı gitti. Daha öncesinde hiçbir kitabı ödünç vermemiştim" diyerek açıkladığı sahîfeler olmalıdır. Özetle belirtirsek, Osman es-

[559] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 7/114-120.
[560] Ebû Hanîfe, Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî, Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer 7.
[561] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/227 (No: 20392).
[562] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/49.
[563] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3/34.
[564] Zehebî, *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl*, 6/293.
[565] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 383.
[566] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 7/145.
[567] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 19/467.
[568] el-Fâlûcî Ekrem b. Muhammed Ziyâde, *Mu'cemü şüyûhi't-Taberî* (Ürdün: Dâru'l-Eseriyye, 1426), 1/372.

Sâc'ın hadislerinin yazılabileceği, ancak delil olmayacağı yönünde bilgiler ağırlıktadır.

Ya'lâ'nın Süfyân'dan (onun Mansur'dan), onun Miksem'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) içlerinde Ebû Cehil'in develerinin de bulunduğu yüz deveyi (hacc esnasında önüne katıp) sürmüştür"[569] demiştir. Râvilerden Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî (ö. 209/824) "Çok hadis nakletmiş, sika bir râvidir".[570] Ya'lâ için yapılan yorumlarda ise 'sahîhu'l-hadîs', 'Süfyân'dan yaptığı nakillerde zayıf, diğerlerinde ise sikadır', 'sadûk' [571] gibi görüşler nakledilmiştir. Bir diğer râvi olan Mansur b. Mu'temir b. Abdullah'ı (ö. 132/749) İbn Hibban '*es-Sikât*'ında zikretmiş, Sevrî: "Kûfe'de hadis konusunda ardımda Mansûr'dan daha güvenilir olanını bırakmadım" demiştir.[572] Şu'be b. Haccâc, Mansur için: 'Bir hadis bile yazmaz (ezberden nakleder)' derken, İbnü'l-Mehdî 'Kûfe'de Mansur'dan daha hâfız olanı yoktur' demiş, Yahyâ b. Maîn ise onun için: "İnsanların en sebt olanıdır" görüşünü aktarmıştır. Ricâl âlimleri çoğunlukla onu tevsîk edici ifadeler nakletmişlerdir.[573] İbnü'l-Mu'temir için her ne kadar "Muhammed el-Bâkır'a (ö. 114/733) fikrî yakınlığı sebebiyle Şiîliğe meyli olduğu ileri sürülmüşse de"[574] bu durumunun aşırıya gitmemesi, onun güvenilirliğini olumsuz yönde etkilememiştir.

Hasan b. Umâre'nin Hakem'den, onun Miksem'den, onun ise İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Hârise b. Nu'mân Resûlullah'a (s.a.v.) uğradı. Bu sırada Resûlullah'ın yanında Cebrâil vardı. Cebrâil dedi ki: Bu Hârise b. Nu'mân mıdır? Resûlullah (s.a.v.): 'Evet' dedi. Cebrâil: "O Huneyn günü Resûlullah (s.a.v.) ile beraber olduğu sâbit olan ve Allah'ın hem kendilerinin hem de ailelerinin rızkına kefil olduğu sekiz kişiden birisi öyle mi?"[575] Rivayetin isnadı şiddetli zayıftır. Süfyân b. Uyeyne hadisin ilk râvisi olan Hasan b. Umâre'yi (ö. 153/770) zayıf saymış; Şu'be ise onun '*kezzâb*' olduğunu belirterek, kendi uydurduğu sözleri hadis diye aktardığını söylemiştir. Yahyâ da onun için 'yalan söyler' demiştir".[576] Ahmed b.

[569] Süfyân es-Sevrî, *Min Hadîssi'l-İmâm SSevrî*, 93 (No: 136).
[570] İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/397.
[571] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 32/391.
[572] Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/114.
[573] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 28/547-553.
[574] Salih Karacabey, "İbnü'l-Mu'temir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 21/143.
[575] İbrâhim b. Tahmân, *Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân*, 193 (No:146).
[576] İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, 1/207.

Hanbel'den nakledildiğine göre "Hasan b. Umâre'nin Hakem'den naklettiği 70 hadis vardır ki bunların aslı yoktur"[577] Yine Ahmed b. Hanbel'e Hasan b. Umâre sorulunca o "metrûkü'l-hadîstir" demiş, onun hadislerinin uydurma olduğunu belirterek, 'hadisleri yazılmaz' demiştir.[578] Şu'be, b. Haccac'a onun 'kezzâb' olmasının delili nedir? diye sorulması üzerine şöyle cevap vermiştir: "Hasan b. Umâre, Hakem'den bir şeyler rivayet ediyor ama bunların aslı yoktur. Çünkü ben Hakem'e Resûlullah'ın (s.a.v.) Uhud şehidlerinin namazını kılıp kılmadığını sordum. Hakem kendisine buna dair bir bilgi gelmediğini söyledi. Ancak Hasan b. Umâre ise bu konuda şu şekilde bir nakilde bulundu: Hakem'den duydum. Miksem İbn Abbas'tan aktardı. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) Uhud şehidlerinin üzerine cenaze namazı kıldı ve onları defnetti"[579] Şu'be bu örneği verdikten sonra Hasan b. Umâre'nin nakilleri ile ilgili buna benzer başka örnekleri de aktarmıştır. Rivayetin diğer râvisi olan Hakem b. Uteybe (ö. 113/731) ise 'sika ve sebt'tir.

Rivayette adı geçen ve Cebrâil'in hakkında Peygamber (s.a.v.) ile sohbet ettiği Hârise'nin, tam adı 'Ebû Abdillâh Hârise b. en-Nu'mân b. Nef' el-Hazrecî el-Ensârî'dir (ö. ?). Huneyn günü herkesin korku ile yerini terk ettiği bir anda Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte yerini terk etmeyen sekiz kişiden birisidir. Kendisinin Cebrâil'i (a.s.) birkaç defa gördüğüne dair rivayetler mevcuttur. Ancak Vâkıdî'de (ö. 207/823) yukarıdaki rivayette geçen 'sekiz kişi' yerine "100 sabırlı kişiden birisi"[580] ifadesi geçer. Benzer bir rivayeti İbn Sa'd da aktarmıştır.[581] Onunla ilgili en ilginç bilgilerden birisi de şudur: "Medine'de Hz. Peygamber'in odalarının yanında Hârise'nin odaları vardı. Resûl-i Ekrem yeni bir hanımla evlendikçe bunlardan onun evine en yakın olanını Resûlullah'a bırakarak bir sonrakine geçerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in, "Bizim yüzümüzden evinden taşınıp durduğu için Hârise b. Nu'mân'dan utanır oldum" dediği rivayet edilmiştir"[582]

[577] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/267.
[578] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/270.
[579] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/268.
[580] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Vâkıdî, *el-Meğâzî* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409), 3/901.
[581] İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/488.
[582] Nuri Topaloğlu, "Hârise b. Nu'mân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997).

4.1.9 Akâid ile İlgili Rivayetler

Abdürrezzâk bize Ma‘mer’den, o Eyyûb’dan, o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Nebî (s.a.v.) Beyt’te –yani Kâbe’de- suretler (resimler) görünce, emredip de onları (duvardan) kazıtıp/sildirmeden oraya girmedi. Gördü ki o resimlerde İbrâhim ve İsmâil (as)’ın ellerinde fal okları vardı. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine buyurdu ki: Allah canlarını alsın (bunları yapanların!). Vallahi o ikisi asla ok çekip tercih yapmazlardı”.[583] Râvilerden Eyyûb es-Sahtiyânî’nin (ö. 131/749) bizzat kendisi cerh ve ta‘dîl âlimidir ve onunla ilgili genel görüşler “sika, sebt, hâfız” şeklindedir. Onun için imam, hâfız, seyyidül-ulemâ ifadeleri kullanılmıştır.[584] Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770) ise birçok münekkit tarafından ‘sika ve hâfız’ olarak değerlendirilmiştir.[585] İbn Hibbân *‘es-Sikât’ta* onun için “fakîh, mütkın, hâfızdır”[586] demiştir. Abdürrezzak b. Hemmâm b. Nâfi’ (ö. 211/826-27) münekkitlerin çoğu tarafından ‘sika ve hâfız’ olarak kabul edilmiştir. Rivayetin isnadı sahihtir.

Süfyân b. Saîd’in Mûsâ b. Ebû Ca’fer’den, onun Sâlim b. Ebû Ca’d’den, onun Küreyb’den, onun ise İbn Abbas (r.a.)’dan aktardığına göre o şöyle demiştir: “Beni Sa‘d b. Bekr’den bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) geldi ki, Resûlullah (s.a.v.) onların arasında emzirilmişti. Adam dedi ki: Abdülmuttalib oğlu! Ben (süt annen Halîme sebebiyle) dayılarınızdan (sayılan) bir adamım. Ben kavmimin elçisi ve onlardan sana gelen bir temsilciyim. Sana, seni zorlayıcı sorular soracağım ama beni yadırgama. Hz. Peygamber: ‘Evet sor’ dedi. Adam dedi ki: Söyle bana; seni yaratan, senden öncekileri yaratan, senden sonrakileri yaratan kimdir? Peygamber (s.a.v.): “Allah’tır” [587] diye karşılık verdi.* Râvilerden Mûsâ sadûk olup, rivayetin isnadı hasendir.

İbn Ebû Zi’b, Abdurrahman b. Mihrân’dan, o İbn Abbas’ın mevlâsı Umeyr’den aktardı. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Hastalığın bulaşması yoktur.

[583] Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi’*, 10/398.
[584] Zehebî, *Siyeru a’lâm*, 6/15.
[585] Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 28/303-311.
[586] İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/484.
[587] İbn Tahmân, Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân, 171 (No: 123).
* Ayrıca bkz. Nureddin el-Heysemî, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, Mecmeu’z-zevâid, Bâbu farzi’l-hacc 2, No: 5249, 5.cilt, s.464-465, Ocak Yay. 1.Baskı 2015

Baykuşun uğursuzluğu yoktur. Gûl* (şekil değiştiren yaratık) yoktur"[588] Râvilerden İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776) hakkında aralarında İbn Maîn, Nesâî, Ahmed b. Hanbel'in de olduğu birçok isim, sika demiştir.[589] İbn Ebû Hâtim de onu tevsîk etmiştir.[590] Abdurrahman b. Mihrân el-Medenî'yi (ö. ?) İbn Hibbân '*es-Sikât*'ta zikretmiş, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce ondan tek rivayet almışlardır.[591] Zehebî (ö. 748/1348) ise İbn Hibbân (ö. 354/965), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) onu tevsîk ettiğini belirtmiştir.[592] İbn Hacer ise onun için 'meçhûl' demiştir.[593] Rivayetin isnadı hasendir.

4.1.10 Çeşitli Konulardaki Rivayetler

İbn Ebû Yahyâ'nın Dâvûd b. Husayn'dan, onun İkrime'den naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Sünnet olmamış adamın namazı kabul olmaz".[594] Bu rivayette ise adı daha önce geçmeyen tek râvi olan (İbrâhim) b. Ebû Yahyâ el-Eslemî (ö. 184/800) hakkında İclî: 'Râfizî, Cehmî ve Kaderîdir; hadisi yazılmaz. Şâfiî ondan rivayette bulunmuştur' demiştir.[595] İbn Maîn onun için: 'İbrâhim b. Ebû Yahyâ kezzâb ve Rafizî idi'[596] demiştir. Buhârî ise onun için: 'münkirü'l-hadis"[597] demiştir. İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) belirttiğine göre Mâlik b. Enes'e İbrâhim hakkında soruldu: 'Kaderî fikirleri yüzünden mi bizi ondan nehyediyorsun?' İmam Mâlik şöyle cevap vermiştir: "Öyle değil. Onun dinî durumu da bu şekildedir". Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) İbrâhim hakkındaki benzer sorusu üzerine Malik (ö. 179/795): "O (hadiste) sika değildir, dininde de sika değildir' demiştir.[598] Yine İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) aktardığına göre Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49): Yahyâ b. Saîd el-Kattan'ın yalnız iki kişi için açık açık kizb (yalancılık) ithamında bulunduğunu duydum. İbrâhim

* Gûl inanışı ile ilgili geniş bilgi için bkz.TDV. İslâm Ansiklopedisi 'gûl' maddesi. Ayrıca bkz.(Ebû'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî Müslim, Sahîh-i Müslim Tercümesi, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, ts.), 7/79-85.)

[588] İbn Vehb Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, el-Câmi' fi'l-hadîs (Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1416), 725 (No: 633).
[589] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 25/630-644.
[590] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/314.
[591] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 17/445.
[592] Zehebî, *el-Kâşif*, 1/646.
[593] İbn Hacer, *Takrîbüt-tehzîb*, 351.
[594] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/175.
[595] İclî, *Ma'rifetüs-sikât*, 1/209.
[596] Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, 3/165.
[597] Buhârî, *Târihu'l-evsat*, 2/129.
[598] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/19.

b. Ebû Yahyâ ve Mehdî b. Hilâl. O bu iki kişi için: "O ikisi kezzâbdır"[599] demiştir. Bu sebeple rivayetin isnadı zayıftır.

4.1.11 Değerlendirme

Hicrî ikinci asırda İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetler hususunda genel bir değerlendirme yapılacak olursa; incelenen toplam 58 rivayetin 22'si sahih, 21'i hasen, 15'i zayıf olarak değerlendirilmiştir. Buna göre rivayetlerin yaklaşık %37,9'u sahih, %36,2'si hasen, %25,9'u zayıf niteliktedir. Sahih ve hasen rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, toplam rivayetlerin %74,1'inin yüksek sıhhat derecesine sahip olduğu görülmektedir. Zayıf rivayetlerin senedlerinde yer alan ve güvenilirlikleri ciddi şekilde eleştirilen bazı râviler dikkat çekmektedir. Kezzâb ve uydurma rivayet nakletmekle itham edilen İbn Rahme, âhiret tasvirleriyle ilgili rivayetlerin kaynağı olarak öne çıkarken; Hasan b. Umâre, Hz. Hârise b. Nu'mân'ın faziletine dair menkıbevî rivayetleri nakletmiştir. Münkerü'l-hadis olarak cerh edilen Osman el-Cezerî "İlk Müslüman Ali'dir" şeklindeki tartışmalı tarihî rivayeti aktarırken; metrûk ve hadis uydurmakla itham edilen İbrâhim b. Ebû Yahyâ ise "Sünnetsizin namazı kabul olmaz" şeklindeki rivayeti nakletmiştir. Hâris b. Nehbân metrûk, Rişdîn b. Küreyb zayıf kabul edilmiş; İbn Ebû Leylâ ise hadis metinlerini karıştırmakla (maklûb hadisleri sebebiyle/فإذا هي مقلوبة) eleştirilmiştir.[600] Ayrıca bazı rivayetlerde meçhul veya mübhem râvilerin bulunması da senedlerin zayıflığında etkili olmuştur.

Zayıf rivayetlerin yoğunlaştığı konular incelendiğinde, özellikle detaylı âhiret tasvirleri ile belirli şahısların fezâil ve menâkıbına dair rivayetlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum, isnad tenkidinin; inanç, tarihî iddialar ve şer'î hükümler gibi hassas alanlarda ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Ancak bu dönem rivayetlerinin genel yapısına bakıldığında, rivayetlerin çoğunlukla âlî isnadlarla nakledildiği ve büyük oranda sahih veya hasen olduğu görülmektedir.

Yukarıda listelenen râvilerin dışında İbn Abbas'ın mevâlîsinden olup, ondan az sayıda rivayet nakleden diğer isimlerin rivayetlerinin sıhhat durumları ise özetle şöyledir: Ebû Ma'bed (16 rivayet; 6 sahih, 6 hasen, 4 zayıf), Ali b. Ebû Talha (14 rivayet; 14 hasen),

[599] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/337.
[600] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 1/162.

Ebû Hâzim en-Nebtel (7 rivayet; 1 hasen, 6 zayıf), Ebû İshak eş-Şeybânî (6 rivayet; 5 sahih, 1 zayıf), Abdullah b. Huneyn (4 rivayet; 1 sahih, 1 hasen, 2 zayıf), İbrâhim b. Abdullah b. Huneyn (4 rivayet; 3 sahih, 1 zayıf), Suheyb es-Sahbâ (4 rivayet; 1 sahih, 3 hasen), Şuayb b. Yesâr (3 rivayet; 3 zayıf), Avsece el-Mekkî (3 rivayet; 1 hasen, 2 zayıf), Yakup b. İbrâhim b. Huneyn (2 rivayet; 2 hasen), Ebû Ziyâd (2 rivayet; 1 hasen, 1 zayıf), ayrıca Huneyn el-Kureşî (1 zayıf), Muhammed b. Huneyn (1 hasen), Sümey‘ ez-Zeyyât (1 sahih), Ebû Alkame (1 zayıf), Abdullah b. Umeyr (1 hasen), Ubeyd b. Umeyr (1 zayıf), Ebû Ubeydullah (1 hasen), Zefîf/Defîf (1 sahih), Utbe (1 zayıf), Muhammed b. Abdullah b. Cübeyr (1 zayıf), Eyyûb b. Muhammed er-Rakkî (1 hasen), Ebû Mansûr (1 zayıf) ve Ebû Kâ‘b (1 zayıf) olmak üzere toplam 78 rivayet yer almaktadır.

Bu grupta yer alan “Ali b. Ebû Talha’nın, kendinden önceki râviyi zikretmeden doğrudan İbn Abbas’tan rivayette bulunması (irsâl) tenkit konusu olmakla birlikte, hadis münekkitleri onun tâbiîlerden rivayette bulunduğu şahısların sika olmasını göz önünde bulundurarak Ali b. Ebû Talha’nın ta‘nedilemeyeceğini söylemektedirler”.[601] Bu sebeple yukarıdaki hesaplamada onun rivayetleri güvenilir sayılmıştır. Bu durumda İbn Abbas’tan az sayıda rivayeti bulunan mevâlîsinin nakillerinin sıhhat durumuyla ilgili tablo şöyle oluşur: 18 rivayet sahih (%23,1), 33 rivayet hasen (%42,3), 27 rivayet zayıf (%34,6); sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 51 (%65,4) ve zayıf rivayetler 27 (%34,6). Bu veriler ışığında, ikinci asırda İbn Abbas’ın mevâlîsinden gelen rivayetlerin genel durumu aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

Tablo 4.1 Hicrî ikinci asır hadis kaynaklarında İbn Abbas’ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin genel sıhhat durumu

Mevâlî	**Toplam Rivayet**	**Sahih**	**Hasen**	**Zayıf**	**Sahih + Hasen**
1.Grup	58	22 (%37,9)	21 (%36,2)	15 (%25,9)	43 (%74,1)
2.Grup	78	18 (%23,1)	33 (%42,3)	27 (%34,6)	51 (%65,4)
Toplam	**136**	**40 (%29,5)**	**54 (%39,7)**	**42 (%30,9)**	**94 (%69,1)**

[601] Cerrahoğlu, “Ali b. Ebû Talha”, 2/2/386.

4.2 Hicrî Üçüncü Asır İkrime, Küreyb ve Miksem Rivayetleri

Bu bölümde, diğer mevâlîsinin rivayetleri zaten sınırlı olduğu için İbn Abbas'ın mevâlîsinden olup, rivayet sayısı bakımından öne çıkan İkrime, Miksem ve Küreyb'e nispet edilen rivayetler, hicrî üçüncü asra ait hadis eserleri esas alınarak incelenecektir. Burada eserin yazıldığı dönem değil, yine müellifinin vefat tarihi esas alınacaktır. Söz konusu rivayetler konu başlıklarına göre tasnif edilecek, ardından sened ve metin yönünden analiz edilecektir. Ancak burada hadis metinlerinin tamamını sıralamak tez sınırlarını aşacağı için hadisin konusuna ve içeriğine işaret eden önemli bölümleri vermekle yetinilecektir. Ayrıca her bölümün sonunda o bölümdeki hadislerin sıhhat durumu, zayıflığa sebep olan râvilerle ilgili bilgilerle, rivayetlerin sıhhat durumuna ait sayısal verilere de yüzdelik olarak yer verilecektir. Böylece rivayetlerin konulara ve dönemlere göre içeriklerinde ve güvenilirliklerinde kayda değer bir değişim olup olmadığı konusunda genel bir fikir edinilmesi amaçlanmaktadır. Aşağıda derlenen İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla hicrî üçüncü asır eserlerinde nakledilmiş olan rivayetler seçilirken İkrime rivayetleri mükerrerleriyle beraber toplam 2143, mükerrerler çıkarıldıktan sonra 1559 rivayet incelenerek belirlenmiştir. Miksem rivayetleri ise mükerrerleriyle 362, mükerrerler çıktıktan sonra 251 rivayet taranarak belirlenmiştir. Küreyb rivayetlerinde ise tespit edilen 223 rivayetten mükerrerler çıktıktan sonra 180 rivayet seçilmiştir. Sonuç olarak bu üç râvinin İbn Abbas'tan naklettiği üçüncü asır rivayetlerinden toplamda 2728 rivayet tetkik edilerek, bu rivayetlerden mükerrerler çıkarıldıktan sonra kalan 1990 tanesi araştırılarak 1036 rivayet aşağıda tematik olarak derlenerek tetkike tâbi tutulmuştur. Rivayetlerin senedleri incelenmiş, ancak araştırmada fazlaca genişleme olmaması için senedler verilmemiş, her bölümün sonunda senedle ilgili zayıf râvilere ve etkilerine değinilmekle yetinilmiş ve konulara göre rivayetlerin sıhhat durumu tablolarla listelenmiştir. Ayrıca bazı uzun rivayet metinleri, hadis hakkında fikir verebilecek şekilde kısaltılmıştır.

4.2.1 İbadetler

4.2.1.1 Tahâret, abdest, gusül

Tahâret konusunda İbn Abbas'ın teyzesi Meymûne'den naklettiği benzer birçok rivayet vardır. Bunlardan birine göre "Peygamber (s.a.v.) onun (Meymûne'nin) yanında yıkandı. Meymûne ona bir havlu getirdi. Peygamber (s.a.v.) ise onu (kullanmayıp) attı."[602] Rivayetin sonunda İbrâhim en-Nehaî 'havluyla kurulanmakta sakınca yok, ama bu bir âdettir' demiştir. Benzer rivayette ise İbn Abbas, teyzesinin ağzından Resûlullah'ın (s.a.v.) guslünü baştan sona şöyle tarif etmiştir: "Cünüplükten dolayı gusül almak istediğinde, Resûlullah'a (s.a.v.) gusül suyu getirdim. Önce ellerini iki veya üç kez yıkadı; sonra elini su kabına soktu. Ardından avret mahalline su döktü ve sol eliyle de temizledi. Sonra sol elini yere koydu ve iyice (sertçe) ovaladı. Hemen ardından namaz için aldığı gibi abdest aldı. Daha sonra başına üç avuç dolusu su döktü ve peşinden tüm vücudunu yıkadı. En sonunda bulunduğu yerden uzaklaşarak ayaklarını yıkadı. Sonra ona havlu getirdim, ancak onu kullanmayı reddetti".[603] Yalnızca guslün son kısmının anlatıldığı rivayette ise "Peygamber (s.a.v.) guslettiği zaman, yıkandığı yerden biraz uzaklaşır ve ayaklarını yıkardı"[604] denilmiştir. Gusül veya abdest aldığına dair bir işaret belirtilmeyen rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) geceleyin kalktı, tuvalet ihtiyacını giderdi, sonra yüzünü ve ellerini yıkadı, ardından gelip uyudu."[605] Görüldüğü gibi buradaki rivayetler arasında bazı lafız farklılıkları olsa da, bunlar ya birbirini destekler mâhiyette, ya da râvinin olayla ilgili gördüğü kısmı anlatması sebebiyle oluşan farklılıklardır.

Yukarıdaki baştan sona guslün anlatıldığı rivayetin benzerinde, Resûlullah'ın (s.a.v.) 'ağzını çalkaladığı, burnunu yıkayıp sümkürdüğü, yüzünü ve kollarını yıkadığı' anlatılır. Yani abdest aldı demek yerine abdestin ayrıntıları söylenmiştir. Sonra da havlu kullanmayıp suyu silkelediği ve: 'Su ile (böyle yapılır)'[606] dediği nakledilmiştir.

---

[602] Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/198 (No. 1733).
[603] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî, 1374), "Hayız", 37.
[604] Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/199 (No. 1734); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/70 (No. 755).
[605] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/505 (No. 2083); Ebû Dâvûd, "Tahâret", 71 (No. 508).
[606] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/64 (No. 684); 1/138 (No. 1592); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, 4/216 (No. 2021) Cerîr, A'meş, Sâlim, Küreyb, İbn Abbas tariki; 4/231 (No. 2040); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/382 (No. 26798,26799); Ebü'l-Hasen Muhammed b. Eslem b. Sâlim el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî Muhammed b. Eslem, *el-Erbaûn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421), 52 (No. 6); Müslim, "Hayız", 38; Ebû Muhammed Abdullah b.

Benzer rivayetlerde ise gusül abdesti, daha öz haliyle[607] anlatılmıştır. Diğer ayrıntılı rivayetin sonunda ise farklı olan tek şey 'havlu kullanmayıp, parmaklarını silkelediği'[608] ifadesidir. Bir başka rivayette ise yalnızca "Resûlullah (s.a.v.) için su koydum ve ona perde tuttum; o da gusül aldı."[609] denilmekte, guslün içeriği ile ilgili hiçbir ayrıntıya değinilmemektedir. Farklı ayrıntıların verildiği Meymûne rivayetinde ise 'avret yerini yıkadıktan sonra, elini duvara sürterek ovaladığı'[610] anlatılmaktadır. Resûlullah'ın (s.a.v.) su istediği kişi birçok rivayette Meymûne olarak zikredilse de, bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) onun yerine Hz. Ali'ye su getirmesini emretti ve Ali ona gusletmesi için su koydu. Sonra ona bir giysi verdi. Ardından Resûlullah (s.a.v.): 'Bana bir perde çek ve sırtını dön' buyurdu."[611]

Başkasının artık suyu ile gusül almak hakkında İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) cünüplükten dolayı onun (Meymûne'nin) gusül suyunun artığıyla yıkandı" veya "abdest aldı" demiştir.[612] Daha ayrıntılı bir rivayette ise Meymûne (r.anhâ) leğendeki artan suya yönelen Resûlullah'a (s.a.v.): 'O sudan ben yıkanmıştım' demiş, Resûlullah (s.a.v.) ise, 'Suda cenâbetlik olmaz,' buyurarak o sudan gusül almıştır."[613] Benzer rivayetin sonunda ise 'Su (necis) pis olmaz' buyurmuştur."[614] Bu rivayet, başka birçok kaynakta bazı küçük lafız farklılıklarıyla nakledilmiştir.[615] Bazı rivayetlerde ise sadece 'zevcelerinden birisi' denilerek Meymûne'nin adı belirtilmemiştir.[616]

Abdirrahmân b. el-Fazl Dârimî, *Müsnedü'l-İmam ed-Dârimî*, thk. Merzuk b. Heyyâs Ali Merzuk ez-Zehrânî, 1436, "Salât ve tahâret", 125 (No. 757); Buhârî, "Gusül", 18 (No. 276); "Gusül", 21 (No. 281); Tirmizî, *Sünen*, "Tahâret", 76 (No. 103).

[607] Buhârî, "Gusül", 5 (No. 257); 1 (No. 249); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, 4/218 (No. 2024).

[608] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 447 (No. 1550); Dârimî, "Salât ve tahâret", 98 (No. 722).

[609] Müslim, "Hayız", 73.

[610] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/319 (No. 318); Buhârî, "Gusül", 8 (No. 260).

[611] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/82 (No. 2911).

[612] Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/196 (No: 1730).

[613] Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım b. Sellâm (Kitâbü't-Ṭahâre)*, thk. Meşhûr Hasan Mahmud Selman (Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, 1414), 215 (No. 149); Dârimî, "Salât ve tahâret", 114 (No. 744-745); İbn Ebû Şeybe, *el-Muṣannef*, 1/38 (No.353); 1/132 (No. 1514);7/281 (No. 36093); Tirmizî, "Ṭahâret", 48 (No. 65). Yalnızca اَلْمَاءُ لَا يُجْنِبُ "su cünüp (cenâbet) olmaz" ifadesi geçer; Ebû Abdullah Muhammed b.Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "Ṭahâret", 33 (No. 370); Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 34 (No. 68).; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/21 (No. 2805); 44/386 (No. 26801, 26804).

[614] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 219 (No. 153).

[615] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 339 (No.2333); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/13 (No. 2100,2101,2102); 5/228 (No. 3120). (No. 2101) İsim verilmeden 'eşlerinden birisi' ve (No. 2102) 'suyu necis yapmaz' ifadeleri. (No. 3120) rivayette ise eşinin ismi 'Meymûne' geçer.

[616] İbn Mâce, "Tahâret", 33 (No. 371).

Guslün ayrıntılarıyla ilgili rivayetlerde ise "Bir avuç suyla istinşak ediyor" [617] denilerek yalnızca istinşâk kısmı hakkında bilgi verilmiştir. İbn Abbas'ın yorumu olarak nakledilen habere göre ise o: "Eğer su, iki büyük kova kadar olursa, hiçbir şey onu pisletemez."[618] demiştir. Gusülde eksik kalan bir uzuv olursa ne yapılacağı ile ilgili ise İbn Abbas: 'Nebî (s.a.v.) cünüplükten dolayı gusül abdesti aldı. Ancak (vücudunda) suyun ulaşmadığı bir yer gördü. Bunun üzerine saçlarının ucundaki (ıslaklığı sürerek) o bölgeyi ıslattı.'[619] demiştir.

Gusül gerektiren durumun sınırları ile ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: (Uyandığında zekerinde ıslaklık gören kişi) "Gusül alır."[620] Bunu destekleyen başka bir rivayete göre İbn Abbas: "İhtilâm hâlindeki sudan dolayı su (yani gusül abdesti) gerekir."[621] diyerek, rüya hali olup da inzâl (boşalma) olmamışsa guslün gerekmeyeceği yorumu yapmıştır. Benzer rivayeti Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) Resûlullah'a isnad etmiştir.[622] Bu rivayetin bir öncesinde yer alan hadiste ise Zührî: "Guslün inzâl olması durumunda gerekliliği İslâm'ın ilk yıllarındaki bir uygulamaydı; ancak bu sonradan neshedildi. İlişkide inzâl olmasa da gusül gerekir" yorumunu belirtmiştir. Diğer bir rivayette de İbn Abbas guslü yine ıslaklığa bağlamış: "Bir kişi ihtilâm olup da ıslaklık görmezse gusül alması gerekmez. Ancak ıslaklık görüp de ihtilâm olmadığını düşünür (yani hatırlamaz) ise yine de gusletmesi gerekir."[623]

Cuma günü guslün gerekliliği ile ilgili İbn Abbas'a bunun farz olup olmadığı sorulunca bunun farz değil, tavsiye olduğunu belirtmiştir. İbn Abbas'ın naklettiğine göre çiftçilik yapan halkın terlemiş yünlü kıyafetlerle mescide gelip, kötü kokular salmaya başlaması ve bu kokuların minberdeki Resûlullah'a (s.a.v.) kadar ulaşması üzerine

[617] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 339 (No. 296).
[618] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/133 (No. 1528).
[619] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/46 (No. 456); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 199 (No. 570). Bu rivayette 'مَنْكِبِهِ' 'omzunda'lafzı geçer; İbn Mâce, "Teyemmüm" 138 (No. 663).
[620] Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr b. Hammâd el-Mülâî Fazl b. Dükeyn, *Kitâbü'ṣ-Ṣalât*, thk. Salâḥ b. Âiḍ eş-Şelâhî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâü'l-Eseriyye, 1417), 122 (No. 119).
[621] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, Feżâʾilü'ṣ-ṣaḥâbe, thk. Vasiyyüllah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 1/173 (No. 173).
[622] Tirmizî, "Ṭahâret", 81 (No. 112).
[623] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/77 (No.849); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1412, (No. 1708).

Resûlullah şöyle buyurmuştur: ‘Ey insanlar! Cuma namazına gelirken gusül alın ve eğer yanınızda varsa en güzel kokulardan sürün.”[624]

Hayız, istihâze ve cünüplükle ilgili rivayetlere göre: ‘İbn Abbas cünüp ve hayızlı kişinin terinde bir beis görmezdi.’[625] Hayızın sebebini açıklayan rivayete göre ise İbn Abbas: ‘İsrailoğullarının kadınları, mescitlerde erkekleri görmek için boylarını uzunlaştıracak kalıplar kullanırlardı. Bunun üzerine Allah, onlara âdeti (hayzı) musallat etti.’[626] demiştir. Yine hayız ile ilgili diğer rivayete göre İbn Abbas (r.a.): “Hayızlı bir kadın güneş batmadan önce temizlenirse öğle ve ikindi namazlarını kılar. Fecirden önce temizlenirse akşam ve yatsı namazlarını kılar.”[627] demiştir. İstihâze durumunda cinsel ilişki hakkında İbn Abbas: “Kocasının ona yaklaşmasında bir sakınca görmezdi.”[628] Cünüp olarak bekleyen kimse için İbn Abbas “(Cünüp olan kimse) namaz için aldığı abdest gibi abdest alır.”[629] demiştir. Aynı kaynaktaki bir önceki rivayette Hz. Ali’nin (r.a.) ‘cünüp olan kimse uyumak istediği zaman..’ bab başlığından anlaşılan, burada cünüp olarak uyumak isteyen kişi kastedilmektedir. Benzer bir durum olan ‘cünüp olup bir işi için çarşıya çıkan adamın durumu hakkında’ İbn Abbas: “Fercini (avret mahallini) yıkar ve namaz abdesti alıp (dışarı çıkabilir)”[630] demiştir. Yine İbn Abbas’a göre “Eğer bir adam elbisesiyle cünüp olursa ve elbisesinde bir iz görürse, onu yıkar; eğer bir iz görmezse, su serpmesi yeterlidir”.[631]

Abdesti bozan şeylerle ilgili ise İbn Abbas: “Peygamber Efendimiz (s.a.v.) biraz kürek kemiği eti yedi. Sonra elini altındaki bir örtüyle sildi. Sonra kalkıp namaz kıldı”[632] demiştir. Benzer rivayeti Küreyb de Meymûne’den (r.a.)[633] mürsel olarak nakletmiştir. Aynı anlamdaki diğer rivayette ise ‘kemik üzerindeki et parçasını ön dişleriyle sıyırdı’

---

[624] Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 4/241 (No. 2419); Abd b. Humeyd, el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd, 203 (No. 590) Rivayetin sonunda أَوْ دُهْنِهِ ‘veya yağını’ geçer.
[625] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/174 (No. 2003); (No. 2006). Aynı rivayet burada İbn Mübârek, Hişâm, İkrime, İbn Abbas tarikiyle; Dârimî, "Salât ve tahâret", 163 (No. 1048).
[626] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1412, (No. 638).
[627] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/12 (No. 7206,7207); Dârimî, "Salât ve Tahâret", 152 (No. 903).
[628] Dârimî, "Salât ve tahâret", 143 (No. 826).
[629] Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr b. Hammâd el-Mülâî Fazl b. Dükeyn, Kitâbü’ṣ-Ṣalât, thk. Salâḥ b. Âiż eş-Şelâhî (Medine: Mektebetü’l-Gurabâü’l-Eseriyye, 1417), 92 (No. 54).
[630] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/75 (No. 821-822).
[631] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/81 (No.897); 7/320 (No. 36478).
[632] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/51 (No. 522); İbn Mâce, “Ṭahâret”, 66 (No. 488); Ebû Dâvûd, “Ṭahâret”, 73 (No. 189); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/142 (No. 2289); 5/101 (No. 2939).تَأْتِيهِ الْجَارِيَةُ بِالْكَتِفِ ‘cariye ona kürek kemiği eti getirdi’ ifadesi.
[633] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 44/395 (No. 26813).

denilmiştir.[634] Başka bir İbn Abbas rivayetinde ise Resûlullah'ın eti 'tencereden yediği'[635] ayrıntısına yer verilmiştir. Yenen bir şeyin abdesti bozmayacağı ile ilgili İbn Abbas: 'Abdest (vücuttan) çıkan şeyden dolayı (yenilenir), giren şeyden dolayı değil".[636] demiştir.

Abdestin bozulması ile ilgili diğer rivayete göre İbn Abbas (r.a.) 'Resûlullah'ın (s.a.v.) uyuyup, horladığının duyulduğunu, ancak sonra kalkıp, (yeniden) abdest almadan namaz kıldığını' söylemiştir. İkrime ise bunun 'Peygamber'in (s.a.v.) korunmuş olması'[637] sebebiyle mümkün olduğu yorumunu yapmıştır. Aynı rivayetin ziyâde lafızlarla naklinde 'Resûlullah'ın İbn Abbas'a ilmini artırması için dua ettiği, ardından uyuduktan sonra, Bilâl'in gelerek, onu namaz için uyandırdığı ve Resûlullah'ın (s.a.v.) abdestini yenilemeden namaz kıldığı"[638] belirtilmiştir. Aynı rivayetin daha ayrıntılı nakline göre 'İbn Abbas Resûlullah (s.a.v.) ile bir gece namazı kılmış, onun arkasında saygıdan dolayı geride saf tutunca, Resûlullah (s.a.v.) namaz sonrası neden geriye çekildiğini sormuş, İbn Abbas bunun sebebinin saygı olduğunu söyleyince, onun ilmini ve anlayışını artırması için Allah'a dua etmiştir'. İbn Abbas bunu anlattıktan sonra yukarıdaki 'uyudu-uyandı-abdest almadan namaz kıldı'[639] şeklindeki uygulamayı nakletmiştir.

Abdestin bozulmasında vesvesenin etkisi ile ilgili rivayete göre 'bir adam İbn Abbas'a şeytanın namazda kendisine vesvese verip 'abdestin bozuldu' düşüncesini aklına getirdiğini söyleyince İbn Abbas: 'Onun kokusunu hissedene veya onun çıkardığı sesi duyana kadar namazdan çıkma'[640] diyerek rahatlatıcı bir öneride bulunmuştur. Bu rivayet her ne kadar İbn Abbas'ın görüşü gibi nakledilmişse de merfû olarak rivayet edilen diğer bir hadiste Resûlullah (s.a.v.): 'Şeytan, içinizden birine o namazdayken gelir. Onun makatını açarak ona sanki abdesti bozulmuş gibi hissettirir. Böyle bir durumla karşılaşan kişi, kulaklarıyla bir ses duymadıkça veya burnuyla bir koku

[634] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/274 (No. 2467).
[635] Buhârî, "Eṭ'ime", 18 (No. 5405).
[636] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/52 (No. 535).
[637] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/75 (No. 2194); 3/505 (No. 2194); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 209 (No. 616); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/383 (No. 5216).
[638] Hasan b. Yezîd el-Abdî Hasan b. Arefe, *Cüz'ü Hasan b. Arefe el-Abdî*, thk. Abdurrahman b. Abdülcabbar (Kuveyt: Daru'l-Aksâ, 1406), 40.
[639] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/178 (No. 3061).
[640] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/190 (No. 8001), (No. 8003). Ali b. Müshir, Şeybânî, İkrime tarikiyle gelen bu rivayette yalnızca İbn Abbas'ın sözü yer alır.

almadıkça namazdan çıkmasın'[641] buyurmuş ve anlatırken elini kulaklarına ve burnuna götürmüştür. Uykunun abdesti bozması ile ilgili ise İbn Abbas: "Başını bir veya iki kez hafifçe eğip düşüren kimse hariç, her uyuyan kimsenin abdest alması gerekir"[642] demiştir.

İbn Abbas mest üzerine meshin olmayacağı ile ilgili "Kitap (Mâide 5/6) mest üzerine meshi hüküm bakımından geride bırakmıştır".[643] Rivayetin sonunda ise Atâ: 'İkrime yalan söylemiş (yanılmış). Ben İbn Abbas'ın mest üzerine meshettiğini gördüm'[644] bilgisini vermiştir. İbn Abbas'tan nakledilen diğer rivayete göre ise o: "Şahitlik ederim ki kesin olarak biliyorum, Resûlullah (s.a.v.) mestlerin üzerine meshetmiştir".[645] demiştir.

Ayaklara meshetmekle ilgili İbn Abbas '"Başlarınızı ve ayaklarınızı mesh edin" (el-Mâide 5/6) ayetini mansûb olarak okumuş ve: '(Görüşüm meshten) Yıkamaya geri döndü'[646] diyerek bu konudaki görüş değişikliğini ifade etmiştir. Bu görüş değişikliğinin sebebi İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ayeti 'ercüleküm' şeklinde okuduğunu sonradan öğrenmesidir.[647]

Teyemmüm ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: (el-Mâide 5/6). Ayette abdestte geçen 'yed' kelimesini, *(*en-Nisâ 4/43) ayetinde geçen teyemmümdeki 'yed' *kelimesini ve* (el-Mâide 5/38) ayetinde hırsızın 'elinin' kesilmesini ifade eden ayetleri okudu. Sonra 'sünnete göre kesilecek olan eller sadece avuç içleriydi'[648] demiştir. Dolayısıyla o teyemmümde de avuç içinin mesh edileceğine işaret etmiştir.

Kapların temizliği ile ilgili rivayetlere göre İbn Abbas (r.a.): "Ümmü'l-Esved Sevde bint Zem'a'nın (r.a.) bir koyunu öldü"[649] demiştir. Bu rivayette ne kastedildiğini benzer diğer rivayetten anlayabiliyoruz. Zira İbn Abbas: "Sevde bint Zem'a'nın bir

---

[641] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 408 (No. 410).
[642] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/124 (No. 1412); Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî et-Tâî Esrem, *Sünenü Ebûbekir Esrem*, thk. Âmir Hasan Sabri (Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2004), 272 (No. 132).
[643] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/169 (No. 1947).
[644] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/170 (No. 1951).
[645] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/52 (No. 4746).
[646] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 392 (No. 396); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/26. tarikinde İbn Abbas abdest ayetini (وَأَرْجُلَكُمْ) okuduktan sonra يَعْنِي رَجَعَ الْأَمْرُ إِلَى الْغَسْلِ "İş yıkamaya geri döndü" demiştir. Bu da önceleri ayaklarını meshettiğini, ancak sonradan bu görüşünden döndüğünü ifade eder.
[647] Demil, Emine, "İbn Abbas'ın Sahâbeye Yönelik İstidrakleri: İbadetler Özelinde Bir İnceleme" (2022), 12/332.
[648] Tirmizî, "Ṭahâret", 110 (No. 145).
[649] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 5/415 (No. 3064).

koyunu öldü. Onun derisini tabakladık. Ardından biz o deri içinde nebîz yaptık ve böylece o bir kırba oldu"[650] demiştir. Rivayetin merfû olarak nakledilmiş hâlinde "Sevde, Resûlullah'a (s.a.v.): 'Falanca koyun öldü' deyince, o şöyle buyurdu: 'Onun derisini alsaydınız ya.' Sevde: 'Ölmüş bir koyunun derisini mi alalım?' diye sorunca Resûlullah (s.a.v.) dedi ki: Allah (c.c.) şöyle buyurdu: 'De ki: Bana vahyedilende, murdar et, akıtılmış kan yahut domuz eti, ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yasaklanmış bir şey bulamıyorum..' (el-En'âm, 6/145). Siz onu yemiyorsunuz ki. Eğer derisini tabaklarsanız ondan faydalanabilirsiniz.' Bunun üzerine Sevde koyunun derisini yüzdürdü, onu tabakladı ve ondan bir su kabı yaptı. O kabı eskiyinceye kadar su kabı olarak kullandı".[651]

Hayvanlardan pis ve temiz olanlarla ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) köpek bir kabın içinden su içtiğinde (veya ona ağzını soktuğunda) o kabın yedi defa yıkanmasını emretti"[652] demiştir. Zayıf olan bu rivayet, Ebû Hüreyre yoluyla sahih isnadlarla Buhârî de dahil[653] birçok temel hadis kaynağında yer almıştır. Kedinin necis olup olmadığı ile ilgili ise İbn Abbas: "O, evin eğlencelerindendir".[654]

Necaset bulaşan elbisenin temizliği ile ilgili rivayete göre ise "Ümmü Habîbe bint Abbas (ö. 44/664) Resûlullah'ın (s.a.v.) kucağına konulmuş, Peygamber'in kucağındayken çocuk küçük abdestini kaçırmıştır. Bunun üzerine annesi Ümmü'l-Fazl, kızarak (çocuğu hemen çekip) almış ve omuzlarına vurmuş; Resûlullah (s.a.v.) ise bir kap su isteyerek, suyu çocuğun idrar kaçırdığı yere dökmüş ve: 'İdrarın aktığı yolu suyla yıkayın' buyurmuştur".[655]

Yapılan inceleme neticesinde, bu bölümde ele aldığımız rivayet sayısı 56 olup, bu rivayetlerin 26'sı sahih (%46,4), 23'ü hasen (%41,1) ve 7'si (%12,5) zayıf olarak tespit edilmiştir. Böylece sahih ve hasen derecesindeki toplam 49 rivayet (%87,5) oranıyla, incelenen konunun büyük çoğunlukla sağlam bir isnad zemini üzerine inşa edildiği

[650] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/162 (No. 24774); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, (No. 2091); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/408 (No. 27418); Buhârî, "Eymân", 21 (No. 6686).
[651] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/156 (No. 3026).
[652] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/109 (No. 4839).
[653] Buhârî, "Vudû'", 33 (No. 172).
[654] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 276 (No.210); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/36 (No. 328); 7/308 (No. 36350).
[655] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/478 (No. 2750).

görülmektedir. Özellikle Hz. Meymûne ve İbn Abbas tarikiyle gelen gusül ve abdest uygulamalarına dair temel metinler, sened ve metin açısından en güvenilir halkayı oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan 7 adet zayıf rivayet ise genellikle ibadetlerin özünden ziyade, amelî ayrıntılar ve fer'î meselelere ilişkindir. Bu zayıf rivayetlerin ana konuları; ağır uyku sonrası abdestin gerekliliği, gusülde kuru kalan bölgenin ıslatılma biçimi, hayızlı kadının namaz kaza tertibi, çocuk idrarının temizliği, köpeğin yaladığı kabın necâseti ve mest üzerine meshin Kur'an ayetiyle nesh edildiği iddiası gibi meselelerdir. Rivayetlerin zayıflık sebepleri incelendiğinde ise; Yezîd b. Ebû Ziyâd ve Hüseyin b. Abdullah gibi hafıza kusuruyla tenkit edilen râviler ile Ebû Ali er-Rahabî gibi metrûk kabul edilen isimlerin sened zincirlerinde yer alması belirleyici olmuştur. Ayrıca, bazı rivayetlerin sadece tek bir tarikten (teferrüd) gelmesi veya seneddeki kopukluklar (mürsel/inkıtâ) bu zayıflık derecesini pekiştirmiştir. Ancak bu zayıf metinlerin bir kısmının, diğer sahih hadislerle mana bakımından desteklendiği tespit edilmiştir.

4.2.1.2 Namaz

Hicrî üçüncü asır eserlerinde İbn Abbas'tan İkrime, Miksem ve Küreyb tarikiyle gelen namaz rivayetleri; sayı, çeşitlilik ve sahihlik bakımından dikkate değer bir yekûn oluşturmaktadır. Rivayetlerin çoğunluğu sahih ve hasen seviyesinde olup, zayıf olanlar genellikle vitir ve namazın terkiyle ilgili tekil tariklerde yoğunlaşmaktadır. Konu bakımından birbiriyle ilişkili olan rivayetleri peş peşe görebileceğimiz şekilde rivayetler şunlardır:

Bu konudaki rivayetlerden ilk kısmı namazın terki veya ihmali ile ilgilidir. Buna göre "Özürsüz olarak Cuma namazını terk eden kimse, değişmez bir kitaba münafık olarak yazılır"[656] ve "Namazı terk eden kimse kâfir olmuştur".[657] Diğer rivayetlerde ezanla ilgili İbn Abbas, Hz. Peygamber döneminde Ramazan ve Kurban bayramlarında ezan

[656] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas Şafiî, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400), 70.
[657] Muhammed b. Nasr b. Haccâc el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Firyevâî (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1406), 2/900 (No. 939).

okunmadığını aktarmıştır.[658] Diğer bir rivayette ise "Kim Allah rızası için yedi yıl ezan okursa, Allah ona cehennemden kurtuluş beratı yazar"[659] buyurulmuştur.

Namazın kılınacağı yerle ilgili rivayetlerde ise: Hz. Peygamber (s.a.v.), "Uyuyanların ve konuşanların arkasında namaz kılmam yasaklandı"[660] buyurmuş ve "hasırdan yapılmış küçük bir seccade (humre)[661] üzerinde namaz kılardı".[662] Namazı bozan şeylerle ilgili rivayetlerde ise İbn Abbas'a, "kadın, eşek ve köpeğin namazı bozduğu" söylendiğinde, bunların namazı bozmayacağını, ancak kerih (hoş görülmeyen) olduğunu söylemiştir.[663] Diğer rivayete göre "Eşek, köpek, hayızlı kadın, Yahudi, Hıristiyan, Mecûsi ve domuzun (önünden geçmesi) namazı bozar. Ancak bir taş atımı mesafede iseler bozmaz".[664] "Resûlullah (s.a.v.) Arafat'ta iken önüne bir 'anazah' (kısa mızrak) dikildi; o da ona yönelerek namaz kıldı. Bu sırada bir merkep (eşek) o mızrağın arkasından geçiyordu".[665] Sütrenin öneminden bahseden diğer rivayette, Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Sütre olmadan namaz kılan birinin önünden eşek, domuz, Yahudi, Mecûsî ve kadının geçmesi namazı bozar. Ancak bir taş atımı mesafe varsa bozmaz".[666] Yine "Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken, başı hizasında önüne geçip duran iki cariyeyi, eliyle sağa ve sola işaret ederek uzaklaştırdı".[667] Konuyla ilgili diğer bir rivayete göre ise namaz kılarken önünden koyun geçince "Resûlullah (s.a.v.) koyunu (önünden) uzaklaştırmak için harekete geçti ve nihayet karnını duvara yapıştırdı".[668]

İçinde tasvir olan yerde ibadet etmek konusunda "İbn Abbas (r.a.), içinde resimler (tasvirler) bulunan kilisede namaz kılmayı hoş karşılamaz, çıkıp yağmur altında

[658] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/355 (No. 5177).
[659] İbn Mâce, "Ezân", 5 (No. 727).
[660] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/369 (No: 2767).
[661] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkıllî el-Mâzerî, *el-Muʿlim bi-fevâʾidi Müslim*, thk. Muhammed Neyfer eş-Şâzelî (Dâru't-Tunusiyye, 1988), 1/369.
[662] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/349 (No. 4020); 1/351 (No.4043) nolu Vekî', Zem'a, Amr b. Dinar, Seleme b. Vehrâm, İkrime'den gelen rivayette ise 'humre' yerine 'bisât (örtü) kelimesi geçer ; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/491 (No. 2061); 5/25 (No. 2813); 5/101 (No. 2941).; Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/396 (No: 2794); Ahmed b. Mülâ'ib Ebû'l-Fazl el-Bağdâdî İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib* (Cevâmiu'l-Kelim, 2004), (No. 12). 'حَصِيرٍ' 'hasîr' lafzı geçiyor.;Tirmizî, "Ṣalât", 130 (No. 331).
[663] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/258 (No. 8760).
[664] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 200 (No. 576).
[665] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/65 (No. 2175).
[666] Ebû Dâvûd, "Sufûf", 9 (No. 704).
[667] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/76 (No. 2899).
[668] İbn Huzeyme, *Ṣaḥîḥu İbn Ḫuzeyme*, 1/419 (No. 827).

kılardı”[669] haberi yanında, “İbn Abbas, içinde resimler (tasvirler) bulunduğu takdirde o kilisede namaz kılmayı hoş karşılamadı”[670] rivayetleri de nakledilmiştir.

Kıblenin değişmesi ile ilgili rivayetlerde: “Kıble Kâbe’ye çevrilince “Beytülmakdis’e doğru namaz kılıp ölen kardeşlerimizin durumu ne olacak?” diye soruldu ve *“Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir”* Bakara 2/143. ayeti nâzil oldu.[671] “Resûlullah (s.a.v.) ve ashabı, on altı ay boyunca Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kıldılar, ardından (Kâbe) kıble yapıldı”[672] bilgileri nakledilmiştir.

Namazın âdapları ve mekruhları konusunda ise İbn Abbas: “Secde ederken burnu yere koymakla emrolundunuz”[673] demiş, ‘Namazda iken alnı silmek, üflemek veya çakıl taşlarını hareket ettirmek yasaklanmıştır’[674] görüşünü aktarmıştır. Yine o “Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken yüzünü sağa ve sola çevirirdi; ancak boynunu arkaya çevirmeden.” [675] bilgisini vermiştir. Başka bir konu olan saç bağlama hakkında “Resûlullah (s.a.v.) saçını arkasına bağlayarak (topuz yaparak) namaz kılan kişinin durumu, elleri bağlı namaz kılan gibidir.”[676] buyurmuştur. Aynı hadis Küreyb’den de nakledilmiştir. [677]

İbn Abbas’ın namazın terki konusundaki hassasiyetini anlatan rivayete göre kendisine “Gözü su topladığı için namaz kılamayacağı söylenen İbn Abbas: ‘Hayır, namaz kılmaya gücü yettiği halde onu terk eden kimseyi Allah gazabıyla karşılar”[678] diye karşılık vermiştir.

---

[669] Ali b. Ca’d, *Müsnedü İbn Ca’d*, 342 (No. 2353).
[670] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/423 (No. 4867).
[671] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/396 (No:2795); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/495 (No. 2775); 5/298 (No. 3249); Dârimî, *Müsnedü’l-İmam ed-Dârimî*, Salât ve tahâret, 207 (No. 1255); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16 (No. 4680); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur’ân", 3 (No. 2964); Mervezî, *Ta’zîmü kadri’s-salât*, 1/341 (No. 338).
[672] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/294 (No. 3373); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/313 (No. 3270); 5/362 (No. 3363).
[673] Ali b. Ca’d, Müsnedü İbn Ca’d, 339 (No. 2332); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/234 (No. 2688). (فَلْيُلْزِقْ أَنْفَهُ بِالْحَضِيضِ) ‘Burnunu yere yapıştırsın’ lafzıyla; Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî İbnü’l-Mukrî, *el-Mu’cem li-İbnü’l-Mukrî*, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Sa‘d (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1419), 145 (No. 405). 4. Yüzyıl eseri olan bu kaynakta ‘alnıyla beraber burnu yere değmeyenin namazı kabul olmaz’ denilmektedir. İsnadı zayıftır. Ancak Beyhakī rivayeti sahih isnadlıdır; Beyhakī, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 2/149 (No. 2652).
[674] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/409 (No. 4710).
[675] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/288 (No. 2485); 5/11 (No. 2791); Tirmizî, “Sefer”, 23 (No. 587).
[676] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/489 (No. 2767); Dârimî, "Salât ve Tahâret", 281 (No. 1405); Müslim, “Salât”, 44 (No. 232).
[677] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 11/378 (No. 5210).
[678] Ali b. Ca’d, *Müsnedü İbn Ca’d*, 340 (No. 2336).

Teşrik tekbirleri konusunda ise İbn Abbas'tan birbirinden farklı haberler nakledilmiştir. Buna göre "İbn Abbas Kurban Bayramı günü öğle namazından (başlayıp), teşrîk günlerinin son günü ikindi namazına kadar tekbir getiriyordu".[679] Buna muhâlif İbn Abbas rivayetine göre ise "Arefe günü sabah namazından başlayarak, teşrik günlerinin son günü ikindi namazına kadar tekbir getirirdi". [680]

İbn Abbas'tan nakledilen vitir namazı rivayetlerine göre "İbn Abbas vitir namazını kıldı ve dedi ki: Vitir namazı binek üzerinde de (kılınabilir)",[681] "Resûlullah (s.a.v.) bineği üzerinde vitir namazı kıldı".[682] Vitirin rek'at sayısı ile ilgili ise "Resûlullah (s.a.v.) bazen yedi, bazen beş rek'at vitir kılar ve aralarında selam vermezdi"[683] demiştir. Bununla birlikte İbn Abbas daha çok 'الوتر واحدة' 'vitir tektir' rivayeti ile meşhurdur.[684] Vitir namazının hükmünü belirten rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Üç şey vardır ki onlar benim için farzdır ama sizin için nâfiledir: Vitir namazı, kurban kesmek ve duhâ namazı"[685] buyurmuştur. Buna muhâlif görünen bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Bana vitir namazı ve duha (kuşluk) namazının iki rek'atı emredildi; ancak farz kılınmadı"[686] buyurdu. Diğer rivayette ise İbn Abbas: "Hz. Peygamber (s.a.v.) seferdeyken, namazları ikişer rek'at kılmayı sünnet kıldı. Bu iki rek'at tam gibidir. Yolculukta vitir kılmak da sünnettir"[687] demiştir. Vitir namazının rek'at sayısı ile ilgili rivayetlerde "Muaviye'nin bir rek'at vitir kıldığını gören İbn Abbas, onu doğrulayarak vitrin bir, beş, yedi veya daha fazla (tek sayıda) rek'at olabileceğini, kişinin istediği kadar kılabileceğini söylemiştir." [688]

[679] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/489 (No. 5639).
[680] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/489 (No. 5646); 1/490 (No. 5655). Yahyâ b. Saîd, Ebû Bekkâr, İkrime tarikiyle gelen bu rivayette, yalnızca 'İbn Abbas'ın getirdiği tekbir' bölümü yer alır.
[681] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/97 (No. 6922); 7/308 (No. 36343).
[682] Muhammed b. Nasr b. Haccâc el-Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl ve Ḳıyâmi ramażân ve Kitâbi'l-Vitr* (Faysalâbâd: Hadis Akademi, 1408), 301; İbn Mâce, "İḳâmetü's-ṣalât", 128 (No. 1201).
[683] Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî et-Tâî Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr, 1420, 88; İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 5/425 (No. 3083).
[684] Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 89.
[685] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/485 (No. 2050).
[686] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/494 (No. 2065); Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 274.
[687] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/57 (No. 4752).
[688] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas eş-Şâfiî, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1400), 86.

Korku namazı ile ilgili İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) "Usfân'da, müşriklerin saldırı tehdidi altında, korku namazı kıldırmıştır. Bu olay üzerine namazların kısaltılmasına dair ayet inmiştir".[689]

Seferîlikte namazın kısaltılması ile ilgili rivayetlerde: İbn Abbas: "Bir gün ve bir gecelik mesafeye (yolculuk yapan) namazı kısaltır"[690] demiştir. Seferîliğin kaç günde geçerli olacağı ile ilgili ise rivayetler muhteliftir. Buna göre İbn Abbas: 'Kim (seferî iken) on yedi gün kalırsa namazı kısaltır, kim bu süreden fazla kalırsa namazını tam olarak kılar'[691]demiştir. On yedi gün ikâmet ile ilgili bir diğer rivayette "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de on yedi gün ikâmet etti ve (bu günlerde) namazı kısaltarak kıldı"[692] denilerek uygulamanın yerine işaret edilirken, diğer bir rivayette ise "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde orada on yedi (gün) kaldı ve namazını iki rek'at olarak kıldı"[693] denilerek uygulamanın zamanına işaret edilmektedir. Aynı anlama gelen İbn Abbas rivayetine göre: "Kim (yolculukta) on yedi güne kadar ikamet ederse namazlarını kısaltır. Ancak kim bundan daha uzun süre kalırsa, o kişi artık tam kılar" denilmiş ve yalnızca İbn Abbas'ın görüşü nakledilmiştir.

Görüldüğü gibi seferîlikle ilgili İbn Abbas'tan nakledilen rivayetlerde on yedi gün rivayetleri daha yoğundur. Ancak yine de İbn Abbas'tan nakledilen başka rivayetlere göre: 'Resûlullah (s.a.v.) on dokuz gün konakladı'[694] ve "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'yi fethettiği zaman yirmi gece kaldı ve bu süre boyunca namazı kısaltarak kıldı"[695] rivayetleri de mevcuttur. İbn Abbas (r.a.) dedi ki: "Biz de bir yolculuğa çıkarsak ve on dokuz gün kalırsak, iki rek'at, iki rek'at namaz kılıyoruz. Ancak bundan daha fazla kalırsak, dört rek'at kılıyoruz".[696] Bu durumda İbn Abbas'tan birbirine muhâlif rivayetler nakledildiği söylenebilir.

[689] Ebû Dâvûd, "Ṣalâtü'l-ḫavf", 12 (No. 1236).
[690] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/200 (No. 8119).
[691] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/208 (No. 8211); Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 139.
[692] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/207 (No. 8198).
[693] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/483 (No. 2758); 5/67 (No. 2883); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 202 (No. 585); Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 10 (No. 1232).
[694] Ebû Dâvûd, "Ṣalâtü's-sefer", 10 (No. 1230).
[695] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 201 (No. 582).
[696] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/427 (No. 1958); Buhârî, "Taksîru's-salât", 1 (No. 1080); "Megâzî", 54 (No. 4298-4299); İbn Mâce, "İḳâmetü's-ṣalât", 76 (No. 1075); Tirmizî, "Sefer", 2 (No. 549).

Namazların cem edilmesi ile ilgili rivayete göre ise, Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir özrü olmaksızın iki namazı cem ederse, büyük günah kapılarından birinden girmiş olur."[697] buyurdu**.** Ancak yine İbn Abbas'tan (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) seferde (yolculukta) ve hadarda (mukîm iken) iki namazı cem ederek kıldı"[698] şeklinde öncekiyle çelişen bir rivayet de nakledilmiştir. Başka İbn Abbas rivayetlerinden birinde "Resûlullah (s.a.v.) seferdeyken, iki namazı cem ederek kıldı"[699] derken, diğer rivayette ise "Resûlullah (s.a.v.) seferdeyken öğle ve ikindi namazlarını, bir de akşam ve yatsı namazlarını cem ederek kılardı"[700] denilerek bu namazların hangi namazlar olduğu açıklanmaktadır. Hangi namazların hangi namazlarla birleştirileceği hususunda ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) eğer güneşin zevâline (öğle vaktine) kadar yola çıkmamışsa, öğle ve ikindi namazlarını cem ederdi. Eğer güneşin zevâli öncesi, (yani öğle vakti) girmeden yola çıkmışsa, öğle ve ikindi namazlarını ikindi vaktinde kılardı" [701] demiştir. Bu rivayetin bir benzeri[702] Enes'ten de nakledilmiştir.[703] (Râvi) Dedi ki: "Zannederim o şöyle de dedi: Akşam ve yatsı namazlarında da benzer şekilde (cem ederdi)."[704] Bu rivayet Buhârî[705] de dahil, diğer kaynaklarda yer almıştır. İkrime'den nakledilen bu rivayet Küreyb'den de rivayet edilmiştir.[706]

Cemaatle namazın fazileti hakkında Resûlullah (s.a.v.): "Cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınana üstünlüğü 25 derecedir. Cemaat ne kadar kalabalıksa sevap da o kadar artar"[707] buyurmuştur.

Namazda kıraat konusunda İbn Abbas (r.a.): "Allah'ın Peygamberi (s.a.v.) namazlarda okuduğu ve sustuğu (yerler oldu). Biz de Allah'ın Peygamberi'nin okuduğu yerlerde okur, sustuğu yerlerde susardık" demiş, ona: "Belki de içinden okuyordu" denildiğinde, buna kızıp şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.v.) mı itham ediliyor?" [708]

[697] Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 142; Tirmizî, "Ṣalât", 24 (No. 188).
[698] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 208 (No. 608-609).
[699] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/322 (No. 3288).
[700] Buhârî, "Taksîru's-salât", 13 (No. 1107).
[701] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 209 (No. 613).
[702] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/37 (No. 4719).
[703] Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/237 (No. 1455).
[704] Şâfiî, *el-Müsned*, 48.
[705] Buhârî, "Taḳsîrü'ṣalât",15 (No.1111).
[706] Ebû Dâvûd, "Salâtü sefer", 5 (No. 1208).
[707] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 2/227 (No. 8399).
[708] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/376 (No. 1887).

Namazla ilgili rivayetlerden bir diğeri tesbih namazı ile ilgilidir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) "Ey Abbas! Sana, yaptığında günahlarının bağışlanacağı bir şey vereyim (öğreteyim) mi?" (Evet!) Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Dört rek'at namaz kılarsın. Her rek'atta Fâtiha sûresi ve bir sûre okursun." İbn Abbas: 'Ardından Resûlullah (s.a.v.) tesbih namazını tarif etti'[709] dedi. Diğer rivayette ise uzunca ve baştan sona tesbih namazının kılınışı anlatılır. [710]

Resûlullah'ın kunûtu ile ilgili rivayete göre: "Hz. Peygamber (s.a.v.), Bi'r-i Maûne faciasında şehit edilen davetçiler için bir ay boyunca sabah namazının son rek'atında (veya her vaktin son rek'atında) kunut (beddua) okumuş, cemaat de 'âmin' demiştir".[711]

Bu bölümde çokça tekrarlanan ve İbn Abbas'ın teyzesi Meymune'nin evindeki gözlemlerini anlatan rivayetlere göre "İbn Abbas, bir gece Hz. Peygamber'in yanında kalır. Onun gece abdestini, namazını, uykusunu ve sabah namazı için tekrar abdest almadan kalkışını gözlemledi".[712] Benzer rivayette ise İbn Abbas "Hz. Peygamber'in gece kalkışını, teheccüd namazını (11 rek'at) ve sabah namazının sünnetini nasıl kıldığını"[713] anlatmıştır. Başka bir rivayette de[714] yine bu gözlemler aktarılır. Benzer rivayetin sonu 'Peygamberlerin rüyaları vahiydir.'"[715] şeklinde de nakledilmiştir ki, bu rivayette Resûlullah'ın uykusundan sonra abdest almadan namaz kılmasını 'onun tam uyumamasına bağlamıştır' Benzer rivayette ise daha fazla detay verilmiştir ve İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in gece ibadetini gözlemlemesinin en detaylı hikâyelerinden biridir. Burada onun 'abdest şekli, namaz (13 rek'at), uyku hali ve sabah namazında okuduğu 'nur ver' duası [716] anlatılır. Buhârî rivayetinin sonunda, 'Küreyb şöyle demiştir: 'Sandığın içinde (yani gizlediği) yedi nur daha vardı.' Diğer rivayette "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gece namazından sonra okuduğu çok kapsamlı ve uzun bir dua

[709] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Cüz'ül-kıraati halfe'l-imâm*, thk. Fazlurrahman es-Sevrî (Pakistan: Mektebetü's-selefiyye, 1400), 57 (No. 149).
[710] İbn Mâce, "İḳâmetü's-ṣalât", 190 (No. 1387); Ebû Dâvûd, "Tatavvu' ", 13 (No. 1297).
[711] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/475 (No. 2746); Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 102; Ebû Dâvûd, "Vitr", 10 (No. 1443); Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl ve Ḳıyâmi ramażân ve Kitâbi'l-Vitr*, 326.
[712] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/428 (No. 477); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/394 (No. 1912).
[713] Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 74 (No. 4569); "Edeb", 118 (No. 6215); "Tevhîd", 27 (No. 7452); Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl ve Ḳıyâmi ramażân ve Kitâbi'l-Vitr*, 117, 121; Ebû Dâvûd, "Tatavvu'", 314 (No. 1364).
[714] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 190.
[715] Buhârî, "Vudû' ", 5 (No. 138); "Ezan", 159 (No. 859); Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali et-Tâî Ebû Hasan el-Mevsılî, *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne* (Cevâmiu'l-Kelim, 2004), 69 (No. 68).
[716] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/343 (No. 2567); 5/270 (No. 3194); Buhârî, "Deavât", 10 (No. 6316); Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 181, 187, 189.

metni" yer almıştır.[717] Başka bir rivayette ise İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) geceleyin on üç yâhut on bir rek'at namaz kıldı"[718] denilmektedir. Yine bu gözlemlerden birisinde Resûlullah'ın "iki rek'at, sonra iki rek'at, sonra iki rek'at, sonra iki rek'at, sonra iki rek'at, sonra iki rek'at namaz kıldığı, ardından vitir kıldığı"[719] nakledilmiştir. Benzer rivayette ise o 'On üç rek'at namaz kıldıktan sonra uzandı. Bilâl gelip de onu (sabah) namazına o çağırıncaya kadar (uyudu.) Sonra kalktı ve sabah namazından önce iki rek'at sünnet namazı kıldı'[720] denilmektedir.

Rivayetlerden bir diğerinde ise İbn Abbas "namazda Hz. Peygamber'in soluna durduğunda, onun kendisini sağ tarafına aldığını anlatır".[721] Benzer rivayette İbn Abbas dedi ki: "Ben Resûlullah (s.a.v.) ile (cemaatle) namaz kıldım. Beni (arkasında) sağ tarafına konumlandırdı".[722] Buhârî[723] ve Müslim[724] de bu hadisi nakletmiştir. Son olarak da gece namazının önemine dair: "Resûlullah (s.a.v.) 'Bir rek'at bile olsa (gece namazı kılın)'[725] buyurdu" denilmektedir.

Resulullah'ın (s.a.v.) namazlardaki kıraati ile ilgili rivayetlerde 'Bazen odalarından birinde namaz kılarken Resûlullah (s.a.v.) Kur'an okurdu; dışarıda olanlar onun okuduğunu duyardı'"[726] denilmektedir.

Sehiv secdesi ile ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Eğer biriniz namazının (rek'at sayılarında) şüpheye düşer de, fazla mı eksik mi kıldığını bilemezse, eğer şüphesi bir veya iki rek'at arasında ise onu bir rek'at (kılmış) olarak kabul etsin. Şüphesi onu fazla kılmaya yöneltsin. Sonra sehiv secdesi yapsın".[727] Benzer rivayette "Üç mü dört mü kıldığını bilemeyen, üç sayarak devam etsin. Sonra namazının

[717] Tirmizî, "Deavât", 30 (No. 3419).
[718] Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 149.
[719] Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 149; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/375 (No. 5206).
[720] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/387 (No. 5220).
[721] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/168 (No. 2325).
[722] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/45 (No. 4730); 11/376 (No. 5207).
[723] Buhârî, "Ezân", 59 (No. 699).
[724] Müslim, "Mesâcid", 269.
[725] Dârîmî, Müsnedü'l-İmam ed-Dârimî, "Rikâk", 1126 (No. 2752).
[726] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Ḫalḳu ef'âli'l-'ibâd*, thk. Abdurrahman el-Umeyrî (Riyad: Dâru'l-Maârif, ts.), 83.
[727] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/384 (No. 4414); İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 132 (No. 1209); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 3/209 (No. 995); 3/212 (No. 997).

sonundaki oturuşunda selam vermeden önce iki secde (sehiv secdesi) yapsın".[728] buyurulmuştur.

Sehiv secdesi ile ilgili İbn Abbas'ın naklettiği diğer rivayete göre "Nebî (s.a.v.) ikindi namazını iki rek'at kılmış, *Zü'ş-şimâleyn* isimli bir adam 'Namaz kısaltıldı mı?' diye sorunca, eksik kıldığının farkında olmadığını belirtip, ashâba sorarak, teyit almış, sonra da onlarla beraber iki rek'at daha kılıp, ardından (fazladan) iki secde yapmıştır".[729] Bu konudaki diğer rivayete göre ise İbn Abbas: Resûlullah (s.a.v.) sehiv secdelerini '*mürğımeteyn*' (iki burun sürtücü/mecbur bırakan) olarak isimlendirdi"[730] demiştir. Buradaki rivayetlerin sonuncusu hariç tümü sahihtir.

Secde ayetleriyle ilgili İbn Abbas: "Sâd sûresindeki secde, secde ayetlerinden değildir. Ancak Resûlullah'ı (s.a.v.) onda secde ederken gördüm"[731] demiştir. Tirmizî bu hadise hasen sahîh demiştir.[732] Ancak bu ayette secde yapılmasının uygun görülmediğini de aktarmıştır. Başka bir rivayette ise "Nebî (s.a.v.) onda secde etti. Yani 'Sâd' sûresinde"[733] demiştir. Secde ile ilgili diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye döndükten sonra, mufassal sûrelerden (kısa sûrelerden) hiçbirinde secde yapmadı"[734] demiştir. Necm sûresindeki secde ile ilgili ise İbn Abbas: "Peygamber (s.a.v.) Necm sûresinde secde etti. Onunla birlikte Müslümanlar, müşrikler, cinler ve insanlar secde etti"[735] demiştir.

Farklı namaz çeşitleri ile ilgili rivayetlerden birinde ise "Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da 20 rek'at namaz kılar ve (sonra) vitir namazını kılardı"[736] denilmektedir. İkindi sonrası nafile namazla ilgili özetle: "Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Ebû Ümeyye'nin kızı! (Ümmü Seleme) İkindi sonrası kıldığım bu iki rek'atı mı sordun?

[728] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/194 (No. 1656); 3/210 (No. 1677); Tirmizî, "Salât", 175 (No. 398).
[729] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/393 (No. 4518).
[730] Ebû Dâvûd, "İstiftâḥu's-ṣalât" 81 (No. 1025).
[731] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/376 (No. 3387); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 204 (No. 595); Dârimî, *Müsnedü'l-İmam ed-Dârimî*, Salât ve tahâret, 237 (No.1491); Buhârî, Sücûdü'l-Kur'an, 3 (No. 1069); "Ehâdîsü'l-enbiyâ",38 (No. 3422); Ebû Dâvûd, "Şehri Ramazan", 15 (No. 1409); Tirmizî, "Sefer", 15 (No. 577).
[732] Tirmizî, *es-Sünen*, 2/469.
[733] Şafiî, *el-Müsned*, 389; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/317.Affân, Süleym b. Hayyân, Eyyûb, İkrime tarikiyle.
[734] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/407 (No:2811).
[735] Buhârî, Sücûdü'l-Kur'an, 5 (No. 1071); Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 293 (No. 4862); Tirmizî, "Sefer", 13 (No. 575).
[736] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/164 (No. 7692); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 218 (No. 653).

Şu sebeple kıldım: Abdülkays kabilesinden bazı insanlar yanıma geldiler. İslâm'la ilgili sorularıyla beni meşgul ettiler ve ben de öğle namazından sonraki iki rek'atı kılamadım. İşte şimdi kıldıklarım, öğle sonrası kılamadığım iki rek'attır'[737]buyurdu. Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v.) sabah namazının sünnetini teşvik etmiş, ancak sabah namazının kameti getirilirken sünnet kılınmasını hoş görmemiş ve 'iki asıl namazı bir arada mı kılıyorsunuz?' [738] demiştir. İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte küsûf (güneş tutulması) namazı kıldım. Fakat ondan bu namazda Kur'an'dan bir harf bile duymadım"[739] demiştir. Yine küsuf namazı rivayetinde İbn Abbas: 'Böylece iki rek'atta dört rükû ve dört secde yaptı"[740] demiştir. Bir diğer rivayette ise 'küsuf namazında sessiz okuduğu'[741] nakledilmiştir.

Resûlullah'ın namaza verdiği önemi anlatan rivayete göre ise: "Resûlullah (s.a.v.) savaş sebebiyle ikindi namazı vaktini kaçıran Hz. Peygamber (s.a.v.), bu namazı kılamadıkları için düşmanlara beddua etmiştir". [742] Namazda selam hakkındaki rivayete göre ise İkrime "İbn Abbas (r.a.) (namazda) kıbleye doğru sadece tek selam verdi"[743] demiştir.

Yukarıda namazla ilgili incelediğimiz toplam rivayet sayısı 84 olup, bu rivayetlerin sıhhat durumlarına göre dağılımı şu şekildedir: Sahih kategorisinde 24 rivayet (%28,57), hasen kategorisinde 31 rivayet (%36,90) ve zayıf kategorisinde 29 rivayet (%34,52) tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 55 olup, bu sayı tüm rivayetlerin yaklaşık %65,5'ini oluşturmaktadır.

İncelenen seksen dört rivayet içerisinde en fazla zayıf rivayete sebep olan râviler; Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746), Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769), İbn Lehîa (ö. 174/790), Amr b. Hakkâm (ö. 210/825), İbrâhim b. Sâlih eş-Şirâzî (ö. 285/898) ve Abdullah b. Keysân şeklinde sıralanmaktadır. Söz konusu râviler arasında Abbâd b. Mansûr (4), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (3) ve İbn Lehîa (2 rivayetle) birden fazla zayıf

[737] Buhârî, "Meğâzi", 71 (No. 4370).
[738] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 6/102 (No. 2160).
[739] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/413 (No. 2673); 5/317 (No. 3278).
[740] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/358 (No. 1864).
[741] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/414 (No. 2674).
[742] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/474 (No. 2745); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 201 (No. 578).
[743] Nureddin Ali b. Ebübekir b. Süleyman Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṣ ʿan zevâ'idi Müsnedi'l-Ḥâriṣ*, thk. Hasan Ahmed Sâlih el-Bâkirî (Medinetü'l-Münevvere: Merkezü Hıdmeti's-Sünne, 1413), 1/292 (No. 183).

rivayetin ortaya çıkmasında etkili olurken, Amr b. Hakkâm, İbrâhim b. Sâlih ve Abdullah b. Keysân'ın rivayetleri de zayıf kabul edilmiştir. Ayrıca Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî ile Ebû Ferve de birer rivayetle bu gruba dâhil olmaktadır. Abbâd b. Mansûr ile Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'nin naklettiği rivayetlerin tamamı zayıf kabul edilirken, Vâkıdî'nin rivayeti çok zayıf, hatta mevzû olma ihtimali çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak toplam 28 zayıf rivayetin, büyük ölçüde farklı zayıf râviler aracılığıyla nakledildiği anlaşılmaktadır.

Namazla ilgili hicrî üçüncü asır eserlerinde yer alan İbn Abbas rivayetleri arasında tespit edilen zayıf hadislerin, belirli konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Vitir namazı, namazın terki, seferde namazların cem'i, namazda saçın bağlı olması, terâvih namazı, küsûf namazı, namazda tek selam verilmesi ve "*mürğımeteyn hadisi*" bu rivayetlerin başlıca konularını oluşturmaktadır. Zayıflığın temel sebepleri arasında râvilerin metrûk, zayıf veya tedlis sahibi olmaları yer almaktadır. Bununla birlikte, bazı zayıf rivayetlerin farklı tariklerle desteklenerek hasen li-gayrihî seviyesine ulaştığı görülmektedir. Örneğin "saçı bağlı halde namaz kılan kimsenin durumu, elleri bağlı namaz kılan gibidir" rivayeti, aslında bir râvinin zayıflığı sebebiyle zayıf kabul edilmiş olsa da daha sahih rivayetlerle desteklenerek hasen li-gayrihî olmuştur. Sonuçta zayıf görünen bazı rivayetler aslında daha sahih olan diğer rivayetlerle çelişmemekte, konunun bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde aralarında ihtilaf bulunmamaktadır.

4.2.1.3 Oruç

Mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği oruçla ilgili rivayetlerin içeriğine gelince Resûlullah (s.a.v.): "Ramazan hilâlini gördüğünüzde oruç tutun ve (Şevval) hilâlini gördüğünüzde orucu bırakın. Eğer aranızda bulut veya sis engel olursa, Şaban ayını otuz güne tamamlayın. Ramazan'ı Şaban'dan bir gün oruç tutarak karşılamayın" [744] buyurmuştur. Benzer rivayette de 'Ramazan'dan önce oruç tutulmaması belirtilirken 'eğer hava bulutlu olursa (hilâli göremezseniz) otuz günü

[744] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/284 (No. 9019). Ebû Ahvas, Simâk, İkrime tarikiyle gelen rivayette 'bulut' 'غَمَامَةٌ' kelimesi yoktur. Farklı olarak 'görülmeme' 'غَيَابَةٌ' kelimesi kullanılmıştır;Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/395 (No:2793).

tamamlayın'[745] buyurulmuştur. Diğer rivayette ise 'Ramazan ayına bir veya iki gün kala oruç tutmayın. Ancak birinizin tutması gerekli bir orucu varsa, onu tutabilir' denilerek, yukarıdaki rivayetlerle aynı ifadeler tekrarlandıktan sonra '..(Şaban'ın) günlerini otuz güne tamamlayın. Sonra (Ramazan'ı) yirmi dokuz olarak tutup bayram edin.' buyurulmuştur.[746] Bu hadis, bazı hadis kaynaklarında 'Ramazan'ı otuz güne tamamlayın' diye tercüme edilmişse de, İbn Ebû Şeybe ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'de geçen rivayette açıkça 'Şaban'ı otuza tamamlayın' ifadeleri geçmektedir.

Ramazan hilâlinin görülmesi ve bunun kabulü ile ilgili ise bir bedevînin "Ey Allah'ın Resûlü, bu gece hilâli gördüm" demesi üzerine Resulullah (s.a.v.) ona müslüman olup olmadığını sormuş, Bedevî: 'Evet' deyince Resûlullah (s.a.v.): 'Bilal! İnsanları yarın oruç tutmaya çağır' buyurmuştur.[747] Tirmizî rivayetin sonunda 'ilim ehlinin çoğunun bu konuda tek kişinin şahitliğini kabul ettiğini'[748] söylemiştir.

Orucun süresinden söz eden rivayete göre İbn Abbas (r.a.): 'Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi..' (el-Bakara, 2/183) ayeti indiği zaman insanlar yatsı namazını kıldıkları vakit, yemek, içmek ve eşleriyle birlikte olmak kendilerine haram olurdu. Ertesi gün iftara kadar bu şekilde oruç tutarlardı. Ancak bir adam bu duruma dayanamayıp, eşine temasta bulundu. Bunun üzerine Allah '(Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de..' (el-Bakara, 2/187) ayetiyle kolaylık, ruhsat ve fayda sağladı. Onlara (kadınlarla ilgili) ruhsat verip oruç tutmayı daha kolay bir hâle getirdi'[749] demiştir.

Oruçta muhayyerlik ile ilgili 'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.**'** (el-Bakara, 2/183) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.): "İslâm'ın ilk yıllarında isteyenin oruç tuttuğunu, isteyenin de fidye verdiğini, ancak daha sonra '..oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.' (el-Bakara, 2/184) denilerek bu seçeneğin kaldırıldığını söylemiştir. Ardından **'**Sizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin..**'** (el-Bakara, 2/185) ayeti indi"[750] demiştir. Böylece oruç sağlıklı olan herkese zorunlu

[745] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/284 (No. 9019); Tirmizî, "Ṣavm", 5 (No. 688).
[746] Ebû Dâvûd, "Savm", 7 (No. 2327).
[747] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/320 (No. 9467); Dârîmî, "Sıyâm", 447 (No. 1715); İbn Mâce, "Sıyâm", 6 (No. 1652), (...قُمْ يَا بِلَالُ فَأَذِّنْ فِي النَّاسِ) lafzı.Ebû Dâvûd, "Savm", 14 (No. 2340); Tirmizî, "Şıyâm", 7 (No. 691).
[748] Tirmizî, *es-Sünen*, 3/65.
[749] Ebû Dâvûd, "Savm", 1 (No. 2313).
[750] Ebû Dâvûd, "Savm", 2 (No. 2316).

olmuştur. Bu konuda İbn Abbas'tan ayetin neshedilmediği ile ilgili rivayetler olsa da bu konudaki yorumlara göre, İbn Abbas bununla 'ihtiyarlar için neshedilmemiştir' demek istemiştir.

Ölen kişinin oruç borcu hakkında İbn Abbas (r.a.) "Bir kadın annesinin on beş günlük oruç borcu olduğu halde vefat ettiğini, onun yerine oruç borcunu edâ edip edemeyeceğini sorunca Resûlullah (s.a.v.) olumlu cevap verdi" [751] demiştir.

Seferînin orucu hakkında İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) yolculukta oruç tutar ve orucunu bozardı."[752] demiştir. Bu konuda Hz. Âişe rivayetlerine göre ise Resûlullah (s.a.v.): 'Dilersen oruç tut, dilersen iftar et' demiştir. Bu rivayetler ise Müslim[753], Ebû Dâvûd[754] gibi birçok hadis kaynağında yer almıştır. Benzer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) fetih yılında Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıkmış, Kudeyd'e ulaşana kadar oruç tutmuştur. Bu yolculukta güneş tam tepede ve insanlar susamış, boyunlarını uzatıp suya özlemle bakarlarken, Resûlullah (s.a.v.) bir kap su istemiş ve herkesin göreceği şekilde suyu içmiş, onu gören insanlar da içmişlerdir."[755] Diğer bir rivayette ise yine 'Kudeyd'e kadar oruç tuttuktan sonra, kendisine bir kâse süt getirildi; o da iftar etti ve insanlara iftar etmelerini emretti"[756] bilgisine yer verilmektedir. Yine benzer rivayette su veya süt detayı verilmemekte ve 'Kudeyd'e geldiğinde iftar etti. Mekke'ye girinceye kadar oruçlu değildi'[757] denilmektedir. İbn Abbas'ın naklettiği diğer bir hadise göre 'Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da oruç tutmuş, Usfân'a ulaştığında iftar etmiştir'[758]

Hac yolculuğu sırasındaki oruçla ilgili "Resûlullah (s.a.v.) Arafat'ta iftar etmiş, Ümmü'l-Fazl ona süt gönderince onu içmiştir".[759] Muvatta'da Umeyr'den nakledilen benzer rivayette ise 'oruçlu' olduğu belirtilmeden 'Arafat'ta iken Resûlullah'a süt gönderdiğini ve onun da sütü içtiği' nakledilmiştir. Nafile orucun zorunlu durumlarda

[751] Buhârî, "Savm", 41 (No. 1953).
[752] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/399 (No:2799).
[753] Müslim, "Savm", 17 (No. 104).
[754] Ebû Dâvûd, "Savm", 42 (No. 2402).
[755] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/419 (No. 3460).
[756] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/70 (No. 2185); 5/258 (No. 3176) ; 5/317 (No. 3279).
[757] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/278 (No. 3209).
[758] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/419 (No. 2824).
[759] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/383 (No. 3398);44/440 (No. 26869); Tirmizî, "Ṣavm", 47 (No. 750); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 6/20 (No. 3198).

bozulması hakkındaki rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da Huneyn'e doğru yola çıkmıştı, İnsanlardan kimi oruçlu, kimi oruçsuzdu. Resûlullah bir kap süt veya su getirmelerini istedi. Bunu avucuna veya bineğinin üzerine koydu, sonra insanlara baktı. Bunun üzerine oruçlu olmayanlar oruçlulara: 'Oruçlarınızı açın!' dediler"[760]

Oruçlunun hacamat yaptırmasıyla ilgili rivayetlere göre, İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) oruçlu olduğu halde hacamat yaptırdı"[761] demiştir. Ancak râvilerden Hakem b. Uteybe'nin Miksem'den bu hadisi işitmediği de nakledilmiştir.[762] Benzer rivayette Resûlullah (s.a.v.) '*Ḳâḥa** (mevkiinde)[763] veya 'Kâhûha'da' [764] hacamat yaptırmıştır. Ziyâde lafızla naklinde 'bu sırada öyle çok kan kaybetti ki bayılacağından endişe edildi' [765] denilmektedir. İbn Abbas'ın oruçlunun hacamat yaptırmasını kötü karşıladığı ve bunun sebebi olarak da 'Resûlullah'ın oruçlu ve ihramlıyken hacamat yaptırdıktan sonra bayılması olduğu'[766] da bu konudaki rivayetler arasındadır. Diğer rivayette ise 'ihramlıyken ve oruçluyken'[767] hacamat yaptırdığı[768] ziyâdesi vardır. Yer adı belirtilmeden 'Mekke ve Medine arasında' hacamat yaptırdığı[769] da nakledilmiştir.

Orucu bozmayan durumlarla ilgili rivayete göre "Oruçlunun tencerede (pişen yemeğin) tadına (tuzuna) bakmasında bir sakınca yoktur."[770] Yine *el-Musannef*'teki bir önceki (9277 numaralı) hadiste İbn Abbas 'مَا لَمْ يَدْخُلْ حَلْقَهُ' 'yutmadıysa' diyerek tadına bakmanın sınırını belirtmektedir. Benzer bir konuda İbn Abbas'a: "Oruçlunun öpme ve dokunma sebebiyle orucunun bozulup bozulmayacağı sorulunca, cinsel temasa sebep olmadıysa izin verdiği"[771] rivayet edilmiştir. Öte yandan İbn Abbas

[760] Buhârî, "Megâzî", 49 (No. 4277).
[761] Ebû Dâvûd, "Savm", 29 (No. 2372); İbn Ebû Şeybe, el-*Musannef*, 29 (No. 2372); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/324 (No. 2536).
[762] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 4/176.
* el-Ḳâḥa Medine'nin güneybatısında, Medine ile Ebvâ arasında bir yerdir.
[763] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/71 (No. 2186).
[764] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/279 (No. 3211).
[765] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/398 (No. 5230).
[766] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/100 (No. 2228).
[767] Şafiî, *el-Müsned*, 179; Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/417 (2821); 4/419 (No. 2823); Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/444 (No. 510); Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 62 (No. 318); 438 (No. 2994); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/307 (No. 9313, 9314); Ebû Dâvûd, "Savm", 29 (No. 2373); İbn Mâce, "Sıyâm", 18 (No. 1682).
[768] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 62 (No. 319).
[769] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/307 (No. 9312); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/348 (No. 1849); 3/414 (No. 1943).
[770] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/304 (No. 9278).
[771] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/317 (No. 9431).

"yaşlı kimsenin oruçluyken karısına dokunmasında sakınca olmadığını" [772] söylemiştir.

Sahura kalkmanın faziletiyle ilgili İbn Abbas Resûlullah'ın (s.a.v.) "Gündüz orucuna hazırlık için sahur yemeğinden yardım alın. Gece ibadetine (teheccüde) hazırlanmak içinse öğle uykusundan (kaylûleden) yardım alın"[773] dediğini nakletmiştir. Rivayet başı ile sonu yer değiştirmiş (maklûb) olarak da nakledilmiştir.[774] Rivayetin sonunda ise Hasan-ı Basrî'nin kaylûlenin önemiyle ilgili yorumuna yer verilmiştir. İçinde ribâttan da bahsedilen rivayetin girişinde ise 'Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Üç kişi vardır ki, eğer yedikleri helâl ise onlara bunun hesabı sorulmaz. (Bunlar) Oruçlu kişi, sahur yapan kişi ve Allah yolunda ribât (nöbet) tutan kişidir."[775]

Farz olan oruç dışındaki oruçlarla ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) âşure günü, dört fersah (ya da iki fersah dedi) uzaklıktaki bir köye (elçi) gönderip, oradaki insanlara, kim bir şey yemişse günün geri kalanında yememelerini, kim de bir şey yememişse oruçlarını (tutup) tamamlamalarını emretti" [776] demiştir. Yine o Resûlullah'tan (s.a.v.) "Yalnızca Cuma günü oruç tutmayın" [777] dediğini de nakletmiştir. Pazartesi-Perşembe oruçları hakkında sorulunca İbn Abbas: "Oruç için belirli bir gün tayin etmek mekruhtur. Ancak kişi isterse (dilediği gün oruç) tutabilir. Bir günü hedefler, o gün geldiğinde ise orucunu tutar"[778] demiştir.

Ramazan ve oruçla ilişkili diğer bazı konulardaki rivayetlere göre ise İbn Abbas: "İ'tikâf ancak oruç ile birliktedir"[779] demiştir. Fıtır sadakasıyla ilgili ise: "Resûlullah (s.a.v.) fıtır sadakasını, oruç tutan kimseyi boş söz ve kötü davranışlardan arındırmak ve fakirlere bir yiyecek imkânı olsun diye farz kıldı. Kim onu bayram namazından önce verirse, bu kabul edilmiş bir sadakadır. Kim de onu namazdan sonra verirse, o

[772] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/317 (No. 9432).
[773] İbn Mâce, "Sıyâm", 23 (No. 1693).
[774] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Feżâ'ilü Ramażân*, thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr (Riyad: Dârü's-Selef, 1415), 94 (No. 63); Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Fevâidü'l-mu'allele*, thk. Receb b. Abdülmaksûd (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm Zehebî, 1423), 141 (No. 80); Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl ve Ḳıyâmi ramażân ve Kitâbi'l-Vitr*, 104.
[775] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/77 (No. 4782).
[776] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/489 (No. 2058).
[777] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/374 (No. 2615).
[778] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/301 (No. 9237).
[779] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/334 (No. 9622).

(fitre değil) sadece bir sadaka olur"[780] demiştir. Burada fıtır sadakasıyla ilgili 'farz kılındı' ifadesi dikkat çekicidir. Nafile oruçla ilgili ise İbn Abbas: "Kadın (kocası evdeyken) ancak onun izni ile nâfile oruç tutabilir" [781] demiştir.

Oruç ibadeti özelinde İbn Abbas'ın mevâlîsi tarikiyle nakledilen 38 rivayet üzerinde yapılan teknik inceleme sonucunda; metinlerin 8 adedi sahih (%21,05), 17 adedi hasen (%44,74) ve 13 adedi zayıf (%34,21) olarak sınıflandırılmıştır. İstatistiksel dağılım, incelenen rivayetlerin %65,79'una tekabül eden 25 rivayetin (hasen/sahih) fıkhî açıdan delil teşkil edebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Zayıf olarak değerlendirilen 13 rivayetin konuları; seferde oruç, üç kişinin hesapsız cennete gireceği, sahur ve kaylûlenin fazileti (iki rivayet), i'tikâfın oruçla birlikte olması, kadının nafile orucu için koca izni, hacamatla ilgili beş farklı rivayet (Yezîd b. Ebû Ziyâd tarikiyle gelenler, bayılma detayı içerenler), âşure günü uygulaması ve yalnızca Cuma günü oruç tutma yasağıdır.

Zayıf olarak değerlendirilen 13 rivayetin zayıflık gerekçeleri; Zem'a b. Sâlih ve Yezîd b. Ebû Ziyâd gibi hafıza kusuruyla tenkit edilen râvilerin varlığı, Abdullah b. 'Isme'nin zayıf, Ebû Sabbâh'ın metrûk olması, senedlerdeki inkıtâlar (kopukluklar) ve Haccâc b. Ertât gibi râvilerin yaptığı tedlis faaliyetleridir. Buna karşın, Ramazan ayının başlangıcı, rü'yet-i hilâl, fıtır sadakasının mahiyeti ve seferde oruç gibi temel fıkhî hükümlerin çoğunlukla sahih ve hasen tariklerle nakledilmiş olması, mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği bu rivayetlerin büyük oranda güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.2.1.4 Zekât, sadaka, infak

Mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği zekât ve sadakanın hükmüyle ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Malının zekâtını veren kimseye, başka bir şey yapması gerekmez. Ancak (yine de) isterse sadaka da verebilir"[782]demiştir. Zekâtın ne zaman verileceği ile ilgili ise: "Onu elde ettiği zaman zekâtını verir"[783] demiştir. Burada sözü edilen "*müstefâd mal*, teknik olarak yıl içerisinde kazanılmış, elde edilmiş mal anlamına gelmektedir.

[780] İbn Mâce, "Zekât", 21 (No. 1827); Ebû Dâvûd, "Zekât", 19 (No. 1609).
[781] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/341 (No. 9711); 3/558 (No. 17140).
[782] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/354 (No. 9842).
[783] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/387 (No. 10226); İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/921 (No. 1640).

Önceden yokken kişinin uhdesine geçen mal demektir".[784] Farklı görüşler olmakla birlikte 'İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Muaviye, Ömer b. Abdilaziz gibi isimler müstefâd malın zekâta tabi olması için üzerinden bir yıl geçmesinin gerekmediği' [785] görüşündedir.

Çocuğun zekât yükümlülüğü olup olmadığı ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Kendisine namaz farz oluncaya kadar, yetim malından zekât verilmesi gerekmez"[786] demiştir.

Hazinenin (definenin) zekâtı konusunda ise İbn Abbas: "Zekâtı verilen mal hazine sayılmaz" [787] demiştir. Bu rivayetin bağlamı, öncesinde geçen hadisten anlaşılmaktadır. Buna göre "Bir adama sattığı araziden elde ettiği parayı ne yapacağını soran Hz. Ömer, adama 'malı gömmesini' tavsiye etmektedir. Adam ise bu cevap üzerine, gömüldüğü vakit bunun 'kenz' (hazine) olup olmayacağını sorunca, Hz Ömer: 'Zekâtı verilen mal hazine olmaz' demiştir."[788] Konu, define olan malın zekâtı ile diğer malların zekâtı arasındaki oransal farklılıkla ilgilidir. Zira İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre: "Nebî (s.a.v.) define (rikâz) için beşte bir (zekât) hükmü vermiştir".[789]

Toprak ürünlerinin zekâtı hakkında ise 'Ve hasat günü hakkını verin.'(el-En'âm 6/141) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.): "O, onda bir ve onda birin yarısıdır. (yirmide birdir)"[790] demiştir. Aynı konuyu açıklayan diğer bir rivayete göre İbn Abbas: "Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin' (el-Enâm 6/141) ayeti öşür ve yarım öşür (yirmide bir hükmü ile) neshedilmiştir"[791] demiştir.

Zekât toplama görevi hakkında İbn Abbas'ın naklettiğine göre: "Zekât memurunu takip eden kötü niyetli kişiler onları gören bir adam tarafından uzaklaştırılmış; zekât

[784] Emrullah Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), VIII, 196 y./117.
[785] Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 118.
[786] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/995 (No. 1822).
[787] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/411 (No. 10520).
[788] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/411 (No. 10516).
[789] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/437 (No. 10781); 6/14 (No. 29102) ; 6/435 (No. 32709); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/316 (No. 3276); 5/95 (No. 2869); İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/737 (No. 1260); İbn Mâce, "Lukaṭa", 4 (No. 2510); Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 261; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/66 (No. 4766).
[790] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc* (Matbaatü's-Selefiyye, 1384), 122 (No. 398); İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/794 (No. 1375).
[791] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/408 (No. 10487).

memuru bu kişilerin şeytan (yani kötü niyetli) olduğunu söyleyerek, toplanan zekâtın güvenlik açısından gönderilemediğinin Peygamber'e (s.a.v.) bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), güvenlik gerekçesiyle yolculuklarda yalnız seyahat etmeyi yasaklamıştır".[792] Rivayette geçen 'şeytan' ifadesi başka bir hadiste geçen, "Resûlullah (s.a.v.): Bir binekli bir şeytandır, iki tanesi iki şeytan, üç kişi olurlarsa o zaman yolcu olurlar "[793] sözüyle uyumludur.

Peygamber ailesinin sadaka (zekât) alamayacağı hükmüyle ilgili ise İbn Abbas'ın naklettiğine göre "Peygamber (s.a.v.) Erkam b. Ebü'l-Erkam ez-Zührî'yi zekât memuru olarak görevlendirdi. O da Ebû Râfi'i beraberine aldı. Bunun üzerine Ebû Râfi' Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip durumu danıştı. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle dedi: 'Ey Ebû Râfi'! Şüphesiz zekât (almak), Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine haram kılınmıştır. Şüphesiz kavmin mevlâsı (âzatlısı) da onlardandır'.[794] Bu rivayette adı geçen Erkam, meşhur Erkam b. Erkam olmayıp, Zühreoğullarından Erkam b. Erkam'dır. Ebû Râfi' (ö. 40/660) ise Resûlullah'ın (s.a.v.) âzatlısıdır. Rivayette 'kavmin mevlâsı onlardandır' buyrulurken, 'Hz. Muhammed ve ailesinin sadaka/zekât almayacağı' prensibine, aileden sayıldığı için Ebû Râfi' de dahildir. Rivayet bu lafızla yalnızca İbn Ebû Leylâ yoluyla nakledilmiştir. İbn Ebû Leylâ ise zayıf sayılmıştır. Başka bir rivayete göre ise adı geçen Erkam, Benî Mahzum'dan meşhur Erkam b. Erkam'dır. Bu rivayet sahih isnadla nakledilmiştir.[795] Rivayete göre Erkam b. Ebü'l-Erkam Peygamber'in (s.a.v.) âzatlısı Ebû Râfi'e 'Benimle gel, sen de ondan (zekâttan) pay alırsın' deyince, durumu Peygamber'e (s.a.v.) sormuş ve olumsuz cevap almıştır.

Kadının kocasının malından sadaka vermesi hakkında İbn Abbas'a gelip: "Fakir biri gelip (isterse), kocamın malından onun izni olmadan sadaka verebilir miyim?" diye soran bir kadına İbn Abbas: "Kocan senin iznin olmadan senin takılarını sadaka olarak verebilir mi?"[796] demiş ve bunu hoş karşılamamıştır. Benzer rivayette ise sadaka konusundan söz edilmeden, 'Kocamın malını (izinsiz) alabilir miyim?' diye soran bir kadına İbn Abbas: "Hayır, sadece onun izniyle alabilirsin" demiştir. Sonra kadına

[792] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/308 (No. 2510); 4/451 (No. 2719). İkinci rivayette 'خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ خَيْبَرَ' 'Bir adam Hayber'den çıktı' ifadesi geçmektedir.
[793] Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/249 (No. 2607).
[794] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1143 (No. 2122).
[795] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/324 (No. 36525).
[796] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/455 (No. 22079).

şöyle dedi: "Farz et ki kocan senin takılarına el koyup, onları alsaydı, razı olur muydun?" Kadın: "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Abbas dedi ki: "O halde kocanın senin üzerindeki hakkı, senin ona olan hakkından daha büyüktür"[797] demiştir.

Ölen yakınlar için yapılacak hayırlarla ilgili "Bir adam, Resûlullah'a (s.a.v.) gelip, annesinin vefat ettiğini söyleyerek, 'Onun adına sadaka vermem ona fayda sağlar mı?' diye sormuştur. Resûlullah (s.a.v.) 'Evet' cevabını verince adam: 'Bir hurma bahçem (*maḫrefem)* var. Seni şahit tutuyorum ki onu annem adına sadaka olarak veriyorum' demiştir".[798] Tirmizî rivayetin sonunda 'ilim ehline göre ölünün arkasından ona ulaşacak sadaka ve dua dışında bir şey yoktur' demiştir.[799]

Sadaka vermenin önemi ile ilgili İbn Abbas: "Bir bayram günü Hz. Nebî'nin (s.a.v.) namaz kıldığını ve ardından hutbe okuduğunu gördüm. Kadınların hutbeyi duymadığını düşünmüş olacak ki, yanlarına giderek onlara nasihat etti ve şöyle dedi: 'Sadaka verin'"[800] demiştir. Diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "İnsanın her bir eklemi için her gün bir namaz kılması veya sadaka vermesi gerekir." deyince topluluktan biri: 'Bu, bize emredilen en zor şeylerden biridir!' dedi. Peygamber (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: "Ma'rufu emretmek ve münkeri engellemek de bir namaz veya sadaka (yerine geçer). Zayıf birine yardım etmen, yoldaki çöpü kaldırman, namaza giderken attığın her adım da bir namaz veya sadaka (yerine geçer)".[801]

Sadaka için ayrılan malın kullanılması hakkında ise İbn Abbas: "Bir adam, belirli bir kişiye vermek için (ayırdığı) bir sadaka ile yola çıkarsa ve o kişi bunu kabul etmezse, bu sadaka sahibine helâldir. Onu yiyebilir veya istediği gibi kullanabilir. Ancak sadakayı muhtaçlara vermek üzere adadıysa ve belirli bir kişiyi kastetmediyse, o zaman o sadakayı kendisi için harcaması ona caiz değildir".[802] Benzer bir konuda İbn

[797] İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 9).
[798] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, (No. 974); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/455 (No. 3504); Buhârî, "Vasâyâ", 27 (No. 2770); Ebû Dâvûd, "Vasâyâ", 15 (No. 2882); Tirmizî, "Zekât", 33 (No. 669).
[799] Tirmizî, *es-Sünen*, 3/47.
[800] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/190 (No. 3064).
[801] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/812 (No. 806).
[802] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1229 (No. 2337).

Abbas (r.a.): "Eğer bir sadaka verirsen ve sonra (verdiğini) satın alırsan, ya da sana hibe edilirse veya miras kalırsa, o mal senin asıl malın gibidir."[803] demiştir.

Çocuklara yapılan atıyyelerde adâletli olma hakkında İbn Abbas: "Bir adam, çocuğuyla birlikte Allah'ın Resulü'ne (s.a.v.) gelmiş ve ona: 'Yâ Resulallah! Bu çocuğuma sadaka olarak vermek istediğim bir şeye senin şahit olmanı istiyorum" demiştir. Resûlullah (s.a.v.) ona: "Bundan başka çocuğun var mı?" diye sormuş; adam: "Evet" deyince Resûlullah (s.a.v.): "Bu (çocuğuna) verdiğin gibi, ona da verdin mi?" demiştir. Adamın "Hayır" demesi üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "O zaman (sana) şahitlik yapmıyorum".[804] Benzer rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Çocuklarınıza verdiğiniz atıyyelerde (bağışlarda) eşitlik gözetin. Eğer (atıyye hususunda) ben birisine üstünlük tanıyacak olsaydım, kadınlara üstünlük tanırdım"[805] buyurmuştur.

Allah yolunda infak etmenin önemiyle ilgili uzunca bir rivayete göre İbn Abbas'ın naklettiği hikâye özetle şöyledir: "Bir hurma ağacının dalları fakir bir ailenin evine sarkmakta ve bu durum onlara rahatsızlık vermekteydi. Fakir adam durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şikâyet etti. Peygamber (s.a.v.), hurma ağacının sahibine ağacını kendisine vermesini teklif etti ve karşılığında ona cennette bir hurma ağacı vadetti. Sahibi bu teklifi kabul etmedi. Ancak başka bir sahâbî aracılığıyla karşılıklı alışveriş ve bağış sonrası hurma ağacı el değiştirerek fakir aileye bırakıldı. Bu olay üzerine Allah (c.c.) Leyl 92/1-4. ayetlerini 'Onun için kim elinde bulunandan verirse..' ayetine kadar indirdi".[806]

Bu bölümde yer alan zekât-sadaka konulu rivayetlerin isnad değerlendirmelerine göre toplam 19 rivayetten 4'ü sahih (%21,1), 8'i hasen (%42,1) ve 7'si zayıf (%36,8) olup, sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 12 rivayet (%63,2) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Zayıf rivayetlerin isnadında ise genellikle İbn Lehîa (ö.174), Haccâc (ö.145), Yahyâ b. Abdülhamîd (ö. 228), Saîd b. Yûsuf (ö. 159), Kays b. Rebî' (ö. 163), Hafs b. Ömer el-Adenî (ö. 201) ve İbn Ebû Leylâ (ö. 148) gibi râvilerde görülen zayıflık, çok hata

[803] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1223 (No. 2322).
[804] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 207 (No. 606).
[805] Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiş*, 1/512 (No. 454).
[806] Ebû Muhammed Abbas b. Abdullah b. Ebû Îsâ et-Terkufî, *Hadîsü Abbas et-Terkufî* (Cevâmiu'l-Kelim, 2004), El Yazması (No. 45).

yapmaları, tedlîs veya metrûk oluş gibi cerh sebepleri etkili olmuştur. Rivayetlerin muhtevası incelendiğinde sahih ve hasen nakillerin ağırlıklı olarak zekâtın vakti, müstefâd malların zekâtı, define (rikâz) zekâtı, öşür uygulaması, sadakanın ölüye faydası, infakta adâlet ve eşitlik ilkesi, zekâtın Ehli Beyt'e haram oluşu ve sosyal yardımlaşma gibi temel fıkhî ve ahlâkî konuları ele aldığı görülmüştür. Zayıf tariklerle nakledilen rivayetler arasında, 'yapılan bağışlarda eşitlik, çocuğun zekât verme yükümlülüğü, sadakanın verene geri dönüşü, belirli kişiye verilen sadakanın hükmü, hurma ağacı kıssası ve zekât memurluğuna dair bazı genel bilgiler' içerdiği tespit edilmiştir. Genel olarak bu dağılım, rivayetlerin büyük ölçüde sahih ve hasen bir zemine dayandığını, zayıf rivayetlerin ise isnad açısından ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.2.1.5 Hac

Haccın her yıl mı farz olduğunu soran kişiye Resûlullah (s.a.v.) "Hayır, sadece bir hac (yeterli). Eğer her yıl deseydim, her yıl olurdu"[807] buyurmuştur. Bu rivayet diğer bazı kaynaklarda aynen[808], bazılarında ise küçük farklılıklarla nakledilmiştir. Örneğin bir rivayetin sonunda, farz olan hac ifâ edildikten sonrakinin 'nafile olduğu'[809] bilgisi verilmiştir. Diğer rivayete göre İbn Abbas: "Hacc-ı Ekber yevmü'n-nahrdır. (Kurban Bayramının ilk günüdür)"[810] demiştir. Umrenin önemi ile ilgili İbn Abbas dedi ki: "Umre, küçük hacdır."[811]

Haccın yapılışını baştan sona anlatan rivayete göre İbn Abbas'ın özetle: "Hac öncesi ihramsız tavaf yapılabilir. Arafat'a yola çıkarken hacı kurbanlık sunar; bunu yapamazsa arefe günü öncesi 3 gün oruç tutar. Sonra vakfe yapar; hava kararınca Müzdelife'ye geçer, bolca zikir yapar. Sabah tekbir ve tehlillerle Mina'ya geçer. Bakara 199. Ayeti okuduğu, sonra cemreler taşlanır"[812] dediği nakledilmiştir. İbn

[807] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/393 (No: 2791); 4/406 (No. 2663); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/471 (No. 2741); 5/120 (No. 2969); 5/138 (No. 2996).
[808] Muhammed b. Nasr b. Haccâc el-Mervezî, *Sünne*, thk. Sâlim Ahmed es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408), 40 (No. 126).
[809] Dârîmî, "Menâsik", 501 (No. 1812-1813).
[810] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/379 (No. 15115).
[811] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 3/224 (No. 13659).
[812] Buhârî, "Tefsîrü'l-kur'ân", 37 (No. 4521).

Abbas'ın naklettiği başka bir rivayete göre: "Havâriler hac yaptılar ve Harem'e girdiklerinde, Harem'e saygı göstererek yürüdüler".[813]

İhram ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Hac için yalnızca hac aylarında ihrama girilmesi sünnettendir"[814] demiştir. Diğer rivayete göre İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) Ten'îm'de iki elbisesini değiştirdi (ihramını değiştirdi)"[815]demiştir. Yine İbn Abbas: "İhramlı kişi yediği şeylerle tedavi olur"[816] demiştir.

İhram yasaklarıyla ilgili rivayetlere göre "Peygamber (s.a.v.) Meymûne bint Hâris ile *Serif* denilen bir yerde ihramlıyken evlendi. Resulullah (s.a.v.) hac ibadetini tamamlayınca, oraya gelerek onunla gerdeğe girdi". [817] Ancak ondan Hz. Meymûne'nin 'Resûlullah ile Serif'te ikimiz de ihramsızken evlendik'[818] dediği de nakledilmiştir. Benzer rivayette 'ihramlıyken evlendiği, ama ihramdan çıkınca gerdeğe girdiği'[819] aktarılırken, rivayetin sonunda Meymûne'nin Serif denen bu yerde vefat ettiği bilgisine de yer verilmiştir. İbn Abbas: "Beis (sakıncası) yoktur" [820] diyerek, ihramlının evlenebileceğini de belirtmiştir.

Diğer ihram yasaklarıyla ilgili rivayetlerden birine göre İbn Abbas: "İhramlı iken devekuşu yumurtasına zarar veren kişinin cezası onun (kırdığı yumurtanın) bedeli kadardır" [821] demiş, rivayet Ebû Hüreyre'den merfû olarak da nakledilmiştir. [822] İhramlıyken avlanma yasağının kademeli cezasıyla ilgili İbn Abbas 'Bir defa ihlal ettiğinde (ceza) hükmolunur, sonra tekrar yaparsa (aynı ceza) hükmolunmaz' demiş, sonra şu ayeti okumuştur: 'Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir.' (el-Mâide 5/95)".[823] İbn Abbas'ın naklettiği diğer rivayete göre: "Sa'b b. Cessâme el-Esedî yabâni eşek budundan bir parçayı Resûlullah'a (s.a.v.) hediye etti. O sırada

[813] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 2/137.
[814] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/323 (No. 14617).
[815] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 156 (No. 156).
[816] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/147 (No. 12922).
[817] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/294 (No. 2492); 5/320 (No. 3283); 5/343 (No. 3319); 5/374 (No. 3384).Rivayetin sonunda مَاتَتْ بِسَرِفَ 'Seref'te vefat etti'(Meymûne) lafzı farklıdır.
[818] Ebû Dâvûd, "Menâsik", 38 (No. 1843).
[819] Buhârî, "Megâzî", 45 (No.4258). Bir sonraki (No. 4259) Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklinde "فِي عُمْرَةِ الْقَضَاءِ" ifadesi geçer.
[820] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/152 (No. 12964).
[821] İbn Mâce, "Menâsik", 90 (No. 3086); Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/280 (No. 2562).
[822] Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/334.
[823] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/438 (No. 15767).

ihramlı olan Resûlullah (s.a.v.) onu geri çevirerek buyurdu ki: 'Biz ihramlıyız'".824 Diğer bir rivayete göre İbn Abbas dedi ki: "İhramlının ayna kullanmasında bir mahzur yoktur".[825] İhramlının boyalı kıyafet kullanımı hakkında İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) ihramlının eğer elbisesinde kalıntı ve kötü koku yoksa, (safranla) boyalı elbise giymesine ruhsat verdi"[826] demiştir. İhramlının renkli giyinmesi ile ilgili İbn Abbas dedi ki: "İhramlı kişinin müverred (açık kırmızı) giyinmesinde beis yoktur." [827] Yine İbn Abbas demiştir ki: "İhramlı kadın eldiven ve (elbise altına) sirvâl (içlik) giyebilir."[828]

İhram yasaklarıyla ilgili diğer bir rivayete göre İbn Abbas: "İhramlı bir kişinin devenin (tüylerini tarayıp) kenelerini temizlemesinde bir sakınca yoktur"[829] demiştir. Başka bir rivayette aynı konu başlığı altında "Bunda bir sakınca yoktur"[830] demiştir. İhramlıyken gusül ile ilgili rivayete göre, İbn Abbas (r.a.) Cuhfe'de ihramlı iken hamama girdi ve dedi ki: "Allah kirlerimizi hiç önemsemez".[831] Diğer bir rivayete göre, İbn Abbas'a ihramlı iken tırnağı kırılan kişinin durumu hakkındaki görüşünü sorulunca: "Bu durumda o tırnağı (kopartıp) at".[832] demiştir.

İhram yasaklarıyla ilgili diğer bir rivayete göre İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) ihramlıyken başında bulunan bir rahatsızlık nedeniyle hacamat yaptırdı"[833]demiştir. Diğer rivayette ihramlı olduğu belirtilmeden sadece 'hacamat yaptırdığı' [834] nakledilirken, başka bir rivayette ise 'ihramlı ve oruçluyken'[835] ifadesi vardır. Benzer rivayette ise 'başındaki ağrı sebebiyle' denilerek, rivayetin sonunda hacamatın 'Lahyu

---

824 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/353 (No. 1856).
825 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/140 (No. 12839).
826 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/142 (No. 12859). لَعَصٌ kelimesi bütün kaynaklarda نَفْضٌ olarak geçmiş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/339 (No. 3313-3314); 5/393 (No. 3418).
827 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/142 (No. 12863).
828 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/284 (No. 14234); 3/434 (No. 15723). Ebû Bekir, İbn Mehdî, Zem'a, Seleme b. Vehrâm, İkrime rivayeti: 'İhramlı kadın sirvâl giyebilir' şeklindedir.
829 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/394 (No. 15272).
830 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/395 (No. 15281).
831 Şafiî, *el-Müsned*, 365; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/103 (No. 1169). İbn Uleyye, Eyyûb, İkrime tariki. Bu rivayette yalnızca "İbn Abbas Cuhfe hamamına girdi" ifadesi geçer. 3/346 (No. 14791) rivayette ise مَا يَعْبَأُ (önemsemez) yerine, لَا يَصْنَعُ (onunla bir şey yapmaz) lafzı geçer.
832 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 3/132 (No. 12754) ; (No. 12755). Ebû Bekir, İbn Mübârek, Hâlid, İkrime tarikiyle gelen ikinci rivayette lafız 'tırnağı at' yerine 'onu kessin' (فَلْيَقْصَّهُ).
833 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/39 (No. 23504); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/17 (No. 2108); 4/111 (No. 2243); 5/319 (No. 3282) ; 5/465 (No. 3523); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 35 (No. 1836). Ravh, Hişam, İkrime'den: فِي رَأْسِهِ، مِنْ صُدَاعٍ وَجَدَهُ 'baş ağrısı sebebiyle' ifadesi geçer.
834 Buhârî, "Tıbb", 14 (No. 5699).
835 Buhârî, "Savm", 32 (No. 1938); (No. 1939); "Tıbb", 11 (5694) Yalnızca: وَهُوَ صَائِمٌ; Tirmizî, "Savm", 61 (No. 775).

Cemel'[836] denilen bir yerde'[837] olduğu ayrıntısına yer verilmiştir. Diğer bir rivayette ise bu yer hakkında 'bir su kenarı olduğu'[838] bilgisine yer verilmiştir.

İhram yasakları ile ilgili diğer rivayete göre ise İbn Abbas: "İhramlı kişinin reyhan koklamasında bir sakınca yoktur" [839] demiştir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre: Hz. Ömer: 'Gel, hangimizin suyun altında hangimizin daha uzun süre nefesini tutabileceği konusunda yarışalım' dedi. Bu sırada biz ihramlıydık".[840]

İhram yasaklarının çiğnenmesi hakkında "Mervan ona (İbn Abbas'a) sordu. O da: 'Bunun karşılığında bir koç (kesilmesi gerekir)'" [841] demiştir. Burada ceza sebebi sırtlan avlanmasıdır.

İstilâm ile ilgili rivayetlerden birine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) hastayken geldi ve deveden inmeden Kâbe'yi tavaf etti. Yanında bir baston vardı. Hacerü'l-esved'in yanından her geçtiğinde onu istilâm etti (selamladı). Tavâfı bitirdikten sonra devesini çöktürdü ve iki rek'at namaz kıldı".[842] Diğer rivayette İbn Abbas benzer ifadelerle: "Nebî (s.a.v.) Beytullah'ı devesinin üzerinde tavaf etti ve (deve üzerinde) istilâm etti" demiştir. Benzer rivayette '..ona işaret (ile istilâm) etti'[843] denilmektedir. Küçük lafız farklılıklarıyla yapılan diğer nakilde '..Rükn'e her gelişinde, elindeki bir şeyle ona işaret etti ve tekbir getirdi"[844] denilerek asâ ayrıntısı söylenmemiştir. Başka bir rivayette '..eliyle işaret (istilâm) etti'[845] denilmiştir. Aynı rivayetin bir benzerinin sonunda ise 'ona işaret edip tekbir getirdi' denildikten sonra 'Ye'cûc Me'cûc setinden şu kadar bir delik açıldı' ve 'bunu yaparken (baş ve işaret

[836] Deve çenesi anlamında olan bu tabir Cuhfe yakınlarında, su kaynağı ile bilinen bir yerdir. Geniş bilgi için bkz.Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 5/15.
[837] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/185 (No. 2355).
[838] Buhârî, "Tıbb", 15 (No. 5700-5701).
[839] İbn Ebû Şeybe, *el*-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 3/321 (No. 14600) ; Ebû Bekir, İbn Uleyye, Eyyûb, İkrime tarikiyle (No. 14601) rivayette yalnızca أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا 'O beis görmüyordu' geçer.
[840] Şafiî, *el-Müsned*, 117; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/140 (No. 12849). Ebû Bekir, İbn Uleyye, Abdülkerim, İkrime tarikiyle gelen rivayette أَبَاقِيَكَ yerine 'أَنَافِسَكَ' lafzı vardır; Şafiî, *el-Müsned*, 117.
[841] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/255 (No. 13964).
[842] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/170 (No. 13139); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 208 (No. 612); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 48 (No. 1881); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, (No. 968).'Deve üzerinde tavaf etti ve Hacerü'l-esved'e her gelişinde işaret etti' (أشار إليه) ifadesi geçer; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/341 (No. 1841); 4/93 (No. 2772). *el-Müsned*'deki ilk rivayette: 'Sana evden su getirelim denince: 'Gerek yok. Herkese verdiğinizden verin' lafzı farklıdır.
[843] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/169 (No. 13137).
[844] Dârimî, "Menâsik", 528 (No. 1868); Buhârî, "Hac", 61 (No. 1612); 62 (No. 1613); 74 (No.1632).
[845] Tirmizî, "Hac", 40 (No. 865).

parmağını birleştirip) yuvarlak yaptı'[846] ayrıntılarına da yer verilmiştir. Tavaf ile ilgili İbn Abbas rivayetine göre "Nebî (s.a.v.) Kâbe'ye girdi; köşelerinde dua etti; sonra (Kâbe'den) çıkıp iki rek'at namaz kıldı".[847]

Şeytan taşlama ile ilgili rivayetlere gelince burada ellerin kaldırılması ile ilgili rivayetler şunlardır: "(Cemerâtta) Taşları atarken eller kaldırılmaz."[848] Bu rivayete muhalif ama zayıf olarak nakledilen rivayete göre ise: 'Eller ancak yedi yerde kaldırılır: Namaza kalktığında, bir beldeden geldiğinde (sefer dönüşü), Beytullah'ı gördüğünde, Safa ve Merve tepelerinin üzerinde durduğunda, Arafat'ta, Müzdelife'de (Cem'de) ve cemerâtta (şeytan taşlama) sırasında".[849] Benzer rivayette 'sefer dönüşü yerine, cenaze namazı' ifadesi eklenmiştir. [850] Buhârî rivayetinde ise ellerin kaldırılabileceği yer olarak 'iki makamda' [851] denilirken neyin kastedildiği açık değildir. Benzer rivayette ise 'Arefe günü ikindi vakti' denilerek özel bir zaman dilimine yer verilmiştir. [852]

Cemerâtta şeytan taşlama zamanı ile ilgili ise: "Bir adam gelip Resûlullah'a (s.a.v.) sordu: 'Akşam olduktan sonra şeytan taşladım.' Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Sakıncası yok.' Adam: 'Tıraşımı kurban kesmeden önce oldum (bir şey olur mu?)' dedi. Resûlullah (s.a.v.) yine: 'Sakıncası yok' buyurdu.[853] Bu rivayetin kısa hali ise "Resûlullah (s.a.v.) kendisine bir şeyin öne alınması hakkında sorulduğunda her iki eliyle (cevabını hareketle destekleyerek), 'Sakıncası yok' derdi."[854] denilmektedir. Daha ayrıntılı bir tarikinde ise "Resûlullah (s.a.v.) Mina gününde kendisine bazı sorular sorulunca şöyle cevap verdi: 'Lâ harac, lâ harac' (bir sakınca yok). Bir adam geldi ve dedi ki: 'Kurban kesmeden önce tıraş oldum.' Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Lâ harac'. Sonra adam dedi ki: 'Güneş battıktan sonra şeytan taşladım.'

[846] Buhârî, "Ṭalaḳ", 23 (No. 5293).
[847] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/341 (No. 2562).
[848] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/271 (No. 14119).
[849] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/436 (No. 15752).
[850] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṣâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 1/279.
[851] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Kurretü'l-'ayneyn bi-ref'i'l-yedeyn fi's-salât*, thk. Ahmed eş-Şerîf (Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1404), 59 (No. 81).
[852] Şafiî, *el-Müsned*, 125.
[853] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/363 (No. 14966); 7/287 (No. 36143); Buhârî, "Hac", 126 (No. 1723); 131 (No. 1735); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/354 (No. 1858); 4/395 (No. 2648); 4/395 (No. 2648). Affân, Vüheyb, Eyyûb, İkrime tarikinde 'فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ' 'elini sallayarak' lafzı geçer.
[854] İbn Mâce, "Menâsik", 74 (No. 3049).

Resûlullah (s.a.v.) yine şöyle buyurdu: 'Lâ harac'".[855] Benzer rivayeti Buhârî de nakletmiştir.[856]

Arafat'tan Müzdelife'ye geçiş âdâbı hakkındaki bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Nebî (s.a.v.) Arafat'tan (Müzdelife'ye) hareket ettiğinde, insanlar çok hızlı yol almaya başladılar. Bunun üzerine insanlara şöyle seslenildi: 'Ey insanlar! Asıl iyilik atları ve binekleri koşturmak değildir.' Bundan sonra Hz. Peygamber'in cem' (Müzdelife) mevkiine ulaşana kadar, hiçbir elin normalin üstünde kaldırıldığını görmedim"[857] Benzer rivayetin sonu ise ayağını kaldıranların insanlar değil develer olduğu şöyle anlatılır: "…(Müzdelife'deki) cem' yerine ulaşıncaya kadar hiçbir devenin ayağını hızlıca kaldırarak koştuğunu görmedim. Sonra Resûlullah (s.a.v.) cem'den (Müzdelife'den) Mina'ya giderken (terkisine) Fazl b. Abbas'ı bindirdi ve şöyle diyordu: "İnsanlar! Sükûneti ve vakarınızı koruyun. Çünkü iyilik, develeri ve atları hızlı sürmekte değildir". Yine ben, hiçbir devenin ayağını hızla kaldırarak koştuğunu görmedim – tâ ki Mina'ya ulaşıncaya kadar".[858] Burada geçen ikinci rivayette Resûlullah'ın terkisine binen ilk kişinin Fazl, ikinci kişinin ise Üsâme olduğu nakledilir. Bu rivayetin sonunda şu ifade ziyâdedir: "O sırada, Benî Hâşim'in zayıflarından (kadınlar ve çocuklardan) oluşan bir grup, kendilerine ait kızıl binek hayvanlarına binmiş halde geldi. (Resûlullah) bizim uyluklarımıza vurarak şöyle diyordu: 'Evlatlarım! Harekete geçin, hareket edin! Ama güneş doğmadan önce cemerâta taş atmayın!' Müzdelife'den hareket zamanı hakkındaki rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Nebî (s.a.v.) güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrıldı"[859] demiştir. Bir başka rivayette ise 'Câhiliye halkı, güneş doğana kadar bekler, (Mina'ya) sonra hareket ederdi'.[860] Şâfiî'nin naklettiği rivayete göre ise Hz. Ebû Bekir'in Kuzah* mevkiinde 'İnsanlara Müzdelife'den hareket etmeleri için havanın aydınlanmasını

[855] İbn Mâce, "Menâsik", 74 (No. 3050).
[856] Buhârî, "İlim", 24 (No. 84).
[857] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/420 (No. 2825); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/12 (No. 2099); 4/124 (No. 2264); 5/334 (No. 3309).
[858] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/248 (No. 2427); 4/305 (No. 2507); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 63 (No. 1920).
[859] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/486 (No. 2051).
[860] Tirmizî, "Hac", 60 (No. 895).
* Kuzah, Müzdelife'nin orta yerinde bir tepe. İbn Ömer'e göre el-Bakara 2/198 ayetinde sözü edilen Meş'ar-i Harâm bu tepedir. bkz. Salim Öğüt, "Kuzah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2002), 26/515.

beklemeleri gerektiğini söylediği, ardından bir değnekle devesine vurarak dürttüğü'[861]belirtilmiştir.

Müzdelife'den kadın ve çocukların erkenden çıkışına izin verildiğine işaret eden rivayetlere gelince: İbn Abbas (r.a.): "Kurban Bayramı gecesi (yevmü'n-nahr) Resûlullah (s.a.v.) yanımıza uğradı. Hava hâlâ karanlıktı. Peygamber (s.a.v.) uyluklarımıza (hafifçe) vurarak bir yandan da şöyle diyordu: 'Evlatlarım! Kalkın (Müzdelife'den Mina'ya gidin), ama güneş doğuncaya kadar cemreye taş atmayın'[862] demiştir. Bu izne işaret eden diğer rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.) dedi ki: "Resûlullah (s.a.v.) beni, geceleyin Cemerât'tan (Mina'ya) yükleriyle birlikte gönderdi". [863] Benzer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Ey kardeşimin oğulları! Hâşimoğulları! İnsanlar kalabalıklaşmadan önce (Mina'ya) erkenden gidin. Sakın hiçbiriniz Akabe cemresine güneş doğmadan önce taş atmasın (şeytan taşlamasın)".[864] Başka bir rivayette ise bir çocuktan bahsedilmiş ama isim verilmemiştir: "Nebî (s.a.v.) Müzdelife gecesi, ailesinin zayıf olanlarını öne aldı. Bu sırada onlardan bir çocuğa yaklaştı ve onu ayağıyla dürterek şöyle buyurdu: "Güneş doğuncaya kadar Akabe Cemresi'ne taş atma!". [865] " Diğer rivayete göre İbn Abbas Cemretü'l-Akabe'yi taşlayıncaya kadar telbiye getirdi ve sonra şöyle dedi: 'Şimdi artık (hill) helâl olma (ihramdan çıkma) vakti geldi'".[866]

Müzdelife'de namazların cem'i ile ilgili benzerini namazın cem edilmesi ile ilgili rivayetlerde de belirttiğimiz rivayete göre, Resulullah (s.a.v.) Şib' denen bir vadide abdest alıp 'Müzdelife'ye varınca akşam namazını kıldı; sonra (insanlar) eşyalarını indirdiler. Ardından yatsı namazını kıldı'.[867] Bu rivayetin benzerinde "Nebî (s.a.v.) Müzdelife gecesinde bir vâdi içinde küçük abdest bozdu". Râvi 'su döktü' demedi.[868] Diğer rivayette 'vadi' denilmeden Üsâme (r.a.) doğrudan 'Müzdelife'ye vardığımızda

[861] Şâfiî, *el-Müsned*, 371.
[862] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/142 (No. 3003).
[863] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/83 (No. 2204); 5/212 (No. 3094); Buhârî, "Hac", 99 (No. 1677) فِي النَّفَلِ lafzı geçmez.; Tirmizî, "Hac", 58 (No. 892).
[864] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/459 (No. 3513).
[865] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/420 (No. 2826).
[866] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/258 (No. 13992).
[867] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/471 (No. 558); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 36/79 (No. 21749); İbn Abdillâh el-Kureşî el-Esedî el-Mekkî Zübeyr b. Bekkâr, *el-Münteḫab min kitâbi ezvâci'n-nebî*, thk. Sekîne eş-Şehâbî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403); İbn Sâbit Ebû Ahmed ed-Dakkâk el-Vâsıtî Bişr b. Matar, *Hadîsü Bişr b. Matar (Yazma Eser)*, 2004, 18 (No. 17); Ebû Hasan el-Mevsılî, *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne*, 107 (No. 106).
[868] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṯâr*, 2/197.

(Resûlullah) akşam namazını kıldı. Sonra (ashâb) konaklarına çekildi. Ardından yatsı namazını kıldılar*"*[869] demiştir.

Hz. Peygamber'in cemerâtı taşlamasıyla ilgili rivayetlere gelince "Nebî (s.a.v.) kurban günü (bayramın ilk günü) cemreyi (Akabe Cemresi'ni) bineği üzerinde taşladı".[870] Diğer rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) Akabe cemresine taş attığında, orada durmaz ve hemen yoluna devam ederdi".[871] Şeytan taşlama zamanının zikredildiği rivayete göre ise: "Resûlullah (s.a.v.) cemrelere güneş zeval vaktine ulaştığında (öğle vakti) taş atardı."[872] Bu konudaki diğer rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) cemrelere güneşin zevâli (öğle vaktinde batıya kayması) sırasında veya zevâlin ardından (taş) attı".[873] Benzer rivayetin sonunda ise farklı bir ayrıntıya yer verilerek: "Nebî (s.a.v.) güneş zevâle erince cemreleri (şeytanı) taşlar; taşlama sonrasında fırsat bulduğu anda da öğle namazını edâ ederdi"[874] denilmektedir. İbn Abbas'ın dediğine göre: "(Cemerâtta) Şeytan taşlamayı yaptığında istediğin yerde geceleyebilirsin".[875]

Hacılara su verme görevinin faziletiyle ilgili hadiste: "Resûlullah (s.a.v.) su istemiş ve zemzemi çıkarmak için çalışanları görünce: 'Çalışın, çünkü siz sâlih bir amel üzeresiniz' buyurdu. Ardından ekledi: 'Eğer işi yarışmaya bindirecek olmasaydınız, ben de iner bu ipi şunun üstüne koyarak sizinle birlikte çalışırdım' dedi. Bununla omzunu kastetti. Omzuna işaret etti".[876]

Vedâ hutbesinin anlatıldığı rivayette ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar, bu hangi gündür?" Dediler ki: "Haram bir gün." Buyurdu ki: "Peki, bu hangi beldedir?" Dediler ki: "Haram bir beldedir." Buyurdu ki: "Peki, bu hangi aydır?" Dediler ki: "Haram bir ay". Buyurdu ki: "Öyleyse mallarınız, kanlarınız ve ırzlarınız, bu gününüzün, bu beldenizin ve bu ayınızın haramlığı gibi haramdır". Bunu defalarca tekrarladı. Sonra başını göğe kaldırarak defalarca şöyle dedi: "Allah'ım, tebliğ ettim

[869] Ebû Bekir Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *Müsnedü İbn Ebû Şeybe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî - Ahmed b. Ferid el-Mezidî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 1/116 (No. 149).
[870] Tirmizî, "Hac", 63 (No. 899).
[871] İbn Mâce, "Menâsik", 66 (No. 3033).
Tirmizî, "Hac", 62 (No. 898).
[872] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/318 (No. 14573); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/386 (No. 2635);5/163 (No. 3038).
[873] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/102 (No. 2231).
[874] İbn Mâce, "Menâsik", 75 (No. 3054).
[875] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/298 (No. 14379).
[876] Buhârî, "Hac", 75 (No. 1635).

mi?" İbn Abbas dedi ki: "Vallahi, bu onun Rabbine vasiyetiydi". Sonra şöyle buyurdu: "Burada olanlar, olmayanlara tebliğ etsin. Benden sonra tekrar (Câhiliye dönemindeki gibi) birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönüşmeyin".[877]

Benzer ve yukarıdaki rivayeti tamamlayıcı diğer rivayette ise: "Ey insanlar! Sözlerimi iyi dinleyin! Çünkü ben, bilemiyorum; belki de bu günden sonra bu mevkide sizinle tekrar buluşamayabilirim. Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, bugününüzün ve bu beldenizin dokunulmazlığı gibi, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar birbirinize haramdır. Yakında Rabbinize kavuşacaksınız ve O size amelleriniz hakkında soracaktır. Şüphesiz ben (doğru yolu) tebliğ ettim" buyurdu. Sonra Resûlullah (s.a.v.) birçok şey söyledi ve sözlerinin sonunda şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Sözlerimi iyi belleyin! Şüphesiz ben tebliğ ettim. İnsanlar! Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarıldığınız sürece asla sapıtmazsınız. (Onlar) Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir. İnsanlar! Sözlerimi iyi dinleyin ve belleyin ki (huzur içinde) yaşayasınız. Benden sonra kılıçlarla birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönüşmeyin. Allah'ım, tebliğ ettim mi? Allah'ım, tebliğ ettim mi? Allah'ım, tebliğ ettim mi?".[878] Buhârî de rivayetin bir kısmını nakletmiştir. [879]

İhramdan çıkmayla ilgili ise, hastalığı sebebiyle haccı tamamlayamamaktan korkan Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kızı Dubâa Hz. Nebî'ye (s.a.v.) gelerek: "(Niyeti) Nasıl söyleyeyim? O da buyurdu ki: 'Lebbeyk Allahümme Lebbeyk de!' Beni engellediğin yerde ihramdan çıkmam şartıyla".[880] Yani 'Allah'ım! Hastalığım beni hac yapmaktan alıkoyarsa orada ihramdan çıkarım'[881] diye niyet etmesi için izin vermiştir. Rivayeti açıklayan başka bir nakilde: "Dubâ'a bint Zübeyr haccetmek istedi. Bunun üzerine, Resûlullah (s.a.v.) ona: 'İhrama girdiğin zaman şart koş: (Hastalığım sebebiyle) beni nerede engellersen orada ihramdan çıkacağım.' Bu (izin) senin için geçerli olacaktır."[882] diyerek, iznin özel durumdan kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Benzer

[877] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/465 (No. 37266); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/477 (No. 2036); Buhârî, "Hac", 133 (No. 1739); Buhârî, *Ḫalḳu ef'âli'l-'ibâd*, 76, 89; Tirmizî, "Fiten", 28 (No. 2193).
[878] Mervezî, *Sünne*, 25 (No. 68).
[879] Buhârî, "Fiten", 8 (No. 7079).
[880] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/267 (No. 14085); 3/341 (No. 14744); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 21 (No. 1776); Tirmizî, "Hac", 97 (No. 941); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/340 (No. 14729). Ebû Bekir, Yezîd b. Hârun, Süfyân b. Hüseyin, Ebû Bişr, İkrime tarikinde, rivayetin sonunda فَإِنَّ ذَلِكَ لَكِ 'bu senin için geçerli' ifadesi geçmektedir.
[881] Takıyyuddîn Ali b Abdilkâfî es-Sübkî, "İmam Şâfiî'nin 'Hadis Sahihse Mezhebim Odur' Sözünün Anlamı", çev. İshak Emin Aktepe, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/3 (2009), 298.
[882] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/330 (No. 3302); 44/578 (No. 27030).

rivayetler başka nakillerle de[883] desteklenmiştir. Haccını bir sebeple tamamlayamayan kimse ile ilgili ise İbn Abbas: "Allah sizden haksızca alınanların karşılığını almanız için kısası emretti. Umre için umre ve hac gerekir"[884] demiştir.

Hayız sebebiyle hacca niyetlenemeyen kadınlarla ilgili rivayette: "Resûlullah (s.a.v.) Âişe'ye (r.a.) Ten'îm'den* umreye niyet etmesini ve sonra (temizlenince) Kâbe'yi tavaf etmesini emretti. Çünkü o hayız hâli sebebiyle (Hac için) tavaf edemedi ve umreye niyetlendi".[885] Ayrıca hac menâsikini tamamladıktan sonra hayız gören kadın hakkında İbn Abbas dedi ki: "Hac menâsikini tamamladıktan ve kocasına helâl olduktan sonra, isterse (Mekke'den) ayrılabilir". [886]

Temettü haccı ile ilgili rivayette ise, baştan sona tüm ibadet açıklanmıştır. İbn Abbas'a (r.a.) mut'atül-hacc (temettü haccı hakkında) sorulmuştu. O dedi ki: "Veda haccında, Muhacirler, Ensâr ve Resûlullah'ın (s.a.v.) zevceleri hep ihrama girdiler, biz de girdik. Mekke'ye geldiğimiz zaman Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: 'Kurbanlık nişanlayanlar (belirleyenler) hariç, herkes hacc için giydiği ihramı umreye çevirsin.' Biz de Beytullah'ı tavaf etik. Safâ ve Merve'de sa'y yaptık. (İhramdan çıkarak) kadınların yanına geldik ve (günlük) elbiselerimizi giydik. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Kim kurbanlık nişanlamışsa (belirlediyse), kurbanlığı mahalline varıncaya kadar ihramdan çıkmasın!' Terviye akşamında bize hacc için ihrama girmemizi emretti. Menâsiki tamamladığımız zaman Mekke'ye geri gelip Beytullah'ı, ardından da Safâ ve Merve'yi tavaf ettik. Böylece haccımız tamamlanmış, Allah'ın (c.c.) ayette: 'Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanlığı gönderin…Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreden istifâde etmek isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman, tam on gün oruç tutar.' (Bakara 2/196) buyurduğu üzere, üzerimizde kurban borcu kalmıştı. Memleketlerinize dönünce, koyun kurban etmeniz yeterlidir. Böylece bir yılda iki ibadet birleştirilmiş oldu. Haccı ve umreyi bir arada yaptık. Allah Teâlâ bunu kitabında

[883] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/45 (No. 4731); 11/110 (No. 4831,4839).
[884] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/162 (No. 13068).
* Mekke'de bulunanların ihrama girdiği Ten'im, Ci'rane ve Hudeybiye'nin hangisinin efdal olduğu ile ilgili görüş ayrılıkları ve sebepleri hakkında bkz.Salim Öğüt, "Hil", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1998), 17/526-527.
[885] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/47 (No. 4733).
[886] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1412, (No. 2187).

indirdi ve Peygamberi de (s.a.v.) sünnet olarak belirledi. Bunu Mekke dışındakilere serbest bıraktı. Allah (c.c.) şöyle buyurdu: 'Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir.' (Bakara 2/196). Hac ayları Allah'ın kitabında belirtilmiştir: Şevval, Zilkade ve Zilhicce. Bu aylarda mut'a (temettü) yapan, kurban ya da oruç tutmak zorundadır. Rafes: Cimâdır. Maâsî: Günahlardır. Cidâl ise tartışmadır.[887] Bu konudaki diğer rivayete göre "Hacda temettü (haccı umre ile birlikte) yapan kimse, ancak Zilhicce'nin ilk on gününde oruç tutar. Bu oruçlardan birini de Arefe günü îfâ eder."[888]

Hac'daki kurban ibadeti ile ilgili rivayete göre Nebî (s.a.v.) kurbanlıkları arasında, Ebû Cehil'e ait olan ve gümüşten *bürra* (burun halkası) olan bir deveyi (de) kurban olarak gönderdi".[889] Benzer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) (Mina'dan Mekke'ye) kurban olarak yüz deve gönderdi. Bunların içinde, burnunda gümüşten halka (bürra) bulunan, Ebû Cehil'e ait kırmızı bir deve de vardı".[890] Bu develerin kesimi ile ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) hac sırasında yüz deve kurban etti. Bunlardan altmışını kendi eliyle kesti. Geri kalanlarının ise kesilmeleri için emretti ve onlar da kesildi. Her kurbandan bir parça aldı ve hepsi bir tencerede birleştirildi. Kendisi de o etten yedi ve suyundan içti. Hudeybiye günü ise yetmiş deve kesti. Bunların arasında Ebû Cehil'e ait bir deve de vardı. Kâbe'ye ulaşmaları engellenince, o deve (Kâbe'ye ulaşamadığı için) sanki yavrusuna hasret duyar gibi inledi".[891] Diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas dedi ki: "(Kurban kesimi için) erken çıkış (mesbaḳ) yalnızca hayvanlar için belirlenmiştir ki, bu da terviyeden önceki gün (Zilhicce 7. gün), terviye günü (Zilhicce 8. gün), Arefe günü (Zilhicce 9. gün), Nahr (kesim) günü (Zilhicce 10. gün) veya Nahr gününden sonraki gün (Zilhicce 11. gün) olarak belirlenmiştir."[892]

Hacıların tıraşı ile ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) başını tamamen tıraş edenlere bağışlanma duası yapınca, birisi 'ya kısaltanlar?' diye üç defa sormuş, o ise

[887] Buhârî, "Hac", 37 (No. 1572).
[888] Ebû Hasan el-Mevsılî, *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne*, 58 (No. 57).
[889] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/239 (No. 13819); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/502 (No. 2079).
[890] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/249 (No. 2428).
[891] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/65 (No. 2880); İbn Mâce, "Menâsik", 85 (No. 3076).
[892] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṯâr*, 2/158.

üç veya dördüncüde 'kısaltanları da bağışla' demiştir". [893] Bir başka rivayete göre: "Nebî (s.a.v.) (hac esnâsında) kurban kesti ve sonra tıraş oldu". [894]

Mekke'nin harem olması ile ilgili rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Allah, Mekke'yi haram kılmıştır. Mekke, benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadı. Benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmaz. Ancak Mekke bana gündüzün bir saatinde helâl kılındı. Mekke'nin bitkileri koparılamaz; ağacı kesilemez; av hayvanı ürkütülemez; sahibini bulup (ona teslim etmek amacı) dışında lukatası (bulunan eşyası) kimse tarafından el uzatılıp alınamaz". Hz. Abbas (r.a.): 'Kuyumcuların (kullandığı) ve kabirlerimiz için (kullandığımız) izhir otu müstesna olsun' deyince, Resûlullah (s.a.v.): 'İzhir müstesnâdır' buyurdu. [895] Benzer rivayetin sonunda İkrime: "Mekke'de avın ürkütülmemesi ile ne kastedilir biliyor musunuz? Av hayvanının (dinlendiği) gölgelikten çıkarılıp onun yerine geçmek" demiştir.[896]

Hac zamanındaki namazlarla ilgili rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) terviye günü öğle namazını Mina'da kıldı".[897] Diğer rivayetlerde ise farklı ayrıntılar verilmekte ve şöyle denilmektedir: "Nebî (s.a.v.) Mina'da beş vakit namaz kıldı";[898] 'Nebî (s.a.v.) Mina'da terviye günü öğle namazını kıldı ve Arefe günü sabah namazını da orada kıldı".[899] "Peygamber (s.a.v.) Mina'da öğle ve sabah namazlarını kıldı, sonra Arafat'a doğru yola çıktı."[900] Diğer bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.) Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: Resûlullah (s.a.v.) bana şöyle dedi: "Bu gece Rabbimden (bir melek) bana geldi ve bana 'Bu mübârek vadîde, ki o *akīk*[901] vadisidir, namaz kıl.' Ömer (r.a.) dedi ki: '(Bu) Hac içinde bir umre (idi)'".[902] Benzer rivayetin sonunda sözü söyleyen

[893] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/355 (No. 1859); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/171 (No. 4908).
[894] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/388 (No. 2638).
[895] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/133 (No. 2279); 5/115 (No. 2962); Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, "Cenâiz", 74 (No. 1349); "Lukata", 7 (No. 2432-2433); Buhârî, "Megâzî", 55 (No. 4313).
[896] Buhârî, "Cezâü's-sayd", 7 (No. 1833); "Büyû' ", 28 (No. 2090).
[897] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/152 (No. 2306).
[898] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/433 (No. 2700); 4/489 (No. 2765); Dârimî, "Menâsik", 543 (No. 1894).
[899] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/433 (No. 2701); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 58 (No. 1911).
[900] Tirmizî, "Hac", 50 (No. 880).
[901] Bkz.İdris Bostan, "Akîk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000).(Medine'nin güneybatısında bulunan bir vadi.)
[902] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî eş-Şeybî İbn Şeybe, *Müsnedü ʿÖmer b. el-Ḫaṭṭâb* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405), 81; İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 1/146.

kişi Cebrâil (a.s.) olarak nakledilmiş ve o: 'Bu mübarek vadide namaz kıl ve haccın içinde bir umre (yapacağım) de.'[903] demiştir.

Resûlullah'ın hac ve umreleri ile ilgili rivayetlere göre: "Resûlullah (s.a.v.) dört umre yaptı. Bunlardan biri Hudeybiye'den (dolayı) yaptığı umredir. Diğeri bir yıl sonrasında Zilka'de ayında yaptığı kaza umresidir. Diğeri Ci'râne'den gelip yaptığı umredir. Diğeri de haccı ile birlikte yaptığı umredir".[904] Diğer rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) hicret ettikten sonra sadece bir defa hac yaptı. O da hacdan önce umreye niyet ettiği haccıdır". Abdullah b. Abbas dedi ki: "Resûlullah (s.a.v.) böyle yaptı; hacdan önce umre yaptı". Abdullah şöyle devam etti: "Umre, haccın değerini azaltmaz ve hac da umrenin değerini eksiltmez. Bu hem daha hayırlıdır hem de doğrudur. Ancak şeytan sizi aldatmaya çalışır".[905] İbn Abbas dedi ki: "Nebî (s.a.v.) Mekke'ye (fetih günü) geldiğinde ashabına, Beyt'i (Kâbe'yi) ve Safâ ile Merve'yi tavaf etmelerini, sonra ise ihramdan çıkıp, tıraş olmalarını veya saçlarını kısaltmalarını emretti".[906]

Hac emirliği ile ilgili rivayetlere göre: "Nebî (s.a.v.) Ebû Bekir'i (hac emiri olarak) gönderdi ve ona (yazdığı) sözleri ilan etmesini emretti. Onun ardından da Ali'yi gönderdi. Ebû Bekir (çıkıp) biraz yol almışken, birden Resûlullah'ın (s.a.v.) Kasvâ adlı devesinin sesini duydu. Ebû Bekir telaşla ona yöneldi ve bunun Resûlullah (s.a.v.) olduğunu sandı. Ancak bir de baktı ki, o Aliymiş. (Ebû Bekir) Resûlullah'ın (s.a.v.) mektubunu Ali'ye teslim etti ve Ali'ye bu sözleri (insanlara) duyurmasını emretti. Beraber yola çıkıp, haccettiler. Ali, teşrik günlerinde ayağa kalkıp şöyle seslendi: 'Allah'ın ve Resulü'nün emânı (güvenlik garantisi) her müşrikten berîdir (uzaktır). Yeryüzünde dört ay dolaşın. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik aslâ hac yapmasın; Beytullah'ı çıplak tavaf etmesin. Mü'min olan kişi hariç kimse cennete giremez.' Ali ilan ediyordu; yorulunca Ebû Bekir ayağa kalkıp aynı şeyleri ilan ediyordu".[907] Tirmizî rivayetine göre ise devam ettiren kişi Ebû Hüreyre'dir. Benzer rivayete göre ise: "Resûlullah (s.a.v.) Berâe (Tevbe) sûresini insanlara tebliğ etmek üzere Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) gönderdi. Sonra onun peşinden Ali'yi (r.a.) gönderdi. Hz. Ali'ye özellikle

[903] Buhârî, "Müzâraa", 14 (No. 2337).
[904] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/87 (No. 2211); 5/111 (No. 2954); Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 2/207; Dârimî, "Menâsik", 537 (No. 1881); İbn Mâce, "Menâsik", 51 (No. 3003); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 79 (No. 1993); Tirmizî, "Hac", 7 (No. 816) İkrime'den mürsel olarak da nakledilmiştir.
[905] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/46 (No. 4732).
[906] Buhârî, "Hac", 129 (No. 1731).
[907] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 10 (No. 3091); Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/622 (No. 671).

şu dört hükmü bildirme görevi verildi: "Cennete ancak Müslüman olan girecektir. Bu yıldan (hicrî 9.yıl) sonra hiçbir müşrik hac yapmayacaktır. Hiç kimse çıplak olarak Beytullah'ı tavaf etmeyecektir. Resûlullah (s.a.v.) ile aralarında bir antlaşma bulunanların antlaşmaları, süresi doluncaya kadar geçerlidir".[908]

Hacca güç yetirmeyenlerle ilgili rivayete göre: "Bir kadın İbn Abbas'a gelip şöyle sordu: 'Annem vefat etti ve üzerinde hac borcu var. Onun yerine (hac) yapabilir miyim?' İbn Abbas sordu: 'Annenin (para) borcu var mıydı?' Kadın: 'Evet' dedi. İbn Abbas: 'Ne yaptın?' diye sordu. Kadın: 'Onun borcunu ödedim' dedi. Bunun üzerine İbn Abbas: 'Allah, alacaklıların en hayırlısıdır' dedi".[909] Diğer rivayete göre ise "Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Babam çok yaşlıdır. Hacca gidemiyor. Onun yerine hac yapabilir miyim?" Resûlullah (s.a.v.): 'Evet, baban için haccet!' dedi."[910]

Çocuğun haccının geçerliliği ile ilgili rivayete göre "Bir kadın, Hz. Nebî'ye (s.a.v.) çocuğunun (haccı) hakkında sordu: 'Bu (sabî) çocuğun haccı (geçerli) midir?' Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Evet! Ayrıca sen de (onun hac yapmasına sebep olduğun için) bir ecir alırsın".[911] Diğer rivayette "(Resûlullah) Revhâ'da bir kafileyle karşılaştı ve sordu: 'Bu topluluk kimdir?' Onlar: 'Müslümanlarız' dediler. Onlar da 'Sen kimsin?' diye sordular. O da: 'Allah'ın Resulü' dedi. Bunun üzerine bir kadın (kucağındaki) küçük çocuğu kaldırarak: 'Bunun haccı (geçerli) olur mu?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v.): 'Evet olur. Ayrıca senin için de bir ecir vardır.' buyurdu".[912]

Hacda sa'y ve remel konusundaki rivayetlere gelince, Hz. Ömer: "Peygamber (s.a.v.) müşrikleri kızdırmak için remel yaptı" dedi ve ekledi "Bu, Resûlullah'ın (s.a.v.) yaptığı bir şeydir ve bundan men etmedi, bu yüzden remel yaptı".[913] Diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Kâbe'yi yedi kez tavaf etti ve sa'y yaptı. Sa'y yapmasının

[908] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/622 (No. 672).
[909] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/367 (No. 15006); İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 10). Rivayetin sonunda 'انْطَلِقِي فَحُجِّي عَنْهَا' 'Git onun adına hac yap' ifadesi vardır.
[910] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/368 (No. 15008); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/412 (No. 5260); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 208 (No. 611).
[911] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/425 (No. 2830); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/372 (No. 2610); 5/272 (No. 3196); 5/275 (No. 3202); Müslim, "Hac", 410; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/136 (No. 4864).
[912] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/355 (No. 14878); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/384 (No. 1898); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 8 (No. 1736); Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/446 (No. 514).
[913] Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/32 (No: 27).

nedeni, insanlara gücünü göstermek istemesiydi".[914] Bu konuyu daha da açıklayan rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, (Mekke-Medine) arasında yapılan barış anlaşmasından önceki ateşkes sırasında (Hudeybiye'ye) geldiler. Müşrikler, Hacerül Esved'in yanında Nedve Kapısı'nda bulunuyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) ve ashâbının zayıf ve cılız olduklarını konuşuyorlardı. Hacerü'l esved'i selamladıklarında Resûlullah (s.a.v.) onlara dedi ki: 'Onlar sizin zayıf ve cılız olduğunuzu konuşuyorlar. Üç şavt (tur) hızlı yürüyerek (remel) yapın ki sizin güçlü olduğunuzu görsünler'. İbn Abbas dedi ki: Hacerü'l esvedi selamladıklarında, ayaklarını kaldırarak hızlı yürüdüler (remel yaptılar). Bunun üzerine (Mekkeliler) birbirlerine şöyle dediler: 'Onların zayıf ve cılız olduklarını iddia etmediniz mi? Onlar yürümekle yetinmiyorlar; hatta koşuyorlar'".[915] Diğer rivayete göre "Umre öncesi sa'y yapan kişinin bu sa'yi, hem umresi hem de haccı için yeterlidir. Resûlullah da (s.a.v.) böyle yapmıştır. Umre için tavaf etmiş ve sonra bir süre ikâmet ettikten sonra da haccı için yola çıkmıştır. Hacdan sonra da tekrar tavaf yapmadan yola çıkmıştır."[916] İbn Abbas dedi ki: "Safa ile Merve arasında vadi ortasında (Batha'da) sa'y yapmak sünnet değildir. Bu, Câhiliye dönemi insanlarının yaptığı bir şeydi. Onlar: 'Batha'dan ancak hızlıca geçeriz!' derlerdi".[917] *Batha* Mekke ile Mina arasında bir yerdir.[918]

Arafat vakfesi ile ilgili rivayetlere göre İbn Abbas: "Kim Arafat'ta geceleyin vakfe yaparsa, eğer (Allah'tan) sakınır ve itaatkâr davranırsa hac görevini yerine getirmiş olur"[919] demiştir.

Telbiye hakkında İbn Abbas: "Kadın, telbiye sırasında sesini yükseltmez"[920] demiştir. Diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Akabe cemresini taşlayıncaya kadar telbiye

[914] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/35 (No. 2829); 5/38 (No. 2835).
[915] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/384 (No. 36844); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/354 (No. 3347).
[916] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/47 (No. 4735).
[917] Buhârî, "Menakıbül-ensar", 27 (No. 3847).
[918] Batha, diğer adıyla ebtah Hz. Âdem'in yere indiği yer olarak düşünülür. Mekke'nin de diğer adıdır. Abdülmuttalib'e de Ebü'l-Bathâ denilmiştir. Hz. Peygamber Mekke'ye inmeden burada konaklama (tahsîb) yapmıştır. Geniş bilgi için bkz.Salim Öğüt, "Ebtah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/82-83.
[919] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/225 (No. 13678).
[920] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 3/328 (No. 14662) ; (No. 14667) Ebû Bekir, Ma'n b. İsâ, İbrâhim b. Ebû Hubeybe, Dâvûd b. Husayn, İkrime senediyle yalnızca 'لَا تَرْفَعُ الْمَرْأَةُ' (Kadın yükseltmez) lafzı geçmektedir.

getirdi".[921] Diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Fazl b. Abbas'ı cem' (Müzdelife) ile Mina arasında terkisine aldı ve cemreyi taşlayıncaya kadar telbiyeye devam etti".[922]

Hac yolculuğu ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Zâd (yiyecek ve içecek) ve rahîle (binek/yolculuk aracı)' Yani Allah'ın (c.c.) şu ayetindeki 'Kim ona gidecek bir yol bulursa...' ayetinde kastedilen şeylerdir. (Âl-i İmran 3/97)"[923] demiştir. Diğer rivayete göre, "Yemen halkı hacca gelirken azık almıyorlardı ve diyorlardı ki: 'Biz tevekkül edenleriz.' Mekke'ye vardıklarında ise insanlardan azık isterlerdi. Bunun üzerine 'Azık edinin… (Bakara 2/197.) ayeti indirildi". [924] Kız kardeşinin yürüyerek hac yapmayı adadığını söyleyen kişiye Resûlullah (s.a.v.): "Eğer yürüyemiyorsa, ona bineğe binmesini söyle. Allah, kız kardeşinin zorlanmasından müstağnidir (buna ihtiyacı yoktur)" [925] buyurmuştur. Rivayeti Buhârî de[926] nakletmiştir.

Yukarıdaki rivayetlerin sıhhat durumları ile ilgili yaptığımız incelemede hac konusundaki toplam 126 rivayetin 51'i (%40,48) sahih (3'ü sahih li-gayrihî), 57'si (%45,24) hasen (15'i hasen li-gayrihî; bunlardan biri aynı zamanda garîb), 18'i (%14,29) ise zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bu sonuçlar, incelenen rivayetlerin %85,71'lik kısmını oluşturan sahih ve hasen kategorilerindeki rivayetlerin, konuyla ilgili hadis malzemesinin isnad bakımından güvenilir bir temele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Zayıf rivayetlerin oranının nispeten düşük (%14,29) olması da koleksiyonun genel sıhhat ve kabul edilebilirlik düzeyini destekleyen unsurlardan biridir. Dolayısıyla, hac ibadetine dair bu rivayetler bütünü, amelî açıdan önemli ölçüde güvenilir ve itimâda şâyân bir kaynak teşkil etmektedir. Zayıf rivayetlerin bazıları ise daha sahih tariklerle desteklenmiştir. Desteklenmeyen zayıf rivayetlerin konusu ise 'ihramlının yedikleriyle tedavi olması, Arafat vakfesi yapan kişinin haccının kabul olacağı, kurbanlık hayvanların Mekke'ye erken ulaştırılması, ihramlının reyhan koklaması' rivayetleridir.

[921] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/342 (No. 2564).
[922] Şâfiî, *el-Müsned*, 371; Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/424 (No. 467); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/311 (No. 1792).
[923] İbn Mâce, "Menâsik", 6 (No. 2897).
[924] Buhârî, "Hac", 6 (No. 1523); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 4 (No. 1730).
[925] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 201 (No. 580).
[926] Buhârî, "Cezâü's-sayd", 25 (No. 1866).

4.2.1.6 Kurban

İbn Abbas'a (r.a.) Hıristiyan Arapların kestiği hayvanların durumu soruldu. O bu hayvanların (etinin) helâl olduğuna dair sözler söyledi. Ardından 'kim onları dost edinirse o da onlardandır' ayetini (Mâide 5/51) okudu. Arkadaşımız İkrime'nin adını söylemedi. Râvilerden Sevr ise İbn Abbas'a mülâkî olmamıştır.[927]

Kurbanla ilgili genel kabulün aksine İbn Abbas: "İbrâhim (a.s.)'ın İshak (a.s.) yerine kestiği koç gibi (o da koç) kessin"[928] diyerek, kurbanlığın İshak olduğunu belirtmiştir. Zayıf isnadlı bu rivayet dışında, sahih senedle nakilde İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) (torunları) Hasan ve Hüseyin için birer koçu akîka olarak kesti"[929] demiştir. Bu rivayeti destekleyen diğer hadise göre ise "Resûlullah (s.a.v.) Hasan için bir koç ve Hüseyin için bir koç akîka kesti"[930] Buna muhalif bir rivayette ise İbn Abbas'tan: Resûlullah'ın (s.a.v.) 'ikişer ikişer koçu' akîka olarak kestiği aktarılmıştır.[931]

Kurban kesmenin vâcip olup olmadığı ile ilgili ise İbn Abbas: "Yapmış olduğum hiçbir hac yok ki onda kurban kesmiş olmayayım. Resûlullah da (s.a.v.) böyle yapardı"[932] demiştir. Ancak diğer rivayete göre İbn Abbas demiştir ki, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kurban kesmek bana farz kılındı ama size farz kılınmadı. İki rek'atlık kuşluk namazını kılmam bana emredildi, ama siz (bununla) emrolunmadınız".[933]

Ayrıntı verilmeden kurban gününün anlatıldığı rivayette İbn Abbas: "Biz şehirlere onlarla (kurban etleriyle) iniyorduk"[934] derken, benzer rivayette ise Câbir (r.a.): 'Medine'ye kurban etleriyle iniyorduk'[935] demiştir.

---

[927] Şafiî, *el-Müsned*, 353.
[928] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/104 (No. 12515).
[929] Ebû Dâvûd, "Eḍâḥî", 21 (No. 2841).
[930] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, thk. Necm Abdurrahman Halef (Demmâm-Suudiyye: Dâru İbnü'l-Kayyım, 1410), 1/186 (No. 46); Muhammed b. Süleyman el-Bâğendî, *Emâlî el-Bâğendî*, thk. Eşref Salâh Ali (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1417), 26 (No. 13).
[931] İbrâhim b. Tahmân, *Meşyeḫatü İbrâhîm b. Ṭahmân*, 109 (No. 53).
[932] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/47 (No. 4734).
[933] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/85 (No. 2917); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 202 (No. 588).
[934] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/414 (No. 15495).
[935] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/413 (No. 15489).

Kurbanda ortaklıkla ilgili İbn Abbas dedi ki: "Biz Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile bir seferdeydik. Kurban kesme vakti geldiğinde bir ineği yedi kişi için, bir deveyi ise on kişi için kestik".[936]

Kurban kesme gelenekleri ile ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) *'şerîtatü'ş-şeytan'*dan (şeytan çizgisinden) men etti" demiştir. İbn Îsâ hadisine ekledi: "Bu, derisi kesilen ancak şah damarları kesilmeyen ve ölüme terk edilen (hayvan)dır".[937] Bu âdet Câhiliye'de uygulanan bir kesim yöntemidir. *Şerîta* kelimesi, 'şart' kökünden türemiştir. Bu, derinin bir neşter ya da benzeri bir aletle yarılmasını ifade eder. Hayvanın şah damarını kesmek yerine, sadece derisini bir demir aletle çizmekle yetinilmiş gibi bir durum söz konusudur. Böyle bir yöntem 'şeytan işi' olduğu için bu isim verilmiş olmalıdır.[938] Bıçak dışında kesim yapılabileceğini belirten rivayete göre ise İbn Abbas: "Eğer şah damarını kesebiliyorsan, kesici bir alet olmadan da olsa hayvanı ûd (sivri bir odun) ile kurban et".[939] Bu yöntemle ilgili diğer bir rivayette Peygamber'in (s.a.v.) yaralanan devesini sivri bir ağaç parçası ile kurban eden kişinin durumu hakkında "Çubuk demir miydi, ağaç mıydı?" diye sorduğu, tahta ile kurban ettiğini öğrenince onun yenilmesine izin verdiği anlatılmaktadır.[940] Bunun yanında hayvanın doğal yoldan kesimi hakkında İbn Abbas: "Hayvanı kesme işlemi boğazda ve gırtlakta yapılmalıdır"[941] demiştir.

Kurban bölümü kapsamında analiz edilen toplam 12 rivayet üzerinden yapılan sıhhat değerlendirmesine göre; 4 rivayet (%33,3) sahih, 4 rivayet (%33,3) hasen (bunlardan biri aynı zamanda hasen garîb) ve 4 rivayet (%33,3) ise isnad açısından zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında, bölümdeki toplam güvenilir nakil sayısı 8 olup genel toplamın %66,7'sini oluşturmaktadır. Zayıf rivayetlerin isnadlarında özellikle Ebû Ali er-Rahabî (ö. 131/748), Hasan b. Umâre (ö. 153/770), Muhammed b. Küreyb (ö. 151/768) ve Ömer b. Atâ gibi cerh edilmiş râviler dikkat çekmektedir. Zayıf rivayetlerin tematik dağılımına bakıldığında; 'şerîtatü'ş-şeytan' gibi Câhiliye usulü

[936] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/287 (No. 2484); Tirmizî, "Hac", 66 (No. 905); Tirmizî, "Eḍaḥî", 8 (No. 1501).
[937] Ebû Dâvûd, "Eḍâḥî", 17 (No. 2826).
[938] Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm Hattâbî, *Meʿâlimü's-Sünen* (Matbaatü'l-İlmiyye, 1351), 4/281.
[939] Ebû Ya'kub İshak b. İbrâhim b. Abbâd es-San'ânî ed-Deberî, *Hadîsü İshak ed-Deberî an Abdürezzâk*, ts., (No. 6).
[940] Nesâî, "Zebâih", 20 (No. 4476).
[941] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/255 (No. 19829).

kesimlerin izahı, Hıristiyanların kestiği hayvanların helâlliğine dair metrûk râvi içeren nakiller, İbn Abbas'ın her haccında kurban kestiğine dair kişisel uygulaması ve kurbanın vacip olup olmadığına ilişkin bazı fıkhî değerlendirmelerin bu grupta yoğunlaştığı görülmektedir. Sonuç olarak kurban ibadetinin temel uygulamaları ve akîka gibi rivayetler güvenilir isnadlarla desteklenirken (%66,7), kurbanın vücubiyeti ve bazı tarihî ve fıkhî tartışmalara dair rivayetlerin daha zayıf senedlerle nakledildiği müşahede edilmektedir.

4.2.1.7 Kur'an ve tilâveti

Kur'an'ın nüzûlü hakkındaki "(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy." (el-Kıyâmet, 75/16-17) ayeti hakkında İbn Abbas: "Onun genel anlamını takip et ve içindekileri anlamaya çalış (anlamındadır)".[942] yorumunu yapmıştır.

Kur'an tilâveti hakkında ise: "Ben (içeride) odada iken, Hz. Nebî'nin (s.a.v.) evde Kur'an okumasını duyuyordum"[943] demiştir. Benzer rivayette ise o: "Resûlullah'ın (s.a.v.) evdeyken gece okuduğu (Kur'an) tilâveti, odadakilerin işitebileceği kadar bir sesle olurdu"[944] diyerek tilâvetin ne zaman olduğunu belirtmiştir.

Kur'an'ı tatbîk etmeden, yalnızca okuyarak yoldan çıkılacağını belirten rivayete göre "Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Doğu tarafından bir grup insan çıkacak, Kur'an okuyacaklar ama okudukları boğazlarından öteye geçmeyecek. Onlar, dinden çıkacaklar' veya şöyle dedi: 'Okun yaydan fırladığı gibi İslâm'dan çıkacaklar'".[945] Benzer rivayette ise: "Ümmetimden bazı insanlar Kur'an okuyacaklar, ancak okun yaydan çıktığı gibi İslâm'dan çıkacaklardır"[946] buyurulmuş, ancak 'doğu tarafından' ifadesi geçmemiştir.

[942] Buhârî, *Ḫalḳu ef'âli'l-'ibâd*, 84.
[943] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/404.
[944] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/260 (No. 2446); Ebû Dâvûd, "Taṭavvu' ", 24 (No. 1327).
[945] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/407 (No. 2810).
[946] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/560 (No. 37919); İbn Mâce, "Sünnet" 12 (No. 171).

Kur'an tilâvetine teşvik eden bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Sizden birinizi çarşıdan veya bir işinden dönüp de yatağına yaslandığında, Kur'an'dan üç ayet okumaktan alıkoyan nedir?"[947] demiştir. Diğer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Sizin en hayırlınız ezan okusun, en iyi (Kur'an) okuyanınız ise size imamlık yapsın"[948] buyurmuştur.

Namazda kıraatle ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Arapların kıraati besmelenin (Fâtiha sûresinde 1. ayet olarak) açık okunmasıdır"[949] demiştir. Namazda kıraatle ilgili ise İbn Abbas (r.a.): "Öğle ve ikindi namazlarında kıraat (sesli okuma) yoktur" demiş; ona: 'Bazı insanlar (bu namazlarda sesli) okuyorlar' denildiğinde ise: 'Eğer onlara karşı bir yaptırım gücüm olsaydı, dillerini keserdim. Resûlullah (s.a.v.) kıraat etti ve onun kıraati bizim de kıraatimizdir. Onun (namazda) susması bizim için de sükuttur (yani biz de susarız)" [950] şeklinde cevap vermiştir. Akşam namazındaki kıraatle ilgili Hanzala es-Sedûsî, İkrime'ye "akşam namazında Felak ve Nâs sûrelerini okuduğunu ve bazı kimselerin bunu ayıpladığını söyleyince İkrime: "Sübhânallah! Bunun ne sakıncası var; onları oku, çünkü ikisi de Kur'an'dandır" demiştir. Ardından İbn Abbas'ın kendisine anlattığını aktararak, Resûlullah'ın (s.a.v.) iki rek'at namaz kıldığını ve bu iki rek'atta Fâtiha'dan başka hiçbir şey okumadığını (başka bir rivayette: Fâtiha'ya herhangi bir ilave yapmadığını)[951] söylemiştir.

Kur'an kıraatindeki farklılıklarla ilgili İbn Abbas Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Ali, bizim en iyi hüküm verenimizdir. Übey ise en iyi (kâri') Kur'an okuyucumuzdur. Ancak biz, Übey'in okumasındaki birçok lahnlere (telaffuz farklılıklarına/kıraat vecihlerine)[952] rağbet etmiyoruz".[953]

Kur'an'ın fazileti ile ilgili İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerden birinde İbn Abbas şöyle demiştir: Hz. Ebû Bekir dedi ki: 'Ey Allah'ın Elçisi, seni yaşlandıran nedir?' Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle cevap verdi: "Beni yaşlandıran Hûd,

[947] Dârimî, "Fezâili'l-Kur'ân", 1337 (No. 3439).
[948] İbn Mâce, "Ezân", 5 (No. 726); Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 62 (No. 590).
[949] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/361 (No. 4143); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/117 (No. 2252).
[950] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 202 (No. 583).
[951] İbn Huzeyme, *Ṣaḥîḥu İbn Ḫuzeyme*, 1/287 (No. 513); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/64 (No. 2174).
[952] Übey'in kıraat vecihleri hakkında geniş bilgi için bkz.Nesrişah Saylan, "Übey b. Kâ'b'ın Kıraat İlmindeki Yeri Ve Ona Atfedilen Kıraatlerin İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/1 (23 Mart 2023), 559-572.
[953] Buhârî, "Fezâilü'l-Ḳur'ân", 8 (No. 5005); İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 7).

Vâkıa, Mürselât, Amme yetesâelûn ve İze'ş-şemsü küvvirat (sûreleridir)".[954] Tirmizî aynı rivayeti nakledip, 'hasen garib' demiştir. Ayrıca başka tarikten mürsel olarak da nakledilmiştir.[955] İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'e dayandırdığı rivayete göre o: "Keşke 'Tebâreke' (sûresi) ümmetimden her bir insanın göğsünde (ezberinde) olsa" [956] buyurmuştur.

İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi vasıtasıyla nakledilen Kur'an ve kıraati konulu 14 rivayetin analizinde, 2 sahih (%14,3), 8 hasen (bunlardan 2 tanesi hasen garîb) (%57,1) ve 4 zayıf (%28,6) hadis tespit edilmiştir. Bu oranlar, Kur'an konulu rivayetlerin büyük çoğunluğunun (%71,4) güvenilir olduğunu göstermektedir. Zayıf hadislerde Hanzala es-Sedûsî ve Hüseyin b. Îsâ zayıf râviler arasında yer alırken, Hafs b. Ömer ve Şebîb metrûkü'l-hadîs olarak değerlendirilmiştir. Zayıf hadislerin muhtevasına bakıldığında; "akşam namazında Felak ve Nâs sûrelerinin okunması ve iki rek'atta yalnızca Fâtiha okunmasına dair rivayet, Mülk sûresinin ezberlenmesine yönelik teşvik ve ezan ile imamlıkta ehliyet kriteri, ayrıca 'onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma...' (el-Kıyâme 75/16-17)" ayetinin tefsiri yer almaktadır.

4.2.1.8 Mübârek gün ve geceler

Bu konudaki rivayetler genellikle Kadir Gecesi ile ilgilidir. Buna göre İbn Abbas rüya görür ve kendisine Kadir Gecesi'nin o gece olduğu söylenir. Ardından uyandığında Resûlullah'ı namaz kılarken gören İbn Abbas, sonra çadırın ipine tutunduğunu ve bunun yirmi dördüncü gece olduğunu söylemiştir. Ardından İbn Abbas (r.a.): 'Sabah güneşe baktım ve onun ışınlarının parlak olmadığını gördüm' [957] diyerek Kadir Gecesi'ne işaret eden izler hakkında bilgi vermiştir. Buna işaret eden diğer rivayette "her sabah güneşle birlikte ortaya çıkan şeytanın Kadir Gecesi'nin sabahında güneşle birlikte ortaya çıkmaması sonucu güneş ışınlarının daha az parlak olduğu" [958] belirtilmektedir. Kadir Gecesi'ne işaret eden belirtilerle ilgili diğer rivayete göre

[954] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/152 (No. 30268); Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Saîd el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr eş-Şıddîk*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, ts.), 80 (No. 30).
[955] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 56 (No. 3297).
[956] Terkufî, *Hadîsü Abbas et-Terkufî*, (No. 6); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Mütemennîn*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418), 79 (No. 133).
[957] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/392 (No. 2790); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/325 (No. 9523).
[958] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/250 (No. 8666). Ebû Ahvas, Simâk, İkrime tarikiyle gelen rivayet ' إِنَّ الشَّيْطَانَ يَطْلُعُ مَعَ الشَّمْسِ' 'şeytan Kadir Gecesi hariç her sabah güneşle birlikte doğar' şeklindedir.

"Resûlullah (s.a.v.): 'O, huzurlu, aydınlık bir gecedir, ne sıcak ne de soğuktur. Sabahında güneşi zayıf ve kırmızımsı olarak doğar'".[959] buyurmuştur. Küçük lafız farklılıklarıyla nakledilen benzer rivayette o gecenin 'açık (bulutsuz) olduğu ve sabahında güneşin kızıl ve zayıf doğduğu" [960] buyurulmuştur. Görüldüğü gibi rivayetlerde yalnızca ifadelerde yer değişiklikleri söz konusudur.

Kadir Gecesi'nin ne zaman olduğu ile ilgili Resûlullah son on gün içindeki üç güne işaret ederek: "Onu (Kadir Gecesi'ni) son on günde arayın: Geriye kalan dokuzuncu (yirmi birinci), beşinci (yirmi beşinci) ve yedinci (yirmi üçüncü) gecelerde arayın"[961] buyurmuştur. Benzeri olan diğer rivayete göre ise İbn Abbas, "Resûlullah'ın (s.a.v.): 'O (Kadir Gecesi Ramazan'ın) son on gün içinde, (son on günün) dokuzu geçtikten sonra veya yedisi kaldığındadır"[962] buyurduğunu nakletmiştir. Benzer rivayete göre ise doğrudan gün vererek: "Kadir Gecesi'ni 24. gecede arayın"[963] buyurmuştur. Kadir Gecesi'ndeki ibadetin fazileti ile ilgili rivayette ise "Yaşlı bir adam, fazla ibadete gücünün yetmediğini ve az ibadetle çok sevap kazanabileceği bir zaman dilimini Peygamber'e (s.a.v.) sorunca o: "Sana yedinci geceyi tavsiye ediyorum" buyurmuştur. İmam Mâlik'e "yedinci mi dokuzuncu mu?" diye sorulunca "Bilmiyorum" demiştir.[964]

Kur'an'ın nüzûlü ile ilgili İbn Abbas: "Kur'an Ramazan'da uzak semadan, dünya semasına bütün hâlinde indi. Sonra Allah, (Kur'an'dan) bir şeyi meydana getirmeyi dilediğinde onu var ederdi"[965] demiştir. Benzer rivayete göre İbn Abbas: "Kur'an, topluca dünya semasına indirildi. Bunun ardından Allah, ondan (Kur'an'dan) bir şey göndermek istediğinde, onu (peyderpey) indirdi" demiştir. Bir adam Yezîd'e: 'Ebû Muaviye! (Kur'an gerçekten) tamamen, topluca mı indirildi?' diye sorunca Yezîd: 'Evet, topluca indirildi. İçinde şu da vardır: 'Ebû Leheb'in elleri kurusun!' Bu, kaderiyecilere karşıdır (yani onlara karşı bir delildir) dedi. Yine İbn Abbas'tan nakledildi ki: 'Atıyye b. Esved ona şöyle sordu: 'Benim kalbime şu ayetler hakkında

[959] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/401 (No. 2802); Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 258.
[960] Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 258.
[961] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/486 (No. 2052); 5/384 (No. 3401); 5/417 (No. 3456); Buhârî, *Câmiu's-Sahîh*, "Fazlu leyleti'l-ḳadr", 3 (No. 2021); Ebû Dâvûd, "Şehri Ramazan", 2 (No. 1381).
[962] Buhârî, "Fazlu leyleti'l-kadr", 3 (No. 2022).
[963] Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 256.
[964] Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 256.
[965] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/145 (No. 30194); Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî, *Cüz'ün fîhi kırââtü'n-nebî (s.a.v.)*, thk. Hikmet Beşîr Yasin (Medinetü'l-Münevvera: Mektebetü'd-Dâr, 1408), 121 (No. 75).

şüphe düştü: 1. Ramazan ayı ki onda Kur'an indirildi. (Bakara 2/185). 2. Biz onu Kadir Gecesi'nde indirdik. (Kadir 97/1). 3. Biz onu mübârek bir gecede indirdik (Duhân 44/3)' Hâlbuki Kur'an Ramazan'da, Şevvâl'de, Zilkâde'de, Zilhicce'de, Muharrem'de, Rebîülevvel'de, Rebîülâhir'de de indirildi.' Bu soruya İbn Abbas şöyle cevap verdi: Şüphesiz Allah Kur'an'ı Ramazan ayında, Kadir Gecesi'nde, mübârek bir gecede ve tamamını bir defada indirdi. Sonra ise (o bütün olan Kur'an'dan) yıldızların gökyüzünde parça parça belirmesi gibi aylar ve günler içinde peyderpey indirildi.[966] Rivayetin tüm râvileri sikadır.

Cuma günü hutbesi ile ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: "O (s.a.v.) cuma günü hutbeyi ayakta okurdu. Sonra oturur, sonra kalkıp (tekrar) hutbe okurdu"[967] demiştir. Benzer rivayette Esmâ bint Ebû Bekir'in anlattığına göre özetle: "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir gün hutbe için minbere oturduğu, ashabın da etrafında toplandığı; bir güneş tutulması esnasında çok uzun bir namaz kıldırdığı, ardından Allah'a hamd ederek "emmâ ba'd" diye başlayıp hutbe verdiği anlatılır. Hutbesinde kendisine cennet ve cehennemin gösterildiğini, ümmetin kabirde fitneye uğratılacağını ve bu fitnenin Deccâl fitnesine benzer veya ona yakın olacağını haber verir. Kabirde kişiye "Bu adam hakkında (Hz. Muhammed hakkında) ne biliyorsun?" diye sorulacağı, müminin kesin bir imanla "O Allah'ın Resûlüdür; bize deliller ve hidayet getirdi, iman edip ona uydum" diyeceği, bunun üzerine ona rahat ve emniyet verileceği; münafık ya da şüphe içinde olan kimsenin ise "Bilmiyorum, insanlardan duyduğumu söyledim" diyeceği ifade edilir. Rivayet, kabir sorgusunun hak olduğunu, kurtuluşun sağlam iman ve tasdikle mümkün olacağını vurgulamaktadır".[968]

Bu bölümde mübarek gün ve gecelerle ilgili incelenen 11 rivayetin sıhhat dereceleri incelendiğinde; %63,6'sının (7 adet) sahih, %18,2'sinin (2 adet) hasen ve %18,2'sinin (2 adet) zayıf olduğu görülmektedir. Rivayetlerin büyük bir kısmının (%81,8) güvenilir olması, Kadir Gecesi'nin zamanı ve alâmetlerine dair İbn Abbas'tan gelen bilgilerin çoğunlukla mu'teber olduğunu göstermektedir. Zayıf olarak nitelendirilen iki rivayetin zayıflık sebebi, sened zincirinde yer alan Zem'a b. Sâlih isimli râvidir. Ancak bu zayıf rivayetlerin içeriğinde geçen 'güneşin kızıl ve zayıf doğması' gibi

[966] Mervezî, *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl*, 249.
[967] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/449 (No. 5189); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/165 (No. 2322).
[968] Buhârî, Cuma, 27.

tasvirler, diğer sahih rivayetlerle anlam bakımından örtüştüğü için metin bakımından destek bulmaktadır. Öte yandan, Kadir Gecesi'nin Ramazan'ın son on günündeki tekli gecelerde ve özellikle 24. gecede aranmasına dair rivayetler, senedleri sika râvilerden oluşan sahih metinler olarak öne çıkmaktadır. Resûlullah'ın cuma hutbesiyle ilgili iki rivayet de güvenilir nakiller arasında yer almaktadır.

4.2.1.9 Duâlar

İbn Abbas'tan dua konusunda nakledilen rivayetler incelendiğinde, onun: "Nebî (s.a.v.) dışında birinin diğer kimseye 'salât' etmesi gerektiğini bilmiyorum"[969] diyerek salavât getirmenin yalnızca Hz. Peygamber'e has olduğunu belirttiği görülmektedir. Diğer bir rivayette ise 'salât' yerine doğrudan 'salavât'[970] ifadesi kullanılmıştır. Diğer Müslümanlara yapılacak dualarla ilgili ise İbn Abbas: "Peygamber (s.a.v.) hariç, hiç kimseye salât edilmez; ancak Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar için istiğfâr edilebilir"[971] demiştir.

Hastalık durumunda yapılacak dualarla ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) bize her türlü ağrılar ve ateşli hastalık için şu duayı öğretirdi: 'Bismillâhi'l-kebîr, eûzu billahi'l-azîm, min şerri külli 'ırḳin ye'âr (na'âr), ve min şerri ḥarrin-nâr". (Yüce Allah'ın adıyla. Fışkıran (atar) damarın şerrinden ve ateşin harâretinin şerrinden Yüce Allah'a sığınırım.) [972] Bu rivayet bazı metinlerde 'ya'âr' yerine 'نَغَّارٍ'[973] lafzıyla da nakledilmiştir. Rivayetin başka bir naklinde ise 'min şerri 'ırkin na'ârin' ifadesiyle nakledilerek 'külli' lafzı zikredilmemiştir. Diğer rivayette ise 'Kanayan yaranın (**نغار**/nağğâr) şerrinden..' [974] olarak da nakledilmiştir.

Hastalıklara karşı yapılacak dualarla ilgili bir diğer rivayette ise rivayet doğrudan Resûlullah'a isnad edilmiştir. Buna göre o (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bu kelimeler

[969] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/254 (No. 8716).
[970] Ebû Hasan el-Mevsılî, *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne*, 144 (No. 143).
[971] Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Cehdamî, *Kitâbü Faẓli'ṣ-ṣalât ʿale'n-nebî*, thk. Muhammed Nâsırüddîn Elbânî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1397), 69 (No. 75).
[972] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/462 (No. 2729); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/47 (No. 23579); 6/63 (No. 29501).; Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 204 (No. 594). Abd b. Humeyd'de 'يَغَّارٍ'yerine 'نَغَّارٍ' (fışkıran) lafzı geçer ; Tirmizî, "Tıbb" 26 (No. 2075); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/94 (No. 4807).
[973] Tirmizî, *Sünen*, 4/405 (No. 2075); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraż ve'l-keffârât*, thk. Abdülvekîl Nedvî (Bombay/Mumbay: Dâru's-Selefiyye, 1411), 29 (No. 18).
[974] İbn Mâce, "Ṭıbb", 37 (No. 3526).

her türlü hastalığa şifadır: 'Zehirli haşerâtın ve zararlı hayvanların şerrinden, uğursuz gözün (nazarın) şerrinden, kıskançlık ettiğinde hasetçinin şerrinden, *Ebû Katera*'nın* ve soyunun şerrinden Allah'ın eksiksiz kelimelerine ve bütün isimlerine (esmâ-i hüsnâsına) sığınıyorum.' Otuz üç melek Rablerine geldiler ve şöyle dediler: 'Ey Rabbimiz! Toprağımızda bir illet/sıkıntı var.' (Allah Teâlâ) buyurdu ki: 'Kendi toprağınızdan bir avuç alın ve o hastalıklı yere sürün. Bu Muhammed'in (s.a.v.) rukyesidir. Kim bu rukyeye[975] karşı ücret talep ederse veya onu birinden gizlerse, asla kurtuluşa ermesin!'"[976] Bu rivayetin isnadı zayıf olsa da, farklı sened ve farklı lafızlarla Buhârî[977] de dahil birçok kaynakta nakledilerek desteklenmiştir. Rivayet daha kısa bir metinle 'Ebû Katera'dan söz edilmeden de nakledilmiştir.[978]

Yolculuk duası ile ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) yolculuğa çıkmak istediğinde: 'Allah'ım! Yolculuk esnasında arkadaş olan, geride kalan aileyi koruyup gözeten sensin. Allah'ım! Yolculuktaki fitneden, dönüşteki kederden sana sığınırım. Allah'ım! Yeryüzünü (yolu) bizim için kısalt, seyahati bize kolay kıl"[979] diyerek dua ettiğini nakletmiştir. Başka bir rivayete göre ise Nebî (s.a.v.) yolculuğundan dönmek istediğinde şöyle derdi: "Ona dönenleriz, tevbe edenleriz ve Rabbimize hamd edenleriz." (Yolculuk bitip de) ailesinin yanına girdiğinde ise şöyle derdi: "Tevbe eder, tevbe eder, Rabbimize döneriz. (Tevbemiz) üzerimizde günahtan eser bırakmaz".[980]

Yağmur duası ile ilgili rivayete göre "Hz. Ömer (r.a.) insanlarla birlikte (namazgâhta) açık alanda yağmur duasına çıktığında, Hz. Abbas'a: 'Kalk yağmur duası yap' demiş, Abbas (r.a.) ise şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Bulutlar senin yanında, su senin katındadır. Bulutları yay ve içindeki suyu indir. Sonra yağmuru üzerimize yağdır. Onunla kökleri güçlendir, dalları uzat, memeleri sütle doldur. Allah'ım! Konuşamayan

---

* '*Ebû Katare'* İblîs için kullanılan sembolik bir deyimdir. Bedevîler Ebû Katare'nin bir karış veya daha kısa boylu, gümüş renkli, çubuk gibi şekilli, ölümcül zehiri olan bir yılan olduğunu ve insana yaklaşarak havaya sıçrayarak tepesinden doğru saldırdığını söylerler. bkz. Ebû Bekir Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsırüddîn, *Tavżîḥu'l-Müştebih fî żabṭı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elḳābihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Nuaym el-Irksûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 7/142.

[975] Hastalık ve kötülüklerden korunmak veya kurtulmak amacıyla dua okuyup üfleme anlamında bir terim. bkz.İlyas Çelebi, "Rukye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008), 35/35/219.

[976] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraż ve'l-keffârât*, 148 (No. 187); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/315 (No. 5122).

[977] Buhârî, "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 11 (No. 3371).

[978] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/34 (No. 4716).

[979] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/78 (No. 29606); 6/543 (No. 33622); 6/79 (No. 29610); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/455 (No. 2723); 4/156 (No. 2311). *El-Müsned*'deki (No. 2723) rivayette الْفِتْنَةِ yerine الضُّبْنَةِ geçmektedir; İbn Ebû Şeybe (No. 29610) rivayette اقْبِضْ lafzı yerine اطْوِ 'kat etme' lafzı geçmektedir.

[980] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/535 (No. 33627).

sokak hayvanlarımız ve mallarımızın (deve ve koyunlarımızın) dualarına bizi aracı kıl. Allah'ım! Kendi nefislerimiz ve ailelerimizin dualarına da aracı oluyoruz. Allah'ım! Her açın açlığını, her çıplağın çıplaklığını, her korkanın korkusunu sana arz ediyoruz. Allah'ım, bize geniş ve faydalı bir yağmur ihsan et. Her yeri kaplayan, bol ve bereketli yağmur indir".[981] Zayıf olan bu rivayetin râvisi Vehb b. Mübeşşir'in ismi bu rivayet dışında yalnızca bir rivayette bulunmaktadır. Bu rivayet ise[982] yine yağmur duasıyla ilgilidir.

Dua etmeyi teşvik eden bir rivayete göre ise: "Resûlullah (s.a.v.): Ey Abbas! Ey Peygamber'in amcası! Âfiyet (sağlık ve esenlik) için çokça dua et"[983] buyurmuştur.

Duada ellerin kaldırılması ile ilgili ise İbn Abbas: "*Mes'ele (İsteme Duası)*: Ellerini omuz hizasına veya ona yakın bir seviyeye kaldırılarak yapılır. *İstiğfâr (Tevbe Duası):* Tek parmağınla işaret ederek olur. *İbtihâl:* İki elini birden uzatarak yapılır".[984] *İbtihâl* kelimesinin Kur'an'da geçtiği (Âl-i İmrân 3/61) tek ayette, kavram 'Hz. Îsâ hakkında yalan söyleyenlerin lânetlenmesi için yapılan dua' için kullanılmıştır. Aynı konudaki bir başka rivayete göre İbn Abbas: "Arafat vakfesinde ellerini bir dilenci gibi açmış halde Resûlullah'ı (s.a.v.) gördüm" (veya buna benzer bir şey söyledi) demiştir.[985]

Cimâ öncesi yapılması tavsiye edilen dua hakkında ise İbn Abbas, Peygamber'in (s.a.v.) "Sizden birisi eşiyle ilişkiye gireceği zaman: 'Allah'ım! Şeytanı benden uzak tut. Bana lutfedeceğin (çocuktan) da şeytanı uzak tut' derse ve onların bu birleşmesinden bir çocuk takdir edilirse, o çocuğa şeytan zarar veremez veya şeytan ona musallat olamaz" buyurduğunu rivayet etmiştir. Bu hadis Resûlullah'a isnad edilmeden de [986] nakledilmiştir. Rivayet farklı kaynaklarda bazı lafız farklılıklarıyla aktarılmıştır. Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde لَمْ يَحْضُرْهُ الشَّيْطَانُ أَبَدًا 'Şeytan ona hiçbir zaman yaklaşamaz' şeklinde bir ziyâde varken, Ahmed'in *el-Müsned*'inde ise rivayetin sonu

[981] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, thk. Tarık Muhammed Amûdî (Demmâm-Suudiyye: Daru İbnü'l-Cevzî, 1418), 94 (No. 63).
[982] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 26/356.
[983] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ - Bedr el-Bedr, *eş-Şükr* (Kuveyt: Mektebü'l-İslâmî, 1400), 52 (No. 153).
[984] Ebû Dâvûd, "Fezâilü'l-ḳur'ân", 10 (No. 1489).
[985] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 6/102 (No. 2161).
[986] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/422 (No. 2828); Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 130 (No. 822); Buhârî, "Nikâh", 66 (No. 5165); İbn Mâce, "Nikâḥ", 27 (No. 1919); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/388 (No. 5223); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/360 (No. 1867).

لَمْ يَضُرَّ ذَلِكَ الْوَلَدَ الشَّيْطَانُ أَبَدًا ‘Bu çocuğa şeytan asla zarar veremez’ lafzıyla nakledilmiştir. Benzer rivayette ise lafız ‘şeytanı bizden uzak tut’ yerine, ‘bizi şeytandan uzak tut’[987] şeklindedir. Rivayet bu şekliyle Buhârî’de de nakledilmiştir.[988]

Bu başlık altında incelediğimiz toplam 16 rivayetin 7’si sahih (%43,8), 2 rivayet hasen (%12,5) ve 7 rivayet zayıf (%43,8) olarak değerlendirilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 9 adet (%56,3) olup, rivayetlerin önemli bir kısmının güvenilir isnadlarla nakledildiği görülmektedir. Bununla birlikte, dua konulu rivayetlerin yaklaşık yarıya yakınının (%43,8) zayıf kabul edilmesi, bu alandaki rivayet malzemesinin sened bakımından diğer konulara nispetle daha ihtiyatlı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, bunun büyük ölçüde isnadda yer alan bazı râvilerden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Leys b. Ebû Süleym (ö. 138/755), Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757), İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe (ö. 165/781) ve İbrâhim b. Ebû Yahyâ (ö. 184/800) gibi râviler hakkında yapılan “zayıf” veya “metrûk” değerlendirmeleri rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında bazı rivayetlerde meçhûl râvilerin bulunması ve tek tarikle gelme durumu da zayıflık sebepleri arasında yer almaktadır. Ancak zayıf rivayetlerin bir kısmının, farklı tarik ve lafızlarla başka kaynaklarda da nakledilmiş olması, bu rivayetlerin tamamen terk edilmediğini, bilakis destekleyici unsurlarla birlikte değerlendirilebileceğini göstermektedir. Zayıf rivayetlerin muhtevası ise daha çok şifa duaları (rukye), yağmur duası ve bazı dua uygulamalarının detayları ile ilgilidir. Sonuç olarak, farklı isnad derecelerine rağmen bu rivayetler birlikte değerlendirildiğinde, İslâm’da dua ve zikir hayatına dair kapsamlı ve bütüncül bir çerçeve sunmakta; sahih ve hasen rivayetler bu çerçevenin temelini oluştururken, zayıf rivayetler ise destekleyici ve tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir.

[987] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/452 (No. 526); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/560 (No. 17152); 6/92 (No. 29732); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/360 (No. 1867); 3/391 (No. 1908); 4/66 (No. 2178); 4/359 (No. 2597); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 230 (No. 689); Dârimî, “Nikâh”, 737 (No. 2234); Buhârî, "Bed’ül-halk", 11 (No. 3271, 3283); “Tevhîd”, 13 (No. 7396); Müslim, “Nikâḥ”, 116; Tirmizî, “Nikâḥ”, 8 (No. 1092).
[988] Buhârî, "Vudû’ ", 8 (No. 141); “Deavât”, 54 (No. 6388); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 45 (No. 2161).

4.2.1.10 Cenazeler

İbn Abbas'ın cenazelerle ilgili rivayetlerine gelince o: "Resûlullah (s.a.v.) baş tarafından kabre konuldu"[989] demiştir. Senedde 'sika haber verdi'[990] ifadesi sebebiyle isnadı zayıftır. Resûlullah'ın (s.a.v.) cenazesi ile ilgili diğer naklinde: "Resûlullah'ın (s.a.v.) kefeni üç parça kumaştan oluşuyordu. Bunlar, vefât ettiğinde üzerinde bulunan kıyafetleri ve Necran işi cübbesi idi".[991] Benzer rivayette "Resûlullah (s.a.v.) üç Necrân işi (beyaz pamuklu) kefen beziyle kefenlendi: Bunlar, iki parçadan oluşan 'hülle' (bürde) ve vefat ettiği gün üzerinde bulunan gömleğiydi"[992] denilmektedir. İbn Abbas dışında, Âişe (r.a.) rivayetinde ise kefeninin üç parça beyaz bez olduğu nakledilmektedir. Buna göre onun (s.a.v.) üzerinde kefen dışında herhangi bir gömlek veya sarık yoktur.[993] İbn Abbas'ın naklettiği diğer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) iki beyaz elbise ile kefenlendi ve üzerinde ise kırmızı bir bürde vardı".[994]

İbn Abbas'ın oğlunun cenazesi ilgili rivayete göre "İbn Abbas'ın Kudeyd veya Usfan'da bir oğlu vefat etti. İbn Abbas (Küreyb'e): 'Ey Küreyb! Bak bakalım, cenazesine kaç kişi toplanmış?' dedi. Ben de dışarı çıktım ve bir grup insanın toplandığını gördüm. Durumu kendisine haber verdim. İbn Abbas: 'Kırk kişi var mı dersin?' dedi. Ben de: 'Evet' dedim. Bunun üzerine İbn Abbas: 'Cenazeyi çıkarın (defnedin). Çünkü ben Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: "Bir Müslüman vefat ettiğinde ve cenazesinde Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan kırk kişi katılırsa, Allah onların şefaatini kabul eder ve onu bağışlar. (İbn Ma'rûf'un rivayetinde ise isnad: Şerîk b. Ebû Nemir'den, o Küreyb'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) şeklindedir).[995]

Resûlullah'ın gasil işlemiyle ilgili tafsilâtlı bilgi verilen rivayete göre özetle, Hz. Ali mübârek bedeni (Resûlullah'ı (s.a.v.)) yıkarken "Anam babam sana feda olsun, dirin

[989] Şafiî, *el-Müsned*, 360.
[990] bkz.Taha Çelik - Mustafa Yasin Akbaş, "Hadiste Müphem Tevsîk: 'İtham Etmediğim Kişi' İfadesine İlişkin Değerlendirmeler", *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 412. Burada Şâfiî'nin 'sika' ile farklı isimleri kastettiği belirtilmiştir. İbn Ebî Zi'b, İbn Ebî Fudeyk, Leys b. Sa'd, Evzâî ve diğerleri.
[991] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/462 (No. 11046); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/414 (No. 1942); İbn Mâce, "Cenâiz", 11 (No. 1471).
[992] Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 34 (No. 3153).
[993] Buhârî, "Cenâiz", 24 (No. 1273).
[994] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/139 (No. 2284); 5/53 (No. 2861).
[995] Müslim, "Cenâiz", 59.

de ölün de ne kadar temizdir" deyip durdu. Resûlullah'ı (s.a.v.) su ve sidr ile yıkıyordu. Sonra onu kuruttular ve her ölüye yapıldığı gibi yapıldı. Sonra onu iki beyaz ve bir hibere (bürd-i yemânî) hırka ile olmak üzere üç kumaş ile sardılar. Sonra mezar kazmak için iki kişiye haberci çıkarttılar. Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639) düz mezar kazardı. Ona ulaşamadılar. Ebû Talha'yı (34/654-55) bulup, ona lahit kazdırdılar".[996] Benzer rivayette ise aynı ayrıntılar verilmiş, ayrıca "insanların bölük bölük içeriye girip namaz kıldıkları, kimsenin bu cenaze namazında imamlık yapmadığı, Hz. Ebû Bekir'in peygamberlerin vefat ettiği yere defnedildiğini söylediği, Resûlullah'ın Çarşamba günü gece yarısı defnedildiği, sağlığında giydiği kadife örtü üstüne serilerek defnedildiği"[997] gibi ayrıntılara yer verilmiştir. Rivayetin yalnızca: 'Bir peygamber, ancak vefat ettiği yere defnedilir' [998] ayrıca da nakledilmiştir. Bu rivayetlerin tümünde Hüseyin b. Abdullah ortak zayıf râvidir. Yine rivayetin 'Anam babam sana fedâ olsun. Hayatta da, memâtta da ne kadar temizsin!'[999] bölümü de ayrıca nakledilmiştir. Cenaze yıkama hükümleriyle ilgili rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Erkek karısının cenazesini yıkamaya (diğer insanlardan) daha lâyıktır"[1000] demiştir.

Hz. Hamza'nın cenazesi ile ilgili rivayette ise özetle: "Yakın akrabaya söylemeye çekindikleri, ona müsle yapıldığı, Resûlullah'ın: 'Eğer kadınların feryadı olmasaydı, onu (bu halde) bırakırdım; ta ki kuşların kursaklarında ve vahşi hayvanların midelerinde toplansın' dediği nakledilmiştir. Ardından her dokuz şehit ile Hamza'yı bir araya getirip onlar için yedi tekbir getirilerek namaz kılındığı, böylece şehitlerin hepsi bitene kadar (cenaze namazı) kılındığı"[1001] nakledilmiştir. Benzer rivayette 'on kişi' denilmiş"[1002] muhtemelen Hz. Hamza ile beraber on kişi olduğu kastedilmiştir.

Cenaze namazındaki kıraatle ilgili İbn Abbas (r.a.): "Peygamber (s.a.v.) cenaze üzerine Fâtiha Sûresini okudu"[1003] demiştir. Zayıf isnadlı olan bu rivayetin, sahih

[996] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/186 (No. 2357); 4/404 (No. 2661).
[997] İbn Mâce, "Cenâiz", 65 (No. 1628).
Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Saîd el-Mervezî, *Müsnedü Ebî Bekr eş-Şıddîḳ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, ts.), 77 (No. 26).[998] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 1/70 (No. 18).
[999] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ṣ-ṣaḥâbe*, thk. Vasiyyüllah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 2/653 (No. 1111).
[1000] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/456 (No. 10977); 3/43 (No. 11957). Aynı senedle gelen bu rivayetin son kısmında 'وَالصَّلَاةِ عَلَيْهَا' lafzı eklenmiştir. Ayrıca Mu'temir ismi burada Ma'mer şeklindedir.
[1001] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/371 (No. 36786).
[1002] İbn Mâce, "Cenâiz", 28 (No. 1513).
[1003] İbn Mâce, "Cenâiz", 22 (No. 1495); Tirmizî, "Cenâiz", 39 (No. 1026).

isnadla mevkûf olarak nakledilen tarikinde ise ifade: ‘İbn Abbas’ın arkasında cenaze namazı kıldım ve Fâtiha sûresi okudu’[1004] şeklindedir.

Resûlullah’ın oğlunun cenazesi ile ilgili rivayete göre “Oğlu İbrâhim vefat ettiğinde, Resûlullah onun cenaze namazını kıldı ve şöyle buyurdu: ‘Şüphesiz onun cennette bir sütannesi vardır. Eğer yaşasaydı, mutlaka sıddîk ve nebî olurdu. Eğer yaşasaydı, Mısırlı (Kıpti) akrabalarını âzat ederdi ve hiçbir Kıpti köleleştirilmezdi’”.[1005] Son derece zayıf olan bu rivayette geçen إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الجَنَّةِ ‘cennette süt annesi var’ kısmı ise, sahih olarak Buhârî’de Berâ b. Âzib’den (ö. 71/690?) nakledilmiştir.[1006]

Cenazede ağlamakla ilgili rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ölü, ailesinin ağlaması sebebiyle azap görür”. Zayıf olan bu isnadı dışında Buhârî ve Müslim de dâhil şâhidleri mevcuttur.

Bu bölümdeki 15 rivayetten 4’ü hasen (%26,7) olup, bunlardan biri hasen li-gayrihîdir. Rivayetlerin 11’i ise zayıf (%73,3) olarak değerlendirilmiştir. Rivayetlerin yaklaşık dörtte biri hasen, dörtte üçünden fazlası zayıf kategoridedir. Cenaze namazında Fâtiha okunmasına dair rivayet ile İbn Abbas’ın oğlunun cenazesinde kırk kişinin şefaatiyle ilgili rivayet hasen grubunda yer alırken, özellikle Hüseyin b. Abdullah’ın (ö. 140/757) ortak zayıf râvi olması sebebiyle Resûlullah’ın gasil ve defin işlemlerine ilişkin rivayetlerin çoğunluğu zayıf olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak ibadetlerle ilgili İbn Abbas’ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilen ibâdet konulu toplam 391 rivayetin genel sıhhat durumu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

[1004] Şafiî, *el-Müsned*, 358.
[1005] İbn Mâce, “Cenâiz”, 27 (No. 1511).
[1006] Buhârî, “Cenâiz”, 90 (No. 1380).

Tablo 4.2 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen ibadet konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
Tahâret	26 (%46,4)	23 (%41,1)	**49 (%87,5)**	7 (%12,5)	56
Namaz	24 (%28,6)	31 (%36,9)	**55 (%65,5)**	29(%34,5)	84
Oruç	8 (%21,1)	17 (%44,7)	**25 (%65,8)**	13 (%34,2)	38
Zekât	4 (%21,1)	8 (%42,1)	**12 (%63,2)**	7 (%36,8)	19
Hac	51 (%40,5)	57 (%45,2)	**108 (%85,7)**	18 (%14,3)	126
Kurban	4 (%33,3)	4 (%33,3)	**8 (%66,7)**	4 (%33,3)	12
Kur'an ve Tilâveti	2 (%14,3)	8 (%57,1)	**10 (%71,4)**	4 (%28,6)	14
Mübarek Günler	7 (%63,6)	2 (%18,2)	**9 (%81,8)**	2 (%18,2)	11
Dualar	7 (%43,8)	2 (%12,5)	**9 (%56,3)**	7 (%43,8)	16
Cenazeler	0 (%0)	4 (%26,7)	**4 (%26,7)**	11 (%73,3)	15
TOPLAM	**133 (%34,0)**	**156 (%39,9)**	**289 (%73,9)**	**102 (%26,1)**	**391**

4.2.2 Muâmelât

4.2.2.1 Ticaret ve alışveriş

Ticaret ve alışverişle ilgili İbn Abbas'tan nakledilen rivayetler ise özetle şunlardır: "Atâ olan bir malı tam olarak kabz edinceye kadar, bir ürünü hasat edinceye ve (sapını-çöpünü ayırıp) işleyinceye (harman edinceye) kadar satmayın.[1007] Burada bazı tarım ürünlerinin[1008] satışından söz edilir. Benzer rivayette "Önceden ödeme yaparak şunlarla işlem yapma: Devletin (ileride) vereceği ödeneğe, hasada, harmana ve sıkılacak meyveye. Bunun yerine, ona belirli bir süre (vade) tayin edin"[1009] denilmiştir. İbn Abbas selem akdiyle ilgili ise: "Eğer selem akdinde bir ölçek veya belirli bir vade belirlersem, bunda bir sakınca yoktur" demiştir.[1010] "Selem akdinde rehin ve kefil

[1007] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/290 (No. 20249). İbn Uyeyne, Abdülkerîm, İkrime rivayetinde: 'Asîr, Atâ, Ender (yani Beyder) meyve, suyu çıkana kadar, bağış ele geçene kadar, ürün hasat edilip harmana gelinceye kadar selem yapılamaz. Yani peşin parayla veresiye satış yapılamaz' ifadeleri geçer ; Şafiî, *el-Müsned*, 139.

[1008] Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfî Şerḥu Müsnedi'ş-Şâfiʿî*, thk. Ahmed b. Süleyman - Ebû Temîm b. Yâsir İbrâhim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426), 4/150. (Ender harman yeri, diyâs tahılın hayvanlarla ezilerek kabuklarından ve samanından ayrılması, atâ askerlere yılın belirli zamanlarında ulaştırılan resmî ödeme veya bu ödemenin kararıdır. Atâ ve diyâsın teslim süresi belirsiz olup, gecikmeler olması muhtemeldir.

[1009] Sa'dân b. Nasr b. Mansûr el-Bezzâz, *Cüz'ü Sa'dân*, thk. Abdülmün'im İbrâhim (Riyad: Nizâr Mustafa el-Bâz, 1420), 41.

[1010] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/479 (No. 22304).

(istemekte) beis yoktur."[1011] Zayıf olan bu rivayet hasen olarak da nakledilmiştir. [1012] Diğer rivayete göre İbn Abbas; yaş hurmayı (rutab) kuru hurmayla (temr) takas etmeyi hoş karşılamadı ve şöyle dedi: "Bu (ölçü) mikyâl olarak ya da kafîz olarak da olsa azdır".[1013] İbn Abbas'ın Resûlullah'a dayandırdığı bir rivayete göre: "Nebî (s.a.v.) muhâkale[1014] (olgunlaşmamış ekin) ve müzâbene (ağaçtaki yaş hurma karşılığı kuru hurma satışını) yasakladı".[1015] Ahmed'in naklinde ise rivayetin sonunda: "İkrime ise '(sütten yeni kesilmiş) deve yavrusunun satışını hoş karşılamazdı"[1016] şeklinde bir ziyade vardır. Tarım ürünlerinin satışında belirsizliğe izin verilmediği ile ilgili: "O, bunu hoş karşılamadı"[1017] diyen İbn Abbas, bu sözü 'yeni aldığı hurmalığı budamadan tekrar satmak' hakkında söylemiştir.

Hayvan satışlarıyla ilgili rivayete göre ise: "Nebî (s.a.v.) melâḳîh, meżâmîn ve ḥabelü'l-ḥabele[1018] satışını yasakladı"[1019] buyurulmuştur. Diğer bir rivayete göre İbn Abbas: "Hayvanların sırtlarındaki yünü ve memelerindeki sütü alıp-satmayın"[1020] diyerek, belirsiz malın satışını yasak görmüştür.

Fiyat arttırma ve müşteriyi kandırmanın yasaklanması hakkında ise "Pazara (mal getirenleri önden) karşılamayın; (hayvanları hile ile) dolgun göstermeyin"[1021] rivayeti İbn Abbas tarafından ref' edilmiştir. Diğer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Hayvanları (sütünü içinde biriktirip) dolu hâle getirmeyin ve birbirinize karşı (malınızı olduğundan daha iyi gösterip) çok satmak için hile

[1011] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/273 (No. 20033).
[1012] Ya'kūb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müstaḫrecü Ebî ʿAvâne*, thk. Eymen b. Arif ed-Dimaşkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419), 188.
[1013] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/328 (No. 20697); 7/297 (No. 36246).
[1014] Cengiz Kallek, "Muhâkale", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2020). Müzâbene ile ilgili geniş bilgi için bkz.TDV İslâm Ansiklopedisi, "Müzâbene".
[1015] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/506 (No. 22584); Buhârî, "Büyû' ", 82 (No. 2187).
[1016] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/428 (No. 1960).
[1017] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/373 (No. 21186).
[1018] Melâḳîh (dişi devenin karnındaki cenin), meżâmîn (erkek devenin sulbündeki yavru) ve ḥabelü'l-ḥabele (ceninin doğup büyüyünce doğuracağı yavru) Geniş bilgi için bkz.el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd - Muhammed Abdülmuîd Hân, *Ġarîbü'l-ḥadîṯ* (Haydarâbad: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1384), 1/208.
[1019] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/109 (No. 4828).
[1020] Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 168 (No. 182).
[1021] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/339 (No. 20816); 7/298 (No. 36250).

yapmayın".[1022] Diğer rivayette ise bu iki rivayet birleştirilerek nakledilmiş, ancak rivayetin sonunda 'pazarlığı kızıştırmak için müdahil olmak yasaklanmıştır'.[1023]

Çarşı-pazar kuralları ile ilgili diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) ölçü ve tartı sahiplerine (çarşı esnafına) şöyle dedi: 'Siz iki konuda sorumluluk altındasınız ki, sizden önceki ümmetler bu konuda helak olmuşlardı'". [1024] Bu rivayet başka kaynaklarda 'يَا مَعْشَرَ الْمَوَالِي'[1025] ifadesiyle başlar ve Resûlullah'ın söz olarak değil de, İbn Abbas'ın çarşı esnafına tavsiyesi şeklinde aktarılmıştır. Resûlullah'ın yaptığı satış hakkındaki rivayete göre ise o, bir adama önce: 'Seç!', sonra: 'İşte satış böyle yapılır' demiştir. Resûlullah'ın alışverişi ile ilgili diğer rivayete göre ise: "Bir kervan Medine'ye geldi. Peygamber (s.a.v.) o kervandan bir şey satın aldı ve birkaç dirhem veya ukıyye kâr etti. Bu kârı Abdülmuttalib'in dul kadınları arasında pay etti. Sonra şöyle dedi: 'Satış bedeli (semeni) yanımda olmayan bir şeyi satın almam'".[1026]

'Vay hâline ölçüde ve tartıda hile yapanların!' (el-Mutaffifîn, 83/1) ayetinin iniş sebebiyle ilgili İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde, halk ölçü-tartı konusunda insanların en kötüleri idi. Bunun üzerine Allah (c.c.) şu ayeti indirdi: Bundan sonra onlar ölçü-tartıyı güzel yapmaya başladılar"[1027] demiştir.

Haram olan malın satışı hakkında ise "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah Yahudileri lânetledi! Onlara içyağları (şuhûm) haram kılındı; fakat onlar onu sattılar ve parasını yediler".[1028] Benzer konudaki rivayete göre ise "Resûlullah (s.a.v.) köpeğin ücretini ve câriyenin kazancını (almayı) yasakladı".[1029]

Ticarette ödemeler ve kefil olmak ile ilgili rivayette ise: "Resûlullah'ın kefil olduğu bir adamın ödeme için getirdiği altının kaynağının bir maden olduğunu öğrenmesi üzerine, ödemeyi geçersiz sayıp, kefil olarak ödemeyi kendisinin yapmasından"[1030]

[1022] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/404.
[1023] Tirmizî, "Büyû' ", 41 (No. 1268).
[1024] Tirmizî, "Büyû' ",9 (No. 1217).
[1025] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/593.
[1026] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/468 (No. 22190); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/121 (No. 2971); Ebû Dâvûd, "Büyû' ", 9 (No. 3344).
[1027] İbn Mâce, "Ticârât", 35 (No. 2223).
[1028] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/102 (No. 4819).
[1029] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/103 (No. 4820).
[1030] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 205 (No. 596); İbn Mâce, "Sadakât", 9 (No. 2406).

söz edilmektedir. Benzer rivayete göre ise: 'Bizim buna ihtiyacımız yok; o altınlarda hayır yoktur' demiş ve sonra borcu, o adam adına bizzat Peygamber (s.a.v.) ödemiştir.[1031] Başka bir rivayete göre ise ödemelere sadık kalmak hakkında o: "Durun! Şüphesiz alacaklı kişinin, borçlusuna karşı, o borcunu ödeyene kadar devam eden bir otoritesi (hakkını talep etme yetkisi) vardır"[1032] buyurmuştur. Yine ödemeler konusunda, ödemenin aynı cinsten bir şeyle olamayacağı ile ilgili İbn Abbas: "Eğer bir yiyecek için peşin para ödediysen, onun yerine başka bir yiyecek alma. Ama eğer istersen, onun yerine (hayvan) yemi al"[1033] demiştir.

Mülkiyetle ilgili diğer çeşitli rivayetlerde ise, verdiği malın miras yoluyla tekrar mülkiyetine girmesi hakkında İbn Abbas: "Eğer onu (mal veya hakkı) sahibine iade ederse, bunda bir sakınca yoktur" [1034] demiştir. Fethedilen toprakların mülkiyeti ile ilgili "İbn Abbas, 'Sevâd' (Aşağı Irak) arazisinin satın alınmasını hoş karşılamadı"[1035] denilmiştir. Çünkü 'Hz. Ömer, Kadisiye savaşına katılan Becîle kabilesine fetih gerçekleştiği takdirde Sevâd topraklarının dörtte birini vermeyi vaad etmiş ancak buraların fetih toprakları olması ve mülkiyetin ümmete ait olması sebebiyle bu karardan vazgeçilmiştir'.[1036]

Alışverişte faizle ilgili hususlarda ise İbn Abbas, Üsâme b. Zeyd'den naklederek Resûlullah'ın (s.a.v.): "Faiz, sadece (ribe'n-nesîe=vade farkı şeklinde) vâdeli alışverişte olur" [1037] buyurduğunu söylemiştir. Benzer rivayete göre Resûlullah: "Vâdeli satışlar hariç, fâiz yoktur (yasaktır)"[1038] buyurmuştur. Bu rivayet "Bir (ticârî) mal için, 'Peşin fiyatı şu kadar, vâdeli fiyatı bu kadar' demekte bir sakınca yoktur. Ancak, taraflar birbirinden ancak rızâ ile ayrılmalıdır"[1039] şeklinde İbn Abbas'ın (r.a.) görüşü olarak da nakledilmiştir.

Malın kullanımı sebebiyle ücret vermek hakkında İbn Abbas: "Bir adam, başka bir adamdan bir şey satın alır, onu kullanır ve sonra geri verirken yanında da bir dirhem

[1031] Ebû Dâvûd, "Büyû' ", 2 (No. 3328).
[1032] İbn Mâce, "Sadakât", 17 (No. 2425).
[1033] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/342 (No. 20847).
[1034] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/357 (No. 21009).
[1035] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/338 (20804).
[1036] Mustafa Demirci, "Sevâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2009).
[1037] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 36/142 (No. 21814).
[1038] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 7/11 (No. 2552).
[1039] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 4/307 (No. 20453).

verirse ‘Bu bâtıldır’ demiştir”.[1040] Farklı cinsten malların değişimi hakkında İbn Abbas: “Altını gümüşle ve gümüşü altınla değiştirmeyi hoş karşılamamıştır”.[1041] ‘ده دوازده’ ‘deh devâzdeh satışı’ yani ‘on-oniki satışı’ için ise “Bu, ribâdır (faizdir)”[1042] demiştir. Bu satış türünde bir mal peşin alınırsa, fiyatı 10 birim; taksitle alınırsa, toplam 12 birimdir.

Sonuç olarak mevâlîsinin İbn Abbas’tan (r.a.) ticaretle ilgili naklettiği toplam 31 rivayet, isnad açısından değerlendirildiğinde 8’inin (%25,8) sahih, 14’ünün (%45,2) hasen ve 9’unun (%29) zayıf olduğu tespit edilmiştir. Buna göre rivayetlerin %71’inin (sahih + hasen) hadis usûlü bakımından ihticâca elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde ele alınan rivayetleri nakleden râviler arasında Abdülkerim (ö. 126/743), Hüseyin b. Kays/ Haneş (ö. 131/748) ve Yusuf b. Hâlid (ö. 189/804) gibi metrûk isimlerin yanı sıra Yezîd (ö. 137/754), Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769), İbrâhim b. İsmâil (ö. 165/781), Süleyman b. Karm, Hâlid b. Yusuf gibi zayıf kabul edilen râviler bulunmaktadır. Bu râviler yoluyla nakledilen rivayetler, devlet ödeneği (atâ) ve harman ürününün teslimden önce satılmaması, selem akdinde rehin/kefil uygulaması, melâkîh ve mezâmîn gibi belirsiz (garar) satışların yasaklanması, ölçü-tartı hileleri, muhayyerlik hakkı, Yahudilerin içyağı satışı, köpek ücreti, câriye kazancı, alacaklı otoritesi ve vadeli fiyat farkı gibi konuları içermektedir. Ancak zayıf kabul edilen rivayetlerin önemli bir kısmı ise, konu bakımından sahih ve hasen rivayetlerle paralellik arz etmektedir. Bu tablo, İbn Abbas’ın ticaret ahkâmına dair rivayetlerinin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu ve özellikle gararın önlenmesi, aldatmanın yasaklanması, faiz (ribâ) yasağının kapsamı ile vade farkı ve benzeri uygulamaların fıkhî sınırlarının tayini ve akidlerde açıklık ilkesinin güçlü bir rivayet zemini üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

4.2.2.2 Nikâh

Nikâhın taraflarının din değiştirmesi durumunda uygulanacak hükümlerle ilgili İbn Abbas (r.a.): “Abdullah b. Hâris’in halasının Müslüman olarak, hicret edip evlendiğini, kocasının ise ondan önce Müslüman olması üzerine Resûlullah’ın (s.a.v.) onu kocasına

[1040] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/303 (No. 20414).
[1041] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/376 (No. 21218).
[1042] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/409 (No. 21588).

(nikâhına) geri verdiğini"[1043] söylemiştir. Benzer rivayette ise isim verilmeden "Bir kadının Müslüman olup evlendiği, ancak daha sonra ilk kocasının Hz. Peygamber'e gelerek: 'Ben de onunla Müslüman oldum ve karım bunu biliyordu' dediği, bunun üzerine Peygamber'in (s.a.v.) onu yeni evlendiği kocasından boşayarak, ilk kocasına geri verdiği"[1044] nakledilmiştir. Benzer rivayette "kadın Müslüman olup geldi, adam da arkasından Müslüman olup geldi" [1045] gibi küçük bazı lafız farklılıkları vardır.

Benzer bir durum Peygamber'in (s.a.v.) kızı Zeyneb (ö. 8/629) ile kocası Ebü'l Âs (ö. 12/634) arasında gerçekleşti. Olayın bağlamı şöyledir: "Müşrikler Müslüman olmayıp Zeyneb'i boşarsa onu istediği kızla evlendirmeyi vaad ettiler. Ancak o bunu yapmadı, ama Müslüman da olmadı. Böylece nikâhları askıda kaldı". [1046] Bu konuda İbn Abbas'ın aktardığına göre: "Nebî (s.a.v.) kızı Zeyneb'i iki yıl sonra Ebü'l-Âs'a ilk nikâhı ile geri verdi".[1047] Diğer rivayette ise aradan geçen süre biraz daha uzun olarak belirtilmiştir. Buna göre "Resûlullah (s.a.v.) kızı Zeyneb'i, onun İslâm'a girişi, Ebü'l-Âs'ın İslâm'a girmesinden altı yıl önce olmasına rağmen, yeni bir şahitlik veya mehir belirlemeksizin, ilk nikâhlarına göre Ebü'l-Âs b. Rebî'ye geri verdi". [1048] Tirmizî rivayetinin sonunda, وَلَمْ يُحْدِثْ نِكَاحًا (yeni bir nikâh yapmadı) ifadesi geçmektedir. İbn İshak'tan nakledilen rivayette ise rivayetin sonunda "Resûlullah (s.a.v.) o evlilikten önce kızı Zeyneb'i yanına almıştı". [1049] ifadeleri yer almaktadır. Ancak başka bir rivayete göre 'Zeyneb'i yeni bir mehir ve yeni bir nikâhla' geri vermiştir. İbn Abbas rivayetinin isnadı daha sağlamdır ancak uygulama diğer rivayete göredir' denilmektedir.[1050] Dolayısıyla Ebü'l-Âs'ın ilk nikâhı ile mi, yoksa tekrar yapılan bir nikâhla mı Zeyneb'e döndüğü ihtilaflıdır.

Diğer bir rivayette İbn Abbas: "Eğer bir Hıristiyan kadın, kocasından bir saat önce İslâm'ı kabul ederse, o kadın kocasına haram olur" [1051] demiştir. Aynı rivayetin devamında, bu konuda Atâ'ya sorulunca 'yeni bir nikâh ve mehir gerekir' demiştir.

[1043] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/397 (No. 2796).
[1044] İbn Mâce, "Nikâh", 60 (No. 2008); Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 24 (No. 2239).
[1045] Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 23 (No. 2238); Tirmizî, "Nikâḥ", 43 (No. 1144).
[1046] Talat Sakallı, "Ebü'l-Âs", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994).
[1047] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/287 (No. 36140); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/369 (No. 1876). Muhammed b. Seleme, İbn İshak, Dâvûd b. Husayn, İkrime tarikiyle gelen rivayette 'yeni nikâh yapmadan, ilk nikâhla' ifadesi; İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 1/401 (No. 559).
[1048] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/195 (No. 2366); 5/322 (No. 3290); Tirmizî, "Nikâḥ", 43 (No. 1143).
[1049] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423 (No. 958).
[1050] Tirmizî, *es-Sünen*, 2/440 (No. 1144).
[1051] Buhârî, "Ṭalaḳ", 19 (No. 5287).

Mücâhid: ‘O kadını tekrar nikâhlayabilir’ derken, Hasan ve Katâde: ‘Biri diğerinden önce İslâm’ı kabul eder, diğeri kabul etmezse, o kadından boşanmış olur.’ görüşünü belirtmiştir. Yine Atâ’ya: “Eğer müşrik bir kadın, (İslâm’ı seçip) Müslümanlara gelirse, kocası ondan dolayı bir karşılık (yani ona verdiği mehri Müslümanlardan) alabilir mi? diye sorulunca Atâ: ‘Hayır, bu sadece Peygamber (s.a.v.) ile ahid (özel bir antlaşma) yapanlar arasında oluyordu’ demiştir. Mücâhid ise: ‘Bunların tamamı, Peygamber (s.a.v.) ile Kureyş arasında yapılan bir sulh ile ilgilidir’ [1052] demiştir. Görünen o ki burada Hıristiyanlık’tan veya Mecûsilik’ten İslâm’a geçenlerle, Peygamber’in (s.a.v.) anlaşma yaptığı kabilelere farklı bir uygulama yapılmaktadır.

Velisi olmayanın nikâhı ile ilgili ise İbn Abbas’tan nakledilen hadise göre Nebî (s.a.v.): “Velîsiz nikâh olmaz. Velîsi olmayanın velîsi ise sultandır”[1053] buyurmuştur.

Evlilikte seçme hakkı ile ilgili İbn Abbas’ın (r.a.) naklettiğine göre: “Bekar bir genç kız, Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) gelerek babasının onu istemediği biriyle evlendirdiğini söylemiş, bunun üzerine Nebî (s.a.v.) ona seçim hakkı tanımıştır”.[1054]

Mehir ile ilgili İbn Abbas şöyle demiştir: “Ali (ö. 40/661), Fâtıma (ö. 11/632) ile evlendiğinde, Resûlullah (s.a.v.) ona, ‘Ona bir şey ver’ dedi. Ali: ‘Yanımda hiçbir şey yok’ dedi. Resûlullah (s.a.v.), ‘Hutamiye (kılıçları kıran) zırhın nerede?’ dedi”.[1055] Benzer rivayette ise kısaca: ‘Ona hutamiyye zırhını ver’[1056] dediği nakledilmiştir. İbn Abbas’ın doğrudan Hz. Ali’den naklettiği rivayette ise: “Hz. Ali, Fâtıma’yı istediğinde, Resûlullah’ın (s.a.v.) kendisine: ‘Neyin var?’ diye sorduğunu, ‘Hiçbir şeyim yok’ cevabını verince bunun üzerine Resûlullah’ın (s.a.v.): ‘Peki, hani senin hutamiye zırhın nerede?’ dediğini söylemiştir. Hz. Ali: Zırhı getirip sundum ve Resûlullah (s.a.v.) Fâtıma’yı bana nikâhladı”[1057] demiştir. Benzer rivayette ise “Hz. Ali, Resûlullah’ın (s.a.v.) (kızı) Hz. Fâtıma ile demirden bir zırh (mehir karşılığı) nikâhlandı” [1058] denilerek, ayrıntı verilmemektedir. Konuyla ilgili diğer rivayette

[1052] Buhârî, “Ṭalaḳ”, 19 (No. 5287).
[1053] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/121 (No. 2260); İbn Mâce, “Nikâḥ”, 15 (No. 1880).
[1054] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/275 (No. 2469); İbn Mâce, “Nikâḥ”, 12 (No. 1875); Ebû Dâvûd, “Nikâḥ”, 24 (No. 2096).
[1055] Ebû Dâvûd, “Nikâḥ”, 35 (No. 2125).
[1056] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/499 (No. 16448).
[1057] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 2/110 (No. 461).
[1058] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/96 (No. 4810).

‘zifafa girmek istediği zaman Resûlullah’ın ona bekle dediği, zırhı teslim edince gerdeğe girdiği’[1059] ayrıntısına yer verilmektedir.

Mehirden vazgeçme hakkı ile ilgili İbn Abbas: “Allah affı hoş görmüş ve affı emretmiştir. Eğer (kadın) affederse bu onun tercihidir. Eğer (kadın affetmeyi) reddedip de velisi affederse, bu da câizdir” diyerek cinsel temas olmadan boşanan erkeğin ödemesi gereken yarım mehir konusunda, son kararın kıza ve ailesine bırakıldığını belirtmiştir.[1060]

Kızın teyze ve halasıyla birlikte nikâhlanması konusunda İbn Abbas: “Resûlullah (s.a.v.) bir kadını halası ve teyzesiyle aynı nikâh altına almayı yasakladı. Resûlullah (s.a.v.) kadını iki halası ve iki teyzesiyle aynı nikâh altına almayı da yasakladı”[1061] demiştir. Benzer rivayette ‘iki hala iki teyze’ ifadesi yer almaz.[1062]

Nikâhla ilgili çeşitli konulardan birisi olan süt kardeşlerin nikâhı ile ilgili İbn Abbas: Resûlullah’ın (s.a.v.): **“**Süt emme yoluyla haram olanlar, nesep yoluyla haram olanlar gibidir”[1063] buyurduğunu nakletmiştir. Müşrik kadınların nikâhı ile ilgili ise İbn Abbas: “Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin...” (el-Bakara 2/221) ayeti hakkında ‘Bu ayetteki yasaktan, ehl-i kitap kadınları kapsam dışı tutuldu. Böylece onlar Müslüman erkeklere helâl kılındı; ancak (ayet) Müslüman kadınları ehl-i kitap erkeklerine haram kıldı’[1064] demiştir. Süt emme ile ilgili hükümler hakkında İbn Abbas “Emzirme ancak küçük yaşta (bebeklikte) geçerlidir”[1065] demiştir.

İbn Abbas’a: Evlenip de eşiyle ilişkiye girmeden ondan boşanan adam, eşinin annesiyle nikâhlanabilir mi? diye sorulunca: “O, mübhemdir (belirsizdir).”[1066] demiştir. Yine ona ‘zina ettiği kadınla evlenen adamın durumu’ hakkında sorulunca: “Başı zinâ, sonu nikâhtır. Başı haram sonu ise helâldir”[1067] demiştir. Karısının kız kardeşiyle zinâ eden kişi hakkında sorulunca İbn Abbas: “Bu durumda karısı kendisine

[1059] Ebû Dâvûd, “Nikâḥ”, 35 (No. 2126-2127).
[1060] “Kur’an Yolu”, el-Bakara 2/237.
[1061] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/370 (No. 1878); Ebû Dâvûd, “Nikâḥ”, 12 (No. 2067).
[1062] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/468 (No. 3530); Tirmizî, “Nikâḥ”, 31 (No. 1125); Mervezî, *Sünne*, 80 (No. 281).
[1063] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 11/288 (No. 5084).
[1064] Mervezî, *Sünne*, 91 (No. 327).
[1065] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/550 (No. 17053).
[1066] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/485 (No. 16279).
[1067] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/529 (No. 16796).

haram olmaz" demiştir. Ancak Ebû Nasr'dan İbn Abbas'ın bunu haram kıldığı ile ilgili rivayet zikredilmiştir. Iraklı bazı âlimlere göre ise bu durumda adamın eşi kendisine haram olur.[1068]

Eşinden yüz çevirme durumunda karşılıklı rıza varsa nikâhın durumu hakkında İbn Abbas: "Sevde, Resûlullah'ın (s.a.v.) onu boşamasından korktuğu için ona: 'Beni boşama; beni nikâhında tut ve benim günümü Âişe'ye ver.' dedi Resûlullah (s.a.v.) da bunu kabul etti ve (en-Nisâ, 4/128) ayeti nâzil oldu. İbn Abbas dedi ki: 'Artık onlar aralarında anlaştıklarına göre bu câizdir'".[1069]

Nikâhta kararsızlık ile ilgili en-Nisâ 4/129. ayette geçen "Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış bir kadın gibi bırakmayın.." ifadesi için İbn Abbas: 'Yani ne boşanmış ne de kocası olan (bir kadın gibi)'[1070] demiştir.

Kadının kocasına saygısı ile ilgili İbn Abbas, Resûlullah'ın (s.a.v.): "Eğer ben bir kimseye, bir başkasına secde etmesini emredecek olsaydım, kadına, kocasına secde etmesini emrederdim"[1071] dediğini nakletmiştir. Ancak bazı rivayetlerde, bu cümlenin hırçın devenin Hz. Peygamber'in önünde secde etmesine şaşıran insanların "biz de sana secde etmeli miyiz?" sorusuna cevap mâhiyetinde bir cümle olduğu zikredilmiştir. Yine benzer rivayetlere göre Muaz'ın Yemen'de piskoposlara secde eden insanları görmesi üzerine[1072] bu ifadeler kullanılmıştır. Yani bu söz 'insan insana secde etmez' anlamında kullanılmıştır.

Cimâda helâl olan yolla ilgili 'Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın' [1073] ayeti hakkında İbn Abbas: "(Bu kadının) fercidir" [1074] demiştir. "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir; ekinliğinize dilediğiniz şekilde varın." (el-Bakara 2/223) ayeti hakkında İbn Abbas: 'Eşine istediğin şekilde yaklaşabilirsin; fakat ona Lût kavminin yaptığı gibi

[1068] Buhârî, "Nikâḥ", 25 (No. 5105).
[1069] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/403 (No. 2805); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 5 (No. 2040).
[1070] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/519 (No. 16687).
[1071] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 2/732 (No. 539).
[1072] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 32/145 (No. 19403).
[1073] "Kur'an Yolu", el-Bakara 2/222.
[1074] Ebû Zekeriyyâ İbn Avn b. Ziyad b. Bistâm b. Abdurrahman el-Mervî Yahyâ b. Maîn, *el-Cüzʾü'ş-şânî min ḥadîṯi Yaḥyâ b. Maʿîn (el-Fevâʾid)*, thk. Hâlid b. Abdullah b. Sübeyt (Mektebetü'r-Rüşd, 1419), 213 (No. 155).

yaklaşma'[1075] demiştir. Rivayete göre İbn Abbas "Bir erkeğin, karısına arka (makat) yolundan yaklaşmasını hoş karşılamaz ve bunu şiddetle kınardı".[1076] Diğer bir rivayete göre İbn Abbas Resûlullah'ın (s.a.v.): "Hamile kadınla ilişkiye giren bizden değildir"[1077] buyurduğunu nakletmiştir.

Nikâh gerçekleşir gerçekleşmez eşlerin birbirine dokunmasının helâl olduğunu ifade eden rivayete göre İbn Abbas: "Onunla evlenmişim ya da elimi şu sütuna koymuşum fark etmez. Yani o bana helâldir"[1078] demiştir.

Nikâh ayetinin (en-Nisâ 4/25) tefsiriyle ilgili İbn Abbas: " فَإِذَا أُحْصِنَّ 'korununca' ifadesini okuyup, إِذَا تَزَوَّجْنَ 'evlendikleri zaman' anlamındadır"[1079] demiştir. Nikâhtan kaçınmakla ilgili ise Resûlullah'ın (s.a.v.): "İslâm'da (toplumdan soyutlanıp, ibadet ederek) evlilikten kaçınmak yoktur"[1080] buyurduğunu nakletmiştir.

Nikâhtan hemen sonra eşlerden birinin vefatı konusunda İbn Abbas: "Resûlullah'ın (s.a.v.) Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi Kuteyle ile evlendiğini, ancak onunla ilişkiye girmeden Hz. Peygamber'in vefat etmesi üzerine: 'Allah onları birbirlerinden berî kıldı (nikâh geçersiz oldu)'"[1081] demiştir.

Hem tahâret hem de nikâh konulu diğer bir rivayete göre 'Resûlullah (s.a.v.) kucağına oturup bevleden Ümmü Habîbe' hakkında: "Eğer Abbas'ın (r.a.) bu küçük kızı büyür ve ben hayatta olursam, mutlaka onunla evlenirim"[1082] buyurmuştur. Bu rivayet senedindeki Hüseyin b. Abdullah sebebiyle isnad açısından zayıf olması yanında, metin açısından da problemlidir. Rivayete göre Ümmü Habîbe bu sırada sütten kesilme yaşının biraz üzerindedir.

Burada İbn Abbas'tan (r.a.) mevâlîsi aracılığıyla nakledilen nikâh konulu 35 rivayetin sıhhat analizine bakacak olursak, bunlardan 12 rivayet (%34,3) sahih, 15 rivayet (%42,8) hasen ve 8 rivayet (%22,9) zayıf olarak tespit edilmiştir. Buna göre toplam 27

[1075] İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 20).
[1076] Dârimî, "Salât ve Tahâret", 171 (No. 1154).
[1077] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/28 (No. 17458, 17459).
[1078] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/63 (No. 17819).
[1079] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/41 (No. 17580).
[1080] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/224 (No. 3114); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 3 (No. 1729).
[1081] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 959).
[1082] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 44/441 (No. 26870).

rivayet (%77,1) sahih ve hasen kategorisinde yer almakta olup, bu oran İbn Abbas'ın nikâh konusundaki rivayetlerinin büyük çoğunluğunun İslâm âlimleri nezdinde ihticâca elverişli kabul edilebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu rivayetlerde özellikle dikkat çeken hususlar ise şunlardır: Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın nikâhı ve mehri konusundaki 6 rivayetin tamamı sahih veya hasen derecesindedir. Müslüman olan eşlerin durumuna dair 4 rivayetin 2'si hasen, 2'si ise zayıf kabul edilmiştir. Bununla birlikte, aynı konuda hasen derecesinde rivayetlerin bulunması hükmün temellendirilmesi açısından yeterli görülmektedir. Nikâh yasakları, kadının rızası, veli izni gibi temel fıkhî konulardaki rivayetlerin sahih ve hasen olması bu rivayetlerin hadis usûlü açısından güçlü bir isnad zemini üzerine kurulduğunu göstermektedir. Zayıf râviler arasında Şiîlikte aşırıya gitmekle itham edilen Süleyman b. Muâz, zayıf kabul edilen Hafs b. Cümey', meçhul bir râvi olan Ebû Harîz ile zayıf veya problemli kabul edilen Ömer b. Atâ ve Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757) gibi isimler bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu zayıf rivayetlerin ele aldığı konuların tamamına yakınında sahih veya hasen derecesinde destekleyici rivayetler mevcut olduğundan, fıkhî hükümlerin tesbitinde ciddi bir problem ortaya çıkmamaktadır.

4.2.2.3 Talâk-liân-zıhâr

Bu konuda İbn Abbas'tan nakledilen rivayetlerden birisi Berîre hadisidir. "Berîre'nin (ö. 60/680?) hikâyesinde, kocasının onu Medine sokaklarında takip ettiği ve aşırı sevgisinden dolayı gözyaşlarının aktığı belirtilmiştir". [1083] Benzer rivayette ise "Berîre'nin kocası, Berîre'nin âzat edildiği gün, Benî Muğîre'ye ait siyahi bir köleydi. Gözyaşları sakalına doğru akıyor ve Berîre'yi, kendisini seçmesi için razı etmeye çalışıyordu. Ancak Berîre bunu yapmadı". [1084] Rivayetin giriş kısmı aynı bilgileri tekrarlamakla birlikte başka bir rivayette Resûlullah'ın (s.a.v.) Berîre'ye seçme hakkı tanıdığı, şu ifadelerle belirtilmektedir: "Onunla barışırsan barış. O senin çocuğunun babasıdır." Berîre dedi ki: 'Ey Allah'ın Resulü. Bana bunu emir mi ediyorsun?' Peygamber (s.a.v.): 'Ben sadece aracı oluyorum' buyurdu. Berîre dedi ki: 'Benim ona

[1083] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/41 (No. 17587). (Muhammed b. Bişr, Saîd b. Ebû Arûbe, Eyyûb, İkrime tarikiyle); (No. 17588) Hafs, Hişâm, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan ; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas Şafiî, *Müsnedü İmâm Şâfiî*, thk. Muhammed Âbid es-Sindî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1370), 2/41; Buhârî, "Ṭalaḳ", 15 (No. 5281-5282).
[1084] Tirmizî, "Radâ' ", 7 (No. 1156).

ihtiyacım yok'.[1085] Aynı konuda İbn Abbas: "Onu bir köle olarak gördüm, yani Berîre'nin kocasını"[1086] demiştir.

Berîre rivayetlerinden bir diğerine göre ise İbn Abbas dedi ki: "Berîre'nin kocası Muğîs adlı siyahî bir köle idi. Peygamber (s.a.v.) onun hakkında dört hüküm verdi. Efendileri velâyet şartı koşmuşlardı. Velâyet hakkının, bedelini ödeyip kölenin âzat edene ait olduğuna hükmetti. Onu kocasından ayrılıp ayrılmama konusunda serbest bıraktı. (Hür kadınlar gibi) iddet beklemesini emretti. Ona sadaka verildi. O ise kendisine sadaka olarak verilenden (bir miktar) Hz. Aişe'ye hediye etti. (Hz. Aişe) bunu Peygamber'e (s.a.v.) hatırlatınca o şöyle buyurdu: "Bu, onun için sadaka, bizim için hediyedir".[1087]

Kadının iddet süresi ve boşanma ile ilgili İbn Abbas şöyle demiştir: "Kadın, boşandığı veya kocası vefat ettiği günden itibaren iddetini sayar".[1088] İddetle ilgili ise İbn Abbas: "Boşama (hakkı) erkeklere, iddet (bekleme) ise kadınlara aittir"[1089] demiştir. İbn Abbas'ın Resûlullah'tan naklettiği hadise göre o şöyle buyurmuştur: "İnsanlar! Biriniz neden kölesini cariyesiyle evlendirip, sonra da onları ayırmak istiyor? Boşama (talâk) hakkı, yalnızca nikâhla bağı kuran kişiye aittir".[1090] Bu konuda İbn Abbas'ın görüşü olarak nakledilen hadise göre: "Hüküm (kadının) kararına göredir".[1091] Bu rivayetin bâb başlığı 'boşama hakkını karısına veren adam' hakkındadır. Tartışılan durum ise kadın boşama hakkını kullandığında kaç boşama sayılacağı ile ilgilidir. Karar kadının kaç boşanmaya niyet ettiği ile ilgilidir. Karısını kesin söz (el-bette) ile boşayan bir adama Resûlullah: 'Ne kastettin?' deyince, adam: 'Tek talâk kastettim' demiş; Peygamber (s.a.v.): "Allah adına yemin eder misin? deyince adam: 'Allah adına yemin ederim' demiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Öyleyse niyet ettiğin şekildedir".[1092] Tirmizî rivayetin sonunda şu yorumları aktarmıştır: "Bu hadisi yalnızca bu vecihten biliyoruz. Hocam Muhammed'e (Buhârî'ye) bu hadisi

[1085] Dârimî, "Nikâḥ", 779 (No. 2314); Buhârî, "Talâḳ", 16 (No. 5283); İbn Mâce, "Talâḳ", 29 (No. 2075); Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 19 (No. 2231, 2232).
[1086] Buhârî, "Talâḳ", 15 (No. 5280); Tirmizî, "Radâ' ", 7 (No.1155).
[1087] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/15 (No. 29114); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/386 (No. 3405).
[1088] Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, el-Emâlî fî âṣâri'ṣ-ṣaḥâbe, thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 65 (No. 75).
[1089] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/101 (No. 18251).
[1090] İbn Mâce, "Ṭalaḳ", 31 (No. 2081).
[1091] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/86 (No. 18082).
[1092] Ebû Dâvûd, "Talâḳ", 14 (No. 2208); Tirmizî, "Ṭalaḳ ve Li'ân", 2 (No. 1177).

sordum. ‘Bunda ızdırâb’ (sorun) var dedi. Hz. Ömer ‘*el-bette’*(kesin) boşanma ile boşamanın bir sayılacağını söyledi. Hz. Ali ise üç boşama sayılacağını söylemiştir. Bazı âlimler ‘erkeğin niyetine göre; birse-bir, üçse üç’ olduğunu söylemiştir. Sevrî ve Kûfe âlimleri de bu görüştedir. Mâlik ‘Eğer gerdek olmuşsa üç boşama sayılır.’ Şafiî ise bir boşama niyetindeyse ric’at hakkı vardır. İkiyse iki, niyeti üçse üçtür”[1093]görüşünü belirtmiştir. İbn Abbas’tan nakledilen sahih bir rivayete göre ise o: “Bir kimse eşine tek bir ifadeyle (aynı zamanda, peş peşe) ‘Sen üç talâkla boşsun’ derse, bu sadece bir talâk sayılır” demiştir.[1094] Ancak bazı rivayetlerde bu söz İkrime’ye de atfedilmiştir. İbn Abbas (el-Bakara, 2/228) ayeti hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: “Bu ayet bir erkeğin, karısını üç defa boşasa bile, ona dönme hakkına sahip olduğuna dâirdir. Ancak bu uygulama ‘Boşanma iki defadır’ (el-Bakara, 2/229) ayeti ile nesh edildi (kaldırıldı)”.[1095]

İddetin süresiyle ilgili rivayetlere göre İbn Abbas: “(İddeti) iki süreden sonuncusudur (ya dört ay on gün ya da doğum – hangisi sonra gerçekleşirse, iddet odur)”. Bu konuda görüş ayrılığı olunca İbn Abbas’ın mevlâsı Küreyb’i, meseleyi sorması için Ümmü Seleme’ye (ö. 62/681) gönderdiler. Küreyb dedi ki: ‘Ümmü Seleme şöyle dedi: Sübey’a el-Eslemiyye, kocasının ölümünden birkaç gün sonra doğum yaptı. Bunu Allah Resûlü’ne (s.a.v.) anlattı. O da buyurdu ki: ‘Sen helâl oldun, artık evlenebilirsin’”.[1096] Benzer rivayetin sonunda ise ‘Kocası öldürüldüğünde Süveybe el-Eslemiyye hamileydi. Kocasının ölümünden kırk gün sonra doğum yaptı. Kendisine evlenme teklif edilince, Resûlullah (s.a.v.) onun evlenmesine izin verdi. Ebû’s-Senâbil de ona talip olanlardandı’[1097] denilerek, doğumun bir iki gün değil kırk gün sonra olduğu nakledilmiştir. İddet süresinin üç ay olduğu ayetiyle ilgili İbn Abbas dedi ki: “Bu hükümler şu ayetle nesh edildi (sınırlandırıldı): ‘Mü’min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.’ (el-Ahzâb, 33/49)”.[1098]

[1093] Tirmizî, *es-Sünen*, 3/472.
[1094] Ebû Dâvûd, “Ṭalaḳ”, 10 (No. 2197).
[1095] Ebû Dâvûd, “Talaḳ”, 10 (No. 2195).
[1096] Şâfiî, *el-Müsned*, 299; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/553 (No. 17094); Dârimî, “Nikâḥ”, 775 (No. 2301).
[1097] Buhârî, “Tefsir”, 327 (No. 4909).
[1098] Ebû Dâvûd, “Ṭalâḳ”, 37 (No. 2282).

Liân ayetinin inişi ile ilgili rivayette ise özetle 'Ve iffetli kadınlara zina isnadında bulunup da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun ve onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin. Onlar fâsıkların ta kendileridir.' (en-Nûr 24/4) ayeti inince Sa'd b. Ubâde dedi ki: "Ayet bu şekilde mi indirildi? Eğer bir adamı karımın yanında bulursam, dört şahit getirene kadar onu hareket ettirmemem mi gerekiyor? Vallahi, dört şahit getirene kadar adam işini bitirir". Bu konuşulanlardan sonra Hilâl b. Ümeyye geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Resulü, dün gece bahçemden dönerken karımın yanında bir adam gördüm. Gözlerimle gördüm ve kulaklarımla duydum". Bundan sonra Resûlullah ikisini çağırdı ve liân (lânetleşme) yaptılar. "Kadın çocuğu doğurduğunda, çocuk esmer, kıvırcık saçlı, kalın bacaklı ve geniş kalçalıydı. Allah'ın Resulü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Eğer yeminler olmasaydı, onunla ilgili başka bir karar verirdim". Abbâd dedi ki: "İkrime'nin şöyle dediğini duydum: 'Onu bir şehirde vali olarak gördüm. Babasının kim olduğu bilinmiyordu'".[1099] Benzer rivayetin sonunda ise Hilâl b. Ümeyye: 'Allah (adildir), bana seksen kırbaç vuracak kadar (adâletsiz) değildir. Zira o da biliyor ki, emin olacak kadar gördüm. Hayır, vallahi bana asla vurmaz.' deyince, iftirâ edenler hakkındaki '*mülâane/liân*' (lânetleşme) ayeti nâzil oldu".[1100] Ayet inmeden önce ise Resûlullah (s.a.v.) ona: "Ya delil getir, ya da sırtına had uygulanacak"[1101] demiştir. Bazı rivayetlerde ise Resûlullah: "Allah, sizden birinin yalancı olduğunu biliyor. İçinizden kim tövbe edecek?" deyince, kadın kalktı ve (zina iddiasının gerçek olmadığına) şahitlik etti.[1102] Benzer rivayette ise Hilâl b. Ümeyye karısının "Şerîk b. Sahmâ ile zinâ ettiğini iddia etti"[1103] denilmiş ve ardından yukarıdaki rivayetlerin tamamını içerecek şekilde bütün ayrıntılarıyla liân hadisi nakledilmiştir. Liân sonucu boşanmanın sonucunda ise Peygamber (s.a.v.) "o ikisinin arasını ayırdı ve kadına ne azık ne de nafaka verilmesine hükmetti"[1104] ifadeleriyle bu durumda nafakaya hükmedilmeyeceği belirtilir. Zina iddiası sonucunda "Nebî (s.a.v.) hamile (kadın) hakkında liân yaptı"[1105] denilerek, "Nebî (s.a.v.) onları (liân yapan karı-kocayı) birbirinden ayırdığı.." nakledilmiştir.

[1099] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/388 (No. 389); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/33 (No. 2131); İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 2/379; Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 27 (No. 2256).
[1100] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/274 (No. 2468).
[1101] Buhârî, "Şehâdât", 21 (No. 2671).
[1102] Buhârî, "Ṭalaḳ", 27 (No. 5307).
[1103] Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 219 (No. 4747); İbn Mâce, "Talâḳ", 27 (No. 2067); Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 27 (No. 2254); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân" 25 (No. 3179).
[1104] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/19 (No. 17378).
[1105] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/280 (No. 36083).

Yukarıdaki gibi zina iftirası olmadan da boşanmış kadına nafaka ödenmeyeceği ile ilgili zayıf isnadlı rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bir adam karısını boşadı. O (kadın) Resûlullah'a (s.a.v.) geldi ve durumu anlattı. Resûlullah (s.a.v.) ona şöyle buyurdu: (Sana) Ne nafaka var, ne de mesken".[1106] Burada adı belirtilmeyen kişi 'Ebû Amr b. Hafs b. Mugîre'dir.[1107]

Zıhâr (yani eşini kendine haram kılma yemini) hakkında ise, "Bir adam, eşine *zıhâr* yapmış, fakat kefâret ödemeden onunla cinsel ilişkiye girmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip durumu anlattı. Peygamber (s.a.v.) ona, 'Seni buna iten neydi?' diye sordu. Adam: 'Ya Resulallah. Ay ışığında eşimin halhallarını beyazlığını (ayak bileklerini) gördüm ve kendime hâkim olamayarak onunla birlikte oldum' dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) güldü ve ona kefâretini ödemedikçe eşine yaklaşmamasını emretti". [1108] Bu hadisin daha kısa hâlinde İbn Abbas: "Haram yemindir"[1109] demiştir.

Zina iddiası konusunda İbn Abbas: 'Zina durumuna dört şahit varsa kadının eve hapsedileceği..' (en-Nisâ 4/15) 'Zina edenleri incitip kınayın' (en-Nisâ 4/16) İbn Abbas dedi ki: "Bu hüküm, daha sonra 'Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.' (Nûr 24/2) ayetiyle neshedilmiştir[1110] demiştir.

Eşlerden birisinin İslâm'a girmesi durumunda nikâh durumunun ne olacağı ile ilgili ise İbn Abbas: "Hıristiyan bir kadın, kocasından önce İslâm'a girerse, kendi nefsine (kendine) sahip olur (yani kocasıyla evlilik bağı sona erer)"[1111] demiştir.

Hul'hakkında ise İbn Abbas: "Sâbit b. Kays'ın eşi, ondan hul' (kadının boşanma talebi) yoluyla boşandı. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) onun iddetinin bir hayız (adet dönemi) olmasını belirledi".[1112] İddetin bir hayız dönemi olması, karısının zaten eşine tahammül edemediğini belirtmesi, yani uzun süredir aralarında bir yakınlaşmanın mümkün olmadığının ikrârı sebebiyle olabilir. Eğer böyleyse, rivayet iddet süresinin

[1106] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/110 (No. 4830).
[1107] Selman Başaran, "Fâtıma bint Kays", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 12/12/227.
[1108] İbn Mâce, "Talâḳ", 26 (No. 2065); Ebû Dâvûd, "Talâḳ", 17 (No. 2223, 2225); Tirmizî, "Ṭalâḳ ve Li'ân", 19 (No. 1199).
[1109] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/96 (No. 18192).
[1110] Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 23 (No. 4413).
[1111] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/105 (No. 18297).
[1112] Ebû Dâvûd, "Ṭalaḳ", 18 (No. 2229).

duruma göre değişebileceği şeklinde bir görüşe işaret edebilir. Bu rivayeti biraz daha açıklayan diğer rivayete göre: "Sabît b. Kays'ın hanımı, Peygamber (s.a.v.) zamanında kocasından muhâlea (anlaşma) yoluyla ayrıldı. Peygamber (s.a.v.) onun bir hayız süresi boyunca iddet beklemesini emretti". Âlimler, muhâlea yoluyla boşanan kadının iddet süresi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ashâbın ve diğer âlimlerin çoğunluğu, muhâlea (anlaşmalı boşanma) yoluyla boşanan kadının iddet süresinin, normal boşanmalardaki gibi üç hayız süresi olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu görüş, Süfyân es-Sevrî, Kûfe âlimleri, Ahmed bin Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin görüşüdür. Sahâbeden bazısı ve diğer bazı âlimlere göre ise bu süre tek hayız müddetidir. İshak dedi ki: Bazıları da bu görüştedir ki, bu da güçlü bir görüştür.[1113] Başka bir rivayette kadın, kocasına sevgi beslemediğini ve boşanma isteğini belirtince, Resûlullah (s.a.v.): "Öyleyse ona (sana mihr olarak verdiği) bahçesini geri verir misin? Kadın: Evet, dedi. Resûlullah (s.a.v.) (Sabit'e): 'Bahçeni (geri) kabul et ve onu bir defada boşa' diye buyurdu"[1114] denilmiştir. Rivayette sözü edilen talâk türü karı kocanın anlaşmalı olarak boşanması anlamına gelen hul'dür. İkrime'den nakledilen diğer tarikte ise, Sâbit b. Kays'tan boşanmak isteyen kadın 'وَلَكِنِّي لَا أُطِيقُهُ' 'ona tahammül edemiyorum'[1115] demiştir. Bu rivayetin diğer tarikinde ise kadın: 'Vallahi, Sâbit'in dinine ve ahlakına hiçbir kusur bulmuyorum. Ancak İslâm'da küfre düşmekten korkuyorum. Ona duyduğum nefretten dolayı artık dayanamayacağım.' demiş ve mihr olan bahçeyi iade ettirerek boşanmalarını istemiştir.[1116]

Îlâ yemini (eşiyle dört ay ilişkiye girmeme yemini) ile ilgili rivayetlere gelince İbn Abbas: "Talâkın (boşanmanın) kesinlik kazanması dört ay geçince olur. Fey' cimâdır"[1117] demiştir. Sözü edilen duruma göre, îlâ yemininde bulunan kişi, bu süre içerisinde eşiyle ilişkiye girerse, îlâ sona erer ve nikâh devam eder. Yemininin süresi olan dört ay tamamlanırsa talâk kesinlik kazanır. Benzer rivayete göre ise: "Eğer dört

[1113] Tirmizî, *es-Sünen*, "Ṭalaḳ ve Liân", 10 (No. 1185).
[1114] Buhârî, "Ṭalaḳ", 12 (No. 5273); (No. 5276).
[1115] Buhârî, "Ṭalaḳ", 12 (No. 5275).
[1116] İbn Mâce, "Ṭalaḳ", 22 (No. 2056).
[1117] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 43 (No. 154); 285 (No. 1917); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/127 (No. 18547): 4/131 (No. 18603) عَزِيمَةُ الطَّلَاقِ lafzı.

ay geçerse, o boşama bâin (kesin) olur".[1118] Diğer bir rivayetin sonunda ise "…kadının üç hayız dönemi iddet beklemesi gerekir"[1119] ilavesi vardır.

Zina iftirasının cezası hususunda İbn Abbas: "Hür bir kişiye zina iftirasında (kazf) bulunan köle hakkında (İkrime) dedi ki: "Ona kırk değnek (celde) vurulur"[1120] demiştir. Sözü İkrime söylemiş, ancak muhtemelen İbn Abbas'ın görüşünü nakletmiştir.

Talâk konusundaki toplam 36 rivayet üzerinden yapılan isnad değerlendirmelerine göre, sahih kategorisinde 18 rivayet (%50), hasen kategorisinde 10 rivayet (%27,8) ve zayıf kategorisinde 8 rivayet (%22,2) bulunmaktadır. Buna göre rivayetlerin dörtte üçünden fazlası (%77,8) sahih veya hasen niteliktedir. Liân konusundaki 8 rivayetin 5 tanesinin zayıf olması (%62,5), bu konudaki rivayetlerin tamamen terk edilmesini gerektirmez. Çünkü ilgili rivayetler farklı tariklerden gelen birçok sahih hadisle desteklenmiştir. Bazı rivayetlerde yer alan ziyâdeler ise genellikle önceki rivayetleri destekleyici veya açıklayıcı mahiyettedir.

Zayıf rivayetlerde özellikle İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769), Zübeyr b. Saîd (ö. 155/772), İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe (ö. 165/782) ve İbn Lehîa (ö. 174/790) gibi cerh edilmiş râviler dikkat çekmektedir. Zayıf rivayetlerin muhtevası incelendiğinde ise bunların daha çok liân uygulamasının bazı ayrıntıları, ric'î talâkta kadının durumu, üç talâk meselesi ve boşama sonrasında nafaka veya iddetle ilgili bazı fer'î hükümler etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık talâkın temel hükümleri, hul', îlâ ve nikâhın sona ermesine ilişkin ana çerçeveyi oluşturan rivayetlerin büyük kısmı sahih ve hasen isnadlarla nakledilmiştir.

4.2.2.4 Mîras

İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen miras hadislerine gelince, İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) ashâbı arasında kardeşlik bağı kurdu ve bazılarını birbirine mirasçı kıldı. Tâ ki şu ayet nâzil olana kadar: 'Ve akrabalar birbirlerine daha yakındır (miras

[1118] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/127 (No. 18550).
[1119] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/129 (No. 18581).
[1120] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/486 (No. 28222).

konusunda daha lâyıktır)' (el-Ahzâb: 33/6). Bunun üzerine bu uygulamayı bıraktılar ve nesebe göre mirasçı oldular"[1121] demiştir. Nisâ 4/33 ayeti hakkında İbn Abbas: "(Önceleri) bir adam, aralarında soy bağı bulunmayan başka bir adamla yemin ederek ittifak (hilf) ederdi. Bu şekilde (öldüğü vakit) biri diğerinin mirasçısı olurdu.' Ancak bu hüküm 'Allah'ın kitabına göre, kan akrabaları birbirlerine daha layıktırlar'(el-Enfâl 8/75) ayeti ile neshedildi" [1122] diyerek İslâm'da velâ bağının mirasa sebep olmayacağını belirtmiştir.

İbn Abbas'ın naklettiğine göre: *"İman edip hicret edenler... İman edip hicret etmeyenlere gelince."*. (Enfâl 8/72) ayeti gereğince, (muhacir olmayan) bir arap, (yakınlarından olan) bir muhâcire mirasçı olamadığı gibi; bir muhacir de ona mirasçı olamazdı. *"Allah'ın kitabına göre, kan akrabaları birbirlerine (vâris olmaya) daha layıktırlar..."* (el-Enfâl 8/75) ayeti ile Allah (c.c.) bu âyeti neshetti".[1123] Yine aynı konuya açıklık getirmek üzere sahâbeden biri Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resulü! Bu âyet-i kerimeye göre biz müşrik akrabalarımıza mirasçı oluyor muyuz?" diye sormuş; bu soru üzerine *"İnkar edenler de birbirlerinin velileridir"* (el-Enfâl 8/73) ayeti nâzil olmuştur".[1124] Dolayısıyla Müslümanların da müşrik yakınlarına mirasçı olamayacakları hükme bağlanmıştır.

Kölenin mirası hakkında ise İbn Abbas (r.a.) demiştir ki: "Hz. Nebî'nin (s.a.v.) bir kölesi hurma ağacından düşerek vefat etti. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) onun mirasını, onun dininden olan (yakını olan) kimselere verdi".[1125] Daha sahih senedle nakledilen tarikinde[1126] ise 'ölen kölenin mirasının 'hemşehrilerine' veya 'yakınlarına' verildiği ifade edilmiştir. Ebû Nuaym (ö. 430/1038) "bu kölenin adının Verdân olduğunu; Resûlullah'ın önce onun yakınlarının araştırılmasını istediğini; yakını bulunmayınca ise mirasının hemşehrilerine teslim edilmesi talimatını verdiğini" [1127] nakletmiştir.

[1121] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/398 (No: 2798).
[1122] Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 16 (No. 2921).
[1123] Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 16 (No. 2924).
[1124] Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Fetḥu'l-ḳadîr* (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimü't-tayyib, 1414), 2/377.
[1125] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/53 (No. 4747).
[1126] Ziyâüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid Makdisî, *el-eḥâdîsü'l-muḫtârâ*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru'l-Hadar, 1420), 12/131.
[1127] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târîḫu İṣbahân=Aḫbâru İṣbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1410), 2/305.

Liân ile boşanma sonrası doğan çocuğun miras hakkı ile ilgili İbn Abbas: "Bir grup insanın, bu konu hakkında Ali'ye (r.a.) başvurduğunu, çocuğun gerçek babasının akrabalarının mirastan pay istediklerini, Hz. Ali'nin: Onlar mülâ'ane ile boşandılar. Bu yüzden onun mirasından size bir şey yoktur.' dediğini nakletmiştir. Bundan sonra ise Hz. Ali mirası 'annesine vermiş ve annesini onun akrabası olarak kabul etmiştir'.[1128] Buradaki hükme göre *liân* sonucu doğan çocuk reddedildiği için miras bağı da kopar.

Miras konusunda dedenin baba gibi sayılması ile ilgili İbn Abbas (r.a.) "Resûlullah'ın (s.a.v.) 'Eğer birini dost edinecek olsaydım, (Ebû Bekir'i) dost edinirdim, ama İslâm kardeşliği daha üstündür' buyurduğunu nakletmiştir. Yani, 'Ebû Bekir dedeyi (mirasta) baba gibi kabul ederdi'.[1129]

Bebeğin miras hakkı konusunda ise İbn Abbas (r.a.): "(Bebeğin) hayat belirtisi bağırmasıdır".[1130] Rivayetin bab başlığı 'mirasa sebep olan yaşam belirtisi'[1131] olduğu için ifade, bağırıp-ağlayarak yaşam belirtisi veren bebeğin mirasçı olacağı anlamına gelmektedir.

Erkeğin ölmesi üzerine, mirasçılarının onun dul eşi üzerinde nikâhta öncelik hakkı olduklarını iddia etmeleriyle ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. (En-Nisâ, 4/19) ayeti hakkında şöyle demiştir: "Adam öldüğünde velîleri, kadını (dul eşini) sahiplenmeye daha fazla hak sahibi olurdu. Onlardan biri isterse onunla evlenir, isterlerse de onu başkasıyla evlendirirlerdi. İsterlerse onu (istediği kişi ile) evlendirmezlerdi. Bu konuda kadının üzerinde (kadının) kendi ailesine göre daha çok hak sahibiydiler. İşte bu ayet bunun üzerine nâzil oldu".[1132] Benzer rivayetin sonundaki yorumda ise İbn Abbas: "Bu, bir erkeğin akrabası olan bir kadının mirasçısı olması ve (bu sebeple) kadını ölümüne kadar baskı altında tutması hakkında, ya da (ölmüş kocasının) ona verdiği mehirin iade

[1128] Dârîmî, "Ferâiz", 1259 (No. 3005).
[1129] Dârîmî, "Ferâiz", 1246 (No. 2945-2946).
[1130] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/467 (No. 28033).
[1131] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* 6/288 (No. 31493).
[1132] Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 83 (No. 4579); "İkrâh", 5 (No. 6948); Ebû Dâvûd, "Nikâh", 22 (No. 2089).

edilmesi için onu zorlaması durumuyla ilgilidir. Allah bu davranışı yasakladı"[1133] demiştir.

Dul kadın için ölen kocasının nafakayı vasiyet etmesi ile ilgili İbn Abbas (r.a.): 'İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.**'** (el-Bakara, 2/240) ayeti, miras ayeti ile neshedilerek, eşler için belirlenen dörtte bir ve sekizde birlik miras payıyla (hüküm) değiştirildi. Ayrıca bir yıllık (bekleme) süresi de, dört ay on gün olarak değiştirildi"[1134] demiştir.

Vasiyet bırakma ile ilgili ayetin neshedilmesi konusunda ise İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Vasiyet uygulaması "..eğer geride bir hayır (tereke) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı" (el-Bakara 2/180) ayeti miras ayetiyle, yani herkese ait payların belirlenmesiyle (4/11-12) neshedilene kadar böyle uygulandı.[1135]

Mirasçı olmayan yakınlar için de mirastan pay ayrılmasıyla ilgili "(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin**"** (en-Nisâ, 4/8) ayeti hakkında İbn Abbas: "Bu ayet muhkemdir (hükmü geçerli) ve neshedilmemiştir"[1136] demiştir. Benzer rivayette 'Bu ayet muhkemdir'[1137] denilmiş, ancak yorumlarında 'bu ayetin miras ayetiyle (nesh edildiği) kaldırıldığı' görüşü de aktarılmıştır.

Vasînin yetim malından ne kadar harcayabileceği ile ilgili İbn Abbas: "Vasî (vasiyet işleriyle ilgilenen kişi) ihtiyaç duyarsa, elini yetimlerin malına uzatabilir. Fakat bu durumda kendisine bir sarık edinemez"[1138] diyerek bunun örfe göre ve sınırlı olması gerektiği belirtilmiştir. Burada da 'vasinin durumu iyiyse, yetimin malına dokunmaması, değilse hizmetinin karşılığı olacak kadar'[1139] alabileceği belirtilmiştir.

[1133] Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 22 (No. 2090).
[1134] Ebû Dâvûd, "Ṭalâḳ", 42 (No. 2298).
[1135] Ebû Dâvûd, "Vaṣâyâ", 5 (No. 2869).
[1136] Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 80 (No. 4576).
[1137] "Kur'an Yolu", en-Nisâ 4/8.
[1138] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/391 (No. 21381).
[1139] "Kur'an Yolu", en-Nisâ 4/6.

Bu bölümde İbn Abbas'tan (r.a.) nakledilen miras rivayetlerinin sıhhat değerlendirmesinde toplam 14 rivayetin 4'ü sahih (%28,6), 8'i hasen (%57,1) ve 2'si zayıf (%14,3) olarak tespit edilmiştir. Buna göre rivayetlerin %85,7'si sahih veya hasen derecesinde olup, hadis malzemesinin büyük ölçüde güvenilir isnadlarla nakledildiğini göstermektedir. Sahih rivayetler; Nisâ 4/19. ayetinin nüzûl sebebini, vasînin yetim malını kullanma sınırını, "Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da pay verilmesi" Nisâ 4/8. ayetinin muhkem oluşunu ve Hz. Ebû Bekir'in mirasta dedeyi baba gibi kabul ettiğini bildirmektedir. Zayıf kabul edilen iki rivayetten ilki, muâhât (kardeşlik) yoluyla miras uygulamasını aktaran rivayet olup senedindeki Süleyman b. Karm'ın zayıflık ve aşırı teşeyyu' ile itham edilmesi sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. İkincisi ise Hz. Peygamber'in bir kölesinin mirasını "dininden olanlara" verdiğini bildiren rivayet olup, senedinde metrûk râvi Hasan b. Umâre (ö. 153/770) bulunmaktadır.

4.2.2.5 Kölelik ve velâ

Kölelikle ilgili hükümler hakkında İbn Abbas (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.): "Velâ, âzat eden kimseye aittir"[1140] buyurduğunu, ayrıca "Câhiliye döneminde yapılan her türlü hilf (antlaşma), İslâm geldikten sonra ya kuvvetlenmiş ya da keskinleşmiştir; veya hem kuvvetli hem de keskin hâle gelmiştir".[1141] Benzer rivayette ifade 'pekiştirmiş veya güçlendirmiştir'[1142] kısmına kadar söylenmiştir. Burada kastedilen antlaşma türünü açıklayan başka bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "İslâm döneminde (şer üzere) hilf (ittifak) yoktur. İslâm, Câhiliye döneminde yapılan hilf ittifaklarını ise (hayır üzere) daha güçlü ve daha ciddi hâle getirmiştir" buyurmuştur.

Velâ bağı ile ilgili diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas: "Benî Sa'lebe kabilesinin kestiği hayvanları yiyin ve kadınlarıyla evlenin. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: 'Ey inananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar.' (el-Mâide 5/51). Onlar velâyet bağıyla bile onlardan olsaydı, o zaman

[1140] İbn Abdillâh es-Saffâr el-Basrî Affân b. Müslim, *Ehâdîsü Affân b. Müslim*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1424), 163 (No. 220); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/302 (No. 36288). Affân, Hemmâm, Katâde, İkrime tariki.
[1141] Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṣ*, 2/860 (No. 917).
[1142] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/80 (No. 2909).

onlardan olurlardı".[1143] Bazı kaynaklarda burada geçen kabile ismi *Beni Tağlib*[1144] olarak nakledilmiştir.

Had cezalarıyla ilgili bölümde benzerlerini ele aldığımız rivayete göre İbn Abbas: "Mükâtebin cezası, köleninki gibidir".[1145] Benzer rivayete göre ise: "Öldürülen mükâtebin diyeti konusunda Resûlullah (s.a.v.), akdinden ötürü ödediği miktar kadar hür diyeti, kalanı oranında da köle diyeti ödenir".[1146]

Mükâtebenin taksitleri ile ilgili ise Hz. Ömer Ebû Ümeyye adındaki kölesiyle ükâtebe yapmış, ilk taksidi teslim alan "Hz. Ömer ona: 'Ebû Ümeyye! Bu taksidi benden mükâtebene yardım olarak geri al!' demiştir. Ebû Ümeyye: 'Ey müminlerin emiri, bunu son takside bıraksaydınız ya' deyince Hz. Ömer: 'Buna ömrümün yetmemesinden korkuyorum' diye karşılık vermiş; ardından şu ayeti okumuştur: 'Allah'ın size verdiği maldan onlara verin.' (Nûr 24/33) İkrime: Bu, İslâm'da (mükâtebe için) verilen taksit oldu"[1147] demiştir.

Câriyelikle ilgili İbn Abbas'ın naklettiğine göre, Hz. Mâriye İbrâhim'i doğurduğu zaman Resûlullah (s.a.v.) '(Çocuğu) onu âzat etti' [1148] buyurmuştur. Diğer rivayet 'İbrâhim'in annesi doğum yaptığı zaman..'[1149] ifadeleriyle nakledilmiştir. Benzer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Kimin câriyesi ondan bir çocuk dünyaya getirirse, o câriye âzat (özgür) olur."[1150] Benzer rivayette ise İbn Abbas: "O câriye, efendisinin arkasından (vefatından sonra) âzat olur"[1151] demektedir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) köle âzadına verdiği öneme işaret eden rivayete göre "Bir köle İslâm'a girmiş ve hicret sonrası kölenin ailesi, onun da (hicret edip) Peygamber'e (s.a.v.) katılacağından korkarak onu bağlamışlar; bunun üzerine köle Resûlullah'a (s.a.v.) bir mektup yazarak yardım istemiştir. Mektupta 'Sen benim Müslüman

[1143] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/477 (No. 16197).
[1144] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415), 15/401.
[1145] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/317 (No. 20570).
[1146] Ebû Dâvûd, "Diyât", 21 (No. 4581).
[1147] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/388 (No. 21345);7/274 (No. 36029).
[1148] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 5/450 (No. 3132).
[1149] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 955).
[1150] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 5/451 (No. 3133, 3134).
[1151] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/409 (No. 21589); Dârimî, "Siyer", 999 (No. 2593); İbn Mâce, "'Itk", 2 (No. 2515,2516); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1412, (No. 957); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/484 (No. 2759). rivayetin başı: '...مَنْ وَلَدَتْ مِنْهُ أَمَتُهُ' ; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/82 (No. 2910) 'أَيُّمَا أَمَةٍ وَلَدَتْ مِنْ سَيِّدِهَا' lafzıyla.

olduğumu biliyorsun. Beni buradan çıkart veya kurtar' diyerek yardım isteyen bu köle için Resûlullah (s.a.v.) deve üzerinde yedi adam göndermiş ve şöyle demiştir: 'Belki de onun evinde size yardım edecek birini bulup onu kurtarabilirsiniz'. Sonra Resûlullah (s.a.v.) onu (kurtarıp) âzat etmiştir".[1152]

İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsinden gelen kölelik ile ilgili çeşitli konulardaki 14 rivayet üzerinde yapılan değerlendirme sonucuna göre 4 rivayet sahih, 5 rivayet hasen, 5 rivayet ise zayıf olarak tespit edilmiştir. Böylece sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 9 (%64,3), zayıf rivayetlerin oranı ise 5 (%35,7) olmuştur. Sahih rivayetler; velâ hakkı, mükâtebin ceza ve diyet statüsü ile Câhiliye hilflerinin İslâm'daki durumu gibi kölelik hukukunun temel prensiplerini ortaya koymaktadır. Hasen rivayetler ise ümmü'l-veledin doğumla âzat olması ve Müslüman kölenin kurtarılması konularındadır. Zayıf rivayetlerin belirgin özelliği, Hüseyin b. Kays (ö. 131/748) (metrûk), Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757), Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Sebre (ö. 162/778) (vaz' ile ithâm) ve Şebîb b. Bişr (ö. ?) gibi zayıf râviler içermesidir. Bu zayıf rivayetler daha çok Hz. Ömer'in mükâtebe uygulamasının bazı ayrıntıları ile Hz. Mâriye'nin *ümmü'l-veled* statüsüne dair meseleler etrafında yoğunlaşmaktadır.

4.2.2.6 Arazi, harac ve cizye

İslâm topraklarıyla ilgili hükümler hakkında İbn Abbas: "Müslümanların kurup şehir hâline getirdikleri her yerleşim yerinde kilise inşa edilemez, sinagog yapılamaz, çan çalınamaz ve domuz eti satılamaz".[1153] Rivayetin başka bir tarikinde ise İbn Abbas: "Arapların kurduğu herhangi bir şehirde, zimmîlerden (gayrimüslimlerden) hiç kimse bir kilise inşa edemez, orada şarap satılamaz, domuz beslenemez ve çan çalınamaz. Ancak, (Müslümanların kurmadığı) önceden var olan şehirler için Müslümanların onlara bu hakları vermesi gerekir"[1154] demiştir.

[1152] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/79 (No. 4785).
[1153] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî, Hadîsu Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, thk. Müs'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî (Riyad: Advâu's-Selef, 1418), 38 (No. 16).
[1154] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/274 (No. 413-414).

İbn Abbas cizye hakkında: "Nebî (s.a.v.) Bahreyn Mecûsilerinden cizye almıştır"[1155] derken, harâc vergisi hakkında ise: "Üzerinde harâc (vergiye tâbi) olan toprakları satmayın"[1156] demiştir.

Fethedilen yerlerin arazileri hakkındaki İbn Abbas rivayetine göre "Resûlullah (s.a.v.) Hayber'in toprağını ve hurmalıklarını yarı yarıya ortaklık esasına göre (oranın ehliyle Müslümanlar arasında) paylaştırmıştır".[1157] Bu hadisin daha ayrıntılı anlatıldığı diğer bir rivayete göre: "Nebî (s.a.v.) Hayber'i fethettiği zaman oradakilere, tüm arazi ile birlikte altın ve gümüşün tamamının kendisine ait olacağını söyleyince Hayberliler: 'Biz toprağı daha iyi biliriz. Onu bize ver de çalıştıralım. Elde edilen ürünün yarısı bizim, yarısı sizin olsun' dediler. Nebî (s.a.v.) onların bu teklifini kabul etti. Hurmaların toplanma zamanı geldiğinde, Resûlullah (s.a.v.) hurma miktarını tahmin yoluyla tespit etmesi için Abdullah b. Revâha'yı onlara gönderdi. Bu iş Medinelilerin *'hars'* dedikleri uygulamaydı. Abdullah b. Revâha: 'Bu bahçede şu kadar, bu kadar ürün vardır' deyince Hayberliler ona: 'Ey İbn Revâha! Çok fazla tahmin ettin' dediler. İbn Revâha ise şöyle cevap verdi: 'Öyleyse tahmin edip söylediğim hurmanın yarısını size veriyorum'. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: 'İşte bu adâlettir! Gökyüzü ve yeryüzü de zaten adâletle ayakta durur'. Sonra da: 'Senin teklif ettiğin miktara razıyız' dediler."[1158]

Başka bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) 'el-Kabeliyye' madenlerinin tepe ve çukurlarını (üst ve alt tarafını), Kuds'ün ise tarıma elverişli verimli bölgelerini Bilal b. Hâris el-Müzenî'ye (ö. 60/680) tahsis etmiş; ancak hiçbir Müslümanın hakkını ona vermemiştir. Peygamber (s.a.v.), bu tahsisi yazılı bir belge ile yapmıştır".[1159]

Bu bölümde ele alınan 7 rivayetten bir tanesi sahih (%14,3), 2'si hasen (%28,6) ve 4'ü zayıf (%57,1) olup sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 3'tür (%42,9). Zayıflık sebepleri incelendiğinde, Haneş (diğer adıyla Ebû Ali er-Rahabî) (ö. 131/748) metrûk olup 'Müslüman şehirlerinde kilise ve sinagog yasağına dair' iki rivayet nakletmiştir.

[1155] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/429 (No. 32646).
[1156] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/261.
[1157] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/118 (No. 2255); İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 3/1066 (No. 1977); İbn Mâce, "Rehin", 15 (No. 2468).
[1158] İbn Mâce, "Zekât", 18 (No. 1820); Ebû Dâvûd, "Büyû' ", 35 (No. 3410).
[1159] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/7 (No. 2785); Ebû Dâvûd, "Ḫarâc", 36 (No. 3062, 3063).

Kesîr b. Abdullah ise metrûk olup 'el-Kabeliyye madenlerinin tahsisine' dair rivayetin râvisidir. İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765) ise zayıf bir râvi olup 'Hayber arazisinin yarı yarıya bölünmesine dair' rivayetin zayıflık sebebidir. Bununla birlikte zayıf rivayetlerin bir kısmının daha sahih başka rivayetlerle desteklendiği görülmektedir. Nitekim Hayber rivayeti hasen isnadlı ikinci ve daha geniş rivayetle desteklenmiştir.

4.2.2.7 Şahitlik, yeminler, nezirler

Şahitlikle ilgili rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Haksız yere öldürülen bir adamın yanında durmayın; çünkü lânet, orada bulunanlara iner ve onu savunmadıkları için lânete uğrarlar. Haksız yere dövülen bir adamın yanında durmayın; çünkü lânet, orada bulunanlara iner" buyurmuştur. İbn Abbas daha sonra dedi ki: 'Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kişinin hakkı konuşması gereken yerde mutlaka onu söylemesi gerekir. Bu, onun ne ecelini öne alır, ne de onu kendisine ait rızıktan mahrum eder".[1160]

Tek kişinin şahitliğinin yeterli olması ile ilgili İbn Abbas'ın (r.a.) naklettiği rivayet özetle şöyledir: "Resûlullah (s.a.v.) '*el-Mürteciz*' adlı atını bir bedevîden satın almış, ancak bedevî sonradan daha yüksek fiyat teklif edilince satıştan vazgeçmiş, satışı inkar etmiş ve şahit istemiştir. Bunun üzerine Huzeyme b. Sâbit, satışın gerçekleştiğine tek başına şahitlik etmiştir. Resûlullah da (s.a.v.) onun bu şahitliğini kabul ederek Huzeyme'nin şahitliğini iki kişinin şahitliği yerine saymıştır".[1161]

Yeminle ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Câhiliye döneminde ilk kasâme (yemini) Benî Hâşim arasında yapıldı"[1162] demiştir. Bu rivayeti açıklayan başka bir rivayette ise uzunca şekilde uygulamanın tarihi anlatılır. Buna göre İbn Abbas özetle şöyle demiştir: 'Câhiliye döneminde Hâşimoğulları arasında yaşanan ilk kasâme uygulaması şöyle oldu: Hâşimoğullarından bir işçi, Kureyş'in başka bir kolundan bir adamla yolculuk yaparken, ücretli çalıştığı kişi tarafından bir deve yuları meselesi yüzünden haksız yere öldürüldü. Ölümden önce işçi, durumu bir Yemenliye anlattı ve hac mevsiminde Mekke'de Hâşimoğullarına haber verilmesini vasiyet etti. Yemenli kişi hacda durumu

[1160] Ebû Ubeyd İbn Miskîn el-Herevî Kāsım b. Sellâm, *el-Ḫuṭab ve'l-mevâʿiẓ*, thk. Ramazan Abdüttevvâb (Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.), 93 (No. 6).
[1161] Ebû İsmâîl Hammâd b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Bağdâdî el-Mâlikî Hammâd b. İshâk, *Teriketü'n-nebî ve's-sübül elletî veccehehâ fîhâ*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (el-Mektebü'l-İslâmî, 1404), 96.
[1162] Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *el-Evâil li'İbn Ebî Âsım*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.), 111 (No. 182).

Ebû Tâlib'e iletti. Ebû Tâlib, olayı öğrendikten sonra katil olduğu iddia edilen kişiye üç seçenek sundu: Yüz deve diyeti ödemesi, kavminden elli kişinin onun suçsuz olduğuna yemin etmesi veya aksi hâlde öldürülmesi. Adam kavmine gitti ve onlar yemin etmeyi tercih ettiler. Bunun üzerine elli kişiden kırk sekizi yemin etti ama içlerinden bir kadın oğlunun bu yeminlere dahil edilmemesini istedi. Ebû Tâlib de bunu kabul etti. Ayrıca bir kişi yemin etmeme karşılığında iki deve vererek muaf tutuldu. Sonuçta yeminler tamamlandı ve diyeti temsil eden uygulama gerçekleşti. Rivayetin sonunda İbn Abbas, bu olaydan kısa bir süre sonra yemin eden kişilerden hayatta kalan kimsenin kalmadığını ifade etmiştir'.[1163]

Dinen uygun görülmeyen adaklardan vazgeçilmesi gerektiği ile ilgili rivayete göre "Nebî (s.a.v.) hutbe îrâd ederken bir adamın ayakta durduğunu görmüş, onun bu durumu hakkında sorunca ashâb: 'Bu Ebû İsrâil'dir. Ayakta durup oturmamaya, gölgelenmemeye, konuşmamaya ve oruç tutmaya adakta bulundu' demişlerdir. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.): 'Ona söyleyin; konuşsun, gölgelensin ve otursun. Ama orucunu tamamlasın' buyurmuştur".[1164] Benzer konudaki başka bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Ukbe'nin kız kardeşi Beytullah'a yürüyerek gidip (haccetmeyi) adamıştı. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Allah, kız kardeşinin nezrine muhtaç değildir. Bineğe binsin ve (fidye olarak) bir kurban kessin".[1165] Benzer rivayetin sonundaki ifade '..Binekli olarak hacca gitsin ve yemin kefâreti ödesin'[1166] şeklindedir. Ebû Dâvûd rivayetinde (No. 3303) ise 'nezir (adak)' yerine 'meşy (yürüme)'; 'hedy (kurban)' yerine 'bedene (sığır/deve kurbanı)' ifadeleri geçmiştir. Buhârî rivayetinde ise ifade لِتَمْشِ وَلْتَرْكَبْ 'yürüse de olur, binekle gitse de' şeklinde geçmektedir.[1167]

Benzer rivayete göre ise 'Sinan b. Abdullah el-Cühenî'nin halasının ona anlattığına göre, (halası) Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Annem vefat etti. Ancak onun Kâbe'ye yürüyerek gitme adağı vardı. Resûlullah (s.a.v.): 'Onun yerine senin yürümeye gücün yeter mi?' diye sordu. Kadın: 'Evet' deyince Hz.

[1163] Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 27 (No. 3845).
[1164] Buhârî, "Eymân", 31 (No. 6704); İbn Mâce, "Kefârât", 31 (No. 3136); Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-Nüẕûr" 22 (No. 3300).
[1165] Dârimî, "Nüzûr ve'l-îman", 805 (No. 2358); Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-nüẕûr", 22 (No. 3296, 3297, 3303).
[1166] Ahmed b. Hanbel, el-*Müsned*, 5/34 (No. 2828); 5/68 (No. 2885); Ebû Dâvûd, "Eymân ven-nüzûr", 22 (No. 3295); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/392 (No. 5230).
[1167] Buhârî, Cezâüs-sayd", 25 (No. 1866).

Peygamber (s.a.v.): ‘Öyleyse annenin yerine sen yürü’ buyurdu. Kadın: ‘Bu şekilde onun borcu ödenmiş olur mu?’ diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: ‘Eğer annenin üzerinde (maddî) bir borç olsaydı da sen onu ödeseydin, olur muydu?’ Kadın: ‘Evet’ dedi. Resûlullah (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: ‘Allah (c.c.) (ödemeye) daha layıktır’”.[1168] Diğer rivayetin (No. 36122) sonunda ziyâde olarak ‘ فَدَيْنُ اللهِ أَحَقُّ’ ‘Allah’a olan borç ödenmeye daha layıktır’ ifadesi geçmektedir.

Adak ve yeminlerle ilgili İbn Abbas (r.a.): “Nezirler (adaklar) dört çeşittir: Belirsiz bir adakta bulunan kişinin kefâreti yemin kefâretidir. Günah olan bir şeyi adayan kişinin kefâreti yemin kefâretidir. Gücünün yetmeyeceği bir şey adayan kişinin kefâreti yemin kefâretidir. Kim gücünün yeteceği bir şeyi adamışsa, onu yerine getirsin”[1169] demiştir. Sahih olan bu isnadın dışında Hz. Âişe’ye isnad edilen tariki son derece zayıf olup, senedinde hadis vaz‘ı ile cerh edilmiş metrûk bir râvi olan Gâlib b. Ubeydullah (ö. 135/752) adı vardır.[1170]

Geçersiz sayılan yeminlerle ilgili rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): “Üç kişinin yemin hakkı yoktur: Çocuğun, babasına karşı yemini, kadının kocasına karşı yemini, kölenin, efendisine karşı yemini”[1171] buyurmuştur. Benzer rivayetin metninde ise ‘yemini’ yerine ‘borcu’ ifadesi ‘لَا يَكُونُ لِلْوَلَدِ عَلَى وَالِدِهِ دَيْنٌ’ ‘Çocuğun babasına borcu olmaz’[1172] ifadeleriyle nakledilmiştir. Yine geçersiz olan yeminlerden birisi olan ‘*sarûre*’ hakkında Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İslâm’da *sarûre* yoktur”.[1173] Câhiliye döneminde bir adam diğer adamın yüzüne tokat atardı ve ‘Ben sarûre’yim’ derdi. İkrime ise sarûre hakkında: ‘Hac ve umre yapmamış olan ya da kurban kesmemiş olan kişi veya buna benzer bir şey’ demiştir. Kelime Arap dilinde ‘bir şeye ısrarla tutunmak, saplanıp kalmak’ anlamına gelen ‘sarr’ kökünden gelir. Başka bir görüşe göre bu söz ‘hiç evlenmeyeceğim’ gibi sözlerle yemin etmektir.[1174]

[1168] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/114 (No. 12602); 7/284 (No. 36122); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve’l-meṣânî*, 6/82 (No. 3295).
[1169] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/69 (No. 12185).
[1170] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/281 (No. 4320).
[1171] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/114 (No. 12607).
[1172] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/482 (No. 22337).
[1173] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/43 (No. 2844).
[1174] Mecdüddîn Ebü’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi’l-ḥadîṯ ve’l-eṯer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1399), 3/22.

Yeminlerin yalnız Allah adına yapılması hususunda İbn Abbas, Hz. Ömer'den şöyle dediğini aktarmıştır: "Ben babam adına yemin ettim. Birden arkamdan biri: 'Babalarınız adına yemin etmeyin' dedi. Arkama döndüğümde ne göreyim. O kişi Resûlullah'tı. (s.a.v.)". [1175] Benzer rivayete göre "Nebî (s.a.v.) bir kafile içinde yolculuk yaparken Hz. Ömer'e yetişti. O sırada Ömer, babası üzerine yemin ediyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Babalarınız üzerine yemin etmeyin!" Ömer (r.a.) dedi ki: "O andan sonra bir daha böyle yapmadım". [1176] Rivayetin diğer tarikinde Hz. Ömer: 'Vallahi bundan sonra bir daha ne bilerek ne de (ağız) alışkanlığı olarak yemin etmedim' demiştir.[1177]

Bu bölümde ele alınan toplam 13 rivayetin 5'i sahih (%38,5), 4'ü hasen (%30,8) ve 4'ü zayıf (%30,8) olup, sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 9 rivayet (%69,3)'e ulaşmaktadır. Bu durum, bölümün genel itibarıyla güvenilir bir rivayet zeminine dayandığını göstermektedir. Rivayetlerin zayıflık sebepleri arasında Ebû Ali er-Rahbî'nin (ö. 131/748-749) metrûk, Muhammed b. Küreyb'in (ö. 151/768) münkerü'l-hadîs, Hasan b. Umâre'nin (ö. 153/770) metrûk, Muhammed b. Ömer'in (ö. 207/822-823) vaz' ile itham edilmiş ve Ömer b. Atâ (ö. ?) zayıf olarak yer alması vardır. Bu zayıf rivayetler daha çok zulüm karşısında susmanın doğuracağı sorumluluk, adak borcunun başkası tarafından yerine getirilmesi, geçersiz kabul edilen bazı yemin türleri ve "*sarûre*" kavramı etrafında yoğunlaşmaktadır.

4.2.2.8 Kefâretler

İbn Abbas'ın mevâlîsinin naklettiği kefâretlerle ilgili rivayetlerden birine göre İbn Abbas: "Bir koç kurban eder"[1178] demiştir. Bu ilk rivayette anlaşılmayan bağlam, başka bir rivayetin yardımıyla anlaşılmaktadır. Buna göre İbn Abbas: 'oğlunu kurban olarak adayan kimse hakkında' dedi ki: "(Kefâret olarak) Bir koç kurban eder".[1179] Bu rivayet yine İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivayetle de[1180] desteklenmiştir. Konuyu biraz daha açıklayan diğer rivayete göre ise İbn Abbas: "Makam-ı İbrâhim'in

[1175] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/78 (No. 12279); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 43 (No. 36); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 1/359 (No. 240);1/388 (No. 291).
[1176] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 1/313 (No. 203).
[1177] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 1/118 (No. 115).
[1178] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 50 (No. 206).
[1179] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 151 (No. 959).
[1180] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 192 (No. 1260).

yanında oğlunu kurban etmeyi adayan bir adam hakkında ne dediği sorulunca: 'Allah İbrâhim'den râzı olsun. (O adam da İbrâhim (a.s.) gibi) koç keser' demiştir. İmam Mâlik ise bu konuyla ilgili şu ayrıntıyı nakletmiştir: "İbn Abbas (r.a.) oğlunu kurban etmek isteyen adamın diyet olarak 100 deve vereceğini söyledi, sonra bu söylediğinden pişman olup dedi ki: 'Keşke bir koç kesmesini emretseydim. Zira Allah (c.c.) Kitab'ında şöyle buyurdu: (İbrâhim'e) fidye olarak büyük bir kurbanlık vererek oğlu (İsmâil'i kurban olmaktan) kurtardık.' (Saffât 37/107)".[1181]

Yemin kefâretinin miktarı hakkında İbn Abbas (r.a.): "Bir müdd (birleştirilmiş iki avuç) ve onun dörtte biri yiyecektir"[1182] demiştir.

Eşi hayızlıyken onunla ilişkiye giren kişi hakkında Peygamber (s.a.v.): "Bir dinar sadaka verir; eğer bulamazsa yarım dinar verir buyurmuştur".[1183] Zayıf olan bu rivayet başka tariklerle nakillerle desteklenmiştir. Benzer rivayetlerden birinde ifade 'verilsin'[1184] şeklindeyken, diğerinde 'Resûlullah bunu emretti',[1185] bir diğerinde ise 'verilir'[1186] şeklindedir. Bu ifadelerin neden söylendiğini açıklayan başka bir rivayete göre "Peygamber'e (s.a.v.) bir adam gelip: 'Ben eşimle hayızlı olduğu halde cimâ ettim.' deyince ona: 'Yarım dinar sadaka ver'"[1187] buyurmuştur. Benzer rivayette ise miktar az da olsa farklı nakledilmiştir. Buna göre "Peygamber (s.a.v.) ona iki beşte bir dinar (yani 2/5 dinar) sadaka vermesini emretmiştir".[1188] Aynı durum hakkında Resûlullah'ın (s.a.v.): "Yarım dinar sadaka verir"[1189] dediği nakledilmiştir. Bu rivayetin merfû hali zayıf, mevkuf hali sahihtir.

Hayızlı eşiyle ilişkiye giren kişinin kefâretiyle ilgili başka bir ayrıntı ise, bu ilişkinin zamanı ile ilgilidir. Buna göre Hz. Peygamber: "Kan (koyu) kırmızıysa bir dinar, kan

[1181] Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/577.
[1182] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/71 (No. 12205).
[1183] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/399 (No. 3428).
[1184] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/10 (No. 2788).
[1185] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/42 (No. 2843); 5/241 (No. 3145).
[1186] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/88 (No. 12373, 12374); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/473 (No. 2032); 4/27 (No. 2121,2122); 4/359 (No. 2595); Dârimî, "Salât ve Tahâret", 169 (No. 1122,1123,1132); İbn Mâce, "Teyemmüm", 123 (No. 640); Ebû Dâvûd, "Tahâret", 103 (No. 264); "Nikâḥ", 47 (No. 2168).
[1187] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/88 (No. 12371, 12372); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/138 (No. 2995) Miksem'den merfû olarak nakledilmiş.
[1188] Ebû Dâvûd, "Tahâret", 104 (No. 266).
[1189] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/269 (No. 2458); Dârimî, "Salât ve Tahâret", 169 (No. 1121,1125); Ebû Dâvûd, "Tahâret", 103 (No. 266); Tirmizî, "Tahâret", 103 (No. 136); Fazl b. Dükeyn, *Kitâbü'ş-Şalât*, 67.

sarıysa (yani açık kırmızıysa kefâreti) yarım dinardır"[1190] buyurmuştur. Elbânî 'rivayet merfû hâliyle zayıf, mevkûf şekliyle ise sahihtir' demiştir. Aynı rivayetin diğer bir naklinde cümlenin yüklemi 'versin'[1191] şeklindedir. Benzer rivayette İbn Abbas: "(Karısına) hayız halinin başlangıcında yaklaşırsa, (o kişinin) bir dinar (sadaka vermesi gerekir.) Eğer hayız kanının kesilmesine yakın zamanda yaklaşırsa, yarım dinar (sadaka verir)[1192] demiştir.

Bu başlık altında ele alınan 14 rivayetin sıhhat dağılımına bakıldığında, 4 rivayetin sahih (%28,6), 2 rivayetin hasen (%14,3) ve 8 rivayetin zayıf (%57,1) olduğu görülmektedir. Bu durumda zayıf rivayetlerin sayısı, sahih ve hasen rivayetlerin toplamından fazladır. Bununla birlikte, zayıf rivayetlerin üçü —hayızlı eşle ilişki kefâretiyle ilgili olanlar— farklı tariklerle desteklenerek hasen li-gayrihî seviyesine yükselmiştir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, bunun isnadda yer alan bazı râvilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Atâ el-Attâr (ö. ?), Abdülkerîm b. Ebû'l-Muhârik (ö. 126/743), Ebû Cafer er-Râzî (ö. 160/776) ve Ebû Hasan el-Cezerî (ö. ?) gibi râviler hakkında yapılan "metrûk", "zayıf" veya "meçhûl" şeklindeki değerlendirmeler rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Zayıf rivayetlerin muhtevası ise genel olarak iki temel mesele etrafında yoğunlaşmaktadır: birincisi, oğlunu kurban etmeyi adayan kimsenin kefâreti; ikincisi ise hayızlı eşle cinsel ilişki durumunda öngörülen kefâret hükümleridir.

4.2.2.9 Diyetler

Mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği diyetlerle ilgili rivayetlerden ilk grubu mükâteb kölelerle ilgilidir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) "Mükâteb (hürriyeti için anlaşma yapmış köle), özgürlüğüne kavuştuğu oranda hür bir kimsenin diyeti kadar, köle olarak kaldığı oranda ise köle diyeti kadar diyet öder"[1193] buyurmuştur. Benzer rivayette aynı ifadeler dışında "Mükâteb köle bir had cezasını, ya da bir mirası hak ederse.."[1194] lafızları farklıdır. Bazı âlimler bu görüşe göre hareket ederken, âlimlerin çoğunluğu

[1190] Tirmizî, "Tahâret", 103 (No. 137).
[1191] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 436 (No. 2976); Dârimî, "Salât ve Tahâret", 169 (No. 1127,1128); İbn Mâce, "Teyemmüm", 129 (No. 650); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/55 (No. 4750).
[1192] Ebû Dâvûd, "Tahâret", 103 (No. 265); "Nikâḥ", 48 (No. 2169).
[1193] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/406 (No: 2809); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/446 (No. 27860); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 975); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/396 (No. 3423).
[1194] Tirmizî, "Büyû'", 35 (No. 1259).

(Süfyân, Şafiî, Ahmed ve İshak) 'Mükâtebin üzerinde bir dirhem bile borç varsa köle hükmündedir' demişlerdir.[1195]

Kabileler arası diyette adâlet konusundaki İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre "Medineli Nadir ve Kureyza kabileleri arasında Nadir üstün tutulurdu. Eğer Kureyza'dan bir adam, Nadir'den bir adamı öldürürse, o adam öldürülürdü. Ancak, eğer aynı şeyi Nadirli yaparsa o sadece yüz vesk hurma diyeti öderdi. Peygamber'in (s.a.v.) risâleti sonrası Nadir'den bir adam, Kureyza'dan bir adamı öldürdü. (Yani vesk uygulanması gerekirken) Kureyza: 'onu bize teslim edin, öldürelim' dedi. Nadir ise: 'Aramızda peygamber (s.a.v.) hakem olsun' dedi. Bu sırada 'Eğer aralarında hükmedersen, adâletle hükmet' (Mâide 5/42) ayeti nâzil oldu. Adâlet ise, 'cana karşılık can' demektir. Sonra (Mâide 5/50) ayeti nâzil oldu: 'Onlar hâlâ Câhiliye hükmünü mü arıyorlar?'"[1196]

Benzer rivayette ise olay anlatıldıktan sonra, "..Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) her iki grup arasında eşitliği sağladı. Yani ayetin 'adâletle hükmet' emrini uygulamayı tercih etti"[1197] denilmektedir.

Cenin'in diyetiyle ilgili İbn Abbas rivayetinde ise Hamel b. Mâlik'in kıssası anlatılır. Buna göre "(İki kadın kavga ederken) kadınlardan birisi bebeğini düşük yaptı. Bebeğin saçı gelişmişti. Sonra kadın da öldü. Resûlullah (s.a.v.) âkılesi[1198] tarafından diyet ödenmesine hükmetti. (Ölen kadının) Amcası: 'Ey Allah'ın Peygamberi! O, saçı çıkmış bir bebek doğurmuştu' dedi. Katilin babası ise: 'O yalancıdır; vallahi çocuk ne (can belirtisi verip) ağladı, ne içti ve ne de yedi. Onun gibiler yok gibi sayılır' dedi. Resûlullah (s.a.v.) ise: "Câhiliye safsataları ve kâhinlikleri mi yapıyorsun? Çocuğa karşılık bir gurre[1199] ödeyin" buyurdu. İbn Abbas: 'Kadınlardan birinin adı Müleyke, diğerinin adı Ümmü Guṭayf idi'[1200] demiştir. Aynı bahiste geçen sonraki hadislerde,

[1195] Tirmizî, "Büyû' ", 35 (No. 1259).
[1196] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/459 (No. 27970); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/401 (No. 3434). *el-Müsned*'de فَسَوَّى بَيْنَهُمُ الدِّيَةَ 'aralarında diyeti eşitledi' lafzı geçer. Ebû Dâvûd, "Diyât", 1 (No. 4494); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/71 (No. 4775).
[1197] Ebû Dâvûd, "Akzıye", 11 (No. 3591).
[1198] 'Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu.' bkz.Hamza Aktan, "Âkıle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1989).
[1199] 'Anne rahmindeki çocuğun (cenin) düşürülmesinden dolayı ödenmesi gereken tazminat.' bkz.Muhsin Koçak, "Gurre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996).
[1200] Ebû Dâvûd, "Diyât", 20 (No. 4574).

kâtil olan kadının bir çocuğu ve kocası olduğu, Resûlullah'ın diyet ödeme hususunda onları sorumlu tutmadığı belirtilir.[1201] Bu olayın başka ayrıntılarının nakledildiği benzer rivayete göre "..bu iki kadın birbirlerinin kumasıydı. Aralarında düşmanlık vardı. Kadınlardan biri diğerine bir şey fırlattı ve (karnındaki) saçı çıkmış, erkek çocuğun düşmesine sebep oldu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) çocuğun diyeti (kan bedeli) hakkında 'âkıle' (suçlunun akrabalarına) diyet yükümlülüğü verdi.." [1202] denilerek aynı kıssa tekrarlanmaktadır.

Diyetlerle ilgili bir diğer İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) muhâcir ile ensâr arasında "Onların, âkılenin (akrabalarının) diyetini ödemeleri, örfe göre her (topluluğun) kendi esirlerinin fidyelerini ödemeleri ve Müslümanların arasında arabulucu olmaları üzerine"[1203] bir yazılı anlaşma yapmıştır.

İbn Abbas'ın naklettiği zarar gören uzuvların diyetleriyle ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) diyet konusunda dişlerle parmakların (diyetini) eşit saymıştır".[1204] El ve ayak parmaklarının diyeti konusunda ise Resûlullah: "İki el parmakları ve iki ayak parmaklarının diyeti eşittir. (Diyet) Her parmak için on devedir" [1205] buyurmuştur. Rivayet 'on deve' kısmı eklenmeden "Resûlullah el ve ayak parmaklarını birbirine eşit saymıştır."[1206] şeklinde de nakledilmiştir. Aynı konudaki diğer rivayette: "Serçe parmakla baş parmak (diyette) eşittir"[1207] buyurulmuştur. Bu rivayet parmak adları belirtilmeden: "Bu ve bu eşittir"[1208] lafızlarıyla nakledilmiş; rivayetin sonunda râviler 'yani baş parmak ve serçe parmak' şeklinde açıklama yapmıştır.

Dişlerin diyeti konusunda ise "Resûlullah (s.a.v.): 'Dişler eşittir; ön diş ile azı dişi (diyet konusunda) birbirine eşittir'"[1209] buyurmuştur.

[1201] Ebû Dâvûd, "Diyât", 20 (No. 4575).
[1202] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/74 (No. 4778).
[1203] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/419 (No. 27577); 6/496 (No. 33252); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/258 (No. 2444).
[1204] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/378 (No. 2621); 4/381 (No. 2624).
[1205] Tirmizî, "Diyât", 4 (No. 1391).
[1206] Ebû Dâvûd, "Diyât", 19 (No. 4561).
[1207] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 199 (No. 572); Dârimî, "Diyât", 830 (No. 2392); Buhârî, "Diyât", 20 (No. 6895).
[1208] İbn Mâce, "Diyât", 18 (No. 2652); Ebû Dâvûd, "Diyât", 19 (No. 4558); Tirmizî, "Diyât", 4 (No. 1392).
[1209] İbn Mâce, "Diyât", 17 (No. 2650).

Tam diyetin miktarı ile ilgili İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) zamanında bir adam başka bir adamı öldürdü. Resûlullah (s.a.v.) onun diyetini on iki bin (dirhem) olarak belirledi. İşte bu diyet hükmü Allah'ın (c.c.) şu sözü sebebiyledir: 'Sırf, Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar.' (Tevbe 9/74)"[1210] buyurmuştur. Bu rivayetin sonundaki ayet belirtilmeden "Resûlullah (s.a.v.) diyeti on iki bin (dirhem) olarak belirledi"[1211] şeklinde de nakledilmiştir. "Şâfiî ise deve dışında bir diyet bilmiyoruz, ki o da yüz devedir"[1212] demiştir. Bu konuyu açıklayan diğer İbn Abbas rivayetine göre "Adîoğullarından bir adam öldürülmüş, bunun üzerine Nebî (s.a.v.) onun diyetini on iki bin (dirhem) olarak belirlemiştir".[1213]

Müşrik adamın cesedinin diyeti ile ilgili rivayete göre "Hendek Savaşı günü bir adam öldürülmüş, Müslümanlar onun cesedini ele geçirince, müşrikler: 'Bize cesedini verin, karşılığında size on bin dirhem (diyet) verelim' demişlerdir. Bu durum Hz. Nebî'ye (s.a.v.) bildirilince o: 'Bizim ne onun cesedine ne de diyetine ihtiyacımız var. Onun hem diyeti, hem de cesedi habîstir (pistir)'"[1214] buyurmuştur. Konuyla ilgili benzer rivayette "..diyet miktarı kadar mal teklif ettiler; fakat o bunu reddetti" [1215] denilmektedir. Ahmed b. Hanbel'de geçen rivayette, bu adamın 'müşriklerin ileri gelenlerinden olduğu' ve 'satın alma isteği sonucu onu satmak' konusunda Peygamber'e görüş sorulduğu geçer, ancak olayın Hendek savaşında vukû bulduğu geçmez. Başka bir rivayette ise "Müşrikler, yine müşriklerden bir adamın cesedini satın almak istediler. Fakat Nebî (s.a.v.) cesedi onlara satmayı reddetti" [1216] denilerek diyetten hiç bahsedilmemektedir. Benzer rivayette ise **"**Müşrikler, o adamın cesedinin kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Hayır! Size asla böyle bir değer tanınmaz (bunu hak etmiyorsunuz)". Onlar: 'O hâlde bu iş karşılığında sana bir bedel verelim' dediler. Resûlullah (s.a.v.) ise: "Bu (önerdiğiniz şey) daha da pistir; daha kötüdür"[1217] buyurmuştur. Bu konuyla ilgili son nakilde ise savaşın adı değişmiş, "Uhud günü müşriklerden bir adam öldürüldü. Müşrikler onun

[1210] Dârimî, "Diyât", 827 (No. 2385); İbn Mâce, "Diyât", 7 (No. 2632).
[1211] İbn Mâce, "Diyât", 6 (No. 2629); Tirmizî, "Diyât", 2 (No. 1388).
[1212] Tirmizî, "Diyât", 2 (No. 1389).
[1213] Ebû Dâvûd, "Diyât", 19 (No. 4546).
[1214] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/496 (No. 33256); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/102 (No. 2230).
[1215] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/497 (No. 33257,33258); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/147 (No. 3011).
[1216] Tirmizî, *es-Sünen*, "Cihâd", 35 (No. 1715).
[1217] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/163 (No. 2319).

diyetini ödemek istediler. (Resûlullah) reddetti. Tam diyet miktarı teklif ettiler, ama o yine reddetti"[1218] denilmiştir.

Müslüman olmayanın diyetiyle ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) Âmir'den iki kişinin diyetini, Müslümanların diyet miktarına göre ödetti. (Müslümanlar tarafından hatâen öldürülen) bu iki kişi ile Resûlullah'ın (s.a.v.) muâhedesi vardı." demiştir.[1219]

Diyet hükümleri kapsamında burada analiz edilen toplam 24 rivayetten 8 adedinin (%33,3) sahih, 10 adedinin (%41,7) hasen ve 6 adedinin (%25) zayıf olduğunu göstermektedir. Bu veriler ışığında, bölümdeki toplam güvenilir (sahih ve hasen) nakil sayısı 18 olup, genel toplamın %75'ini oluşturmaktadır. Rivayetlerin %25'ini oluşturan zayıf hadislerin isnad zincirinde; Hüseyin b. el-Muallim (meçhul), Ebû Sa'd el-Bakkâl (Saîd b. Merzubân) (ö. 141/758), İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765) ve Müemmel b. İsmâil gibi adâlet ve zabt bakımından tenkit edilen râviler bulunmaktadır.

Zayıf kategorisinde yer alan rivayetlerin tematik içeriği incelendiğinde; muâhede ehli (anlaşmalı gayrimüslim) iki kişinin diyeti, el ve ayak parmaklarının eşitliği ile Hendek veya Uhud savaşlarında öldürülen müşriklerin cesetlerinin diyet karşılığı iadesinin reddedilmesi gibi konuların işlendiği görülmektedir. Dikkat çeken husus ise müşrik cesetlerinin satılamayacağına dair zayıf senedli rivayetlerin, benzer içerikli hasen ve sahih tariklerle desteklenerek 'hasen li-gayrihî' seviyesine ulaşmış ve tarihsel gerçekliği pekiştirilmiş olmasıdır. Benzer şekilde parmak diyetlerine dair zayıf nakiller de, aynı konudaki sahih hadisler tarafından içerik olarak desteklenmektedir. Netice itibarıyla, diyet hukukunun ana rükünleri ve uzuvların bedelleri gibi teknik meseleler %75 oranında güçlü bir isnad zeminiyle tevsik edilmiştir.

4.2.2.10 Hudûd

Bu bölümde, Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi vasıtasıyla gelen rivayetlerde irtidad, zina, livâta, hırsızlık, kazf (iftira) gibi suçların cezaları ile bu cezaların uygulanışına dair örnekler yer almaktadır. Bu cezalardan biri olan irtidât cezası

[1218] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/368 (No. 36760).
[1219] Tirmizî, *es-Sünen*, "Diyât", 12 (No. 1404).

hakkında "İbn Abbas: Onları (dinden dönenleri) bana getirmiş olsalardı, onları öldürürdüm; çünkü Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Kim dinini değiştirirse onu öldürün!'"[1220] Benzer rivayete göre İbn Abbas bu sözü 'Hz. Ali'nin (r.a.) zındıkları yakarak cezalandırdığı haberi kendisine ulaşınca"[1221] söylemiştir. Konuya işaret eden diğer rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Allah'ın azabıyla azap etmeyin"[1222] buyurmuştur. Daha ayrıntılı bir açıklama içeren rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Kim Kur'an'dan bir ayeti inkâr ederse, boynunun vurulması helâl olur. Kim 'Allah'tan başka ilah yoktur, O'nun ortağı yoktur, Muhammed O'nun kulu ve Resulüdür' derse, ona kimsenin dokunmaya hakkı yoktur. Ancak bir had (ceza gerektiren suç) işlerse, o zaman bu ceza kendisine uygulanır"[1223] buyurmuştur.

Recm cezası ile ilgili İbn Abbas (r.a.): "Mâiz b. Mâlik Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip (zina ettiği itirafında bulununca) Peygamber (s.a.v.) ona şöyle dedi: 'Belki öptün, ya da dokundun, ya da baktın?' Mâiz: 'Hayır, ya Resulallah' dedi. Peygamber (s.a.v.): 'Onunla cinsel ilişkide bulundun mu?' dedi ve üstü örtülü konuşmadı. (Zina ettiğinden emin olunca) Peygamber (s.a.v.) onun recm edilmesini emretti".[1224] Benzer rivayette Mâiz'in ilk gelişinde Resûlullah onu duymazdan gelmiş, ikinci gelişinde ise yine yüz çevirmiş ve 'Bu adam deli mi?' diye sormuş; 'Hayır, deliliği yok' denilince: 'Gerçekten (zinâ) yaptın mı?' diye sorup, teyit aldıktan sonra Mâ'iz taşlanarak öldürülmüş, ancak üzerine namaz kılınmamıştır".[1225] Rivayetin diğer tarikinde "Mâiz iki kere itirafta bulunduktan sonra Resûlullah (s.a.v.) 'onu götürün' demiş, geri gelip tekrar iki kere itirafta bulunduktan sonra, yani dört itiraf sonrası, onun recmedilmesi emrini vermiştir".[1226] Râvi bu hadisin sonunda 'bunu İkrime'nin kitabında böyle yazarken buldum' demiştir. Konuyla ilgili incelediğimiz son İbn Abbas rivayetine göre ise Resûlullah (s.a.v.) İbn Sûriyâ'ya "Sizi Firavun ailesinden kurtaran, denizi sizin için bölen, üzerinize bulutları gölge eden, size kudret helvası (man) ve bıldırcın eti (selvâ) indiren ve Mûsâ'ya Tevrat'ı indiren Allah'ı size hatırlatarak (soruyorum ki:)

[1220] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/408 (No. 2812); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/563 (No. 28992); 6/437 (No. 32728) ; 7/321 (No. 36491). İbn Uyeyne, Eyyûb, İkrime tarikiyle; İbn Mâce, *Sünen*, "Ḥudûd", 2 (No. 2535). Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 263.
[1221] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/564 (No. 29006); 6/485 (No. 33143); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 946).
[1222] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/387 (No. 1901); Esrem, *Nâsiḫu'l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 241.
[1223] İbn Mâce, "Ḥudûd", 3 (No. 2539).
[1224] Buhârî, "Hudûd", 29 (No. 6824); Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 24 (No. 4427) Rivayette İbn Abbas'ın atlandığı (mürsel) tarik de vardır.
[1225] Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 24 (No. 4421).
[1226] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/71 (No. 4774).

kitabınızda recm cezasını buluyor musunuz?" O: 'Bana büyük bir şeyi hatırlattın ki, (bu yüzden) seni yalanlamaya dilim varmaz' (dedi) ve söze devam etti.[1227]

Gayrimeşrû ilişkilerle ilgili uygulanacak cezalarla ilgili ise İbn Abbas, Resûlullah'ın (s.a.v.): "Hayvanlarla cinsel ilişkiye gireni bulursanız, onu ve (söz konusu) hayvanı öldürün. Lut kavminin yaptığı (sapık) işi yapan kimseyi bulursanız edeni de, edileni de öldürün" [1228] buyurduğunu nakletmiştir. Rivayetin başka bir tarikinde sözün yalnızca son kısmı nakledilmiştir.[1229] Rivayetin diğer bir tarikinde Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir hayvanla ilişkiye girerse, onu da, (ilişkiye girdiği) hayvanı da öldürün" buyurmuştur. İkrime bunu duyunca İbn Abbas'a: 'Hayvanın suçu nedir?' diye sormuş, İbn Abbas ise: 'Resûlullah (s.a.v.) söylemedi, ama, (sanırım) o hayvanla bu fiil işlendiği için, onun etinin yenilmesini hoş görmemiştir'[1230] diyerek cevap vermiştir. Bütün bu rivayetlerin yanında yine İbn Abbas'tan 'Hayvanla cinsel ilişkiye giren kişiye had (cezası) uygulanmaz'[1231] şeklinde de hasen isnadla bir nakli vardır.

Hırsızlığın had cezası ile ilgili İbn Abbas (r.a.) "Safvân b. Ümeyye mescitte uyurken bir adamın onun örtüsünü çaldığını, onu yakalayıp Peygamber'e (s.a.v.) getirdiğini ve durumu Hz. Peygamber'e anlatınca, Peygamber (s.a.v.) hırsızın elinin kesilmesini emrettiğini" aktarmıştır. Hikâyeye göre Safvân Peygamber'e (s.a.v.): 'Ey Allah'ın Resulü. Örtümün değeri adamın elinin kesilmesine değecek kadar yüksek değildir ki.' deyince Peygamber (s.a.v.): '(Öyleyse) Neden onu bana getirmeden önce affetmedin?'"[1232] buyurmuştur. Benzer rivayette ise "Ammâr ve Zübeyr bir hırsızı yakalamışlar ama sonra serbest bırakmışlardır. İbn Abbas'a: 'Onu serbest bırakarak ne kötü bir şeyler yaptınız' denilince: "Anasız kalasıca! Eğer (aynı durumda) sen olsaydın, sen de serbest bırakılmayı isterdin"[1233] diye cevap vermiştir. Rivayetin başka bir naklinde olayın ayrıntısı verilmiştir. Buna göre "hac esnasında Ammâr'ın cüzdanı

[1227] Ebû Dâvûd, "Aḳżiye", 28 (No. 3626).
[1228] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 966); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/464 (No. 2732-2733). Ahmed b. Hanbel'de yalnızca 'Lut kavminin yaptığı işi yapanı ve yaptıranı öldürün' kısmı vardır; Aynı lafız, İbn Mâce, "Hudûd", 12 (No. 2561); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 200 (No. 575).
[1229] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/514 (No. 28519); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/242 (No. 2420); Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 29 (No. 4462); Tirmizî, "Hudûd", 24 (No. 1456); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-melâhî*, thk. Amr Abdülmun'im Süleym (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 93 (No. 122); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 16/43 (No. 9079).
[1230] Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 30 (No. 4464).
[1231] Tirmizî, "Hudûd", 23 (No. 1455).
[1232] Dârîmî, "Nikâḥ", 785 (No. 2321).
[1233] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 5/474 (No. 28084).

çalınınca, hırsızı takip ederek yakalamış, cüzdanını geri alan Ammâr, hırsızı serbest bırakmıştır. Ardından da 'ben bunu örteyim ki, belki Allah da benim kusurlarımı örter' diyerek davranışının sebebini açıklamıştır".[1234]

Hırsızlıkta had cezasının uygulandığına delil olarak İbn Abbas: 'Ömer b. Hattab'ın bir adamın elini ve ayağını kestikten sonra diğer elini de kestiğini gördüm."[1235] demiştir. Ancak diğer rivayete göre hırsızlığın bir çeşidi olmasına rağmen İbn Abbas: "Mezar soyguncusunun eli kesilmez, fakat kesmeye benzer bir ceza uygulanır"[1236] demiştir.

Hırsızlıkla ilişkili değilmiş gibi görünen rivayette ise İbn Abbas: "Biri diğerini satan iki adam hakkında: "Satış geçerli değildir ve ikisinin de elleri kesilmez"[1237] demiştir. Anlaşılan o, insanın satılabilecek bir mal olmaması sebebiyle, bir kişinin hürriyetine el koymanın geçerli olmayacağını belirtirken, 'elleri kesilmez' derken de 'satılamayacak bir şeye el koymanın hırsızlık haddi gerektirmeyeceğini' kastetmektedir.

İçki içene uygulanacak had cezasıyla ilgili olarak İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.), içki konusunda belirli bir had cezası tayin etmedi." İbn Abbas, bu görüşünü şu olayla örneklendirmiştir: Bir gün sarhoş bir adam yolda sendeleyerek yürürken yakalanmış ve Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna götürülmek istenmişti. Ancak adam, yolda onların elinden kurtulup Hz. Abbas'ın evine sığınarak ona sarıldı. Durum kendisine anlatılınca Peygamber Efendimiz (s.a.v.) gülümseyerek, "Bunu mu yaptı?" buyurmuş; fakat şahıs hakkında herhangi bir cezaî işlem uygulamamıştır'.[1238]

Hakaret eden kişiye uygulanacak cezalarla ilgili rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Eğer bir adam, diğer bir adama 'Muhannes! (Kadınsı)' derse, ona yirmi celde (sopa) vurun. Yine bir adam, diğer bir adama 'Ey lûtî! (homoseksüel)' derse ona da yirmi celde vurun"[1239] buyurmuştur. Aynı konudaki diğer rivayete göre: "Bir (Müslüman) adam diğerine: 'Yahudi!' derse, onu yirmi sopa vurun. 'Muhannes (gey)' derse, ona yirmi sopa vurun. Kim de mahremiyle cinsel ilişkiye girerse, onu öldürün"

[1234] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/474 (No. 28083).
[1235] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/490 (No. 28266).
[1236] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/524 (No. 28623).
[1237] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/531 (No. 28703).
[1238] Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 36 (No. 4476).
[1239] İbn Mâce, "Ḥudûd", 15 (No. 2568).

buyurmuştur. Tirmizî hadisin zayıf olduğunu belirttikten sonra, başka bir rivayete göre İbn Abbas: "Bir adam babasının karısıyla evlenmişti ve Peygamber (s.a.v.) onun öldürülmesini emretti" demiştir.[1240] Mülâ'ane sonucu doğan çocuk ve yakınlarına hakaretle ilgili ise İbn Abbas: "Kim (kocasıyla) liân yapan kadının oğluna veya annesine iftira atarsa, ona celde cezası uygulanır"[1241] demiştir.

Benzer konudaki daha ayrıntılı rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) lânetleşen eşleri boşamış, ama kadına barınma ve nafaka sağlanmayacağına hükmetmiştir. Yine o çocuğun babaya nispet edilmemesine, kadının ve çocuğunun iftiraya uğratılmamasına da hükmetmiş ve şöyle buyurmuştur: "Kim kadına veya çocuğuna iftira atarsa ona had cezası uygulanır".[1242]

Cinsel kimlikle ilgili yasaklama ve cezalarla ilgili İbn Abbas: "Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir erkeğin erkeğe, bir kadının da kadına doğrudan (çıplak olarak) temasta bulunmasını yasakladı" [1243] derken, başka bir rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) erkeklerden kadınsı davrananları ve kadınlardan erkeksi davrananları lânetledi"[1244] demiştir. Aynı ifadelerin tekrarlandığı diğer rivayette ise 'Resûlullah (s.a.v.) saç ekleyen ve ekleten kadına..'[1245] ifadesi farklıdır. Başka bir rivayete göre ise İbn Abbas: 'Onları evlerinizden çıkarın. Peygamber (s.a.v.) falanı (gey/muhannesi) evden çıkardı. Ömer de falanı (geyi) veya falancayı (erkeksi kadını) kovdu"[1246] demiştir. Bu görüşü destekleyen rivayete göre "Nebî (s.a.v.) içinde muhannes olan eve girmezdi".[1247]

[1240] Tirmizî, *es-Sünen*, "Hudûd", 29 (No. 1462).
[1241] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/509 (No. 28473); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/78 (No. 2199). Muhammed b. Reîa, Abbâd b. Mansûr, İkrime tarikiyle gelen rivayetin sonunda 'Ṭalaḳ veya vefat yoluyla ayrılmadıkları için kadına nafaka ve mesken sağlanmaz' der.
[1242] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/10 (No. 29067).
[1243] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/42 (No. 17599); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/60 (No. 2871). Abdürrezzak, Halef b. Velid, İsrail, Simâk, İkrime tariki...لَا يُبَاشِرُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ ; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/67 (No. 4768).
[1244] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/418 (No. 3458); Dârimî, "İsti'zân", 1065 (No. 2677); Tirmizî, "Edeb", 34 (No. 2785); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-melâhî*, 113 (No. 160); 116 (No. 167); Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/400 (No:2801); Buhârî, "Libâs", 61 (No. 5885); İbn Mâce, "Nikâh", 22 (No. 1904); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/319 (No. 26489). Rivayette الْمُتَشَبِّهَاتُ yerine الْمُتَرَجِّلَاتُ lafzı kullanılmıştır; Tirmizî, "Edeb", 24 (No. 2784); Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Fevâidü'l-mu'allele*, 258 (No. 215).
[1245] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/123 (No. 2263); 5/177 (No. 3059); Ebû Dâvûd, "Libâs" 31 (No. 4097).
[1246] Dârimî, "İsti'zân", 1065 (No. 2677); Buhârî, "Libâs", 62 (No. 5886) ; "Hudûd", 34 (No. 6834); Ebû Dâvûd, "Edeb", 61 (No. 4930); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-melâhî*, 113 (No. 161).
[1247] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/319 (No. 26492).

Kölenin cezası yükümlülüğü ile ilgili İbn Abbas: "Mükâtebin cezası, anlaşmasından geriye bir şey kaldığı sürece, kölenin cezası gibidir"[1248] demiştir. Rivayetin merfû olarak naklinde ise Resûlullah (s.a.v.): "Eğer mukâteb bir köleye ceza uygulanırsa veya miras kalırsa, özgürlüğüne kavuştuğu oranda cezâ veya miras payı alır"[1249] buyurmuştur.

Kargaşa çıkaranların cezası ile ilgili İbn Abbas: "Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası..." (el-Mâide 5/33-34) ayeti hakkında "Bu ayet, müşrikler hakkında inmiştir. Onlardan kim, kendisine ceza verilmeden önce tövbe ederse, bu onun had cezasının uygulanmasına engel olmaz"[1250] yorumunu yapmıştır. Dârekutnî'de geçen rivayetin sonunda ise 'bu ayet yol kesip adam öldüren ve mal alan eşkıya hakkında indi'[1251] denilerek, onun da çarmıha gerileceği belirtilmiştir.

Cinsel suçların cezası ile ilgili İbn Abbas: "Mahremi ile (ensest) ilişkiye giren kim varsa öldürün"[1252] demiştir. Rivayetin merfû olarak naklinde Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir mahremiyle (ensest) cinsel ilişkiye girerse, onu öldürün. Kim bir hayvanla cinsel ilişkiye girerse, onu da, hayvanı da öldürün".[1253]

Hudûd (had cezaları) kapsamında incelenen toplam 35 rivayet üzerinde yapılan sıhhat analizine göre, bunlardan 16'sı (%45,7) sahih, 9'u (%25,7) hasen ve 10'u (%28,6) zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bölümdeki toplam güvenilir (sahih ve hasen) nakil sayısı 25 olup, bu sayı genel toplamın %71,4'ünü oluşturmaktadır. Yaklaşık üçte birlik bir dilimi kapsayan %28,6'lık zayıf rivayetin isnad zincirinde; Eş'as b. Sivâr (ö. 136/753), Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769), İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe (ö. 165/782), İbn Lehîa (ö. 174/790) ve Hafs b. Ömer (ö. ?) gibi zayıf veya metrûk kabul edilen râviler yer almaktadır.

Zayıf rivayetlerin muhtevasına bakıldığında; saç ekleyen kadınlara ve karşı cinse benzeyen kimselere yönelik lânet rivayetleri, Kur'an ayetini inkâr edenin cezası, liân

[1248] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/492 (No. 28290).
[1249] Ebû Dâvûd, "Diyât", 21 (No. 4582).
[1250] Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 3 (No. 4372).
[1251] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/162 (No. 3266).
[1252] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/549 (No. 28865).
[1253] İbn Mâce, "Ḥudûd", 13 (No. 2564).

yapan kadının ailesine iftira, hayvanla cinsel ilişki, livâta ve ensest suçlarına dair ölüm cezaları, mezar soyguncusuna uygulanacak ceza, (muhannes, lûtî, Yahudi gibi) tahkir edici hitapların cezaî karşılığı ve çalınan malın affedilme zamanı gibi meselelerin öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, hayvanla cinsel ilişki, livâta ve ensest gibi ağır suçlara dair bazı zayıf rivayetlerin aynı bölümdeki sahih ve hasen rivayetlerle tematik açıdan desteklendiği anlaşılmaktadır. Yine saç ekleme ve karşı cinse benzeme yasağına dair zayıf isnadlı rivayetler de sahih ve hasen tariklerle desteklenmiştir. Bu durum, zayıf rivayetlerin tek başına hüküm tesisinde yeterli görülmemesine rağmen, bölüm genelindeki güçlü isnad yapısı içerisinde kavramsal bir bütünlük arz ettiğini göstermektedir.

4.2.2.11 Komşuluk ve irtifâk hakları

Bu bölümde sekiz rivayet tespit edilmiştir. Bunlar komşuluk hakları ve ortak alan kullanımı etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu rivayetlerin konuları 'kişinin bina yaparken komşusunun duvarından yararlanabilmesi'[1254], 'komşunun duvarına tahta veya ağaç parçası koymaya engel olunmaması' [1255], arsa satışında 'önce komşuya teklif yapılması'[1256], 'yol genişliğinin ihtilaf hâlinde yedi arşın[1257] olarak belirlenmesi'[1258], 'zarar vermenin ve zarara zararla karşılık vermenin yasaklanması'[1259], 'su kuyuları ile pınarların çevresinde korunması gereken "harîm" [1260] alanlarının sınırları gibi hükümler' [1261] yer almaktadır. Genel çerçevede rivayetlerin genel olarak sosyal ilişkileri ve ortak kullanım alanlarını düzenleyen hükümler içerdiği görülmektedir.

Bu bölümde yer alan toplam 8 rivayetin sıhhat durumuna bakıldığında sahih rivayet bulunmamakta, 2 rivayet hasen, 6 rivayet ise zayıf olarak değerlendirilmektedir. Buna göre rivayetlerin %25'i hasen, %75'i ise zayıf niteliktedir. Rivayetlerde Câbir b. Yezîd (ö. 128/745), İbn Lehîa (ö. 174/790) ve İbrâhim b. Ebû Yahyâ'nın (ö. 184/800) zayıf

[1254] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/549 (No. 23037).
[1255] İbn Mâce, "Ahkâm", 15 (No. 2337).
[1256] İbn Mâce, "Şuf'a", 1 (No. 2493).
[1257] Mehmet Erkal, "Arşın", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 3/411.(Zirâ' ise kol ölçüsüdür ve sabit bir uzunluğu olmamakla beraber 50 ilâ 80 cm arası değişkenlik gösterir. Bu durumda pınar harîmi için yaklaşık 70-80 metrelik bir mesafeden söz edilebilir.)
[1258] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/55 (No. 2865); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 16/251 (No. 9431).
[1259] Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, 93 (No. 303); İbn Mâce, "Ahkâm", 17 (No. 2341).
[1260] Salim Öğüt, "Harîm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 16/188. (Harîm "ihyâ edilen arazinin ve kamu mallarının hak sahipleri lehine hukukî koruma altına alınması" anlamında kullanılan bir terimdir.)
[1261] Yahyâ b. Âdem, Kitâbü'l-Harâc, 103 (No. 335).

râviler olarak öne çıktığı görülmektedir. Zayıf rivayetlerin oranının yüksek olmasında, özellikle cerh edilmiş bu râvilerin isnadlarda tekrar eden şekilde yer alması belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen muâmelât konulu toplam 231 rivayetin konularına göre genel sıhhat durumu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 4.3 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen muâmelât konulu rivayetlerin konularına göre genel sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
Ticaret	8 (%25,8)	14 (%45,2)	**22 (%71,0)**	9 (%29,0)	31
Nikâh	12 (%34,3)	15 (%42,8)	**27 (%77,1)**	8 (%22,9)	35
Talâk	18 (%50,0)	10 (%27,8)	**28 (%77,8)**	8 (%22,2)	36
Miras	4 (%28,6)	8 (%57,1)	**12 (%85,7)**	2 (%14,3)	14
Kölelik	4 (%28,6)	5 (%35,7)	**9 (%64,3)**	5 (%35,7)	14
Araziler	1 (%14,3)	2 (%28,6)	**3 (%42,9)**	4 (%57,1)	7
Şehitlik	5 (%38,5)	4 (%30,8)	**9 (%69,3)**	4 (%30,8)	13
Kefâretler	4 (%28,6)	2 (%14,3)	**6 (%42,9)**	8 (%57,1)	14
Diyetler	8 (%33,3)	10 (%41,7)	**18 (%75,0)**	6 (%25,0)	24
Hudûd	16 (%45,7)	9 (%25,7)	**25 (%71,4)**	10 (%28,6)	35
Komşuluk	0 (%0)	2 (%25,0)	**2 (%25,0)**	6 (%75,0)	8
TOPLAM	**80 (%34,6)**	**81 (%35,1)**	**161 (%69,7)**	**70 (%30,3)**	**231**

4.2.3 Edep

4.2.3.1 Edep ve ahlak

İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen edep konulu rivayetlerde ilk olarak temel ahlak ilkeleri ile ilgili Nebî (s.a.v.): "Büyüğe saygı göstermeyen, küçüğe merhamet etmeyen, iyiliği emretmeyen ve kötülükten sakındırmayan bizden değildir".[1262] İsnadı zayıf olan rivayetin Tirmizî tarikinin sonunda müellif 'bu hadis *garîb*dir' demiştir. Buradaki 'bizden değildir' sözünün, 'bizim sünnetimizden ve edep anlayışımızdan değildir',

[1262] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/170 (No. 2329); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 202 (No. 586); Tirmizî, "Birr", 15 (No. 1921); Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Fevâidü'l-mu'allele*, 168 (No. 138).

'bizim gibi değildir' anlamına geldiği yorumları[1263] yapılmıştır. Yine temel ahlâkî ilkelerden birisi olan ayıpları örtmekle ilgili Resûlullah (s.a.v.): "Kim Müslüman kardeşinin ayıbını örterse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter. Kim Müslüman kardeşinin ayıbını açığa çıkarırsa, Allah onun ayıbını açığa çıkarır ve evinin içinde bile (kusur işlese), onun kusurunu ifşâ eder".[1264] Zayıf olan bu rivayetin benzeri olan rivayetler daha sahih isnadlarla, ancak İbn Abbas'a dayandırılmadan nakledilmiştir.[1265]

Kötülüklere karşı duyarsız kalmanın bedeli hakkındaki rivayete göre "Ey Allah'ın Resulü! Yerleşim yeri, içinde sâlihler bulunduğu halde (toptan) helâk olur mu? diye sorulunca, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Evet olur.' Peki bu ne sebeple olur? diye sorulunca ise Resûlullah (s.a.v.): 'Onların kayıtsızlığı ve Allah'a isyânkarlığa sessiz kalmaları nedeniyle olur'[1266] buyurmuştur.

Yetimi gözetmekle ilgili rivayete göre Nebî (s.a.v.): "Kim, anne ve babası Müslüman olan bir yetimi, Allah Teâlâ onu zengin edinceye kadar kendi yemeğine ve içeceğine dahil ederek himâye ederse, Allah ona cenneti vâcip kılar. Ancak bağışlanmayacak bir günah işlemişse bu hariçtir."[1267] buyurmuştur. Kendi çocuklarını iyi yetiştirmekle ilgili rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Kim üç kız çocuğunu yetiştirir, onları evlendirir, onlara harcama yapar ve ahlâklarını güzelleştirirse, cennete girer." buyurunca bir bedevî: "Ey Allah'ın Resulü, ya iki kız çocuğu olursa?" diye sormuş; o ise: "İki kız çocuğu için de." [1268] demiştir. Bu konudaki üçüncü rivayetteyse önceki iki ayrı rivayetin birleştiğini, hatta arada bazı ziyade lafızların da olduğunu görüyoruz. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) 'yetim çocuğa bakmakla ilgili kısmı söyledikten sonra: 'Allah kimin iki değerli organını alır da, o kişi buna sabreder ve razı gelirse, Allah ona cenneti kesin olarak vâcip kılar" buyurmuş, kendisine: "İki değerli organ nedir?" diye sorulunca: "Gözleridir" cevabını vermiştir. Ardından 'kim üç kız çocuğunu yetiştirirse..' hadisiyle rivayet tamamlanmıştır.[1269] Rivayetin sonunda geçen 'garîb'

[1263] Tirmizî, "Birr", 15 (No. 1921); Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Fevâidü'l-mu'allele*, 168 (No. 138).
[1264] İbn Mâce, "Ḥudûd", 6 (No. 2546).
[1265] Müslim, "Birr", 72 (4/2002).
[1266] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/51 (No. 4743).
[1267] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 2/813 (No. 612).
[1268] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 1/233 (No. 87).
[1269] Tirmizî, "Birr", 14 (No. 1917); Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṯ*, 2/850 (No. 903).

lafzı başka rivayetlerde 'كَرَائِم kerâim (değerli)' [1270] olarak geçmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Kays Ebû Ali er-Rahabî (Haneş) için metrûk değerlendirmesi yapılmıştır.[1271]

İslâm'ın temel ahlak ilkelerinin sıralandığı rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir sûret yaparsa, azap görür ve ona o resmi canlandırması emredilir. Fakat asla bunu yapamaz. Kim yalan bir rüya uydurursa, azap görür ve iki arpa tanesini birbirine düğümlemesi emredilir. Fakat asla bağlayamaz. Kim bir topluluğun konuşmalarını, onlar istemediği halde dinlerse, kıyamet günü onun kulağına erimiş kurşun dökülür" buyurmuştur. "Süfyân 'El-ânuk' kurşundur"[1272] demiştir. Benzer rivayette sûret yapan hakkında 'ona ruh üfleyinceye kadar' azap edileceği' ve özel konuşmaları dinleyenler için 'onlar uzaklaştıkları halde onları gizlice dinlerlerse' [1273] ifadeleri ziyâdedir. Rivayetin yalnızca bir kısmının aktarıldığı diğer bir tarikinde ise: "Kim yalan yere rüya görmüş gibi davranırsa, kıyamet günü iki arpa tanesini birbirine bağlaması istenecektir; fakat o, onları birbirine bağlayamayacaktır" [1274] buyurulmuştur. Yine genel ahlak ilkelerinden söz eden diğer bir rivayete göre, İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kardeşinle tartışma, ona alay edici şakalar yapma ve ona bir söz yerine getiremeyeceğin vaatlerde bulunma". Tirmizî 'hadis garîbdir. Abdülmelik ise bana göre İbn Ebû Beşir'dir'[1275] demiştir. Lüks ve gösterişten kaçınma konusunda, Kur'an'ın süslenmesi hakkında soru sorulunca, İbn Abbas şöyle demiştir: "Hırsızı bu şekilde (onu süsleyerek) cezbediyorsunuz. Oysa (Kur'an'ın) süsü onun içindedir".[1276]

Atalarıyla övünmeyle ilgili ise Resûlullah (s.a.v.): "Câhiliye döneminde ölen atalarınızla övünmeyin; canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bir böceğin

---

[1270] Nureddin Ali b. Ebûbekir b. Süleyman Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414), 8/162. هَذَا مِنْ كَرَائِمِ الْحَدِيثِ وَغُرَرِهِ

[1271] Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 6/466.

[1272] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/459 (No. 541); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 206 (No. 601); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/359 (No. 1866); 4/90 (No. 2213); 5/373 (No. 3383); Dârimî, "Rikâk", 1115 (No. 2736); Buhârî, "Ta'bîr", 45 (No. 7042); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 15/293 (No. 8797); Ebû Dâvûd, "Edeb", 95 (No. 5024).

[1273] Tirmizî, "Libâs", 19 (No. 1751).

[1274] Tirmizî, "Rü'yâ", 8 (No. 2283).

[1275] Tirmizî, "Birr", 58 (No. 1995); Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Ṣamt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410), 99 (No. 123); 209 (No. 388).

[1276] Yahyâ b. Maîn, *el-Fevâ'id*, 128 (No. 39); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/149 (No. 30233). Yahyâ b. Âdem, Kutbe b. Abdülaziz, Âsım, İkrime tarikiyle.

burnuyla yuvarladığı şey, Câhiliye döneminde ölen atalarınızdan daha hayırlıdır"[1277] buyurmuştur. Resûlullah'ın ahlakıyla ilgili İbn Abbas'ın naklettiğine göre "Resûlullah (s.a.v.) hayra yorar (tefe'ül ederdi), kötüye yormazdı ve güzel isimden hoşlanırdı."[1278] Benzer rivayete göre ise: "..hayra yorar, uğursuz saymazdı" [1279] demiştir. Bir başka rivayette ise yalnızca: "Resûlullah (s.a.v.) güzel isimleri severdi" [1280] kısmı nakledilmiştir. Rivayetlerin önceki rivayetten daha kısa haliyle nakledilmesinde 'bu kadarının hatırlanması' ya da 'bu kadarının anlatılmak istenmesi' sebep olabilir.

Yukarıdaki rivayeti fiilî olarak destekleyen rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.): "Cüveyriye'nin adı daha önce 'Berre' idi. Ancak Resûlullah (s.a.v.) onun ismini değiştirdi" [1281] demiştir. Bu rivayetin daha tafsîlatlı nakline göre ise "Berre'nin yanından çıktı' dendiğinde (kendisini temize çıkarmak gibi anlaşıldığından) hoş olmaz diye, onun adını Cüveyriye olarak değiştirdi" demiştir. Bundan sonra Resûlullah Cüveyriye'ye gelmiş ve onun Resûlullah'ın (s.a.v.) gelişine kadar ibadetle meşgul olduğunu öğrenince şöyle buyurmuştur: 'Ben senden sonra dört kelime söyledim ki, eğer senin söylediklerinle (karşılıklı) tartılsaydı, benimkiler daha ağır gelirdi: Allah'ın (c.c.) yarattığı şeylerin sayısınca Sübhânallah. Kendinden râzı olduğu kadar Sübhânallah. (O'nun) Arş'ının ağırlığınca Sübhânallah. (O'nun) kelimelerinin mürekkebi kadar Sübhânallah" [1282] Rivayetlerde bazı lafız farklılıkları vardır. Bir rivayette Resûlullah'ın 'duhâ vakti döndüğü', diğerinde 'tesbihâtı üç defa tekrarladığı' nakledilmiştir. Benzer rivayette ise: '..tartılsaydı, mutlaka seninkilere denk gelirdi' demiştir. [1283]

Selamlaşma âdâbı ile ilgili ise İbn Abbas: "Sizlere selâm veren, Allah'ın yarattığı herhangi bir varlık varsa, ona karşılık verin; Yahudi de olsa, Hıristiyan da olsa, Mecûsî de olsa"[1284] demiş, "Çünkü Allah (c.c.) 'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha

[1277] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/402 (2804); 4/470 (No. 2739).
[1278] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/408 (No. 2813); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/169 (No. 2328). Bu tarikte 'Abdülmelik b. Saîd b. Cübeyr' geçiyor. Müsnedü Ahmed 4/489 (No. 2766); 5/96 (No. 2925).
[1279] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 440 (No. 3007).
[1280] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 440 (No. 3006).
[1281] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/262 (No. 25897); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/77 (No. 2900); 5/143 (No. 3005).
[1282] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/173 (No. 2334); 44/340 (No. 26758); 45/410 (No. 27421); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 233 (No. 704); Müslim, "Âdâb", 16; "Zikir ve dua", 79; Tirmizî, "Deavât", 121 (No. 3555) Beşşar Avad thk. nüshasında Bab. 104; İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 5/438 (No. 3107).
[1283] Ebû Dâvûd, "Fezailü'l-Kuran", 357 (No. 1503); Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/441 (No. 504).
[1284] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/250 (No. 25756).

güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin..' (en-Nisâ 4/86) buyurdu" diyerek sebebini açıklamıştır. Ehl-i kitaba da selam verilebileceği ile ilgili rivayete göre "İbn Abbas (r.a.) Ehl-i Kitap'tan bir adama şöyle (başlayan bir mektup) yazdı: (es-selâmu aleyke) 'Selâm üzerine olsun".[1285] Rivayet yalnızca bu tarikten nakledilmiştir. İbn Mes'ud'un da ehl-i kitâba selam ile başlayan bir mektup yazdığı nakledilmiştir.[1286]

Eşlerin birbirine karşı süslenmesi ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Ben, kadının benim için süslenmesinden hoşlandığım gibi, kadına (karıma) karşı süslenmekten de hoşlanırım. Çünkü Allah Teâlâ, Bakara Sûresi 228. ayetinde 'Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır' buyurmuştur. Allah Teâlâ (aynı ayette:) 'Yalnız, erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.' buyurduğu için, kadından tüm haklarımı tam olarak almaktan hoşlanmam"[1287] demiştir.

Sefer dönüşü evlere ansızın girmeyi yasaklayan rivayete göre ise Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kadınlara geceleyin baskın (yapar gibi) gitmeyin". İbn Abbas dedi ki: "Resûlullah (s.a.v.) bir seferden dönerken, iki adam (hızlıca) ailelerinin yanına doğru yöneldi. Ancak her ikisi de eşlerinin yanında bir adam buldu".[1288] bu rivayetin isnadı zayıftır; ancak Saîd b. Müseyyeb'den nakledilen hasen rivayetle[1289] desteklenmiştir.

Hasta ziyareti ile ilgili rivayete göre "Nebî (s.a.v.) bir bedevîye hasta ziyaretine gitmiş; Her zaman olduğu gibi ona da: 'Korkma, bu hastalık temizlenme vesilesidir inşallah' demiş; bedevî ise: 'Temizlenme mi? Bilakis bu, yaşlı bir adamın kabre girmesine sebep olacak kasıp kavurucu, şiddetli bir ateştir' cevabını vermiştir. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): 'O zaman öyledir'"[1290] buyurmuştur. İbn Ebü'd-Dünyâ rivayetine göre ise فَنِعْمَ إِذًا 'İyi o zaman' demiştir. Hasta ziyareti konusundaki diğer bir rivayete göre "Peygamber (s.a.v.) bir hastayı ziyaret etmiş ve ona: 'Canın ne çekiyor?' diye sormuştur. Hasta: 'Buğday ekmeği arzuluyorum' deyince Peygamber (s.a.v.): 'Kimin yanında buğday ekmeği varsa, onu kardeşine göndersin' buyurmuş ve sonra

[1285] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/248 (No. 25748); 6/527 (No. 33543).
[1286] Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Mağrib: Müessesetü'l-Kurtuba, 1387), 17/91.
[1287] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/196 (No. 19263).
[1288] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 40 (No. 450).
[1289] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 40 (No. 451).
[1290] Buhârî, "Menâkıb", 25 (No. 3616); "Merdâ", 10 (No. 5656), 14 (No. 5662); "Tevhîd", 31 (No. 7470); İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Maraż ve'l-keffârât*, 121 (No. 147).

eklemiştir: ‘Birinizin hastası bir şeyi arzu ederse, ona arzuladığı (canının çektiği) şeyi yedirsin’”.[1291] İbn Abbas ise hasta ziyareti konusunda: “Hastayı bir defa ziyaret etmek sünnettir, bundan fazlası ise nâfiledir”[1292] demiştir.

Eğitim-öğretim âdâbı ile ilgili ise İbn Abbas şu bilgiyi aktarmıştır: “Bedir günü esirlerden fidye olarak verilecek bir şey bulunmadığında, Allah’ın Elçisi (s.a.v.), onların fidyesi olarak ensâr çocuklarına yazı öğretmelerini emretti. Bir gün bir çocuk ağlayarak babasına geldi ve babası ona: ‘Neden ağlıyorsun?’ diye sordu. Çocuk, ‘Öğretmenim beni dövdü’ dedi. Bunun üzerine babası: ‘O (habîs) kötü adam, Bedir’in intikamını mı almak istiyor? Allah’a yemin ederim ki, o bunu asla yapamayacak’ dedi”.[1293]

Resûlullah’ın torunlarıyla ilişkileri hakkındaki rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.) Hasan b. Ali’yi omuzunda taşırken bir adam (gelip): “Ey çocuk, ne güzel bir bineğe bindin!” deyince, Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ve o da ne güzel bir binicidir!”[1294] Tirmizî bu hadisi başka bir tarikten bilmediklerini söylemiştir ve isnadı zayıftır.

Eğlence yapmakla ilgili rivayete göre İkrime şöyle demiştir: “İbn Abbas oğullarını sünnet ettirdi ve oyuncuları çağırdı. Onlara dört dirhem veya üç dirhem verdi”.[1295] İbn Ebü’d-Dünyâ rivayetinde İkrime: ‘(İbn Abbas) beni gönderdi ben de oyuncuları getirdim’[1296] ifadeleri mevcutsa da senedde metrûk bir râvi olan Câbir b. Yezîd vardır.

Ateş kullanma âdâbı ile ilgili ise Resûlullah (s.a.v.): “Uyuduğunuz vakit ateşi/ışığı söndürün”[1297] buyurmuştur. Benzer rivayet ise bu durumun sebebini daha ayrıntılı açıklamaktadır. Buna göre İbn Abbas dedi ki: “Bir fare gelip (lambanın) fitilini sürükleyip götürdü. Bir câriye fareyi kovmak için peşine düştü. Bunun üzerine Allah’ın Peygamberi (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Onu bırak”. Fare, fitili getirip Hz. Peygamber’in (s.a.v.) üzerinde oturduğu humrenin (küçük seccâdenin) kenarına bıraktı. Fitil, hasırdan bir dirhem kadarlık kısmını yaktı. Bunun üzerine Peygamber

[1291] İbn Mâce, “Cenâiz”, 1 (No. 1439); “Ṭıbb”, 2 (No. 3440).
[1292] İbn Ebü’d-Dünyâ, *el-Maraż ve’l-keffârât*, 80 (No. 81); 167 (No. 211).
[1293] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/92 (No. 2216).
[1294] Tirmizî, “Menâḳıb”, 100 (No. 3784).
[1295] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/496 (No. 16410).
[1296] İbn Ebü’d-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 2/788 (No. 587).
[1297] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/264 (No. 25920).

(s.a.v.) şöyle dedi: Uyuduğunuzda kandillerinizi söndürün. Çünkü şeytan böyle bir (fareyi) bu tür bir şeyi yaptırmaya yönlendirerek sizi yakabilir".[1298]

Peygamber'in (s.a.v.) tıraş âdâbıyla ilgili ise İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) bıyığını veya (iki) bıyığını da kısaltırdı"[1299] demiştir. Benzer rivayette ise aynı ifadeden sonra "..ondan önce babanız (atanız) İbrâhim de (a.s.) bıyığını kısaltırdı" [1300] ifadesi eklenmiştir. Tirmizî rivayetinin sonundaki ifade ise 'İbrâhim Halîlurrahman da böyle yapardı' şeklindedir. Tirmizî hadis için hasen garîb demiştir.

Vücutta hilkate aykırı müdahaleler hakkında İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) dövme yapan kadına, dövme yaptıran kadına; saç ekleyen kadına, saç ekleten kadına lânet etti"[1301] demiştir.

Hayvanlara şiddetle ilgili ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakledildiğine göre: "Resûlullah (s.a.v.) deveye vurmayı yasaklamıştır".[1302]

Hediyelerle ilgili âdâba gelince, İbn Abbas (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu aktarmıştır: "Bize göre birine hîbede bulunup da, dönüp onu geri isteyen kişinin yaptığı kadar kötü bir şey yoktur. (Bu), köpeğin (yediğini kusup) sonra dönüp kusmuğunu tekrar yemesine benzer".[1303] Tirmizî rivayetin sonunda İbn Ömer'den naklederek "..verdiğinden vazgeçmesi ona helâl olmaz. Ancak babanın oğluna verdiği(nden) vazgeçmesi hariçtir" lafzı geçmektedir.

Mevkî sahiplerine davranış âdâbı ile ilgili (Fezâre kabilesi lideri)[1304] Uyeyne b. Hısn'ın Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna girdiğini anlatan İbn Abbas şöyle demiştir: "O sırada yanında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de (r.a.) vardı ve hep birlikte yerde oturuyorlardı. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Uyeyne için bir minder getirilmesini emretti ve onu o minderin üzerine oturttu. Ardından şöyle buyurdu: "Bir

[1298] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 203/ (No. 591); Ebû Dâvûd, "Edeb", 173 (No. 5246); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/75 (No. 4779).
[1299] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/227 (No. 25503).
[1300] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/469 (No. 2738); Tirmizî, "Edeb", 16 (No. 2760).
[1301] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/201 (No. 25224).
[1302] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/108 (No. 4827).
[1303] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/421 (No. 21711); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, (No. 947); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/365 (No. 1872); Buhârî, "Hibe", 28 (No. 2622) ; "Hiyel", 13 (No. 6975); Tirmizî, *Sünen*, "Büyû' ", 62 (No. 1298).
[1304] Bünyamin Erul, "Uyeyne b. Hısn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 42/42/240.

kavmin değerli (şerefli) bir kişisi size geldiğinde, onu ikramla ağırlayın"[1305] Meçhul râvileri sebebiyle zayıf olan bu rivayet, Şa'bî'den hasen isnadla da nakledilmiştir.[1306]

Peygamber'in (s.a.v.) kararlarına saygı göstermekle ilgili ise İbn Abbas (r.a.): "Kim Medîne'ye *Yeṯrîb* derse, Allah'tan mağfiret dilesin"[1307] demiştir.

Bu başlık altında İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi aracılığıyla nakledilen edep konulu 39 rivayetin sıhhat analizine bakıldığında, 13 rivayetin (%33,3) sahih, 6 rivayetin (%15,4) hasen ve 20 rivayetin (%51,3) zayıf olduğu tespit edilmiştir. Sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 19 olup (%48,7), bu durum rivayetlerin yarısına yakın bir kısmının isnad bakımından kabul edilebilir olduğunu gösterse de, zayıf rivayetlerin yarıdan fazla olması dikkat çekicidir. Zayıf hadislerin önemli bir kısmında Leys b. Ebû Süleym (ö. 138/755) yer almakta olup, hafızasındaki zayıflık sebebiyle eleştirilmesi bu rivayetlerin sıhhatine doğrudan etki etmiştir. Bunun yanı sıra Ebû Sa'd el-Bakkâl (Saîd b. Merzubân) (ö. 141/758), İbrâhim b. İsmâil (ö. 165/782), Zem'a b. Sâlih, Şerîk, Ali b. Âsım (ö. 201/816) ve Nadr b. Abdurrahman gibi râviler zayıf kabul edilirken; Câbir b. Yezîd (ö. 128/745), Haneş/Ebû Ali er-Rahabî (ö. 131/748) ve İbn Ebû Yahyâ (ö. 184/800) metrûkü'l-hadîs olarak değerlendirilmiştir. Zayıf rivayetler genellikle temel ahlâk ilkeleri, tefe'ül (hayra yorma), güzel isim koyma ve bazı âdâb uygulamalarına dair rivayetlerde yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık sahih ve hasen rivayetlerde Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Zeyd ve Simâk b. Harb gibi güvenilir râvilerin bulunması, bu rivayetlerin sıhhatini teyit etmektedir. Özellikle Cüveyriye ile ilgili rivayetler, sûret çizme ve rüya uydurma, hibeden dönme, dövme yasağı, selamlaşma âdâbı ve eşler arası ilişkilerle ilgili rivayetlerin sahih veya hasen oluşu, İbn Abbas'tan gelen bu edep rivayetlerinin temel kaynak değerini koruduğunu göstermektedir.

4.2.3.2 Zühd ve rekâik

İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen ve Resûlullah'ın zühd hayatını ifade eden rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde, zırhı 30 sâ' (1 sâ'

[1305] İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 2/539.
[1306] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/234 (No. 25585).
[1307] İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 1/165.

yaklaşık 3,264 kg.) [1308] arpa karşılığında rehin durumdaydı. Bu arpa, ailesinin geçimi için alınmıştı" [1309] demiştir. Benzer rivayette ise "yirmi sâ' yiyecek karşılığında.."[1310] demiştir. Bu rivayetleri destekleyen diğer bir hadise göre: "Nebî (s.a.v.) yüzünü Uhud Dağı'na çevirip şöyle buyurmuştur: "Muhammed'in (s.a.v.) canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda harcamam için Uhud Dağı altına çevrilip Muhammed'in ailesine verilse de, öldüğüm gün ondan iki dinar bile bıraksam, bu beni mutlu etmez; ki bu iki dinarı da borçlarımı ödemek için ayırırdım".[1311] Rivayetin sonunda '30 sa' karşılığında rehin durumdaydı' ifadesi tekrarlanmıştır. Bezzâr'ın naklettiği rivayette ise 'iki dinar' yerine 'bir dinar kalsa' ifadesi mevcuttur.

Resûlullah'ın zühd hayatının bir diğer örneği hakkındaki rivayete göre "Peygamber (s.a.v.) bir kıtlık sıkıntısı çekti. Bu durumu öğrenen Hz. Ali (r.a.) Peygamber'e (s.a.v.) yardım etmek için iş aramaya çıktı. Bir Yahudi'nin bahçesine geldi ve onun için su çekme işi yaptı. Her bir kova için bir hurma karşılığında, toplamda on yedi kova su çekti. Yahudi ise hurmaları seçmesi için ona izin verdi. O ise on yedi tane acve hurması alıp, bunları Peygamber'e (s.a.v.) getirdi".[1312] Başka bir rivayete göre ise: "Hz. Ömer (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına girdi. Bu sırada Resûlullah (s.a.v.) hasır üzerinde yatmıştı. Hasır onun mübarek yan tarafında iz bırakmıştı. Ömer (r.a.) dedi ki: 'Ey Allah'ın Nebîsi! Keşke bundan daha yumuşak bir yatak edinseydiniz.' Resûlullah (s.a.v.): 'Benim dünyayla ne işim olur? Benim onunla ilişkim, ancak sıcak bir günde yolculuk eden bir yolcu misâli gibidir ki, bir ağacın altında günün bir saati kadar orada gölgelenir, dinlenince de kalkıp orayı terk eder'. [1313] Rivayetin neredeyse aynı

[1308] bkz. Cengiz Kallek, "Sâ'", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2008), 35/317-319.
[1309] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/272 (No. 20022); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/18 (No. 2109); 5/388 (No. 3409); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 201 (No. 581); 202 (No. 587); Dârimî, "Siyer", 1005 (No. 2601); İbn Mâce, "Rühûn", 1 (No. 2439).
[1310] Tirmizî, "Büyû' ", 7 (No. 1214).
[1311] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/456 (No. 2724); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 205 (No. 598); İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 1/211; Hammâd b. İshâk, *Teriketü'n-nebî ve's-sübül elletî veccehehâ fîhâ*, 76; Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṯ*, 1/393 (No. 298); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 17/25 (No. 9536).
[1312] İbn Mâce, "Rühûn", 6 (No. 2446).
[1313] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/473 (No. 2744); Hammâd b. İshâk, *Teriketü'n-nebî ve's-sübül elletî veccehehâ fîhâ*, 53; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'z-Zühd* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1420), 54 (No. 79); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ḳıṣarü'l-emel*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417), 98 (No. 127); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'd-dünyâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1414), 71 (No. 134).

lafızlarla nakledilen diğer tarikinde ise tek fark, ‘Nefsimi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki..’[1314] ifadesidir.

Yukarıdaki Hz. Ömer rivayetinin bir benzerine göre ise İbn Abbas: “Resûlullah’ın (s.a.v.) aramızda ne kadar kalacağını bilmiyordum. ‘Ey Allah’ın Resulü! Seni gölgeleyecek bir çardak kursan’ dedim. O şöyle buyurdu: ‘Onların arasında olmaya devam edeceğim. Topuklarıma basacaklar ve benimle cübbemi çekiştirecekler; tâ ki Allah benim canımı aralarından alıncaya kadar’”.[1315] Rivayet daha önceki eserlerde İbn Abbas’tan nakledilmemiş, ancak doğrudan İkrime’den[1316] rivayet edilmiştir.

Ashâbın zühd hayatına işaret eden rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: “Bir adam Resûlullah’a (s.a.v.) gelerek: “Ey Allah’ın Resulü! Ben et yediğimde kadınlara ilgim artıyor ve şehvetim beni etkiliyor. Bu yüzden et yemeyi kendime haram kıldım” deyince Allah (c.c.) şu ayeti indirdi: ‘İman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın.. Allah’ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin..’ (el-Mâide, 5/88) Bu hadis İkrime’den mürsel olarak da rivayet edilmiştir.[1317]

Eğlencelerle ilgili ise İbn Abbas ‘..faydasız sözleri satın alır.’(Lokman 31/6) ayetinin tefsiri bağlamında: “Şarkı söylemek ve (parayla) şarkıcı kadın tutmak (caiz değildir)” demiştir. Zayıf olan bu rivayet, ‘şarkı ücreti, şarkıcı tutmak, satmak ve şarkı dinlemenin helâl olmadığı’ [1318] konularında merfû olarak, farklı lafızlarla nakledilmiştir.

Süs ve gösterişi yasaklayan rivayete göre: “Allah Resûlü (s.a.v.): ‘Benden sonra Yahudilerin sinagoglarını, Hıristiyanların ise kiliselerini şereflendirdiği gibi sizlerin de câmilerinizi (süsleyip) şereflendirdiğinizi görüyorum” [1319] buyurmuştur. Diğer rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): “Kim Allah Teâlâ’nın (c.c.) zînetini (dünya süslerini) ve güzel elbiseleri Allah Teâlâ’ya (c.c.) tevâzu göstermek ve O’nun rızasını

[1314] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 206 (No. 599).
[1315] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 4/123 (No. 1293).
[1316] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/90 (No. 34426).
[1317] Tirmizî, "Tefsîrü’l-Kur'ân", 6 (No. 3054).
[1318] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 2/156 (No. 934).
[1319] İbn Mâce, “Mesâcid”, 2 (No. 740).

kazanmak için bir kenara bırakırsa, Allah'ın ona cennetin paha biçilmez nimetlerini ve en kıymetli yâkut tahtları hazırlaması hak olur".[1320]

İnsanların günahtan sakınmaktaki gevşekliklerini anlatan İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.): "Ben sizin önünüzden gidip Havuz'un başında sizi bekleyeceğim".[1321] buyurmuştur. Bu rivayetin senedinde meçhûl bir râvi varsa da, rivayetin Buhârî ve Müslim'de şâhidleri mevcuttur. Rivayetin başka bir tarikinde ifade "Ben sizi (kemerinizden) tutarak cehennemden koruyorum" [1322] şeklinde nakledilmiştir. Rivayetin daha geniş hâlinde ise: "Ben sizi ateşten uzaklaştırmak için kemerinizden tutuyorum; 'gelin ateşten uzak durun' diye. Ama siz beni zorla geçip ateşe atlıyorsunuz; tıpkı kelebekler ve çekirgelerin (ateşe atladığı) gibi. Yakında sizi bırakacağım ve (kevser) havuzunun başında sizi bekleyeceğim. Bana toplu halde veya tek tek geleceksiniz"[1323] buyurmuştur.

Bu rivayetin en geniş haliyle nakline göre ise Resûlullah (s.a.v.) yukarıdaki son rivayeti benzer lafızlarla söyledikten sonra şu ifadeleri eklemiştir: "..Ben sizi isimleriniz ve simalarınızla tanıyacağım. Tıpkı bir adamın develeri arasındaki yabancı bir deveyi tanıması gibi. Sizden bazıları sol tarafa götürülecekler. Ben ise Rabbinize dua ederek: 'Ey Rabbim! Kavmimi (affet), (Yani) Ey Rabbim ümmetimi (affet)!' diye yalvaracağım. Ancak bana denilecek ki: 'Ey Muhammed, sen onların senden sonra ne yaptığını bilmiyorsun. Onlar geriye doğru yürüdüler'. Kıyamet günü sizden birinin önünde meleyen bir koyunla geldiğini göreceğim. 'Ey Muhammed, ey Muhammed' diye seslenecek ve ben: 'Sana yardım edemem, (sana) tebliğ etmiştim' diyeceğim. Bir diğerinizin ise önünde böğüren bir deveyle geldiğini göreceğim. 'Ey Muhammed, ey Muhammed' diye seslenecek ve ben: 'Sana yardım edemem, (sana) tebliğ etmiştim' diyeceğim. Bir diğerinizin ise önünde kişneyen bir atla geldiğini göreceğim. 'Ey Muhammed, ey Muhammed' diye seslenecek ve ben: 'Sana yardım edemem, (sana) tebliğ etmiştim' diyeceğim. Bir diğerinizin önünde deri (kumaşlar) taşıyarak geldiğini

[1320] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ - Muhammed Abdülkadir Atâ, *et-Tevâżuʿ ve'l-ḫumûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409), 197 (No. 156).
[1321] Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṣ*, 2/1006 (No. 1128).
[1322] İbn Şeybe, *Müsnedü ʿÖmer b. el-Ḫaṭṭâb*, 82 (No. 23); 85.
[1323] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/309 (No. 31678); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed Nâsırüddîn Elbânî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1400), 2/346 (No. 744).

göreceğim, ‘Ey Muhammed, ey Muhammed’ diye seslenecek ve ben: ‘Sana yardım edemem, (sana) tebliğ etmiştim’ diyeceğim”.[1324]

Fakirliği öven rivayete göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Dünyada iken birisi zengin, diğeri fakir olan iki mümin cennetin kapısında karşılaştı. Bunlardan fakir olanı cennete konuldu. Zengin olan ise Allah’ın dilediği kadar bekletildi. Sonra zengin olan da cennete girdi. Fakir olan ona: ‘Kardeşim! Seni (cennete benimle birlikte girmekten) ne alıkoydu? Vallahi, seni beklerken senin için endişelendim.’ dedi. Zengin olan: ‘Kardeşim! Ben senden sonra öyle iğrenç ve çirkin bir yerde bekletildim ki (sorma.) Orada benden öyle bir ter aktı ki, ekşi meyve yemiş (yani susamış) bin deve oraya gelse ve o terden su içmiş olsa, hepsine yeterdi’[1325] dedi.

Bu bölümde İbn Abbas’ın (r.a.) mevâlîsinden nakledilen 17 rivayetin sıhhat analizi ve içeriklerine bakıldığında, rivayetlerden 6 tanesinin (%35,3) sahih, 4 tanesinin (%23,5) hasen (bunlardan biri hasen-sahih, biri hasen-garîb) ve 7 tanesinin (%41,2) zayıf olduğu görülmektedir. Sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 10 olup (%58,8), bu durum rivayetlerin yarıdan fazlasının kabul edilebilir isnadlara sahip olduğunu göstermektedir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, isnadda yer alan bazı râviler hakkındaki cerh değerlendirmelerinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Haneş/Ebû Ali er-Rahabî (ö. 131/748) metrûk; Leys b. Ebû Süleym (ö. 138/755) ve İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765) zayıf; Düveyd meçhûl; Cübâre b. Muğallis (ö. 241/855) ise metrûk ve vaz‘ ile itham edilmiştir. Zayıf rivayetlerin içerikleri incelendiğinde; ‘şarkı ve şarkıcılık’ meselesi, ‘Hz. Ali’nin çalışarak Peygamber’e yardım etmesi’, ‘zengin-fakir mümin kıssası’, ‘mescitlerin süslenmesi’, ‘dünyalık ziynetin terkine dair yüksek sevap ve mükâfat vurguları’ gibi daha çok ahlâkî öğüt, zühd, fazîlet ve tergîb-terhîb içerikli konular etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, zayıf rivayetlerin büyük ölçüde hüküm ifade eden fıkhî meselelerden ziyâde, ahlâkî anlatımlar çevresinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

[1324] İbn Şeybe, *Müsnedü ʿÖmer b. el-Ḫaṭṭâb*, 84; Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 1/314 (No. 204).
[1325] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/491 (No. 2770).

4.2.3.3 İlim

İbn Abbas'tan mevâlîsi aracılığıyla nakledilen ilimle ilgili rivayetlerden ilk kısmı bizzat İbn Abbas ile ilgilidir. Buna göre İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) başımı okşadı ve bana hikmet vermesi için (Allah'a) dua etti"[1326] demiştir. Benzer rivayete göre ise "..beni kucakladı ve 'Allah'ım, ona kitabı öğret' buyurdu"[1327] demiştir. Rivayetin bir diğer tarikinde ise ifade, "Allah'ım! Ona hikmeti ve kitabın te'vîlini öğret"[1328] şeklindedir. Tirmizî rivayeti yalnızca اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْحِكْمَةَ 'Allah'ım ona hikmeti öğret' kısmıyla nakletmiştir. İbn Ebû Âsım'da ise, ضَمَّنِي إِلَى صَدْرِه 'beni bağrına bastı' lafzı ile rivayet edilmiştir. Diğer bir tarikinde ise rivayet "Bana hikmeti vermesi için Allah'a iki defa dua etti" şeklinde yer almıştır.[1329] İsnadı zayıf olan bir rivayette ise, "Peygamber (s.a.v.) onu kucağına oturttu ve onun için hikmet dileğinde bulundu"[1330] denilmektedir. Yine zayıf isnadla nakledilen diğer tarikine göre Resûlullah (s.a.v.): "Allah'ım! İbn Abbas'a hikmet ver ve ona te'vili öğret"[1331] buyurmuştur.

Yukarıdaki 'ilim ve hikmet duaları' ile ilgili hadislerin bağlamına işaret eden bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) helâya girmiş ve orada içinde su bulunan bir kabın üzerinin örtüldüğünü görünce "Bunu kim yaptı?" diye sormuştur. İbn Abbas: 'Ben yaptım' deyince ise şöyle dua etmiştir: "Allah'ım, ona Kur'an'ın te'vilini nasip eyle".[1332]

Hadislerin nakli ile ilgili tavsiye içeren rivayete göre İbn Abbas: "İnsanlara her Cuma günü bir defa hadis naklet. Eğer bunu yapamazsan iki defa olsun. Eğer daha fazlasını yapmak istersen en fazla üç defa olsun. Sakın ola ki insanları Kur'an'dan bıktırma. İnsanları kendi aralarında bir konuda konuşurken bulursan, laflarını kesip onlara bir şey anlatma ki, onları usandırmayasın. Bunun yerine sessiz kal ve onları dinle. Senden konuşmanı istediklerinde ve onların seni (dinlemeyi) arzu ettikleri bir anda (hadis)

[1326] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/340 (No. 1840); 4/244 (No. 2422). Ebû Saîd, Süleyman b. Bilal, Hüseyin b. Abdullah, İkrime tarikinde: 'وَعَلِّمْهُ التَّأْوِيلَ' 've te'vili öğret' ilavesi vardır.
[1327] Buhârî, "İlim", 17 (No. 75); "Ashâbü'n-nebî", 25 (No. 3756) وَالحِكْمَةُ lafzı; "İ'tisâm", 1 (No. 7270).
[1328] İbn Mâce, "Sünnet", 11 (No. 166); Tirmizî, "Menâḳıb", 112 (No. 3824); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 1/285 (No. 375).
[1329] Tirmizî, "Menâḳıb", 112 (No. 3823).
[1330] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 1/286 (No. 379).
[1331] Ahmed b. Hanbel, Feżâ'ilü'ṣ-ṣaḥâbe, 2/964 (No. 1883); 2/976 (No. 1923) Yalnızca 'اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْحِكْمَةَ' 'Allah'ım ona hikmet öğret' lafzı.
[1332] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 1/288 (No. 382).

tahdîs et. Duada yapılan kâfiye tarzını ise terk et. Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.) ve ashâbını böyle yaparken, yani bu tür kafiye yapmaktan kaçınırken, gördüm".[1333]

Bilginin kaynak değerine işaret eden bir rivayete göre İbn Abbas: Hükmü (o görüşün sahibinden) işiterek al. (Eğer başkasından alırsan) bu, nişancı olmayan (kimsenin) atış yapması gibidir".[1334] Bu rivayette geçen 'hüküm' lafzı bazı kaynaklarda 'hikmet'[1335] olarak nakledilmiştir. Benzer rivayete göre ise İbn Abbas: "Eğer Ali'den (r.a.) bize bir hüküm ya da fetvâ ulaşır ve sözün ondan olduğu sabit olursa, biz başka bir görüşe yönelmezdik".[1336]

Kitleleri sözle etkilemekle ilgili rivayete göre Nebî (s.a.v.): "Şiirde (hikmetli) bir görüş vardır"[1337] buyurmuştur. İbn Ebû Şeybe'ye ait başka bir rivayette ise lafız حِكَمًا '..hikmetler vardır' şeklindedir.[1338] Peygamber'e gelerek süslü sözler ve beyân ile konuşan bir adama Resûlullah (s.a.v.): "Gerçekten, sözde büyü vardır ve şiirde hikmetler vardır".[1339] buyurmuştur. Rivayetin başka bir tarikinde ise konuşan kişinin 'Bir bedevî' olduğu nakledilerek, Resûlullah'ın (s.a.v.): "Muhakkak ki, sözde beyandan (dolayı) sihir vardır. Şiirde ise hüküm vardır" [1340] buyurduğu nakledilmiştir.

Hz. Peygamber'in şiire verdiği önemi gösteren rivayete göre Nebî (s.a.v.) Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın (ö. 8/630?) şiirinden bir bölümü veya iki beytini tasdîk etmiştir. Ümeyye: "Sağ ayağının altında, Zühal (Satürn) ve boğa. Diğer (ayağının altında) kartal ve pusuda bir aslan" deyince Peygamber (s.a.v.): "Doğru söyledi." buyurdu. Ümeyye: "..ve güneş doğar her gecenin sonunda. Dönüşür kırmızı renk gül kızıllığına" deyince Peygamber (s.a.v.) yine: "Doğru söyledi"[1341] buyurmuştur. İbn Abbas'ın

---

[1333] Buhârî, "Deavât", 19 (No. 6337).
[1334] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/234 (No. 25588).
[1335] Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kādîhân Müttakī el-Hindî, *Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-efʿâl*, thk. Bekrî Hayyânî - Saffet es-Sakkâ (Müessesetü'r-Risâle, 1401), 10/307.
[1336] İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 8).
[1337] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/271 (No. 26007).
[1338] Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-Edeb*, thk. Muhammed Rıza el-Kahveci (Lübnan: Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420), 337 (No. 355); Tirmizî, "Edeb", 69 (No. 2845).
[1339] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/394 (No:2792); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/245 (No. 2424). Bu rivayette Ebû Dâvûd'daki cümlenin başı ile sonu yer değiştirmiştir. Aynı kaynakta 4/278 (No. 2473) rivayette 'beyân' yerine 'kavl' lafzı geçer. 5/194 (No. 3068) rivayette ise 'يُثْنِي عَلَيْهِ' lafzı ile Peygamber'e 'övgüde bulundu' ifadesi vardır.
[1340] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/486 (No. 2761); Ebû Dâvûd, "Edeb", 94 (No. 5011).
[1341] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/272 (No. 26013); Dârîmî, "İsti'zân", 1110 (No. 2833) Rivayette "zühal زُحَلٌ" yerine "رَجُل" geçmektedir; İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-Edeb*, 342 (No. 361) Rivayette farklı bir beyit nakledilmektedir. Bu beyitte: "Üzerimize doğmaz; inat eder yavaşlıkta.İlla ki acı çekecek, kırbaçlanacak."(… تَأْبَى فَمَا تَطْلُعُ لَنَا فِي رِسْلِهَا إِلَّا مُعَذَّبَةً وَإِلَّا تُجْلَدُ) ; İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/255 (No. 579).

naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) ise şu şiiri okurdu: "Ve erzak vermediğin kimseler, sana haberlerle gelir".[1342] İbn Abbas ise şiir hakkında: "O, Kur'an arapçası hakkında kendisine bir şey sorulduğu zaman (açıklamak için) şiir okurdu".[1343]

Rüyanın bilgi değerine işaret eden rivayete göre ise Nebî (s.a.v.): "Sâlih rüya, nübüvvetin yetmiş cüzünden bir cüzdür".[1344] buyurmuştur.

Resûlullah'ın Kur'an dışında da ilâhî bilgilere mazhar olduğuna dair rivayete göre özetle: "Hz. Abbas esir düşüp Resûlullah'a getirilince o: 'Ey Abbas! Kendini, kardeşinin oğlu Akîl b. Ebû Talib'i, Nevfel b. Hâris'i ve Benî Hâris b. Fihr kabilesinden müttefikin Utbe b. Cahdem'i fidye ile kurtar' buyurmuştur. Abbas ise kendisinin Bedir'e gelmeden önce zaten Müslüman olduğunu, ancak baskı ile getirildiğini söyleyip fidye vermek istemeyince; Resûlullah (s.a.v.): 'Allah senin durumunu daha iyi bilir. Eğer iddian doğruysa, Allah seni bununla ödüllendirir. Ancak senin zahirî durumun bize karşıydı. Bu yüzden kendini fidye ile kurtar' demiştir. Bunun üzerine Abbas daha önce Resûlullah'ın kendisinden aldığı yirmi okka altını kastederek: 'Ey Allah'ın Resulü, bunu benim fidyem olarak say' deyince, Resûlullah (s.a.v.): 'Hayır, bu Allah'ın senden (alıp) bize verdiği bir şeydir' demiştir. Abbas: 'Benim başka malım yok ki' deyince Resûlullah (s.a.v.): 'Peki Mekke'den çıkarken Ümmü'l-Fazl'ın yanında bıraktığın ve yalnızca ikinizin bildiği mal nerede? Hani: 'Eğer bu seferimde başıma bir şey gelirse, şu kadarını Fazl'a, şu kadarını Kusem'e, şu kadarını Abdullah'a ver demiştin ya' buyurmuştur. Bunu duyan Abbas: 'Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, bunu benden ve ondan başka kimse bilemezdi. Şüphesiz biliyorum ki sen Allah'ın Resulüsün' demiştir".[1345]

Peygamber'in hadislerini öğrenme konusundaki gayretle ilgili rivayete göre özetle: "Peygamber'in (s.a.v.) vefatı sonrası onun hadislerini öğrenmeye çabalayan İbn Abbas'ı garipseyen ensardan bir adam, onunla hadis öğrenmeye gelmemiş, İbn Abbas ise hadisleri öğrenmeye çabalamıştır. İbn Abbas demiştir ki: Öyle ki, Peygamber'den (s.a.v.) hadis duyan bir adamın olduğunu öğrendiğimde, onu (hadis) rivayet

[1342] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/272 (No. 26010); İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-Edeb*, 343 (No. 362); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 209 (No. 614).
[1343] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/973 (No. 1916).
[1344] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/71 (No. 2894); 5/196 (No. 3071).
[1345] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/334 (No. 3310).

ederken/konuşurken bulurdum. Kapısının önünde rüzgâr yüzüme vurduğunda ridâmı örtü yapar, adam çıkana kadar beklerdim. Sonra o dışarı çıkınca bana: Resûlullah'ın amcaoğlu! Seni buraya getiren nedir? deyince ben: 'Resûlullah'tan (s.a.v.) bir hadis rivayet ettiğini duydum ve bunu senden işitmek istedim' derdim. O da: 'Bana haber verseydin de, ben sana gelsem olmaz mıydı?' derdi. Bense: 'Hayır, benim sana gelmem daha uygundur' derdim. O (önceden benim hadis peşinde koşmamı garipseyen) adam, daha sonra insanlar bana sorular sorarken benim yanımdan geçer ve bana derdi ki: 'Sen benden daha akıllıymışsın'".[1346]

İlim konusundaki ayetlerin tefsiri bağlamında İbn Abbas: *"Kulları içinden Allah'a karşı ancak âlim olanlar korku/derin saygı duyarlar"* (Fâtır 35/28)' ayeti hakkında şöyle demiştir: *"Kim Allah'tan korkarsa, o âlimdir".*[1347] Kehf 18/22. ayetindeki *"Onları (ashâb-ı kehfi) pek azı bilir"* ifadesi hakkında İbn Abbas: 'Ben o az kimselerden biriyim'[1348] demiştir.

Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarına başvurarak, bilgi edinmek hakkında İbn Abbas: "Sizler kendisine bir şey karışmamış olarak okumakta olduğunuz ve (ilâhî) kitapların Allah'a zaman itibarıyla en yakını olan Allah'ın kitabı (Kur'an) elinizdeyken, nasıl olur da Ehl-i Kitâb'a onların kitapları hakkında sorular sorarsınız?".[1349]

İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi aracılığıyla nakledilen ilim konulu 23 rivayetin sıhhat analizine göre rivayetlerin 9 tanesi (%39,1) sahih, 11 tanesi (%47,8) hasen ve 3 tanesi (%13) zayıf olarak değerlendirilmiştir. Sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 20 olup (%87), bu oran söz konusu rivayet grubunun önemli ölçüde sağlam bir rivayet geleneğine dayandığını ortaya koymaktadır. Zayıf rivayetlerin isnadında yer alan râviler incelendiğinde, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'nin (ö. 128/745) metrûk kabul edilmesi, Hüseyin b. Abdullah'ın zayıf görülmesi ve Şebîb b. Bişr el-Becelî hakkında 'münkerü'l-hadîs' değerlendirmesinin yapılması bu rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Bu zayıf rivayetler ise 'Hz. Peygamber'in İbn Abbas'ı kucağına alarak onun için hikmet duasında bulunması', 'helâya konulan su kabını örtmesi' ve 'İbn

[1346] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/976 (No. 1925); Dârimî,"'Alâmâtü'n-Nübüvve", 47 (No. 579).
[1347] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 32 (No. 339).
[1348] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/845 (No. 1557).
[1349] Buhârî, "Tevhid", 42 (No. 7522).

Abbas'a Kur'an te'vilinin öğretilmesi için yapılan dua' konularını içermektedir. Buna karşılık sahih ve hasen rivayetler; hikmet, ilim, te'vil, rüya, şiir ve sözün etkileyiciliği gibi konulara dair nakillerin sağlam bir temele dayandığını göstermektedir. Bu durum, İbn Abbas'ın ilmî kişiliğinin ve özellikle tefsir, hikmet ve eğitim anlayışının mevâlîsi aracılığıyla sonraki nesillere güçlü bir şekilde aktarıldığını ortaya koymaktadır.

4.2.3.4 Yiyecekler, içecekler, avlanma

Mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği helâl ve haram yiyeceklerle ilgili rivayetlerden birinde Resûlullah (s.a.v.) ilk defa Mekke Fethi sırasında peynir görüp, bunun ne olduğunu sormuş; "Bu, Acem diyârında yapılan bir yiyecektir.' cevabını alınca: 'Bıçakla kesin, Allah'ın adını anın ve yiyin'"[1350] buyurmuştur. Gündelik hayatta karşılaşılan yeni bir yiyeceğin hükmüne dair bu yaklaşım, deniz ürünlerinin ve gayrimüslimlerin avladığı canlıların tüketimi noktasında da geniş bir ruhsat çerçevesiyle devam etmiştir. Örneğin avcının inancının balığın helâlliğine etkisi ile ilgili İbn Abbas: "Balığı ye, onu kimin avladığı sana zarar vermez"[1351] demiştir. Hadisin bağlamını bab başlığındaki 'Mecûsî'nin yakaladığı balık hakkında' ifadesinden anlıyoruz. Su yüzüne çıkan ölü balık hakkında ise İbn Abbas: "Hz. Ebû Bekir'in şöyle dediğine şahitlik ederim: Suyun üzerinde yüzen (kıyıya vurmuş) balık helâldir"[1352] demiştir. Diğer avlarla ilgili ise İbn Abbas (r.a.): "Mızrakla (zıpkınla) vurulan hayvanı, eğer mızrak onu delip geçmediyse yeme" [1353] demiştir. Haram yememekle ilgili diğer bir rivayete göre, İbn Abbas şöyle demiştir: "Duvarı olmayan bir bahçeden, sahibinin izni olmadan meyve almazdı".[1354]

Hangi hayvanın av olduğu ile ilgili İbn Abbas: "Hayvanlardan (yakalamakta) aciz kaldığın (vahşi olan) her şey av hükmündedir"[1355] derken; avlanıp da öldürülmeden kaçan hayvanın helâl olup olmadığı konusunda soran bir köleye ise şöyle demiştir:

[1350] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/405 (No: 2807); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/503 (No. 2080).
[1351] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/241 (No. 19664).
[1352] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/248 (No. 19756).
[1353] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 4/245 (No. 19716); (No. 19717) benzer rivayet Ebû Bekir, Abdurrahim b. Süleyman, Eş'as, İkrime senediyle İbn Abbas'tan nakledilmiş.
[1354] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/296 (No. 20327).
[1355] Deberî, *Hadîsü İshak ed-Deberî an Abdürezzâk*, (No. 40).

“Eğer avı doğrudan öldürdüysen onu ye; eğer yaralayıp kaçırdıysan (ve daha sonra öldüyse) ondan yeme”.[1356]

Hayvanlara atış yapmakla ilgili İbn Abbas: “Resûlullah (s.a.v.): ‘Mücesseme’ (canlı hedef yapılan hayvandan) men etti”[1357] demiştir. Bu rivayetten hemen sonra gelen bölümün başlığının ‘kuş ve koyuna ölene kadar atış talimi’ olduğuna bakarak, aynı konunun peş peşe tekrarının olmayacağı düşüncesiyle, yukarıdaki rivayetin, ‘hedef yapılan hayvanın yenilmesi’ ile ilgili olduğu düşünülebilir. Öte yandan aynı bâbdaki rivayetlerden birisinde ‘ḫalsa’ (الْخَلْسَةَ)[1358] kelimesi geçmektedir ki, bu da yırtıcı hayvanın kapıp götürdüğü canlıdan arta kalan ettir. Bu durumda hadiste kastedilenin vurmak değil, yemek olduğu daha muhtemeldir. Bununla birlikte hayvanın savaş taliminde vurulmasını ifade eden rivayetler de vardır. İbn Abbas: “Bir gün, ensârdan bazı insanlar karşıma çıktılar ve bir güvercini hedef alarak atış yapıyorlardı. Ben de dedim ki: ‘Resûlullah (s.a.v.) ruhu olan (canlı hayvanın) hedef olarak kullanılmasını yasakladı’”. [1359] Farklı bir ayrıntının nakledildiği diğer rivayete göre ise: “Resûlullah’ın (s.a.v.) ‘ensârdan bir grubun yanına uğradığı’ ve ‘onların güvercini hedef alarak ok attıkları’[1360] belirtilmiştir.

“Resûlullah (s.a.v.) içinde ruh olan bir şeyin (atış taliminde) hedef yapılmasını yasakladı”.[1361] Benzer rivayete göre İbn Abbas: “Resûlullah (s.a.v.), *mücesseme*yi yasakladı” demiştir. Dârimî rivayetin sonunda ‘mücesseme’nin ‘*masbûra*’ (sıkıca bağlanmış) anlamına geldiğini[1362] belirtmiştir. Diğer bir rivayette ise o Resûlullah’ın ‘celâle/cellâle (pislik yiyen) koyunun sütünü içmeyi, mücessemeyi ve kırbanın ağzından su içmeyi yasakladığını’[1363] rivayet etmiştir. Rivayet, yalnızca ‘cellâle sütünü içmeyi yasakladı.’[1364] şeklinde de nakledilmiştir. Rivayetin diğer bir naklinde ise ifade: “..tulumun ağzından su içmeyi, dışkı yiyen hayvana binmeyi ‘رُكوبِ الجَلاّلَة’

[1356] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/242 (No. 19681,19682).
[1357] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/257 (No. 19856).
[1358] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi’l-ehâdîsi ve’l-âsâr, 4/257 (No. 19857).
[1359] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/258 (No. 19861); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/357 (No. 1863); Deberî, *Hadîsü İshak ed-Deberî an Abdürezzâk*, (No. 12); Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 11/60 (No. 4756); Tirmizî, "Eṭ‘ime", 1 (No. 1475).
[1360] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/436 (No. 2705); 5/281 (No. 3216); İbn Mâce, “Ẕebâiḥ”, 10 (No. 3187).
[1361] Tirmizî, "Eṭ‘ime", 1 (No. 1475).
[1362] Dârîmî, "Edâhî", 602 (No. 1996).
[1363] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/447 (No. 1989); 4/57 (2161); Dârîmî, "Sayd", 617 (No. 2022) لَبَنِ الْجَلاّلَةِ.; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416, 5/108 (No. 2949) Abdüssamed, Hişam, Katâde, İkrime tariki; Tirmizî, "Eṭ‘ime", 23 (No. 1825).
[1364] Ebû Dâvûd, "Eṭ‘ime", 24 (No. 3786).

ve canlı bir hayvanı hedef yapmayı yasakladı”[1365] şeklinde aktarılmıştır. Benzer rivayetin sonunda ise tulumun ağzından su içmenin neden yasaklandığı ile ilgili bir sebebe değinilerek bir adamın “..bu yasaktan sonra geceleyin kalkıp su içmeye gittiği ve ağzından su içtiği bu tulumdan bir yılan çıktığı” [1366] nakledilmiştir.

Avlanacak hayvanlarla ilgili “İbn Abbas yılanları öldürür ve öldürülmesini emrederdi. O (İbn Abbas) şöyle diyordu: “Maymunların İsrâiloğulları’ndan türemesi gibi, yılanlar da cinlerden türemiştir”.[1367] Benzer rivayette ise sadece: “O yılanları öldürüyordu”[1368] kısmı nakledilmiştir.

Bu ayrıntının verilmediği diğer rivayetlerde ise “Resûlullah (s.a.v.) su kabının ağzından (doğrudan) içmeyi yasakladı”.[1369] Fakat bu rivayete muhalif olarak yine İbn Abbas’tan mevkuf olarak “O, su kabının ağzından içilmesinde bir sakınca görmüyordu”[1370] şeklinde de nakledilmiştir. Benzer konudaki rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) ‘su kabının içine nefes alıp vermeyi’ [1371] ve ‘nefes verilmesini ve üflenmesini’[1372] yasaklamıştır. Bu rivayeti bir gözlem olarak aktaran diğer rivayete göre “Resûlullah (s.a.v.) yiyeceğe veya içeceğe üflemezdi ve kabın içine doğru soluk alıp vermezdi”.[1373]

İçecekler için kullanılan kaplarla ilgili İbn Abbas (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.v.): “Hantem, dübbâ, ve müzeffet içinde (bir şey) içmekten kaçının, fakat su kaplarında için”[1374] buyurduğunu nakletmiştir. “*Dübbâ* ‘içine üzüm salkımı konularak, toprak altına gömülüp içki yapılan (kurutulmuş) kabak’tır. *Hantem* ‘içki taşınan şarap küpleridir’. *Müzeffet* ise içkinin bozulmasını önleyen ‘reçinelerle kaplanmış

[1365] Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 15 (No. 3719).
[1366] İbn Mâce, “Eşribe”, 20 (No. 3419).
[1367] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi’l-ehâdîsi ve’l-âsâr, 4/261 (No. 19908); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/304 (No. 3254); 5/305 (3255) الْحَيَّاتُ مَسْخُ الْجِنّ lafzı.
[1368] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/261 (No. 19909).
[1369] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/102 (No. 24128); Dârimî, "Sayd", 686 (No. 2141); Buhârî, “Eşribe”, 24 (No. 5629); Esrem, *Nâsiḫu’l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 231; İbn Mâce, “Eşribe”, 21 (No. 3421).
[1370] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/103 (No. 24131); İbn Mâce, “Eşribe”, 25 (No. 3429) يُنْفَخَ فِي الْإِنَاءِ ; (No. 3430) يَنْفُخُ فِي الشَّرَابِ.
[1371] İbn Mâce, “Eşribe”, 23 (No. 3428).
[1372] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/106 (No. 24168); 5/107 (No. 24180); Dârimî, "Sayd", 694 (No. 2158); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/390 (No. 1907) Süfyan, Abdülkerim, İkrime tarikiyle.; Tirmizî, “Eşribe”, 15 (No. 1888).
[1373] İbn Mâce, “Eṭ‘ime”, 19 (No. 3288); Esrem, *Nâsiḫu’l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*, 233.
[1374] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/490 (No. 2768); 5/240 (No. 3142-3143).

kaplar'dır".[1375] Rivayetin diğer tarikinde, bu kaplardan içmeyi yasaklayan ifadelerin tekrarı sonrası "Ancak ağızları sıkıca bağlanmış olan kaplardan için". [1376] buyurulmuştur.

Nebîz ve bazı geleneksel içeceklerle ilgili "Nebî (s.a.v.) su dağıtım yerine gelerek, su isteyince Abbas (r.a.): 'Evlerde yaptığımız içeceklerden sana vermeyelim mi?' diye sormuş, o içeceği tadınca kaşlarını çatarak: 'Bana su getirin' demiştir. Getirilen suyu içtiği içeceğe eklemiş ve: 'İki veya üç kez daha su ekleyin; eğer bu tür bir içecekle karşılaşırsanız, bunu böyle yapın' demiştir".[1377] Benzer konudaki diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas: 'Resûlullah (s.a.v.) Abdülkays heyetine müzze (fermente içecek) içmeyi yasakladı. Bu yüzden yaş hurmanın da aynı şekilde olmasından korkuyorum".[1378] demiştir. İbn Abbas'ın yasaklanmasından korktuğu şey muhtemelen yaş hurmanın bizzat kendisi değil, yaş hurmadan yapılan *'nebîz'*dir. Anlaşılan o ki İbn Abbas, Resûlullah'ın (s.a.v.) *müzze* adı verilen ve genellikle hurma, üzüm veya başka meyvelerin karıştırılıp, mayalanmasıyla elde edilen alkollü içeceğin yasaklanması sebebiyle, hurma nebîzinin de yasaklanmış olabileceğini düşünmektedir. Bu görüşü destekleyen bir diğer rivayete göre İbn Abbas: "Küpte bekletilen nebîz haramdır".[1379] demiştir. Ancak bu rivayetin senedinde râvi isimleri eksik verilmiştir. Bununla birlikte benzer rivayette İkrime'ye bu kurşun ve nebîzden hangisinin daha pis olduğu sorulunca '(nebîz) kurşundan daha pis ve şerli'[1380] demiştir. Bu ikinci rivayetin senedi ise sahihtir. Bir diğer içecek olan fadîh/فضيخ hakkındaki rivayete göre İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) fadîh mescidinin yanında fadîh içmiştir"[1381] demiştir. Bu rivayet son derece zayıftır. Fadîh[1382] Medîneliler'in kullandığı kendiliğinden fermente olan bir içki türüdür.

Meyvelerin karıştırılması konusundaki rivayete göre "İbn Abbas, olgunlaşmamış hurmayı yemekten hoşlanmazdı. Olgunlaşmamış hurma ile olgun hurmanın

[1375] Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/207.
[1376] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/100 (No. 4816).
[1377] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/78 (No. 23866).
[1378] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/36 (No. 2830); 5/212 (No. 3095).
[1379] Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Merrûzî, Kitâbü'l-Veraʿ, thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1418), 171 (No. 518).
[1380] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/88 (No. 23964).
[1381] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/96 (No. 24053).
[1382] Medineliler'in kullandığı *fadîh*, genellikle hurmanın koruk (büsr) veya olgunlaşmaya başlamışı ile (zehv) kurusu (temr) yahut hurma ile üzüm karıştırılarak yapılırdı. bkz.Mustafa Baktır, "İçki", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 21/458-462.

karıştırılmasını da hoş karşılamazdı. Ancak hurma ile kuru üzümün karıştırılmasında bir sakınca görmezdi. Hatta şöyle diyordu: 'İki helâl şey bir araya gelir ve ayrılır".[1383]

Yiyeceğe düşen pis hayvanlarla ilgili İkrime: "Katı yağa düşen bir fare hakkında İbn Abbas: "Fareyi ve çevresini atmayı, geri kalan kısmını ise yemeği emretti"[1384] demiştir.

Yenilmesi şüpheli görülen yiyeceklerle ilgili ise İbn Abbas: "Hz. Ömer (r.a.) çekirge yerdi" [1385] demiştir. Dalağın yenilip-yenilmeyeceği sorulunca 'yenilir' diyen İbn Abbas'a: 'Ama içinde kan var' diye karşılık verilince ise: 'Allah (c.c.) 'Yahut akıtılmış kan' (el-En'âm 6/145) buyurmuştur. Yani (haram olan) 'dökülen kan, akıtılan kandır'[1386] demiştir.

Haram olan içecekleri içenlerin durumu ile ilgili İbn Abbas'ın naklettiğine göre: Resûlullah'a (s.a.v.): İçki haram olmadan önce içki içip vefat eden Müslümanların durumu sorulunca: 'İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara..daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur' (el-Mâide 5/93)"[1387] ayeti inmiştir.

Resûlullah'a gelerek, güvenlik gerekçesiyle sık sık gelemeyeceklerini belirten Abdülkays heyeti "Bize (öyle) bir emir ver ki, onu yaptığımızda cennete girelim ve arkamızdan gelenlere de onu anlatalım' deyince Resûlullah (s.a.v.) onlara dört şey emretmiş ve onları dört şeyden men etmiştir: Rivayetin başında tevhid inancı ile birlikte ibadet, oruç, hac ve ganimetlerden beşte birini vermelerini' emreden Resûlullah (s.a.v.): 'Hantem, dübbâ, nakîr ve müzeffet kaplarından içmekten' ise uzak durmalarını söylemiştir. Hangi kaplardan içebileceklerini soran heyete Resûlullah (s.a.v.): 'Ağızları kapatılmış deri kaplardan için.'"[1388] buyurmuştur.

Yiyeceklerle ilgili ayetlerle ilgili: 'Şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar' (el-En'âm, 6/121) ayeti hakkında İbn Abbas: "Onlar

[1383] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/93 (No. 24021).
[1384] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/129 (No. 24407).
[1385] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/144 (No. 24568).
[1386] İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 6).
[1387] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/507 (No. 2088); 4/264 (No. 2452); 4/494 (No. 2774); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 6 (No. 3052).
[1388] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/386 (No. 3406).

(müşrikler) şöyle diyorlardı: 'Üzerine Allah'ın adı anılmış olan şeyleri yemeyin; ancak Allah'ın adı anılmayanları yiyin'. Bunun üzerine Allah (c.c.) şu ayeti indirdi: *"Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.."* (el-En'âm 6/121)".[1389] Benzer bir rivayette farklı bir yöne dikkat çeken İbn Abbas (r.a.): 'Allah'ın adı anılandan yiyin'(el-En'âm 6/118) *'..anılmayandan yemeyin..'*(el-En'âm 6/121) ayetleri, '..Ehl-i kitabın yiyecekleri size helâldir..' (el-Mâide 5/5) ayetiyle istisnâ yoluyla nesh edilmiştir'[1390] demiştir.

İbn Abbas, diğer bir tefsirinde *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin"* (en-Nisâ 4/29) ayeti inince, insanlar başkalarının evlerinde yemek yemekten çekinir hâle geldiler. Bu hüküm *"Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde...ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur"*. (en-Nûr 24/61) ayeti ile neshedildi diyen İbn Abbas: 'Zengin bir adam, ailesinden birini yemeğe davet ederdi, ancak davet edilen kişi şöyle diyordu: 'Bundan yemekte zorlanıyorum' (haram olmasından korkuyorum); '(Belki de) bu yemeği benden daha fakir birisi hak ediyordur'. Böylece, 'üzerine Allah'ın adı anılan yiyecekleri yemeniz..' ve 'Ehl-i Kitâb'ın yemeği..' (ayetleri ile) bunlar helâl kılındı".[1391]

İbn Abbas misafire ikramda riyâ ile ilgili olarak: "Şüphesiz Peygamber (s.a.v.) karşılıklı övünme ve yarışma maksadıyla verilen yemeğin yenilmesini yasaklamıştır"[1392] demiştir. Ebû Dâvûd bu rivayetlerin birçoğunda (senedde) İbn Abbas'ın isminin geçmediğini belirtmiştir.[1393]

Bu bölümde ele aldığımız 43 rivayetin sıhhat incelemesine bakacak olursak, 18 adet (%41,9) sahih, 18 adet (%41,9) hasen (bunların 2'si hasen-sahih derecesindedir) ve 7 adet (%16,3) zayıf rivayet tespit edilmiştir. Hasen ve sahih olan toplam 36 rivayet (%83,7) oranı ile incelenen konunun büyük çoğunlukla sağlam bir isnad zemini üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Böylece, rivayetlerin büyük kısmının güvenilir kabul edilmesi, hem dönemin fıkhî uygulamalarının hem de gündelik hayat

[1389] İbn Mâce, "Ẕebâiḥ", 4 (No. 3173); Ebû Dâvûd, "Eḍâḥî", 13 (No. 2828).
[1390] Ebû Dâvûd, "Eḍâḥî", 13 (No. 2817).
[1391] Ebû Dâvûd, "Eṭ'ime", 6 (No. 3753).
[1392] Ebû Dâvûd, "Et'ime", 7 (No. 3754).
[1393] Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 40 (No. 3163).

pratiklerinin sağlam bir hadis temeline dayandığını ortaya koymaktadır. İstatistikî olarak azınlıkta kalan zayıf rivayetlerin isnad zincirinde; Câbir el-Cu'fî, Eş'as b. Sivâr, Zem'a b. Sâlih, Hüseyin b. Abdullah, İbrâhim b. Hakem, Abdullah b. 'Isme ve Ebû Sabbâh gibi metrûk veya zayıf kabul edilen râviler yer almaktadır. Bu zayıf nakillerin tematik içeriğini; Medine'ye has bir içki türü olan 'fadîh' tüketimi, mızrakla avlanmada mızrağın hayvanı delip geçmemesi durumu, su kaplarının ağzından içmenin tehlikesine dair anlatılan yılan detayı, bazı özel kapların yasaklanması, suyun üç nefeste içilmesinin sağlık boyutu ve helâl gıdaların hesabının sorulmayacağına dair müjdeler oluşturmaktadır. Buna karşın; beslenme disiplini, canlılara eziyetin yasaklanması ve genel hijyen kuralları gibi ana meselelerin büyük oranda güvenilir nakillerle aktarıldığı görülmektedir.

4.2.3.5 Libâs

İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen libâs konulu hadislerin içerik ve sıhhat değerlendirmesine bakacak olursak, İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) ipek giymeyi yasakladı" demiştir. Râvi İkrime es-Süddî'nin (ö. 127/745): 'Pamuklu da (yasak) mı?' diye sorduğunu sanıyorum, İbn Abbas ise: "Hayır onda bir beis yoktur. Sadece tam anlamıyla (saf) ipek olanı yasakladı"[1394] demiştir. Bir başka rivayette ise "Resûlullah (s.a.v.) saf ipek kumaştan yapılmış elbise giymeyi yasakladı" diyen İbn Abbas: 'Ama elbisenin dokuma veya desenli kısımlarında ipek karışımında bir sakınca görmüyoruz'[1395] diyerek kendi görüşünü de aktarmıştır. Bu rivayette yasağın muhatabı açıkça belirtilmese de, bağlamdan hareketle bunun erkeklere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yine İkrime, İbn Abbas: "Elbisede ipek parça olmasında bir sakınca görmezdi"[1396] demiştir.

Erkeklerin altın takı takması hususunda ise "Resûlullah (s.a.v.) bir adamın elinde altın bir yüzük görmüş ve onu çıkarıp yere attıktan sonra: Sizden biriniz, eline ateşten bir kor (köz) alıp koyuyor gibi bir şey yapıyor!" buyurmuştur. Resûlullah (s.a.v.) oradan ayrılınca, adama: 'Yüzüğünü al, onu başka bir şekilde değerlendir' denilince ise adam:

[1394] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 324 (No. 2218); 342 (No. 2358). (Husayf, İkrime, İbn Abbas tarikiyle benzer rivayet)
[1395] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/371 (No. 1879); Ebû Dâvûd, "Libâs", 12 (No. 4055).
[1396] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/155 (No. 24683).

‘Hayır, Resûlullah (s.a.v.) onu attıktan sonra, vallahi onu asla geri almayacağım!’ diye karşılık vermiştir.[1397] Rivayet bu lafızla yalnızca bu tarikten nakledilmiş, ancak farklı lafızlarla başka kaynaklarda yer almıştır.

Elbisede kumaş kalınlığı ile ilgili “İbn Abbas, şeffaf olup vücudu belli ettiği için**,** *Kıbtıyye* denen (ince keten kumaş) elbise giyilmesini hoş görmemiştir”.[1398] Ancak “İbn Abbas’ın ince bir (‘abâsı) cübbesi vardı”[1399] şeklindeki rivayetten anlaşıldığına göre, burada başka kıyafetlerin üzerine giyilen ince kumaşlar değil, tek başına giyilen ince kumaşlar kastedilmektedir. Setr-i avret şartının yerine gelmesi için asgarî şartlar bağlamında ise İbn Abbas: “Tek (parça kumaştan oluşan) bir elbise içinde namaz kılmakta bir sakınca yoktur”[1400] demiştir. Benzer rivayetlerde kumaşın “uçlarının birbirine tutturulması/bağlanması”[1401] gibi durumlardan söz edilmektedir. Bundan anlaşıldığı kadarıyla dönemin şartları gereği bazı insanlar, yalnızca üzerlerini kumaşla sararak namaz kılmaktadır. Bu konudaki diğer rivayete göre ise İbn Abbas: “Bir kişi elbisesine bürünerek, tek parça kumaşla namaz kılabilir” derken, İbn Ömer ise şöyle dedi: “Bu şekilde örtünmesi, kollarından birini dışarı çıkarması şartıyla ona (yani namazına) zarar vermez”[1402] yorumunu yapmıştır. Ancak bu kumaşın kalınlığı da önemlidir. Zira İbn Abbas: “Eğer elbise (kalın) sık dokunmuş kumaştansa, tek bir gömlekle namaz kılmakta bir sakınca yoktur” [1403] demiştir. Buraya kadarki rivayetlerde yorumlar İbn Abbas’a aitken diğer bir rivayete göre ise İbn Abbas: “Peygamber (s.a.v.) tek bir elbiseyle namaz kıldı. Elbisenin fazlalık kısmıyla (kendisini) yerin sıcaklığından ve soğukluğundan koruyordu”[1404] demiştir.

Kişisel bakımla ilgili bir rivayete göre ise İbn Abbas: “Saçlarını tarayan kadın için üç tarama yeterlidir” [1405] demiştir. İsnadı zayıf olan bu rivayet, sahih senedle

[1397] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 11/391 (No. 5228).
[1398] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/164 (No. 24794).
[1399] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/157 (No. 24714).
[1400] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/277 (No. 3183).
[1401] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/277 (No. 3181).
[1402] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/278 (No. 3189).
[1403] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/38 (No. 6191); 2/39 (No. 6208). Vekî‘, Ebân b. Sam‘a, İkrime tarikiyle gelen tarikinde ise ‘kamîs’ yerine ‘cübbe’ lafzı geçmektedir. (الْجُبَّةِ الْوَاحِدَةِ)
[1404] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/241 (No. 2770); 1/275 (No. 3162). (Şerîk, Hüseyin b. Abdullah, İkrime tarikiyle aynı rivayet ; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/485 (No. 2760); ‘بَرْدَ الْأَرْضِ وَحَرَّهَا’ ; 5/101 (No. 2938); 5/347 (No. 3327).
[1405] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/73 (No. 797).

Resûlullah'ın (s.a.v.) "sıkça taranma ve süslenmeyi yasakladığı"[1406] şeklinde de nakledilmiştir.

Bu başlık altında incelediğimiz toplam 11 rivayetten 6 tanesi sahih (%54,5), 1 rivayet hasen (%9,1) ve 4 rivayet zayıf (%36,4) olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 7 adet (%63,6) olup, rivayetlerin büyük kısmı güvenilir kabul edilmektedir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, bunun isnadda yer alan bazı râvilerden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Eş'as (ö. 136/753), Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757) ve Zem'a b. Sâlih gibi râviler hakkında yapılan 'zayıf' değerlendirmeleri rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında bazı rivayetlerin yalnızca tek tarikten nakledilmesi de dikkat çekmekte, ancak benzer içeriklerin başka rivayetlerle 'sıkça taranma rivayeti gibi' desteklenmesi bu zayıflığı kısmen gidermektedir. Zayıf rivayetlerin muhtevası ise saçın taranması ve süslenmenin sınırlandırılması, tek elbiseyle namaz kılma uygulaması ve ince/şeffaf elbise giyiminin uygun görülmemesi gibi konular etrafında toplanmaktadır. Buna karşılık ipek kullanımı, altın yüzük yasağı, tek elbiseyle namazın şartları ve elbisede ipek karışımı bulunmasının hükmü gibi temel meselelerin büyük ölçüde güvenilir rivayetlerle nakledildiği görülmektedir.

4.2.3.6 Tedaviler

Tedavilerle ilgili rivayetler çoğunlukla Abbâd b. Mansûr'a (ö. 152/769) dayanmaktadır ki o, tedlîs ve ihtilât (karıştırma) ile tenkit edilmiştir. Bu rivayetlere göre kendisini hacamat eden Ebû Taybe'ye Resûlullah (s.a.v.) yemeği göndermiş, sonra da hacamat yaptırıp, ona ücretini vermiştir".[1407] Benzer rivayette kişi adı geçmeden aynı konu anlatılmış, sonunda ise 'Eğer bu haram olsaydı, ona ödeme yapmazdı'[1408] yorumu nakledilmiştir.

Konuyla ilgili diğer rivayetlerde ayrıntı verilmeden doğrudan 'Resûlullah'ın hacamat yaptırdığı ve ücret ödediği,'[1409] başka bir rivayette ise 'ücret miktarı' nakledilmiştir. Buna göre İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) hacamat yaptırdı ve yapan kişiye bir dinar

[1406] Tirmizî, "Tereccül", 1 (No. 4159).
[1407] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/387 (No: 2787).
[1408] Buhârî, "Büyû' ", 39 (No. 2103); "İcâre", 18 (No. 2279). وَلَوْ عَلِمَ كَرَاهِيَةً لَمْ يُعْطِهِ lafzı.
[1409] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/321 (No. 3286).

verdi"[1410] derken, diğer rivayette: "Resûlullah (s.a.v.) hacamat yaptırdı ve (yapan kişiye) ücretini verdi. Eğer haram olsaydı, ona ücretini vermezdi"[1411] demiştir. Ebû Dâvûd hadisinin sonunda 'ولو علِمَه خبيثاً لم يُعطِه' 'Eğer kötü bir şey olduğunu düşünseydi, onun ücretini vermezdi' ifadesi geçmektedir. Rivayetlerdeki bazı lafız farklılıkları var gibi görünse de, her bir hadis yapılan iş ile ilgili farklı bir boyutu haber vermektedir. Örneğin konuyla ilgili diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) hacamat yaptırdı. Hacamatçı (köle) ona vergisinin ağırlığından şikâyet etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onun efendilerine haber göndererek vergisini hafifletmelerini istedi". [1412] Buradan anlaşılan ise, efendinin kölesinin kazancından kesinti yaptığıdır.

Hacamat için müsait olan özel günlerin olduğunu belirten rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Hacamat (kan aldırma) için en iyi günler on yedinci, on dokuzuncu ve yirmi birinci günlerdir" [1413] buyurmuştur. İkrime'nin nakletmediği ve Mücâhid'in İbn Abbas'tan naklettiği aynı rivayetin sonunda '…Kanınız artıp da sizi öldürmesin"[1414] ifadesi geçmektedir. Bu rivayetleri nakleden Abbâd b. Mansûr, tedlîs ve ihtilât yanında özellikle İkrime'den semâının sabit olmaması sebebiyle de eleştirilmiştir.

Peygamber (s.a.v.) döneminin farklı tedavi yöntemlerinden bahseden rivayete göre Nebî (s.a.v.) buyurdu ki: "En hayırlı tedâvi yollarınız '*sa'ût* (burundan ilaçla sinüs açma), *ledûd* (ağızdan ilaçla tedavi), [1415] ḥacâmat (kupa ile kan alma) ve *meşy* (müshil ile bağırsak açma)'dır". Resûlullah (s.a.v.) ne zaman hastalansa sahâbe ona 'ledûd' uygulardı. Tedavi bitince derdi ki: 'Onlara (diğer hastalara da) uygulayın. Bunun üzerine herkese ilaç verilirdi. Abbas hariç'.[1416] Benzer rivayette bu tedavi yollarını saydıktan sonra Resûlullah (s.a.v.): 'En iyi sürmenin *iṣmid* olduğunu ve onun (gözdeki) görüntüyü parlatıp ve saç çıkarttığını"[1417] söylemiştir. Sürmeyi tavsiye eden diğer bir rivayete göre ise aynı tavsiyeler tekrarlandıktan sonra, 'saç çıkartır' yerine 'kirpikleri besler" buyurulmaktadır. Yine bu rivayette Resûlullah'ın (s.a.v.) bir sürme

[1410] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-aḫlâḳ*, thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 121 (No. 402).
[1411] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/320 (No. 3284); Ebû Dâvûd, "Büyû' " 39, (No. 3423).
[1412] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/98 (No. 4813).
[1413] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/340 (No. 3316); Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/388 (No. 2788); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 200 (No. 574). Rivayetin sonunda meleğin 'عَلَيْكَ بِالْحِجَامَةِ' sözü vardır.
[1414] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/177 (No. 4917).
[1415] Veli Atmaca, "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* IX/1 (2011), 82.
[1416] Tirmizî, "Tıbb", 9 (No. 2047).
[1417] Tirmizî, "Tıbb", 9 (No. 2048).

kutusu olduğu ve her gece sağ gözüne üç, sol gözüne de üç defa sürme çektiği[1418] belirtilmektedir.

Hacamatı ve hacamatçıyı öven rivayetlere göre Resûlullah (s.a.v.): "İsrâ gecesi yolculuğunda, uğradığım melek topluluklarından her bir melek bana: 'Ey Muhammed! Hacamat yapmayı ihmal etme!' dedi" [1419] buyurmuştur. Diğer rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Hacamatçı ne güzel bir kuldur. (Kirli) kanı dışarı atar, beli rahatlatır ve gözü berraklaştırır"[1420] buyurmuştur. Ayrıca İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) başındaki migren ağrısı nedeniyle ihramlı iken başından hacamat yaptırdı"[1421] demiştir.

Hastalıkların bulaşması ile ilgili dönemin inanışlarını açıklayan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Uğursuzluk yoktur, Safer de (uğursuz) değildir"[1422] buyurmuştur. Safer ayı ile ilgili uğursuzluğun temelleri hakkında Câhiliye Araplarının "*saferin* karnın içinde bulunan kurtlar veya böcekler olduğu ve açlık anında karnın içinde hareket eden bu canlının (dabbe) bazen sahibini öldürebileceğini düşündükleri"[1423] gibi birtakım bâtıl inançları mevcuttur. Bu rivayetin hastalıkların bulaşması ile ilgili olduğunu belirten rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Bulaşıcı hastalık yoktur, Safer ayının uğursuzluğu yoktur, ve baykuşun kötüye işâret etmesi yoktur"[1424] buyurmuştur. Yine diğer bir merfû hadise göre "Uğursuzluk yoktur, baykuş uğursuzluğu yoktur, ve safer (ayının uğursuzluğu) yoktur"[1425] buyurmuştur.

Bu konuda Ebû Hüreyre'den 'Hasta olan bir kimse, sağlıklı olan birine yaklaşmasın' hadisini işiten Ebû Üsâme: 'Ey Ebû Hüreyre! Sen bize bulaşıcı hastalık yoktur' diye hadis rivayet etmemiş miydin? diye sorunca: Ebû Hüreyre Habeşçe bir şeyler mırıldanmıştır. Ebû Seleme: 'Onun bundan önce başka bir hadis unuttuğunu görmedim' demektedir.[1426] Hastalığın bulaşıp-bulaşmayacağı ile ilgili diğer bir hadiste

[1418] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/401 (No. 2803); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 199 (No. 573); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/38 (No. 23490) "Gözlerine üçer defa sürdüğü sürmesi vardı"; 5/239 (No. 25636); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/342 (No. 3318); 5/343 (No. 3320).
[1419] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/59 (No. 23683); İbn Mâce, "Ṭıbb", 20 (No. 3477).
[1420] İbn Mâce, "Ṭıbb", 20 (No. 3478).
[1421] Buhârî, "Tıbb", 15 (No. 5700-5701).
[1422] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/310 (No. 26394).
[1423] Müslim, 4/1743. (Bu yorumu muhakkik Fuâd Abdülbâkî rivayetin dipnotunda kaydetmiştir.)
[1424] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/122 (No. 280).
[1425] İbn Mâce, "Ṭıbb", 43 (No. 3539).
[1426] Buhârî, "Tıbb", 52 (No. 5771).

ise bulaşmak ile ilgili neyin kastedildiği açıklanmaktadır. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): "Bulaşıcı hastalık (kendi başına zarar vermez), ve uğursuzluk yoktur. Ne safer ne de hâm* uğursuzdur". Râvilerden Simâk '*safer*in insanın karnında bulunan bir yaratık olduğunu' belirtmiştir. Bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü! Develer arasında yüz devede bir tanesi uyuz olur da, diğerlerine bulaştırır" dedi. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi: 'Peki, ilk deveye kim bulaştırdı?'[1427] buyurmuştur.

(İbn Abbas) ateşli hastalığa yakalandığında, elbisesini ıslatır, sonra (tekrar) giyer ve şöyle derdi: "Bu sıcaklık Cehennem'in hararetindendir, onu su ile serinletin."[1428] Rivayet benzer anlamda merfû olarak Esmâ bint Ebû Bekir, İbn Ömer, Hz. Âişe'den de sika râviler vâsıtasıyla nakledilmiştir. Buhârî'de ise 'İbn Abbas'tan yine merfû olarak nakledilmiştir'.[1429]

Bu bölümde ele aldığımız tıp ve tedavilere dair 20 rivayetin 10 tanesi zayıf (%50), 7 tanesi hasen (%35) ve 3 tanesi sahih (%15) olarak tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 10 olup (%50), rivayetlerin yarısının kabul edilebilir isnadlarla nakledildiği görülmektedir. Bu istatistiksel dağılım, önceki bölümlere kıyasla zayıf rivayetlerin oranının dikkat çekici düzeyde olduğunu göstermektedir. Zayıf rivayetlerin temel konuları; hacamatın ayın belirli günlerinde yapılması, İsrâ gecesinde meleklerin hacamat tavsiyesi, ismid sürmesi kullanımı ve ateşli hastalıkların su ile serinletilmesi gibi uygulamaya dair ayrıntılarda yoğunlaşmaktadır. Bu zayıflığın merkezinde yer alan en dikkat çekici isim Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769) olup, özellikle İkrime'den yaptığı rivayetlerde semâının sabit olmaması sebebiyle eleştirilmiştir. Ayrıca isnadlarda yer alan Leys b. Ebû Süleym'in (ö. 138/755) hafıza zayıflığı ve Yezîd b. Ebû Ziyâd'ın zayıf kabul edilmesi gibi cerh değerlendirmeleri de rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Özellikle ateşli hastalıkların su ile serinletilmesine dair rivayette olduğu gibi, isnadı zayıf bazı rivayetlerin sahih şâhidlerle desteklenmesi, metin güvenilirliğini güçlendirmiştir.

* Câhiliye Arapları üzerine binmedikleri 'On nesli dölleyen erkek deveye hâm adını vererek serbest bırakırlar, bütün sulardan ve meralardan yararlanmasına müsaade ederlerdi.' bkz."Kur'an Yolu", el-Mâide 5/103.

[1427] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/264 (No. 2425); 5/159 (No. 3031). Bu rivayette uyuz deve yerine 'uyuz koyun' الشَّاةَ الْجَرْبَاءَ ifadesi geçer.

[1428] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/58 (No. 23673).

[1429] Buhârî, "Bed'ül-ḫalḳ", 10 (No. 3261).

4.2.3.7 Büyük günahlar

Kebâirle ilgili İbn Abbas'ın (r.a.) mevlâsından nakledilen rivayete göre Nebî (s.a.v.) "Zinâ eden kişi, zinâ ettiği esnâda mümin olarak zinâ etmez. Hırsız ise hırsızlık yaptığı sırada mümin olarak hırsızlık yapmaz".[1430] Benzer rivayette farklı olarak "..İçki içen ise mümin olduğu halde içki içmez"[1431] ifadesi ziyâdedir. Rivayetin diğer bir tarikinde ise "..ve birini öldürdüğü sırada mümin olarak öldürmez" lafızları geçmektedir. İbn Abbas'ın naklettiği bu hadisi duyan İkrime ona sorar: "Ondan iman nasıl çıkar?" Bunun üzerine o, el parmaklarını birbirine geçirdi ve sonra ayırarak şöyle dedi: 'İşte böyle çıkar.' Sonra: 'Eğer tövbe ederse, iman ona böyle geri döner.' Bu sırada parmaklarını tekrar birbirine geçirmiştir".[1432] Rivayetin bir başka tarikinde ise 'zina, içki, hırsızlık' sayıldıktan sonra "..ganimet malına hainlik yapmaz. Bir kişi değerli bir şeyi mümin olduğu halde gasp edemez"[1433] buyurulmuştur.

Diğer büyük günahlarla ilgili İbn Abbas (r.a.): "Sarhoşken namaza yaklaşmayın (en-Nisâ 4/43) ve 'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için bazı yararlar vardır'. (el-Bakara 2/219) ayetleri 'Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz'. (el-Mâide 5/90)[1434] ayetiyle neshedildi. Benzer rivayette ise Resûlullah (s.a.v.) yalnızca içkiden söz ederek: 'Kim aklını gideren bir içecek içerse, büyük günahların kapılarından birini açmış olur' buyurdu".[1435] Rivayetin diğer bir tarikinde ise Resûlullah (s.a.v.): "Kim, Allah'ın kendisine verdiği aklını kaybedecek kadar içki içerse, o kişi büyük günah kapılarından birine girmiş olur. Kim de bir Müslümanın malını haksız yere almak veya kanını dökmek için yalan yere şahitlik ederse, o da cehennemi hak etmiştir" buyurmuştur.[1436] Râvi lafızdan emin olamadığı için, rivayetin sonunda 'ya da buna benzer bir şey söyledi' demiştir.

[1430] Buhârî, "Ḥudûd", 7 (No. 6782).
[1431] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/498 (No. 542).
[1432] Buhârî, "Hudûd", 21 (No. 6809); Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/497 (No. 541).
[1433] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/497 (No. 540).
[1434] Ebû Dâvûd, "Eşribe", 1 (No. 3672).
[1435] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ - Necm Abdurrahman Halef, *Ẕemmü'l-müskir* (Riyad: Dâru'r-Râye, ts.), 51 (No. 4).
[1436] Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṣ*, 1/522 (No. 464).

Büyük günahlardan bir diğeri hakkında İbn Abbas (r.a.): "Vasiyette (bir tarafı) zarara uğratmak kebâirdendir" dedi ve sonra '..Kimse zarar görmesin. Allah'ın hükmü budur' şeklindeki (en-Nisâ 4/12.) ayetini okudu.[1437] Aynı rivayetin başka bir naklinde ise İbn Abbas'ın 'Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır' (en-Nisâ 4/14.) ayetini okuduğu[1438] belirtilmiştir.

Kebâirle ilgili birçok günahın sıralandığı diğer rivayette ise Resûlullah (s.a.v.): "Allah, Allah'tan başkası için kurban keseni lânetledi. Allah, (haksız yere) tarlasının sınırlarını değiştiren kişiyi lânetledi. Allah, kör birine (doğru) yolu göstermeyeni lânetledi. Allah, babasına söven kişiyi lânetledi. Allah, mevâlîsinden başkasını dost edinen kişiyi lânetledi. Allah, Lut kavminin yaptığı (sapıkça) işi yapan kişiyi lânetledi. Allah, Lut kavminin yaptığı (sapık) işi yapan kişiyi lânetledi"[1439] buyurmuştur. Benzer rivayette "..Annesine söven mel'undur. Hayvanlara tecâvüz eden mel'undur"[1440] ifadeleri de metinde yer almıştır.

Yasaklanan cinsel eğilimler hakkında ise İbn Abbas "Resûlullah'ın (s.a.v.): "Allah (c.c.) (kıyamet günü) erkekle veya kadınla arkasından ilişkiye giren erkeğin yüzüne bakmaz"[1441] buyurduğunu belirtmiştir. Mevkuf rivayete göre ise İbn Abbas: "Ekini, yetiştiği yerden sulayın!" diyerek, normal yol dışında ilişkinin yasaklandığını belirtmiştir. Yine İbn Abbas: "Hayvanla ilişkiye giren lânetlenmiştir. Kadına arkadan yaklaşan lânetlenmiştir"[1442] demiştir. اسْقِ حَرْثَكَ 'tarlanı sula'[1443], انْتِ حَرْثَكَ 'tarlana gir'[1444] gibi lafızlarla da nakledilen rivayet garîbdir. Ancak benzer rivayetler İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

[1437] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/227 (No. 30933).
[1438] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/288 (No. 30936).
[1439] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 965); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/26 (No. 2816); 5/83 (No. 2913); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 203 (No. 589); İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-melâhî*, 110 (No. 156). Abd b. Humeyd ve İbn Ebü'd-Dünyâ rivayetinde lânet üç kez tekrar edilmiştir.
[1440] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/367 (No. 1875); 5/83 (No. 2914); 5/84 (No. 2915).
[1441] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/529 (No. 16803); Ebû Saîd Abdullah b. Saîd b. Husayn el-Kindî el-Kûfî Eşec el-Kindî, *Cüz'ün fîhi hadîsü Ebû Saîd el-Eşec*, thk. Ebû Necid İsmâil b. Muhammed Seyyid Ali el-Cezâiî (Dâru'l-Muğnî, 1424), 181 (No. 83); Tirmizî, "Radâ'", 12 (No. 1165); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/380 (No. 5212).
[1442] Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân İbn Habîb es-Sülemî, *Edebü'n-nisâʾ el-mevsûm bikitâbi'l-inâye ve'n-nihâye*, thk. Abdülmecîd et-Türkî (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1412), 195 (No. 94).
[1443] Nesâî, "ʿIşretü'n-Nisâ", 31 (No. 8954).
[1444] Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/318 (No. 14111).

Bir diğer büyük günah olan '*hadhada'* hakkında İbn Abbas'a sorulunca: "Bu kavram kendi kendini (tatmin) eden (erkek) anlamındadır"[1445] diyerek kelimenin anlamını açıklamakla yetinmiştir.

Bu bölüm, İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi yoluyla nakledilen; imanın amelle ilişkisini, büyük günahların (kebâir) sınırlarını ve fıtrata aykırı davranışların manevî sonuçlarını ele alan toplam 12 rivayetten oluşmaktadır. Bölümde yer alan rivayetlerden 3'ü (%25) sahih, 6'sı (%50) hasen ve 3 rivayet (%25) ise zayıf derecesindedir. Buna göre rivayetlerin %75'i hüccet niteliği taşımaktadır. İsnadında problem görülen ve zayıf kabul edilen rivayetlerin temel gerekçesi, senedlerinde yer alan Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/745) ve Haneş'in (ö. 131/748) metrûk kabul edilen râviler olmalarıdır. Zayıf rivayetlerden 'mü'min olduğu halde zina etmez' hadisi sahih isnadlarla da nakledilmiştir. Zayıf rivayetler ise 'kişinin mümin olduğu hâlde zina, içki, hırsızlık ve benzeri fiilleri işlemeyeceği', 'aklı gideren içeceklerin büyük günah kapılarından biri olduğu' ve 'yalan şahitlikle bir Müslümanın malına veya canına haksız yere kastetmenin cehennemi gerektirdiği' konularından söz etmektedir. Sonuç olarak bu bölüm; "imanın günah anındaki manevî durumunu parmakların kenetlenmesi ve ayrılması örneğiyle somutlaştırırken; alkol, cinsel sapkınlıklar, anne-babaya hürmetsizlik ve vasiyette haksızlık gibi büyük günahların bireyi Allah'ın rahmetinden ve imanın kemâlinden nasıl uzaklaştırdığını" sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bölümün tamamında İbn Abbas'tan mevâlîsi aracılığıyla nakledilen edep konulu 165 rivayetin sıhhat durumu ise aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 4.4 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen edep konulu rivayetlerin sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
Edep	13 (%33,3)	6 (%15,4)	**19 (%48,7)**	20 (%51,3)	39
Zühd	6 (%35,3)	4 (%23,5)	**10 (%58,8)**	7 (%41,2)	17
İlim	9 (%39,1)	11 (%47,8)	**20 (%87,0)**	3 (%13,0)	23
Yiyecek-İçecek	18 (%41,9)	18 (%41,9)	**36 (%83,7)**	7 (%16,3)	43
Libâs	6 (%54,5)	1 (%9,1)	**7 (%63,6)**	4 (%36,4)	11
Tedaviler	3 (%15,0)	7 (%35,0)	**10 (%50,0)**	10 (%50,0)	20
Büyük Günahlar	3 (%25,0)	6 (%50,0)	**9 (%75,0)**	3 (%25,0)	12
TOPLAM	**58 (%35,2)**	**53 (%32,1)**	**111 (%67,3)**	**54 (%32,7)**	**165**

[1445] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/33 (No. 17499).

4.2.4 İtikat, Tefsir, Fezâil

4.2.4.1 İman

Kur'an'a ve İslâm'a bağlılıkla ilgili İbn Abbas: "Allah, Kur'an'a tâbi olan kişiye dünyada yoldan sapmayacağı ve âhirette de mutsuz olmayacağını garanti etmiştir" demiş ve sonra şu ayeti okumuştur: 'Size benden bir hidâyet geldiğinde bilesiniz ki, hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur' (Tâhâ 20/123)[1446] İnananların üstün geleceğine dair ise İbn Abbas: "İslâm üstün gelir, ona üstün gelinmez"[1447] demiştir. Başka bir rivayete göre ise Allah katında hangi dinin daha sevimli olduğu sorulunca Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Hanefiyye-i semha (kolaylık içeren tevhid dini)'.[1448]

Allah'ın kitabına sarılmanın önemini ifade eden rivayete göre "Nebî (s.a.v.) bir hutbe îrâd etti. Allah'a hamd etti ve O'nu hakkıyla övdükten sonra şöyle buyurdu: Ey insanlar! Size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız. (O) Allah'ın (c.c.) kitabıdır". [1449] Benzer rivayette ise Kur'an yanında 'sünnet' de zikredilmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): "Kim Allah'ın hükmünü küçük düşürmek için yürürse, Allah onun için ayırdığı zillet ve aşağılanmayla beraber boynunu da düşürür".[1450] Rivayetin sonunda muhtemelen İbn Abbas'ın yorumuna göre 'Allah'ın yeryüzündeki hükmü Allah'ın kitabı ve Peygamberinin (s.a.v.) sünnetidir.' denilmiştir.

Dinden dönmekle ilgili ise İbn Abbas: "Ensâr'dan bir adam İslâm'dan dönüp müşriklere katıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: *"İman edip bu resulün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder?"* (Âl-i İmrân 3/86) Bu olaydan sonra kavmi ona bu ayeti iletti. O da tövbe ederek (İslâm'a) geri döndü. Peygamber (s.a.v.)

[1446] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/136 (No. 34781).
[1447] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/327 (No. 506).
[1448] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/16 (No. 2107); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 199 (No. 569).
[1449] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 2/644 (No. 1557).
[1450] İbn Zencûye, Kitâbü'l-Emvâl, 1/83.

onun tövbesini kabul etti ve onu serbest bıraktı".[1451] İsnadı zayıf olan bu rivayet sahih senedle de nakledilmiştir.[1452]

Rü'yetullah ile ilgili rivayetlerden birine göre Resûlullah (s.a.v.): Rabb tebâreke ve teâlâyı gördüm"[1453] demiştir. Rivayet daha sahih senedle de nakledilmiştir.[1454] Benzer rivayette sadece küçük lafız farklarıyla: "Rabbim azze ve celleyi gördüm" [1455] buyurmuştur. Rivayet "Muhammed (s.a.v.) Rabbini gördü" [1456] lafızlarıyla İbn Abbas'ın sözü olarak da nakledilmiştir. Bu rivayetin daha tafsîlâtlı hâlinde ise İbn Abbas: "Muhammed, Rabbini görmüştür" deyince mevlâsı İkrime: 'Allah (c.c.) buyurmuyor mu ki: Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder.' (el-En'âm 6/103) İbn Abbas (r.a.) ona şöyle demiştir: 'Yazıklar olsun sana! Bu durum Allah'ın (tam anlamıyla) kendi nuruyla tecelli ettiği zaman olur. Muhammed (s.a.v.) Rabbini iki kez görmüştür'. Elbânî bu rivayete 'zayıf' demiştir.[1457] Aynı rivayetin başka bir tarikinde 'İbn Abbas'a sordum' yerine, 'bir adam İbn Abbas'a sordu' denilmiş, cevap veren kişi olarak da İkrime şöyle demiştir: 'Gökyüzünü görmüyor musun?' Adam: 'Evet, görüyorum' deyince İkrime: 'Peki, onun tamamını görebiliyor musun?' diye cevap vermiştir.[1458] Rü'yetullahla ilgili diğer bir İbn Abbas rivayetine göreyse 'Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı'(en-Necm 53/11) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.): 'Onu (Rabbi'ni) kalbiyle gördü'.[1459]

Dımâm'ın İslâm'a girişini anlatan bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Benî Sa'd b. Bekr kabilesi, Dımâm b. Sa'lebe'yi Resûlullah'a (s.a.v.) gönderdi. Dımâm, Peygamber'in yanına geldi ve devesini mescidin kapısına çökertti ve sonra bağladı. Ardından mescide girip (onunla bir konuşma yaptı). Dımâm: 'Hanginiz Abdülmuttalib'in oğludur?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v.): 'Ben Abdülmuttalib'in oğluyum' buyurdu. Dımâm dedi ki: 'Ey Abdülmuttalib'in oğlu' (ve konuşma devam etti)". [1460] Bu rivayet Dımâm'ın adı zikredilmeden Enes b. Mâlik'ten de

[1451] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/93 (No. 2218).
[1452] Nesâî, "Tefsîr", 3 (No. 10999).
[1453] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/386 (No. 2634); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/191 (No. 440).
[1454] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/165 (No. 2580).
[1455] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/188 (No. 433).
[1456] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/189 (No. 435).
[1457] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 53 (No. 3279); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/190 (No. 437).
[1458] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/189 (No. 434).
[1459] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 53 (No. 3281).
[1460] Ebû Dâvûd, "Salât", 23 (No. 487).

nakledilmiştir.[1461] Rivayetin daha geniş haliyle naklinde "Benî Sa'd b. Bekr kabilesinden Dımâm b. Sa'lebe, Resûlullah'a (s.a.v.) geldi. O, güçlü-kuvvetli, saçları dağınık ve iki örgülü bir adamdı. Devesini mescidin kapısına bağladı; sonra Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına girdi. O, ashâbı arasında otururken, Dımâm yanına gelip dikildi ve: "Hanginiz Abdülmuttalib'in oğlusunuz?" diye sordu. Resûlullah (s.a.v.): "Abdülmuttalib'in oğlu benim" dedi. Dımâm: "Sen Muhammed misin?" diye sordu. Peygamber (s.a.v.): "Evet" dedi. Dımâm: "Abdülmuttalib'in oğlu! Sana bazı sorular soracağım ve sert konuşacağım; sakın gücenme!" dedi. Resûlullah (s.a.v.): "Dilediğini sor, sana gücenmem" buyurdu. Dımâm: "Allah'a yemin ederek soruyorum. Seni, bizim için peygamber olarak gönderen Allah mıdır?" deyince, Resûlullah (s.a.v.): "Allah'ım(a) yemin olsun, evet!" dedi. Dımâm: "Yine Allah'a yemin vererek soruyorum. Atalarımızın taptığı bu putları terk edip, yalnızca Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı Allah mı emretti?". Resûlullah (s.a.v.): "Allah'ıma yemin olsun, evet!" dedi. Dımâm: "Yine Allah'a yemin vererek soruyorum: Bu beş vakit namazı kılmamızı sana Allah mı emretti?" Resûlullah (s.a.v.): "Allah'ıma yemin olsun, evet!" dedi. Sonra Dımâm, farz olan diğer emirleri tek tek sayarak sordu. Resûlullah (s.a.v.) hepsine "Evet" cevabını verdi. Dımâm, sorularını bitirince: "Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Bu emirleri eksiksiz yerine getireceğim, ne fazla ne de eksik yapacağım" dedi. Sonra dönüp gitti". Resûlullah (s.a.v.) onun arkasından: "İki örgülü bu adam doğru söylerse, cennete girer" buyurdu. Dımâm, devesinin yanına gidip bağını çözdü ve kavmine döndü. Kavmi toplanınca: 'Ey Dımâm, ne haber getirdin?' diye sordular. Dımâm, Lât ve Uzzâ putlarına sövmeye başlayınca: 'Sus! Cüzzam olursun, deli olursun!' dediler. Dımâm: 'Yazıklar olsun size! Siz bâtıl şeylere tapıyorsunuz. Vallâhi bu putlar ne zarar ne de fayda verir. Allah bir peygamber gönderdi, ona kitap indirdi ve bir din emretti. Ben size onun getirdiklerini bildirdim' dedi. Vallâhi, o gün orada bulunan hiçbir erkek ve kadın kalmadı ki, Müslüman olmuş olmasın. (Râvî dedi ki:) "Hiçbir elçinin, Dımâm b. Sa'lebe gibi etkili olduğunu duymadık".[1462]

Kâbe'nin putlardan temizlenmesi konusunda ise İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'ye geldiğinde, Beytullah'ın içinde putlar olduğu için içeri girmeyi reddetti.

[1461] Buhârî, "İlim", 6 (No. 63).
[1462] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/385 (No. 5219).

Emretti ve putlar dışarı çıkarıldı. Putlar arasında, ellerinde fal okları bulunan İbrâhim ve İsmâil'in (a.s.) resimlerini de çıkardılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): 'Allah onları (müşrikleri) kahretsin! Vallahi, onlar biliyorlardı ki, Onlar bunlarla asla fal çekmemişlerdir' dedi. Sonra Kâbe'ye girdi; orada tekbir getirdi ve Kâbe'de namaz kılmadan dışarı çıktı" [1463] demiştir. Rivayetin başka bir tarikinde ise aynı olay anlatılmış ancak farklı olarak "..Vallahi o (İbrâhim) asla fal oklarıyla bir şey belirlememiştir" dedikten sonra bir bez getirilmesini emretmiş ve onu ıslatıp, onların resimlerini silmiştir.[1464]

İnançların kökeni ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Âdem (a.s.) ile Nuh (a.s.) arasında on asır vardı ki (o çağların) hepsi hak bir şeriat üzereydiler. Sonra Allah, peygamberini (s.a.v.) gönderip, ona kitabını indirdiği vakit 'İnsanlar bir tek ümmetti' (el-Bakara 2/213) ayeti nâzil oldu"[1465] demiştir.

İsrâiloğulları'ndan ilk iman eden kişi hususunda ise İbn Abbas: **"**Rabbi, dağa tecellî ettiğinde dağ o kadar büyük bir şekilde parçalandı ki, (dağ) serçe parmağı gibi kaldı. Ardından onu paramparça, yani toprak etti. Bunun üzerine Mûsâ, bayılıp yere düştü ve kendinden geçti. Fakat kendine geldiğinde: **"**Seni görmeyi istemem sebebiyle sübhaneke, sana tövbe ederim. Ben iman edenlerin ilkiyim" dedi. İbn Abbas: Yani 'İsrailoğullarının sana ilk iman edeniyim' (anlamında bunu söyledi) dedi.[1466]

Resûlullah'ın Rabbinden naklettiği tevhid inancının önemine işaret eden kudsî hadise göre Allah (c.c.): "Sizden kim benim mağfiretimin gücünü bilir (inanırsa), onun günahlarını bağışlarım. Bana hiçbir şeyi ortak koşmamak kaydıyla (diğer günahlarını) hesaba katmam"[1467] buyurmuştur. İsnadı İbrâhim b. Hakem sebebiyle zayıf olan bu rivayet sahih senedlerle ve farklı lafızlarla Müslim de dâhil birçok kaynakta yer almıştır. Allah'ın sıfatlarından kudreti ifade eden rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.):

[1463] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/211 (No. 3093); Buhârî, "Hac", 54 (No. 1601), "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 10 (No. 3352) , "Megâzî", 50 (No. 4288); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 92 (No. 2027).
[1464] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/404 (No. 36908).
[1465] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/99 (No. 4815).
[1466] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/212 (No. 484).
[1467] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 206 (No. 602).

"Allah yüce zikriyle bir işi hükme bağladığında konuşur. Bunun üzerine yer, gök ve dağlar titrer; meleklerin tamamı secdeye kapanır"[1468] demiştir.

Kader inancına vurgu yapılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Abdullah b. Ca'fer'i (ö. 80/699) terkisine bindirip şöyle buyurmuştur: "Ey delikanlı! Sana bir hediye vereyim mi? Sana bazı kelimeler öğreteyim de Allah seni onlarla faydalandırsın mı? Allah'ı koru ki O da seni korusun. Allah'ı koru ki O'nu hep önünde bulasın. Bir şey isteyeceksen Allah'tan iste. Yardım dileyeceksen Allah'tan yardım dile. Bil ki, kalem (kader) olacak olanları yazmış ve mürekkebi kurumuştur. Ve bil ki, bütün yaratılmışlar sana bir fayda sağlamak için bir araya gelseler, ancak Allah'ın senin için yazdığı şey kadar sana fayda verebilirler. Yine, bütün yaratılmışlar sana bir zarar vermek için toplansalar, ancak Allah'ın senin aleyhine yazdığı şey kadar sana zarar verebilirler. Ve bil ki, zafer sabırla beraberdir. Sıkıntının ardından ferahlık gelir. Ve her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır". Bu hadisi Ömer (Gafera'nın mevlâsı) bize İkrime'den, o İbn Abbas'tan, o da Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet etti.[1469] Râvilerden Ali b. Ebû Ali metrûk olup, onun 'sika râvilerden uydurma hadisler naklettiği' söylenmiştir. Rivayet benzer lafızlarla 'İbn Abbas hakkında söylenmiş' olarak da nakledilmektedir.[1470]

Kader hakkındaki diğer bir rivayete göre İbn Ezrak şöyle demiştir: "Ey Ebû Abbas! (İbn Abbas) Biz onun için bu gömleğimin örgüsünden daha ince bir tuzak kuruyoruz, ve o tuzağa düşer". Sonra bu hadisi zikretti.[1471] Buradaki rivayet İbn Ezrak'ın hüdhüd kuşunun yerin altındaki suyu görmesini garipseyip, 'yerin altını gördüğü, ama tuzakları göremediği' ile ilgili iddiasına cevap mâhiyetindedir. Aynı babda geçen diğer hadis yardımıyla bu rivayeti anlayabiliyoruz. Önceki rivayette farklı bir isnad ile 'Tedbir, kader gelinceye kadar faydalı olabilir. Ancak kader geldiğinde, hiçbir önlem işe yaramaz' denilmektedir.

İman etmek isteyenlere engel olmak konusundaki rivayete göre "Bir adam, İbn Abbas'a *"İman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır; onlardan sakının."* (et-Teğâbün 64/14) ayetini sorunca İbn Abbas dedi ki: 'Bu

[1468] Buhârî, *Ḫalḳu ef'âli'l-'ibâd*, 99.
[1469] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/137 (No. 317).
[1470] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/19 (No. 2803).
[1471] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/106 (No. 240).

ayet, Mekke halkından bazı erkekler hakkında indi. Bunlar İslâm'ı kabul ettiler ve Peygamber'e (s.a.v.) gelmek istiyorlardı. Ancak eşleri ve çocukları buna engel olmaya çalıştı. Bu kimseler, sonunda Peygamber'e (s.a.v.) geldiklerinde, (geciktikleri için) insanların dinde derinleştiklerini gördüler ve eşlerini ve çocuklarını cezalandırmayı düşündüler". Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi: *"İman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan sizin için düşman olanlar vardır; onlardan sakının"*. (et-Teğabün 64/14)[1472]

Bu bölümde ele alınan 24 rivayetten 5 tanesi sahih (%20,8), 12 rivayet hasen (%50,0), 7 rivayet ise zayıf (%29,2) olup, sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 17'dir (%70,8). Zayıflık sebepleri incelendiğinde şu râviler öne çıkmaktadır: Ali b. Âsım (ö. 201/816) metrûk olup dinden dönme rivayetinin zayıflık sebebidir. Rü'yetullah rivayetlerinden biri ise bazı muhaddisler tarafından hasen görülürken, Albânî tarafından zayıf kabul edilmiştir. Allah'ın mağfiretine inananın bağışlanacağına dair kudsî hadisin senedinde İbrâhim b. Hakem zayıf bir râvi olarak yer almaktadır. "Kim Allah'ın hükmünü küçük düşürmek için yürürse..." meâlindeki rivayette Hüseyin b. Kays el-Rahabî'nin (ö. 131/748) metrûk olduğu belirtilmiştir. Kur'an'a sımsıkı sarılmayı konu alan rivayette ise Mûsâ b. Ubeyde (ö. 152/769) münkerü'l-hadîs kabul edilmiştir. Kader ve tevekkül öğütlerini içeren rivayetteki Ali b. Ebû Ali metrûk olup, sika râvilerden uydurma hadisler naklettiği söylenmiş; Ömer b. Abdullah (ö. 145/762) ise zayıf kabul edilmiştir. Hüseyin b. Esved (ö. 274/887), Hz. Mûsâ'nın bayılıp yere düşmesini konu alan rivayetin isnadındaki zayıf râvidir. Hüdhüd kuşu rivayetinde ise Şebîb zayıf kabul edilmiştir. Bununla birlikte zayıf rivayetlerin dördü başka tariklerle desteklenmektedir: Dinden dönüp tövbe eden ensârîye dair rivayet sahih senedle de nakledilmiş; Resûlullah'ın Rabbini gördüğüne dair rivayet daha sahih bir senedle aktarılmış; Allah'ın mağfiretinin gücüne inananın bağışlanacağına dair kudsî hadis, Müslim de dâhil birçok temel kaynakta sahih isnadlarla yer almış; kader ve tevekkül öğütlerini içeren Abdullah b. Ca'fer rivayeti ise benzer lafızlarla İbn Abbas'a atfen de nakledilmiştir.

[1472] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 64 (No. 3317).

4.2.4.2 Âhiret

Âhiretle ilgili rivayetlerden diriliş hakkındaki İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.): "Siz kıyamet gününde yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız" buyurunca bir kadın: 'Birbirimizin avret yerlerine bakıp görecek miyiz?' diye sormuş, Peygamber (s.a.v.) ise: "Filanca!" dedikten sonra *"O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır."* (Abese 80/37) ayetiyle karşılık vermiştir. Bu hadis, bu başlık altındaki çok az sayıdaki hasen rivayetten biridir. Rivayet Hz. Âişe'den de nakledilmiştir.[1473]

Hesap gününe dair bir başka rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah mahlûkâtı arasındaki hükmü tamamladığında, Arş'ın altından bir kitap çıkarır. Bu kitapta 'Şüphesiz rahmetim gazabımı geçti ve ben merhamet edenlerin en merhametlisiyim' yazılıdır. Sonra Allah, cehennemden cennet ehlinin sayısı kadar – veya iki katı kadar– insanı çıkarır. Onların alınlarında 'Allah'ın âzatlıları' '*Utekâullâh* yazılıdır"[1474] buyurmuştur. Bu hadis, temel itibarıyla sahih senedlerle Buhârî[1475], İbn Mâce[1476], Ahmed b. Hanbel[1477], Nesâî[1478] gibi pek çok ana kaynakta yer almaktadır. Ancak rivayet metinleri kronolojik bir süzgeçten geçirildiğinde, erken dönem kaynaklarında metnin daha yalın olduğu görülmektedir. İlk kaynaklarda hadis; sadece 'Rahmetim gazabımı geçti' veya 'Allah mahlûkâtı yaratmadan önce Arş'ın üzerine veya altına yazdı' şeklindeki özlü lafızlarla aktarılmaktadır. Buna karşın sonraki dönem kaynaklarında, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere metne birtakım ilâve detayların eklendiği müşâhede edilmektedir. Söz konusu nakillerin en geniş ve detaylısı, İbn Kesîr'in *el-Bidâye*'sinde Vehb b. Münebbih'ten aktarılan rivayettir.[1479] Hadis kaynaklarında çoğunlukla Ebû Hüreyre üzerinden, nadiren de İkrime yoluyla nakledilen bu hadisin pek çok tarikinde 'Allah'ın âzatlıları' ifadesi yer almamaktadır.

[1473] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 72 (No. 3332).
[1474] İshâk b. İbrâhim b. Sinîn/Süneyn el-Hatelî, *Kitâbü'd-dîbâc*, thk. İbrâhim Sâlih (Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), 105 (No. 44).
[1475] Buhârî, "Tevhîd" 22 (No. 7422).
[1476] İbn Mâce, "Sünne", 13 (No. 189).
[1477] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 12/467 (No. 7500).
[1478] Nesâî, "Nu'ût", 55 (No. 7704).
[1479] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9/280.

‘Utekâullâh tabiri, daha çok şefaat hadisesinden sonra ‘hayat suyu’na girenlerin tasvir edildiği rivayetlerde karşımıza çıkmaktadır.

İbn Abbas’tan nakledilen bir mahşer meydanı sahnesi rivayetinde ise: “Kıyamet gününde insanlar arasında tartışmalar bitmez. Hatta ruh ile beden birbiriyle çekişir. Beden der ki: ‘Rabbim! Ben çürümüş bir odun gibiydim. Ne bir elim vardı ki onunla fena bir şey yapayım; ne bir gözüm vardı ki onunla göreyim; ne bir kulağım vardı ki onunla işiteyim; ne bir ayağım vardı ki onunla yürüyeyim; ne de bir aklım vardı ki onunla düşüneyim. Bu ruh geldi ve benim içime girdi. Beni ondan kurtar ve bugün ebedî azabı ona ver’. Ruh da der ki: ‘Ey Rabbim! Ruh senden geldi ve sen onu yarattın. Ben bir ateş parçası gibiydim. Ne bir elim vardı ki onunla bir şey yapayım; ne bir gözüm vardı ki onunla göreyim; ne bir kulağım vardı ki onunla işiteyim; ne bir ayağım vardı ki onunla yürüyeyim; ne de bir aklım vardı ki onunla düşüneyim. Gelip bu bedenin içine girdim. Bugün ebedî azabı ona ver ve beni ondan kurtar.’ Bunun üzerine onlara denildi ki: ‘Sizin durumunuzun bir örneği, bir kör ve bir felçli gibidir. Bu ikisi meyveleri alçakta olan bir bahçeye girdiler. Kör olan, meyveleri göremediği için alamaz. Felçli olan ise onları görür ama ulaşamaz. Bunun üzerine felçli olan körü çağırıp: ‘Beni taşı ki seni yönlendireyim. Böylece ben de yerim ve sana da yediririm’ dedi. Kör onu taşıdı ve yönlendirdi. Böylece her ikisi de amacına ulaşıp (yediler). Öyleyse azap hangisine verilmelidir?’ Allah (c.c.) buyurdu ki: ‘İkisine de azap verilmeli.’ İbn Abbas dedi ki: ‘Böylece azap ikisine de verilir’”.[1480]

İbn Abbas’ın cennet tasvirine göre ise “Cennet ehli cennette yerleştiğinde, onların meskenlerinin tavanını Allah’ın Arş’ının nûru aydınlatır”.[1481] Bu rivayet, önceki hiçbir kaynakta nakledilmemiştir. Rivayete göre İbn Abbas’ın bu açıklamasının bilgi kaynağı anlaşılamamaktadır. Ancak uhrevî mekânlardan *sidretü’l-müntehâ’*nın ne olduğu hakkında İbn Abbas Kâ’b’a sormuş, Kâ‘b: “O, meleklerin ilminin son bulduğu (yerde) bir sedir ağacıdır. Allah’ın emrini orada bulurlar ve hiçbir bilgi onu geçemez” diyerek cevaplamıştır. İbn Abbas ona: ‘Cennetü’l-me’vâ nedir?’ diye sorunca, Kâ‘b: ‘Bu ise içinde yeşil kuşların bulunduğu bir cennettir, şehitlerin ruhları burada yükselir’[1482]

[1480] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ el-Adenî ed-Derâverdî İbn Ebû Ömer, *Kitâbü’l-Îmân li’l-Adenî*, thk. Hamed b. HAmdî el-Câbirî Harbî (Kuveyt: Dâru’s-Selefiyye, 1407), 134 (No. 71).
[1481] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’d-Dünyâ, *Şıfatü’l-cenne*, thk. Abdurrahim Ahmed Asâsile (Dârü’l-Beşîr - Mektebetü’r-Risâle, 1417), 58 (No. 22).
[1482] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/47 (No. 34116).

diyerek karşılık vermiştir. İbn Abbas'ın cennet tasvirlerinden birine göre ise: "Uzatılmış gölge (ẓıllü memdûd) cennette bir ağaçtır. Gövdesi öyle büyüktür ki, hızlı bir binici onun gölgesinde bütün yönlerde yüz yıl boyunca gitmesine rağmen sonuna ulaşamaz. Cennet ehli, cennetteki köşk sahipleri ve diğerleri o ağacın gölgesine gelir, orada oturur ve sohbet ederler. Onlardan bazıları dünyadaki eğlenceleri arzulayıp hatırlayınca, Allah cennetten bir rüzgâr gönderir. O rüzgâr, dünyadaki her türlü eğlenceyi içeren şeylerle o ağacı sallandırır".[1483] Rivayet bu naklinin öncesindeki hadis kaynaklarının hiçbirinde yer almamaktadır. Ayrıca rivayetin tasvir edici dili, İbn Abbas'ın diğer rivayetlerindeki genel anlatım üslubundan belirgin şekilde ayrışmaktadır. Öte yandan rivayetin senedinde yer alan Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî (ö. 286/899) ise hadis otoriteleri tarafından hadis uydurmakla (vaz' ile) itham edilmiş problemli bir râvidir. Bir diğer husus ise bu naklin yer aldığı İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) eserlerinde, erken dönem külliyatında rastlanmayan benzer mahiyetteki 'kıssacı' rivayetlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Yine cennet tasvirlerinin yapıldığı ve İbn Abbas'ın (r.a.) sözü olarak nakledilen bir rivayete göre: "Cennetin narlarından bir narın etrafında birçok insan toplanır ve ondan yerler. Eğer (o anda) onlardan birinin istediği bir şey aklından geçerse, yediği zaman onu hemen elinin yanında bulur". [1484] Bir başka rivayete göre ise: "Cennet meyvelerinden bir meyvenin uzunluğu on iki arşındır ve (meyvenin) içinde çekirdek bulunmaz".[1485] Cennet kaplarının özellikleri hakkında ise İbn Abbas'ın: "Şayet dünya ehlinin gümüşünden bir parça alıp onu döve döve sinek kanadı gibi inceltsen, yine de arkasından (akan) suyu göremezsiniz. Ancak cennetin (gümüş) kapları, gümüş beyazlığında ve camın şeffaflığında olacaktır" [1486] dediği rivayet edilmiştir. Bu rivayetin isnadı hasen de olsa, önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Cennet nehirleri ile ilgili rivayete göre "Allah Teâlâ'nın: 'Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.' (el-Kevser 108/1) ayetiyle ilgili olarak İbn Abbas: 'O, cennette bir nehir olup, derinliği yerden yetmiş bin fersah yukarıya uzanır. Suyu, sütün renginden daha beyaz ve baldan daha tatlıdır. Nehrin iki kenarı inci, zebercet ve yakuttur. Allah, bu nehri

[1483] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 75 (No. 45); 189 (No. 263).
[1484] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 121 (No. 122).
[1485] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 121 (No. 123).
[1486] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 128 (No. 140).

Peygamber'e (s.a.v.) has kılmış, diğer peygamberlere vermemiştir"[1487] demiştir. İbn Abbas'a atfedilen diğer bir rivayete göre ise: "Cennet ehlinin dili Arapça'dır."[1488] Bu rivayetin râvilerinden Süleyman b. Dâvûd meçhûldür. Atâ yoluyla İbn Abbas'tan merfû olarak nakledilen benzer rivayetlerde 'üç sebeple Arapların sevilmesi'[1489] tavsiye edilmiştir; ancak bu rivayetlerin senedinde zayıf ve yalanla ithâm edilmiş râviler mevcuttur.

Cennet çadırları ile ilgili rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "(Cennette) çadır, içi oyulmuş bir incidir; ki o bir fersah boyunda, bir fersah genişliğindedir ve altından yapılmış dört bin kapısı vardır".[1490] Bu rivayetin râvilerinden İbn Mübârek, Abdullah b. Mübârek değil, kezzâb bir râvi olan Hasan b. Gâlib et-Temîmî'dir. (ö. 458/1065). Fakat aynı rivayet Abdullah b. Mübârek'in *ez-Zühd ve'r-reḳâ'iḳ*'inde[1491] de yer almıştır. Cennet ehlinin özellikleriyle ilgili rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.): "Eğer cennet ehlinden bir kadın, yedi denize tükürseydi, o denizler baldan daha tatlı olurdu"[1492] demiştir.

Bu bölümde İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsi aracılığıyla nakledilen âhiret konulu 13 rivayetin sıhhat durumlarına bakıldığında, rivayetlerden 1'i sahih (%7,7), 2 rivayet hasen (%15,4) ve 10 rivayet zayıf (%76,9) olarak tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 3 (%23,1) olup, bölümde zayıf rivayetlerin belirgin şekilde çoğunlukta olduğu görülmektedir. Güvenilir rivayetler; kıyamet günü insanların yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak haşrolunması ile cennet kaplarının gümüş beyazlığında ve cam şeffaflığında olması gibi âhiret hayatına dair temel tasvirleri içermektedir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, Muhammed b. Avn'un (ö. 141/758) metrûk kabul edilmesi, Hafs b. Ömer'in (ö. 201/816) metrûk sayılması, Süleyman b. Dâvûd'un meçhûl kabul edilmesi, Hasan b. Gâlib et-Temîmî'nin kezzâb olarak değerlendirilmesi ve Muhammed b. Yûnus Küdeymî'nin (ö. 286/899) hadis uydurmakla itham edilmesi öne çıkan cerh sebepleridir. Bu râvilerin bulunduğu rivayetler daha çok Kevser nehrinin tasviri, cennet meyvelerinin özellikleri, cennet ehlinin dili, cennet çadırları ve uzatılmış gölge ağacı gibi tasvir ağırlıklı âhiret

[1487] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 130 (No. 146).
[1488] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 162 (No. 216).
[1489] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/185 (No. 11441).
[1490] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 212 (No. 325).
[1491] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳâ'iḳ*, 7/41 (No. 34058).
[1492] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 203 (No. 297).

anlatımlarını içermektedir. Bununla birlikte "Rahmetim gazabımı geçti" meâlindeki rivayet şâhidleriyle desteklenerek hasen seviyesinde değerlendirilmiş; ayrıca kıyamet günü haşir sahnesine dair rivayetler de farklı tariklerle nakledilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, âhiret konulu rivayetlerde özellikle tasvirî ve ayrıntılı anlatımlar arttıkça zayıf râvilerin ve problemli nakillerin yoğunlaştığı görülmektedir.

4.2.4.3 Enbiyâ

İbn Abbas'ın Kâ'bü'l-Ahbâr'dan naklettiği ender rivayetlerden birisine göre İbn Abbas "Kâ'b'a İdris'in yüksek bir makama yükseltilmesinin nasıl olduğunu sormuş, o da şöyle demiştir: İdris'in yüksek bir makama yükseltilmesi, onun takvâ sahibi bir kul olması sebebiyledir. Onun yaşadığı zamanın insanlarının hiçbirinin yaptığı ameller, onun yaptığı sâlih amellerden daha yükseğe çıkamazdı. Bu durum, onun amellerini yükselten (Hak katına çıkartan) meleği şaşırttı. Rabbinden şu sözlerle izin istedi: Rabbim bana şu kulunu ziyaret etmem için izin ver. (Rabbi) ona izin verdi. O da İdris'e inerek şöyle dedi: 'Ey İdris, müjde! Senin yaptığın sâlih ameller, yeryüzündeki insanların amellerinin hepsinden daha yükseğe çıkıyor.' İdris: 'Bunu nereden biliyorsun?' diye sordu. Melek: 'Ben bir meleğim' dedi. İdris: 'Melek olsan bile (bunu nasıl bilebilirsin)?' dedi. Melek: '(Çünkü) Senin amellerinin yükseldiği kapının bekçisiyim' dedi. İdris: 'Öyleyse ölüm meleğine benim ömrümü uzatması için şefaat etmez misin? Bu sayede daha fazla şükür ve ibadet edebilirim' dedi. Melek: 'Allah, eceli geldiğinde hiçbir nefsin canının alınmasını ertelemez' dedi. İdris: 'Bunu biliyorum, ama bu benim için daha iyi olur' dedi. Melek, İdris'i kanadına alarak göğe yükseldi ve ölüm meleğine şöyle dedi: 'Ölüm Meleği! Bu, takvâ sahibi bir peygamberdir. Onun yaptığı sâlih ameller, diğer tüm insanların amellerinden daha yükseğe çıkarılıyor. Bu durum beni şaşırttı ve Rabbimden izin isteyerek onu ziyaret ettim. Ona bu müjdeyi verdiğimde, benden ömrünün uzatılması için sana (gelip) aracılık etmemi istedi ki, Allah'a daha fazla şükür ve ibadet edebilsin.' Ölüm meleği: 'Bu kimdir?' diye sordu. Melek: 'İdris'tir' dedi. Ölüm meleği, kitabına bakarak İdris'in ismini buldu ve 'Allah'a yemin ederim ki, İdris'in ecelinden hiçbir şey kalmamış,' dedi ve onun (adını) sildi. İdris, oracıkta vefat etti".[1493]

[1493] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/341 (No. 31883).

Hz. Nuh kıssası hakkındaki İbn Abbas rivayetine göre ise "Nuh (a.s.) ile birlikte gemide seksen adam ve onların aileleri vardı. Onlar gemide yüz elli gün boyunca kaldılar. Allah Teâlâ gemiyi Mekke'ye yönlendirdi ve gemi Kâbe'nin etrafında kırk gün döndü. Sonra Allah, gemiyi Cudi Dağı'na yönlendirdi". (İbn Abbas) dedi ki: 'Nuh (a.s.) geminin (dağın) üzerine yerleştiğini görünce, yeryüzünden haber getirmesi için kuzgunu gönderdi. Kuzgun, leşlerin üzerine kondu ve geri dönmedi. Bunun üzerine güvercini gönderdi. Güvercin, zeytin dalı ile geri döndü. Ayaklarına çamur bulaşmış haldeydi. Nuh (a.s.) böylece suyun çekildiğini anladı. Cudi'nin eteklerine indi. Orada bir köy inşa etti. Ona 'Semânîn' (Seksen) adını verdi. Bir sabah uyandıklarında, dilleri seksen farklı dile bölünmüştü. Bu dillerden biri Arapça idi. (İbn Abbas) dedi ki: 'Birbirlerini anlamaz oldular ve Nuh (a.s.) onların dillerini (aralarında) tercüme ediyordu".[1494] Hadis yalnızca bu tarikten nakledilmiştir.

İbrâhim peygamberle ilgili *"Vaktiyle Rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınadığında.."* (el-Bakara 2/124) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.): "İbrâhim'den (a.s.) başka hiç kimse bu dinle imtihan edilip de onu hakkıyla yerine getiremedi"[1495] demiştir. Benzer rivayette ise bu rivayetin aynısı tekrarlandıktan sonra, ilâveten "..Bunun üzerine Allah ona beraat yazdı ve şu ayeti indirdi: *"Ve o ahde vefâ örneği İbrâhim ki.."* (en-Necm 53/37) ve daha sonra Tevbe sûresinden on ayet okudu: 'O tövbekârlar, ibadet edenler..' (et-Tevbe 9/112) Ahzâb sûresi'nden on ayet okudu: *"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar"* (el-Ahzâb 33/35) Müminler hakkında *"Ve onlar ki, namazlarına devam ederler.."* (el-Mü'minûn 23/9) ayetine kadar olan on ayeti okudu. Sonra Meâric'den on ayet okudu ki onda: *"(Azap isteyen) bir kişi azap istedi.."* (el-Meâric 70/1)"[1496] denilmektedir.

Hz. İbrâhim'in fiziksel özelliklerini ve sünnetini yansıtan rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.): "Resûlullah (s.a.v.) bıyığını kısaltırdı. Babanız İbrâhim de (a.s.) bıyığını kısaltırdı."[1497] demiştir.

[1494] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/52.
[1495] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/331 (No. 31829).
[1496] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/430 (No. 431).
[1497] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/469 (No. 2738).

Hz. Îsâ'nın doğumunu anlatan rivayete göre İbn Abbas: "Doğan hiçbir çocuk yoktur ki ilk doğduğunda ağlamasın. Bu ağlama, şeytanın çocuğun karnını sıkması sebebiyle olur ve her çocuk bu yüzden çığlık atar. Meryem oğlu Îsâ (a.s.) hariç"[1498] demiştir. Yahyâ'nın (a.s.) adının verilmesi ile ilgili 'Ondan önce onun adını kimseye vermedik' (Meryem 19/7) ayeti hakkında İbn Abbas: 'Ondan önce kimseye Yahyâ ismi verilmemiştir'[1499] demiştir. Yahyâ'nın üstün ahlâkıyla ilgili ise İbn Abbas: "Hiç kimse yoktur ki Allah'ın huzuruna (dünyadayken içinden geçen) günah işleme niyetiyle veya o günahı işlemiş olarak çıkmış olmasın. Ancak Yahyâ b. Zekeriyyâ bundan müstesnâdır. Ancak o ne günah işlemeye meyletti, ne de bir günah işledi".[1500]

Yusuf (a.s.) kıssası hakkında İbn Abbas: "O sakallı idi"[1501] demiştir. Rivayette geçen sakallı kişinin kim olduğu ile ilgili tefsir kaynaklarında yapılan açıklamalarda, bu kişinin Yusuf ile Züleyhâ olayında adı zikredilmeyen ve "Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik (şahitlik) yaptı"[1502] ayetinde sözü edilen 'bilirkişi' olduğu yorumu yapılmıştır. Yine bu kişinin 'beşikteki bir bebek olduğu; bilge bir kişi olduğu' gibi farklı yorumlar da mevcuttur.[1503] Hz. Yusuf'la ilgili diğer rivayete göre Nebî (s.a.v.): "Kardeşim Yusuf'un (a.s.) sabrına ve cömertliğine hayret ettim. Allah onu affetsin. Onu hapisten çıkarmak için geldiklerinde, (hapse atılmasının) gerekçesini (mâsumiyetini) açıklamadan oradan çıkmadı. Şâyet ben olsaydım derhal kapıya yönelirdim. Eğer o söylediği sözü (krala durumumu hatırlat) demese de, yalnızca Allah'tan yardım dileseydi, bu kadar uzun süre hapiste kalmazdı"[1504] buyurmuştur.

Hz. Mûsâ hakkında İbn Abbas'ın naklettiği rivayete göre "Mûsâ'nın denizi geçen ashâbı on iki kabileydi. Denizin ortasında açılan her bir yolda on iki bin kişi vardı. Bunların hepsi de Yakub Nebî'nin (a.s.) çocuklarıydı".[1505] Hz. Mûsâ hakkındaki diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Cebrâil'e: 'Mûsâ iki süreden hangisini tamamladı?' diye sordu. Cebrâil: 'Mûsâ en tam ve en mükemmel olanı tamamladı' diye cevap

[1498] Dârîmî, "Ferâiz", 1282 (No. 3167).
[1499] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/345 (No. 31901).
[1500] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/78 (No. 4784).
[1501] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 853).
[1502] "Kur'an Yolu", Yûsuf 12/26.
[1503] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/107-108.
[1504] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿUḳūbât*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416), 109 (No. 160).
[1505] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 207 (No. 605).

verdi".[1506] Burada sözü edilen (الْأَجَلَيْنِ) iki ecelden kasıt el-Kasas 28/27. ayetinde geçen Şuayb (a.s.)'ın teklifi olan *"Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur"* sözleri ile, yine el-Kasas 28/28. ayetinde geçen *"Mûsâ şöyle dedi: 'Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok. Allah, söylediklerimize vekildir"* ifadelerinde anlatılan süredir. Hz. Mûsâ ve Firavun hakkındaki rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.): "Firavun ailesi için en zor şeylerden biri kurbağalardı. Bu kurbağalar, yemek pişiren kazanlara gelir ve kendilerini kaynayan etlerin içine atlarlardı. Bunun üzerine Allah kıyamet gününe kadar suyun ve toprağın serinliğini onlara bırakmıştır"[1507] demiştir.

İsim vermeden tüm peygamberleri kasteden İbn Abbas: "Mescid-i Hayf'te* yetmiş peygamber namaz kılmıştır. Hepsi de liften yapılmış yularlara (burun iplerine) bağlıydı" [1508] demiştir.

Bu başlık altında ele alınan İbn Abbas'ın (r.a.) mevâlîsinin naklettiği enbiyâ konulu 15 rivayetin sıhhat durumları değerlendirildiğinde; 3 rivayetin sahih (%20), 4 rivayetin hasen (%26,7) ve 8 rivayetin zayıf (%53,3) olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 7 olup (%46,7), peygamberlere dair rivayetlerin yaklaşık yarısının kabul edilebilir bir isnad yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zayıf rivayetlerin oranı daha yüksektir. Zayıf rivayetlerin isnadında yer alan râvilerden Mehdî b. Ebû Mehdî'nin meçhûl; Eş'as b. Sivâr'ın (ö. 136/753), Hüseyin b. Ali el-İclî'nin, İbrâhim b. Hakem'in ve Zem'a b. Sâlih'in zayıf; Muhammed b. Avn el-Horâsânî'nin (ö. 141/758) ve İbrâhim b. Yezîd'in ise metrûk sayılması, bu rivayetlerin zayıflık sebeplerinin başında gelmektedir. Muhteva açısından değerlendirildiğinde ise zayıf rivayetler; "Hz. Nuh'un gemisi ve Semânîn köyü, 'kardeşim Yusuf' rivayeti, Hz. Mûsâ'nın dağlara nidâ etmesi, İsrâiloğullarının on iki kabile hâlinde denizi geçmesi, Firavun ailesine musallat olan kurbağalar, bazı peygamberlerin belirli mekânlardan geçmesi, Mescid-i Hayf'te yetmiş peygamberin namaz kılması ve Hz. Yahyâ'nın günah işlememesi" gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık sahih ve

[1506] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 1/462 (No. 545).
[1507] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿUḳūbât*, 62 (No. 80).
* bkz. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Hayf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/277-278. Mina'da Hz. Peygamber'in Vedâ haccında çadır kurduğu ve cemaatle namaz kıldığı yerde yapılan mescid.
[1508] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/69.

hasen rivayetler; "Hz. İbrâhim'in bazı sözlerle imtihan edilmesi, Hz. İbrâhim'in bıyığını kısaltması, Hz. Îsâ'nın doğumda şeytanın dokunmasından korunması, Hz. Yahyâ'nın isminin daha önce kimseye verilmemesi, Yusuf kıssasındaki şahidin vasfı ve Hz. Mûsâ'nın iki müddetten en tam olanını tamamlaması" gibi daha çok ayet tefsiri ve genel ilke bildiren açıklamalar etrafında yoğunlaşmaktadır.

4.2.4.4 Fezâil

Hz. Ebû Bekir'in fazîletine dâir ilk rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Bu ümmetin içinden bir dost edinecek olsaydım kesinlikle onu (Ebû Bekir'i) dost edinirdim. Fakat İslâm dostluğu her şeyden daha üstündür" buyurmuştur. Rivayetin sonundaki yorumda İbn Abbas farklı bir konudan bahsederek: "Şüphesiz o (Ebû Bekir) dedeyi (mirasta) baba derecesine indirmiştir veya dedenin baba gibi olduğuna hükmetmiştir".[1509] demiştir. Benzer rivayetin sonunda ise "..İslâm kardeşliği daha üstündür".[1510] buyurmuştur. Rivayetin diğer tariklerinden birinde sözün başında "İkrime İbn Abbas'tan (r.a.) dedenin mirası hakkında rivayet etti ki:.."[1511] denilirken, diğer rivayette ise rivayetin sonunda "..o benim (dinde) kardeşim ve arkadaşımdır"[1512] buyurulmuştur.

Benzer rivayette ise İbn Abbas daha fazla ayrıntıya yer vererek: "Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatına sebep olan hastalığında, başını bir bezle bağlamış halde dışarı çıktığını; minbere (çıkıp) oturduktan sonra Allah'a hamd edip, O'nu övdükten sonra: 'İnsanlar arasında beni İbn Ebû Kuhâfe'den daha fazla hem canı, hem de malıyla destekleyen bir kimse yoktur. Şayet insanlardan kendime bir dost (mevlâ) edinecek olsaydım Ebû Bekir'i edinirdim. Fakat aramızdaki İslâm kardeşliği daha faziletlidir. Bu mescide açılan (ev) kapılarının hepsini kapatın. Ebû Bekir'in kapısı hariç'"[1513] demiştir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti ile ilgili rivayete göre ise bizzat kendisi şöyle demiştir: "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bu hilâfeti ne onu arzulayarak, ne de Müslümanlar üzerinde bir üstünlük elde etmek isteyerek aldım. Bu göreve bir gün bile

[1509] Buhârî, "Ferâiz", 9 (No. 6738).
[1510] Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 1/379 (No. 566).
[1511] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 2/577 (No. 1228).
[1512] Buhârî, "Ashâbü'n-nebî", 5 (No. 3656).
[1513] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/252 (No. 2432); Buhârî, Salât, 79 (No. 467); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 2/627 (No. 1463).

hırs göstermedim. Ne gizlice ne de açıkça Allah'tan bunu istedim. Ancak Allah bana yardım etmedikçe üstesinden gelemeyeceğim büyük bir görevi üstlendim".[1514] Onun hilâfeti ile ilgili başka bir rivayete göre Abbas (r.a.) demiştir ki: Fetih günü Resûlullah'a dedim ki: "Yâ Resulallah! Kureyş içinde Ebû Bekir'den sonra Müslüman olanlar içinde ondan daha vefâlı birini görmüyorum" deyince Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Allah'ım, Kureyş'i dinde derinleştir ve onlara bugünden kıyamete kadar nimetler tattır. Çünkü onlara cezayı tattırdın'.[1515] Bu rivayetin farklı bir tarikinde 'Abbas'ın bu sözü Huneyn günü söylediği' bilgisine yer verilmektedir. Ayrıca bu rivayette: "Resûlullah'ın (s.a.v.): 'Abbas! Eğer yaşarsan, insanların amellerini Kureyş'in amelleri yanında küçük göreceksin'"[1516] buyurduğu söylenmektedir. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Abbas'ın Kureyş halkının vefâsız olduğunu imâ etmesi üzerine söylenen bu söz, Kureyş'in hayırlarının zamanla artacağına dair bir övgü ifadesidir.

Hz. Ömer için Resûlullah'ın yaptığı belirtilen hidâyet duası rivayetine göre: "Resûlullah (s.a.v.): 'Allah'ım, İslâm'ı Ebû Cehil b. Hişâm ile ya da Ömer b. Hattab ile güçlendir' buyurmuştur. İbn Abbas (r.a.): 'Sonra Ömer sabah olduğunda, Resûlullah'ın yanına gitti ve o gün Müslüman oldu'[1517] demiştir. Aynı konuyla ilgili başka bir ayrıntıya değinilen rivayete göre İbn Abbas: "Hz. Ömer Müslüman olduğunda müşrikler dediler ki: 'Bu topluluk bize üstün geldiler'. Rivayetin şerhinde bu ifadenin "Hz. Ömer'in İslâm'a girişi ve sonrasında Müslümanların korkmadan Kâbe'ye yönelmeleri hakkında söylendiği"[1518] belirtilmiştir.

Ashâbın diğer isimlerinin fazîletine dâir rivayette 'Şimdi bununla adâleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?' (Nahl 16/76) ayeti hakkında İbn Abbas: 'Bu kişi Osman b. Affan'dır"[1519] demiştir. Diğer rivayete göre ise "Nebî (s.a.v.) Hz. Ali için: Şüphesiz o benim kardeşim ve dostumdur"[1520] buyurmuştur.

[1514] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 1/405 (No. 626).
[1515] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 4/121 (No. 1291).
[1516] Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm el-Bezzâz Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, thk. Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhâdî (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1417), 1/277.
[1517] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 1/249 (No. 311); 1/405 (No. 625); Tirmizî, "Menâḳıb", 49 (No. 3683).
[1518] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/48.
[1519] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/361 (No. 32039).
[1520] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/341 (No. 26702); 6/375 (No. 32141).

Aynı konuda doğrudan Hz. Ali'nin kendisi de yorumda bulunmuştur. İbn Abbas'ın naklettiğine göre "Hz. Ali (r.a.) Resûlullah (s.a.v.) hayattayken şöyle diyordu: Allah (c.c.) buyuruyor ki: *"Eğer o (Muhammed) ölür veya öldürülürse, gerisin geriye dönecek misiniz?"* (Âl-i İmrân 3/144). Allah'a yemin ederim ki, Allah bize hidâyet verdikten sonra geri dönmeyeceğiz. Şayet o ölür veya öldürülürse, onun savaştığı şey uğruna ben de ölünceye kadar savaşacağım. Allah'a yemin ederim ki, ben onun kardeşiyim, dostuyum, amcasının oğluyum, vârisiyim. Onun üzerinde benden daha hak sahibi kim olabilir?"[1521] Başka bir rivayete göre İbn Abbas "İslâm'a ilk giren kişi Ali'dir"[1522] demiştir. Ayrıca İbn Abbas'ın naklettiğine göre "Bedir günü, Hz. Ali, Resûlullah'ın (s.a.v.) sancağını taşıyordu". Hakem: 'Bedir günü ve bütün savaşlarda (Ali o sancağı taşıyordu).'[1523] demiştir. Rivayetin diğer tarikinde "Bu sırada Hz. Ali'nin 20 yaşında olduğu"[1524] bilgisi ziyâdedir. Benzer rivayette ise Bedir savaşıyla ilgili İbn Abbas: "Muhacirler Bedir günü 77 kişiydi. (Bedir'de) Resûlullah'ın (s.a.v.) sancağını taşıyan kişi, Ali b. Ebû Tâlib idi" demiştir. Bu rivayetin[1525] senedinde adı geçen Ali b. Ca'd teşeyyü' ile anılmış; Ebû Şeybe ise metrûktur. Miksem ise rivayetin sonundaki yorumunda: 'Bu rivayeti İbn Abbas dışında hiç kimseden bilmiyorum'[1526] demiştir.

Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili başka bir rivayette İbn Abbas: "Kur'an'da 'Ey iman edenler' (el-Bakara 2/104) diye başlayan hiçbir ayet yoktur ki, Ali onun başı, emîri ve şereflisi olmasın. Ayrıca, Allah Kuran'da Peygamber'in (s.a.v.) ashâbını kınarken, Ali'yi ise sadece hayırla anmıştır".[1527] Râvilerden Zekeriyyâ b. Yahyâ metrûk ve Şia'dandır. Rivayet başka bir kaynakta yer almamış; rivayetin isnadı zayıftır.

Ashâbdan farklı isimlerin övüldüğü rivayetlerden birisine göre 'Nebî (s.a.v.) Ca'fer için: "Yaratılışta ve ahlakta en benzeyenimdir"[1528] demiştir. Bu rivayetin Buhârî naklinde ise aynı rivayette üç kişi övülmüştür. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) Cafer dışında, Hz. Ali'ye 'sen bendensin ben de senden', Zeyd b. Hârise'ye (ö. 8/629) ise

[1521] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/652 (No. 1110).
[1522] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/589 (No. 997).
[1523] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/650 (No. 1106).
[1524] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meŝânî*, 1/141 (No. 167).
[1525] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/393 (No. 12101).
[1526] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/443 (No. 3486).
[1527] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/654 (No. 1114).
[1528] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/381 (No. 32202).

'kardeşimiz ve mevlâmız' [1529] demiştir. Bazı rivayetlerde sözün yalnızca bir bölümünün zikredilmesi, hadiste yalnızca Hz. Ali'nin veya Cafer'in övüldüğü zannını oluşturabilir. Aynı üç ismin birlikte övüldüğü diğer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den çıktığında, Ali (r.a.) Hamza'nın (ö. 3/625) kızını yanına alarak çıkmış; ancak daha sonra Ali, Cafer ve Zeyd, Hamza'nın kızının velâyeti konusunda Resûlullah'ın (s.a.v.) huzurunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu sırada Hz. Ali (r.a.): 'O benim amcamın kızıdır ve onu (Mekke'den) ben çıkardım' demiş; Hz. Cafer (r.a.): 'O benim amcamın kızıdır ve teyzesi de benim yanımdadır' diyerek söze girmiş; Zeyd (r.a.) ise: 'O benim kardeşimin kızıdır' demiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) onları kardeş ilan etmişti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Zeyd'e dedi ki: "Sen benim dostum ve onun da velîsisin". Hz. Ali'ye dedi ki: "Sen benim kardeşim ve dostumsun". Cafer'e dedi ki: "Sen yaratılış ve ahlak bakımından bana en çok benzeyensin. Kız teyzesinin yanında kalacaktır". Burada adı geçen teyze Esmâ bint Umeys'tir ki ilk eşi Câfer şehid olunca Hz. Ebû Bekir ile evlenmiştir. Söz konusu kız ise Ümâme bint Hamza'dır. [1530] Hz. Hamza'nın faziletiyle ilgili ise "Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Kıyamet günü şehitlerin efendisi Hamza b. Abdulmuttalib ve zâlim bir sultanın (yöneticinin) karşısına dikilip onu (kötülükten) nehyeden, ona iyiliği emreden ve bu sebeple (o sultan tarafından) öldürülen kimsedir.'"[1531] Rivayet Ebû Hanîfe tariki dışında bu metinle hiç nakledilmemiştir. Taberânî'nin naklettiği diğer rivayette[1532] ise yalnızca Hz. Hamza ile ilgili olan kısım nakledilmiş; zalim sultanla ilgili kısım zikredilmemiştir.

Hz. Fâtıma'nın faziletiyle ilgili rivayete göre "Nebî (s.a.v.) gazvelerinden döndüğü vakit Fâtıma'yı öpmüştür"[1533] Benzer rivayette ise "Nebî (s.a.v.) bir seferden döndü ve Hz. Fâtıma'nın (r.a.) başını öptü"[1534] denilerek farklı bir ayrıntıya yer verilmiştir. Hz. Fâtıma ile ilgili başka bir rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Fâtıma'ya: 'Sen, ailemden bana ilk kavuşacak olansın'"[1535] buyurmuştur. Buhârî'deki benzer rivayet ise Hz. Âişe'den[1536] nakledilmiştir. Bu rivayetin en geniş haliyle naklinde ise İbn Abbas

[1529] Buhârî, "Sulh", 6 (No. 2699).
[1530] Ayşe Esrâ Şahyar, "Ümâme bint Hamza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 42/42/301-302.
[1531] Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî*, (No. 17).
[1532] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 3/151 (No. 2958).
[1533] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/47 (No. 17652).
[1534] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 1/389 (No. 224).
[1535] Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/764 (No. 1345).
[1536] Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 12 (No. 3626).

şöyle demiştir: "İzâcâ sûresi nâzil olduğunda, Resûlullah (s.a.v.) kızı Fâtıma'yı yanına çağırıp: 'Bana vefatımın yakın olduğu bildirildi' dedi. Bunun üzerine Fâtıma ağladı. Resûlullah (s.a.v.): 'Ağlama! Çünkü ailemden bana ilk kavuşacak olan sensin' buyurdu. Bunun üzerine Fâtıma gülümsedi. Onu gören Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarından bazıları: 'Ey Fâtıma! Seni ağlarken gördük, sonra güldün' dediler. Fâtıma: '(Babam) vefatının yakın olduğunu haber verdi, bu yüzden ağladım. Sonra ise: 'Ağlama, çünkü ailemden bana ilk kavuşacak olan sensin' dediği için güldüm'. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Allah'ın yardımı ve fetih gerçekleştiği zaman, Yemen halkı gelir. Onlar yumuşak kalplidir. İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir'".[1537]

Ensârın fazileti ile ilgili rivayete göre "Bir gün Resûlullah (s.a.v.) omzuna dolamış olduğu bir örtüyle minbere çıkıp, oturdu. Başında koyu renkli (yağlı) bir sarık vardı. Allah'a hamd etti ve O'na senâda bulunduktan sonra: 'Ey insanlar! Sizin sayınız artıyor. Ancak ensâr azalıyor. Öyle ki onlar yemeğin içindeki tuz gibi kalacaklar. Kim onların işlerinden bir işi üstlenirse, onların güzel tavırlarını kabul etsin; kusurlarını ise bağışlasın".[1538] Benzer rivayette aynı hutbenin farklı yönleri hakkında bilgilere de yer verilmiştir: Buna göre İbn Abbas: '..bu onun aramızdaki son oturuşu idi' demiş, Resûlullah (s.a.v.) minbere çıkınca 'Ey insanlar, bana doğru yaklaşın' buyurunca herkes ona yönelmiş; ardından 'emmâ ba'd (konuya gelince) diyerek hitâbına başlamıştır.[1539]

Resûlullah'ın (s.a.v.) 'mü'min kız kardeşler' lakabı vererek övdüğü kadınlarla ilgili rivayete göre: "Mü'min kız kardeşler ve onların anne tarafından kız kardeşleri, Esmâ binti Umeys'dir (r.a.)"[1540] Bu rivayette tam olarak anlaşılmayan bu kişiler benzer diğer rivayette açıklanmıştır. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): **"**Mü'min kız kardeşler:[1541] Meymûne binti Hâris, Ümmü'l-Fazl ve Esmâ binti Umeys'dir[1542] buyurmuştur. Yine

[1537] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 14 (No. 80).
[1538] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/401 (No. 32377); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/500 (No. 2073); 4/384 (No. 2629); Buhârî, "Menâkıb", 25 (No. 3628); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 3/374 (No. 1780). İbn Ebû Âsım'da rivayet 'yemekte tuz misâli azalcaklar' kısmına kadar.
[1539] Buhârî, Cuma, 27 (No. 927); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 3/351 (No. 1742).
[1540] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 5/456 (No. 3145).
[1541] Esmâ bint Umeys'in dokuz kardeşinden birisi olan Meymûne Hz. Peygamber'le, Ümmü'l-Fazl Hz. Abbas ile, Selmâ bint Umeys Hz. Hamza ile, Esmâ ise ilk eşi Cafer b. Ebû Tâlib'den sonra Hz. Ebû Bekir ile evlenmiştir. Geniş bilgi için bkz.M. Yaşar Kandemir, "Esmâ bint Umeys", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 11/11/422.
[1542] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 5/456 (No. 3144).

övülen kadınlarla ilgili diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Cennet ehlinin kadınlarının efendisi, İmran kızı Meryem'dir. Sonra Fâtıma, sonra Hatice, sonra Firavun'un eşi Âsiye'dir"[1543] buyurmuştur. Benzer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) yere dört çizgi çizdikten sonra: "Bunlar nedir biliyor musunuz?" diye sormuş; 'Allah ve Resulü daha iyi bilir' karşılığının verilmesi üzerine 'Cennet kadınlarının en faziletlileri'[1544] diyerek aynı isimleri saymıştır.

Peygamber'in (s.a.v.) faziletine dair rivayete göre İbn Abbas: "Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) peygamberlere ve sema ehline üstün kıldı". (Dinleyenler) dediler ki: "Ey Ebû Abbas (İbn Abbas)! Onu gök halkına nasıl üstün kıldı?" İbn Abbas dedi ki: "Allah, gök halkına şöyle dedi: 'Onlardan biri: Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız. (el-Enbiyâ 21/29)". Ama Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle dedi: 'Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik (el-Fetih 48/1)'. Onlar tekrar sordular: 'Peki, onu peygamberlere karşı nasıl üstün kıldı?' İbn Abbas şu cevabı verdi: "Allah, diğer peygamberlere şöyle dedi: 'İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın'. Ancak Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle dedi: 'Biz seni, tüm insanlara gönderdik (Sebe' 34/28).' Böylece O'nu cinlere de, insanlara da elçi olarak gönderdi".

Yine Resûlullah'ın fazîleti ile ilgili İbn Abbas dedi ki: "Resûlullah'ın (s.a.v.) ashâbından bazı kişiler oturup, Peygamber'i (s.a.v.) bekliyorlardı. O yanlarına yaklaşınca, aralarındaki konuşmaları duyup, sözlerine kulak verdi. İçlerinden biri dedi ki: 'Ne kadar şaşırtıcı! Allah, yarattıklarından birini dost edindi. İbrâhim O'nun dostudur.' Bir diğeri dedi ki: 'Mûsâ'nın Allah ile konuşmasından daha şaşırtıcı ne olabilir?'(en-Nisâ 4/164) Bir diğeri de şöyle dedi: 'Îsâ, Allah'ın kelimesi ve ruhudur'. Bir başkası da şöyle dedi: 'Âdem, Allah'ın seçtiğidir'. Peygamber (s.a.v.) onların yanına gelip selam verdikten sonra şöyle dedi: 'Konuşmalarınızı ve şaşkınlığınızı

[1543] Zübeyr b. Bekkâr, *el-Münteḫab*, 33.
[1544] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/409 (No. 2668); 5/77 (No. 2901);5/113 (No. 2957); Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/760 (No. 1339); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 205 (No. 597); İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meŝânî*, 5/364 (No. 2962).

duydum. Evet, İbrâhim Allah'ın dostudur ve bu doğrudur. Mûsâ O'nunla konuşmuştur ve bu da doğrudur. Îsâ ise Allah'ın kelimesi ve ruhudur; bu da doğrudur. Âdem, Allah'ın seçtiğidir; bu da doğrudur. Ancak bilin ki, ben de Allah'ın sevgilisiyim ve bunda övünç yoktur. Ben kıyamet günü hamd sancağını taşıyacağım ki altında Âdem ve ondan sonrakiler olacak. Bunda övünç yoktur. Ben, kıyamet günü ilk şefaat edecek ve şefaati kabul edilecek kişi olacağım ve bunda da övünç yoktur. Cennetin kapısındaki kilidi ilk kez ben çevireceğim ve Allah onu açıp beni içeri alacak. Yanımda fakir müminler olacak ve bunda övünç yoktur. Ben Allah katında önceki ve sonraki insanların en değerli olanıyım ve bunda da övünç yoktur'".[1545] Tirmizî rivayetinde 'livâü'l-hamd sancağı altındaki Âdem'in (a.s.)' adı geçmez.

Peygamber'in (s.a.v.) diğer peygamberlere üstünlüğü ile ilgili rivayete göre İbn Abbas: "Şüphesiz Allah, hullette (dostlukta) İbrâhim'i (a.s.), kelâmda (konuşmada) Mûsâ'yı (a.s.) ve rü'yette (Rabbini görmede) ise Muhammed'i (s.a.v.) seçti"[1546] demiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) kendi üstünlüğünü anlattığı rivayete göre o (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bana benden önceki peygamberlere verilmeyen beş şey verildi. (Birincisi) Yeryüzü benim için mescid ve temizleyici kılındı. Oysa peygamberlerden hiçbiri, mihrâbına ulaşmadan namaz kılamazdı. (İkincisi) Ben, bir aylık mesafeye ulaşan korku (salma) ile desteklendim. Yani düşmanlarımla aramda bir aylık mesafe olsa da Allah onların kalbine korku salardı. (Üçüncüsü) Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirdi. Oysa ben hem cinlere hem de insanlara peygamber olarak gönderildim. (Dördüncüsü) Önceki peygamberler ganimetlerin beşte birini ayırırlardı ve onu bir ateş gelip yok ederdi. Ancak bana, ganimetlerin beşte birini ümmetimin fakirlerine dağıtmam emredildi. (Beşincisi) Önceki peygamberlerden her birine şefaat hakkı verilmiş (ve bunu dünyada kullanmışlardı) Ben ise şefaat hakkımı (kıyamet gününde) ümmetim için kullanmak için erteledim".[1547]

Abbas (r.a.) ve ailesine yapılan dua hakkındaki rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Hz. Abbas'a: "Pazartesi sabahı olduğunda sen ve çocukların bana gelin de, Allah'ın senin ve evlatlarının yararına kılacağı bir dua ile size dua edeyim" buyurdu. Ertesi sabah Abbas geldi ve biz de onunla birlikte gittik. Resûlullah (s.a.v.) üzerimize bir örtü örttü,

[1545] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 8 (No. 47-48); Tirmizî, "Menâḳıb", 3 (No. 3616).
[1546] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/189 (No. 436); 1/192 (No. 442).
[1547] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/72 (No. 4776).

sonra şöyle dua etti: "Allah'ım! Abbas'a ve çocuklarına, açık ve gizli bütün günahları kapsayan, hiçbir günahı bırakmayan bir mağfiret nasip eyle. Allah'ım! Onu evlatlarının arasında koru!"[1548] Doğrudan İbn Abbas hakkında Nebî (s.a.v.): "Allah onu ilim ve anlayış açısından rızıklandırsın diye dua etmiştir".[1549] Benzer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) gece namazı kılarken yanına giderek, arkasında namaza duran İbn Abbas'a Resûlullah (s.a.v.) eliyle (yanına gelmesini) işaret etmiş; İbn Abbas: 'Sen Allah'ın Resûlü iken, hiç kimsenin (namazda) seninle aynı hizada durmaya hakkı yoktur' cevabını verince bu duayı yapmıştır.[1550] Abbas ve ailesinin fazileti ile ilgili bir diğer rivayete göre: "Hz. Abbas (r.a.) Ḳuṯem adındaki oğlunu kucağına alıp, sarıldı ve şöyle dedi: Ne mutlu Ḳuṯem'e ki o, kusursuz burunlu olan zata (Hz. Peygamber'e) benziyor. Burnu yere sürtülenlerin (hoşlanmamasına) rağmen, o nimet sahiplerinin arasındadır. Hayber'in fethedildiği haberini Hz. Peygamber'den izin alarak gizleyen Haccâc b. 'İlât, Mekke'de kalan mallarını kurtarabilmek için, bilinçli olarak Müslümanların yenildiği bilgisini verince, buna üzülen Hz. Abbas oğluna sarılıp tesellî bulurken bu şiiri okumuştur. Bazı rivayetlerde Ḳuṯem'in benzediği kişi نَبِيِّ ذِي النِّعَمْ 'Nimetlerin sahibinin Nebîsi' denilerek doğrudan belirtilmiştir.[1551] Bu rivayetin Miksem'den nakledilen yukarıdaki isnadı dışında bir nakli yoktur. Ancak başka senedlerle rivayet edilmiştir.[1552]

Hz. Ebû Bekir'in fazileti hakkında "Resûlullah (s.a.v.) Hira Dağı'ndayken birden dağ sallandı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Sakin ol Hira! Çünkü senin üzerinde bir peygamber veya bir sıddık, veya bir şehit var'. O sırada Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte olanlar: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd, Abdurrahman b. Avf ve Saîd b. Zeyd idi".[1553]

Yönetici olacak kişilerde aranan liyakat şartıyla ilgili Resûlullah (s.a.v.): **"**Kim bir topluluğa, o topluluk içinde Allah'ın kendisinden daha razı olduğu biri varken, (o işe

[1548] Tirmizî, "Menâkıb", 94 (No. 3762); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-bahru'z-zehhâr*, 11/381 (No. 5213).
[1549] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 2/972 (No. 1909).
[1550] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṯânî*, 1/285 (No. 376).
[1551] Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b. Yahyâ Muâfâ en-Nehrevânî, *el-Celîsü'ṣ-ṣâliḥu'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâṣıḥu'ṣ-ṣâfî.*, thk. Abdülkerim Sami el-Cündî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1426), 121.
[1552] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 19/400 (No. 12409).
[1553] Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü'ṣ-ṣaḥâbe*, 1/218 (No. 249); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 2/622 (No. 1446).

lâyık olmayan) bir görevli atarsa, şüphesiz Allah'a, Resûlullah'a (s.a.v.) ve tüm Müslümanlara ihanet etmiş olur".[1554] buyurmuştur.

Başkalarının faziletini kabul etmekle ilgili rivayete göre: "Hz. Ali (r.a.) Hz. Fâtıma'ya kılıcı ile birlikte gelerek: Övgüye lâyık olarak al bunu! deyince Nebî (s.a.v.) buyurdu ki: (Ey Ali!) Eğer sen bugün iyi savaştıysan; bil ki Sehl b. Huneyf de, Hâris b. Sımme de, Ebû Dücâne de, Âsım b. Sâbit de iyi savaştı".[1555] Rivayet doğrudan İkrime'den[1556] de nakledilmiştir.

Sonuç olarak bu bölümde incelediğimiz İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen fezâil konulu 42 rivayetten 10'u sahih (%23,8), 16'sı hasen (%38,1) ve 16'sı zayıf (%38,1) olarak tespit edilmiştir. Sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 26 (%61,9) olup, bu rivayetlerin çoğunluğunun güvenilir senedlerle nakledildiği görülmektedir. Ancak zayıf rivayetlerin oranı da dikkate değerdir. Zayıflık sebebi olan râvilerden Osman el-Cezerî (ö. 130/747), Zem'a b. Sâlih ve Ebû Hişâm (ö. 248/862) zayıf; Sâlim Ebû Hammâd, Abdüsselâm ve meçhûl; Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz, Zekeriyyâ b. Yahyâ, Hüseyin b. Kays er-Rahabî (ö. 131/748), Yahyâ b. Alâ er-Râzî (ö. 160/777), Ebû Şeybe yani İbrâhim b. Osman b. Muhârik (ö. 169/785) ve Abdullah b. Şebîb metrûk râviler arasında yer almaktadır. Muhammed b. Hasan el-Mahzûmî (ö. 199/815) kezzâb (yalancılık), Ebû Bahterî el-Medenî (ö. 200/816) ise vaz' (uydurma) ile itham edilen râviler arasında değerlendirilmiştir.

Bu bölümde senedi ciddi şekilde zayıf olan rivayetler; "Hz. Ömer'in Müslüman olmasının ardından müşriklerin 'bize üstün geldiler' demesi, 'İslâm'ı iki Ömer'den biriyle güçlendir' duası, Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti isteksizce üstlendiğine dair kendi sözü, Bedir'de sancağın Hz. Ali'ye verildiği, Hz. Ali'nin İslâm'a ilk giren kişi olduğu, Kur'an'daki 'ey iman edenler' hitabıyla başlayan tüm ayetlerin Hz. Ali hakkında olduğu iddiası, cennet kadınlarının sıralamasında Meryem'in başa alındığı rivayet, Fetih günü Hz. Abbas'ın sorusu üzerine Kureyş için yapılan dua, Hz. Peygamber'in hamd sancağı taşıyacağı ve şefaatinin ilk kabul edilecek kişi olacağına dair uzun

[1554] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 2/626 (No. 1462).
[1555] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Kitâbü'l-Cihâd* (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409), 2/671 (No. 293).
[1556] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/1414 (No. 32511); 7/370 (No. 36780).

rivayet ile liyakatsiz görevlendirmenin Allah'a, Resûlü'ne ve Müslümanlara ihanet sayılması gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Ensâr, Hz. Abbas ve Hz. Peygamber'in faziletine dair rivayetlerin önemli bir kısmı sahih veya hasen isnadlarla nakledilmiş olup, fezâil rivayetlerinin yarıdan fazlasının güvenilir bir rivayet zemini üzerinde aktarıldığını göstermektedir. Bu bölümde yer alan sahih/hasen rivayetler ise "Nahl 16/76. ayetinin Hz. Osman hakkında indiği, ensarın azalacağına ve yöneticilerin onlara iyi davranması gerektiği rivayeti, Meymûne, Ümmü'l-Fazl ve Esmâ bint Umeys'in fazileti, cennet kadınlarının en faziletlileri olarak Hz. Hatice, Fâtıma, Âsiye ve Meryem'in sıralanması, Hira Dağı'nın sarsılması ve sıddîk hadisi, Hz. Ali'nin kardeş ve dost olarak nitelendirilmesi, Hz. Câfer'in Hz. Peygamber'e benzediği, Ali-Câfer-Zeyd arasındaki Hamza'nın kızına dair velâyet anlaşmazlığı, Hz. Fâtıma'nın Resûlullah'a ilk kavuşacak kişi olduğunun müjdelenmesi, Resûlullah'ın seferden dönüşte Fâtıma'yı öpmesi, Hz. Muhammed'in peygamberlere ve sema ehline üstünlüğü, Allah'ın İbrâhim'i dostlukta, Mûsâ'yı kelâmda, Muhammed'i ise rü'yette seçtiği, Resûlullah'ın İbn Abbas'a ilim ve anlayış için dua etmesi gibi konuları kapsamaktadır.

4.2.4.5 Fiten

İbn Abbas'tan Kur'an tefsiri içerikli fiten ayetlerinden birisinde 'Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?' (el-Bakara 2/210) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.): "Parça parça kümeler hâlinde bulut gölgeleri içinde"[1557] demiştir. Bir diğer rivayete göre İbn Abbas "Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor" (Nûr 24/17) ayeti hakkında: 'Allah size bunu yasaklıyor'[1558] yorumunu yapmıştır. Bu yorum ifk hadisesi ile ilgilidir. Aynı ayetin yorumuyla ilgili başka bir rivayete göre İbn Abbas: "Allah size buna benzer bir şeye dönmenizi (bir daha yapmanızı) yasaklıyor"[1559] demiştir. Kalem sûresi 42. ayetinde geçen 'baldırların açılması' ifadesinin tefsiri hakkında ise İbn Abbas: 'Şiddet' hakkında sen şairin şu sözünü işitmedin mi? Savaş bizimle birlikte

[1557] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ehvâl*, thk. Mecdî Fethi es-Seyyid (Mısır: Mektebetü Âl-i Yâsir, 1413), 124 (No. 157).
[1558] Affân b. Müslim, *Ehâdîsü Affân b. Müslim*, 75 (No. 115).
[1559] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/136 (No. 34779).

kızıştı".[1560] 'O gün baldırın açılacağı gün' (Kalem 68/42) sözü hakkında sorulduğunda İbn Abbas şöyle dedi: "Kur'an'dan bir şey size kapalı kalırsa, onu şiirde arayın. Çünkü şiir, Araplar'ın dîvânıdır (tarihî sözlüğüdür). Şairin şu sözünü işitmediniz mi: ... diyerek 'Savaş bize karşı baldırı üzerinde (şiddetli bir şekilde) kıyam etti (ayağa kalktı)' şeklindeki şiiri okumuştur.[1561]

Miraç hâdisesi ile ilgili 'Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lânetlenmiş ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik' (el-İsrâ 17/60) ayeti hakkında İbn Abbas: "Bu, Peygamber'in (s.a.v.) İsra Gecesi'nde gördüğü gözle görülen bir rüyadır"[1562] demiştir. Benzer rivayette aynı ifadeler tekrarlandıktan sonra "..İsrâ gecesinde kendisine gösterilmiştir. Ayette geçen lânetlenmiş ağaç ise zakkum ağacıdır' [1563] demiştir. Tirmizî rivayetinde 'Beytü'l-Makdis' ifadesi geçmektedir.

Miraçla ilgili detaylı bilgilerin yanında fiten konusunu da içeren rivayete göre ise İbn Abbas "Peygamber (s.a.v.) bir gece Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğünü, aynı gece geri döndüğünü; sonra kendilerine İsrâ yolculuğunu, Mescid-i Aksâ'nın özelliklerini ve (yolda gördüğü) develeri anlattığını belirtmiştir. İbn Abbas'ın anlattığına göre bazıları 'Biz Muhammed'in söylediklerine inanacak mıyız!' dediler ve (imandan sonra) küfre döndüler. Bu yüzden Allah, Ebû Cehil ile onların da boyunlarını vurdu. (Çünkü) Ebû Cehil: 'Muhammed bizi zakkum ağacı ile mi korkutuyor? Hurma ve tereyağı getirin de zıkkımlanalım' dedi. (Öte yandan) Peygamber (s.a.v.) Deccâl'i gerçek gözle gördü, uyurken rüyasında değil. Îsâ, Mûsâ ve İbrâhim'i (a.s.) de gördü. Peygamber (s.a.v.) Deccâl hakkında sorulduğunda: 'O, beyaz tenlidir' dedi. (Hasan rivayetinde): 'Şişman, parlak beyaz tenli' dedi. İki gözünden birisi sağlam ve parlak bir yıldız gibiydi. Başındaki saçları bir ağacın dalları gibiydi. Orada Îsâ'yı gördüm. O beyaz tenli; kıvırcık saçlı, keskin bakışlı, yaratılıştan göbeksiz, genç birisiydi. Mûsâ'yı da esmer ve siyah tenli (Hasan dedi ki:) saçları gür ve yaratılışı babayiğit' gördüm. Ardından Cibril: 'Mâlik'e selam ver!' dedi. Ben de ona selam verdim"[1564] buyurmuştur. Yine

[1560] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Ehvâl*, thk. Mecdî Fethi es-Seyyid (Mısır: Mektebetü Âl-i Yâsir, 1413), 89 (No. 118).
[1561] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakī, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Suudi Arabistan: Mektebetü's-Sevâdî, 1413), 2/183 (No. 746).
[1562] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/396 (No. 1916); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/201 (No. 462).
[1563] Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 192 (No. 4716); "Kader", 10 (No. 6613); "Menâkıbül'-ensâr", 42 (No. 3888); Ebû Hasan el-Mevsılî, *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne*, 58 (No. 57); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No. 3134).
[1564] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/476 (No. 3546).

İbn Abbas'ın naklettiği diğer miraç hadisine göre (r.a.) Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah beni Miraç Gecesi'nde Ye'cûc Me'cûc'e gönderdi. Onları Allah'ın dinine ve O'na ibadet etmeye davet ettim. Fakat beni kabul etmediler. Âdemoğulları ve İblis'in soyundan Allah'a isyan edenlerle birlikte onlar da cehennemdedirler".[1565]

Geleceğe dair haber veren fiten hadislerinden birisine göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Hanginiz tüylü devenin sahibidir? Onun etrafında birçok kişi öldürülecek, onun (sahibi) ise neredeyse ölecekken kurtulacak"[1566] buyurmuştur. Benzer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Keşke bilseydim, hanginiz yüzü tüylü deveye binip de Hav'eb'in köpeklerinin çıkıp (havladığını duyacak.) Sağında ve solunda çok sayıda insan öldürülecek. Sonra o neredeyse ölecekken kurtulacak[1567] buyurmuştur.

Yine geleceğe dair haber içeren rivayete göre İbn Abbas: "Eğer Süfyânî'nin çıkışı otuz yedi yılında olursa, hükümranlığı yirmi sekiz ay sürer. Eğer otuz dokuz yılında çıkarsa, hükümranlığı dokuz ay sürer" [1568] demiştir. Süfyânî* kavramı çoğunlukla Şiî kaynaklarda geçmekle berâber, sünnî fiten kaynaklarında da kendisine yer bulmuştur. Buna göre 'Süfyânî'nin Müslümanlar arasında çıkacak olan ve fitneye sebep olacak bir kişi olduğu ve Şam'da ortaya çıkacağı' belirtilir. "Süfyânî hakkındaki rivayetlerin çoğu hicrî 195 senesinde Süfyânî'nin zuhûr edeceğini ifade eder. Bu rivayetler tedlîsle meşhur olmuş Velîd b. Müslim ve yalancılıkla itham edilmiş bir râvi olan Câbir el-Cu'fî yoluyla nakledilmiştir."[1569] Diğer bir rivayet ise "Eğer Süfyânî'nin ortaya çıkışı 37 yılında olursa…"[1570] şeklindedir.

Ahir zamanda Müslümanların diğer milletlerin kötü hasletlerini taklit edeceğini haber veren rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz siz, sizden önce geçenlerin yolunu karış karış, arşın arşın ve kulaç kulaç takip edeceksiniz. Öyle ki, eğer onlar bir kertenkele deliğine girse, siz de peşlerinden gireceksiniz. Hatta onlardan

[1565] Ebû Abdillâh İbn Muâviye el-Huzâî el-Mervezî Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 2/593 (No. 1653).
[1566] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/538 (No. 37785).
[1567] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/73 (No. 4777).
[1568] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 1/284 (No. 831).
* bkz.Yusuf Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivayetleri", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 24/3 (15 Aralık 2020), 1135-1156.
[1569] Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivayetleri", 1153.
[1570] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 2/691 (No. 1956).

biri annesiyle yol ortasında cinsel ilişkiye girse, siz de aynısını yapacaksınız!"[1571] Rivayet İbn Abbas dışında Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'den de nakledilmiştir. Bu rivayetlerin sonunda 'önceki ümmetlerin aynen taklit edileceği' sözü üzerine sahâbe: 'Bunlar Yahudiler ve Hıristiyanlar mı?' diye sorunca, Resûlullah'ın (s.a.v.): 'Başka kim olabilir?' şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir. 'Anne ile ilişki' benzetmesi bu rivayet dışında başka senetle herhangi bir kaynakta geçmemiştir. Rivayet 'karısıyla sokak ortasında ilişki'[1572] şeklinde nakledilmiştir. Bazı rivayetlerde 'ümmetin fırkalara bölüneceği' ifadesi de eklenmiştir. Sonuç olarak, rivayetin sonunda geçen 'anne ile ilişki' benzetmesinin, çirkin işlerin yaygınlaşacağını vurgulamak amacıyla söylendiği anlaşılmaktadır. Ancak, diğer kaynaklardaki benzer içerikli metinlerde bu ifadenin hiç yer almaması, metnin güvenilirliği konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Hayvanlarla ilgili fiten hadislerinden birisine göre İbn Abbas: "O şeytanın haber taşıyıcısıdır"[1573] demiştir. Hadiste geçen '*berîd*' ile kastedilenin ne olduğunu önceki rivayetten anlayabiliriz. Zira bir önceki rivayette Hz. Ömer'in 'kertenkelenin şeytan olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini' ifade ettiği aktarılmıştır.

Ahir zamanda yaşanacaklarla ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: "İnsanlar üzerine hiçbir yıl gelmez ki, o yılda bir bid'at ortaya atılmasın ve bir sünnet öldürülmesin. Öyle ki bid'atlar canlanır, sünnetler ise ölür"[1574] demiştir. Benzer rivayette ise '.. bid'at ihyâ edilir ve bir sünnet yok edilir. Ta ki bid'atler dirilir ve sünnetler yok olur"[1575] demiştir.

Kıyamet alâmetleri ile ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Deccâl'i zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: 'Deccâl, parlak, (kızıla çalan) beyaz tenli, tek gözlüdür. İnsanlar arasında en çok Abduluzzâ b. Katan'a benzer.' Ya da "Katar'a benzer. 'Deccâl yalnızca zaten helâk olmuş (kâfirleri) helâk eder. Şunu bilin ki Rabbiniz tek gözlü değildir'.[1576] Benzer rivayete göre '..Deccâl tek gözü kör, beyaz tenli, parlak ve iri yapılıdır. Başı (asala) zehirli bir yılan başı gibidir ki, insanlardan Abdüluzzâ b. Katan'a

[1571] Mervezî, *Sünne*, 18 (No. 43).
[1572] Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/502 (No. 8404).
[1573] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 332 (No. 2281).
[1574] Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Kurtubî İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bidaʿ ve'n-nehyü ʿanhâ*, thk. Amr Abdülmun'im Süleym (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 2/83 (No. 95, 96).
[1575] Mervezî, *Sünne*, 32 (No. 98).
[1576] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/399 (No. 2800).

en çok benzeyen kişidir. Ancak helâk olanlar helâk olur. Şüphe yok ki Rabbiniz kör değildir"[1577] buyurulmuştur. Aynı konudaki diğer rivayette ise, benzer ifadelerden sonra farklı olarak Deccâl'in 'kıvırcık saçlı ve başı taze bir ağaç dalı gibi'[1578] olduğu nakledilmiştir. Diğer bir İbn Abbas rivayetinde ise Hz. Ebûbekir: "Deccâl, doğudan, Horasan denilen bir yerden çıkar."[1579] demiştir.

Kıyametin gerçekleşmesi ile ilgili ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet (öyle âniden) kopacak ki, iki adam aralarında (satış için) bir elbise açmış olacak da, ne onun satışını yapabilecekler, ne de onu katlayabilecekler. Kıyamet kopacak. Öyle ki bir adam lokmasını kaldırmış olacak da onu ağzına koyamadan kıyamet kopacak. Kıyamet kopacak. Öyle ki bir adam su havuzunun duvarını sıvamış olacak da ondan su içemeden kıyamet kopacak". Sonra Resûlullah (s.a.v.) şu ayeti okudu: 'Ve onlar farkında olmadan ansızın kendilerine gelecektir'. (el-Ankebût 29/53).[1580] Aynı cümlelerin tekrarlandığı diğer rivayette ise şu ifadeler eklenmiştir: "Güneş batıdan doğduğu zaman, anneler evlâdını unutup (bırakır). Aşıklar ma'şuklarına olan arzularını unutur. Her nefis kendi derdiyle başbaşa kalır. Bu andan itibaren artık kimsenin tevbesi kabul edilmez. İmanında samîmî olanın (tevbesi) hariç. Onlar için (yazılanlar) bundan sonra da daha önce olduğu gibi yazılır. Kâfirlere gelince, onları büyük bir pişmanlık ve üzüntü kaplar. Bir adam bir at yetiştirse, güneşin batıdan doğmasından sonra kıyametin kopuşuna kadar (geçen zamanda) atına binemez".[1581]

Geleceğe dair haberler içeren diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Ümmetimden iki grup vardır ki, İslâm'da onların bir nasibi yoktur: Bunlar Mürcie ve Kaderiyye'dir"[1582] buyurmuştur. Kaderi tartışmayı yasaklayan rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Bu kader konusunda (tartışmaya) girmekten sakının. Çünkü (bu) Hıristiyanlık'tan bir şubedir"[1583] buyurmuştur. Bu rivayetin râvilerinden Nizâr b.

[1577] Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî Hanbel b. İshâk, *Fiten*, thk. Âmir Hasan Sabri (Lübnan: Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1419), 93.
[1578] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/490 (No. 37470); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/48 (No. 2148). Muhammed b. Cafer, Şube, Simâk, İkrime tariki: كَأَنَّ رَأْسَهُ أَصَلَةٌ 'Başı yılan başı gibi' lafzı farklıdır; Müsnedü Ahmed, 5/48 (No. 2852).
[1579] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 2/533 (No. 1508).
[1580] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 2/635 (No. 1776).
[1581] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 2/655 (No. 1844).
[1582] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 201 (No. 579); İbn Mâce, "Sünnet", 9 (No. 62); Tirmizî, "Kader", 13 (No. 2149); İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/147 (No. 334,335); 1 /152 (No. 344,345); 2 /461 (No. 946); 2/461 (No. 947); 2/462 (No. 948); 2/462 (No. 951).
[1583] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/146 (No. 332).

Hayyân ‘münkerül-hadîs’ olup, İbn Hibbân onun için ‘İkrime’den, ona ait olmayan hadisleri nakleder ki, bu durum, onun bu hadisleri kasıtlı olarak uydurduğunu düşündürecek seviyededir. Onun rivayetleriyle hiçbir şekilde delil getirilmesi caiz değildir’ demektedir.[1584]

Sonuç olarak mevâlîsi aracılığıyla İbn Abbas’tan nakledilen fiten konulu 24 rivayetin 4’ü sahih (%16,7), 7’si hasen (%29,2) ve 13’ü zayıf (%54,2) olarak tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 11 olup (%45,8), güvenilir kabul edilebilecek rivayetlerin oranı rivayetlerin yarısının altında kalmıştır. Bu durum, fiten rivayetlerinde zayıf nakillerin belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Zayıf rivayetler; “Nûr 24/17 ayetinin tefsiri, Süfyânî’nin çıkış zamanı, Ye’cûc Me’cûc, kıyametin ansızın kopuşu, güneşin batıdan doğuşu, kertenkelenin şeytanın haber taşıyıcısı olması, Bakara 2/210 ayetinin tefsiri, bid‘atlerin canlanıp sünnetlerin öleceği, kader ve fırkalar bağlamında Kaderiyye ile Mürcie” konularını kapsamaktadır. Bu rivayetlerin zayıf kabul edilmesinde; Câbir b. Yezîd el-Cu‘fî’nin (ö. 128/745), Leys b. Ebû Süleym’in (ö. 138/755), Nûh b. Ebû Meryem’in (ö. 173/789), İbn Lehîa’nın (ö. 174/790) ve Muhammed b. Saîd’in (ö. 235/849) tenkit edilmiş râviler arasında yer alması etkili olmuştur. Ayrıca Abdülaziz b. Sâlih, Zem‘a b. Sâlih, Abdülmü’min b. Abdullah, Mehdî b. Ebû Mehdî ve Ali b. Nizâr gibi râviler hakkındaki zayıflık veya meçhûllük değerlendirmeleri de rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Özellikle kader ve Kaderiyye-Mürcie hakkında gelen rivayetlerde Ali b. Nizâr’ın zayıf, babası Nizâr b. Hayyân’ın ise münkerü’l-hadîs olarak cerh edilmiş olması, bu rivayetlerin zayıf kabul edilmesinde belirleyici olmuştur.

4.2.4.6 Tefsir

Bu bölümde İkrime ve Miksem’den nakledilen 44 rivayet mevcuttur. Küreyb’den nakledilen tefsir rivayeti yoktur. Bu rivayetleri, çoğunlukla rivayetin içinde geçen ayetin mushaftaki yerine göre sıraladık. Birden fazla ayet içeren rivayetlerde ise, tefsiri yapılan ayeti esas alarak sıralama yaptık. Ancak ‘bazı yabancı kelimelerin tefsiri’ ve ‘ayetlerdeki istisnâ’ gibi birkaç ayeti sıralamayı bozarak peş peşe getirdik. Burada amacımız rivayetleri peş peşe anlamlı paragraflar oluşturacak şekilde dizmekten çok

[1584] İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûḥîn mine’l-muḥaddiṯîn ve’ḍ-ḍuʿafâʾ ve’l-metrûkîn*, 3/56.

dördüncü yüzyıl rivayetleriyle kıyaslayabilmek için tüm rivayetleri görmeyi sağlamaktır. Buna göre rivayetler özetle şunlardır:

İbn Abbas'tan nakledilen rivayetlerde ilk olarak, Kur'an'ın gereği gibi okunmasının (el-Bakara 2/121) salt bir tilavet olmadığı, bunun "hakkıyla ona ittibâ etmek/uymak"[1585] anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Kur'an'ın her şeyi kuşatan mahiyeti içerisinde, özellikle hac menâsiki bağlamında kulun önüne çıkan zorluklarda "*Eğer bulamazsanız sonrasındaki seçeneği yaparsınız* (el-Bakara 2/196)" [1586] denilerek bir tercih alanı sunulduğu belirtilmektedir. Bu ahlâkî çerçevede hac esnasındaki yasaklar; "cinsel ilişki, ma'siyetler ve arkadaşını öfkelendirecek tartışmalar (Bakara 2/197)" [1587] şeklinde detaylandırılmaktadır. Ayrıca Mina'dan ayrılış vaktindeki esnekliğin "kişinin kendi tercihine bırakıldığı (el-Bakara 2/203)"[1588] ifade edilmektedir. Bu rivayetle 'أَيَّامُ مِنًى ثَلاثَةٌ' 'Mina günleri üç gündür' hadisinin açıklanması yapılmaktadır.

Rivayetlerin devamında Kur'an'daki bazı kelimelerin lugavî açıklamalarına geçilerek, 'salma atlar' ifadesinin "güdülen atlar (Âl-i İmran 3/14)"[1589] olduğu; hayırlı ümmet vasfının ise öncelikle 'Mekke'den Medine'ye hicret edenler (Âl-i İmran 3/110)'[1590] için geçerli olduğu belirtilmektedir. İlahî adâletin hassasiyeti, hurma çekirdeğindeki en küçük ayrıntılar olan 'fetîl (hurma lifi) ve kıtmîr (hurma çekirdeği kabuğu)' (en-Nisâ 4/77) [1591] örnekleriyle somutlaştırılmaktadır. Helâl gıdalar kapsamında Ehl-i kitabın kestiği 'ölü hayvanın (meyte) (el-Mâide 5/5)' [1592] durumu ve toplumsal hukukta "ehl-i zimme arasında hüküm verme (el-Mâide 5/42)"[1593] yetkisiyle ilgili tercih hakkının neshedilmesi ele alınmaktadır. İhramlıyken avlanmanın cezası ile ilgili Mâide sûresi 5/95. ayetinde ifade edilen "benzeri bir evcil hayvanın kurban edilmesi veya bedeli karşılığında oruç tutulması vb. cezalar söz konusu iken, İbn Abbas: "Eğer

[1585] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim b. Muhammed (Halvân: Dârü'l-Mişkât, 1414), 369 (No. 448); Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 1/395 (No. 383).
[1586] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/98 (No. 12458-12459).
[1587] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/178 (No. 13225).
[1588] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/415 (No. 15505).
[1589] Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-Zühd*, 299 (No. 346).
[1590] Heysemî, *Buġyetü'l-bâḥiṣ*, 2/718 (No. 707).
[1591] Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-Zühd*, 294 (No. 335).
[1592] Nesâî, *Tesmiyetü meşâyih*, 368 (No. 1112).
[1593] Ebû Dâvûd, "Aḳżıye" 10 (No. 3590).

bulabilirse cezasını öder"[1594] kaydını düşmüştür. Diğer rivayette ise toplumsal huzur için müminlerin "aralarını düzeltme sorumluluğu (el-Enfâl 8/1)" hatırlatılmaktadır.

Kur'an'da geçen bazı kelimelerin anlamları hakkında İbn Abbas'tan nakledilen yorumlardan birine göre 'Ra'd' (Gök gürültüsü) (er-Ra'd 13/13) bulutları bağırarak sevk ve idare eden bir melektir; tıpkı koyunları sesiyle yönlendiren çoban gibi."[1595] İbn Abbas'ın ra'd hakkındaki bir başka yorumuna göre ise o: "Hiçbir şey bulutlardan daha güzel konuşmaz ve daha güzel gülmez" deyince kendisine: 'Onun konuşması nedir?' diye sorulmuş ve şöyle cevap vermiştir: 'Onun konuşması gök gürültüsüdür; gülmesi ise şimşektir'.[1596]

Kur'an dilindeki yabancı kökenli kelimelerden bazılarının anlamı hakkındaki yorumlarında İbn Abbas '*siccîl*'in (Hûd 11/82) Farsça 'سنک' "her tür taş ve çamur"[1597] anlamına geldiği; '*tüsîmûn*' kelimesinin "otlatmak" (en-Nahl 16/10)[1598] manası taşıdığı yorumu yanında, (el-İsrâ 17/110) ayetinde ibadet bağlamında geçen '*salât*ın' dua anlamında olduğu[1599], (el-Hac 22/51) ayetinde geçen inkârcıların مُرَاغِمِينَ '*mürâğımîn*'in ise "kaçanlar, sığınanlar" anlamında olduğu yorumunu yapmıştır. İbn Abbas (el-Enbiyâ 21/95) وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ ayetinde geçen 'harâm' kelimesinin 'hirm' şeklinde okunduğu üzerinden yaptığı yorumda 'Bunun Allah'ın kader planında yazdığı şeyin değişmez gerçekler olduğu', yani 'kaderin değişmezliği' (Nûh 71/27) (Habeşçe) 'ḫirm' yani "vâcip ve kesin"[1600] olan hükümler olduğu yorumunu belirtmiştir.

Sonradan hüküm kapsamı daraltılan bazı ayetlerle ilgili ise İbn Abbas "*Gözlerini haramda sakınsınlar*" (en-Nûr 24/30) ayetinin "Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınlar.." (en-Nûr 24/60) ayetiyle istisnâ edildiğini belirtmiştir.[1601] Şairlerle ilgili ayetlerdeki (eş-Şuarâ, 26/224-226) yerme ifadeleri içeren hükümde ise "sâlih amel işleyen şairlerin istisna edildiği"[1602]

[1594] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/192 (No. 13360).
[1595] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 114 (No. 94).
[1596] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 126 (No. 115).
[1597] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/122 (No. 29978).
[1598] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 102 (No. 77).
[1599] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/198 (No. 8095).
[1600] Buhârî, "Kader", 9.
[1601] Ebû Dâvûd, "Libâs", 37 (No. 4111).
[1602] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Ebebü'l-müfred*, thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1419), 468; Ebû Dâvûd, "Edeb", 94 (No. 5016).

tefsirinde bulunmuştur. (el-Kasas, 28/85) ayetinden kastın, tarihsel süreçte Hz. Peygamber'in "tekrar Mekke'ye döndürüleceği" [1603] müjdesi olduğu yorumunu yapan İbn Abbas, (er-Rûm, 30/7) ayetinden muradın ise insanların dünyevî ziraat ve hasat bilgisindeki maharetlerine rağmen "âhiret bilincinden uzak olmaları"[1604] olduğunu belirtmiştir.

İsrâ sûresinde zikredilen 'ruh hakkındaki sorular' hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: "Kureyş, Yahudilere: 'Bize, bu adama (Peygambere) soracağımız bir şey verin' dedi. Yahudiler: 'Ona ruh hakkında sorun' dediler. Ona ruh hakkında sordular. Bunun üzerine şu ayet indi: 'Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "*Ruh Rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir* (el-İsrâ 17/85)".[1605] Aynı rivayetin başka bir tarikinde ise rivayetin sonunda Yahudilerin: "Bize çok bilgi verilmiştir. Bize Tevrat verilmiştir. Kim Tevrat'a sahip olmuşsa, o çok hayır sahibi olmuştur" demeleri üzerine "*De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa, bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabbimin sözleri bitmeden mutlaka deniz tükenirdi*"[1606] (el-Kehf 18/109) ayeti nâzil olmuştur.

İbn Abbas "*Karada ve denizde düzenin bozulması*" (Rûm 30/41) ayeti için 'nehir kıyısında olan ve olmayan yerler kastediliyor' [1607] yorumu yapmış; (Yâsin 36/8) ayetinde geçen مُقْمَحُونَ (muḳmaḥûn) 'hayvanın kafasını yukarı kaldırdığı gibi' anlamındadır[1608] demiştir. "Allah'ın: '..nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler.' (Yâsîn 36/55) kavli hakkında ise İbn Abbas: 'Bu uğraş, bâkirelerin bekâretini bozmalarıdır'[1609] yorumu yapmıştır.

[1603] Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 238 (No. 4773).
[1604] Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî Ebû Hâtim, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Münzir Selim Mahmud ed-Dûmî (Riyad: Dâru Atlas, 1421), 62 (No. 65).
[1605] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/154 (No. 2309).
İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/264 (No. 595).
[1606] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18 (No. 3140).
[1607] Ebû Ca'fer Muhammed b. Süleyman b. Hubeyb b. Cübeyr el-Esedî Lüveyn, *Cüz'ün fîhi hadîsu el-Masîsî Lüveyn*, thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî (Riyad: Advâu's-Selef, 1418), 115 (No. 116).
[1608] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) Fesevî, *Meşyehatü Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî*, thk. Muhammed b. Abdullah Serî' (Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1431), 67 (No. 68).
[1609] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 194 (No. 274).

İbn Abbas (Zâriyât 51/41.) ayetinde geçen "*rîh-i akîm*'in[1610] anlamı hakkında 'hiçbir faydası olmayan rüzgârdır'[1611] demiştir. Başka bir rivayette ise Allah'ın kitabında '*Onlara uğultulu bir rüzgâr gönderdik* (Fussilet 41/16)' ve 'onlara kısır bir rüzgâr gönderdik (ez-Zâriyât 51/41)' ifadeleri hakkında 'Resûlullah'ın bu rüzgârlarda diz çöküp dua ettiğini' nakletmiştir.[1612] (Fussilet, 41/30.) ayetindeki "*..dosdoğru olanlar*.." ifadesi için İbn Abbas: Onlar, 'Şâhidim ki Allah'tan başka ilah yoktur' (ifadesindeki) şahitliklerinde dosdoğru olanlardır"[1613] demiştir. *"Gökler üstlerinden çatlayacak"* (eş-Şûrâ 42/5) ayeti hakkında ise İbn Abbas: **'**Üzerlerinde bulunanın ağırlığından dolayı..'[1614] yorumunda bulunmuştur. وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ *"Biriniz diğerinizi aşağılamayın.."(*el-Hucurât 49/11) ayeti hakkında ise İbn Abbas dedi ki: "Birbirinize dil uzatıp, kötü konuşmayın" anlamındadır.[1615]

İbn Abbas (Kâf, 50/1) ayetinde geçen 'Kaf' hakkında ise: "Allah (c.c.) dünyayı kuşatan 'Kaf' adlı bir dağ yarattı. Bu dağın kökleri, yeryüzünün üzerinde durduğu kayaya bağlıdır. Allah (c.c.) bir köyü (depremle) sarsmak istediğinde, o dağa o köyün bulunduğu taraftaki kökü hareket ettirmesini emreder. Dağ, kökünü hareket ettirir ve böylece o köy sallanır. İşte bu yüzden (depremde) bir köy sarsılır, ancak diğer köy sarsılmaz" [1616] yorumu yapmıştır. (Kâf 50/18.) ayetinde geçen '*bir söz söylemeyegörsünler*' sözünden kastın ise 'söyledikleri her söz yazılır'[1617] demek olduğunu söylemiştir. لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ (Kāf, 50/37) ayetinin tefsiri olarak İbn Abbas "Onların (münafıkların) kalpleri (akılları) yoktu"[1618] demiştir. ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ (Necm 53/8) "*Sonra yaklaştıkça yaklaştı*" ayeti hakkında İbn Abbas şunu söylemiştir: "Bu, Muhammed'dir (s.a.v.) ve o Rabbine yaklaştı"[1619] demektir. وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ (en-Necm 53/61) ayeti hakkında ise İbn Abbas (r.a.): **"**Bu, Himyer dilinde 'şarkı' anlamına gelir.

[1610] bkz. 'en-nâşirât, el- mübeşşirât, el-mürselât, er-raḫâ, el-'akîm, es-ṣarṣar, el-'âṣıf ve el-kâṣıf' bkz.İmam es-Suyûtî, *Kâinâtın sırları*, çev. Seyfullah Erdoğmuş (İstanbul: Mercan Kitap, 2011), 112.
[1611] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 164 (No. 175).
[1612] Şafiî, *el-Müsned*, 81.
[1613] Terkufî, *Hadîsü Abbas et-Terkufî*, (No. 117).
[1614] Ebû Ca'fer Muhammed bin Osman İbn Ebû Şeybe, *el-Arş vemâ ruviye fîhi*, thk. Muhammed b. Halîfe b. Ali Temîmî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418), 338.
[1615] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-ġıybe ve'n-nemîme* (Dimaşk: Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1413), 20 (No. 47); Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Ṣamt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1410), 127 (No. 184).
[1616] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿUḳûbât*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416), 32 (No. 22).
[1617] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/218 (No. 35477).
[1618] Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah ez-Zühlî, *Cüz'ü Muhammed b. Yahyâ ez- Zühelî*, 2004, 12 (No. 48).
[1619] İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, 1/190 (No. 438).

‘ismüdî lenâ’ (اِسْمُدِي لَنَا) denilince bize şarkı söyle anlamına gelir”[1620] demiştir. ‘Ve entüm sâmidûn’ (en-Necm 53/61) ayetinde geçen *“..gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz.”* ifadesi hakkında ise İbn Abbas: ‘Bu şarkıdır’[1621] demiştir. “*Büyük olay gerçekleştiği zaman.”* (el-Vâkıa 56/1) ayeti içinse İbn Abbas: “O gün kıyamet günüdür” demektedir. “Allah Tealâ’nın ayette buyurduğu ‘*mevżûneh*’ (el-Vâkıa 56/15) ise İbn Abbas’a göre ‘altınla kaplanmış’ demektir”.[1622]

İbn Abbas لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ “*Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz diye..*”(el-Hadîd 57/23) ayeti hakkında: “Hiç kimse yoktur ki (başına musibet gelince) üzülmesin ve (bir güzellikle karşılaşınca) sevinmesin. Ancak, musibeti sabırla karşılayan kişi ve hayrı şükürle karşılayan kişi (en doğrusunu yapar)”[1623] demiştir. الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ *“Sana biat etmeye geldiklerinde..”(*el-Mümtehine 60/12) ayeti hakkında ise: “Bu, Allah’ın kadınlar için bir şart olarak koyduğu (biat ile ilgili) bir hükümdür”[1624] yorumunu yapmıştır. مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَّ *“Eşlerini hoşnut etmek arzusuyla..”* (et-Tahrîm, 66/1) ayeti hakkında İbn Abbas dedi ki: “Bu ayet kendisini Resûlullah’a (s.a.v.) bağışlayan kadın hakkında nâzil olmuştur”.[1625] İbn Abbas اَوْ زِدْ عَلَيْهِ “*..ya da çoğalt..*” (el-Müzzemmil 73/4) ayeti hakkında İbn Abbas dedi ki: “Onu açıklayarak bildir”[1626] demektir. ذَا غُصَّةٍ “*Boğazdan geçmez bir yemek..*” (el-Müzzemmil 73/13) ayeti içinse İbn Abbas: “Boğaza tıkanan diken gibidir, ne girer ne çıkar”[1627] demiştir. *“Gökyüzü bile onunla yarılacaktır.”* مُنْفَطِرٌ بِه (el-Müzemmil 73/18) ayeti hakkında İbn Abbas dedi ki: “Bu, Allah’ın (c.c.) (heybetiyle) olacaktır”.[1628] Aynı ayet hakkında İbn Abbas: ‘O (gökyüzü Allah’ın azameti ile) doludur’[1629] yorumunu da yapmıştır. نَاشِئَةَ الَّيْلِ ‘*Nâşiete’l-leyl’* (el-Müzzemmil, 73/6) için İbn Abbas: “(Gecenin) başlangıcıdır” derken, aynı ayetteki اَقْوَمُ قِيلًا (el-Müzzemmil, 73/6) ifadesi hakkında ise: Kur’an’da anlayış kazanmanız için en uygun (zamandır) demiştir. Ona göre سَبْحًا طَوِيلًا ‘*..gündüzün sana uzun bir meşguliyet*

[1620] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’d-Dünyâ, *Ẕemmü’l-melâhî*, thk. Amr Abdülmun’im Süleym (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1416), 42 (No. 33).
[1621] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 11/40 (No. 4724).
[1622] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’d-Dünyâ, *Ṣıfatü’l-cenne*, thk. Abdurrahim Ahmed Asâsile (Dârü’l-Beşîr - Mektebetü’r-Risâle, 1417), 138 (No. 164).
[1623] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/137 (No. 34789).
[1624] Buhârî, "Tefsîru’l-Kur’ân", 314 (No. 4893).
[1625] Terkufî, *Hadîsü Abbas et-Terkufî*, (No. 25).
[1626] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/255 (No. 8725); 6/141 (No. 30158).
[1627] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’d-Dünyâ, *Ṣıfatü’n-nâr*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1417), 64 (No. 83).
[1628] İbn Ebû Şeybe, *el-Arş vemâ ruviye fîhi*, 340.
[1629] İbn Ebû Şeybe, *el-Arş vemâ ruviye fîhi*, 348.

vardır' (el-Müzzemmil, 73/7) ayeti ise: '(Gece ise) uzunca boş vakit vardır'[1630] anlamındadır. Cennet bineklerinden söz ettikten sonra İbn Abbas: *"Orada, görünce (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün"* (İnsân 76/20)"[1631] ayetini okuyarak bu mülk ve nimetlerden birisinin de binekler olduğunu kastetmiştir. İbn Abbas كَوَاعِبَ (en-Nebe' 78/33) ayeti hakkında ise şöyle dedi: "Göğüsleri belirginleşmiş olan (kızlar)" demektir.[1632]

Bazı ayetlerin nüzûl sebebini belirten İbn Abbas rivayetine göre "İbnü'l-Eşref (Kâ'b b. Eşref) Mekke'ye geldiğinde Kureyşliler ona: 'Sen Medine halkının âlimi ve efendisi misin?' deyince o: 'Evet' diye cevap verdi. Kureyşliler: 'Bu kavminin (Mekke'nin) soyu kesik çocuğu hakkında ne düşünüyorsun? O bizden üstün olduğunu iddia ediyor. Hâlbuki biz hacılara bakarız, Kâbe'nin hizmetkârlarıyız ve su dağıtıcılarıyız' dediler. İbnü'l-Eşref: 'Siz ondan daha hayırlısınız' dedi. Bunun üzerine şu ayetler nâzil oldu: *"Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir"*. (el-Kevser, 108/3) Kâ'b'ın müşrikleri Müslümanlardan üstün gördüğünü söylemesi üzerine ise şu ayetler nâzil olmuştur: "Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları (yani Yahudileri) görmüyor musun? "Kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar *cibte* (puta) ve *tâğut*a inanıyorlar. İnkar edenler için de, 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar. (en-Nisâ, 4/51) *"Onlar, Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın"* (en-Nisâ 4/52)[1633] Râvileri sika olan rivayet, yalnızca bu tarikten nakledilmiştir.

İbn Abbas'tan İkrime ve Miksem tarikiyle nakledilen yukarıdaki 51 rivayet üzerinden yapılan inceleme sonucuna göre, sened analizleri yapılan rivayetlerin 13 adedi (%25,5) sahih, 22 adedi (%43,1) hasen ve 16 adedi (%31,4) zayıf olarak tespit edilmiştir. Elde edilen veriler, toplam rivayetlerin 35 adedini oluşturan %68,6'lık büyük bir kısmının sahih ve hasen kategorisinde yer aldığını göstermektedir. Bu durum, özellikle Kur'an'ın tefsiri noktasında İkrime ve Miksem'in naklettiği ilmî içeriğin önemli ölçüde güvenilir bir rivayet zeminine dayandığını göstermektedir. Zayıf rivayetlerin naklinde rol alan isimlerden Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746), Eş'as b. Sivâr (ö.

[1630] Ebû Dâvûd, "Taṭavvu'", 16 (No. 1304).
[1631] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ṣıfatü'l-cenne*, 156 (No. 203).
[1632] Buhârî, "Bed'ül-ẖalḳ", 8 (4/116).
[1633] İbn Şebbe, *Târîẖu'l-Medîne*, 2/453.

136/753), Leys b. Ebû Süleym (ö. 138/755), İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765) ve Şebîb b. Bişr zayıf veya tenkit edilen râviler olarak öne çıkarken; Hasan b. Kuteybe ve Hafs b. Ömer el-Adenî (ö. 201/816) metrûk kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Alâ b. Râşid, Zeyd (Kays el-Hazzâ'nın mevlâsı) ve Muhammed b. Yahyâ Ebû Ömer el-Bâhilî gibi meçhûl râviler ile bazı rivayetlerde râvinin 'bir adam' veya 'itham etmediğim kişi' şeklinde mübhem bırakılması da sened zayıflığını artıran unsurlar arasındadır. Ayrıca Ya'kub b. Muhammed el-Esedî (ö. 213/828) *vaz'* (uydurma) ile itham edilmiş, İbn Mübârek adıyla geçen ve Abdullah b. Mübârek olmadığı anlaşılan râvi ise kezzâb olarak nitelenmiştir.Bu bölümde zayıf râvilerin naklettiği rivayetler ise ağırlıklı olarak "hac menâsikiyle ilgili ayetlerin tefsiri, salât kelimesinin dua anlamına geldiği, münafıkların durumu, Allah'ın azametinin gökyüzünü yaracak heybeti, en hayırlı ümmet ifadesinin hicret eden sahâbîlere işaret ettiği, bazı ayetlerin nüzûl sebepleri, dosdoğru olanların övgüsü, rüzgârlarla ilgili ayetler bağlamında Hz. Peygamber'in duası, Kaf dağının depremlere sebep olması, birbirini karalamaktan men edilme, Hz. Peygamber'in Rabbine yakınlaşması, cehennem ehlinin yiyeceğinin boğazda kalan diken gibi oluşu ve cennet nimetlerinin tasviri" gibi konuları kapsamaktadır.

Sonuç olarak bu bölümün tamamında İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilen ve akâid konulu toplam 169 rivayetin genel sıhhat durumu konularına göre aşağıdaki gibidir.

Tablo 4.5 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen itikat-tefsir-fezâil vb. konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
İman	5 (%20,8)	12 (%50,0)	**17 (%70,8)**	7 (%29,2)	24
Âhiret	5 (%20,8)	12 (%50,0)	**17 (%70,8)**	7 (%29,2)	24
Enbiyâ	3 (%20,0)	4 (%26,7)	**7 (%46,7)**	8 (%53,3)	15
Fezâil	10 (%23,8)	16 (%38,1)	**26 (%61,9)**	16 (%38,1)	42
Fiten	4 (%16,7)	7 (%29,2)	**11 (%45,9)**	13 (%54,1)	24
Tefsir	13 (%25,5)	22 (%43,1)	**35 (%68,6)**	16 (%31,4)	51
TOPLAM	**36 (%21,3)**	**63 (%37,3)**	**99 (%58,6)**	**70 (%41,4)**	**169**

4.2.5 Megâzî

4.2.5.1 Siyer, menâkıb

Bi'setin başlangıcıyla ilgili İbn Abbas: "Resûlullah'a (s.a.v.) vahiy kırk yaşındayken indi. Mekke'de on üç yıl kaldı ve Medine'de on yıl ikâmet etti. Vefat ettiğinde altmış üç yaşındaydı". [1634] Benzer rivayetin sonu "..Daha sonra hicretle emrolundu ve Medine'ye hicret etti. Medine'de on yıl kaldı. Sonra (s.a.v.) vefat etti"[1635] lafızlarıyla nakledilip, vefat yaşı belirtilmemiştir. Rivayetin diğer bir naklinde ise İbn Abbas: "Hz. Nebî'ye (s.a.v.) (Vahiy) o kırk üç yaşındayken indirildi ve o Medine'de on yıl kaldı. Altmış üç yaşında iken vefat etti"[1636] demiştir. "Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefat ettiğinde, yaşı 65 idi". [1637] Ricâli sika olan bu rivayet hakkında Elbânî'nin değerlendirmesi 'şâz'[1638] olduğu yönündedir.

Peygamber'in (s.a.v.) günlük hayatıyla ilgili rivayetlerden birisine göre İbn Abbas: "O (s.a.v.) bazen birkaç gece peş peşe aç geçirirdi ve ailesi akşam yemeği bulamazdı"derken, aynı konudaki başka bir açıklamasında ise: 'Ekmeğinin çoğu arpa ekmeğiydi' demiştir. [1639] Onun çocuklarla iletişimine dair rivayete göre ise: "Resûlullah (s.a.v.) Abdülmuttalib oğullarından bazı çocukları (terkisinde) taşıdı. Birisini arkasında, birisini de önünde"[1640] demiştir. Bu rivayette çocukları 'arkasında ve önünde' derken nerede taşıdığı belli değilken, başka bir rivayette çocukları devesi üzerinde taşıdığı şu sözlerle açıklanıştır: "Nebî (s.a.v.) Mekke'ye geldiğinde, Abdülmuttalib oğullarından küçük çocuklar onu karşılamaya çıkınca, Peygamber (s.a.v.) onlardan birini (devesine bindirip) kucağına aldı, diğerini ise (arkasında) terkisinde taşımıştır".[1641]

[1634] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/15 (No. 33888); 7/329 (No. 36551); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/19 (No. 2110); 5/462 (No. 3517); Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45 (No. 3902); Tirmizî, "Menâḳıb", 6 (No. 3621).
[1635] Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 28 (No. 3851).
[1636] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/462 (No. 2017).
[1637] Tirmizî, "Menâḳıb", 6 (No. 3622).
[1638] Güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir râviye aykırı olarak rivayet ettiği hadis anlamında bir terim. bkz.Abdullah Aydınlı, "Şâz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 38/385.
[1639] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/150 (No. 2303); 5/476 (No. 3545); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 204 (No. 592); İbn Mâce, "Eṭʿime", 49 (No. 3347); Tirmizî, "Zühd", 38 (No. 2360); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/92 (No. 4805).
[1640] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/121 (No. 2259); Buhârî, "Umre", 13 (No. 1798); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/308 (No. 26371) İbn Abbas'ı zikretmeden nakletmiş.
[1641] Buhârî, "Libâs", 99 (No. 5965).

Resûlullah'ın şemâili ile ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: "Resûlullah'ın (s.a.v.) ön dişleri hafif aralıklı idi. Konuştuğu zaman dişlerinin arasından sanki bir nur çıkıyormuş gibi görünürdü"[1642] demiştir. Benzer rivayette ise yine dişlerinin arasında aralık bulunduğu belirtildikten sonra "..Köpek dişleri de öyle aralıktı. Konuştuğu zaman, ön dişlerinin arasından şimşek gibi bir parıltı görünürdü"[1643] denilmektedir.

Nübüvvete dair ilk izlere işaret eden şu hikâyeyi ise İbn Abbas (r.a.) babasından nakletmiştir: "Kureyş, Kâbe'yi inşa ederken biz taşları taşıyorduk. Erkekler taşları ikişer kişi, ikişer kişi taşıyordu. Kadınlar ise harç (şid) getiriyordu. Ben de yeğenim (Muhammed) ile birlikte taş taşıyorduk. Taşları taşırken elbiselerimizi taşların altına sererdik. İnsanlarla karşılaşınca örtünürdük. Bir gün bu şekilde yürürken, Muhammed (s.a.v.) önümdeydi ve üzerinde hiçbir şey yoktu. O sırada aniden yavaşladı ve yüzüstü yere kapandı. Hemen koşarak yanına gittim ve taşıdığım iki taşı yere bıraktım. O sırada o üstündeki bir şeye bakıyordu. Kendisine 'Ne oldu sana?' diye sordum. Kalkıp izârını (bel örtüsünü) aldı ve şöyle dedi: 'Bana çıplak yürümememem emredildi'. Ben de kendisine: 'Bunu insanlardan gizle (anlatma); yoksa korkarım seni deli sanırlar' dedim. Bu hadis Abbas'tan yalnızca bu yolla nakledilmiştir".[1644] Benzer rivayette ise olayda adı geçen kişi Ebû Tâlib'dir. Buna göre ise: "Ebû Tâlib, Zemzem kuyusuyla ilgili bir şeyi tamir ediyordu. Peygamber (s.a.v.) delikanlı çağlarındaydı ve ona taş taşıyordu. Peygamber'in (s.a.v.) üzerinde izarı vardı. Bir anda taş devrildi ve izarı açılıverdi. Ebû Tâlib'e: 'Oğluna ve yeğenine yetiş, bayıldı' dediler. Ayıldığı zaman (Ebû Tâlib ona ne olduğunu) sordu. O da: 'Beyaz giysiler içindeki birini gördüm' dedi. Ebû Tâlib ona: 'Örtün' dedi. İbn Abbas dedi ki: 'İşte bu, Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvete has gördüğü ilk şeydi. O günden sonra onun avret yeri hiç ayân olmadı".[1645] Rivayetin isnâdı zayıftır.

Nübüvvete dair işaretler bağlamındaki diğer rivayete göre ise İbn Abbas şu kıssayı anlatmıştır: "Bir defasında Kureyşliler kâhin bir kadının yanına gidip, ona: 'İçimizden bu Makâm'ın sahibine (Hz. İbrâhim'e) en çok benzeyenin kim olduğunu söyle' dediler. Kâhin: 'Şu düzlüğe bir bez serip, üzerinde yürürseniz bunu size söylerim'

[1642] Dârimî, "'Alâmâtü'n-Nübüvve", 10 (No. 59).
[1643] İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 2/610.
[1644] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 4/124 (No. 1295,1296).
[1645] İbn Ebû Âsım, *el-Evâil li'İbn Ebî Âsım*, 98 (No. 139).

karşılığını verdi. Onun dediği gibi yapıp (yere bez sererek) üzerinde yürüdüler. Kadın ise ayak izlerine bakarken Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ayak izini gördü ve dedi ki: 'Ona en çok benzeyeniniz bu (ayak) izinin sahibidir'. Bu olaydan sonra yirmi yıl veya buna yakın veya Allah'ın dilediği kadar bir süre geçti. Sonra Resûlullah'a (s.a.v.) peygamberlik verildi".[1646]

Bi'setten sonra müşriklerin yaptığı düşmanlıklarla ilgili İbn Abbas rivayetine göre: "Ebû Cehil (Peygamberin) yanına uğramış ve 'Ben seni buraya (Kâbe'ye) gelmekten men etmedim mi?'demiş; Nebî (s.a.v.) ise onu azarlamıştır. Bunun üzerine Ebû Cehil: 'Neden beni azarlıyorsun? Biliyorum ki (Mekke'de) taraftarı benden daha fazla olan kimse yoktur' deyince Cibrîl: 'O zaman gitsin de yardıma çağırsın taraftarlarını!' (el-Alak 96/17) diye ona cevap vermiştir. İbn Abbas bu konuda şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, eğer taraftarlarını çağırmış olsaydı, onları azap melekleri *zebâniler* yakalardı".[1647] Rivayetin başka bir tarikinde Ebû Cehil: 'Eğer Muhammed'i namaz kılarken görürsem, mutlaka boynuna basarım' deyince Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Eğer bunu yapsaydı, melekler onu açıkça yakalardı'. [1648] Benzer rivayette ise ifadede bazı farklılıklar vardır. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): 'Eğer bunu yapsaydı melekler onu herkesin gözü önünde yakalardı. Yahudiler ölümü temenni etmiş olsalardı, elbette ki ölüp cehennemdeki mekânlarını görürlerdi. Resûlullah (s.a.v.) ile karşılıklı yemin (mübâhele) edenler bu işi yapmak üzere çıkmış olsalardı, döndüklerinde şüphesiz ki ailelerini ve mallarını bulamazlardı'[1649] demiştir. Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde geçen rivayet 'لَمَاتُوا' '…ölürlerdi' kısmında son bulmaktadır.

Sözü edilen mübâhele (karşılıklı lânetleşme) olayı, "*Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye dua edelim*"[1650] (Âl-i İmrân 3/61)

[1646] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/196 (No. 3072); İbn Mâce, "Ahkâm", 21 (No. 2350).
[1647] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/331 (No. 36562); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/167 (No. 3044). Rivayette لِمَ تَنْتَهِرُنِي yerine أَتُهَدِّدُنِي؟ 'tehdit mi ediyorsun' ifadesi geçer; Eşec el-Kindî, *Cüz'ün fîhi hadîsü Ebû Saîd el-Eşec*, 239 (No. 122); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 84 (No. 3349).
[1648] Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 84 (No. 3348).
[1649] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/98 (No. 2225); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/99 (No. 4814).
[1650] "Kur'an Yolu", Âl-i İmrân 3/61.

ayeti ile ilgilidir. Ayetin nüzûl sebebi olan bu olay, Necrân Hıristiyanları ile yapılan görüşme sırasında gerçekleşmiştir.[1651]

Hicret öncesi yaşananlarla ilgili *"İnkâr edenler seni etkisiz hâle getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı"* (Enfâl 8/30) ayeti hakkında İbn Abbas özetle şöyle demiştir: "Kureyşliler bir gece Mekke'de toplanıp istişâre ettiler. Bir kısmı: 'Sabah olunca onu zincirlerle bağlayın', bir kısmı 'öldürün', bir kısmı 'sürgün edin' dedi. Allah (c.c.) Peygamberini bu durumdan haberdar etti. O gece Hz. Ali, Peygamber'in (s.a.v.) yatağında yattı. Peygamber (s.a.v.) ise çıkıp mağaraya ulaştı. Müşrikler Hz. Ali'yi Peygamber (s.a.v.) sanarak nöbet tuttular. Sabah olunca üzerine saldırdılar. (Yatağında) Hz. Ali'yi görünce Allah onların planlarını boşa çıkardı. 'Arkadaşın nerede?' dediler. Hz. Ali: 'Bilmiyorum' dedi. İzini takip ettiler; dağa ulaşınca yolu şaşırdılar ve dağa tırmandılar. Mağaranın önüne geldiklerinde, örümcek ağını gördüler ve: 'Buraya girseydi mağara kapısında örümcek ağı olmazdı' dediler. Peygamber (s.a.v.) mağarada üç gece kaldı".[1652]

Müşriklerin düşmanlıklarıyla ilgili diğer bir rivayete göre Resûlullah'ın âzatlısı Ebû Râfi' anlatmıştır: "Ben Abbas b. Abdülmuttalib'in (r.a.) hizmetinde bulunan bir gençtim. Müslüman olmuştum. Ümmü'l-Fazl da Müslüman oldu. Abbas (r.a.) da Müslüman oldu".[1653] Rivayetin devamında ise Ebû Leheb Ebû Râfi'e vurunca Ümmü'l-Fazl ayağa kalkıp örtüsünü beline dolamış ve odadaki bir direği alarak onun kafasına vurmuş ve kafasında büyük bir yara açılmasına sebep olmuş; sonra ona şöyle demiştir: 'Ey Allah'ın düşmanı! Efendisinin onun yanında olmadığını gördüğün için onu zayıf mı sandın?' Ebû Leheb aşağılanmış bir halde kalkıp gitmiş ve sonra sadece yedi gün daha yaşayıp, nihayet Allah (c.c.) onu çiçek hastalığına/vebâya mübtelâ ederek helak etmiştir.[1654]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sade bir hayatı tercih etmesiyle ilgili rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) ile Cebrâil samimi bir görüşme yaparken aniden semanın ufku yarılmış ve bu durum Cebrâil'i korkutmuştur. Ardından bir melek, Peygamber'in

[1651] bkz.İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/95.
[1652] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/301 (No. 3251).
[1653] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 1/268 (No. 346).
[1654] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 6/18 (No. 3195).

(s.a.v.) huzurunda insan suretine bürünerek belirip: 'Ey Muhammed! Allah sana şunu emrediyor: Dilersen bir kul peygamber, dilersen bir hükümdar peygamber olmayı seç' demiştir. Resûlullah (s.a.v.): 'Bunun üzerine Cebrâil bana eliyle (kul olarak kalmamı) işaret etti'[1655] buyurmuştur.

Gazveler sırasında Resûlullah'ın stratejisiyle ilgili rivayete göre "Nebî (s.a.v.) Ḫavvât b. Cübeyr'i ona ait *cünâh* adlı bir at ile Kureyzâoğullarına göndermiştir".[1656] Diğer bir görevlendirme hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) onlarla birlikte Bakîu'l-Ğarḳad Mezarlığı'na kadar yürüdü. Sonra onlara yön gösterdi ve: 'Allah'ın adıyla yola çıkın' dedikten sonra: 'Allah'ım onlara yardım et' diye dua etmiştir. Bu, Resûlullah'ın Kâ'b b. Eşref'e göndermiş olduğu gruba yaptığı bir duadır".[1657] Bu rivayette 'onlarla' denilerek isimleri verilmeyen kişilerle ilgili diğer rivayette 'İbn Mesleme ve arkadaşlarını İbn Eşref'i öldürmeleri için gönderdiğinde'[1658] ifadeleri nakledilmiştir.

Mekke fethi seferi hakkındaki rivayete göre İbn Abbas: "Peygamber (s.a.v.) Zilka'de ayının bitimine beş gün kala Medine'den yola çıktı ve Zilhicce ayının dört gecesi geçtikten sonra Mekke'ye ulaştı"[1659] demiştir. Bu konudaki daha ayrıntılı rivayete göre ise Mekke fethi sonrası "Resûlullah (s.a.v.) değnekle puta işaret etmekten fazlasını yapmazdı; bu yaptığı işaret putun yüz üstü düşmesine yeterdi. Ardından Resûlullah (s.a.v.) bineği üzerinde Kâbe'yi yedi kez tavaf etti. Her defasında Hacerü'l-Esved köşesini değneğiyle selamladı. Yedinci tavafını tamamladıktan sonra bineğinden indi. Sonra Makâm-ı İbrâhim'e ulaştı. Ma'mer b. Abdullah b. Fazle, onun yanına gelip bineğini alıp götürdü. Üzerinde zırhı ve miğferi vardı. Sarığı omuzlarının arasındaydı. İki rek'at namaz kıldıktan sonra Zemzem kuyusuna gitti. İçine baktı ve şöyle dedi: '(Bu kuyuda) Benî Abdülmuttalib'in hâkimiyeti olmasaydı, bu kuyudan bir kova çekerdim'. Abbas b. Abdulmuttalib onun için bir kova su çekti ve Resûlullah (s.a.v.) o sudan içti. Daha sonra Hübel putunun kırılmasını emretti ve put kırıldı. Bu sırada o da başında durdu. Bunun üzerine Zübeyr b. Avvâm, Ebû Süfyân b. Harb'e dedi ki: 'Ey Ebû Süfyân! Hübel kırıldı. Hani Uhud günü onun sana (zafer) bahşettiğini iddia ederek

[1655] İbn Ebû Şeybe, *el-Arş vemâ ruviye fîhi*, 461.
[1656] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/536 (No. 33642); 7/379 (No. 36825).
[1657] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/221 (No. 2391).
[1658] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/78 (No. 4783).
[1659] Buhârî, "Cihad", 104.

gururlanıyordun ya! Ebû Süfyân şöyle cevap verdi: 'Bırak bu meseleyi ey İbn Avvam! Şimdiki görüşüm şudur: Eğer Muhammed'in ilâhı dışında başka bir ilah daha olsaydı, bugün işler farklı olurdu'".[1660]

Yine Mekke Fethi günüyle ilgili rivayete göre Hz. Abbas şu bilgileri aktarmıştır: "Ebû Süfyân'ın elinden tuttum ve onu Resûlullah'a (s.a.v.) getirerek dedim ki: 'Yâ Resûlallah! Ebû Süfyân, övgü işitmeyi seven bir adamdır. Ona bu anlamda bir şey söyle!' Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): "Kim Ebû Süfyân'ın evine girerse, o emniyettedir. Kim kapısını kapatırsa, o da emniyettedir" buyurdu ve sonra kalktı. Ben de Ebû Süfyân'ın elinden tutarak onu yol kenarına oturttum. O sırada, Resûlullah'ın ashabı bölük bölük onun önünden geçiyordu. Ebû Süfyân her geçen gruba bakarak: 'Bunlar kim?' diye soruyordu. Ben de: 'Bunlar Müzeyne kabilesidir' dedim. Ebû Süfyân: "Benim Müzeyne ile ne işim olur? Onlarla ne Câhiliye devrinde ne de İslâm'da bir savaşım olmadı" dedi. Sonra bir başka grup geçti. Yine sordu: 'Bunlar kim?' Ben: 'Bunlar Cüheyne kabilesidir' dedim. Bu şekilde gruplar geçmeye devam etti. En sonunda Resûlullah (s.a.v.) muhâcirlerle birlikte geçti. Onları görünce bana döndü ve: "Yeğenin büyük bir saltanata erişmiş!" dedi. Bu hadisin daha uzun bir nakli de vardır, ancak burada yalnızca ortasındaki bir bölüm aktarılmıştır".[1661]

Fetih sonrası Kâbe'nin putlardan temizlenmesiyle ilgili ise "Resûlullah (s.a.v.) Hz. Âişe'ye şöyle demiştir: "Allah bana fetih nasip ederse, Kâbe'yi İbrâhim'in zamanındaki haline döndüreceğim. Hicr'i Kâbe'nin içine alacağım. Kapısını yere yapacağım ve başka bir kapı daha yapacağım. Çünkü Kureyş, insanların izinsiz girmemesi için kapısına merdiven yapmışlardı".[1662] Bazı rivayetlerde 'İbn Zübeyr'in iki kapılı Kâbe projesini gerçekleştirdiği, ancak Haccâc zamanı yapının tekrar eski haline getirildiği bilgisi aktarılmıştır'.[1663] Bu konudaki diğer rivayete göre "İbn Abbas, İbn Zübeyr'in (Kâbe'yi) yıkma isteğine karşı çıkıp şöyle demiştir: 'Senden sonra da onu yıkacak birisi gelir diye korkuyorum. Sonra başka bir başkası gelir ve böylece

[1660] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/121.
[1661] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 4/122 (No. 1292).
[1662] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/214.
[1663] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/270 (No. 14109).

(Kâbe) sürekli yıkılır, yapılır'. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr susmuş ve İbn Abbas, iş bitene kadar Mekke'ye yaklaşmamıştır".[1664]

Resûlullah'ın (s.a.v.) kızının vefatı hakkındaki rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Resulü (s.a.v.) ölüm zamanı yaklaşan bir kızının yanına gelip, onu kucağına aldı. Göğsüne bastırıp sarıldı. Kızı onun kucağında iken vefat etti. Ümmü Eymen ağlamaya başladı. 'Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında mı ağlıyorsun?' denilince Ümmü Eymen: 'Hz. Nebî'yi (s.a.v.) ağlarken görüp de ağlamayayım mı?' karşılığını verdi. Resûlullah (s.a.v.): 'Ben ağlamıyorum. Bu gözyaşı rahmettir. Mümin, her durumda iyilik içindedir. Canı bedeninden çıkarken bile Allah'a hamd eder' buyurdu".[1665] Rivayetin başka bir tarikinde ise '..Onun üzerine eğildi ve o vefat edene kadar başını kaldırmadı. Sonra başını kaldırdı ve şöyle dedi: 'Elhamdülillah, mümin her zaman iyidir. Canı bedeninden çıkarken bile Allah'a hamd eder'"[1666] buyurmuştur.

Peygamber'in (s.a.v.) zehirlenmesi hâdisesi ile ilgili İbn Abbas şöyle demiştir: "Yahudi bir kadın, Peygamber'e (s.a.v.) zehirli bir koyun (eti) hediye etti. Peygamber (s.a.v.) kadını çağırdı ve ona: "Seni bunu yapmaya ne sevk etti?" diye sordu. Kadın: "Eğer gerçekten bir peygamber isen, Allah seni bundan haberdar edecektir; eğer değilsen insanları senden kurtarmak istedim" dedi. Peygamber (s.a.v.) bu olaydan sonra vücudunda bir rahatsızlık hissettiğinde hacamat yaptırırdı. Bir defasında yolculuğa çıktığında, ihrama girmişken tekrar rahatsızlandı ve hacamat yaptırdı.[1667] Resûlullah'ın sevdiği yemeklerle ilgili rivayete göre "Ekmekle yapılan tirit ve hurma ile yapılan tirit, Resûlullah'ın (s.a.v.) en sevdiği yemeklerdi".[1668]

Huneyn Savaşı ile ilgili rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Câhiliye döneminde, müşriklerin büyük saygı gösterdikleri '*zâtü envât*' adında bir ağaç vardı. O ağacın yanında kurban keserler, bir gün boyunca yanında dururlardı. Onlardan hac yapan biri, bu ağaca yol azığını bırakır ve ağaca gösterdiği ta'zimden dolayı (onu almaz) ve yola azıksız çıkardı. Resûlullah (s.a.v.) Huneyn'e doğru giderken, içlerinde Hâris b.

[1664] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/218.
[1665] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/279 (No. 2475); Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ṣ-ṣaḥâbe*, Feżâ'ilü'ṣ-ṣaḥâbe, 1/97 (No. 67); 1/152 (No. 134).
[1666] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/435 (No. 2704).
[1667] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/6 (No. 2784).
[1668] Ebû Dâvûd, "Eṭ'ime", 22 (No. 3783).

Malik'in de bulunduğu bir grup sahâbî ona: 'Ey Allah'ın Resulü! Onlardaki gibi bize de bir *zâtü envât* belirle' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) tekbir getirdi ve şöyle buyurdu: 'Mûsâ'nın kavmi de Mûsâ'ya aynı böyle yaptı'".[1669]

Resûlullah'ın (s.a.v.) günlük hayatıyla ilgili uzunca ayrıntıların verildiği bir rivayette özetle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğle sıcağında dışarı çıktığı, bu sırada Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile karşılaştığı ve her üçünün de aynı sebeple dışarı çıkmış olduklarını öğrenmeleri üzerine birlikte Ebû Heysem el-Ensârî'nin evine giderek orada yemek yedikleri nakledilmektedir. Rivayette Resûlullah'ın, kendilerine sunulan bu nimetlerin kıyamet gününde sorguya konu olacağını hatırlattığı ve kendisine gelen kölelerden birini Ebû Heysem'e verdiği, Ebû Heysem'in de bu kölenin bereketinden övgüyle söz ettiği kaydedilmektedir. Ayrıca rivayet, Ebû Heysem'in annesinin dua talebine karşılık Resûlullah'ın (s.a.v.): "Oruçlu kimseler yanınızda iftar etti, iyiler yemeğinizi yedi ve melekler size dua etti" şeklindeki duasını aktarmaktadır. Bu olay esnasında sahâbîlere hurma ve su ikram edilip doyuruldukları, Resûlullah'ın da orada bulunanlara selam ve dua ettiği belirtilmektedir.[1670] Ancak rivayetin senedinde yer alan Ebû Halef zayıf bir râvi olarak kabul edilmekte ve rivayetin başka kaynaklarda yer almaması da haberin bilgi değerini düşüren unsurlar arasında değerlendirilmektedir.

Rüzgârların Resûlullah'a yardım etmesiyle ilgili İbn Abbas şöyle demiştir: "Sabâ rüzgârı, kuzey rüzgârına gidip dedi ki: Yürü, gidip Allah Resûlü'ne (s.a.v.) yardım edelim. Kuzey rüzgârı şöyle cevap verdi: Hür bir kadın geceleyin yolculuk yapmaz". İbn Abbas dedi ki: 'Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisiyle desteklendiği rüzgâr, Sabâ rüzgârıydı'.[1671] Bu rivayet 'Ben Sabâ rüzgârıyla desteklendim. Âd kavmi ise debûr rüzgârıyla helâk edildi' şeklindeki farklı lafızlarla birçok kaynakta[1672] kendisine yer bulmuştur. Ancak bu rivayet yukarıdaki lafızlarla, yani rüzgârların diyaloğu şeklinde, Bezzâr'a (ö. 292/904) kadar başka hiçbir kaynakta yer almamıştır. Rüzgârlarla ilgili

[1669] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 1/130.
[1670] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 1/315 (No. 205).
[1671] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 139 (No. 135); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/39 (No. 4721).
[1672] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/89; Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/365; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/304; İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, (No. 878); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/461; Buhârî, "Megâzî" 31 (No. 4105); Müslim, "Salâtü İstiskâ", 17 vd.

başka bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.): "Güney rüzgârı (el-Cenûb) estiğinde o daima bir vâdiye (yağmur) suyunu taşır"[1673] demiştir.

Sahâbeden nakledilen menkıbelerden birisine göre İbn Abbas: "Ömer b. Hattâb'ı (r.a.) akrabalarından birine beddua eden kimseye sorular sorarken işittim" demiştir. Buna göre adam: "Receb gecelerinde, tüm ay boyunca bu dua ile onlara beddua ettim. Sonuçta dokuz ay içinde helak edildiler. Geriye kalanlara da isâbet eden isabet etti"[1674] demiştir. Bu rivayetin diğer tariklerinde çok uzun bir metinle olayın ayrıntıları anlatılmaktadır. Özetle 'Ömer b. Hattab (r.a.) ile Benî Süleym'den bir adam arasında geçen bu rivayette, adam gözlerinin kör olma sebebini anlatır: Câhiliye döneminde amcaoğluna zulmeden on kişiden biri olduğunu, amcaoğlunun ise kendilerini Allah ve akrabalık bağlarıyla uyardığını, fakat zulmü bırakmadıklarını söyler. Bunun üzerine amcaoğlu haram aylar girince Mekke'ye gidip Allah'a dua eder; Benî Dab'â'dan dokuzunu öldürmesini, birini ise kör ve sakat bırakmasını ister. Dokuz ay içinde her ay bir kardeşi ölür, kendisi ise kör ve sakat kalır. Ömer b. Hattab bu olayı duyunca hayret eder ve: 'Sübhanallah, bu gerçekten şaşırtıcıdır' der".[1675] Ancak rivayetin senedinde bulunan İbn Ebû Sebre ve Vâkıdî uydurma ile itham edilmiştir.

Yine zulme uğrayan bir kişinin bedduasından söz edilen rivayete göre "Bir adam, amcaoğlu tarafından çalınan develerini geri almak için yola çıkar ve hırsızı Harem bölgesinde bulur. Adamın develerin kendisine ait olduğunu söylemesi üzerine hırsız, onun yalan söylediğini iddia ederek yemin etmeye hazır olduğunu belirtir. Bunun üzerine develerin gerçek sahibi, hırsızı yemin etmeye davet eder. Hırsız, Makâm-ı İbrâhim'de 'Yaratan ve Beytullah'ın Rabbi olan Allah adına, develer senin değil' diyerek yemin eder. Bu yeminin ardından adama, artık hırsız üzerinde herhangi bir hakkının bulunmadığı söylenir. Bunun üzerine sürünün gerçek sahibi, Makâm-ı İbrâhim ile Hacerü'l-Esved'in bulunduğu köşe arasında ellerini kaldırarak hırsıza beddua eder ve bu bedduasını sürdürür. Neticede hırsız aklını yitirir, çıldırarak Mekke'de "Benim malım, develer benim malım!" diye bağırmaya başlar. Durum Abdülmuttalib'e ulaşınca o, develeri toplayarak zulme uğrayan gerçek sahibine iade eder. Adam develerini alıp gider; hırsız ise aklını kaybetmiş vaziyette dağlara çıkar ve

[1673] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/408 (No. 36936).
[1674] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṣâr*, 2/26.
[1675] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 2/26.

bir dağdan düşerek ölür; ardından da vahşi hayvanlar tarafından yenilir.[1676] Ancak rivayetin senedinde Vâkıdî ve İbn Ebû Sebre'nin bulunması sebebiyle son derece zayıf olduğu kabul edilmektedir.

İbn Abbas'ın naklettiği *ḥadeṯân ateşi* hikâyesine göre özetle: "Câhiliye döneminde Benî Abs kabilesinden Hâlid b. Sinan adlı biri, kavmine *Ḥarretü'l-Eşca'* bölgesindeki bir dağ yarığından fışkıran gizemli ateşi söndüreceğini söyler. Ateşin yanına giden Hâlid, kavmine çizdiği bir çizginin dışına çıkmamalarını ve kesinlikle kendisini ismiyle çağırmamalarını tembihler. Ateşin içine girer ancak uzun süre çıkmaz. Kavminden Umâre b. Ziyâd bekleyemeyerek onu ismiyle çağırır. Hâlid başını tutarak çıkar ve 'Beni öldürdünüz' der; ardından ölür. Defnedilmeden önce iki vasiyet bırakır: Yanından kuyruksuz bir eşek geçerse kabrini açsınlar, zira diri olacaktır. Ayrıca hanımındaki iki levhaya bakarak yol bulsunlar, ancak levhaları hayızlı kadına vermesinler. Kuyruksuz eşek geçince Umâre kabri açtırmaz. Levhalar ise hanımı hayızlı olduğu için kadının dokunmasıyla birlikte silinir ve bilgiler yok olur. Rivayetin sonunda Simâk b. Harb'in aktardığına göre bu kişi Hz. Peygamber'e sorulunca Peygamber (s.a.v.): 'Bu, kavminin kaybettiği bir peygamberdir' buyurmuş; Hâlid'in çocuğu da Peygamber'e gelince Peygamber (s.a.v.) ona 'Hoş geldin ey kardeşimin oğlu/kızı' demiştir".[1677] Rivayetin isnadındaki tüm râviler güvenilirdir.

Bu bölümde ele aldığımız siyer, megâzî, şemâil, tarih, kıssa ve menâkıb konulu 39 rivayetin 13'ü sahih (%33,3), 7'si hasen (%17,9), 19'u ise zayıf (%48,7) olarak tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 20 olup (%51,3), rivayetlerin yarısından biraz fazlasının kabul edilebilir isnad yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sahih kabul edilen rivayetler içinde iki rivayette irsâl, bir rivayette (Peygamber'in 65 yaşında vefat etmesi) ise metin bakımından şâzlık bulunduğu ayrıca dikkate alınmalıdır. Zayıf rivayetlerin isnadlarında yer alan râviler incelendiğinde, Hüseyin b. Kays Ebû Ali er-Rahabî/Haneş (ö. 131/748) metrûk; Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullah b. Abbas (ö. 140/757) zayıf; İbn Ebû Sebre (ö. 162/778) vaz' ile itham edilmiş; İbrâhim b. Muhammed (ö. 184/800) metrûk; Abdülazîz b. Ebû Sâbit (ö. 197/812) metrûk; Vâkıdî (ö. 207/822) ise vaz' ile itham edilmiş olup bu durum,

[1676] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke*, 2/26.
[1677] İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 2/421.

rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkileyen başlıca unsurlardandır.Ayrıca Nadr Ebû Ömer'in (ö. ?) metrûk, Ali b. Muhammed b. İbrâhim'in (ö. ?) meçhul ve Şiî eğilimli, Şebîb'in ise münkerü'l-hadîs olarak değerlendirilmesi de bazı rivayetlerin zayıf kabul edilmesinde etkili olmuştur.

Zayıf rivayetlerin muhtevası genel olarak "Müslümanların kurduğu şehirlerde kilise ve sinagog inşa edilemeyeceği, Peygamber'in vefat yaşının 65 olduğu, vahyin 43 yaşında indiği, Ebû Cehil'in Kâbe'de Peygamber'e engel olmaya çalışması, Hz. Ali'nin hicret gecesi Peygamber'in yatağına yatması ve mağara olayı, Peygamber'in kul-peygamber olma tercihi, Resûlullah'ın en sevdiği yemeğin tirit olduğu, dişlerinin arasından nur çıktığı, Fetih günü Kâbe'nin tavafı ve putların kırılması, Câhiliye dönemindeki zâtü envât ağacı, Kâbe'nin Hz. İbrâhim dönemindeki haline döndürülmek istenmesi, İbn Zübeyr'in Kâbe'yi yıkma meselesine İbn Abbas'ın itirazı" etrafında yoğunlaşmaktadır. Buna karşılık "bi'setin başlangıcı, Mekke ve Medine dönemlerinin süresi, fetih günü Mekke'ye giriş tarihi, Resûlullah'ın sade hayatı, çocuklarla ilişkisi, Ebû Cehil'in tehdidi karşısında meleklerin müdahalesi, ruh hakkındaki soru, Kâ'b b. Eşref'e gönderilen birlik, Resûlullah'ın kızının vefatı, zehirlenme hadisesi ve bazı megâzî ayrıntıları" gibi rivayetlerin bir kısmı sahih veya hasen isnadlarla nakledilmiştir. Bu tablo, siyer ve menâkıb türü rivayetlerde sahih ve hasen nakiller bulunmakla birlikte, özellikle ayrıntılı kıssa, menkıbe ve tarihî tasvirlerin zayıf râviler aracılığıyla aktarıldığını göstermektedir.

4.2.5.2 Cihad

Mevâlîsinin İbn Abbas'tan naklettiği cihâd konusundaki hadislerin içeriklerine kısaca bakacak olursak, Resûlullah (s.a.v.): "Vallahi ben Kureyş'e sefer yapacağım. Vallahi Kureyş'e sefer yapacağım. Vallahi ben Kureyş'e sefer yapacağım" demiş, sonra da: "İnşallah" demiştir.[1678] Cihad ayetleri konusunda İbn Abbas'ın el-Enfâl 8/65 ayetinin tefsiri hakkında söylediğine göre: "Allah (c.c.) Müslümanlara önceleri bir kişiye karşılık on kişi savaşılmasını emretmişken, bu Müslümanlara ağır gelince bire karşı on kişinin savaşması el-Enfâl 8/66. ayetiyle önceki hükmü hafifletmiş; ancak bununla

[1678] Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-nüẕûr", 20 (No. 3285).

birlikte zafer sayısını da azaltmıştır".[1679] Benzer rivayetin sonunda Ebû Tevbe dedi ki: "Allah onlardan bu yükü hafifletince, aynı oranda onların sabırlarını da azalttı".[1680] ifadeleri yer almıştır. Diğer bir rivayete göre İbn Abbas demiştir ki: 'Başlangıçta et-Tevbe 9/39 ve 9/120-121 ile 'müminlerin topluca sefere çıkmaları güçlü şekilde teşvik edilmiş ve geri kalmaları kınanmışken, sonra gelen et-Tevbe 9/122. ayetiyle bu hüküm hafifletilmiş, bütün müminlerin aynı anda sefere çıkmasının gerekli olmadığı, bir kısmının ilim öğrenmek üzere geride kalabileceği' bildirilmiştir.[1681] Yine cihad hükümlerinin anlatıldığı İbn Abbas rivayetine göre 'et-Tevbe 9/44. ayetiyle müminlerin cihaddan geri kalmak için izin isteyemeyeceklerini vurgularken; daha sonra gelen Nûr 24/62. ayeti ile bu hüküm sınırlandırılmış, toplumu ilgilendiren durumlarda müminlerin Peygamber'den izin alarak ayrılabilecekleri ifade edilmiştir'.[1682]

Cihad esnasındaki uygulamalarla ilgili İbn Abbas (r.a.) demiştir ki: "Nebî (s.a.v.) ordularını (sefere) gönderdiğinde şöyle derdi: 'Manastır ehlini öldürmeyin".[1683] Benzer rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) ordularını (göreve) gönderirken şöyle derdi: 'Allah'ın adıyla çıkın. Allah'a inanmayanlarla Allah yolunda savaşın. Hainlik yapmayın. Ganimetten haksız yere bir şey almayın. (Müsle yapıp) işkence etmeyin. Çocukları ve manastırlarda yaşayanları (din adamlarını) öldürmeyin".[1684] Neredeyse aynı ifadelerle nakledilen diğer rivayette onun bu sözleri 'seriyye gönderirken' söylediği ifade edilmektedir.[1685] Savaş kuralları ile ilgili bir diğer yasaklama hakkında İbn Abbas: "Nebî (s.a.v.) kadınları öldürmeyi yasakladı"[1686] demiştir. Bu rivayette sözü edilen kadınla ilgili ayrıntıların belirtildiği diğer bir tarikinde ise "Nebî (s.a.v.) Taif'te öldürülmüş bir kadın görmüş ve: 'Kadınların öldürülmesini yasaklamadım mı? Bu kadını öldüren kimdir? demiştir. Topluluktan birisi: 'Ben (öldürdüm) ya Resûlullah! Onu terkime aldım; o ise beni aşağı atıp öldürmeye kalktı' diye cevap vermiş; Resûlullah (s.a.v.) ise kadının gömülmesini emretmiştir".[1687] Rivayetin diğer tarikinde bu olayın 'Hayber günü (h. 628) olduğu' ve 'adamın kadını esir alıp terkisine

[1679] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/217; Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 142 (No. 4653).
[1680] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 104 (No. 2646).
[1681] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 18 (No. 2505).
[1682] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 169 (No. 2771).
[1683] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/484 (No. 33132).
[1684] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/461 (No. 2728).
[1685] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/93 (No. 4806).
[1686] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/482 (No. 33113).
[1687] Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 247 (No. 333).

bindirdiği sırada kadının onun kılıcının kabzasını tuttuğu ve bu sırada onunla mücadele ederken öldüğü' ayrıntılarına yer verilmiştir.[1688] Ebû Dâvûd rivayetinde ise olayın yeri Tâif (h. 630) olarak geçmiştir.

Yine cihad esnasındaki kurallarla ilgili İbn Abbas (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Benî Süleym kabilesinden bir adam, koyunlarıyla ashâbdan bir birliğin yanından geçerken onlara selam verdi. Ancak ashâb: "O, sadece sizden korunmak için selam verdi" diyerek adamı öldürdü ve koyunlarını alıp Allah Resûlü'ne (s.a.v.) getirdi. Bunun üzerine şu ayet nâzil oldu: 'Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, 'Sen mü'min değilsin' demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır.." (en-Nisâ, 4/94).[1689]

Ganimetlerin taksimi ile ilgili İbn Abbas'ın naklettiğine göre "Bedir günü Resûlullah (s.a.v.): 'Kim şöyle ve şöyle yaparsa, ona böyle ve böyle (ödül verilecektir)' deyince, gençler bu ödülü almak için hızla harekete geçmiş; yaşlılar ise sancakların altında kalmıştır. Ganimetler getirilince gençler kendilerine va'dedilen şeyi talep etmeye başlamış, yaşlılar ise: 'Bize ayrımcılık yapmayın. Biz sizin destekçileriniz olarak sancakların altında kaldık. Eğer açığa çıkıp geri çekilseydiniz, yanımıza çekilecektiniz' demiştir. Bu tartışmalar yaşanınca, Allah, 'Sana ganimetler hakkında soruyorlar..(Devamında) Eğer inanıyorsanız, Allah'a ve Resulüne itaat edin' (el-Enfâl 8/1) ayetini indirmiştir".[1690] Bu rivayetin bir başka tarikinde birtakım lafız farklılıkları vardır. Örneğin: الرَّايَات (sancaklar) yerine رِمَاحِهِمْ (mızrakları) lafzı geçer. Bu rivayetin sonunda "Çıkarken beni nasıl istemeyerek dinlediyseniz, şimdi bu konuda da itaat edin" yorumu yapılmıştır. Bu, sanki (râvi) Hamza'nın sözü gibidir.[1691] Ebû Dâvûd rivayetinin sonunda ise benzer anlamda: "Bu onların hayrına idi. Bu yüzden 'Bana itaat edin. Zira bu işin sonunu sizden daha iyi biliyorum' diyor" şeklinde bir yorum mevcuttur. Bu yorum da yine râvinin yorumu gibi görünmektedir.

[1688] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/396 (No. 36797); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/161 (No. 2316).
[1689] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/557 (No. 28941); 6/481 (No. 33105); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/467 (No. 2023); 5/128 (No. 2986); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 5 (No. 3030).
[1690] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/353 (No. 36661); İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1423, (No. 963). Burada 'eğer yenilseydiniz size destek olacaktık' لو انهزمتم ifadesi geçer; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 154 (No. 2737).
[1691] Dûrî, *Cüz'ün fîhi kırââtü'n-nebî (s.a.v.)*, 102 (No. 53).

Yine ganimetlerin taksimi ile ilgili Nebî (s.a.v.) Ebû Katâde'nin, öldürdüğü bir adamın başında durmakta olduğunu görünce: "Onu (Ebû Katâde'yi) bırakın ve öldürdüğü adamın eşyalarını (ganimetini) ona verin".[1692] buyurmuştur. Benzer rivayete göre "Zübeyr bir adamla çarpışıp onu öldürünce, Resûlullah (s.a.v.) öldürdüğü kimsenin üzerindeki ganimeti (silah ve eşyasını) Zübeyr'e vermiştir".[1693]

Cihad için erkenden yola çıkmakla ilgili rivayete göre Mu'te savaşı için Câfer ve Zeyd Resûlullah'ın emriyle erkenden sefere çıkmışlar, 'Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) ise Cuma namazını kılmak için ordudan geri kalmış; ancak Resûlullah (s.a.v.), Allah yolunda yapılan kısa bir seferin bile dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğunu' belirterek cihâdın faziletini vurgulamıştır.[1694] Ahmed b. Hanbel rivayetinde ise yalnızca İbn Revâha'nın adından söz edilerek, onun bir seriyye ile gönderildiği ve Cuma'yı cemaatle namazı kılmak için gecikince Resûlullah'ın: 'Yeryüzündeki her şeyi harcasan da, onların (yola çıkanların) seferde aldığı sevaba erişemezsin' buyurduğu geçmektedir. Mu'te Savaşıyla ilgili diğer rivayette ise 'komutanlığın sırasıyla Zeyd b. Hârise (ö. 8/629), Câfer b. Ebû Tâlib (ö. 8/629) ve Abdullah b. Revâha'ya verildiği'[1695] ayrıntısına yer verilerek, sonrasında ise Abdullah b. Revâha'ya söylenen yukarıdaki sözler tekrarlanmıştır.[1696]

Cihada özürsüz olarak katılmayanların durumuyla ilgili İbn Abbas: "*Müminlerden oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihâd edenler eşit olmaz"* (en-Nisâ 4/95) ayeti Bedir Gazvesi hakkında nâzil oldu; yani Bedir'e çıkanlar hakkında[1697] demiştir. Benzer rivayette ise "Bedir Savaşı'nın emredildiği zaman Abdullah b. Cahş (ö. 3/625) ve İbn Ümmü Mektûm (ö. 15/636): 'Allah'ın Elçisi! Biz âmâyız. Bizim için bir ruhsat var mı?' diye sordular. Bunun üzerine şu ayet nâzil oldu: "*Müminlerden gerçek bir zarara (özre) sahip olanlar dışında oturanlar ile cihâda çıkanlar eşit değildir"*. (en-Nisâ 4/95) *"Allah, mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan*

[1692] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/377 (No. 2620).
[1693] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/479 (No. 33092).
[1694] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/418 (No. 2822); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/431 (No. 1966); Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 218 (No. 654); Ebû Saîd Abdullah b. Saîd b. Husayn el-Kindî el-Kûfî Eşec el-Kindî, *Cüz'ün fîhi hadîsü Ebû Saîd el-Eşec*, thk. Ebû Necid İsmâil b. Muhammed Seyyid Ali el-Cezâiî (Dâru'l-Muğnî, 1424), 210 (No. 98); Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 17 (No. 1649); Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *Kitâbü'l-Cihâd* (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409), 1/228 (No. 66).
[1695] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/412 (No. 36965).
[1696] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 219 (No. 656); Tirmizî, "Cuma", 28 (No. 527).
[1697] Buhârî, "Megâzi", 5 (No. 3954).

üstün kılmıştır". (en-Nisâ 4/95) ayetinde sözü geçen 'oturanlar' özürsüz olarak cihada katılmayanlardır.[1698]

Savaşta Resûlullah'a karşı kılıç sallayanlarla ilgili İbn Abbas: "Resûlullah'ın Allah yolunda öldürdüğü kimseye Allah'ın gazabı şiddetli olur. Yine Allah'ın Nebîsinin (s.a.v.) yüzünü yaralayan topluluğa da Allah'ın gazabı şiddetli olur"[1699] demiştir.

Resûlullah'ın soyuna karşı savaşmakla ilgili rivayete göre ise Nebî (s.a.v.) Bedir günü şöyle buyurmuştur: "Sizden biri Benî Hâşim'den birine rastlarsa onu öldürmesin. Çünkü onlar buraya (savaşa) istemeyerek çıkarıldılar". [1700] Bu rivayette ismi verilmeyen kişinin kim olduğu ise başka bir rivayette açıklanmış ve: 'Abbas ile karşılaşan ona dokunmasın.'[1701] buyurulmuştur.

Bedir savaşıyla ilgili diğer bir rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) o gün bir çadırda şöyle dua etmiştir: 'Allah'ım, senden söz verdiğin ahdi ve vaadi istiyorum'. Bunun üzerine Ebû Bekir: 'Ey Allah'ın Resulü, Rabbine yaptığın bu duanda çok ısrarcı oldun' deyince; (Resûlullah) zırhı ile dışarı çıkıp şöyle demiştir: '*Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar. Ama asıl vadeleri kıyamet günüdür ve kıyamet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır* (el-Kamer 54/45-46)'"[1702]. Benzer rivayette Resûlullah'ın yaptığı duanın sonunda 'Allah'ım! Eğer dilersen (yani bu ordu helak olursa), artık sana ibadet edilmez' [1703] ifadeleri ziyâdedir. Başka bir rivayette ise yalnızca 'Topluluk bozguna uğradı'[1704] kısmı nakledilmiş, başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir.

Bedir savaşında ganimetlerin peşine düşülmesi ile ilgili "Resûlullah'a (s.a.v.) Bedir Savaşı'nın tamamlanması sonrasında, 'Kervanın peşine düş, önünde engel yok' denilince, o sırada esir olarak bağlı bulunan Abbas: 'Bu doğru olmaz' diye seslenmiştir. Resûlullah (s.a.v.) ona: 'Neden?' diye sorunca Abbas: 'Çünkü Allah,

[1698] Tirmizî, "Tefsir", 5 (No. 3032).
[1699] Buhârî, "Megâzî", 26 (No. 4076); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/49 (No. 4738).
[1700] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/363 (No. 36717).
[1701] Ahmed b. Hanbel, *Feżâ'ilü'ş-şaḥâbe*, 2/930 (No. 1782).
[1702] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, (No. 969); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/165 (No. 3042); Buhârî, "Cihâd", 88 (No. 2915); "Tefsîru'l-Kur'ân", 302 (No. 4877).
[1703] Buhârî, "Megâzî", 5 (No. 3953); "Tefsîru'l-Kur'ân", 301 (No. 4875).
[1704] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/354 (No. 36665).

sana iki topluluktan birini vaad etmişti ve sana vaad ettiğini verdi' demiştir".[1705] Rivayetin sonunda "Resûlullah (s.a.v.): صَدَقْتَ (doğru söyledin) dedi" ifadesi ziyâdedir.

Bedir savaşıyla ilgili başka ayrıntıların verildiği rivayete göre, Nebî (s.a.v.): "Şu atının başını tutmuş ve üzerinde savaş teçhizâtı olan (savaşçı) Cebrâil'dir"[1706] buyurmuştur. İbn Abbas ise: "Bedir ashâbının sayısı, Tâlût'un ordusundaki asker sayısına denktir: Üç yüz on üç kişi"[1707] demiştir. Bu rivayetin Buhârî de dahil olmak üzere birçok kaynakta şâhidleri vardır.[1708] Bedir ashâbının sayısı ile ilgili daha ayrıntılı rivayete göre ise İbn Abbas: "Bedir ehli üç yüz on üç kişiydi. Bunlar içinde muhâcirler yetmiş altı kişiydi. Bedir Savaşı'nda (müşriklerin) hezimeti, Ramazan ayının on yedisi geçtikten sonra, Cuma günü gerçekleşti" [1709] demiştir. Aynı konuda İbn Abbas: "Resûlullah (s.a.v.) ile Bedir Savaşı'na mevâlîden yirmi kişi katıldı"[1710] demiştir. İbn Abbas Bedir savaşı sırasında yaşanan bir olayla ilgili ise Abdullah b. Mesud'un şöyle dediğini aktarmıştır: "Bedir Savaşı'nda Ebû Cehil'i ölmek üzereyken buldum. Kafasını kesip, Resûlullah'ın (s.a.v.) huzuruna getirdim. Dedim ki: 'Bu, kendisinden başka ilah olmayanın adına yemin olsun ki, Ebû Cehil'in başıdır'. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kendisinden başka ilah olmayanın adına yemin olsun; bu gerçekten Ebû Cehil'in başı mı?" Ben: 'Evet' dedim. Onu önüne koydum ve Allah'a hamd etti".[1711] İsnadı zayıf olan bu rivayetin tek muttasıl nakli budur.

Resûlullah'ın Bedir'deki taktikleriyle ilgili rivayete göre Abdurrahman b. Avf: "Peygamber (s.a.v.) Bedir'de bizi gece vaktinde (savaşa) hazır hâle getirdi" demiştir.[1712] Benzer rivayette ise "Resûlullah bizi gece vakti savaş düzenine soktu"[1713] demiştir. Uhud Savaşı günüyle ilgili rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) Sa'd'ı ok atmaya teşvik etmek için: 'Babam sana fedâ olsun' dedi ve sonra da "babam ve anam

[1705] İbn Ebû Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr, 7/361 (No. 36702); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/466 (No. 2022).Yahyâ b. Ebû Bükeyr, İsrail, Simâk, İkrime tarikiyle ; Müsnedü Ahmed, 5/141 (No. 3001) ; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9 (No. 3080).
[1706] Buhârî, "Megâzî", 12 (No. 3995); 17 (No. 4041). İkinci tarikinde 'Uhud günü' ifadesi geçmektedir.
[1707] İbn Ebû Âsım, *Âḥâd ve'l-meṣânî*, 1/253 (No. 326).
[1708] Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddîn el-Makdisî, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut: Dâru'l-Hadar, 1420), 12/272.
[1709] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/103 (No. 2232).
[1710] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/75 (No. 4780).
[1711] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 4/267 (No. 1436).
[1712] Tirmizî, "Cihâd", 7 (No. 1677).
[1713] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 3/212 (No. 998).

sana fedâ olsun" buyurmuştur.[1714] Benzer rivayette ise ilk ve son defa olmak üzere "anam babam sana feda olsun" demiştir.[1715]

Huneyn savaşıyla ilgili rivayete göre ise, Hz. Ali (r.a.) Resûlullah'a (s.a.v.) o gün bir avuç toprak uzatmış, o da (s.a.v.) toprağı müşriklerin yüzlerine fırlatmıştır".[1716]

Mekke Fethi günüyle ilgili İbn Abbas (r.a.): "O gün, Ümmü Hâni müşriklerden birini himâyesine aldığında, Resûlullah (s.a.v.) onun himâyesini kabul etmiş ve verdiği (emânı) güvenceyi Resûlullah'ın da aynı şekilde garanti ettiğini bildirmiştir".[1717] Yine aynı günle ilgili rivayette İbn Abbas: "Mekke'nin fethedildiği gün Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte Benî Süleym'den bin kişi (fethe) katıldı"[1718] demiştir. Senedi zayıf olan bu rivayetin Buhârî ve Müslim'de sahih senedle nakli mevcuttur.

Şehitlerin makamı ile ilgili ise İbn Abbas: "Kâb'a Cennetü'l-Me'vâ hakkında sordum. O da şöyle dedi: Cennetü'l-me'vâ, içinde yeşil kuşların olduğu bir cennettir. Yani, içinde şehitlerin ruhları vardır"[1719] demiştir. Şehitlerden bahseden diğer rivayete göre, el-Ahzâb 33/23. ayetinde geçen '*verdikleri sözü yerine getirenler*' hakkında İbn Abbas: "Bu, Allah'a verdiği söz üzerine ölmek demektir"[1720] demiştir. Kişinin hükmen şehit olması ile ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: "Gurbette ölüm, şehâdettir"[1721] demiştir.

Askerlik ve sınır nöbetinin önemi hakkında İbn Abbas Resûlullah'ın (s.a.v.): "Üç kişi vardır ki, eğer yedikleri helâl ise -inşallah- onlara bunun hesabı sorulmaz. (Bunlar) Oruçlu kişi, sahur yapan kişi ve Allah yolunda ribât (nöbet) tutan kişidir"[1722] buyurduğunu nakletmiştir.

Zorunlu halllerde (savaşta) ağaçların kesilmesi hakkındaki el-Haşr 59/5. ayetinde geçen '*Herhangi bir lînet kesmeniz..*' ifadesi için İbn Abbas: "Burada geçen 'lînet'

[1714] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/237 (No. 20320).
[1715] Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim Semerkandî, *Tenbîhü'l-ġāfilîn*, thk. Yusuf Ali Bedivî (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1421), 503.
[1716] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/35 (No. 4717).
[1717] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 165 (No. 2763).
[1718] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/76 (No. 4781).
[1719] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/215 (No. 19425).
[1720] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 324 (No. 2220).
[1721] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, 2/712 (No. 2000); İbn Mâce, "Cenâiz", 61 (No. 1613).
[1722] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/77 (No. 4782).

hurma ağacıdır"[1723] demiştir. Yine savaştaki zorunlu durumlarla ilgili rivayete göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Harp bir hiledir".[1724] Bu rivayetin isnadı zayıf olsa da, farklı tariklerden gelen sahih isnadlarla[1725] nakledilmiştir. Ancak benzer rivayette Hz. Ali'den 'Gökten düşüp parçalanmam bana, onun söylemediği bir sözü ona isnat etmekten daha sevimlidir' sözünün hemen arkasından Hz. Ali'nin sözü olduğu anlaşılacak şekilde "Ama aramızdaki konularda konuştuğumda (bilin ki) harp bir hiledir" dediği de nakledilmiştir.[1726]

Bu bölümde İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilen cihâd konulu toplam 41 rivayet incelenmiş; bunlardan 14'ü sahih (%34,1), 12'si hasen (%29,3) ve 15'i zayıf (%36,6) olarak tespit edilmiştir. Buna göre sahih ve hasen rivayetlerin toplamı 26 (%63,4) olup, rivayetlerin çoğunluğunun kabul edilebilir bir isnad yapısına sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte zayıf rivayetlerin oranı da (%36,6) dikkate değer seviyededir. Zayıflık sebepleri incelendiğinde, Haccâc b. Ertât'ın (ö. 145/762) tedlîs ve çok hata ile tenkit edilmesi, İbrâhim b. İsmâil el-Eşhelî/İbn Ebû Habîbe'nin (ö. 165/781) zayıf görülmesi, Nasr b. Bâb'ın (ö. 193/808) metrûk kabul edilmesi, Muğîre b. Siklâb'ın (ö. 202/817) zayıf sayılması, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî'nin (ö. 228/842) zayıf addedilmesi ve Muhammed b. Humeyd er-Râzî'nin (ö. 248/862) metrûk kabul edilmesi rivayetlerin sıhhatini olumsuz etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Abdullah b. 'Isme'nin zayıf, Ebû Sabbâh ve Abdullah b. Şebîb'in metrûk, Yahyâ b. Muhammed b. Hâni'nin zayıf ve Matar b. Meymûn'un hadis vaz'ı ile itham edilmiş olması da bazı rivayetlerin zayıf kabul edilmesinde etkili olmuştur.

Zayıf rivayetlerin muhtevası incelendiğinde bunların; "gurbette ölmenin şehâdet sayılması, bazı ibadet ehlinin hesaba çekilmeyeceği, savaşta rahiplerin, çocukların ve kadınların öldürülmemesi, ihanet ve müslenin yasaklanması, Bedir Gazvesi'ne dair katılımcı sayıları, savaşın zamanı ve hazırlık süreci gibi tarihî ayrıntılar ile 'harp bir hiledir' prensibi" etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte kadınların ve sivil unsurların öldürülmemesi ile 'harp bir hiledir' rivayeti gibi bazı zayıf nakillerin

[1723] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/487 (No. 33158).
[1724] İbn Mâce, "Cihâd", 28 (No. 2834).
[1725] Buhârî, "Menâḳıb", 25 (No. 3611).
[1726] Müslim, "Zekât", 154 (2/746).

farklı ve daha güçlü tariklerle desteklenmesi, bu içeriklerin hadis literatüründe tamamen reddedilmediğini; aksine sahih veya hasen isnadlarla yer bulduğunu göstermektedir. Buna karşılık "cihâd ayetlerinin tefsiri, ganimetlerin taksimi, Bedir ve Mu'te gazvelerine dair bazı temel bilgiler, savaşta meşru emân ve cihadın faziletine ilişkin rivayetlerin önemli bir kısmı" sahih veya hasen isnadlarla nakledilmiştir. Bu tablo, cihâd konulu rivayetlerde genel çerçevenin büyük ölçüde güvenilir rivayetlerle desteklendiğini, ancak bazı tarihî ayrıntı ve fazilet içerikli nakillerde zayıf râvilerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak siyer-megâzî-cihad konusunda İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla rivayet edilen toplam 80 rivayetin genel sıhhat durumu aşağıdaki gibidir.

Tablo 4.6 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen siyer-megâzî konulu rivayetlerin genel sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
Siyer	13 (%33,3)	7 (%17,9)	**20 (%51,3)**	19 (%48,7)	39
Cihâd	14 (%34,1)	12 (%29,3)	**26 (%63,4)**	15 (%36,6)	41
TOPLAM	**27 (%33,8)**	**19 (%23,8)**	**46 (%57,5)**	**34 (%42,5)**	**80**

Yukarıda tetkik edilen rivayetlerin tamamını ihata edecek şekilde beş ana başlık altında tasnif ettiğimiz; hicrî üçüncü asırda İbn Abbās'ın mevâlîsi tarikiyle nakledilen 1036 rivayetin genel sıhhat durumu aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir. Mevâlî rivayetleri üzerinde gerçekleştirilen bu nicel analiz; söz konusu zümrenin rivayet mirasının üçte ikisinden fazlasının makbuliyet şartlarını taşıdığını ve özellikle fıkhî alanda belirgin bir güvenilirliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla mevâlî rivayetleri; ibadetler ve muâmelât gibi ameli/fıkhî mevzularda oldukça yüksek bir sıhhat düzeyi sergilerken; akâid, fiten ve megâzî gibi alanlarda nisbî bir zayıflama göstermektedir. Bu başlıklardaki zayıf rivayet yoğunluğu, râvilerin ferdî yetersizliğinden ziyade; söz konusu türlerin tarihî süreçte tasvirî anlatımlara, kıssacı müdahalelere ve metinsel genleşmeye daha açık olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla bu durum, mevâlî rivayetlerinin tümüne bir halel getirmemekte; aksine rivayetlerin zamanla geçirdiği mahiyet değişiminin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4.7 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin genel sıhhat durumu

Bölüm	Sahih	Hasen	Sahih+Hasen	Zayıf	Toplam
İbadetler	133 (%34,0)	156 (%39,9)	**289 (%73,9)**	102 (%26,1)	391
Muâmelât	80 (%34,6)	81 (%35,1)	**161 (%69,7)**	70 (%30,3)	231
Edep	58 (%35,2)	53 (%32,1)	**111 (%67,3)**	54 (%32,7)	165
Akâid	36 (%21,3)	63 (%37,3)	**99 (%58,6)**	70 (%41,4)	169
Megâzî	27 (%33,8)	19 (%23,8)	**46 (%57,5)**	34 (%42,5)	80
GENEL TOPLAM	**334 (%32,2)**	**372 (%35,9)**	**706 (%68,1)**	**330 (%31,9)**	**1036**

4.2.6 Hicrî İkinci ve Üçüncü Asır Rivayetlerinin Mukâyesesi

İkinci asır hadis malzemesinin üçüncü asırdaki seyrini tespit etmek amacıyla yapılan bu karşılaştırmalı inceleme, İbn Abbas'tan mevâlîsi aracılığıyla gelen rivayetlerin büyük bir kısmının üçüncü asırda da varlığını koruduğunu ortaya koymuştur. İncelenen 58 rivayetten 43'ü (%74,1) üçüncü asır eserlerinde aynı veya benzer lafızlarla yer bulmuş, 9 rivayet (%15,5) ise konu olarak farklı sahâbîlerden yapılan rivayetlerle desteklenmiştir. Bu veriler, ikinci asır rivayet geleneğinin yaklaşık yaklaşık %90 oranında üçüncü asra intikal ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte bazı rivayetler ise ikinci asırda kaydedilmiş olmasına rağmen üçüncü asır eserlerinde yer almamıştır. Örneğin 'tefekkürle kılınan iki rek'at namaz', 'av köpeği satışına ruhsat', 'sünnetsiz olanın namazının kabul olmayacağı', 'cehennemdeki azabın en azı', 'Hârise b. Nu'mân'ın Cebrâil ile konuşması', 'acemlere benzemeyin' rivayetleri bunlardandır. Rivayetlerin tamamında meçhul, kezzâb, metrûk, mürsel gibi cerh sebepleri bulunmaktadır. Özellikle Hasan b. Umâre, İbrâhim b. Ebû Yahyâ ve İbn Rahme isimleri rivayetleri zayıflatma konusunda dikkat çekicidir. Bazı rivayetler ise üçüncü asır kaynaklarında da yer almıştır. Örneğin 'Cennetü'l-me'vâ'daki yeşil kuş', 'dinini değiştireni öldürün, 'müşrik adamın cesedi', 'İlk Müslüman Hz. Ali' gibi. Bu durum cerh ve ta'dîl ilminin üçüncü asırda ne kadar etkin kullanıldığını ve zayıf râvilerin rivayetlerinin sistematik bir şekilde elenme gayretini göstermektedir.

5. HİCRÎ DÖRDÜNCÜ ASIR KAYNAKLARINDA İBN ABBAS'A İSNAD EDİLEN RİVAYETLER

Hicrî dördüncü asır, hadis literatüründe özellikle Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), İbn Huzeyme (ö. 311/924) Ukaylî (ö. 322/934), Harâitî (ö. 327/939), Ebû Bekir Ahmed b. Mervan ed-Dîneverî (ö. 330), Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952), Taberânî (ö. 360/971), İbn Adî (ö. 365/976), Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/980), İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991), Dârekutnî (ö. 385/995) ve İbn Şâhin (ö. 385/996) gibi müelliflerin eserleriyle birlikte, İbn Abbas'a nispet edilen ve ortak râvisi İkrime olan rivayetlerin sayısında önemli bir artış görülen bir dönemdir. Bu bölümde, İbn Abbas'ın mevâlîsinden yalnızca İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiği (mükerrerleriyle) toplam 2095 rivayet taranmış, mükerrerler çıkarıldığında 2048 farklı rivayet üzerinde inceleme yapılmıştır. İnceleme yöntemi şöyledir: Öncelikle bu 2048 rivayet, hicrî üçüncü asra kadar rivayet edilmiş ve temel hadis eserlerinde yer alan tüm İbn Abbas rivayetleriyle karşılaştırılmış; önceki kaynaklarda aynen veya benzer şekilde bulunanlar elenmiştir. Bu eleme sonucunda geriye kalan rivayetlerden 239'u tespit edilerek dört kategoride başlıklar altında ele alınıp incelenmiştir. Aşağıda incelediğimiz rivayetler dışında kalan ve dördüncü asır kaynaklarında yer alan 2048 İkrime – İbn Abbas rivayetinin büyük çoğunluğu (1809 rivayet) hicrî üçüncü asırdaki rivayet havuzuyla örtüşmektedir. Bu 1809 rivayetin tamamı, sıhhat durumu önceki asır rivayetleri gibi derinlemesine incelenmemiş olmakla birlikte, hicrî ikinci ve üçüncü asırlardaki İbn Abbas rivayetleriyle metin, sened ve kullanılan dil anlamında büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Bu durumda bu rivayetlerin de önceki asır rivayetleriyle benzer oranda güvenilir olduğu varsayılabilir. Dolayısıyla bu bölümde asıl odak noktamız, önceki iki asırda hiç nakledilmemiş olan veya nakledildiği halde değişime uğrayarak İbn Abbas'a isnâd edilen 239 rivayet olmuştur. Bu rivayetler aşağıdaki dört ana kategori altında incelenmiştir:

1. Hicrî Üçüncü Asır Hadis Kaynaklarında Hiç Mevcut Olmayan Rivayetler

2. Hicrî Üçüncü Asırda Benzeri Olup Değişime Uğramış Rivayetler

3. Hicrî Üçüncü Asır Eserlerinde Mevcut Olup İbn Abbas'tan Nakledilmeyen (Başka Yollarla Nakledilen) Rivayetler

4. Hicrî Üçüncü Asır İbn Abbas Rivayetleriyle veya Sahih Hadislerle Çelişen Rivayetler

Bu tasnif, dördüncü asırda İkrime-İbn Abbas tarikiyle literatüre giren yeni malzemenin mâhiyetini ve sıhhat durumunu ortaya koymayı, ayrıca üçüncü asırda ulaşılan güvenilir rivayet havuzuyla arasındaki farkları/değişimleri gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde rivayetler sunulurken senedleriyle ve tespit edilen değişimlere değinilerek ele alınacaktır. Bazı rivayetlerde ise doğrudan hadis metninin okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için senedler hadis metninden sonra verilecektir.

5.1 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Hiç Mevcut Olmayan Rivayetler

Bu bölümde hicrî üçüncü asır kaynaklarında yer almadığı halde sonraki süreçte literatüre dâhil olan bazı rivayetler; iman-ahlâk-zühd, ibadet, kıssalar-siyer, fıkıh-muâmelât, tefsir-İsrâiliyât ve son olarak sağlık-günlük hayat başlıkları altında tematik bir tasnife tabi tutulacaktır. Bu inceleme, rivayetlerin tarihî süreçte maruz kaldığı mâhiyet değişimini ve hacimsel artışı somut verilerle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

5.1.1 İman, Ahlak ve Zühd

İman mevzuunda İbn Abbas'ın mevâlîsi tarikiyle nakledilen; ancak erken dönem kaynaklarında İbn Abbas'a nispeti tespit edilemeyen, genellikle vaaz üslubuna sahip, terğîb ve terhîb (teşvik ve sakındırma) içerikli bazı rivayetlerin hicrî dördüncü asırdan itibaren literatüre dâhil olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin dilinde dikkat çeken unsurlar ise soyut olanı somutlaştırma, fiziksel âhiret tasvirleri, duygulara hitap ederek ahlâkî tavsiyelerde bulunma, yapılan iyiliklere karşı verilecek büyük ödül vaadleri, ödüllerle ilgili abartılı sayılar, dualarda belirli söz kalıpları, kıyaslar ve karşıtlıkların kullanımı, korkutma ifadeleri, bazı toplumsal gelenekler, kişileştirmelere başvuran ifadeler dikkat çekmektedir.

İman ve ahlak konusunda karşımıza çıkan bu türden rivayetlerden birinde iman, soyut bir kavram olmaktan çıkarak somutlaşmış, kaybedilebileceği konusuna dikkat çekilmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الإيمَانُ أَمَانَةٌ، وَلا دِينَ لِمَنْ لا أَمَانَةَ لَهُ "İman bir emanettir; emaneti olmayanın dini de yoktur".[1727] Rivayeti Yahyâ b. Ebû Tâlib'in (ö. 275/888) Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), onun Ebû Ali er-Rahabî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Ali er-Rahabî ve Ali b. Âsım metrûktur. Önceki asır kaynaklarda لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا صَلَاةَ لَهُ 'Namazı olmayanın imanı yoktur' [1728] gibi benzer anlamda nakiller varsa da, yukarıdaki lafızlarla nakli mevcut değildir.

Diğer rivayette ise somut, mekânsal ve hatta fiziksel bir âhiret tasviri yapılmaktadır. Buna göre Muhammed b. Yûnus Ebü'l-Abbas el-Kudeymî (ö. 286/899) bize Ubeydullah b. Abdülmecîd el-Hanefî'den (ö. 209/824), o Zem'a b. Sâlih'ten (ö. ?), o Seleme b. Vehrâm'dan (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلَّا وَفِي رَأْسِهِ سِلْسِلَتَانِ "Her Âdemoğlunun başında iki zincir vardır: biri yedinci gökte, diğeri yedinci yerde. Kişi tevâzu gösterirse Allah onu yedinci göğe yükseltir; kibirlenip zorbalık ederse Allah onu yedinci yere indirir".[1729] Benzer rivayette ise ifadenin sonu "..Kul tevazu gösterdiğinde Allah onu gökteki zinciriyle yükseltir; kibirlendiğinde ise Allah onu yerdeki zincirle aşağı indirir".[1730] şeklindedir. Rivayetin senedinde Zem'a b. Sâlih zayıf, Muhammed b. Yûnus Ebü'l-Abbas el-Kudeymî vazzâ' (hadis uyduran) olup, bu rivayet de önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

Aynı anlama gelen diğer rivayette ise yine bir somutlaştırma mevcuttur. Bu rivayette hayâ ve iman aynı köke bağlı 'boynuza' benzetilmiştir. Bu rivayeti Mûsâ b. Zekeriyâ (ö. ?) bize Abdullah b. Ömer el-Hattabî'den (ö. 236/850), o Yusuf b. Hâlid es-Semtî'den (ö. 139/756), o Selm b. Beşir'den (ö. ?), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir ki, Peygamber'den (s.a.v.): الْحَيَاءُ وَالْإِيمَانُ فِي قَرْنٍ، فَإِذَا سُلِبَ أَحَدُهُمَا اتَّبَعَهُ الْآخَرُ "Hayâ ve iman birbirine bağlıdır. Bunlardan biri çekilip alındığında, diğeri de onu

[1727] Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshâk es-Sakafî es-Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, thk. Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan (Fâruk el-Hadîse, 1425), 3/234 (No. 2611).
[1728] Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/903.
[1729] Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî, *Mesâvi'l-aḫlâḳ ve meẕmûmühâ*, thk. Mustafa İbn Ebü'n-Nasr (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413), 259 (No. 557).
[1730] Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, thk. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 79 (No. 234).

takip eder" buyurmuştur. Bu hadisi İkrime'den sadece Selm b. Beşîr rivayet etmiştir. Ondan da yalnızca es-Semtî nakletmiştir.[1731] Râvilerden Yusuf b. Hâlid (ö. 189/804) metrûk, yalan ve uydurma ile ithâm edilmiştir. Mûsâ b. Zekeriyâ metrûk olup, rivayetin isnadı şiddetli zayıftır. Rivayet Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Dördüncü asır rivayetlerindeki artan benzetme unsurlarının bir örneği de hacerü'l-esvedle ilgilidir. Üçüncü asırdaki hacerü'l-esved rivayetlerinde genellikle hac sırasında Resûlullah'ın hacerü'l-esvedi istilâm şekillerinden bahsedilirken, dördüncü yüzyıldaki İbn Abbas rivayetinde الحجرُ يَمينُ اللهِ عزَّ وجلَّ في الأرضِ، فمَن لم يُدركْ بيعةَ رسولِ اللهِ فمسَحَ الحجرَ، فقد بايَعَ اللهَ ورسولَهُ. "Hacerülesved, yeryüzünde Allah'ın (c.c.) sağ elidir. Kim Resûlullah'ın (s.a.v.) elini tutup biat etmeye yetişemez de Hacerülesved'i istilâm ederse (selamlarsa), Allah'a ve Resûlü'ne biat etmiş olur" denilerek rivayete 'Allah'ın sağ eli' gibi birtakım teşbih lafızları eklenmiştir. Rivayeti Abdullah bize İshak b. Haldûn'dan (ö. ?), o Hafs b. Ömer el-Adenî'den (ö. 201/816), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Hafs b. Ömer metrûk, İshak b. Haldûn ise zayıftır. Rivayet önceki kaynaklarda İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiş; ancak isnadı zayıf olsa da, başka râvilerce İbn Abbas'a dayandırılmıştır. Hadis kaynaklarındaki en eski rivayet ise İbn Abbas'a dayandırılmadan doğrudan İkrime'nin kavli olarak nakledilmiştir.

Belirli kalıp cümlelerle dua edilmesini teşvik eden ve bunun sonucunda abartılı rakamlarla ödüller vaad eden rivayetlerden birine göre Ahmed b. Rişdîn (ö. 292/904) bize Hâni' b. el-Mütevekkil el-İskenderânî'den (ö. 241/855), o Muâviye b. Sâlih'ten, o Ca'fer b. Muhammed'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: مَنْ قَالَ جَزَى اللهُ مُحَمَّدًا عَنَّا مَا هُوَ أَهْلُهُ أَتْعَبَ سَبْعِينَ كَاتِبًا أَلْفَ صَبَاحٍ. "Kim 'Allah Muhammed'i (s.a.v.) bizim adımıza, layık olduğu şekilde mükâfatlandırsın' derse, yetmiş kâtib (meleği) bin sabah (sevap yazmakla) yormuş

[1731] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/174 (No. 8313).

olur".[1732] Bu rivayetin râvilerinden Hâni' zayıf, Ahmed b. Rişdîn ise hadis uydurmakla itham edilmiş bir râvidir. Bu rivayet de önceki kaynaklarda hiç nakledilmemiştir.

Şeytan ve avânesinin şahsîleştirilerek sunulduğu bir nakle göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ إِبْلِيسَ يَبْعَثُ أَشَدَّ أَصْحَابِهِ، وَأَقْوَى أَصْحَابِهِ إِلَى مَنْ يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ فِي مَالِهِ "Şüphesiz İblis, dostlarından en çetin ve en güçlü olanlarını, malı ile iyilik yapan kimsenin üzerine gönderir".[1733] Rivayeti Ali b. Abdülaziz (ö. 286/899), Âsım b. Ali'den (ö. 221/836), o Abdülhakîm b. Mansûr'dan (ö. ?), o Hüseyin b. Kays'tan (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Kays ve Abdülhakîm metrûk olup, rivayet daha önceki kaynaklarda hiç nakledilmemiştir.

Bu konuda tespit ettiğimiz diğer bir anlatım tarzı da küçük bir hayrın büyük hayırla eşitlenerek teşvik etmenin amaçlandığı görülen bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِذَا نَظَرَ الْوَالِدُ إِلَى وَلَدِهِ فَسَرَّهُ كَانَ لِلْوَلَدِ عِتْقُ نَسَمَةٍ "Bir baba, çocuğuna onu sevindirecek (şefkatli) bir nazarla bakarsa, bu durum çocuk için bir köle âzat etmiş sevabına denk olur". Denildi ki: 'Ey Allah'ın Resulü! Eğer günde üç yüz atmış defa böyle bakarsa?' Peygamber (s.a.v.): 'Allah daha büyüktür (O'nun lütfu bundan da fazladır)' buyurdu. Rivayeti Ebû Bekir et-Temîmî (ö. 260/873) bize Abdullah b. Sâlih'ten (ö. 222/836), o Leys'ten (ö. 175/791), o İbrâhim b. A'yen el-İclî el-Basrî'den (ö. ?), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Abdullah b. Sâlih: Bu hadisi bana İbrâhim b. A'yen de nakletti[1734]demiştir. İbrâhim el-A'yen ise zayıf ve münker'ül-hadistir. Rivayet İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) öncesindeki kaynaklardaki İbn Abbas rivayetleri arasında yoktur. Benzer rivayet tam tersine çocuğun anne-babasına bakışı için de söylenmiştir. Bu ikinci rivayeti Hasan b. Yusuf b. Yezîd (ö. ?) bize Bakiyye b. Velîd'den (ö. 197/813), o Ammâr b. Abdülmelik'ten (ö. 205/820), o Bahr es-Sakkâ'dan (ö. 160/776), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَا مِنْ رَجُلٍ بَارٍّ يَنْظُرُ إِلَى وَالِدَيْهِ أَوْ وَالِدَتِهِ نَظْرَةَ رَحِمَةٍ "Anne babasına veya sadece annesine merhametle bakan hürmetkâr bir kimse yoktur ki, Allah (c.c.) o

[1732] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/206 (No. 11509); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/82 (No. 235).; Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 3/196 (No. 2070).
[1733] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/214 (No. 11536).
[1734] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-aḫlâḳ*, 74 (No. 216).

bakışı kabul edilmiş makbûl bir hac (sevabı) olarak yazmış olmasın". Oradakiler: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bir kişi günde yüz defa bakarsa da aynı sevabı alır mı?' diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah ('ın ihsânı) bundan daha büyüktür!". [1735] Râvilerden Bahr metrûk, Hasan ise meçhûldür. İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiği benzer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): إِذَا نَظَرَ الْوَالِدُ إِلَى وَلَدِهِ فَسَرَّهُ كَانَ لِلْوَلَدِ عِتْقُ نَسَمَةٍ "Baba çocuğuna bakıp da onu mutlu ederse, çocuk için bir köle azad etmiş gibi sevap yazılır"[1736] buyurmuştur. Bu rivayetler de önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Öte yandan görüldüğü gibi rivayetlerden birinde 'köle azâdı', diğerinde 'hac sevabı'; yine bir diğerinde 'çocuğa bakış', diğerinde ise 'anne babaya bakış' anlatılmaktadır.

Ahlâkî öğüt içeren bir rivayette İbn Abbas'ın naklettiğine göre Hz. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: النَّادِمُ يَنْتَظِرُ التَّوْبَةَ وَالْمُعْجَبُ يَنْتَظِرُ الْمَقْتَ. "Pişman olan kimse tövbeyi bekler, kendini beğenen ise gazabı bekler". Rivayeti Ömer b. Sehl Ebû Bekir ed-Dîneverî (ö. 307/919) bize Ebû'l-Ahvas Muhammed b. Heysem el-Kâdî'den (ö. 279/892), o Mûsâ b. Muhammed Ebû Tâhir'den (ö. ?), o Yemen kadısı Mutarrif b. Mâzin'den (ö. 191/806), o Süfyân es-Sevrî'den, o babasından, o İkrime'den o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Mutarrif b. Mâzin zayıf, Mûsâ b. Muhammed ise hadis uydurmakla (vaz') ve yalancılıkla ile ithâm edilmiştir. Rivayetin isnadı son derece zayıf olup, bu hadis de önceki kaynaklarda yer almamıştır. Her ne kadar sonraki asır rivayetler araştırmamızın kapsamı dışındaysa da, beşinci asır nakillerinde rivayet daha da genişleyerek, neredeyse bir hutbe boyutu kazanmıştır. Buna göre İbn Abbas yukarıdaki ifadelerden sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: "..Amellerin esası (değeri), onların sonlarına (akıbetlerine) bağlıdır. Gece ve gündüz iki binek gibidir; onları âhirete ulaşmak için birer vasıta olarak kullanın. Tövbeyi ertelemekten sakın! Allah Teâlâ'nın sana mühlet vermesine aldanmaktan da sakın! Bil ki cennet ve cehennem, sizden birine ayakkabısının bağı kadar yakındır". Bu rivayetin râvilerinden İshak b. Bişr (ö. 206/821) de 'yalancılıkla itham' edilmiştir.

Tasavvufî öğüt özellikleri göze çarpan rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: عَلَيْكُمْ بِالْحُزْنِ فَإِنَّهُ مِفْتَاحُ الْقَلْبِ "Hüzne sarılın; çünkü o, kalbin anahtarıdır".

[1735] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-aḫlâḳ*, 74 (No. 215).
[1736] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/283 (No. 8646).

Sahâbe: ‘Ey Allah’ın Resûlü, hüzün nasıl olur?’ diye sorunca O da (s.a.v.): أَجِيعُوا أَنْفُسَكُمْ وأَظْمِئُوها بِالْجُوعِ “Nefislerinizi aç bırakarak ve susuz bırakarak (terbiye edin)” buyurmuştur.[1737] Rivayeti Cebrûn b. Îsâ, Yahyâ b. Süleyman el-Haferî’den, o Fudayl b. Iyâz’dan, o Mansûr’dan, o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Cebrûn (ö. 294/906) zayıftır. Rivayetin isnadı zayıf olup, şâhidi de yoktur. Önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas’a dayandırılmayan bu hadisin senedinde Horasan’ın ilk sûfîlerinden olan Fudayl b. Iyâz (ö. 187/803) adı dikkat çekmektedir. Muhtemelen Fudayl b. Iyaz’ın sözü olan ifadeler Resûlullah’ın (s.a.v.) sözü sanılmış veya bu şekilde sunulmak istenmiş olabilir.

Karşıtlık ve ceza tehdidi kullanılarak etki uyandıran benzer bir rivayeti yine Cebrûn aynı isnadla nakletmiştir. Bu rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ أَسْخَطَ اللهَ فِي رِضَا النَّاسِ سَخِطَ اللهُ عَلَيْهِ.. “Kim insanların rızasını (memnuniyetini) kazanmak için Allah’ı öfkelendirirse, Allah ona gazap eder ve Allah’ın gazabı pahasına memnun ettiği o insanları da ona musallat eder. Kim de insanların öfkesine rağmen Allah’ın rızasını kazanmaya çalışırsa, Allah ondan razı olur ve rızasını kazanmak için halkı karşısına aldığı o insanları da ondan razı eder. Böylece (Allah) o kişinin sözünü ve amelini o insanların gözünde süslü/güzel gösterir”.[1738] Rivayetin anlatım tarzı, önceki yüzyıllardaki İbn Abbas rivayetlerine benzemeyip, daha çok ahlâkî öğüt, vaaz ve nasihate benzemektedir; ve yine Fudayl b. Iyâz’a dayandırılmıştır. Ahlâkî gelişimi teşvik amacı güttüğü görülen ve isnadı şiddetli zayıf olan başka bir İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ الرَّجُلَ لَيَطْلُبُ الْحَاجَةَ فَيَزْوِيها اللهُ عَنْهُ، لَمَّا هُوَ خَيْرٌ لَهُ، فَيَتَّهِمُ النَّاسَ ظَالِمًا لَهُمْ فَيَقُولُ: مَنْ شَبَّعَنِي “Şüphesiz kişi bir ihtiyacını gidermeye çalışır; ancak Allah, bunun kendisi için daha hayırlı olması sebebiyle o ihtiyacı ondan uzaklaştırır. Bunun üzerine kişi insanları kendisine zulmetmekle suçlar ve: ‘Beni kim doyurdu ki?’ der”. [1739] Rivayetteki bu kişi kimsenin kendisine bir hayrının dokunmadığından şikayet etmektedir. Rivayeti Hasan b. Ali el-Fesevî (ö. 296/908), Halef b. Abdülhamid’den (ö. ?), o Abdülgafûr’dan (ö. ?), o Ebû Hâşim’den (ö. 122/739), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiş olup, râvilerden Abdülgafûr

[1737] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/267 (No. 11694).
[1738] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/268 (No. 11696).
[1739] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/359 (No. 12011).

metrûk, Halef ise zayıftır. Rivayet başka hiçbir kaynakta nakledilmemiştir. Ayrıca rivayetin anlatım tarzı da önceki İbn Abbas rivayetlerinden farklıdır.

Kıyas ifadeleri ve sonunda hesap gününün hatırlatıldığı bir rivayete göre ise Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: تُنَاصَحُوا فِي الْعِلْمِ، فَإِنَّ خِيَانَةَ أَحَدِكُمْ فِي عِلْمِهِ أَشَدُّ مِنْ خِيانَتِهِ فِي مَالِهِ "İlim konusunda birbirinize nasihat edin. Çünkü birinizin ilmindeki ihaneti, malındaki ihanetinden daha şiddetlidir. Şüphesiz Allah (c.c.) kıyamet günü sizleri (ilminizden) hesaba çekecektir".[1740] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî ve Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe bize Ubeyd b. Yaîş'ten, o Mus'ab b. Sellâm'dan, o Ebû Sa'd'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ebû Sa'd (Merzubân) (ö. 141/758) zayıftır. Mus'ab b. Sellâm ise bazı münekkitlerce zayıf görülmüştür. Rivayet önceki kaynaklarda hiç nakledilmemiştir.

Resûlullah'ın otoritesine vurgu yapan bir rivayete göre ise İbn Abbas, hadisi ref' ederek (Hz. Peygamber'e isnad ederek) şöyle demiştir: لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا يُؤْخَذُ مِنْ قَوْلِهِ وَيَدَعُ غَيْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Peygamber (s.a.v.) dışında herkesin sözünden bir kısmı alınır, bir kısmı terk edilir".[1741] Rivayeti Ahmed b. Amr el-Bezzâr (ö. 292/905) bize Ziyâd b. Eyyûb'dan (ö. 252/866), o Ebû Ubeyde el-Haddâd'dan (ö. 190/805), o Mâlik b. Dînâr'dan (ö. 123/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin tüm râvileri sika ve senedi muttasıldır. Ancak her ne kadar sünnetin önemine vurgu yapsa da, bu rivayet de Taberânî öncesi hiçbir kaynakta yer almamıştır.

Muhtevasındaki kurguyu bizzat kendi içinde ikrâr eden bir rivayette ise Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: يُوشَكُ أَنْ تَرَوْا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ يَسْمَعُ أَحَدُهُمُ الْحَدِيثَ، فَيُفْشِيهِ عَلَى غَيْرِهِ.. "Yakında insanlar arasında şeytanlaşmış kimseler göreceksiniz. Onlardan biri bir hadisi işitir, sonra onu başkasına yayar; böylece insanları o hadisi/sözü asıl sahibinden dinlemekten alıkoyar".[1742] Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Hamza ed-Dimaşkî (ö. 289/902) bize Hayve b. Şüreyh el-Hımsî'den (ö. 224/839), o Bakıyye b. Velîd'den (ö. 197/813), o Ebû's-Sabâh Abdülgafûr el-Ensârî'den (ö. ?), o Ebû Hâşim er-Rummânî'den (ö. 122/740), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan

[1740] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/270 (No. 11701).
[1741] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/339 (No. 11941).
[1742] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/360 (No. 12013).

nakletmiştir. Râvilerden Ebû's-Sabâh Abdülgafûr el-Ensârî metrûk, Ahmed b. Muhammed zayıftır. Rivayet başka hiçbir kaynakta nakledilmemiştir.

Bazı rivayetlerde ise belirli bir lafzın/duanın söylenmesine yönelik vaadde bulunulmaktadır. Ancak önceki dönem İbn Abbas rivayetleri içerisinde rivayetin ne kendisi ne de benzeri vardır. Rivayete göre bir adam: يَا رَسُولَ اللهِ هَلْ مِنَ الدُّعَاءِ شَيْءٌ لَا يُرَدُّ .. "Ey Allah'ın Resûlü! Dualardan reddi mümkün olmayanı var mıdır?" diye sorunca o (s.a.v.): Evet; şöyle dersin: أَسْأَلُكَ بِاسْمِكِ الْأَعْلَى الْأَعَزِّ الْأَجَلِّ الْأَكْرَمِ Senden, senin en yüce, en izzetli, en celîl ve en kerem sahibi isminle istiyorum"[1743] buyurmuştur. Rivayeti Muhammed b. Zekeriyyâ el-Galâbî (ö. 280/893) bize Yakûb b. Ca'fer b. Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tan (ö. ?), o babasından (Ca'fer) (ö. 174/790), o da babasından (Süleyman) (ö. 142/759), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Yakûb b. Ca'fer meçhûl, Muhammed b. Zekeriyyâ ise hadis vaz' etmekle (uydurmakla) tenkit edilmiştir. Rivayet bu isnadı dışında ve Taberânî'ye kadar hiçbir kaynakta yer almamıştır.

Önceki kaynaklarda İbn Abbas'a nispet edilmeyen bazı uygulamaların, sonraki süreçte doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandırılmasa bile, İbn Abbas'ın diliyle 'sünnetten' şeklinde nitelenerek nakledilmesi dikkat çekicidir. Örneğin İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: مِنَ السُّنَّةِ إِذَا دَعَا الرَّجُلُ أَخَاهُ أَنْ يَقُومَ مَعَهُ حَتَّى يَخْرُجَ "Bir kimsenin, davet edip misafir ettiği din kardeşini uğurlarken, o çıkıp gidinceye kadar ayağa kalkıp ona eşlik etmesi (uğurlaması) sünnettendir".[1744] Rivayeti Mahmud b. Muhammed bize Salt b. Mesud el-Cahderî'den, o Ebû Sayfî'den, o Ubeyd b. Hemmâm'dan, o İkrime'den nakletmiştir. Râvilerden Ebû Sayfî (ö. 183/799) metruk olup, ilk defa Taberânî'de yer alan bu rivayetin bu isnadı dışında hiçbir nakline ulaşılamamıştır.

Belli toplumsal sınıfların itibarını güçlendirmeyi amaçladığı anlaşılan bir rivayete göre ise Hz. Nebî (sa.v.) şöyle buyurmuştur: اصْعَدُوا مَنَابِرَكُمْ وَاشْفَعُوا لِمَنْ شِئْتُمْ.. "Allah, kıyamet günü âlimlere şöyle buyurur: 'Kürsülerinize çıkın ve dilediğiniz kimselere şefaat edin. Zira ben, sizi cezalandırmak istediğim halde hikmetimi (ilmi) kalplerinize

[1743] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/360 (No. 12017).
[1744] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/9 (No. 7793).

bırakmadım".[1745] Kudsî hadis formunda olan bu rivayeti Muhammed b. Süleyman el-Harrânî bize Ali b. Ahmed el-Cürcânî'den, o Hidâş b. Mahled'den, o Sellâm b. Abdullah es-Saffâr'dan, o Mûsâ b. Umeyr'den, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Mûsâ b. Umeyr meçhûl, Sellâm b. Abdullah metrûk, Ali b. Ahmed ve Muhammed b. Süleyman meçhûldür. Rivayet başka hiçbir kaynakta İbn Abbas'tan rivayet edilmemiştir.

Benzer anlamd olup, yine âlimlere hürmete teşvik eden bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.): مَنْ آذَى فَقِيهًا فَقَدْ آذَى رَسُولَ اللَّهِ (ص) وَمَنْ آذَى رَسُولَ اللَّهِ (ص) فَقَدْ آذَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ. "Kim bir fakîhi incitirse, şüphesiz Allah'ın Resûlünü incitmiş olur; kim de Allah'ın Resûlünü incitirse, muhakkak Allah'ı incitmiş olur"[1746] demiştir. Rivayeti Ali b. el-Fazl b. Tâhir el-Belhî bize Abdussamed b. Fazl'dan, o Hafs b. Ömer el-Adenî'den, o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Hafs b. Ömer (ö. 201/816) metrûk olup, bu hadis önceki kaynaklarda İbn Abbas rivayeti olarak yer almamıştır.

İbadetle ilgili sonuçları olsa da, daha çok ahlak konusuna vurgu yapan bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.) ile iki kişi namaz kıldı. Resûlullah (s.a.v.) selam verince onlara: أَعِيدُوا وُضُوءَكُمَا، أَوْ قَالَ: صَلَاتَكُمَا، وَامْضِيَا فِي صَوْمِكُمَا، وَأَعِيدَا يَوْمًا.. 'Abdestinizi iade edin', yahut 'namazınızı', buyurdu 've orucunuzu sürdürün; (ancak) bunun yerine bir gün daha kaza edin' dedi. Bunun üzerine onlar: "Ey Allah'ın Peygamberi! Neden?" diye sordular. Resûlullah (s.a.v.) de "Çünkü falancayı gıybet ettiniz"[1747] buyurdu. Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el-Basrî bize Ahmed b. Ubeydullah'tan, o Müsennâ b. Bekr'den, o Abbâd b. Mansûr'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletti. Râvilerden Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769) zayıf, Müsennâ metrûk, Ahmed b. Muhammmed (ö. 275/888) vazzâ' (uydurmacı)dır. İsnadı şiddetli zayıf olan bu rivayet, öncesindeki hiçbir hadis kaynağında nakledilmemiştir.

İbn Abbas'ın naklettiği ahlak konulu bir başka rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): مَنْ أَرَادَ أَمْرًا فَشَاوَرَ فِيهِ امْرَأً مُسْلِمًا وَفَّقَهُ اللَّهُ لِأَرْشَدِ أُمُورِهِ. "Kim bir işe niyetlenir de, o konuda bir Müslüman (kardeşiyle) istişâre ederse, Allah onu işinin en doğru olanına (erişmeye)

[1745] İbn Şâhin, 72 (No. 212).
[1746] İbn Şâhin, 90 (No. 284).
[1747] Harâitî, *Mesâvi'l-aḫlâḳ ve meẕmûmühâ*, 103 (No. 202).

muvaffak kılar”[1748] buyurmuştur. Rivayeti Mûsâ b. Zekeriyyâ bize Amr b. Husayn el-Ukaylî’den, o Muhammed b. Abdullah b. Ulâse’den, o Nadr b. Arabî’den, o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Ancak râvilerden ‘Amr b. Husayn (ö. 231/845) yalancı (kezzâb), Mûsâ b. Zekeriyâ ise metrûk bir râvidir. İstişare ile ilgili sahih rivayetler olsa da, yukarıdaki rivayet önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas’tan hiç nakledilmemiştir.

5.1.2 İbadetler (Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Zekât, Kurban)

Bu bölümdeki rivayetler de daha önceki dönemlerde İbn Abbas’a isnad edilmemiş metinlerdir. Bu rivayetlerin genel karakteristik özelliği ise ‘tartışmalı bir görüşü kesin hüküm gibi sunma, bir sahâbî uygulamasını bağlayıcı hüküm olarak sunma, fıkıh hükmünü tek tarikli zayıf isnadla nakletme, soyut bir fıkıh terimini somut bedensel sebeplere indirgeme, peygamberleri insanüstü özelliklerle donatma, bir ibadet pratiğinde düzenlilik yerine değişkenliği vurgulama, genel kuralın istisnasını ayrı bir hüküm gibi sunma, cinsiyetler arası derecelendirme yapma, bir temizlik konusunu tartışma bağlamında aktarma, isnadı asıl sahibinden başka bir sahâbîye kaydırma gibi görünmektedir. Kısacası, ibadetler bölümündeki rivayetler iman-ahlak bölümünden farklı olarak fıkhî istisnalar oluşturma eğilimindedir ve vaaz/nasihat üslubu ise ikinci plandadır.

Tartışmalı bir konu olan orta namazla ilgili rivayete göre, önceki dönem kaynaklarda İkrime yoluyla İbn Abbas’a atfen orta namazın sabah namazı olması ile ilgili herhangi bir yorum aktarılmamışken, dördüncü yüzyıl kaynaklarda İbn Abbas’ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى هِيَ الصُّبْحُ ، فَصْلٌ بَيْنَ سَوَادِ اللَّيْلِ وَبَيَاضِ النَّهَارِ “Orta namaz (es-salâtü’l-vüstâ) sabah namazıdır. O, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığı arasındaki bir ayrımdı”.[1749] Rivayeti Ahmed b. Ebû İmrân (ö. 282/895) bize Hâlid b. Hıdâş el-Mühellebî’den (ö. 223-24/837-38), o Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî’den (ö. 186/802), o Sevr b. Yezîd’den (ö. 153/770), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan aktarmıştır ve rivayetin isnadı hasendir. Bu konuda Hz. Ali’nin görüşü

[1748] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 8/181 (No. 8333).
[1749] Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdülhak (Âlemü’l-Kütüb, 1414), 1/171 (No. 1022).

olarak orta namazın ‘sabah’ veya ‘ikindi’ olduğu görüşleri de rivayet edilmiştir.[1750] Muvattâ’da geçen rivayette ise İmam Mâlik Hz. Ali’den, o İbn Abbas’tan naklederek ‘orta namaz sabahtır’ görüşünü aktardıktan sonra ‘bunun kendisinin de görüşü olduğunu’ belirtmiş; senedde ‘belağanî’ demiş; fakat bilginin kendisine nasıl ulaştığını belirtmemiştir. Özetle, yukarıdaki hadis daha önceki dönem hadis kaynaklarında İkrime yoluyla İbn Abbas’tan nakledilmemiştir. Ancak İkrime dışındaki İbn Abbas rivayetlerinden birine göre Ebû Hâzım (ö. 117/735) İbn Abbas’ın: “Orta namaz ikindidir”[1751] dediğini nakletmiştir. Tirmizî’nin naklettiği bir rivayete göre İbn Abbas orta namazın sabah namazı olduğunu[1752] söylemişse de, bu rivayette ‘gecenin karanlığı-gündüzün aydınlığı’ gibi ilâve ifadenin olmaması yanında, sened de yoktur. Metinde sadece İbn Abbas ve İbn Ömer’in bu görüşte olduğu belirtilmekle yetinilmiştir.

Sahâbî uygulamasını bir hüküm gibi aktaran bir rivayete göre ise وَاللهِ لَقَدْ أَصْبَحْتُ، وَمَا أُرِيدُ الصَّوْمَ، وَمَا أَكَلْتُ مِنْ طَعَامٍ وَلَا شَرَابٍ مُنْذُ الْيَوْمِ، وَلَأَصُومَنَّ يَوْمِي هَذَا.. “İbn Abbas bazen sabah kalkıp öğle vaktine kadar bir şey yiyip içmeden dururdu. Daha sonra şöyle derdi: Vallahi oruç tutmaya niyet etmeden sabahladım. Şimdiye kadar ne yemek yedim ne de bir şey içtim; bu yüzden bugün oruç tutacağım”.[1753] Bu hadisi İbn Ebû Dâvûd bize el-Vuhâzî’den (ö. 222/836), o Süleyman b. Bilâl’den (ö. 177/793), o Amr b. Ebû Amr’dan (ö. 144/761), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiş olup, rivayetin isnadı hasendir. Ancak önceki hadis kaynaklarının hiçbirisinde yer almamıştır. Öte yandan bu rivayetin neredeyse aynısı Ebü’d-Derdâ’nın (ö. 32/652) sözü olarak: “Gün ortasında ailesine evde yiyecek var mı diye sorar, yoksa bugün oruç tutacağım derdi”[1754] şeklinde nakledilmiştir. Aynı uygulamayı birden fazla kişinin yapması mümkün olmakla birlikte, bu söz İbn Abbas’a sonradan isnad edilmiş de olabilir.

Dördüncü yüzyıl kaynaklarında ilk defa ortaya çıkan diğer bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: الْحَدَثُ حَدَثَانِ: حَدَثٌ مِنْ فِيكَ، وَحَدَثٌ مِنْ فَرْجِكَ. “Hades iki türlüdür:

[1750] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 2/285.
[1751] Ali b. Ca’d, *Müsnedü İbn Ca’d*, 459 (No. 3144).
[1752] Tirmizî, “Salât”, 19 (No. 182).
[1753] Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, 2/56 (No. 3188).
[1754] Şafiî, *el-Ümm*, 1/327.

Ağzından gelen hades ve ferçten (tenasül organından) gelen hades".[1755] Rivayeti Yûsuf b. ed-Dahhâk, Osman b. Heysem'den (ö. 220/835), o Hasan b. Ebû Ca'fer'den (ö. 161/77), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan aktarmıştır. Râvilerden Hasan b. Ca'fer metrûk, Yusuf b. Dahhâk ise meçhul olup, bu rivayetin isnadı şiddetli zayıftır. Önceki kaynaklarda yer almayan bu rivayetin en eski tarihli nakli ise edebiyat türü bir kaynakta[1756] yer almıştır.

Bazı rivayetler ise sahih de olsa İbn Abbas'a ait olmadığı halde sonradan ona isnad edilmiştir. Örneğin Hüseyin b. İshak et-Tüsterî bize Ebû Küreyb'den (ö.248/862), o İbrâhim b. İsmâil'den, o İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe'den (ö. 165/781), o Dâvûd b. Husayn'dan (ö. 135/752), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.v.) İbnü'l-Ütbiyye denilen bir adamı sadaka (zekât) toplamak üzere gönderdi. O, sadakayı topladıktan sonra Resûlullah'a (s.a.v.) döndü ve: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا تَعَدَّيْتُ وَلَا تَرَكْتُ حَقًّا، وَلَقَدْ أُهْدِيَ إِلَيَّ فَقَبِلْتُ الْهَدِيَّةَ.. 'Yâ Resûlallah! Ne haksızlık yaptım ne de bir hakkı eksik bırakıtım. Bana hediye verildi, ben de o hediyeyi kabul ettim' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) minbere oturdu ve şöyle buyurdu: 'Ben bazı kimseleri sadaka toplamak üzere gönderiyorum; içlerinden biri geliyor ve 'Vallahi ne haksızlık yaptım ne de onlara ait bir hakkı bıraktım; bana hediye verildi, ben de o hediyeyi kabul ettim' diyor. O halde neden (bu kişi), evinin kuytu bir köşesinde oturup kendisine neyin hediye edileceğini beklemedi? Dikkat edin! Sizden biriniz boynunda böğüren bir deve, möleyen bir sığır yahut meleyen bir koyunla (kıyamet günü) gelmesin!'" Ardından koltuk altlarının beyazlığı görülünceye kadar ellerini kaldırdı ve: 'Allah'ım! Tebliğ ettim mi?', 'Allah'ım! Tebliğ ettim mi?' dedi".[1757] Senedde adı geçen İbn Ebû Habîbe zayıf, İbrâhim b. İsmâil meçhuldür. İbn Abbas dışında sahih olarak Abdurrahman b. Sa'd (ö. 60/679) yoluyla nakledilmiş[1758] olan bu rivayet, Taberânî'ye kadar İkrime yoluyla İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

Câhiliye dönemi putlar için kesilen kurban (*atire*) hakkında İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Kureyş, *atîre* أَعِتْرٌ كَعِتْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَلَكِنْ مَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَذْبَحَ لِلَّهِ فَيَأْكُلَ وَيَتَصَدَّقَ فَلْيَفْعَلْ

[1755] Ebû Bekr Ahmed bin Mervân bin Muhammed ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm* (Bahreyn/Beyrut: Cem'iyyetü't-terbiye el-İslâmiyye/ Dâru İbn Hazm, 1419), 3/239 (No. 885).
[1756] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-aḫbâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/31.
[1757] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/231.
[1758] Müslim, "İmârât", 26 (3/1463).

hakkında Resûlullah'tan (s.a.v.) izin istedi ve: 'Resûlallah! Biz Receb ayında atîre keseriz' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara: 'Câhiliye atîresi gibi bir atîre yoktur; fakat içinizden kim Allah için kurban kesip ondan yer ve sadaka vermek isterse bunu yapsın' buyurdu". İbn Abbas dedi ki: 'Onların atîresi, hayvanı kestikten sonra kurbanlarının kanını alıp, dikili taşlarının (putların) başlarına sürmeleri idi'.[1759] Rivayeti Hüseyin b. İshak (ö. 290/902), Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o İbrâhim b. İsmâil'den, o İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe'den (ö. 165/781), o Dâvûd b. el-Husayn'dan (ö. 135 /752-53), o İkrime'den; o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbn Ebû Habîbe zayıf, İbrâhim b. İsmâil meçhuldür. Hadis Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir. Ancak İbn Abbas dışında daha kısa haliyle 'atîre Câhiliye'nin Recep ayı kurbanlarındandır'[1760] lafzıyla nakli mevcuttur.

İbadete teşvik içeren bir İbn Abbas rivayetine göre ise "Resûlullah (s.a.v.): مَنْ بَاتَ لَيْلَةً فِي خِفَّةٍ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ يُصَلِّي، تداكَتْ حَوْلَهُ الْحُورُ الْعَيْنُ حَتَّى يُصْبِحَ. "Kim bir geceyi yeme ve içmeyi hafifletmiş bir halde ve namazla geçirirse, iri gözlü huriler etrafında toplanır ve sabaha kadar onu kuşatırlar"[1761] buyurmuştur. Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890), Ahmed b. Mikdâm el-İclî'den (ö. 253/867), o Asram b. Havşeb'den (ö. ?), o Abdullah b. İbrâhim'den (ö. ?), o Abbâd b. Mansûr'dan (ö. 152/769), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiş olup, râvilerden Abbâd b. Mansûr için zayıf, Abdullah b. İbrâhim meçhûl, Asram içinse 'kezzâb ve habîs' denilmiştir. Rivayetin başka hiçbir nakli yoktur.

Muhteva bakımından genel kabul gören fıkhî esaslarla uyumlu olmakla birlikte; daha öncesinde İbn Abbas'a nispeti bilinmeyen bir diğer rivayet, kurban kesimi esnasında gösterilmesi gereken hassasiyete dair sakındırma (terhîb) nitelikli uyarılar içermektedir. Bu rivayete göre: "Resûlullah (s.a.v.) ayağını bir koyunun yan tarafına koymuş ve bıçağını bilemekte olan bir adamın yanından geçti. Koyun da adama bakıyordu. Resûlullah (s.a.v.) adama şöyle dedi: أَفَلَا قَبْلَ هَذَا، أَوَ تُرِيدُ أَنْ تُمِيتَهَا مَوْتَتَانِ. 'Bunu (bıçağı bilemeyi) neden daha önce yapmadın? Yoksa hayvanı iki defa mı öldürmek istiyorsun?'".[1762] Rivayeti Ebû Zinbâʿ Ravh b. Ferec (ö. 282/895), Yusuf b. Adî'den

[1759] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/232 (No. 11586).
[1760] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/119 (No. 24300).
[1761] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/326 (No. 11891).
[1762] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/332 (No. 11916).

(ö. 232/846), o Abdurrahim b. Süleyman'dan (ö. 187/802), o Âsım el-Ahvel'den (ö. 142/759), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin tüm râvileri sika olup, senedi muttasıl olsa da, Taberânî'ye kadar hiçbir kaynakta nakledilmemiştir.

Saf düzeniyle ilgili temel hadis eserlerinde farklı sahih rivayetler mevcut olmasına rağmen, erken dönem İbn Abbas rivayetleri arasında bu konuya dair bir veriye rastlanmamaktadır. Söz konusu temayı İbn Abbas üzerinden literatüre dahil eden ve ilk kez dördüncü asır musanniflerince kaydedilen bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: عَلَيْكُمْ بِالصَّفِّ الْأَوَّلِ، وَعَلَيْكُمْ بِالْمَيْمَنَةِ، وَإِيَّاكُمْ وَالصَّفِّ بَيْنَ السَّوَارِي. "Birinci safta yer almaya dikkat edin. Sağ tarafa yönelin ve sütunlar arasında (bölerek) saf tutmaktan sakının".[1763] Rivayeti Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913), Saîd b. Ya'kûb et-Tâlkânî'den (ö. 244/858), (Tahvîl: Başka bir tarikten ise) Ahmed b. Anber el-Basrî bize Ebû Rebî' ez-Zehranî'den (ö. 234/848), o ikisi İbnü'l-Mübârek'ten (ö. 181/797), o İsmâil b. Müslim'den, o Ebû Yezîd el-Medînî'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ahmed b. Anber meçhûl, İsmâil b. Müslim ise münkerü'l-hadistir. Yine saf düzeniyle ilgili İbn Abbas'tan önceki kaynaklarda nakli olmayan başka bir hadise göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّفِّ وَقَدْ تَمَّ، فَلْيَجْذِبْ إِلَيْهِ رَجُلًا يُقِيمُهُ إِلَى جَنْبِهِ. "Sizden biriniz namaz için safa vardığında (ön) saf tamamlanmış ise, yanyana saf olmak üzere bir adamı kendine doğru çeksin".[1764] Rivayeti Muhammed b. Yakub, Hafs b. Amr er-Rabâlî'den (ö. 258/871), o Bişr b. İbrâhim'den (ö. ?), o Haccâc b. Hassân'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Bişr b. İbrâhim hadis vaz'ı (uydurma) ile ithâm edilmiş ve hadisin naklinde tek kalmıştır. Rivayet Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Görüldüğü üzere, erken dönem literatüründe İbn Abbas'a nispeti bulunmayan rivayetler, Taberânî'nin mu'cemleri ve muasırı olan diğer eserlerle birlikte yoğun bir şekilde ona isnad edilmeye başlanmıştır. Ancak bu durumun yalnızca Taberânî'ye has bir tasarruf olmadığı; aynı döneme ait diğer kaynaklarda da daha önce nakledilmeyen benzer rivayetlerin ilk kez literatürde yer bulduğu müşahede edilmektedir. Örneğin İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) '*Sahîh'* adlı eserinde geçen rivayete göre İbn Abbas şöyle

[1763] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/357 (No. 12004).
[1764] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/374 (No. 7764).

demiştir: أَنَّ النَّبِيَّ (ص): سَعَى عَامًا وَمَشَى عَامًا. "Peygamber (s.a.v.) (hacda) bir yıl sa'y etti (koştu), bir yıl yürüdü".[1765] Rivayeti Ahmed b. Abdülvehhab b. Necde el-Havtî (ö. 281/894), Ebû'l-Muğîre'den (ö. 212/827), o Saîd b. Beşîr'den (ö. 168/784), o Katâde'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Ancak bu rivayetin râvisi Saîd b. Beşîr münkerü'l-hadîstir. Bu hadisi Katâde yoluyla nakleden Saîd dışında bir râvi olmayıp, rivayetin isnadı zayıftır.

Dördüncü asır literatüründe İbn Huzeyme ve Taberânî'nin yanı sıra, İbn Abbas'a isnad edilen yeni rivayetlerin ilk kez kaydedildiği bir diğer önemli kaynak da Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî'ye (ö. 369/979) aittir. İlk üç asır eserlerinde İbn Abbas rivayetlerine baktığımızda İbn Abbas'ın kurban kesmekle ilgili naklettiği hadislerin neredeyse tümü 'hacda kurban kesme, kurbanın farz veya vacip olması, akika kurbanı veya kurbanlığın İsmâil mi İshak mı olduğu' gibi konulara odaklanırken, dördüncü asır eserlerinde ise yeni bir konu olarak 'besmelesiz kurban kesme' ortaya çıkmaktadır. Ebü'ş-Şeyh'in eserine aldığı bu rivayeti Îsâ b. Muhammed el-Veşkîdî (Veskandî) (ö. 292/904) bize Ebû Yahyâ b. Ebû Meysere'den (ö. 279/892), o Ebû Câbir'den (ö. 221/835), o Şu'be'den, o Süfyân b. Uyeyne'den, o Amr b. Dînâr'dan, o Câbir b. Zeyd'den (ö. 93/711) nakletti: حَدَّثَنِي عَيْنٌ يَعْنِي عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي الرَّجُلِ يَذْبَحُ وَلا يُسَمِّي قَالَ: لا بَأْسَ بِهِ. Câbir b. Zeyd dedi ki: "Ayn, yani İkrime, bana İbn Abbas'tan rivayet etti ki: Bir kimse kurban keser de Allah'ın adını anmazsa, bunda bir sakınca yoktur"[1766] demiştir. Râvilerden Şu'be b. Amr el-Basrî zayıftır. Bu rivayeti İbn Adî de '*el-Kâmil*'de[1767] (ö. 365/976) zayıf olarak zikretmiştir. Rivayet önceki hadis kaynaklarında ise yer almamıştır.

Bu türden rivayetleri dikkat çekici bir şekilde eserlerinde nakleden diğer bir kaynak ise Dârekutnî (ö. 385/995) olmuştur. Rengi duru olmayan tuzlu suda abdest almakla ilgili İbn Abbas şöyle demiştir: لَقَدْ ذُكِرَ لِي أَنَّ رِجَالًا يَغْتَسِلُونَ مِنَ الْبَحْرِ الْأَخْضَرِ. "Bana haber verildiğine göre bazı kimseler yeşil denizden boy abdesti (gusül) alıyor, sonra da: 'Bizim başka bir suyla da yıkanmamız gerekir' diyorlarmış. Deniz suyunun

[1765] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 4/25 (No. 2631); İbn Huzeyme, *Ṣaḥîḥu İbn Ḫuzeyme*, 2/1311 (No. 2773).
[1766] Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebü'ş-Şeyh, *Ẕikrü'l-aḳrân ve rivâyâtühüm ʿan baʿżıhim baʿżan*, thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 106 (No. 392).
[1767] İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/475.

temizlemediği kimseyi Allah da temizlemez".[1768] Rivayeti Hüseyin b. İsmâil el-Kâdî (ö. 330/941), Abbas b. Muhammed'den (ö. 271/884), o Ebû Âmir'den (ö. 204/819), o Süleyman b. Bilâl'den (ö. 177/793), o Amr b. Ebû Amr'dan (ö. 144/761), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin tüm râvileri güvenilir olsa da, önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilmemiştir.

Dârekutnî'nin (ö. 385/995) eserinde yer verdiği bir diğer rivayet ise İbn Abbas üzerinden Abdullah b. Revâha'ya (ö. 8/629) dayandırılan: نَهَى أَنْ يَقْرَأَ أَحَدُنَا الْقُرْآنَ وَهُوَ جُنُبٌ. "Resûlullah (s.a.v.) bize cünüp iken Kur'an okumayı yasaklamıştır"[1769] hadisidir. Bu rivayeti Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Eyyûb el-Mu'addil ve Hasan b. el-Hadır el-Mu'addel (ö. 364/974), İshak b. İbrâhim b. Yûnus el-Bağdâdî'den (ö. 304/916), o Yahyâ b. Osman es-Simsâr'dan (ö. 238/852), o İsmâil b. Ayyâş'tan (ö. 181/797), o Zem'a b. Sâlih'ten, o Seleme b. Vehrâm'dan, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Bu rivayet her ne kadar İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmişse de, bizzat müellif Dârekutnî, rivayetin sonuna eklediği notla bu isnadı tashih etmiştir. İsnadı 'sâlih' (kabul edilebilir) olarak değerlendiren müellif; bu naklin doğrudan İbn Abbas'tan geldiğinin söylenemeyeceğini, bunun İkrime'nin nakli olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, dördüncü asır müelliflerinin bir kısmının, bazı rivayetlerin zamanla hatalı bir şekilde İbn Abbas gibi otorite isimlere dayandırıldığının farkında olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Rivayet önceki kaynaklarda geçmemiştir ve senedindeki Zem'a zayıftır. Diğer yandan İbn Abbas'ın cünüp olduğu halde Kur'ân okuduğu ve sonrasında ezberden okuduğunu düşündürecek şekilde: الْقُرْآنُ فِي جَوْفِي 'Kur'an benim içimdedir' dediği ile ilgili rivayetin[1770] isnadı da zayıftır. Onun cünüp olduğu halde vird okuduğu ile ilgili rivayet içinse İbn Hacer sahih demiştir.[1771]

Yine Dârekutnî'nin naklettiği başka bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لَيْسَ عَلَيْكُمْ فِي مَيِّتِكُمْ غُسْلٌ إِذَا غَسَّلْتُمُوهُ، وَإِنَّ مَيِّتَكُمْ لَيْسَ بِنَجَسٍ حَسْبُكُمْ أَنْ تَغْسِلُوا أَيْدِيَكُمْ. "Ölünüzü yıkadığınızda sizin de ayrıca gusül almanız gerekmez. Çünkü ölünüz necis

[1768] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/46 (No. 79).
[1769] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/216 (No. 430).
[1770] İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/221 (No. 1611).
[1771] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer e-Askalânî, *Taġlîḳu't-taʿlîḳ ʿalâ Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, thk. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1405), 2/172.

değildir. Sadece ellerinizi yıkamanız yeterlidir".[1772] Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Saîd (ö. 332/943), Ebû Şeybe'den (ö. 265/878), o Hâlid b. Mahled'den (ö. 213/828), o Süleyman b. Bilâl'den (ö. 177/793), Amr b. Ebû Amr'dan (ö. 144/761), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ahmed b. Muhammed yalancılıkla itham edilmiştir. Rivayet önceki hiçbir hadis kaynağında İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ancak benzer anlamda, 'Hz. Peygamber'e cünüp halde sokakta rastlayan Ebû Hüreyre'nin ona dokunmaya çekinerek uzaklaşması üzerine, neden uzaklaştığını soran Resûlullah'ın, sebebin cünüplük hali olduğunu öğrenince: ' إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ ' 'mü'min necis olmaz'[1773] buyurduğu sahih olarak nakledilmiştir.

Bu dönemdeki İbn Abbas rivayetlerinin naklinde dikkat çeken bir diğer isim ise İbn Şâhin (ö. 385/996) olmuştur. Onun naklettiği 'duhâ namazının kılınışını uzunca anlatan rivayetin' genel karakteri üçüncü asırdaki İbn Abbas rivayetleri gibi kısa ve öz olmak yerine çok ayrıntılı bir anlatım içermesidir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ صَلَّى الْفَجْرَ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ اعْتَكَفَ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ، ثُمَّ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مُتَوَالِيَاتٍ.. "Kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra da güneş doğuncaya kadar orada beklerse ve ardından da —birinci rek'atta Fâtiha, üç defa Âyetü'l-Kürsî ve yedi defa İhlâs; ikinci rek'atta bir defa Fâtiha ve 've'ş-Şemsi ve Duhâhâ'; üçüncü rek'atta Fâtiha ve 've's-semâi ve't-târık'; dördüncü rek'atta bir defa Fâtiha, bir defa Âyetü'l-Kürsî ve üç defa İhlâs okuyarak— dört rek'at peş peşe namaz kılarsa, Allah ona yetmiş melek gönderir. Her bir gökten on melek olmak üzere yetmiş melek yanında cennet tabakları ve cennet mendilleriyle birlikte gelir ve bu kimsenin namazını o tabaklara koyup semaya yükseltirler. Onlarla göğe yükselirken, uğradıkları her bir melek topluluğu namaz kılan bu kimse için istiğfar eder. Bu namaz, Aziz ve Cebbâr olan Allah'ın huzuruna konulduğunda Allah Teâlâ: 'Kulum! Sen benim için namaz kıldın, yalnız bana ibadet ettin. Şimdi ameline yeniden başla, çünkü seni bağışladım' buyurur".[1774] Rivayeti Ali b. el-Fazl el-Belhî (ö. 323/934), Ahmed b. Hassan b. Mûsâ'dan, o Nasr b. Mervân'dan, o Ebü'l-Feth'den, o Nuh b. Ebû Meryem'den (ö. 173/789), o İbrâhim b. es-Sâiğ'den (ö. 131/748), o Yezîd en-Nahvî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nuh b. Ebû Meryem kezzâb, Ebü'l-Feth ve Ahmed b. Hassân ise meçhûldür. Rivayet daha öncesinde hiçbir hadis kaynağında

[1772] Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/441 (No. 1839).
[1773] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/159 (No.1825).
[1774] İbn Şâhin, 45 (No. 114).

nakledilmemiştir. Rivayet yine Nuh b. Ebû Meryem yoluyla mevzûat (uydurma) eserlerinde[1775] yer almış; Fettenî rivayetin sonunda Nuh b. Ebû Meryem'in hadis uydurmayla tanındığını belirtmiştir.

5.1.3 Kıssalar, Siyer, Tarih

Bu başlık altında tetkik edilen ve İbn Abbas'a nispet edilen verilerin; salt birer re'y veya içtihadî mülahaza olmaktan ziyade, haricî bir nakil kaynağına dayalı olması zorunluluk arz etmektedir. Zira bahsi geçen tarihî malumat ve gaybî detaylar, herhangi bir veri kaynağına müracaat edilmeksizin, mücerret akıl yürütme yoluyla ifade edilebilecek türden haberler değildir. Buna mukabil, söz konusu muhtevanın hicrî dördüncü asra gelinceye dek temel hadis musannefâtında Hz. Peygamber'e isnad edilmemiş olması ve dördüncü asır eserleriyle birlikte kaynaklara girmesi dikkat çekicidir. Örneğin İsrailoğullarının Peygamberlerinden biri olarak tanınan Danyal'la ilgili rivayete göre Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) şöyle demiştir: إِذَا كُنْتَ بِوَادٍ، تَخَافُ فِيهِ السَّبُعَ، فَقُلْ: أَعُوذُ بِرَبِّ دَانْيَالَ وَالْجُبِّ مِنْ شَرِّ الْأَسَدِ. "Eğer yırtıcı hayvanlardan korktuğun bir vadide bulunursan, şöyle de: 'Aslandan gelecek şerden, Dânyâl'in Rabbine ve kuyunun Rabbine sığınırım".[1776] Rivayeti Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak el-Kulûsî (ö. 271/884), İbrâhim b. el-Münzir el-Cüzâmî'den/Ḫuzâmî (ö. 236/850), o Abdülazîz b. İmrân'dan (ö. 197/812), o İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe'den (ö. 165/781), o Dâvûd b. Husayn'dan (ö. 135/752), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan o ise Hz. Ali'den nakletmiştir. Bu rivayette İsrailoğullarına gönderilen Danyal peygamberin aslanlarla dolu kuyuya atılıp sağ çıkması hâdisesine[1777] atıf yapılmıştır. İbnü's-Sünnî rivayetinde ise ifade 'أَعُوذُ بِدَانْيَالَ'[1778] 'Danyal'a sığınırım' şeklindedir, ki muhtemelen yazım hatası yapılmıştır. Râvilerden İbrâhim b. İsmâil zayıf, Abdülaziz ise metrûktur. Rivayetin isnadı şiddetli zayıf olup, önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Bu hadisin kaynağı olan Harâitî (ö. 327/939) ise hadis ile birlikte 'tarih ve edebiyat' ilimleriyle de ilgilenmiştir.

[1775] Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevżûʿât* (İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Münîriyye, 1343), 47.
[1776] Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî el-Harâitî, *Mekârimü'l-aḫlâḳ ve meʿâlîhâ*, thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî (Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1419), 338 (No. 1043).
[1777] Ömer Faruk Harman, "Dânyâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1993), 8/8/480-481.
[1778] Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm ve'lleyle sülûkü'n-nebî me'a Rabbihî azze ve celle ve muâşeratihî me'a'l'ibâd*, thk. Kevser el-Bernî (Dâru'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.), 308 (No. 347).

Benzer türdeki haberleri İbn Abbas'a dayandırarak nakleden diğer bir kaynak ise Ebû Bekir Ahmed b. Mervan ed-Dîneverî'nin (ö. 330/941) *Kitabü'l-mücâlese* adlı eseridir ki, "yanlışlıkla Ebû Hanife ed-Dîneverî'ye (ö. 282/895) de isnâd edilmiş olabilir".[1779] Bu rivayetin metnindeki dil de, ikinci ve üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinin anlatım dilinden tamamen farklıdır. Bu rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: مَرَّ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ بِبَقَرَةٍ قَدِ اعْتَرَضَ وَلَدُهَا فِي بَطْنِهَا.. "Meryem oğlu Îsâ (a.s.) (doğururken) yavrusu karnında ters duran bir ineğin yanından geçti. (İnek:) 'Ey Allah'ın kelimesi (Îsâ)! Beni kurtarması için Allah'a dua et!' dedi. Bunun üzerine (Hz. Îsâ) ona şöyle dua etti: ياخالق النَّفْسِ مِنَ النَّفْسِ! وَيَا مُخْرِجَ النَّفَسِ مِنَ النَّفْسِ! خَلِّصْهَا.. 'Ey nefisten nefsi yaratan! Ey nefisten nefesi çıkaran! Onu kurtar.' İnek karnındakini doğurdu. (Râvi) dedi ki: 'Bir kadının doğumu zorlaşırsa, bu (dua) onun için bu dua yazılsın'".[1780] Rivayeti Ahmed bize Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'den (ö. 276/889), o Huzeyfe b. Yemân'ın (ö. 36/656) soyundan İbrâhim b. Süleyman'dan, o Ebû Bişr b. Müslim'den, o Fıtr b. Halîfe'den (ö. 151/168), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Muhakkik bu hadis için *'muzlim'* (çok zayıf) demiş ve hadis başka hiçbir kaynakta nakledilmemiştir.

Benzer bir anlatım tarzına sahip, diğer bir rivayete göre İbn Abbas: كَانَتِ الْخَيْلُ وُحُوشًا لَا تُرْكَبُ، فَأَوَّلُ مَنْ رَكِبَهَا إِسْمَاعِيلُ؛ فَبِذَلِكَ سُمِّيَتِ الْعَرَبُ. "Atlar başlangıçta üzerine binilmeyen, vahşi hayvanlardı. Onlara ilk binen İsmâil (a.s.) oldu. Bu sebeple (onun soyu) Arap diye adlandırıldılar"[1781] demiştir. Rivayeti Ahmed, İbrâhim b. Dâzîl'den (ö. 281/894), o İbrâhim b. el-Münzir el-Huzâmî'den (ö. 236/850), o Abdülaziz b. İmrân'dan, o İbrâhim b. Süleyman b. Ebû Kesîr'den, o Dâvûd b. Husayn'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdülaziz (ö. 197/812) metrûk, rivayetin isnadı ise son derece zayıftır. Rivayetin ilk olarak Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 231 /846) edebiyata dair eserinde[1782] yer aldığını tespit ettik. Yani lügat ve şiir âlimi olan İbnü'l-A'râbî'nin bu nakli sonradan hadis kaynaklarına geçmiştir.

Hem tarihî gerçeklerle örtüşmeyen, hem de İbn Abbas'tan daha önceki kaynaklarda nakledilmeyen diğer bir rivayet ise İsrailoğullarının tarihi ile ilgilidir. Bu rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Şu كَانَ الْأَنْبِيَاءُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا عَشَرَةً نُوحٌ وَهُودُ وَلُوطٌ وَشُعَيْبٌ..

[1779] Muhammed Hamîdullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 9/9/358.
[1780] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*, 5/169 (No. 1995).
[1781] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*, 5/199 (No. 2029).
[1782] Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, *Esmâ'ü ḫayli'l-ʿArab ve fürsânihâ*, thk. Hâtim Sâlih Dammân (Dimaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430), 26.

on kişi hariç bütün peygamberler İsrailoğulları'ndandır: Nuh, Hud, Lût, Şuayb, İbrâhim, İsmâil, İshak, Sâlih, Îsâ ve Muhammed (s.a.v.). Peygamberler içinde, Îsâ (Mesih) ve Yakup (İsrail) (a.s.) dışında iki ismi olan başka bir peygamber yoktur".[1783] Rivayeti Ebû Ma'n Sâbit b. Nuaym el-Hevcî (ö. ?), Âdem b. Ebû İyâs'tan (ö. 222/836), (tahvîl) yine Bişr b. Mûsâ (ö. 288/900) bize Halef b. el-Velîd'den (ö. 212/827), her ikisi İsrâil'den (ö. 160/776), o Simâk b. Harb'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Ma'n meçhuldür. İsnadı zayıf olan bu rivayet önceki hadis kaynaklarında nakledilmemiştir. Ayrıca metin bir yandan Hz. Yakub'u (İsrail) peygamberler arasında sayarken, diğer yandan onun babası Hz. İshak'ı ve onun soyundan gelen Hz. Îsâ'yı 'İsrailoğulları dışındakiler' kategorisine dahil ederek kendi içinde tenâkuza düşmektedir. Ayrıca rivayetteki 'on peygamber' ifadesine rağmen, dokuz peygamber adı geçmektedir. Önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmeyen bu rivayet, bazı tefsir kaynaklarında 'İbn Abbas dedi ki:'[1784] lafızlarıyla sened zikretmeye gerek duyulmadan nakledilmiştir.

Önceki hadis kaynaklarında yer almayan bir İbn Abbas rivayetine göre: اسْمُ الْمَلَكَيْنِ اللَّذَيْنِ يَأْتِيَانِ فِي الْقَبْرِ: مُنْكَرٌ ونَكِيرٌ، وَكَانَ اسْمُ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَهُمَا فِي السَّمَاءِ: عَزْرًا وعُزَيْزًا "Kabirde insana gelen iki meleğin adı Münker ve Nekir'dir. Hârut ve Mârut'un isimleri ise onlar gökyüzündeyken Azrâ ve Uzeyrâ idi".[1785] Rivayeti İbrâhim (ö. 289/901) babası Ahmed b. Ömer'den (ö. 235/849), o Yakub b. İshak el-Hadramî'den (ö. 205/820), o Îsâ b. Mûsâ'dan, o Abdullah b. Keysan'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdullah b. Keysân zayıf olup, Ya'kub bu rivayetin ondan naklinde tek kalmıştır. Rivayet daha önceki kaynaklarda ise İbn Abbas'a isnad edilerek hiç nakledilmemiştir. Sonraki kaynaklarda tek geçtiği metinde ise meleklerin isimleri عَزَرًا وَعَزِيزًا 'Azrâ ve Azîzâ'dır.[1786] Muhtemelen metinde *tashîf* (nokta hatası) yapılmıştır. Bu isimlerin önceki kaynaklarda hiç yer almayıp, sonradan da bir kaynaktan edinilmeden öğrenilmesi mümkün görünmemektedir.

Hicrî üçüncü asır kaynaklarında rastlanmayan ve kurbağa figürünü bir hatırlatıcı olarak sunan Dâvûd (a.s.) kıssası, ilk olarak dördüncü asır musannifleri eliyle İbn

[1783] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/276 (No. 11723).
[1784] Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Ḳur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418), 1/140.
[1785] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/130 (No. 2703).
[1786] Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 3/54 (No. 4280).

Abbas'a nispet edilerek literatüre girmiştir. Hâlbuki üçüncü asır rivayetlerinde kurbağanın adının geçtiği tek rivayet 'Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası' olmuştur. Rivayete göre أَنَّ دَاوُدَ النَّبِيَّ صَلَّى لَيْلَةً حَتَّى أَصْبَحَ فَدَخَلَهُ سُرُورٌ فَنَادَتْهُ ضِفْدَعٌ حَلَّا يَا دَاوُدُ كُنْتُ أَدْأَبَ مِنْكَ قَدْ أَغْفَيْتَ إِغْفَاءً "Peygamber Dâvûd (a.s.) bir gece sabaha kadar namaz kıldı. Bu sebeple içini bir sevinç kapladı. Derken bir kurbağa gelip ona seslendi: Hey gidi Dâvûd hey! Ben (ibadete) senden daha çok gayret gösterdim. Sen ise biraz uyudun".[1787] Rivayeti Muhammed b. Abbas b. Eyyûb (ö. 301/913) bize Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ'dan (ö. 285/898), o Zeyd b. Hubâb'dan (ö. 203/818), o Hüseyin b. Vâkıd'dan (ö. 159/775), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir. Hz. Dâvûd'un namazı ve orucu ile ilgili başka rivayetler İbn Abbas'a isnad edilmeden sahih kaynaklarda yer almışsa da, yukarıdaki kurbağa rivayeti, Hicrî dördüncü asır öncesi hiçbir hadis kaynağında tespit edilememiştir.

İlk olarak Ebü'ş-Şeyh'in *el-ʿAẓame* adlı eseriyle İbn Abbas rivayeti olarak nakledilmeye başlanan ve bir yaratılış efsanesini konu alan rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَخْلُقَ الْخَيْلَ قَالَ لِلرِّيحِ الْجَنُوبِ: إِنِّي خَالِقٌ مِنْكِ خَلْقًا.. "Allah (c.c.) atı yaratmak istediğinde güney rüzgârına: 'Senden dostlarıma izzet, düşmanlarıma zillet, itaatkâr kullarıma ise bir güzellik kılacağım bir varlık yaratacağım' buyurdu. Rüzgâr da: Yarat! dedi. Bunun üzerine Allah ondan bir at yaratıp ona şöyle kelam etti: Sana at adını verdim. Seni Arap (asil) kıldım. Hayrı perçemine bağladım. Ganimetleri sırtına yükledim. Sen nereye gidersen *fey'* de (cizye vb. kazanç) seninle beraber olacak. Seni tüm hayvanlara efendi yaptım. Sen benim isteğimsin. Rızık genişliğinde seni diğer hayvanlara üstün kıldım ve sahibine karşı seni şefkatli ve bağlı kıldım".[1788] Rivayeti Velîd b. Ebân (ö. 310/922) bize Yahyâ b. Abdek'ten (ö. 271/884), o Bağdat ehlinden Abdullah b. Ziyâd'dan (ö. ?), o Hâlid b. Abdullah el-Vâsitî'den (ö. 182/798), o Hüseyin b. Kays er-Rahabî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Kays er-Rahabî

[1787] Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, thk. Rızâûllah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî (Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1408), 5/1748.
[1788] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1778.

metrûktur. Suyûtî rivayetin mevzû‘ olduğunu belirtmiştir[1789] ki zaten rivayetin anlatım dili, önceki İbn Abbas rivayetlerine benzememektedir.

Hicrî dördüncü asır literatüründe karşımıza çıkan ve istikbale dair haberler (fiten) içeren rivayetlerden biri de Benî Hâşim'in gelecekte maruz kalacağı sosyal durumlara ilişkindir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: يَا بَنِي هَاشِمٍ، إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي جَفْوَةً، فَاسْتَعِينُوا عَلَيْهَا بِأَرِقَّاءِ النَّاسِ. "Ey Haşimoğulları! Şüphesiz benden sonra birtakım sıkıntı ve cefalar göreceksiniz. Buna karşı, insanların en ince kalpli/merhametli olanlarından yardım isteyin".[1790] Rivayeti Ahmed bize İshak b. Zeyd el-Hattâbî'den (ö. ?), o Muhammed b. Süleyman b. Ebû Dâvûd'dan (ö. 213/828), o Züheyr b. Muhammed'den (ö. 162/778), o Hüseyin b. Abdullah'tan (ö. 140/757), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Abdullah el-Hâşimî zayıf, İshak b. Zeyd ise meçhuldür. Rivayet yalnızca Hüseyin tarikinden nakletmiş olup, isnadı zayıftır.

İstikbale dair haberleri ele alan diğer bir İbn Abbas rivayeti, ümmetin son dönemlerinde ilim tahsil usulünün nasıl değişeceğini açıklamaktadır. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: تَعَلَّمُوا فَإِنَّ أَوَّلَ هَذِهِ الْأُمَّةِ تَعَلَّمَ صِغَارٌ مِنْ كِبَارٍ، وَإِنَّ آخِرَهَا يَتَعَلَّمُ كِبَارُهَا مِنْ صِغَارِهَا "İlim öğrenin. Çünkü bu ümmetin ilk döneminde küçükler büyüklerinden öğrendi; son döneminde ise büyükler küçüklerinden öğrenecektir".[1791] Rivayeti Abdullah (İbn Ebü'd-Dünyâ) (ö. 281/894), Süveyd b. Saîd'den (ö. 240/854), o Muttalib b. Ziyâd'dan (ö. 185/801), o Nadr'dan (ö. 168/784), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir; ancak önceki hadis kaynaklarında nakledilmemiştir. Benzer rivayetin sonunda İbn Abbas'a: "Bu nasıl olacak İbn Abbas? diye sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: تعلم الصغار ولم يعلم الكبار فاحتاج الكبار إلى الصغار Küçükler ilim öğrenecek, büyükler ise öğrenmeyecek; derken büyükler (ilim hususunda) küçüklere muhtaç hâle gelecektir".[1792] Râvilerden Nadr Ebû Ömer (ö. 210/825) ve Abbâd b. Ya'kûb (ö. 250/864) metrûk, Ca'fer meçhuldür. Bu ikinci

[1789] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-Leʾâli'l-maṣnûʿa fi'l-eḥâdîṣi'l-mevżûʿa*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414), 2/113.
[1790] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/178 (No. 1640).
[1791] Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, 1/375 (No. 397).
[1792] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddîn el-Makdisî, *Cüzʾ münteḳā min mesmuâti Merv*, 259.

rivayetin isnadı zayıf olup, bu rivayet de öncesindeki hadis musannefâtında yer almamıştır.

Üçüncü asır kaynaklarında hiç yer almayan bir başka rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: يَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ هُمْ شَرٌّ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْمَجُوسِ. "Üzerinize öyle yöneticiler gelecek ki, onlar Allah katında Mecûsîler'den daha şerlidir". Rivayeti Muhammed b. Hârûn b. Muhammed b. Bekkâr b. Bilâl ed-Dimaşkî (ö. 290/903) bize Müemmel b. İhâb (ö. 254/868), bize Mâlik b. Suayr b. el-Hıms (ö. 200/815-16), bize Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778), o A'meş'ten (ö. 148/765), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. Hârun meçhûl olup, rivayetin isnadı zayıftır. Rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. İsnadı hasen olan benzer rivayetlerde 'bu yöneticilerin namazı te'hir edeceği'[1793] belirtilirken 'Mecûsî'den şerli yöneticiler' benzetmesi ise yapılmamıştır.

Zâhiren fiten kategorisinde değerlendirilmese de satır aralarında hilâfet tartışmalarına dair imâlar barındıran bir diğer rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: لِيَسْبَحْ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ إِلَى صَاحِبِهِ "Nebî (s.a.v.) ve ashabı *gadîrde* (bir gölette) yüzüyorlardı. Nebî (s.a.v.): Herkes arkadaşına doğru yüzsün! buyurdu. Onlardan her biri arkadaşına doğru yüzdü; geriye Nebî (s.a.v.) ile Ebû Bekir kaldı. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.), Ebû Bekir'e doğru yüzdü, nihayet ona sarıldı ve: أَنَا إِلَى صَاحِبِي، أَنَا إِلَى صَاحِبِي' Ben arkadaşıma, ben arkadaşıma (gittim)' buyurdu.[1794] Rivayeti Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe (ö. 297/910) bize Abdülaziz b. Mervân b. Muâviye el-Fezârî'den, o babasından (ö. 193/808), o Süleyman b. Küdeyr el-Kindî'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Süleyman b. Küdeyr ve Mervan b. Muâviye meçhûldür. Rivayet Taberânî öncesindeki kaynaklarda nakledilmemiştir. Yine benzer bir mesajı içeren diğer bir Taberânî rivayetine göre "Resûlullah (s.a.v.) Hz. Fâtıma'ya şöyle buyurdu: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرَ مُعَذِّبِكِ، وَلَا وَلَدِكِ. 'Şüphesiz Allah seni ve evladını azaplandırmayacaktır'".[1795] Rivayeti Ahmed b. Mâbehrâm el-Eyzecî bize Muhammed b. Merzûk'tan (ö. 248/862), o İsmâil b. Mûsâ b. Osman el-Ensârî'den (ö. ?), o Sayfî b. Rib'î'den (ö. ?), o Abdurrahman b. el-Fesîl'den (ö. 171/787), o İkrime'den, o da İbn

[1793] Ebû Dâvûd, "Salât", 10 (No. 434).
[1794] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/260 (No. 11676).
[1795] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/263 (No. 11685).

Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İsmâil b. Mûsâ ve Ahmed b. Mâbehrâm meçhul, rivayetin isnadı zayıf olup, bu rivayet de ilk olarak Taberânî'de yer almıştır.

Yukarıdaki üstü kapalı ifadeden sonra 'Hz. Ebûbekir'in halifeliğini' doğrudan ifade eden başka bir rivayete göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: أَبُو بَكْرٍ خَلِيفَةُ رَسُولِ اللَّهِ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ. "Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s.a.v.) her mümin erkek ve kadın üzerindeki halifesidir".[1796] Rivayeti Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Selm el-Mahremî (ö. ?) bize Muhammed b. Mâhân'dan (ö. 258/871), o Abdurrahman b. Amr b. Cebele'den, o Mutarrif b. Abdullah el-Kâ'bî'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Abdurrahman b. Amr b. Cebele 'yalan ve uydurma' ile ithâm edilmiştir. Rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

Hz. Ebû Bekir'in hilâfetini bildiren rivayetlerin mukâbilinde; dördüncü asır literatüründe doğrudan Hz. Ali'ye ve onun halifelik liyâkatine işaret eden yeni nakillerin de İbn Abbas yoluyla nakledildiği görülmektedir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) Hz. Ali'ye hitâben özetle: فَلَوْ كُنْتُ مُسْتَخْلِفًا أَحَدًا لَمْ يَكُنْ أَحَقَّ بِهِ مِنْكَ.. "Eğer yerime birini halife bırakacak olsaydım, buna senden daha layık kimse olmazdı" demektedir. Rivayetin tam hali ise şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) Hayber gazvesinden döndüğü sırada kendisine, '*Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde...*' (en-Nasr 110/1) ayetinden kıssanın sonuna kadar olan kısım indirildi. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Ali b. Ebû Tâlib! Fâtıma! Allah'ın yardımı ve fetih geldi..' "*Ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde, hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir."* (en-Nasr, 110/3) 'Bu (istiğfâr), benden sonra müminlerin kendi içinde çatışma olacağı içindir.' (Hz. Ali:) 'Ey Allah'ın Resulü! İman ettik diyen müminlere karşı ne üzerine cihad edeceğiz?' Buyurdu ki: 'Dinde kendi görüşleriyle amel ettikleri zaman ortaya çıkardıkları bid'atler üzerine. Dinde re'y (kişisel görüş) yoktur. Din sadece Rabbin emir ve yasaklarından müteşekkildir' Ali (r.a.) dedi ki: 'Ey Allah'ın Elçisi! Hakkında Kur'an'da bir hüküm inmemiş ve senin sünnetinde de açıklanmamış bir mesele ile karşılaşırsak ne yapalım?' Buyurdu ki: 'Onu müminlerin ibadet ehli olanları ile istişâre edersiniz ve sadece bir kişinin görüşüyle hüküm vermezsiniz. Eğer benden sonra birini halîfe tayin edecek olsaydım,

[1796] Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. Anbes el-Bağdâdî İbn Sem'ûn, *el-Emâlî*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423), 113 (No. 48).

İslâm'daki kıdemin, Resûlullah'a (s.a.v.) yakınlığın, onunla akrabalığın ve mümin kadınların hanımefendisinin (Fâtıma'nın) senin yanında olması sebebiyle (bu makama) senden daha lâyık biri olmazdı. Bunlardan önce de Ebû Talib'in (bana) iyilik ve fedakarlığı vardır. O bana iyilik etti ve Kur'an indi. Ben ise onun evlâdına iyilik etmeye çok istekliyim".[1797] Rivayeti Muhammed b. Ali el-Mervezî bize Ebü'd-Derdâ Abdulaziz b. el-Münîb'den (ö. 267/880), o İshak b. Abdullah b. Keysân'dan, o babasından, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Abdullah b. Keysân zayıf, oğlu İshak b. Abdullah b. Keysân ise münkerü'l-hadîs olup, rivayetin isnadı şiddetli zayıftır ve bu hadis önceki asır kaynaklarında yer almamıştır.

Hicrî dördüncü asırda literatüre dâhil olan ve Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin'in isimlerinin birlikte zikredildiği diğer bir rivayete göre ise: "Hz. Abbas, Hz. Nebî'yi (s.a.v.) hastalığı sırasında (ölümü öncesi) ziyarete gelmiş, onu kaldırıp ve yatağında oturtmuştur. Resûlullah (s.a.v.) ona: "Allah seni yüceltsin, ey amcam!" buyurmuştur. Abbas (r.a.): 'Bu Ali'dir, girmek için izin istiyor' deyince Resûlullah: 'Girsin' buyurmuş, bunun üzerine (Hz. Ali) Hasan ve Hüseyin'le birlikte içeri girmiştir. Abbas: 'Bunlar senin çocukların, Allah'ın Elçisi!' deyince Resûlullah: 'Onlar senin de çocuklarındır, ey amcam!' buyurmuştur. (Abbas): 'Onları seviyor musun?' diye sorunca, Resûlullah (s.a.v.): : أَتُحِبُّهُمْ؟ فَقَالَ: أَحَبَّكَ اللَّهُ كَمَا أَحَبَّهُمْ "Benim onları sevdiğim gibi, Allah da seni sevsin!" buyurmuştur".[1798] İbn Hacer bu hadisin râvilerinden Eclah b. Abdullah'ın (ö. 145/762) Şiî ve sadûk olduğunu söylemiştir. Rivayetin aynı isnad ile Âcurrî (ö. 360/970) tarikinde ise lafız 'وَفَّقَكَ اللَّهُ يَا عَمُّ' 'Allah seni muvaffak kılsın ey amca!' şeklindedir.[1799]

Hz. Ali'nin İslâm'a girişteki kıdemini metafizik bir boyuta taşıyan ve dördüncü asır öncesi literatürde izine rastlanmayan bir diğer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ..صَلَّتِ الْمَلائِكَةُ عَلَيَّ وَ عَلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ سَبْعَ سِنِينَ "Melekler, yedi yıl boyunca bana ve Ali b. Ebû Talib'e salât etti' (Ashâb): 'Bu neden oldu, ey Allah'ın Elçisi?' diye sorunca O (s.a.v.) şu cevabı verdi: 'Çünkü erkeklerden yanımda sadece o

[1797] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/371 (No. 12042).
[1798] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/217 (No. 2962).
[1799] Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh el-Âcurrî, *Kitâbü'ş-Şerîʿa*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420), 5/2248 (No. 1728).

vardı".[1800] Rivayeti Ebû Ubeyd es-Sayrafî Muhammed b. Ahmed b. Müemmel (ö. 312/924) bize Ahmed b. Abdullah b. Yezîd'den (ö. 271/885), o Abdullah b. Abdilcebbâr el-Yemânî'den (ö. 235/850), o İbrâhim b. Ebû Yahyâ'dan (ö. 184/800), o Süheyl b. Ebû Sâlih'ten (ö. 138/755), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbrâhim b. Ebû Yahyâ metrûk, Ahmed b. Abdullah b. Yezîd ise vaz' (hadis uydurma) ile itham edilmiştir. Bu rivayet önceki hiçbir kaynakta yer almamıştır. Enes (93/711-12) ve Ebû Eyyüb'e (ö. 49/669) dayandırılan sonraki rivayetlerin isnadında ise yine uydurma ile itham edilmiş râviler mevcuttur.

Metinsel değişimlerin dördüncü hicrî asırda yalnızca siyasi figürlere değil, kabilevî aidiyetlere dair fazilet hikayelerine de yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Ensâr'ın (Evs ve Hazrec) İslâm tarihindeki kurucu rolünü yücelten ve İbn Abbas'a (r.a.) isnad edilen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَيَّدَنِي بِأَشَدِّ الْعَرَبِ أَلْسُنًا وأَذْرُعًا بَنِي قَيْلَةَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ. "Şüphesiz Allah Teâlâ beni, Araplar arasında dili en güçlü ve kolu en güçlü olanlarla destekledi: Kayle oğulları olan Evs ve Hazrec ile"[1801] buyurmuştur. Bu rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Kırmıtî el-Adevî bize Muhammed b. Abdülazîz el-Mâverdî'den (ö. ?), o Ziyâd b. Sehl'den (ö. ?), o Bişr b. Ali'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Bişr b. Ali ve Muhammed b. Abdülazîz meçhûldür. Rivayetin isnadı zayıf olup, önceki dönem (dördüncü hicrî asra kadar) hadis kaynaklarında yer almamıştır.

Hicrî dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilen bir diğer rivayette ise konu hadis usulündeki tahammül ve edâ yöntemlerinden birine işaret etmektedir. Rivayete göre Tâif halkından bazı kimseler ona (İbn Abbas'a), kendilerine okuması için kendi sahîfelerinden bazılarını getirdiler. O, sahifeleri alınca okuyamadı. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: إِنِّي لَمَّا ذَهَبَ بَصَرِي بَلِهْتُ، فَاقْرَءُوهَا عَلَيَّ، وَلَا يَكُنْ فِي أَنْفُسِكُمْ مِنْ ذَلِكَ حَرَجٌ، فَإِنَّ قِرَاءَتَكُمْ عَلَيَّ كَقِرَاءَتِي عَلَيْكُمْ. "Gözlerimi kaybettiğim için şaşırıyorum; siz onları bana okuyun. Bundan dolayı içinizde bir sıkıntı olmasın. Çünkü sizin bana okumanız, benim size okumam gibidir".[1802] Görüldüğü gibi rivayette *'arz* yöntemine cevaz verilmiştir. Rivayeti Sâlih b. Abdurrahman bize Hafs b. Ömer el-Adenî'den (ö.

[1800] Muhammed b. Abbas b. Muhammed b. Zekeriyyâ Ebû Ömer İbn Hayyûye ?, *Sâlis min meşyahati İbn Hayyûye* (Cevâmiu'l-Kelim, 2004), 17 (No. 16).
[1801] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/360 (No. 12014).
[1802] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 4/319 (No. 7131).

201/816), o Hakem b. Ebân'dan (ö. 154/770), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hafs b. Ömer metrûk olup, isnadı zayıftır.

İbn Abbas'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) ile mülâki olma zamanına dair genel kabul gören tarihî bilgilerin aksine, bizzat İbn Abbas'ın kavli olarak nakledilen bir rivayete göre o şöyle demiştir: "Bizim كَانَ قُدُومُنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) لِخَمْسٍ مِنَ الْهِجْرَةِ.. وَأَنَا يَوْمَئِذٍ ابْنُ ثَمَانِ سِنِينَ Resûlullah'a (s.a.v.) gelişimiz hicretin beşinci yılında oldu. Biz, Hendek yılı Kureyş ile (Medine'ye doğru yola) çıkmıştık. Ben, kardeşim Fazl ile beraberdim. Kölemiz Ebû Râfi' de bizimleydi. 'Arac'a vardığımızda, normal yoldan saparak, o güzergâhtan Cüscâse'ye ilerledik. Nihayet Benî Amr b. Avf yurduna çıktık ve oradan Medine'ye girdik. Resûlullah'ı (s.a.v.) hendekte bulduk. O gün ben sekiz yaşındaydım, kardeşim ise on üç yaşındaydı".[1803] Rivayeti Saîd b. Abdurrahman et-Tüsterî (ö. ?) bize Amr b. Şebbe'den (ö. 262/875), o Abdullah b. Muhammed b. Umâre el-Ensârî'den (ö. ?), o Süleyman b. Dâvûd b. Husayn'dan (ö. 135/752), o bize babasından, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Saîd b. Abdurrahman ve Süleyman b. Dâvûd meçhûldür ve bu rivayeti Dâvûd b. Husayn'dan yalnızca oğlu nakletmiştir.

Hicrî dördüncü asırla birlikte İbn Abbas'a isnad edilmeye başlanan Bedir Savaşı rivayetine göre İbn Abbas: نَاوَلَنِي كَفًّا مِنْ حَصًى، فَنَاوَلَتْهُ، فَرَمَى بِهِ فِي وُجُوهِ الْقَوْمِ، فَمَا بَقِيَ فِي الْقَوْمِ أَحَدٌ إِلَّا مُلِئَتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحَصَا. "Bedir günü Resûlullah (s.a.v.): Bana bir avuç çakıl taşı ver, buyurdu ve ben de ona verdim. O çakıl taşlarını (düşman) topluluğunun yüzlerine doğru fırlattı ve topluluktan gözleri taşla dolmayan hiç kimse kalmadı. Bunun üzerine şu ayet indi: '...Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı...' (el-Enfâl 8/17)"[1804] demiştir. Müellif rivayetin yalnızca bu tarikten nakledildiğini belirtmiştir. Rivayeti Muhammed b. Osmân b. Ebû Şeybe (ö. 297/909), amcası Kâsım b. Ebû Şeybe'den (ö. 235/849), o Yahyâ b. Ya'lâ el-Eslemî'den (ö. ?), o Süleyman b. Karm'dan (ö. ?), o Simâk b. Harb'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Süleyman b. Karm Şiilik'te aşırıya gitmekle ithâm edilerek zayıf sayılmıştır. Yahyâ b. Ya'lâ zayıf, Kâsım b. Ebû Şeybe ise metrûk bir râvidir. Bu sebeple isnadı son derece zayıf olan bu rivayet, birçok tefsir kaynağında ise bazı lafız farklılıkları ile nakledilmiştir.[1805] Ayrıca Taberânî'deki diğer tarikinde "Resûlullah'ın (s.a.v.) çakıl

[1803] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/65 (No. 3624).
[1804] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/344 (No. 5502).
[1805] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/85. Çakıl yerine, 'toprak' attığı geçen rivayette, toprak Hz. Ali'den istenmiştir.

taşını istediği kişinin Hz. Ali olduğu"[1806] قَالَ لِعَلِيٍّ: نَاوِلْنِي كَفًّا مِنْ حَصْبَاءَ belirtilmiştir. Öte yandan İbn Abbas'ın hicretten üç yıl önce doğduğu bilgisine göre, Bedir savaşında yaşının sadece beş olduğu düşünülünce, savaş meydanında gerçekleştiği görülen bu hadisenin İbn Abbas eliyle gerçekleşmesi makul değildir. Ayrıca onun "babası Abbas'la birlikte fetih yılı (630) hicret ettiğine dair de rivayetler vardır".[1807]

Tarihî bilgilerle çelişen başka bir dördüncü asır rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: مَا بَقِيَ مَعَ النَّبِيِّ (ص) يَوْمَ أُحُدٍ إِلَّا أَرْبَعَةٌ: أَحَدُهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ. "Uhud gününde Nebî (s.a.v.) ile dört kişiden başka kimse kalmamıştı: Onlardan biri de Abdullah b. Mes'ud'du".[1808] Rivayeti Mûsâ b. Harun (ö. 294/906) bize Yahyâ el-Himmânî'den (ö. 228/842), o Yahyâ b. Seleme b. Küheyl'den (ö. 172/788), o babası (Seleme b. Küheyl'den) (ö. 121/738), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Yahyâ b. Seleme metrûk, Yahyâ el-Himmânî zayıftır. Rivayet önceki kaynaklarda İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilmemiş, ayrıca فَلَمْ يَبْقَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ إِلَّا اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا "Onun yanında 12 kişi vardı"[1809] şekildeki sahih rivayetle de çelişmektedir.

Huneyn savaşı sırasında yaşandığı belirtilen rivayete göre ise كَانَ النَّبِيُّ (ص) يَقْسِمُ غَنَائِمَ حُنَيْنٍ وَجِبْرِيلُ إِلَى جَنْبِهِ، فَجَاءَ مَلَكٌ فَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ بِكَذَا وَكَذَا، فَخَشِيَ النَّبِيُّ (ص) أَنْ يَكُونَ شَيْطَانًا.. "Peygamber (s.a.v.) Huneyn ganimetlerini taksim ederken Cebrâil de onun yanında bulunuyordu. O esnada bir melek gelip: Rabbin sana şunu ve şunu emrediyor, dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) bunun bir şeytan olmasından korktu ve Cebrâil'e: 'Onu tanıyor musun?' diye sordu. Cebrâil: O bir melektir; fakat Rabbinin bütün meleklerini tanımıyorum, diye cevap verdi".[1810] Rivayeti Muhammed b. Ebân (ö. 293/905) bize Ebû Mahzûre Muhammed b. Ubeydullah'tan (ö. ?), o Hüseyin b. Hasan el-Eşkar'dan (ö. 208/823), o Hüşeym'den (ö. 183/799), o Dâvûd b. Ebû Hind'den (ö. 139/756), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Hasan teşeyyü' ile anılmış zayıf bir râvidir. Rivayetin hem şâhidi yoktur hem de bu tariki dışında nakledilmemiştir.

[1806] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/285 (No. 11750).
[1807] Çakan, "Abdullah b. Abbas", 1/1/76-79.
[1808] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/96 (No. 8079).
[1809] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 375 (No. 2573).
[1810] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/225 (No. 7339).

Önceki İbn Abbas rivayetleri arasında yer almayan ve dördüncü asır kaynaklarında ilk defa nakledilmeye başlayan başka bir rivayette de anlatım dili dikkat çekmektedir. Rivayet İbn Abbas'ın naklettiği önceki dönem rivayetlerine göre hem çok daha uzun, hem de anlatım dili masal/hikâyeyi andırmaktadır. Resûlullah'a (s.a.v.) isnad edilen kıssa şöyledir: أَتَى سَائِلٌ امْرَأَةً وَفِي فَمِهَا لُقْمَةٌ، فَأَخْرَجَتِ اللُّقْمَةَ فَلَفَظَتْهَا.. "Dilencinin biri, ağzında bir lokma bulunan bir kadının yanına geldi. Kadın, lokmayı ağzından çıkarıp dilenciye verdi. Çok geçmeden bu kadına bir erkek çocuk ihsan edildi. Çocuk büyüyüp serpildiğinde bir kurt gelip, çocuğu kapıp götürdü. Kadın, kurdun peşinden koşarak: 'Oğlum! Oğlum!' diye bağırmaya başladı. Bunun üzerine Allah bir meleğe şöyle emretti: Kurda yetiş, çocuğu ağzından al ve annesine: Muhakkak ki Allah sana selam ediyor; bu da verdiğin bir lokmaya karşılık bir lokmadır de".[1811] Rivayeti Ahmed bize Ca'fer b. Muhammed'den, Alân Mu'namâ'dan, o Yezîd b. Ebû Hakîm el-Adenî'den (ö. 220/835), o Hakem b. Ebân'dan (ö. 154/770), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Cafer b. Muhammed meçhûl olduğu için rivayetin isnadı zayıf olup, rivayet önceki kaynaklarda tespit edilememiştir.

Yine anlatım tarzı itibarıyla önceki İbn Abbas rivayetlerinden farklılık arz eden bir rivayete göre, İbn Abbas şöyle demiştir: كَانَ مِنْ دُعَاءِ دَاوُدَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلامُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ مَالٍ يَكُونُ عَلَيَّ فِتْنَةً، وَمَنْ وَلَدٍ يَكُونُ عَلَيَّ وَبَالا.. "Dâvûd Peygamber'in (a.s.) dualarından biri de şöyleydi: Allah'ım! Benim için imtihan (ve felaket) kaynağı olacak maldan, başıma bela ve vebal olacak evlattan, yaşlılık çağı gelmeden önce beni yaşlandıracak kötü kadından (eşten) sana sığınırım. İki gözüyle beni gözetleyen, iki kulağıyla beni dinleyen; bir iyiliğimi gördüğünde onu gizleyip gömen, bir kötülüğümü/kusurumu gördüğünde ise onu yayan kötü komşudan da yine sana sığınırım!".[1812] Rivayeti Muhammed b. Hanîfe el-Vâsıtî (ö. ?) bize Hafs b. Ömer er-Râzî'den (ö. 251/865), o Muhammed b. Ubâde el-Vâsıtî'den (ö. ?), o Heysem el-Hazzâ'dan (ö. 229/843), o Ebû Ali er-Rahabî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ancak râvilerden Ebû Ali er-Rahabî metrûk, Hâlid b. Yezîd/Heysem el-Hazzâ kezzâb, Hafs b. Ömer ise zayıftır. Rivayet önceki hiçbir kaynakta geçmemiş olup, isnadı şiddetli zayıftır.

[1811] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*, 8/263 (No. 3529).
[1812] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/198 (No. 6180).

5.1.4 Fıkıh – Muâmelât (Talâk, Nikâh, Ticaret, Hadler, Diyetler)

Bu bölümde, özellikle dördüncü hicrî asırda ilk defa İbn Abbas'ın mevâlîsi tarikiyle nakledilen ve önceki hiçbir kaynakta yer almayan talâk, nikâh, ticaret, hadler ve diyetler gibi muâmelât konuları ele alınacaktır.

Bir kimsenin malını mirasçıların haklarına engel olacak şekilde vakfetmesi ile ilgili İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لَا حَبْسَ عَنْ فَرَائِضِ اللَّهِ. "Allah'ın farzları konusunda hapis yoktur".[1813] Burada kastedilen husus, malın mirasçılara bırakılmayıp vakfedilmesi[1814] şeklindeki uygulamadır. Nisâ sûresinde miras hükümleri kesinleştikten sonra böyle bir uygulamanın artık yapılamayacağı belirtilmektedir. Konuyla ilgili Hz. Ali'nin: "Allah'ın farz kıldığı miras hükümlerine engel olacak şekilde hiçbir hapis (mal üzerinde kısıtlama) yoktur; ancak silah ve binek müstasnadır"[1815] görüşü nakledilmişse de, bu konuda İbn Abbas'a isnad edilen yukarıdaki rivayet önceki (dördüncü yüzyıl öncesi) hadis kaynaklarında nakledilmemiştir. Rivayeti Ubeydullâh b. Abdüssamed b. el-Mühtedî Billâh (ö. 323/935), Muhammed b. Abdurrahîm b. Mûsâ es-Sadefî'den (ö. ?), o Amr b. Hâlid'den (ö. 229/843), o İbn Lehîa'dan (ö. 174/790), o kardeşi Îsâ b. Lehîa'dan (ö. 145/762), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bu hadisi İbn Lehîa, kardeşinden rivayet etmiştir; ancak İbn Lehîa ile kardeşi rivayet açısından zayıf sayılmıştır. Rivayet Taberânî'ye kadarki hadis kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilerek nakledilmemiştir.

Dördüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilmeye başlanan diğer bir rivayete göre ise "İbn كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَأْتِي جَارِيَةً لَهُ ، فَحَمَلَتْ ، فَقَالَ: لَيْسَ مِنِّي ، إِنِّي أَتَيْتُهَا إِتْيَانًا ، لَا أُرِيدُ بِهِ الْوَلَدَ. Abbas'ın bir câriyesi vardı; ona yaklaşıyordu ve kadın hamile kaldı. Ama İbn Abbas: 'Bu (çocuk) benden değildir. Ben o kadına çocuk sahibi olmayı istemeden yaklaştım'"[1816] demiştir. Bu rivayeti takip eden diğer nakilde, başka bir şahsın azil yaptığını belirterek cariyesinden doğan çocuğu reddettiği görülmektedir. Buradan hareketle, İbn Abbas'ın da çocuğu reddetme gerekçesinin, azil yaptığı için nesebin kendisine ait olamayacağını düşünmesi olduğu anlaşılmaktadır. Câriyenin

[1813] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/119 (No. 4062).
[1814] bkz. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 4/95.
[1815] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/349 (No. 20929).
[1816] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/116 (No. 4731).

efendisinden çocuk doğurması sebebiyle *ümmüveled* statüsü ile özgür kalması söz konusu olduğu için, bu hadis hükme kaynaklık etme açısından önem taşımaktadır. Rivayeti İbrâhim b. Merzûk (ö. 270/883), Abdüssamed b. Abdülvâris'ten (ö. 206/821), o Şu'be'den (ö. 160/776), o Umâre b. Ebû Hafsa'dan (ö. 132/749), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbrâhim b. Merzuk sadûk olup, rivayetin isnadı hasendir. Ancak bu rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Nikâhla ilgili ise İbn Abbas'a isnad edilen rivayete göre Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Cehil'in kızına talip olunca, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: إِنْ كُنْتَ تَزَوَّجُهَا فَرُدَّ عَلَيْنَا ابْنَتَنَا. "Eğer onunla evleneceksen, bize kızımızı (Fâtıma'yı) geri ver (boşan)".[1817] Rivayeti Muhammed b. es-Serî b. Mihrân en-Nâkıd (ö. ?) bize Muhammed b. Abdullah er-Râzî'den (Erüzzî) (ö. 231/845), o Ubeydullah b. Temmâm'dan (ö. ?), o Hâlid el-Hazzâ'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Râvilerden Ubeydullah b. Temmâm zayıftır. Rivayet Taberânî öncesindeki kaynaklarda nakledilmemiştir.

Üçüncü asır hadis kaynaklarında boşanma konusundaki İbn Abbas rivayetleri; boşama yetkisinin aidiyeti, bâin talâk, talâk sayısı, boşanma çeşitleri, hul' ve liân gibi meseleler etrafında yoğunlaşırken, dördüncü asra ait rivayetlerde konu الطَّلَاقُ عَلَى أَرْبَعَةِ وُجُوهٍ، وَجْهَانِ حَلَالٌ وَوَجْهَانِ حَرَامٌ. "iki helâl ve iki haram boşama" şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu İbn Abbas rivayetine göre "Boşama dört şekilde gerçekleşir; bunların ikisi helâl, ikisi ise haramdır. Helâl olanlar, kişinin eşini cinsi münasebette bulunmadığı bir temizlik döneminde boşaması ile hamileliği iyice belirginleştiğinde boşamasıdır. Haram olanlar ise kadını âdetli iken boşamak veya cinsi münasebette bulunulduğu halde rahminde bebek olup olmadığı henüz bilinmiyorken boşamaktır".[1818] Rivayeti Muhammed b. Ahmed b. Ebü's-Selc (ö. 322/933) bize Muhammed b. Hammâd et-Tıhranî'den (ö. 271/884), o Abdürrezzâk'tan (ö. 211/826), o amcası Vehb b. Nâfi'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasen olmakla birlikte, bu nakil daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'a nispet edilerek yer almamıştır.

[1817] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/348 (No. 11975).
[1818] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/8 (No. 3890).

Üçüncü asır rivayetlerinde kölenin âzat edilmesi ile ilgili efendisinin onu özgür bırakması dışında, câriyenin doğum yapmasıyla özgür olacağı nakledilmiş; rivayetin ikinci kısmında ise kocasından önce hicret eden kadından söz edilmişken, dördüncü asır rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِذَا خَرَجَ الْعَبْدُ مِنْ دَارِ الشِّرْكِ قَبْلَ سَيِّدِهِ فَهُوَ حُرٌّ وَإِذَا خَرَجَ مِنْ بَعْدِهِ رُدَّ إِلَيْهِ. "Köle efendisinden önce şirk diyarından çıkıp (İslâm diyarına hicret ederse) hür olur. Efendisinden sonra çıkarsa efendisine iade edilir. Aynı şekilde bir kadın, kocasından önce şirk diyarından çıkarsa (evliliği sona erer ve) dilediği kimseyle evlenebilir. Fakat kocasından sonra çıkarsa kocasından ayrılmış sayılmaz ve kocasına geri döndürülür".[1819] Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd (ö. 350/961) bize Zekeriyyâ b. Dâvûd el-Haffâf Ebû Yahyâ'dan (ö. 286/899), o Abdüsselâm b. Sâlih'ten (ö. 236/850), o Şerîk'ten (ö. 177/793) o Simâk'tan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdüsselam b. Sâlih münkerü'l-hadîstir. Rivayetin isnadı zayıf olup, önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ancak rivayetin ikinci kısmındaki 'kocasından önce hicret eden kadın' kısmı İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bu durum ise iki ayrı konudaki rivayetin birbirine karıştırılarak tek rivayete dönüştüğünü düşündürmektedir.

Dördüncü asır öncesindeki rivayetlerde avın tarifi, hangi hayvanların av olabileceği, avın ürkütülemeyeceği gibi bazı hükümler İbn Abbas'tan nakledilirken, dördüncü yüzyıl kaynaklarındaki rivayete göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: كَانَ يُكْرَهُ إِذَا بَاتَ الصَّيْدُ عَنْ صَاحِبِهِ لَيْلَةً أَنْ يَأْكُلَهُ. "Avlanan hayvan, avcı tarafından bir gece boyunca (bulunamadan) sabahlarsa, ondan yenmesi mekruh görülürdü".[1820] Rivayeti Abdân b. Ahmed (ö. 306/918) bize Ahmed b. Menî'den (ö. 244/858), o Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), o Hâlid el-Hazzâ'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ali b. Âsım metrûkü'l-hadîstir. Bu nakil de Taberânî öncesi kaynaklarda yer almamıştır.

Av hayvanlarının eti hakkındaki bir rivayette İbn Abbas (r.a.), Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: أُهْدِيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) أَرْنَبٌ وَأَنَا نَائِمَةٌ ، فَخَبَّأَ لِي مِنْهَا الْعَجُزَ ، فَلَمَّا قُمْتُ أَطْعَمَنِي. "Ben uyurken Resûlullah'a (s.a.v.) bir tavşan hediye edildi. Bana ondan but kısmını sakladı. Uyanınca da bana onu yedirdi".[1821] Rivayeti Ahmed b. Abdullah b.

[1819] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/198 (No. 4197).
[1820] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/347 (No. 11970).
[1821] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/524 (No. 4788).

Muhammed en-Nehhâs bize Ali b. Dâvûd'dan, o Muhammed b. Abdülazîz er-Remlî'den (ö. ?), o Şeybânî Abdullah b. Yezîd b. es-Salt'tan (ö. ?), o Yezîd b. İyâz'dan (ö. ?), o Abdülmecîd b. Süheyl b. Abdurrahmân b. Avf'tan (ö. ?), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Yezîd b. İyâz münkerü'l-hadis, Şeybânî ise zayıftır. Tavşan etiyle ilgili bu rivayet, önceki dönem hadis kaynaklarında yer almamıştır.

Önceki dönemde ticaret ile ilgili rivayetlerde 'altının gümüşle satışı' ve 'taze hurmanın kuru hurmayla satışı' gibi satışların yasak olması ile ilgili hadisler mevcutken, dördüncü asır rivayetlerinde farklı bir satış türü rivayetler arasında yer almıştır. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِالْحَيَوَانِ نَسِيئَةً "Peygamber (s.a.v.) hayvanın hayvan karşılığında veresiye (vadeli) olarak satılmasını yasaklamıştır".[1822] Rivayeti Muhammed b. Ali b. Muhriz el-Bağdâdî (ö. 261/874) bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî'den (ö. 203/818), o Süfyân es-Sevrî'den, o Ma'mer'den (ö. 154/770), o Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayet bu isnadı dışında İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ancak Tirmizî Semüre rivayetinin sonunda İbn Abbas'tan da nakledildiği[1823] notunu düşmüşse de, rivayetle ilgili başka bir bilgi vermemiştir.

Borcunu erken ödemede indirim yapılabileceğine dair rivayete göre "Resûlullah (s.a.v.) Nadîroğulları'nın Medine'den çıkarılmalarını (sürgününü) emrettiğinde, onlardan bir grup yanına gelip: 'Henüz vadesi gelmemiş borçlar (alacaklarımız) var' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): ضَعُوا وتَعَجَّلُوا: فَقَالَ، لَمْ تَحِلَّ دُيُونًا لَنَا إِنَّ. "İndirim yapın ve (alacağınızı) erkenden tahsil edin" buyurdu.[1824] Rivayeti Ahmed b. Yahyâ el-Hulvânî (ö. 296/908) bize Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'den (ö. 235/849), o Müslim b. Hâlid'den (ö. 179/795), o Ali b. Muhammed'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasen garibdir. Rivayetin sonunda müellif 'Bunu İkrime'den Ali b. Muhammed dışında kimse nakletmedi; ondan nakilde de Müslim b. Hâlid tek kaldı' açıklaması yapmıştır. Rivayet Taberânî'ye kadar başka hiçbir kaynakta geçmemiştir.

[1822] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 4/60 (No. 5738); Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/38 (No. 3058).
[1823] Tirmizî, "Büyû'", 21 (No. 1237).
[1824] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/249 (No. 817).

Defin işlemleriyle ilgili İbn Abbas'tan (r.a.) nakledildiğine göre, kendisine kefeni bulunamayan bir ölünün nasıl defnedileceği soruldu. O da şöyle cevap verdi: يُكَبُّ عَلَى وَجْهِهِ فِي الْقَبْرِ وَلَا يُسْتَقْبَلُ بِفَرْجِهِ الْقِبْلَةَ. "Kabirde yüzü koyun yatırılır; avret yeri kıbleye gelecek şekilde çevrilmez".[1825] Rivayeti Ahmed bize Muhammed b. Îsâ et-Tabbâ'dan (ö. 224/838), o Fazl b. Hammâd el-Evdî'den (ö. ?), o Abdullah b. İmrân el-Kureşî'den (ö. 189/804), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Fazl b. Hammâd kezzâb olup, rivayeti İkrime'den nakleden Abdullah b. İmrân el-Kureşî ile İkrime'nin vefat tarihleri arasında ise 84 yıl bulunmaktadır. Ayrıca onun İkrime'den başka bir nakli de mevcut değildir. Dolayısıyla son derece zayıf (veya uydurma) bir isnada sahip olan bu nakil, önceki temel hadis kaynaklarında yer almamıştır.

Had cezalarıyla ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: مَنْ كَفَرَ بِالرَّجْمِ فَقَدْ كَفَرَ بِالْقُرْآنِ "Recm hükmünü inkâr eden kimse, farkında olmadan Kur'an'ı inkâr etmiş olur" dedikten sonra şu ayeti okumuştur: 'Kitap Ehli! Kitap'tan gizlemekte olduğunuz şeylerin birçoğunu size açıklayan elçimiz size geldi'(Mâide 5/15). İbn Abbas ayetin tefsiri anlamında: "Recm, onların gizledikleri şeylerdendi"[1826] yorumunu yapmıştır. Rivayeti Muhammed b. Akîl en-Nîsâbûrî (ö. 257/871), Ali b. Hüseyin'den (ö. 211/826), o babasından (Hüseyin b. Vâkıd) (ö. 159/775), o da Yezîd en-Nahvî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. İsnadı hasen olan bu rivayet, Nesâî (ö. 303/915) öncesindeki kaynaklarda nakledilmemiştir.

Üçüncü asır rivayetlerinde 'zalim sultana iyiliği emretmek' konusunda bir rivayet mevcuttur. Ancak dördüncü asır İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.): يَوْمٌ مِنْ إِمَامٍ عَادِلٍ أَفْضَلُ مِنْ عُبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً، وَحَدٌّ يُقَامُ فِي الْأَرْضِ بِحَقِّهِ أَزْكَى فِيهَا مِنْ مَطَرٍ أَرْبَعِينَ عَامًا. "Âdil bir devlet başkanının bir günü, altmış yıllık (nâfile) ibâdetten daha üstündür. Yeryüzünde hakkaniyetle uygulanan bir had cezası ise, orada kırk yıllık yağmurdan daha fazla arınma sağlar"[1827] buyurmuştur. Rivayeti Abbas b. el-Fadl el-Esfâtî (ö. 283/896) bize Ahmed b. Yûnus'tan (ö. 227/841), o Saîd Ebû Gaylân eş-Şeybânî'den (ö. ?), o Affân b. Cübeyr et-Tâî'den (ö. ?), o Ebû Harîz el-Ezdî'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Harîz makbûl, Affân'ın güvenilirliği konusunda ise İbn Hibbân tek kalmıştır. Rivayetin isnadı zayıf olup, önceki

[1825] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*, 3/331 (No. 953).
[1826] Nesâî, "Recm", 5 (No. 7124).
[1827] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/337 (No. 11932).

kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Taberânî'nin naklettiği diğer bir rivayette[1828] ise yağmur için 'kırk yıl' yerine 'kırk sabah' denilmektedir. Ayrıca rivayetin dili de dördüncü asır rivayetlerinde görülen karşılaştırma, ödül vaad etme gibi sık görülen ifadeleri içermektedir.

Üçüncü asır kaynaklarında nakledilen şiddetli zayıf isnadlı rivayete göre 'Resûlullah (s.a.v.) fadîh içti' denilirken, dördüncü asır rivayetinde İbn Abbas'tan nakledilen habere göre İbn Abbas: كَانَتْ خَمْرَتُنا يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخَ، وَحُرِّمَتْ يَوْمَ حُرِّمَتْ وَمَا هِيَ إِلَّا فَضِيخُكُمْ. "O gün bizim içkimiz *fadîh* idi. İçki haram kılındığı gün o da haram kılındı. O sizin fadîhinizden (yani hurmadan yapılan fermente içkiden) başka bir şey değildi"[1829] demiştir. Rivayeti Mûsâ b. Hârûn bize Ahmed b. Hanbel'den, o Yahyâ b. Saîd'den, o Osman eş-Şahhâm'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İsnadı hasen olan bu rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

5.1.5 Tefsir, İsrâiliyat

Bu bölümde ele alınan rivayetler, önceki asırlara ait temel hadis eserlerinde yer almayıp tefsir kaynaklarında İbn Abbas'a nispet edilen nakillerden oluşmaktadır. Burada dikkat çeken husus, söz konusu izahlardan bir kısmının şahsi yorum ve içtihat kapsamında değerlendirilmesi mümkün görünürken; diğer bir kısmının ise herhangi bir bilgi kaynağına dayanmadan söylenemeyecek nitelikte yorumlar içermesidir.

İbn Abbas'ın tefsire dair rivayetlerinden birisini Abdullah b. Cafer b. Huşeyş bize Ahmed b. Velid b. Ebân'dan, o el-Cüfrî'den, o Ahmed b. Beşir'den, o Ebû Bekir el-Hüzelî'den, o İkrime'den nakletmiştir. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Rey'e (kişisel görüş ve akıl yürütmeye) dayanmaktan sakının! Zira Allah, meleklerin reyle verdiği hükmü reddetti. Şöyle ki: Allah (c.c.) meleklere: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (el-Bakara, 2/30) buyurdu. Melekler: *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* (el-Bakara, 2/30) dediler. Bunun üzerine Allah (c.c.): *"Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* (el-Bakara, 2/30) buyurdu. İbn Abbas dedi ki: "Nebî (s.a.v.) قَالَ النَّبِيُّ (ص) : احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ، وَلَمْ يَقُلِ: احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا رَأَيْتَ. 'Aralarında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm ver' buyurdu. 'Aralarında senin

[1828] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/92 (No. 4765).
[1829] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/351 (No. 11985).

kendi görüşün ile hüküm ver' demedi".[1830] Ebû Bekir el-Hüzelî (ö. 167/783) ve Hasan b. Ebû Cafer el-Cüfrî (ö. 161/777) metrûktur. Rivayetin başka nakli mevcut değildir. Benzer rivayet yine dördüncü asır tefsir kaynaklarında yalnızca 'reyden sakınmak' bölümünü ele alacak şekilde, İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir.[1831]

Gayrimüslimlere sadaka vermenin hükmüyle ilgili önceki asır kaynaklarında yer almayan tefsire göre, سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الصَّدَقَةِ يُصَدَّقُ بِهَا عَلَى الْيَهُودِيِّ أَوِ النَّصْرَانِيِّ، فَلَمْ يُجِبْ.. "Resûlullah'a (s.a.v.) bir Yahudi'ye veya bir Hıristiyan'a verilen sadaka hakkında hüküm soruldu. Fakat o bu konuda bir cevap vermedi. Bunun üzerine Cibrîl geldi ve şöyle dedi: Allah Teâlâ buyuruyor ki: 'Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! …' (Bakara 2/271) ayetinden başlayarak, 'Onları doğru yola iletmek sana düşmez; Allah dilediğini hidâyete erdirir…' (Bakara 2/272) ayetine; oradan da '…ve siz zulme uğratılmazsınız' (Bakara 2/272) ayetine kadar olan kısmı okudu".[1832] Yani bir bakıma onlara sadaka verilebileceğine dair bir işaret verilmiştir denebilir. Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. el-Muğallis (ö. 318/930), Saîd b. Yahyâ el-Ümevî'den (ö. 249/863), o babasından (Yahyâ b. Saîd b. Ebân) (ö. 194/809), o Yezîd b. Sinân'dan (ö. 155/772), o da Ebû Ravh el-Ezdî'den (ö. 132/749), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Yezîd b. Sinan zayıf olup, rivayet yukarıdaki nakli dışında başka bir kaynakta nakledilmemiştir.

Müslüman olduğu halde kâhinlere danışmakla ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: كَانَ أَبُو فُلَانٍ الْأَسْلَمِيُّ كَاهِنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَقْضِي بَيْنَ الْيَهُودِ فِيمَا تَنَافَرُوا إِلَيْهِ، فَسَافَرَ إِلَيْهِ أُنَاسٌ مِمَّنْ أَسْلَمَ مِنَ الْيَهُودِ.. "Câhiliye döneminde, Ebû Fülân el-Eslemî adında bir kâhin vardı. Yahudiler arasında çıkan anlaşmazlıklarda ona başvurulur ve o da aralarında hüküm verirdi. Müslüman olmuş bazı Yahudiler, (böyle bir konu için) ona sefere çıktılar. Bunun üzerine Allah (c.c.) onlar hakkında: *"Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ettiklerini iddia eden o insanları görmedin mi?"* (en-Nisâ, 4/60) ayetini indirdi".[1833] Rivayeti Ahmed b. Abdülvehhâb b. Necde (ö. 281/894) bize Ebü'l-Yemân'dan (ö. 221/836), o Safvân b. Amr'dan (ö. 155/772), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin

[1830] Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, *Şerḥu mezâhibi Ehli's-sünne ve maʿrifeti şerâ'iʿi'd-dîn ve't-temessüki bi's-sünen.*, thk. Âdil b. Muhammed (Müessesetü Kurtuba, 1415), 35 (No. 17).
[1831] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿazîm*, thk. Es'ad Muhammed Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 4/1059 (No. 5929).
[1832] Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, *et-Terğîb fî fezâili'l-a'mâl ve sevâbü zâlik*, thk. Hasan İsmâil Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 114 (No. 183).
[1833] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 2/119 (No. 1027).

isnadı hasendir. Ancak önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Taberî ise tefsirinde burada adı verilmeyen kahinin adının 'Ebû Bürde' olduğu belirtilerek, çok daha uzun bir kıssa anlatmaktadır.[1834]

Tefsir içerikli rivayetlerden bir diğerine göre "Allah Teâlâ'nın: *"Kör ile gören bir olur mu?"* (En'âm 6/50) ayeti hakkında İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: الْمُؤْمِنُ وَالْكَافِرُ "Yani mümin ile kâfir (bir olur mu?)".[1835] Rivayeti Câfer (b. Ahmed) (ö. 309/921) bize İbn Abde'den (ö. 245/859), o Hafs b. Cümey'den (ö. ?), o Simâk'tan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hafs b. Cümey' zayıftır. Rivayet tefsir kaynaklarında Süddî (ö.127/745) dahil[1836] birçok müfessir tarafından aynı şekilde açıklanmıştır. Ancak bu rivayet öncesindeki hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Besmelesiz kesilen kurbanlarla ilgili ise İbn Abbas şöyle demiştir: *"Üzerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin"* (el-En'âm, 6/121) ayeti indiği zaman, Fârisîler (İranlılar) Kureyş'e şu haberi gönderdiler: 'Muhammed ile tartışın ve ona deyin ki: Kendi elinle bıçak kullanarak kestiğin helâl oluyor da, Allah'ın altın bir kılıçla kestiği mi haram oluyor?' Bunun üzerine şu ayet nâzil oldu: *"Şüphesiz şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar"* (el-En'âm, 6/121). İbn Abbas dedi ki: الشَّيَاطِينُ مِنْ فَارِسَ وَأَوْلِيَاؤُهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ "Buradaki şeytanlar (Fârisîler) Persler, onların dostları ise Kureyşlilerdir".[1837] Rivayeti Ali b. Mübârek es-San'ânî (ö. 288/901) bize Zeyd b. Mübârek'ten (ö. ?), o Mûsâ b. Abdülaziz'den (ö. 175/791), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ali b. Muhammed meçhûldür. Rivayet Taberânî'ye kadar hadis kaynaklarında hiç yer almamış; ancak birçok tefsir kaynağında farklı senedlerle nakledilmiştir.[1838]

Allah'ın (c.c.) *"O ikisinin, kendilerine ait giysilerini (örtülerini) soyarak..."* (A'raf, 7/27) ayetinin tefsiri hakkında İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: كَانَ لِبَاسُ آدَمَ الظُّفُرَ بِمَنْزِلَةِ الرِّيشِ عَلَى الطَّيْرِ فَلَمَّا عَصَى سَقَطَ عَنْهُ لِبَاسُهُ وَتُرِكَتِ الْأَظْفَارُ زِينَةً وَمَنَافِعَ.. "Âdem'in giysisi, kuşun

[1834] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/192.
[1835] Ali b. Ömer b. Muhammed b. Hüseyin İbn Şâzân Ebü'l-Hasan es-Sükkerî el-Harbî, *el-Fevâidü'l-müntekât ani'ş-şüyûhi'l-avâlî li'l-Harbî*, thk. Teysîr b. Sa'd (Riyâd: el-Vatan, 1420), 83 (No. 83).
[1836] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-ʿaẓîm*, 10/3179.
[1837] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/241 (No. 11614).
[1838] Şevkânî, *Fetḥu'l-ḳadîr*, 2/180; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Dâru Tayyibe, 1420), 3/329.

tüyü gibi, onu örten bir tırnaktı. Âdem (a.s.) emre âsî olunca, onun üzerindeki bu giysi düştü ve (parmak ucundaki) tırnaklar ise bir süs ve fayda olarak bırakıldı". '..Ve o ikisi, üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar' (A'raf, 7/22). (İbn Abbas dedi ki): 'Bu yapraklar, incir ağacının yapraklarıydı'. (Ayrıca:) 'Âdem'in yasaklanmış olduğu ağaç ise Sünbüle idi'.[1839] Rivayeti İbrâhim b. Muhammed b. Hasan (ö. 302/914) bize Muhammed b. İsmâil b. Semüre'den (ö. 260/873), o Ebû Yahyâ el-Himmanî'den (ö. 202/817), o Nadr'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Senedde adı geçen Nadr b. Abdurrahman el-Hazzâz metrûk, rivayetin isnadı zayıftır. Rivayet yalnızca 'yasak ağaç' kısmı ile de nakledilmiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ ise 'Onun eskiden tüm vücudunu kaplayan tırnaklarından, yaptığı hata sonrası yalnızca (ellerindeki) tırnaklarının kaldığını'[1840] içeren bir rivayeti İbn Abbas'tan nakletmişse de, bu rivayetin râvilerinden Amr b. Mâlik en-Nükrî (ö. 129/746) zayıftır. Önceki hadis kaynaklarında yer almayan rivayet, tefsir kaynaklarının bazılarında[1841] benzer ifadelerle nakledilmiştir.

"Onu (Rabbinden gelen) bir şahit takip eder" (Hûd, 11/17) ayetinin tefsiri hakkında İbn Abbas: قَالَ: جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ "Bu Cibrîl'dir (a.s.)"[1842] yorumunda bulunmuştur. Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ el-Hadramî (ö. 289/901) bize Ebü'l-Cumâhir'den (ö. 224/838), o Saîd b. Beşîr'den (ö. 168/784), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Saîd b. Beşîr münkerü'l-hadîs, Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ ise zayıftır. Rivayetin İbn Abbas'a dayanmayan tarikinde şahit 'Hz. Peygamber (s.a.v.)' olarak zikredilir.[1843] Başka bir rivayette ise Hz. Ali'nin: وَدِدْتُ أَنِّي أَنَا هُوَ، وَلَكِنَّهُ لِسَانُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Ben olmak isterdim ama o (şahit) Peygamber'in (s.a.v.) dilidir"[1844] dediği nakledilmiştir. İbn Abbas rivayetinin isnadı zayıf olup, Taberânî öncesinde nakli mevcut değildir. Ancak senedsiz olarak nakledilen rivayette "İbn Abbas: "Bu Cebrâil'dir dedi"[1845] şeklinde nakledilmiştir.

[1839] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1582.
[1840] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *er-Rikḳatü vel-bükâ*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419), 1/216.
[1841] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*, 5/1459.
[1842] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 4/83 (No. 2792).
[1843] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/324 (No. 31776).
[1844] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/53 (No. 6828).
[1845] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1401), 455.

"Gerçek dua O'na yapılır" (er-Ra'd, 13/14) ayetinin tefsirini yapan İbn Abbas: قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ "Bu (gerçek dua) Lâ ilâhe illallah sözüdür"[1846] demiştir. Rivayeti Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebû Meryem (ö. 281/894) bize Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'den (ö. 212/827), o İsrâil'den (ö. 160/776), o Simâk b. Harb'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Râvilerden Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebû Meryem metrûktur. Rivayet İkrime-İbn Abbas tarikiyle daha önceki hadis kaynaklarında yer almamıştır.

Zümer sûresinin bazı ayetlerinin nüzûl sebebi hakkında İbn Abbas (r.a.) şu bilgileri vermiştir: Kureyşliler Resûlullah'a (s.a.v.) mal vererek, onu Mekke'nin en zengin adamı yapmayı, onu istediği kadınla evlendirmeyi ve (onu lider sayıp) peşinden gitmeyi teklif ettiler. Dediler ki: Ey Muhammed! Sana yaptığımız bu teklif karşılığında bizim ilahlarımıza sövmekten vazgeç; onları kötülemeyi bırak. Eğer bu teklifi beğenmediysen, sana içinde hayır olan başka bir teklifimiz daha var. Peygamber (s.a.v.): 'Nedir o?' diye sordu. Dediler ki: تَعْبُدُ إِلَهَنَا سَنَةً اللَّاتَ وَالْعُزَّى ، وَنَعْبُدُ إِلَهَكَ سَنَةً Sen bir sene bizim ilahlarımız olan Lât ve Uzza'ya tap, biz de bir sene bir sene senin ilahına tapalım. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): قَالَ: حَتَّى أَنْظُرَ مَا يَأْتِينِي مِنْ رَبِّي "Rabbimden bana neyin geleceğine bir bakayım" dedi. Ardından Allah (c.c.) katından Levh-i Mahfuz'dan vahiy geldi: *"De ki: Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?"* (ez-Zümer 39/64-66) ayetleri nâzil oldu".[1847] Râvilerden Ebû Halef Abdullah b. Îsâ (ö. ?) zayıftır. Rivayetin Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan nakli mevcut değildir.

"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir" (el-Câsiye, 45/13) ayeti hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: مِنْهُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ "Güneş ve ay bunlardandır"[1848] Rivayeti İbrâhim bize Saîd'den (ö. ?), o Firyâbî'den (212/827), o İsrail'den, o Simâk'tan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin zayıf râvisi yoktur, ancak bu rivayet önceki kaynaklarda yer almamıştır. Tefsir kaynaklarında ise İkrime ve İbn Abbas yoluyla nakledilen bir rivayette "Bir adam İbn Abbas'a Allah'ın mahlukâtı nelerden yarattığını sormuş, İbn Abbas ise:

[1846] Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *ed-Duâ li't-Taberânî*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 456 (No. 1580).
[1847] Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr/Ravżü'd-dânî*, thk. Muhammed Şekûr (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1405), 2/44 (No. 571).
[1848] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1201.

‘Nur, karanlık ve rüzgârdan yarattığını’ söylemiştir. Adam: ‘Bunları neden yarattı?’ diye sorunca ise İbn Abbas: ‘Ol emrinden yarattı’ demiş ve ardından yukarıdaki ayeti okumuştur”.[1849] Bu rivayet de başka hiçbir hadis kaynağında yer almamıştır.

Kur’an’da adı verilmeden *“(Ey müminler!) Çok güçlü savaşçıları olan bir kavimle savaşmaya davet edileceksiniz”* (el-Fetih, 48/16) buyrulan kimseler hakkında ise İbn Abbas: هَوَازِنُ وَثَقِيفٌ “Bunlar, Hevâzin ve Sakîf kabileleridir ”[1850] şeklinde bir tefsirde bulunmuştur. Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Hamza ed-Dımaşkî (ö. 289/901) bize Ebü’l-Cumâhir’den, o Saîd b. Beşîr’den, o Katâde’den, o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletti. Râvilerden Saîd b. Beşîr münkerü’l-hadîs, Ahmed b. Muhammed zayıftır. Rivayetin isnadı son derece zayıf olup, daha öncesinde hiçbir hadis kaynağında yer almamıştır. Önceki kaynaklarda Kâ‘b’dan (el-Ahbâr) aktarılan görüşe göre ise burada sözü edilen kavim Rumlardır.[1851]

Galaksilerden bahseden *“Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun.”* (ez-Zâriyât, 51/7) ayetinin tefsiri hakkında İbn Abbas: ذَاتُ الْبَهَاءِ وَالْجَمَالِ، وَإِنَّ بُنْيَانَهَا كَالْبَرَدِ الْمُسَلْسَلِ. “Görkem ve güzelliğe sahiptir. Onun yapısı birbiriyle bağlantılı dolu taneleri gibidir” demiştir. Rivayeti Abdurrahman b. Ebû Hâtim (ö. 327/938) bize Ebû Saîd el-Eşecc’den (ö. 257/871), o İbn Ebû Ganiyye’den (ö. 186/802), o Sa‘d b. Tarif’ten (ö. ?), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Sa‘d b. Tarîf el-İskâf metrûkü’l-hadîstir.[1852] Rivayet tefsir kaynaklarında genellikle ‘gökyüzünün düzgünlüğü ve güzelliği’[1853] yorumlarıyla İbn Abbas’a dayandırılırken, ‘dolu taneleri’ ile ilgili bir yorum, yukarıdaki rivayet öncesinde İbn Abbas’tan hiç nakledilmemiştir. Öte yandan bu yorum tefsir kaynaklarında doğrudan İkrime’nin sözü olarak da nakledilmiştir.[1854] Bu durumda sözün İkrime’ye ait olması da muhtemeldir.

İbn Abbas’tan üçüncü asırda nakledilmemiş diğer bir tefsir yorumu da *“Kaynayan denize andolsun ki..”* (et-Tûr, 52/6) ayeti hakkındadır. Buna göre Kâ‘b şöyle demiştir:

[1849] Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem‘ânî, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim (Suudî Arabistan: Dâru’l-Vatan, 1418), 5/137.
[1850] Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, 4/25 (No. 2632).
[1851] Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü’l-Fiten*, 1/422, 2/441.
[1852] Ebü’ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 3/1028 (No. 545).
[1853] Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/486-488; Ebü’l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü’n-Nil (Mısır: Daru’l-Fikr el-İslâmî, 1410), 617.
[1854] Muhammed b. Ebûbekr b. Eyyub b. Sa‘d Şemsü’d-dîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî aḳsâmi’l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkī (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 286.

بَحْرٌ يُسْجَرُ فَيَصِيرُ جَهَنَّمَ. "(Bu) tutuşturulacak ve cehenneme dönüşecek bir denizdir".[1855] Rivayeti Muhammed b. Hasan b. Ali b. Bahr (ö. ?) bize Ebû Hafs Amr b. Ali'den (ö. 249/863), o Yahyâ'dan (ö. 198/813), o Osman b. Gıyâs'tan (ö. ?), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) o ise Kâ'b'dan rivayet etmiştir. Rivayetin isnadında zayıf râvi yoktur. Ancak hadis, dördüncü asır öncesindeki kaynaklarda yer almamıştır. Sonraki tefsir kaynaklarında ise bu denizin 'akıp giden, hapsedilmiş, tutuşturulmuş deniz olduğu'[1856] ile ilgili farklı yorumlar aktarılmış ve tümü İbn Abbas'a dayandırılmıştır.

Kaf sûresinin ilk ayetinin tefsiri bağlamındaki uzunca rivayeti Ebû (?) Abdurrahmân b. Abdullah el-Âmulî bize Muhammed b. el-Fazl et-Taberî'den, o Halef b. Meymûn'dan, o Ömer b. Subh'tan (ö. ?), o Mukâtil b. Hayyân'dan (ö. 149/766), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. *"Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun"* (Kāf, 50/1) âyetinin tefsiri hakkında İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: أَنْبَتَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْيَاقُوتَةِ جَبَلًا، فَأَحَاطَ بِالْأَرْضِينَ السَّبْعِ عَلَى مِثْلِ خَلْقِ الْيَاقُوتَةِ فِي حُسْنِهَا وَخُضْرَتِهَا وَصَفَائِهَا.. Allah (c.c.) (yerden) yâkut taşından bir dağ bitirdi. Bu dağ, güzelliği, yeşilliği ve berraklığı bakımından tıpkı yakut taşının yaratılışı gibi olacak şekilde yedi kat yeri kuşattı. Böylece yedi kat yer, o dağın içinde, yüzüğün içindeki parmak gibi kaldı. Allah'ın izniyle (bu dağ) gökyüzüne doğru yükseldi; öyle ki onunla gökyüzü arasında sadece seksen fersah (yaklaşık 480 km) mesafe kaldı. Gökyüzü ile yeryüzü arası, hızlı giden bir binici için beş yüz yıllık mesafeydi. Sonra Allah (c.c.), yeryüzünün karasında ve denizinde bulunan şu (gördüğümüz) dağları, işte o (yakut) dağdan bitirdi (yarattı). Onlar, yedi kat yerin içine dallanıp uzanan o dağın kökleridir/ damarlarıdır". İşte bu, Yüce Allah'ın *"Dağları da birer kazık (yaptı)"* (Nebe', 78/7) buyruğunun anlamıdır. Sonra Cebrâil Kâf'a baktı ve onu kavradı. Dedi ki: 'Rabbim, bu nedir?' Allah (c.c.) buyurdu ki: 'Ey Cebrâil, bu dağdır'. Cebrâil: 'Rabbim, dağ nedir?' diye sorunca Allah: 'Taştır' buyurdu. Cebrâil: 'Rabbim! Taştan daha güçlü bir şey yarattın mı?' diye sorunca Allah: 'Evet, demir; taş demirle kesilir'. Cebrâil dedi ki: 'Rabbim, demirden daha güçlü bir şey yarattın mı?' Allah: 'Evet, ateş; demir ateşle yumuşatılır' buyurdu. Cebrâil (a.s.) dedi ki: 'Rabbim, ateşten daha güçlü bir şey yarattın mı?' Allah: 'Evet, su; ateş su ile söndürülür' buyurdu. Cebrâil: 'Rabbim, sudan daha güçlü bir şey yarattın

[1855] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1409.
[1856] Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Ḳurʾân*, 5/268; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384), 17/62; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Dâru Tayyibe/Taybe?, 1417), 7/386.

mı?' deyince Allah: 'Evet, rüzgâr; dalgaları dağıtır ve akışını engeller' buyurdu. Cebrâil dedi ki: 'Rabbim, rüzgârdan daha güçlü bir şey yarattın mı?' Allah buyurdu ki: 'Evet, Âdemoğludur. Bütün bunlara karşı hile yapar, birini diğeriyle alt eder'. Bunun üzerine Cebrâil secdeye kapandı; uzun süre secde etti; ağladı ve Allah'a hamd etti. Sonra dedi ki: 'Rabbim! Ben senin benden daha güçlü bir yaratık yaratacağını hiç düşünmemiştim'. Allah ona şöyle vahyetti: "Ey Cebrâil, benim kudretimden henüz görmediğin, benim işimin hakîkatinden ulaşamadığın, bilmediğin şeyler vardır. Senin gördüğün ve bildiğin, ipi denize salınmış bir kova gibi, kenarları bilinmeyen ve derinliği tarif edilemeyen bir deniz gibidir".[1857] Râvilerden Ömer b. Subh metrûk, Halef, Muhammed b. Fazl ve Âmûlî meçhûldür. Rivayet başka hiçbir hadis kaynağında yer almamıştır ve isnadı zayıftır.

Benzer bir rivayet daha önce İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Ukûbât*'ında, özet haliyle geçmiştir. Yukarıdaki rivayetin hemen ardından gelen diğer bir rivayette ise, gökyüzünün katlarıyla ilgili daha farklı bilgilere yer verilmiştir ki, burada 'bir kısmı göklerde yaşayan ve insanlar ve cinlerden farklı birtakım varlıklara' değinilmektedir. Bu rivayeti ise İbrâhim b. Mûsâ el-Bahrânî (ö. ?) bize Mukâtil'den (ö. 149/766), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ مِنْ وَرَاءِ ق سَبْعُ بِحَار، كُلُّ بَحْرٍ خَمْسُمِائَةِ عَامٍ.. "Haberdar olun! Kâf (dağının) ardında yedi deniz vardır; her bir deniz beş yüz yıllık genişliktedir. Onun da ardında, nuru kendi halkına ışık saçan yedi kat yer vardır. Onun da ardında, havada uçan yetmiş bin ümmet (topluluk) vardır. Onlar kuş suretinde yaratılmışlardır; kendisi ve yavrusu havada uçar, bir an bile tek bir tesbihten geri kalmazlar. وَمِنْ وَرَاءِ ذَلِكَ سَبْعُونَ أَلْفَ أُمَّةٍ يَطِيرُونَ، خُلِقُوا عَلَى أَمْثَالِ الطَّيْرِ Onun da ardında, rüzgârdan yaratılmış yetmiş bin ümmet vardır. Onların yiyeceği rüzgâr, içeceği rüzgâr, giyeceği rüzgârdandır. Kapları rüzgârdan, binitleri rüzgârdandır. Onların binitlerinin tırnakları kıyamet kopana kadar yere basmaz. Gözleri göğüslerindedir. Onlardan biri bir kere uyku uyur, uyandığında rızkı başucunda hazırdır. Onun da ardında yetmiş bin ümmet daha vardır. Onun da ardında Arş'ın gölgesi vardır. Arş'ın gölgesinde ise yetmiş bin ümmet vardır ki, onlar Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın Âdem'i, Âdemoğullarını, İblis'i ve İblis'in soyunu yarattığından habersizdirler". (Resûlullah sözü şu ayetle bitirdi:) O, şöyle buyurur: وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"(Allah) sizin bilmediğiniz daha nice şeyler yaratır"* (en-Nahl,

[1857] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1484.

16/8).[1858] Bu rivayetin isnadı da zayıftır. Râvilerden İbrâhim b. Mûsâ el-Bahrânî meçhûldür. Kâf ile ilgili ilk dönem hadis kaynaklarındaki güvenilir rivayetlerin ortak noktası 'bu sûrenin namazda okunması' [1859] ile ilgili olmasıdır. Rivayetin tefsir kaynaklarında İbn Abbas'tan ilk naklinde ise, yalnızca bunun Allah'ın yeminde bulunduğu isimlerinden birisi olduğu[1860] yorumuna yer verilmiştir. Dolayısıyla rivayet hem genişlemesi, hem anlatım şekli, hem senedinin zayıflığı, hem de önceki kaynaklarda geçmemesi yönünden dördüncü asır rivayetlerindeki değişimin çoğu özelliğini bir arada barındırmaktadır.

Diğer bir tefsir rivayetine göre "..*çürümüş kemikler*.." (Nâziât 79/11) ayetinde geçen (نَخِرَةً) kelimesini İbn Abbas ناخِرَةً 'nâhirah' şeklinde okurdu".[1861] Rivayeti İbn Menî' bize Dâvûd'dan, o Ebû Hafs'tan, o Husayn'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ebû Hafs (ö. 170?/786) hakkındaki bilgiler yeterli değildir. Bu kişi eğer Ebû Hafs el-Ebbâr ise tüm râviler sikadır. Kur'an ilimleriyle ilgili bazı kaynaklarda[1862] İbn Abbas'tan nakledilen bu görüş, önceki dönem hadis kaynaklarında İbn Abbas'a dayandırılarak hiç nakledilmemiştir.

İnsanın yaratılışı ile ilgili *"Andolsun biz insanı bir zorluk içinde yarattık."* (Beled, 90/4) ayetini İbn Abbas şöyle tefsir etmiştir: مُنْتَصِبًا فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَقَدْ وُكِّلَ بِهِ مَلَكٌ إِذَا نَامَتِ الْأُمُّ أَوِ اضْطَجَعَتْ رَفَعَ رَأْسَهُ لَوْلَا ذَلِكَ لَغَرِقَ فِي الدَّمِ. "İnsan, annesinin karnında dik bir duruşla yaratılmıştır ve ona bir melek görevlendirilmiştir. Anne uyuduğu veya uzandığı zaman, o melek (rahimdeki çocuğun) başını kaldırır. Eğer bunu yapmasaydı (bebek) kanda boğulurdu".[1863] Rivayeti Muhammed b. Mendeveyh (ö. ?) bize Hasan b. Ebû Rebî' el-Cürcânî'den (ö. 263/876), o Abdülhamîd el-Himmânî'den (ö. 202/817), o Nadr b. Abdurrahman'dan, o İkrime'den; o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Nadr b. Abdurrahman metrûktür. Bu rivayet, önceki dönem hadis kaynaklarında

[1858] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1489.
[1859] Müslim, "Cuma", 50 (2/595).
[1860] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/400.
[1861] Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas b. Abdurrahman b. Zekeriyyâ el-Bağdâdî Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, *el-Muḫallişiyyât*, thk. Nebîl Sadeddin Cerrâr (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1429), 2/336 (No. 1682).
[1862] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Meʿâni'l-Ḳurʾân*, thk. Ahmed Yusuf Necâti - Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-tercüme, ts.), 3/231.
[1863] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1635.

nakledilmemiştir. Tefsir kaynaklarında ise İbn Abbas'ın 'ölçülü, dengeli yarattık' ve 'dik yarattık; anne yatarsa melek bebeğin başını kaldırır'[1864] yorumları yer almaktadır.

Yaratılışla ilgili pek çok ayete (el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28; Sâd 38/71) birlikte atıfta bulunulan rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah (c.c.) melekleri yarattı ve onlara dedi ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip ruhumdan üflediğimde ona secde edin'. Onlar: 'Hayır' dediler. فَبَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِمْ نَارًا فَأَحْرَقَتْهُمْ أَجْمَعِينَ Bunun üzerine Allah (c.c.) onların üzerlerine bir ateş gönderdi ve hepsini yaktı. Sonra başka bir topluluk yarattı ve onlara da aynı şeyi söyledi. Onlar da karşı geldiler. Allah üzerlerine de ateş gönderdi ve onları da yaktı. Sonra bu melekleri yarattı ve onlara: 'Âdem'e secde edin' dedi. Onlar da: 'Evet, işittik ve itaat ettik' dediler. Ancak İblîs, ilk yakılan kâfirlerden oldu". [1865] Rivayeti Muhammed b. Abbas b. Eyyûb (ö. 301/913) bize Hammâd b. Hasan b. Anbese'den (ö. 266/879), o Ebû Âsım'dan (ö. 212/827), o Şebîb b. Bişr el-Becelî'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Şebîb b. Bişr zayıftır ve önceki kaynaklarda bulunmayan bu rivayet; meleklerin secde emrine isyan ettiğini ileri sürdüğü için, Kur'an'ın 'meleklerin Âdem'e secde ettiği' beyanına ters düşmektedir.

İbn Abbas'a (el-Enbiyâ 21/30 hakkında): 'Gece mi önceydi yoksa gündüz mü?' sorusu sorulunca, İbn Abbas: أَرَأَيْتُمْ حِينَ كَانَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ رَتْقًا، هَلْ كَانَ بَيْنَهُمَا إِلَّا ظُلْمَةٌ؟ "Ne dersiniz; gökler ve yer bitişik iken, acaba aralarında karanlıktan başka ne vardı? İşte bu, şunu bilmeniz içindir ki, gece gündüzden önceydi" [1866] yorumunu yapmıştır. Rivayeti Muhammed b. Yahyâ el-Mervezî (ö. 287/900) bize Ebû Hayseme'den (ö. 234/848), o Abdurrahman b. Mehdî'den (ö. 198/813-14), o Süfyân'dan, o babasından, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin senedindeki tüm râviler sika olsa da, bu rivayet önceki hiçbir hadis kaynağında İbn Abbas'a dayandırılmamıştır. Tefsir kaynaklarında ise ilk olarak Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

[1864] Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Suyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/520.
[1865] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1561.
[1866] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1372.

tarafından nakledilmiştir.[1867] Ancak rivayette yer alan yorumun kişisel bir kanaat mi yoksa bir kaynaktan mı edinildiği belirsizdir.

Yaratılışla ilgili diğer bir rivayete göre İbn Abbas: وُضِعَ الْبَيْتُ فِي الْمَاءِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَرْكَانٍ قَبْلَ أَنْ تُخْلَقَ الدُّنْيَا بِأَلْفَيْ سَنَةٍ.. "Beytullah, dünya henüz yaratılmadan iki bin yıl önce, suyun üzerindeki dört rükün (temel köşe) üzerine konuldu. Sonra yeryüzü Beyt'in altına yayıldı (döşendi)"[1868]demiştir. Rivayeti Ebû Ya'lâ (ö. 301/913) bize Ebü'r-Rebî' ez-Zehrânî'den (ö. 234/848), o Ya'kûb'dan (ö. 172/788), o Hafs'tan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir. Anlamca benzer birtakım nakiller mevcutsa da, rivayet yukarıdaki haliyle başka bir tarikten nakledilmemiştir. İbn Abbas'tan ilk nakli ise Taberî tefsirinde[1869] yer almıştır.

İblisin türü ile ilgili yorumunda İbn Abbas şöyle demiştir: إِنَّ إِبْلِيسَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَلَمَّا عَصَى غَضِبَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فَصَارَ شَيْطَانًا رَجِيمًا. "Şüphesiz İblis de meleklerdendi. Allah'a isyan edince, Allah teâlâ ona gazap etti ve o, kovulmuş bir şeytan (şeytan-ı racîm) oldu".[1870] Rivayeti Velid (ö. ?) bize Muhammed b. Yahyâ'dan (ö. 258/871), o Muhammed b. Kesîr'den (ö. 223/837), o İsrail'den, o Simâk'tan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Seneddeki râvilerden Muhammed b. Yahyâ ve Velîd hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak onlardan bu sened zinciri ile başka bir rivayet nakledilmemiştir. Bu rivayet, öncesindeki hadis kaynaklarında yer almamıştır. Ayrıca bu konuda yine aynı kaynakta geçen Hasan rivayetinde: 'Şeytan asla melek olmadı. Âdem nasıl insanların babası ise şeytan da cinlerin babasıdır'[1871] denilmektedir. Fakat bu rivayetin isnadı da zayıftır. Râvilerden Avf (ö. 146/763) kaderiye ve teşeyyû' ile itham edilmiş, Hümeym b. Hemmâm ise meçhûlü'l-hâldir. Tefsir kaynaklarında nakledilen görüşe göre ise İbn Abbas: 'İblis meleklerdendi'[1872] görüşündedir. Başka bir rivayete göre İbn Abbas: 'Meleklerden, kendilerine 'cin' denilen bir sınıf (kabile) vardır. İblis de onlardandı. O, gök ile yer arasını idare ederdi' demiştir.[1873] Ancak bu rivayetin senedinde râvilerden Sâlih ve Mübârek (ö. 159/775) zayıftır. Sonuç olarak

[1867] Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî Süfyân es-Sevrî, *Tefsîrü's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 200.
[1868] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1381.
[1869] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/553.
[1870] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1682.
[1871] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1690.
[1872] Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 1/81.
[1873] Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 1/338 (No. 604).

bu konuda İbn Abbas'tan nakledilen görüşlerin çoğu tefsir kaynaklarına ait olup, muhteliftir.

Yine İblis ile ilgili İbn Abbas: أنَّ الدهرَ يمرُّ على إبليسَ فيهرمُ، ثم يصبحُ وهو في ثلاثينَ. "Zaman İblis'in üzerinden geçer ve o yaşlanır. Fakat sonra sabah olduğunda yeniden otuz yaşında olur" [1874] demiştir. Rivayeti Abdullah (ö. 317/929) bize Dâvûd'dan (ö. 239/853-54), o Seyf b. Hârun'dan (ö. ?), o Fudayl b. Kesîr b. Dinâr'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Seyf b. Hârun el-Bürcumî zayıftır. Rivayet daha önceki hiçbir kaynakta yer almamıştır.

Üçüncü asır rivayetlerinde Deccâl'in sadece fiziksel özelliklerinden bahsedilirken, dördüncü asır rivayetinde ise İbn Abbas (r.a.): يَخْرُجُ الدَّجَّالُ مِنْ نَهَرٍ يُقَالُ لَهُ الْمُسْرَفَانِ مِنْ بَيْنِ سُوقَيْنِ: سُوقِ الْأَحَدِ، وَبَيْنَ سُوقِ الْأَرْبِعَاءِ. "Deccâl el-*Müsrefân* denilen bir nehirden, iki çarşının; yani Pazar pazarı ile Çarşamba pazarının arasından çıkacaktır".[1875] demiştir. Rivayeti Dâvûd bize Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o (Ebû Yahyâ) el-Himmânî'den (ö. 202/817), o Nadr'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nadr metrûktur. Rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan veya başka bir tarikten nakledilmemiştir.

Doğum hakkında tıbbî gerçeklerle örtüşmeyen bir rivayete göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: وَضَعَتْ مَرْيَمُ لَثَمَانِيَةِ أَشْهُرٍ، فَلِذَلِكَ لَا يُولَدُ مَوْلُودٌ لَثَمَانِيَةِ أَشْهُرٍ إِلَّا مَاتَ لِئَلَّا تُسَبَّ مَرْيَمُ بِعِيسَى. "Meryem (Hz. Îsâ'yı) sekiz aylıkken doğurdu. Bu yüzden sekiz aylık doğan hiçbir çocuk yaşamaz, ölür. Bu da Meryem'in Îsâ sebebiyle ayıplanmaması içindir"[1876] demiştir. Rivayeti Muhammed b. Gâlib (ö. 283/896) bize Abdüssamed'den (216/831), o Müslim b. Hâlid'den (ö. 179/795), o Dâvûd b. Ebû Hind'den (ö. 139/756), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Müslim b. Hâlid ve Abdüssamed sadûk olarak nitelendirilmiş olup, rivayetin isnadı hasendir. Ancak hadis yalnızca bu tarikten nakledilmiştir.

Peygamberleri beşerî özelliklerin dışına çıkaran rivayetler arasında yer alan bir habere göre İbn Abbas şöyle demiştir: مَا احْتَلَمَ نَبِيٌّ قَطُّ، إِنَّمَا الِاحْتِلَامُ مِنَ الشَّيْطَانِ. "Hiçbir peygamber

[1874] Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, *el-Muḫallişiyyât*, 4/46 (No. 2994).
[1875] İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, 2/779 (No. 1588).
[1876] Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, 1/575 (No. 745).

asla ihtilâm olmamıştır. Şüphesiz ki ihtilâm ancak şeytandandır”.[1877] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) ve Mûsâ b. Hârûn bize İbrâhim b. el-Münzir el-Hizâmî’den (ö. 236/850), o Abdülaziz b. Ebû Sâbit’ten (ö. 197/812), o İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe’den (ö. 165/781), o Dâvûd b. el-Husayn’dan (ö. 135/752), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden İbrâhim b. İsmâil zayıf, Abdülaziz ise metrûk olup, rivayetin isnadı son derece zayıftır. Nitekim söz konusu rivayete temel hadis kaynaklarında rastlanmadığı gibi, metnin İbn Abbas’tan veya farklı bir tarikten gelen herhangi bir nakline de ulaşılamamıştır.

Kehf sûresinde hikâye edilen Hz. Mûsâ’nın yolculuğu hakkında İbn Abbas Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: كَانَ أَوَّلَ شَأْنِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ نِسْيَانٌ، وَالثَّانِيَةَ عُذْرٌ، وَالثَّالِثَةَ فِرَاقُ مَا بَيْنِهِمَا.. “Mûsâ’nın (a.s.) (Hızır’la yolculuğundaki) ilk sorusunun sebebi unutkanlık, ikincisi mazeret, üçüncüsü ise ikisinin arasının açılmasıydı. Eğer Mûsâ sabretseydi, Allah (c.c.) bize onların hikâyesinde anlattığından daha fazlasını anlatırdı”.[1878] Rivayeti Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Eş’as (ö. ?) bize Muhammed b. Dâvûd b. Ebû Nâciye’den (ö. 251/865), o Süfyân’dan, o Amr b. Dînâr’dan, o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Ali zayıftır. Dârekutnî onun “rivayet ettiği bir dizi uydurma (mevzû) rivayet olduğunu ve içinde uydurma rivayetlerin olduğu *Aleviyyât* isimli bir kitabı onun naklettiğini”[1879] belirtmiştir. Yukarıdaki rivayet ise kendisinden önceki hiçbir kaynakta nakledilmemiştir. Rivayeti nakleden kaynağın müellifi İbnü’l-Mukrî (ö. 381/991) “İslâm dünyasında elliden fazla ilim merkezini gezdiği için ‘Rahhâl’ diye de anılır”.[1880]

5.1.6 Sağlık, Günlük Hayat

Dönemin tedavi yöntemlerinden birine işaret eden rivayete göre İbn Abbas: خُذْ مِثْقَالَ لُبَانٍ وَمِثْقَالا مِنْ سُكَّرٍ فَاشْرَبْهُمَا عَلَى الرِّيقِ؛ فَإِنَّهُمَا جَيِّدَانِ لِلْبَوْلِ وَالنِّسْيَانِ. “Bir miktar günlük sakızı (lubān) ve bir miktar şeker al; sabah aç karnına iç. Çünkü bu ikisi, idrar söktürücüdür

[1877] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/225 (No. 11564).
[1878] İbnü’l-Mukrî, *el-Mu’cem*, 42 (No. 38).
[1879] Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî Sıbt İbnü’l-Acemî, *el-Keşfü’l-ḥaşîş ʿammen rumiye bi-vażʿi’l-ḥadîş*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1407), 247.
[1880] Ali Osman Koçkuzu, “İbnü’l-Mukrî el-İsfahânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 21/21/137.

ve unutkanlığa karşı faydalıdır".[1881] demiştir. Rivayetin isnadı zayıftır.[1882] Rivayeti Muhammed b. Abdülaziz (ö. ?), Ali b. Abdullah'tan (ö. ?), o İbn Ebû Nüceyh'ten (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Muhammed ve Ali hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır ve rivayet önceki kaynaklarda nakledilmemiştir. Benzer rivayeti Ebû Yahyâ Abdurrahman b. Muhammed b. Müslim er-Râzî (ö. 291/903) bize Muhammed b. Mihrân el-Cemmâl'den (ö. 239/853), o Mu'temir b. Süleyman'dan (ö. 187/802), o Osman b. es-Sâc'dan (ö. ?), o Husayf'tan (ö. 137/754), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İbn Abbas: خذ مثقالا من كندر ومثقالا من سكر فدقهما جميعا.. "Bir miskâl kündür (akgünlük sakızı) ile bir miskal şeker al. İkisini birlikte döv; sabah aç karnına iç. Bu işlem, idrar sorunları ve unutkanlık için faydalıdır".[1883] demiştir. Râvilerden Osman b. Sâc için İbn Hacer zayıf demiştir. Rivayet tıbbı nebevî ile ilgili bazı eserlerde yer almışsa da[1884] önceki hadis kaynaklarında yer almamıştır.

Ebû Bekir Muhammed b. Sâlih el-Antâkî (ö. 271/884) bize Ebû Mervân Abdülmelik b. Mesleme'den (ö. 224/838), o Sâlih b. Abdülcebbâr'dan (ö. ?), o İbn Cüreyc'den (ö. 150/767), o İkrime'den, onun İbn Abbas'tan naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الرَّضَاعُ يُغَيِّرُ الطِّبَاعَ "Emzirme huyu/tabiatı değiştirir".[1885] Râvilerden Abdülmelik'in münkerü'l-hadîs, Sâlih'in ise zayıf olması sebebiyle rivayetin isnadı son derece zayıftır. Ayrıca metnin erken dönem kaynaklarında herhangi bir izine rastlanmamıştır.

Sağlık konusundaki rivayete göre İbn Abbas: : فِي السِّوَاكِ عَشْرُ خِصَالٍ: مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ تَعَالَى، وَمَسْخَطَةٌ لِلشَّيْطَانِ، وَمَفْرَحَةٌ لِلْمَلَائِكَةِ، جَيِّدٌ لِلَّثَةِ.. "Misvakta on haslet vardır: Allah Teâlâ'yı razı eder, şeytanı öfkelendirir, meleklere sevinç verir, diş etleri için iyidir, diş çürümelerini giderir, görüşü parlatır (netleştirir), ağzı (temizler) güzelleştirir, balgamı azaltır, sünnettendir ve sevapları artırır" demiştir. Rivayeti Osman b. Ahmed ed-Dakkâk (ö. 344/955) bize Muhammed b. Ahmed b. el-Velîd b. Bürd el-Antakî'den (ö. 278/891), o Mûsâ b. Dâvûd'dan (ö. 216/831), o Muallâ b. Meymûn'dan (ö. ?), o Eyyûb'dan (ö.

[1881] Beyhakī, *Şuʿabü'l-îmân*, 4/281 (No. 2521).
[1882] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*, 5/378 (No. 2236).
[1883] Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebü'ş-Şeyh, *'Avâlî*, thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 172 (No. 44).
[1884] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, thk. Mustafa Hıdır Dönmez (Dâru İbn Hazm, 2006), 1/408.
[1885] İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, 1/138 (No. 219).

131/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Şeyh Ebü'l-Hasan (yani Dârekutnî): Muallâ b. Meymûn için 'zayıf ve metrûk (terk edilmiş) bir râvidir'.[1886] demiştir. Bu rivayetin öncesinde İkrime aracılığıyla İbn Abbas'tan nakledilmeyen rivayet, sonraki kaynaklarda yine zayıf bir isnadla Atâ yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. [1887]

Üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan 'Kâbe'deki İbrâhim ve İsmâil'e (a.s.) ait suretler' ve 'suret çizenin âhirette ona ruh üfleyeceği' hakkındaki rivayetler nakledilmişken, dördüncü asır rivayetinde ise tamamen farklı bir nakil söz konusudur. Buna göre أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ يَرَى بِالتَّصَاوِيرِ بَأْسًا إِذَا كَانَتْ تُوطَأُ "İbn Abbas, (yere serili olup) üzerine basılan resimlerde/sûretlerde bir sakınca görmezdi". [1888] denilmektedir. Rivayeti Hasan bize Ebû'n-Nadr'dan (ö. 207/822) o Hakem b. Fudayl'dan (ö. ?), o Hâlid el-Hazzâ'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir; ancak önceki kaynaklarda nakledilmemiştir.

Muhammed b. Abdullah el-Hadramî bize Dırâr b. Surad Ebû Nu'aym'dan (ö. 229/843), o Abdülaziz b. Muhammed'den (ö. 186/802), o Sevr b. Zeyd'den (ö. 135/752-53), o İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ جَلَبَ عَلَى الْخَيْلِ يَوْمَ الرِّهَانِ فَلَيْسَ مِنَّا. "At yarışı günü arkadan bağırıp çağırarak gürültü çıkaran (atı kışkırtan) kimse bizden değildir".[1889] Dırâr b. Surad metrûk ve teşeyyü ile anılmıştır. Rivayetin isnadı son derece zayıftır. İkrime'nin doğrudan ref' ederek naklettiği benzer rivayette at yarışına değinilmezken, Resûlullah'ın (s.a.v.): "Kadını kocasına, köleyi efendisine karşı kışkırtan bizden değildir" [1890] dediği nakledilmiştir. Ancak bu ikinci rivayetin senedinde, hadisi İkrime'den nakleden 'bir adam'dan söz edilmiş olup, bu râvi müphemdir. Ayrıca rivayetin bu haliyle önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakli bulunmamaktadır.

Su dağıtımıyla ilgili, tek tarikten nakledilen rivayeti Ali b. Ahmed b. Nadr el-Ezdî (ö. 295/907) bize Muhammed b. Sehm el-Antâkî'den (ö. 243/857), o İbnü'l-Mübârek'ten,

[1886] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/92 (No. 160).
[1887] Beyhakī, *Şuʿabü'l-îmân*, 4/281 (No. 2521).
[1888] Ebû Ca'fer el-Ebü'l-Bahterî, *Mecmû' fîhi musannefâti Ebû Ca'fer el-Bahterî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422), 347 (No. 481).
[1889] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/222 (No. 11558).
[1890] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/456 (No. 20994).

o Hâlid el-Hazzâ'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.) birine su vereceği zaman "Büyükten, (ya da) büyüklerden başlayın" derdi.[1891] Râvilerden Muhammed b. Sehm meçhûl, Ali b. Ahmed zayıftır. Bu rivayet de dördüncü asır öncesi kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) günlük hayatla ilgili uygulamalarından birine göre İbn Abbas şöyle demiştir: ..مَشَيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) أَخْتَبِرُهُ هَلْ يَكْرَهُ ذَلِكَ؟ فَالْتَمَسَنِي بِيَدِهِ فَأَلْحَقَنِي **ثُمَّ تَخَلَّفْتُ** "Resûlullah'ın (s.a.v.) arkasından yürüyordum. Bunu hoş karşılayıp karşılamadığını anlamak istedim. Bunun üzerine elini uzattı ve beni tutup yanına aldı. Sonra yine geri kaldım ki onun bundan hoşlanıp-hoşlanmadığını anlamak istedim; yine elini uzatıp beni tuttu ve yanına aldı. Sonra (bilerek) bir daha geri kaldım; yine beni eliyle tuttu ve yanına aldı. Böylece anladım ki, o (arkasından yürünmesinden) hoşlanmıyordu".[1892] Rivayeti Ali b. Saîd er-Râzî (ö. 299/911) bize Ubeydullah b. Muhammed b. Hârûn el-Firyâbî'den (ö. ?), o Abdülmecîd b. Abdilazîz b. Ebû Revvâd'dan (ö. 206/821), o İbn Cüreyc'den, o Hüseyin b. Abdullah'tan (ö. 140/757), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Abdullah zayıf olup, rivayet yalnızca bu tarikten nakledilmiş ve önceki hadis kaynaklarında nakledilmemiştir.

Yolda yürüme düzeni hakkındaki rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): الْحَافِي أَوْلَى بِصَدْرِ الطَّرِيقِ مِنَ الْمُنْتَعِلِ. "Yalınayak (yürüyen) kimse, yolun ortasına ayakkabılı olandan daha layıktır"[1893] buyurmuştur. Rivayeti Yahyâ b. Osman b. Sâlih (ö. 282/895) babasından (ö. 219/834); (tahvîl/başka tarikten) Cafer b. Muhammed el-Firyabî (ö. 301/913) ise bize Kuteybe b. Saîd'den (ö. 240/854), her ikisi de İbn Lehîa'dan, o Abdurrahman b. Hassan'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdurrahman b. Hassan meçhûl, İbn Lehîa hafızası sebebiyle tenkit edilmiş ve zayıf sayılmıştır. Rivayetin isnadı zayıf olup, şâhidi de bulunmamaktadır. Ayrıca bu rivayet önceki dönem kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

[1891] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/129 (No. 3786).
[1892] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/216 (No. 4016).
[1893] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/374 (No. 12048).

Tablo 5.1 Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında hiç mevcut olmayıp, dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilen rivayetlerin sıhhat durumu

Rivayetin Konusu	**Sahih**	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
İman, Ahlâk, Zühd	1 (%5,0)	0 (%0)	1 (%5,0)	19 (%95,0)	**20**
İbadet	2 (%13,3)	2 (%13,3)	4 (%26,7)	11 (%73,3)	**15**
Kıssalar, Siyer	0 (%0)	3 (%13,0)	3 (%13,0)	20 (%87,0)	**23**
Fıkıh, Muâmelât	0 (%0)	5 (%41,7)	5 (%41,7)	7 (%58,3)	**12**
Tefsir, İsrâiliyât	2 (%8,0)	4 (%16,0)	6 (%24,0)	19 (%76,0)	**25**
Sağlık, Günlük Hayat	0 (%0)	1 (%12,5)	1 (%12,5)	7 (%87,5)	**8**
GENEL TOPLAM	**5 (%4,9)**	**15 (%14,6)**	**20 (%19,4)**	**83 (%80,6)**	**103**

5.2 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Benzeri Olup Değişime Uğramış Rivayetler

Bu başlık altında, üçüncü asır rivayetleri arasında benzer rivayetleri diğer râvi silsileleri aracılığıyla intikal eden; iman, ibadet, muamelât, kıssalar, tefsir /İsrâiliyat ve günlük hayat odaklı rivayetler incelenecektir. Özellikle dördüncü asırda hem form hem de içerik açısından belirgin bir genleşmeye maruz kalan bu nakillerin, literatürdeki kronolojik gelişimi ve metinsel farklılaşma süreçleri analiz edilecektir.

5.2.1 İman, Ahlak ve Zühd

Önceki dönem rivayetlerde İbn Abbas'tan Resûlullah'ın miraç gecesi Allah'ı (c.c.) gördüğüne dair rivayetleri ele almıştık. Ancak dördüncü asır rivayetlerinde bu türden rivayetlere eklemeler yapıldığı görülmektedir. Bu rivayetlerden birine göre İkrime, İbn Abbas'tan (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: رَأَيْتُ رَبِّي جَعْدًا أَمْرَدَ عَلَيْهِ حُلَّةٌ خَضْرَاء. "Rabbimi, (saçları) kıvırcık, genç ve üzerinde yeşil bir elbise olduğu halde gördüm".[1894] Rivayeti Ebû Sa'd el-Mâlinî (ö. 412/1021), bize Ebû Ahmed b. 'Adiyy el-Hâfız'dan (ö. 365/975), o Hasan b. Süfyân'dan (ö. 303/915), o Muhammed b. Râfi'den (ö. 245/859), o Esved b. 'Âmir'den (ö. 208/823), o Hammâd b. Seleme'den (ö. 167/783), o Katâde'den, İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin tüm râvileri sikadır. Ancak bu rivayetin sonuna, rivayetin diğer tarikini nakleden Nadr b. Seleme'nin (Şâzân) vaz' (hadis uydurma) ile itham edildiği notu düşülmüştür. Rivayetin tüm nakillerinde ortak râvi Hammâd b. Seleme'dir. Fakat

[1894] Beyhakī, *el-Esmâ' ve'ṣ-ṣıfât*, 2/363.

"Hammâd b. Seleme'nin kitaplarına bu türden rivayetleri üvey oğlunun (İbn Ebü'l-Avcâ'nın) yerleştirdiğinin konuşulduğu"[1895] yorumları mevcuttur. Ayrıca söz konusu rivayet, mevcut formuyla yukarıda zikredilen nakle kadar temel kaynaklarda tespit edilememiştir. Hicrî üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde yalnızca "Rabbini gördü" ifadesi yer alırken, bu rivayette Allah'a insanî sıfatlar atfedildiği görülmektedir.

Yine rü'yetullah hakkında İbn Abbas'a (r.a.): "Muhammed (s.a.v.) Rabbini gördü mü?" diye sorulunca o şöyle cevap vermiştir: نَعَمْ، رَآهُ كَأَنَّ قَدَمَيْهِ عَلَى خُضْرَةٍ، دُونَهُ سِتْرٌ مِنْ لُؤْلُؤٍ. "Evet, onu gördü. Sanki ayakları bir yeşilliğin üzerindeydi ve onunla arasında inciden bir perde vardı." Ben dedim ki: "Ey İbn Abbas! Allah (c.c.) 'Gözler O'nu idrak edemez' (el-En'âm, 6/103) demiyor mu?" (İbn Abbas) Dedi ki: "Anan seni yitirsin! Bu, O'nun nurudur. O'nun nuru öyle bir nurdur ki, eğer Allah nuruyla tecelli ederse hiçbir şey O'nu idrak edemez."[1896] Rivayeti Ebû Abdullah el-Hâfız (ö. 405/1014) bize Ebû Zekeriyyâ el-Anberî'den (ö. 344/955), o Muhammed b. Abdüsselâm'dan (ö. 286/899), o İshak b. İbrâhim'den (ö. 238/852), o İbrâhim b. Hakem b. Ebân'dan (ö. ?), o Hakem'den, o babasından, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Râvilerden İbrâhim b. Hakem b. Ebân zayıftır ve bu rivayet önceki kaynaklarda yer almamıştır. Bu iki rivayetin ortak noktası ise üçüncü asır rivayetlerinde yalnızca Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ı gördüğü bilgisiyle yetinilmesine karşın, yukarıdaki dördüncü asır rivayetlerinde bu anlatının detaylandırılarak 'kıvırcık saçlı, genç, yeşil elbiseli, ayakları yeşilliklerde, inciden perde' gibi somutlaştırıcı ve teşbihî unsurlarla zenginleştirilmiş olmasıdır.

Başka tariklerden nakledildiği halde, İbn Abbas'a dördüncü asırdan itibaren isnad edilen bir diğer rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الْإِسْلَامُ عَشْرَةُ أَسْهُمٍ، وَقَدْ خَابَ مَنْ لَا سَهْمَ لَهُ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.. "İslâm on paydan oluşur ve bu paylardan hiçbirine sahip olmayan kimse hüsrâna uğramıştır: Birincisi 'Lâ ilâhe illallah' şehadetidir ki o millettir (dindir). İkincisi namazdır ki o fıtrattır. Üçüncüsü zekâttır ki o temizlenmedir. Dördüncüsü oruçtur ki o kalkandır. Beşincisi hacdır ki o şeriattır. Altıncısı cihaddır ki sağlam bağdır. Yedincisi iyiliği emretmektir ki o vefâdır. Sekizincisi kötülükten sakındırmaktır ki o hüccettir (delildir). Dokuzuncusu cemaattir ki o ülfettir. Onuncusu

[1895] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-ʿİlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥâdîşi (aḥbâri)'l-vâhiye*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî (Faysalâbâd: İdâretül-Ulûmi'l-Eseriyye, 1401), 1/23.
[1896] Beyhakī, *el-Esmâʾ ve'ṣ-ṣıfât*, 2/362 (No. 935).

ise itaattir ki o korunmadır". Rivayeti Mahmud b. Muhammed el-Mervezî (ö. 297/909) bize Hâmid b. Âdem'den (ö. ?), o Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), o Hâlid el-Hazzâ'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bu hadisi Hâlid el-Hazzâ'dan yalnızca Ali b. Âsım rivayet etmiştir, ondan da bu hadisi tek başına Hâmid b. Âdem rivayet etmiştir'.[1897] Râvilerden Ali b. Âsım teşeyyü' ile anılmış ve metrûk; Hâmid b. Âdem ise kezzâbdır. Çoğu Huzeyfe (ö. 36/656), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve Hz. Ali'den (ö. 40/661) nakledilen ve bazıları hasen isnadlı olan rivayetlerde 'sekiz paydır'[1898] ifadesi geçmektedir. Ancak yukarıdaki rivayete kadar 'on paydır' ifadesiyle ve İbn Abbas'a isnad edilerek nakledilmemiştir. Dolayısıyla rivayet hem İbn Abbas'a sonradan isnad edilmiş, hem de rivayette genişleme olmuştur. Ayrıca bu rivayetin dili önceki dönem İbn Abbas rivayetlerine benzememektedir. Özetle rivayet, İbn Abbas'a sonradan nispet edilmiş olsa da temelinde erken dönemde bilinen 'sekiz pay' metninin yer alması ve metinsel bir değişim geçirmesi nedeniyle 'değişime uğrayan hadisler' başlığı altında değerlendirilmiştir.

İbn Abbas'ın (r.a.) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ كَفَرَ بِآيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ فَقَدْ كَفَرَ. "Kur'an'dan bir ayeti inkâr eden kimse, küfre girmiş olur".[1899] Rivayeti Abbâd b. Abdullah el-Adenî (ö.?) bize Hafs b. Ömer el-Adenî'den, o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Hafs b. Ömer metrûk, Abbâd ise meçhûldür. Rivayetin isnadı zayıftır. Daha sahih bir senedle, İbn Abbas'a dayandırılmadan 'Kur'an'ın bir harfini inkar eden kafir olur' şeklinde rivayet edilmişse de[1900] İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde *hudûd* bölümünde yer alan rivayette مَنْ جَحَدَ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ "Kur'an'dan bir âyeti inkâr eden kimsenin boynunun vurulması helâl olur"[1901] lafızlarıyla İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bu rivayetin de ortak râvilerinden olan Hafs b. Ömer metrûktür. Ebû Hüreyre'den hasen isnadla مِرَاءٌ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ 'Kur'an hakkında çekişmenin küfür sebebi olacağı'[1902] lafzıyla da nakledilmiştir. Dolayısıyla üçüncü yüzyıl rivayetinde ifade 'bir ayeti inkar edenin boynunun vurulması helâl olur'

[1897] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/39 (No. 7893).
[1898] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/230 (No. 19061).
[1899] Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, 2/28 (No. 721).
[1900] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/136 (No. 30109).
[1901] İbn Mâce, "Ḥudûd", 3 (No. 2539).
[1902] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 13/241 (No. 7848).

şeklindeyken, dördüncü yüzyıl rivayetinde ‘bir harfini inkar eden kafir olur’ şekline dönüşmüştür.

İkrime’nin İbn Abbas’tan naklettiği diğer rivayete göre: “Abbas (r.a.) Resûlullah’ın (s.a.v.) (aramızda) ne kadar kalacağını (yani ömrünü) kesinlikle öğreneceğim” dedi ve ona şöyle sordu: ‘Ey Allah’ın Resulü! Senin için, üzerinden insanlara hitap edeceğin ve onların da seni duyabileceği bir kürsü yapsak olmaz mı?’ Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: لَا أَزَالُ هَكَذَا يُصِيبُنِي غُبَارُهُمْ وَيَطَؤُونَ عَقِبِي حَتَّى يُرِيحَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْهُمْ، فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَمَوْعِدُهُ النَّارُ. “Allah (c.c.) beni onlardan ayırana kadar, onların tozuna maruz kalarak ve ökçelerime basılarak (onlarla iç içe) bu şekilde kalmaya devam edeceğim. Kim benim adıma yalan uydurursa, onun varacağı yer ateştir”. [1903] Rivayeti Muhammed b. Yûnus (ö. 286/899) bize Ömer b. Ubeydullah el-Adevî’den (ö. ?), o Süfyân b. Habîb’den (ö. 182/798), o Saîd b. Ebû Arûbe’den (ö. 156/773), o Eyyûb es-Sahtiyânî’den (ö. 131/749), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ömer b. Ubeydullah meçhul, Muhammed b. Yûnus ise vaz‘ (hadis uydurma) ile itham edilmiştir. Bu rivayet Bezzar’ın *el-Müsned*’inde yer asa da,[1904] önceki tarikinin son kısmına ‘kim benim adıma yalan uydurursa..’ ifadelerinin dördüncü asır rivayetiyle birlikte eklendiği görülmektedir.

İçki bağımlısının âkıbetini belirten rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: مَنْ مَاتَ وَفِي يَدِهِ رِيحُ الْفَضِيخِ فَضَحَهُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ عَلَى رُءُوسِ الْأَشْهَادِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. “Kim elinde fadîh (içki) kokusu olduğu halde ölürse, Allah (c.c.) kıyamet günü onu bütün şahitlerin gözü önünde rezil eder”.[1905] Rivayeti Abbas Abdülazîm (ö. 246/860) bize Abdülmelik b. Amr’dan (ö. 204/819), o Mübârek Ebû Amr’dan (ö. ?), o Mâlik b. Dinâr’dan (ö. 131/748?), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasen olmasıyla birlikte Ancak rivayet önceki kaynaklarda yer almamıştır. Benzer rivayete göre (İbn Abbas) sözü ref‘ ederek (Resûlullah’a isnadla) şöyle dedi: مَنْ مَاتَ وَفِي بَطْنِهِ الرِّيحُ الْفضيخُ.. “Kim karnında faḍîḥ (içkisinin şişkinliği) bulunduğu hâlde ölürse, Allah o kimseyi kıyamet günü herkesin huzurunda rezil eder”.[1906] Rivayeti Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307) bize Abbas Abdülazîm el-Anberî’den (ö. 246/860), o Ebû Âmir

[1903] Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Kitâbü’l-Fevâ’id*, 1/306 (No. 310).
[1904] Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, 4/123.
[1905] Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ’*, 2/785 (No. 1365).
[1906] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/339 (No. 11940).

el-Akadî'den (Abdülmelik b. Amr) (ö. 204/819), o Mübarek Ebû Amr'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvileri güvenilir olsa da, bu rivayet Taberânî öncesi hadis kaynaklarında yer almamıştır. İbn Abbas'tan İkrime dışındaki bir tarikten nakledilen bir rivayette ise içki bağımlısı olarak ölenin, Allah'ın huzuruna 'كَعَابِدِ وَثَنٍ' 'putperest gibi'[1907] çıkacağı nakledilmiştir. Ancak bu rivayette de İbn Abbas'tan nakilde bulunan Muhammed b. Münkedir 'huddistü, yani bana tahdîs edildi' diyerek, rivayeti duyduğu kişiyi belirtmemiş olup (müphem), bu rivayetin isnadı zayıftır. Görüldüğü gibi aynı dönemdeki aynı râvilerden nakledilmiş iki rivayet arasında bile belirgin lafız farklılıkları göze çarpmaktadır. İlk rivayette 'elinde içki kokusu' denilirken, ikinci rivayette ise 'karnında içki kokusu' ifadesi geçmektedir.

Allah'ın bazı insanları dünyada cezalandırmasının onlar için hayır olduğunu belirten rivayete göre İbn Abbas: "Yüzünden kanlar akan bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelip: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben bir kadının peşine düşmüştüm. Derken bir adamla karşılaştım. Bana gördüğün şeyi yaptı" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا عَجَّلَ عُقُوبَةَ ذَنْبِهِ فِي الدُّنْيَا.. Şüphesiz Allah (c.c.) bir kul hakkında hayır murat ettiğinde onun günahının cezasını dünyada hemen verir. O bir kul hakkında şer murat ettiğinde ise günahını onun üzerinde tutar (erteleyip bırakır) da kıyamet gününde ona kavuşuncaya kadar, sanki o (yüklü) bir merkep gibi (yüküyle gelir)".[1908] Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî (ö. 290/902) ve Ca'fer b. Muhammed b. Mâlik el-Fezârî el-Kûfî (ö. ?) bize Abbâd b. Ya'kub el-Esedî'den (ö. 250/864), o Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî'den (ö. 180/796), o Şeybân'dan (ö. 164/780), o Katâde'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Abdurrahman b. Muhammed ve Abbâd metrûk, Ca'fer b. Muhammed ise meçhul ve Şia'dandır. Rivayetin isnadı zayıftır. Metninde 'bir adam' ifadesi geçmeden nakledilen Enes b. Mâlik rivayeti için Elbânî 'hasen sahîh' demiştir.[1909] İbn Abbas'a dayanmayan diğer bir rivayette ise 'adamın dayak yediğine yapılan îmâ' yerine, bu

[1907] Abd b. Humeyd, *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*, 234 (No. 708); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/265 (No. 2453).
[1908] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/313 (No. 11842).
[1909] Tirmizî, "Zühd", 57 (No. 2396).

adamın ‘kadına bakarken yüzünü duvara vurduğu’ [1910] geçmektedir. Benzer rivayetlerin çoğu Hasan-ı Basrî’den nakledilmiştir.

Bazı İbn Abbas rivayetlerinde ise, farklı tarikler arasında anlam kayması olacak derecede lafız farklılıkları oluşmuştur. Bunlardan birine göre İbn Abbas şöyle demiştir: “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: وَدِدْتُ أَنْ يُبَارَكَ فِي قَلْبِ كُلِّ إِنْسَانٍ مُؤْمِنٍ. “Her bir mümin insanın kalbinde bereket hâsıl olmasını temenni ederdim”.[1911] Rivayeti Abbas (ö. 267/880) bize Hafs b. Ömer’den (ö. 201/816-17), o Hakem b. Ebân’dan (ö. 154/771), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir. Hafs b. Ömer metrûk olup, rivayetin isnadı zayıftır. Önceki asır hadis kaynaklarında İbn Abbas’tan nakli yoktur. Ancak benzer lafızlarla yine Hafs’tan nakledilen diğer rivayette, yukarıdaki rivayette yer alan ‘أَنْ يُبَارَكَ’ ‘bereket hâsıl olmasını dilerdim’ lafzı yerine ‘أَنَّ تَبَارَكَ’ ‘Tebâreke sûresinin ezberinde olmasını dilerdim’ [1912] ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte, rivayetin nakledildiği kaynakta bir basım hatasının bulunma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira aynı döneme ait bazı hadis kaynaklarında, örneğin Serrâc’ın (ö. 313/925) aynı senedle yaptığı nakilde ifade, وَدِدْتُ أَنَّ (تَبَارَكَ الْمُلْك) فِي قَلْبِ كُلِّ مُؤْمِنٍ şeklinde kaydedilmiştir.[1913] Şayet söz konusu farklılık bir basım hatasından kaynaklanmıyorsa, iki rivayet arasındaki bu lafız farklılığının anlamı değiştirecek nitelikte bir metin değişikliği meydana getirdiği söylenebilir.

Dördüncü asır rivayetlerinden bazılarında ise rivayetlerin sonuna bazı eklemeler yapılmıştır. Örneğin İbn Abbas’ın naklettiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle dua ederdi: اللهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ غَلَبَةِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الْعَدُوِّ، وَمِنْ بَوَارِ الْأَيِّمِ، وَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ. “Allah’ım! Borcun altında ezilmekten, düşman karşısında mağlup olmaktan, kocasız kalan kadının perişanlığından (sahipsiz-çaresiz kalmasından) ve Deccâl’in fitnesinden sana sığınıyorum”.[1914] Rivayeti Abdân b. Ahmed (ö. 306/918) bize Ya‘kub b. İshak el-Kalûsî’den (ö. 271/884), o Abbâd b. Zekeriyyâ es-Sureymî’den (ö. ?), o Hişâm b. Hassan’dan (ö. 145/762), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Abbâd b. Zekeriyyâ meçhul olup, rivayetin isnadı zayıftır. Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde

[1910] Ebü’l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî İbn Balabân, *el-İḥsân fî taḳrîbi Ṣaḥîḥi İbn Ḥibbân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 7/173 (No. 2911).
[1911] İbnü’l-A’râbî, *Mu’cemü İbnü’l-A’râbî*, 3/891 (No. 1860).
[1912] Terkufî, *Hadîsü Abbas et-Terkufî*, (No. 6).
[1913] Serrâc, *Hadîsü’s-Serrâc*, 3/202 (No. 2485).
[1914] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/323 (No. 11882).

Deccâl'in sadece fiziksel özellikleri sayılmıştır. Yukarıdaki rivayetin Taberânî'ye kadarki benzerlerinin temel özelliği ise, çoğu rivayette sığınılan şeyin 'borç ve düşmana mağlubiyet' ikilisi olmasıdır. Öte yandan bazı rivayetlerin sonunda شَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ 'düşmanın sevinçle alay etmesinden'[1915] bazılarında ise üçüncü olarak بوار الأيّم 'dul kadının perişanlığından' [1916] Allah'a sığınma ifadesi zikredilirken, Taberânî sonrasında İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilen rivayetin sonuna 'Deccâl'in fitnesi' ibâresi eklenmiştir. Ancak İbn Abbas'ın diğer râvilerinden, örneğin Tâvus'tan (ö. 106/725) nakledilen ve sığınma duası şeklindeki farklı bir rivayette ise dua formu değişerek "cehennem ve kabir azabından sonra Deccal'in fitnesinden Allah'a sığınırım" [1917] ifadeleri geçmektedir. Bununla birlikte dördüncü yüzyıl kaynakları öncesinde İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilen benzer rivayetlerde Deccal'in fitnesinden sığınma ifadesi kullanılmamıştır.

Üçüncü asır rivayetlerinde cünüplükle ilgili genellikle 'bu halden nasıl temizlenileceği, bu halde sokağa çıkıp çıkamayacağı ve Kur'an'a dokunup dokunamayacağı' gibi konular yer alırken, dördüncü asır rivayetinde ise 'meleklerin o kişiden uzak olacağı' ifadesi eklenmiştir. İbn Abbas'ın naklettiği bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَا تَحْضُرُ الْجُنُبَ، وَلَا الْمُضْمَخَ بِالْخَلُوقِ بِخَيْرٍ حَتَّى يَغْتَسِلَا. "Şüphesiz ki melekler, cünüp olan kimsenin ve vücuduna halûk (safranlı koku) sürmüş olan kimsenin yanında hayırla bulunmazlar; ta ki her ikisi de gusül alıncaya kadar bu böyledir".[1918] Rivayeti Muhammed b. Abdûs b. Kâmil (ö. 293/905) bize Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî'den (ö. 235/849), o Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'den (ö. 189/804), o Îsâ b. Hilâl es-Sedûsî'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İsnadda yer alan Îsâ b. Hilâl meçhûl, Yûsuf b. Hâlid es-Semtî ise metrûk bir râvi olup, yalan (kizb) ve hadis uydurma (vaz') ile itham edilmiştir. Nitekim rivayetin üslubu, üçüncü asra ait İbn Abbas nakillerinden belirgin şekilde ayrılmakta; dördüncü asırda maruz kaldığı içerik değişimleriyle öne çıkan rivayetlerin tipik bir tezahürü olarak terğîb ve terhîb (sakındırma/teşvik) karakteri taşımaktadır. Benzer rivayetin "üç kişinin yanına meleklerin uğramayacağına"[1919] dair sahih nakillerinde

[1915] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 11/189 (No. 6618).
[1916] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/20 (No. 29151).
[1917] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb Arnaût (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430), "İstiftâhü's-salât", 183 (No. 984).
[1918] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/361.
[1919] Ebû Dâvûd, "Tereccül", 7 (No. 4181).

ise meleklerin 'kafirin cesedine' yaklaşmayacağı ifadesi de geçer. Rivayetin devamında ise Resûlullah (s.a.v.) Mekke fethi sırasında Kâbe'nin yanına gelen çocukların başlarını okşarken, başına *halûk* adı verilen sarı safranlı koku sürülmüş olan çocukların başını okşamaktan kaçınmıştır. Bu rivayetin tahkîkinde ise Şuayb Arnaût sened için zayıf hükmü belirtmiştir.

Üçüncü asır rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.v.) İbn Abbas'a 'ilmini artırması için duası' nakledilirken, dördüncü asır rivayetlerinde daha önce nakledilmeyen öğüt içeren bir nakil yer almış ve ayrıca ifadeye 'lebbeyk' lafzı ilave edilmiştir. Bu rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.): يَا غُلَامُ! فَقُلْتُ: لَبَّيْكَ! "Delikanlı!" diye seslendi. Ben de: "Lebbeyk (Buyur) ya Resûlallah!" dedim.[1920] Rivayeti Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe bize Ahmed b. Subeyh el-Esedî'den, o Ali b. Hâşim'den (ö. 180/796), o Fudayl b. Merzûk'tan (ö. 160/776), o Muhammed b. Saîd'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. Saîd meçhûl, Ali b. Hişâm ise sadûk ve teşeyyü' ile ithâm edilmiştir. Bu rivayet önceki kaynaklarda yer almamıştır. Benzer rivayette ise Resûlullah (s.a.v.), seslendiği muhatabının 'lebbeyk' demesinden sonra öğütte bulunmaktadır. Bu rivayette ise herhangi bir öğüt yoktur. Atâ'nın yine İbn Abbas'tan naklettiği benzer rivayette 'يَا غُلَامُ احْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظْكَ' 'Ey çocuk! Allah'ın (emir ve yasaklarını) koru ki Allah da seni korusun..'[1921] öğüdünden sonra yine 'lebbeyk' sözü geçmemektedir.

5.2.2 İbadetler (Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Zekât, Kurban)

Üçüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerde vitir namazının hükmüyle ilgili Resûlullah'ın (s.a.v.): "Benim için farzdır ama sizin için nâfiledir" buyurduğu nakledilmişken, dördüncü asır rivayetinde ise İbn Abbas: "Peygamber (s.a.v.) müjdelenmiş (sevinçli) bir halde çıktı ve şöyle buyurdu: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَبْشِرًا فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ زَادَكُمْ صَلَاةً وَهِيَ الْوِتْرُ "Şüphesiz ki Allah (c.c.) size bir namaz daha ilave etti, o da vitir namazıdır'".[1922] demiştir. Rivayeti İbrâhim b. Ahmed el-Vekî'î (ö. 289/901) bize Mansûr b. Ebû Müzâhim'den (ö. 235/849), o (Ebû Yahyâ) Abdülhamîd el-Himmânî'den (ö. 202/817), o en-Nadr Ebû Ömer'den, o

[1920] Taberânî, *ed-Duâ li't-Taberânî*, 542 (No. 1945).
[1921] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 494 (No. 3445).
[1922] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/253 (No. 11652).

İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nadr b. Abdurrahman Ebû Ömer metrûktur. Rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'a dayandırılmadan sahih isnadla da[1923] nakledilmiştir. Ancak İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakli ilk olarak Taberânî'de yer almıştır.

Üçüncü asır hadis kaynaklarında *nebîz*le ilgili, ذَلِكَ أَخْبَثُ أَوْ أَشَرُّ 'kurşundan daha pis ve daha şerli olduğu' gibi bilgiler nakledilmişken, dördüncü yüzyılda ilk defa görülen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِذَا لَمْ يَجِدْ أَحَدُكُمْ مَاءً، وَوَجَدَ النَّبِيذَ فَلْيَتَوَضَّأْ بِهِ "Eğer biriniz su bulamaz da nebîz (hurma şarabı) bulursa, onunla abdest alsın".[1924] Rivayeti Abdülbâki b. Kâni' bize es-Serî b. Sehl el-Cündisâbûrî'den (ö. 289/901), o Abdullah b. Rüşeyd'den (ö. ?), o Ebû Ubeyde Müccâ'a'dan (ö. ?), o Ebân'dan (ö. 138/755), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ebân metrûk, Ebû Ubeyde ise kimi münekkitlere göre sadûk, Dârekutnî'ye göre ise zayıftır. Rivayetin isnadı zayıftır. Rivayet Haneş es-San'ânî (ö. 100/718) tarafından[1925] İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir. Bu rivayetin ve İbn Mes'ud'dan[1926] nakledilen tariklerinin tümü Ebû Zeyd ve İbn Lehîa gibi râviler sebebiyle zayıftır.

İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan önceki asırda nakledilmeyen 'mi'raç ve elli vakit namaz' konulu hadise göre Resûlullah (s.a.v.): فَرَضَ عَلَيَّ خَمْسُونَ صَلَاةً "Bana elli vakit namaz farz kılındı" demiştir. Simâk ile Hilâl b. Habbâb ise bu hadisi İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir".[1927] Rivayetin isnadı hasendir. Ancak üçüncü asır eserlerinde İkrime değil, Ebû Ulvân (ö. 121/738) yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bu rivayete göre "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) elli vakit namaz farz kılınmış; ama o Rabbinden bunun azaltılmasını isteyince beş vakit olmuştur".[1928] Yukarıda kısaca verilen rivayetin tam hâlinde ise sadece namazın farz kılındığından değil إِنَّهُ مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ كَافِرٌ 'Deccâl'in alnında kafir yazmasından; ayrıca Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ'nın

[1923] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 39/271 (No. 23851).
[1924] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/128 (No. 242).
[1925] İbn Mâce, "Tahâret", 38 (No. 385).
[1926] Ebû Dâvûd, "Tahâret", 40 (No. 84).
[1927] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî İbn Mende, *Kitâbü'l-Îmân*, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî (Müessesetü'r-Risâle, 1406), 2/739 (No. 727).
[1928] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/6 9 (No. 2889).

fizikî özelliklerinden'[1929] de söz edilmektedir. Hâlbuki rivayet bu lafızlarla önceki dönem kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Mültezem hakkında üçüncü asır rivayetlerinde yalnızca mekân bilgisi verilirken, buna karşın dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilen bir rivayette metnin muhtevası değişmiş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şu söz atfedilmiştir: "Rükn (Hacerü'l-Esved) ile Makâm-ı İbrâhim arasında *Mültezem* vardır. Bir dert/hastalık sahibi orada ne için dua ederse mutlaka şifa bulur". [1930] Rivayeti Muâz b. el-Müsennâ bize Şâz b. el-Feyyâz'dan, o Abbâd b. Kesîr'den, o Eyyûb'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Erken dönem kaynaklarında yer almayan bu rivayetin senedindeki râvilerden Abbâd b. Kesîr (ö. 141/758) vazzâ' (hadis uyduran) bir isim olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, üçüncü asırda الْمُلْتَزَمُ مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَابِ "Mültezem, Rükn (Hacerü'l-Esved köşesi) ile Kâbe kapısı arasındaki yerdir" [1931] denilerek sadece fiziki bir mekânı tanıtan naklin dördüncü asırda nasıl bir şifa kaynağına dönüştüğünü gösteren somut bir örnektir.

Hacamatla ilgili üçüncü asır rivayetlerinde 'Resûlullah'ın oruçluyken ve ihramlıyken hacamat yaptırdığı' gibi bilgilere yer verilirken, dördüncü asırda rivayete yeni lafızlar eklenmiştir. Buna göre "Resûlullah (s.a.v.) ihramlı iken hacamat yaptırdı ve şöyle buyurdu: الْإِحْرَامُ أَشَدُّ مِنَ الصَّوْمِ "İhrâm, oruçtan daha zorludur".[1932] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî bize Yahyâ el-Himmânî'den, o Mûsâ b. Muhammed el-Ensarî'den (ö. ?), o Âsım'dan (ö. 142/759), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Yahyâ el-Himmânî'nin (ö. 228/842) zayıf olması sebebiyle bu hadisin isnadı zayıftır. Ayrıca bu rivayet Taberânî'ye kadar, başka hiçbir kaynakta 'İhrâm, oruçtan daha zorludur' ifadeleriyle nakledilmemiştir.

Yine önceki İbn Abbas rivayetlerine benzediği halde metin sonuna ilavelerin yapıldığı bir diğer örnek nakle göre İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: الْمُحْرِمُ يَشُمُّ الرَّيْحَانَ وَيَدْخُلُ الْحَمَّامَ وَيَنْزِعُ ضِرْسَهُ وَيَفْقَأُ الْقُرْحَةَ ، وَإِذَا انْكَسَرَ ظُفْرُهُ أَمَاطَ عَنْهُ الْأَذَى. "İhramlı kimse reyhan koklayabilir, hamama girebilir, dişini çekebilir, çıbanını patlatabilir ve tırnağı

[1929] İbn Mende, *Kitâbü'l-Îmân*, 2/739.
[1930] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/321 (No. 11873).
[1931] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/236 (No. 13778).
[1932] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/332 (No. 11915).

kırıldığında (o parçayı kesip) kendisinden sıkıntıyı giderebilir". [1933] Rivayeti Muhammed b. Mahled (ö. 331/942) bize Sa'dân b. Nasr'dan (ö. 265/878), o Ebû Muâviye ed-Darîr'den (ö. 191/806), o İbn Cüreyc'den, o Eyyûb es-Sahtiyânî'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İsnaddaki râvilerin tamamı sika olmakla birlikte rivayet yukarıdaki lafızlarla üçüncü asır hadis kaynaklarının hiçbirinde yer almamaktadır. Buhârî ise benzer bir hadisi isnad zikretmeden İbn Abbas'tan: '..reyhan koklayabilir, aynaya bakabilir, zeytinyağı ile tedavi olabilir'[1934] şeklinde bir lafızla nakletmiştir. Aslında bu rivayetin bazı kısımları önceki dönem hadis kaynaklarında İkrime yoluyla İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Örneğin sadece 'reyhan koklayabilir'[1935] 'dişi çekebilir ve yarayı tedavi edebilir'[1936] kısımları sahih isnadlarla kaydedilmiştir. Ancak 'çıban ve tırnak' ile ilgili bölümler bu rivayete kadar nakledilmemiştir.

İbn Abbas'a güvenilir isnadlarla dayandırıldığı halde İkrime tarikiyle nakledilmeyen başka rivayetler de vardır. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: أَنَّهُ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ. "Resûlullah (s.a.v.) Medine halkı için mikat olarak Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için Cuhfe'yi, Yemen halkı için ise Yelemlem'i belirledi".[1937] Bu rivayeti Yahyâ b. Mansur Ebû Saîd el-Herevî (ö. 287/900) bize Süveyd b. Nasr'dan (ö. 240/854), o İbnü'l-Mübârek'ten, o Saîd b. Bişr'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir; ancak Taberânî'ye kadar İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiş, fakat Tâvûs tarikiyle sahih olarak İbn Abbas'a dayandırılmıştır.[1938]

Benzer şekilde nakledilen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَرَاهُ اللَّهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ، فَإِنْ مَاتَ مِنْ يَوْمِهِ غُفِرَ لَهُ.. "Kim Allah'ın rızasını gözeterek bir mescit inşâ ederse, Allah da onun için cennette bir ev inşa eder. Eğer o gün ölürse, günahları bağışlanır. Kim Allah'ın rızasını gözeterek bir kabir kazarsa, Allah onun için cennette bir ev yapar ve eğer o gün ölürse, günahları bağışlanır".[1939] Rivayeti Muâz (ö. 288/900) bize Ali'den (ö. 229/843), o İmrân'dan, o Hakem'den, o İkrime'den, o ise

[1933] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/247 (No. 2480).
[1934] Buhârî, "Hacc", 18.
[1935] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/321 (No. 14600).
[1936] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/133 (No. 12771).
[1937] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/357 (No. 12006).
[1938] Buhârî, "Hac", 7 (No. 1524).
[1939] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/227 (No. 8476).

İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İmrân meçhûlü'l-hâldir. Ancak bu rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan İkrime tarikiyle değil, Saîd b. Cübeyr aracılığıyla nakledilmiş[1940] olup, sahîh li-gayrihîdir.

Metne hem ilavelerin yapıldığı hem de İkrime dışındaki tariklerden İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: صَدَقَةُ الْفِطْرِ عَنْ كُلِّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ ذَكَرٍ وَأُنْثَى يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ حُرٍّ أَوْ مَمْلُوكٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ.. "Fıtır sadakası, küçük-büyük, erkek-kadın, Yahudi-Hıristiyan, hür-köle herkes için buğdaydan yarım sâ' veya hurmadan bir sâ' yahut arpadan bir sâ'dır".[1941] Rivayeti Ebû Zer Ahmed b. Muhammed b. Süleyman el-Vâsıtî (ö. 326/937) bize Sa'dân b. Nasr'dan (ö. 265/878), o Ebü'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım'dan (ö. 207/822), o Sellâm et-Tavîl'den (ö. 177/793), o Zeyd el-Ammî'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Sellâm et-Tavîl metrûk, Zeyd el-Ammî ise zayıftır. Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde sadece fıtır sadakasının vücûbiyeti ve zamanı gibi hususlar bildirilmiştir. Rivayet, önceki kaynaklarda bu lafızlarla hiç yer almamıştır. Ancak 'Yahudi ve Hıristiyan' kısmı hariç Buhârî de dahil[1942] olmak üzere birçok kaynakta İbn Ömer'e dayandırılarak rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin İbn Abbas'a dayandırdığı tarikinde ise İbn Abbas'ın hutbede bu sözleri söylediği[1943] geçmekle birlikte, bu rivayette 'Yahudi ve Hıristiyan' ibaresi geçmez.

Rivayetlerdeki değişim örneklerinden biri de secde yeri ile ilgilidir. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) taş üzerine secde etti". [1944] Rivayeti Muhammed b. Mahled (ö. 331/942) ve başka râviler Ebü'l-Ahvas el-Kâdî'den (ö. 279/892), o Ebû Saîd el-Cu'fî'den (ö. 237/851), o İbn Yemân'dan (ö. 189/804), o Süfyân'dan, o İbn Ebû Hüseyin'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. İsnadı hasen olan bu rivayet, dördüncü asır öncesi hadis kaynaklarında yer almamıştır. Üçüncü asır rivayetlerinde ise Resûlullah'ın (s.a.v.) 'taş üzerine' değil, سَجَدَ عَلَى الْخُمْرَةِ' '*humre* adı verilen bir hasır üzerine secde ettiği'[1945] kaydedilmiştir.

[1940] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/54 (No. 2157).
[1941] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/84 (No. 2119).
[1942] Buhârî, "Zekât", 77 (No. 1511).
[1943] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/400 (No. 3291).
[1944] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/355 (No. 2741).
[1945] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/349 (No. 4020); 1/351 (No.4043) nolu Vekî', Zem'a, Amr b. Dinar, Seleme b. Vehrâm, İkrime'den gelen rivayette ise 'humre' yerine 'bisât (örtü) kelimesi geçer ; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,

Hicrî üçüncü asır rivayetlerinde kader konulu rivayetler arasında "Resûlullah'ın (s.a.v.) Cafer'e söylediği söz olarak: "Delikanlı! Sana bir hediye vereyim mi? Sana bazı kelimeler öğreteyim de Allah seni onlarla faydalandırsın mı? Allah'ı koru ki O da seni korusun.." ifadeleriyle başlayıp, kaderle ilgili uzunca açıklamaların yapıldığı rivayetin bir benzeri dördüncü asır rivayetlerinde aynı ifadelerle başlar. Fakat bu ikinci rivayette 'dört rek'atlık bir namazın ayrıntılı tarifi ve hafızanın güçlenmesi duası' konu edilmektedir. Ayrıca bu rivayette söz Hz. Ali'ye söylenmiş olarak nakledilmiştir. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) şöyle demiştir: "Ya Resûlallah! Kur'an ezberimden çabuk çıkıyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللهُ بِهِنَّ وَيَنْفَعُ مَنْ عَلَّمْتَهُ؟» قَالَ: نَعَمْ، بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي قَالَ: صَلِّ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ..
İster misin sana bazı kelimeler öğreteyim ki, Allah onlarla sana fayda versin ve sen de onları öğrettiklerine faydalı olasın?' buyurdu. Ali (r.a.) dedi ki: 'Evet (olur), anam babam sana feda olsun'. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Cuma gecesi dört rek'at namaz kıl. Birinci rek'atta Fâtiha'dan sonra Yâsîn, İkinci rek'atta Fâtiha'dan sonra Hâmîm-Duhân, Üçüncü rek'atta Fâtiha'dan sonra Elif-Lâm-Mîm Tenzîl-Secde, Dördüncü rek'atta ise Fâtiha'dan sonra Tebâreke el-Mufassal oku. Teşehhüdü bitirdiğinde Allah'a hamdet; O'nu överek yücelt; peygamberlere salât et; müminler için istiğfar et; sonra şöyle de: 'Allah'ım! Beni, yaşadığım müddetçe günahları terk etmeye muvaffak eyle. Beni ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmaktan koru. Seni razı edecek şeyleri görebilme basîreti ihsan et. Ey göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı, celâl, ikram ve ulaşılamaz izzet sahibi Allah'ım! Ey Allah, ey Rahmân! Celâlin ve zâtının nuruyla senden dilerim. Kalbimi kitabını sevmeye bağla. Onu bana öğrettiğin gibi, senin razı olacağın şekilde okumayı da nasip et. Kitabınla gözlerimi nurlandır; dilimi onunla aç; kalbimi onunla ferahlat; göğsümü onunla genişlet; onunla bedenimi amel ettir; bana bu hususta güç ver ve yardım et. Zira iyilikte bana senden başka yardım eden yoktur. Beni buna ancak sen muvaffak kılarsın'. Bu duayı üç, beş veya yedi Cuma tekrarla. Allah'ın izniyle Kur'an'ı ezberlersin ve (bunu yapan) bir mümin (ezberinde) asla şaşırmaz.' Ali (r.a.) bunun üzerinden yedi Cuma geçtikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına geldi ve Kur'an'ı ve hadisleri ezberlediğini ona haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise şöyle buyurdu: 'Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki bu (Ali) gerçekten bir mümindir! Ebû Hasan öğret, Ebû Hasan (bu öğrendiğini

1421, 3/491 (No. 2061); 5/25 (No. 2813); 5/101 (No. 2941).; Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/396 (No: 2794); İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 12). 'حَصِيرٍ' 'hasîr' lafzı geçmektedir..

başkalarına da) öğret'".[1946] Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî bize Hişâm b. Ammâr'dan, o Muhammed b. İbrâhim el-Kureşî'den (ö. ?), o Ebû Sâlih'ten (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Sâlih Bâzâm zayıftır. Benzer rivayetin nakledildiği kaynakta[1947] muhakkik, bu hadisin 'mevzû (uydurma)' olduğu hükmünü belirtmiştir. Ayrıca Tirmizî'de geçen İkrime-İbn Abbas hadisinde Hz. Ali'nin ezber kabiliyetinin '5 veya 7 gün sonra geliştiği' söylenirken, Taberânî hadisinde ise '7 Cuma sonrası ezberinin geliştiği' anlatılmıştır. Rivayet Taberânî öncesindeki hadis kaynaklarında yer almayıp, İbnü'l-Cevzî tarafından '*el-Mevzûât*'ta[1948] zikredilmiştir.

5.2.3 Fıkıh ve Muamelat

Üçüncü asır hadis eserlerinde mevcut olduğu halde, rivayet metnine dördüncü asırda değişime uğrayan diğer bir rivayete göre İbn Abbas: فِي الْيَهُودِيَّةِ وَالنَّصْرَانِيَّةِ ، تَكُونُ تَحْتَ النَّصْرَانِيِّ أَوِ الْيَهُودِيِّ، فَتُسْلِمُ هِيَ، قَالَ يُفَرَّقُ بَيْنَهُمَا، الْإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ. "Yahudi veya Hıristiyan bir erkeğin nikâhı altında bulunan bir Yahudi ya da Hıristiyan kadının Müslüman olması durumunda ikisi birbirinden ayrılır. Zira İslâm üstündür; onun üstünde hiçbir şey üstün değildir[1949] demiştir. Rivayeti Ravh b. Ferec (ö. 282/895) bize Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr'den (ö. 231/845), o Hammâd b. Zeyd'den (ö. 179/795), o Eyyûb'dan (ö. 131/749), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerin tümü sika olsa da, bu rivayet başka bir kaynakta bu lafızlarla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Buhârî'de yer alan benzer rivayette ise İkrime zikredilmeden إِذَا أَسْلَمَ أَحَدُهُمَا فَالوَلَدُ مَعَ المُسْلِمِ 'İbn Abbas'ın: Ehli kitaptan olan karı-kocadan biri Müslüman olursa, çocuk Müslüman olana bırakılır'[1950] dediği rivayet edilmiştir. Rivayetin üçüncü asırdaki sahih isnadla nakledilen benzer tarikinde ise İbn Abbas (r.a.): إِذَا أَسْلَمَتِ النَّصْرَانِيَّةُ قَبْلَ زَوْجِهَا بِسَاعَةٍ حَرُمَتْ عَلَيْهِ. "Eğer bir Hıristiyan kadın, kocasından bir saat önce İslâm'ı kabul ederse, o kadın kocasına haram olur"[1951] demiştir. Yukarıdaki rivayetten hemen sonra gelen (No. 5268) hadisin sonunda müellif الْإِسْلَامُ يَعْلُو، وَلَا يُعْلَى. "İslâm üstündür, ona hiçbir şey üstün değildir" sözünün İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan

[1946] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/367 (No. 12036).
[1947] Tirmizî, "Deavât", 132 (No. 3570).
[1948] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevżûʿât* (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü's-selefiyye, 1386), 2/138.
[1949] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/257 (No. 5267).
[1950] Buhârî, "Cenâiz", 78.
[1951] Buhârî, "Talak", 19.

nakledilmediğini belirtmiştir. Fakat çalışmamızın üçüncü asır rivayetleri bölümünde İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilen bu rivayet[1952] tespit edilmişse de, bu rivayette yukarıdaki nikahla ilgili kısım yer almamaktadır.

İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: أُمُّ الْوَلَدِ حُرَّةٌ وإِنْ كَانَ سَقْطًا "Efendisinden çocuk doğuran câriye, (karnındaki çocuğu) düşük yapsa bile hürdür".[1953] Rivayeti Kâsım b. Zekeriyyâ (305/917) bize İbrâhim b. Yûsuf es-Sayrafî'den (ö. 249/863), o Hüseyin b. Îsâ el-Hanefî'den (ö. ?), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Îsâ zayıf olup, rivayet Taberânî'ye kadar hiçbir kaynakta bu lafızlarla İbn Abbas'a isnad edilmemiştir. İbn Abbas'tan nakledilen üçüncü asır rivayetlerinde yalnızca 'efendisinden çocuk doğuran câriyenin hür olacağı' nakledilirken buradaki metinde ise 'düşük yapsa bile' ifadesi ziyâdedir. İkrime tarikiyle ise Hz. Ömer'den doğrudan nakli mevcuttur.[1954] Nesâî bu rivayetin sonunda İkrime'nin İbn Abbas'tan yaptığı rivayetin zayıf, ancak Ömer'den yaptığı rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.

Peygamberin (s.a.v.) kızlarını evlendirme usulü ile ilgili üçüncü asır rivayetlerinde herhangi bir haber mevcut değilken, dördüncü asırda ilk defa nakli geçen rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: كَانَ النَّبِيُّ (ص) إِذَا خُطِبَ إِلَيْهِ بَعْضُ بَنَاتِهِ أَتَى الْخِدْرَ فَقَالَ: إِنَّ فُلَانًا يَخْطُبُ فُلَانَةَ. فَإِنْ طَعَنَتْ فِي الْحَائِطِ لَمْ يُزَوِّجْهَا، وَإِنْ لَمْ تَطْعَنْ فِي الْجِدَارِ أَنْكَحَهَا. "Peygamber (s.a.v.) kızlarından birine istemeye gelindiği zaman, odada bulunur ve derdi ki: Şu kişi şu kızı istemektedir. Eğer kız duvara tekme atarak onu onaylamadığını belli ederse, onu evlendirmezdi. Eğer duvara tekme atmazsa, onu evlendirirdi".[1955] Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî bize Yahyâ el-Himmanî'den (ö. 228/842), o Hâtim b. İsmâil'den (ö. 186/802), o Ebû'l-Esbat'tan (ö. ?), o Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o Ebû Seleme'den (ö. 94), o Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Başka bir tarikten ise Hâtim bize Ebû'l-Esbat'tan, o Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Ebû'l-Esbât münkerü'l-hadis, Yahyâ el-Himmânî ise zayıftır. Rivayetin *Mu'cemül evsat'*taki tarikinde adı geçen râvilerden Vehb b. Hafs (ö. 250/864) ise vaz' ile anılmıştır. Konuyla ilgili Ebû Hüreyre'den nakledilen sahih

[1952] İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/327 (No. 506).
[1953] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/239 (No. 11609).
[1954] Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "'Itku ümmehâti'l-evlâd", 1 (No. 21787).
[1955] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/355 (No. 11999).

isnadlı ilk rivayette ‘istemeye gelindiğinde kızın yanına gidip sorarak, nikâh kıydığı’ zayıf isnadlı ikinci rivayette ise ‘bakirenin rızası, dulun izni alınır’ ifadesi[1956] geçer. Bu ikinci rivayetin isnadında Muhâcir b. İkrime ismi dikkat çekicidir. Bu ismin İkrime ile karışması muhtemeldir. Zira senedde الْمُهَاجِرِ بْنِ عِكْرِمَةَ ile الْمُهَاجِرِ عَنِ عِكْرِمَةَ ifadelerinin yazımında benzerlik vardır. Muhâcir’in İkrime’den üç rivayeti vardır. Hz. Âişe rivayetinde ise sened zayıftır. Hz. Âişe’den nakledilen rivayette ‘isteyenin adını sorar, perde arkasından ses gelmezse evlendirir, örtüyü tıkırdatırsa evlendirmezdi’ [1957] denilmektedir. Sonuç olarak üçüncü asırda İbn Abbas’tan nakledilmeyip, başka tarikten nakledilen benzer rivayetler olsa da, İbn Abbas rivayetinde geçen ‘duvara tekme atma’ uygulaması dördüncü asırdan itibaren İbn Abbas’a isnad edilmeye başlanmıştır.

Vasiyet bırakma ile ilgili, üçüncü asır rivayetlerinde İbn Abbas’a ait: ‘miras ayeti ininceye kadar vasiyet bırakıldığı’ haberi varken, dördüncü asır rivayetlerinde söz Resûlullah’ın (s.a.v.) kavli olarak: لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ الْوَرَثَةُ. “Vârislerin (böyle) istemesi müstesnâ, bir vârise (ayrıca) vasiyette bulunmak yoktur”[1958] şeklinde yer almıştır. Rivayeti Muhammed b. Amr b. Hâlid el-Harrânî (ö. 292/904) bize babasından (Amr b. Hâlid el-Harrânî) (ö. 229/843), o Yûnus b. Râşid’den (ö. ?), o Atâ el-Horasânî’den (ö. 133/750), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. Amr meçhûldür. Taberânî öncesindeki kaynaklarda İkrime yoluyla İbn Abbas’tan nakledilmemiştir. Ancak Atâ el-Horasânî tarikiyle İbn Abbas’tan mürsel olarak nakli[1959] mevcuttur. Sonuç olarak ilk üç asır kaynaklarda Resûlullah’a isnad edilmeden İbn Abbas’ın görüşü olarak nakledilen bu söz, dördüncü asırda ref‘ edilerek nakledilmiştir.

Rivayet metnindeki genişleme örneklerinden birisi de recm konusundaki rivayettir. Buna göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: “Bir grup adam Hz. Nebî’ye (s.a.v.) bir kadın getirerek şöyle dediler: ‘Muhammed! Zinâ hakkında sana ne indirildi?’ Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: يَا مُحَمَّدُ مَا أُنْزِلَ عَلَيْكَ فِي الزِّنَا؟ قَالَ: اذْهَبُوا فَائْتُونِي بِرَجُلَيْنِ مِنْ عُلَمَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ ‘Gidin, bana İsrailoğulları âlimlerinden iki kişi getirin’. Bunun üzerine فَأَتَوْهُ بِرَجُلَيْنِ..

[1956] Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî*, (No. 8, 10).
[1957] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 41/42 (No. 24494).
[1958] Taberânî, *Müsnedü’ş-şâmiyyîn*, 3/325 (No. 2410).
[1959] Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 256 (No. 349).

(onlardan) iki adam getirdiler; bunlardan biri fasih konuşan bir gençti. Diğeri ise kaşı gözüne sarkmış olduğundan onu bir bezle kaldırarak tutan bir gençti. Resûlullah (s.a.v.) onlara şöyle dedi: 'Size Allah aşkına soruyorum! Bize söyleyin. Allah'ın zinâ eden kişi hakkında Mûsâ'ya indirdiği hüküm nedir?' Onlar şöyle dediler: 'Sen bize büyük bir şey adına yemin ettin. Sana haber veriyoruz ki, Allah Mûsâ'ya zinâ edenin hükmünü taşlayarak recmetmek üzere indirmişti. Biz genç bir topluluk idik, kadınlarımızın yüzleri ise güzeldi. Bu (sebeple zina) aramızda çoğaldı. Biz de (cezanın ağırlığına) dayanamadık ve cezayı (taşlama yerine) sopa (celde) ile dövme ve teşhir etme cezasına çevirdik'. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Kadını alın ve karnındaki çocuğu doğurduğunda onu recmedin'".[1960] İsnadı hasen olan bu rivayeti, Abdân (ö. 306/918) b. Ahmed ve Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/919) bize Velîd b. Amr b. Sükeyn'den (ö. ?), o Saîd b. Süfyân el-Cahderî'den (ö. 204/819), o Saîd b. Ubeydullah b. Hayye'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Abbas'tan nakledilen recm konusundaki üçüncü asır rivayetlerinde Resûlullah'ın (s.a.v.) Yahudilerden İbn Sûriyâ'ya "Sizi Firavun ailesinden kurtaran, denizi sizin için bölen, üzerinize bulutları gölge eden, size kudret helvası (man) ve bıldırcın eti (selvâ) indiren ve Mûsâ'ya Tevrat'ı indiren Allah'ı size hatırlatarak (soruyorum ki:) kitabınızda recm cezasını buluyor musunuz?"[1961] şeklinde soru sorduğuna dair rivayetler varsa da, yukarıdaki ayrıntılı anlatım ilk defa Taberânî'de yer almıştır.

Dördüncü asır rivayet metinlerindeki genişlemenin oluştuğu diğer bir rivayet ise 'mürtedin öldürülmesi' rivayetidir. İbn Abbas'ın naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُرَخِّصْ فِي الْقَتْلِ إِلا فِي ثَلاثٍ: مُرْتَدٍّ بَعْدَ إِيمَانٍ، أَوْ زَانٍ بَعْدَ إِحْصَانٍ، أَوْ قَاتِلٍ فَيُقْتَصُّ مِنْهُ، اللَّهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ. "Şüphesiz Yüce Allah ancak şu üç kişinin öldürülmesi için ruhsat (izin) vermiştir: Mürtedin (dinden dönenin), muhsan olduktan (evlendikten) sonra zina edenin, ve katil olup hakkında kısas kararı verilenin. Allah'ım! Tebliğ ettim mi?"[1962] Rivayeti Muhammed b. İbrâhim el-Bûşencî (ö. 290/902) bize Ubeyd b. Ubeyde et-Temmâr el-Basrî'den (ö. ?), o Mu'temir b. Süleyman'dan (ö. 187/802), o babasından (Süleyman b. Tarhan) (ö. 143/760), o Haneş'ten, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Haneş (Hüseyin b. Kays) metrûk olup, rivayetin

[1960] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/321 (No. 11875).
[1961] Ebû Dâvûd, "Aḳżiye", 28 (No. 3626).
[1962] Ebû Amr İsmâîl b. Nüceyd b. Ahmed es-Sülemî en-Nîsâbûrî İbn Nüceyd, *el-Cüz' min ehâdîsü Ebû Amr es-Sülemî*, thk. Hilâf Mahmud Abdü's-Sümey' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 332 (No. 1002).

senedi zayıftır. Üçüncü yüzyıl İbn Abbas nakillerinde rivayetin مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ، وَلا تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ. 'kim dinini değiştirirse öldürün' kısmı yer almış, hatta rivayetlerin sonunda 'Allah'ın azabıyla cezalandırmayın' denilerek yakma ile cezalandırmanın olmayacağı belirtilmiştir. Ancak bu rivayetteki gibi 'üç kişinin öldürüleceğinden' söz eden rivayetler Buhârî ve Müslim de dâhil temel hadis kitaplarında yer almakla birlikte[1963] İbn Abbas'tan değil Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. Bu durumda Abdullah b. Mes'ud ile Abdullah b. Abbas isimlerinin karıştırılmış olması da muhtemeldir. Zira senedde yalnızca 'Abdullah' adı zikredilmiştir.

Üçüncü asır kaynaklarında çoğunlukla İbn Abbas'ın görüşü olarak aktarılan 'küpte bekletilen nebîzin haram olması, kurşundan daha pis olması' gibi rivayetlerden sonra dördüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'tan (r.a.) nakledildiğine göre: كَانَ عِنْدَ النَّبِيِّ (ص) نَبِيذُ زَبِيبٍ فَيَشْرَبُهُ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَمَنَ الْغَدِ، فَإِذَا كَانَ الثَّالِثُ شَرِبَهُ، وَإِلَّا أَرَاقَهُ. "Peygamber (s.a.v.)'in yanında kuru üzüm nebîzi (şerbeti) bulunurdu. Onu o gün ve ertesi gün içerdi. Üçüncü gün olduğunda ya içerdi ya da dökerdi".[1964] İsnadı hasen olan bu rivayeti Abdurrahman b. Selm er-Râzî (ö. 291/903) bize Hasan b. ez-Zibrikân el-Kûfî'den (ö. ?), o Esbât b. Muhammed el-Kureşî'den (ö. 200/815), o el-A'meş'ten (ö. 148/765), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Önceki kaynaklarda İkrime dışındaki râviler aracılığıyla, benzer anlamlara gelecek şekilde yine İbn Abbas'tan nakledilmiştir.[1965] Ancak bu lafızlarla İkrime aracılığıyla İbn Abbas'a dayandırılmamıştır.

Sarhoş etmeyecek kadar içki içilebileceğine dair bir İbn Abbas rivayetine göre "Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ben sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Artık onları ziyaret edin; ancak (hücr) çirkin ve uygunsuz sözler söylemeyin. Ben sizi kurban etlerinin üç günden sonra yenilmesinden men etmiştim; artık (ister) yiyin, (ister) saklayın. Ben sizi dübbâ, hantem, müzeffet ve nakîr içinde içki içmekten men etmiştim. Artık için, fakat sarhoş edici bir şey içmeyin." وَنَهَيْتُكُمْ أَنْ تَشْرَبُوا فِي الدُّبَّاءِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ وَالنَّقِيرِ، فَاشْرَبُوا، وَلَا تَشْرَبُوا مُسْكِرًا.. buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: 'Ey Allah'ın Resûlü, sarhoş edici nedir?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: اشْرَبْهُ يَا عُمَرُ، فَإِذَا خَشِيتَهُ فَاتْرُكْهُ. "Ey Ömer, ondan iç, ama sarhoş olacağından korktuğun

[1963] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/321 (No. 36492); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/120 (No. 3621); Buhârî, "Diyât", 6 (No. 6878); Müslim, "Kasâme", 25 (3/1303).
[1964] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/305 (No. 11814).
[1965] Müslim, "Eşribe", 79.

zaman artık (içmeyi) bırak”.[1966] Rivayeti İbrâhim (ö. 289/901) bize babasından (Ahmed b. Ömer) (ö. 235/849), o Ebû Yahyâ el-Himmânî’den (ö. 202/817), o Nadr Ebû Ömer’den, o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Nadr Ebû Ömer metrûktur. Hicrî üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde, hantem, müzeffet ve dübbâ türü kaplardan içmenin yasaklandığı belirtilmektedir. Buna mukâbil rivayetin İbn Abbas dışındaki tariklerinde, söz konusu kapların ‘kullanımına izin verildiği, ancak sarhoş edici içeceklerin yasak olduğu’[1967] ifade edilmektedir. Rivayetin ‘Sizi bunlardan men etmiştim, artık kullanabilirsiniz’[1968] şeklindeki neshe işaret eden kısmı, İbn Abbas dışındaki sahih isnadlarla da desteklenmektedir. Ancak bu rivayetlerde ‘sarhoş edici nedir?’ sorusu ile ‘sarhoş olma endişesi duyduğunuzda içmeyi bırakın’ şeklindeki ifadeler yer almamaktadır. Bu durum, söz konusu son ifadenin İbn Abbas rivayetine sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

5.2.4 Kıssalar, Menkıbeler ve Siyer

Metinlerdeki değişim örneklerinin sık görüldüğü rivayetlerden bazıları da siyer ve menkıbe/kıssa konuludur. Örneğin İbn Abbas’ın naklettiğine göre أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَتَوَضَّأَ، فَنَزَعَ خُفَّيْهِ، فَسَقَطَ مِنْهُ أَسْوَدُ سَالِخٌ.. “Resûlullah (s.a.v.) abdest almak istemiş, mestlerini çıkarınca içlerinden deri değiştirmiş halde siyah bir yılan düşmüştür. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): هَذِهِ كَرَامَةٌ أَكْرَمَنِي اللَّهُ بِهَا، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ. “Bu Allah’ın bana nasip ettiği bir ikramdır. Allah’ım! Dört ayak üzerinde yürüyenlerin şerrinden sana sığınırım”[1969] buyurmuştur. Rivayeti Nasr b. Dâvûd (ö. 271/884) bize Muhammed b. Salt’tan (ö. 218/833), o Hibbân b. Ali’den (ö. 171/787), o Ebû Saʿd’den (ö. 141/758), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan (r.a.) rivayet etmiştir. Râvilerden Ebû Sa‘d ve Hibbân b. Ali zayıftır. Benzer rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.): **ثُمَّ** تَوَضَّأَ، وَلَبِسَ أَحَدَ خُفَّيْهِ، فَجَاءَ طَائِرٌ أَخْضَرُ فَأَخَذَ الْخُفَّ الْآخَرَ، فَارْتَفَعَ بِهِ ثُمَّ أَلْقَاهُ، فَخَرَجَ مِنْهُ أَسْوَدُ سَابِحٌ. “Resûlullah (s.a.v.) ihtiyaç (hâcet gidermek) için dışarı çıktığında uzak bir yere giderdi. Bir gün yine ihtiyacını gidermek için yola çıktı. Sonra abdest aldı ve mestlerinden birini giydi. Bu sırada yeşil bir kuş gelip, diğer mestini alıp havalandı. Sonra onu attı. Mestin içinden simsiyah bir yılan çıktı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): ‘Bu Allah’ın bana

[1966] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 3/133 (No. 2709).
[1967] Ebû Hanîfe, *Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivayetü Haskefî*, (No. 29).
[1968] Müslim, “Cenâiz”, 106 (2/672).
[1969] Harâitî, *Mekârimü’l-aḫlâḳ ve meʿâlîhâ*, 337 (No. 1041).

lütfettiği bir ikramdır' diyerek şöyle dua etti: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ، وَمِنْ شَرِّ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ، وَمِنْ شَرِّ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ. 'Allah'ım! Karnı üzerinde sürünerek yürüyenlerin şerrinden, iki ayak üzerinde yürüyenlerin şerrinden ve dört ayak üzerinde yürüyenlerin şerrinden sana sığınırım".[1970] Rivayeti Hâşim b. Mersed (ö. 278/891) bize Âdem'den (ö. 220/835), o Hibban b. Ali'den (ö. 171/787), o Sa'd b. Tarîf'ten (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Senedde adı geçen Sa'd b. Tarîf el-İskâf metrûk, Hibbân b. Ali ise zayıf olduğu için rivayet son derece zayıftır. Üçüncü asır kaynaklarda rivayetin sadece فَذَهَبَ لِحَاجَتِهِ فَأَبْعَدَ 'Resûlullah haceti için uzaklaştı'[1971] kısmı İbn Abbas dışındaki farklı isnadlarıyla nakledilmiştir. İkrime tariklerinde ise genellikle 'Resûlullah (s.a.v.) abdest aldı' denilerek, başka ayrıntılara yer verilmemiştir. Görüldüğü gibi rivayet başlangıçta sadece 'hacet için biraz uzaklaşmayı' ifade ederken, daha sonra metne 'ayakkabıdan çıkan yılan' eklenmiş, sonra da 'mesti alıp kaçan yeşil bir kuş' metne eklenerek metin hikâyeleştirilmiştir. Üçüncü asır rivayetlerinde ise Resûlullah'ın abdesti ile ilgili açıklamalar dışında bu türden efsanevî anlatımlara yer verilmemiştir.

Hikâyeleştirme örneklerinden bir diğerinde ise bir sarhoşun yaşadıkları anlatılır. Buna göre سَكِرَ عَلْقَمَةُ بْنُ الْأَعْوَرِ السُّلَمِيُّ، فَجَالَ فِي الْعَسْكَرِ حَتَّى أَتَى حُجَرَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) فَقَطَعَ أَطْنَابَهَا.. "Alkame b. el-A'ver es-Sülemî sarhoş olmuştu. Ordugâhın içinde dolaşarak nihayet Allah Resûlü'nün (s.a.v.) odalarına (çadırlarına) kadar geldi ve onların iplerini kesti. Resûlullah (s.a.v.) 'Bu kim?' diye sordu. 'Bu, aklı yerinde olmayan bir sarhoş olan Alkame b. el-A'ver'dir' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): "Bir adam onun elinden tutsun da onu yüküne (konakladığı yere) götürsün, buyurdu."[1972] Rivayeti İbrâhim (ö. 272/885) bize Ahmed b. Abdülmelik b. Vâkıd el-Harrânî'den (ö. 221/835), o Muhammed b. Seleme'den (ö. 191/806), o Muhammed b. İshak'tan (ö. 150/767), o Muhammed b. Talhâ b. Yezîd b. Rükâne'den (ö. 111/729), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Bu hadisin râvilerinden İbn İshak sadûk, rivayetin isnadı hasendir. Üçüncü asırda benzer rivayetlerde sadece 'Resûlullah'ın (s.a.v.) içki içenlere had uygulamadığı' nakledilmiştir. Ancak yukarıdaki ifadelerle Alkame'nin adı verilerek hikâyeleştirilmiş hali önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

[1970] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/121 (No. 9304).
[1971] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/100 (No. 1129); İbn Mâce, "Tahâret", 22 (No. 334).
[1972] İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, 2/541 (No. 1055).

Önceki asır kaynaklarında büyük oranda mevcut olmakla birlikte, bazı eklemelerin yapıldığı başka bir rivayete göre لَمَّا مَاتَ مِنَ اللَّحْمِ الَّذِي كَانَتِ الْيَهُودِيَّةُ سَمَّتْهُ، فَانْقَطَعَ أَبْهَرُهُ مِنَ السُّمِّ عَلَى رَأْسِ السَّنَةِ فَكَانَ يَقُولُ: مَا زِلْتُ أَجِدُ مِنْهُ حِسًّا. "Resûlullah (s.a.v.) Yahudi kadının kendisini zehirlediği et yüzünden vefat etmiştir. Zehir sebebiyle bir yıl geçince kalp damarı koptu. O (bu süre zarfında) şöyle derdi: 'Ondan (o zehrin acısından) gelen etkiyi hala hissetmekteyim'".[1973] Rivayeti Ebü'z-Zinbâ' Ravh b. Ferec bize Yahyâ b. Bükeyr'den, o İbn Lehîa'dan, o Ebü'l-Esved'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İbn Lehîa zayıftır. Rivayet daha önce Ahmed b. Hanbel rivayeti olarak İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Bu rivayette أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْيَهُودِ أَهْدَتْ لِرَسُولِ اللهِ (ص) شَاةً مَسْمُومَةً.. 'Resûlullah'ın (s.a.v.) kadına ete neden zehir koyduğunu sorması' ve 'acı hissedince hacamat yaptırdığı'[1974] ifadesi geçerken; 'aort damarının koptuğu' ve 'Resûlullah'ın bu zehir sebebiyle öldüğü' bilgisine yer verilmemiştir.

Yine benzeri üçüncü yüzyıl hadisleri arasında olmakla birlikte, yapılan eklemelerle metni genişlemiş bir diğer rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Cafer b. Ebû Talib'in şehit olduğu haberi geldiğinde, Nebî (s.a.v.) Esma bint Umeys'in yanına girdi. Cafer'in iki oğlu Abdullah ve Muhammed'i uyluklarının üstüne oturttu, sonra şöyle buyurdu: إِنَّ جِبْرِيلَ أَخْبَرَنِي أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ اسْتَشْهَدَ جَعْفَرًا، وَأَنَّ لَهُ جَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا مَعَ الْمَلَائِكَةِ فِي الْجَنَّةِ. ثُمَّ قَالَ: اللهُمَّ اخْلُفْ جَعْفَرًا فِي وَلَدِهِ. "Cebrâil bana haber verdi ki, Allah (c.c.) Cafer'e şehitlik nasip etmiş ve onun için, cennette meleklerle birlikte uçacağı iki kanat vermiştir. Sonra da şöyle dua etti: Allah'ım, Cafer'e evladı konusunda halef ve hayırlı vâris lütfet".[1975] Rivayeti Cafer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/933), Kuıteybe b. Saîd'den (ö. 240/854), o Ömer b. Hârun'dan (ö. 194/809), o Abdülmelik b. Îsâ e-Sekafî'den (ö. ?), o İkrime'den o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ömer b. Harun metrûk bir râvi olup, rivayetin isnadı şiddetli zayıftır. Senedi mürsel olan bu rivayet, başka bir bağlamda 'Allah'ım Cafer'in çocuklarına halef ol' kısmıyla hasen isnadla[1976] da nakledilmiştir. Ancak bu rivayette 'Cafer'in iki kanatlı olup, cennette meleklerle birlikte uçacağı' kısmı yoktur. Bu ifadelerle nakli ise ilk olarak Taberânî'de yer almıştır. Konuyla ilgili İbn Abbas'a dayanmayan bir üçüncü yüzyıl rivayetine göre ise "Resûlullah (s.a.v.) rüyasında Cafer'i kanlara bulanmış ve iki kanadı olan bir melek olarak görmüştür".[1977]

[1973] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/204 (No. 11503).
[1974] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/6 (No. 2784).
[1975] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/362 (No. 12020).
[1976] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/285 (No. 1760).
[1977] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/209 (No. 19365).

Anlaşılan o ki, İbn Abbas'a ait olmayan bu 'iki kanat' ifadesi, Taberânî ile birlikte İbn Abbas'a dayandırılmaya başlamıştır.

5.2.5 Tefsir, İsrâiliyat

Tefsir kaynaklarında yer alıp da hadis kaynaklarına dördüncü asırda giren rivayete göre İbn Abbas (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu söylemiştir: تَصَدَّقُوا، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ يُعْطِي اللُّقْمَةَ، فَتَقَعُ فِي يَدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ بِيَدِ السَّائِلِ.. "Sadaka verin! Çünkü sizden birinizin verdiği lokma, dilencinin eline düşmeden önce Allah'ın (c.c.) eline düşer". Sonra (İbn Abbas) şu ayeti okudu: *"Onlar bilmediler mi ki, Allah kullarından tevbeyi kabul eder ve sadakaları alır?.."* (et-Tevbe 9/104) "Allah onu (sadakayı) tıpkı birinizin tayını yahut malını (birikimlerini) büyütmesi gibi büyütür ve onu kıyamet günü sahibine tastamam iade eder".[1978] Rivayeti Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin b. Ubeydullah b. Halî b. Hâris b. Yezîd el-Kelbî el-Hazzâ (ö. 327/938) bize Ebû Bekir İshak b. İbrâhim b. Şâzân'dan (ö. 267/880), o Sa'd b. es-Salt'tan (ö. 196/811), o Atâ'dan (ö. ?), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Atâ b. Aclân metrûk olup, rivayetin isnadı son derece zayıftır. Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte daha sahih isnadlarla da nakledilmiştir.[1979] Ancak önceki kaynaklarda İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakli yoktur. Tefsir kaynaklarında bu sözü İbn Mes'ud'un söylediği de nakledilmiştir.[1980]

İlk olarak tefsir kaynaklarında yer alıp,[1981] dördüncü asır ile birlikte hadis kaynaklarına da giren rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: الشَّجَرَةُ الَّتِي نُهِيَ عَنْهَا آدَمُ السُّنْبُلَةُ "Âdem'in (yaklaşması) yasaklanan ağaç, başak (buğday) idi".[1982] Rivayeti Hasan b. Ali (ö. 242/856) bize Abdülhamîd el-Himmânî'den (ö. 202/817), o Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Nadr metrûk, rivayetin isnadı ise zayıftır. Ebü'ş-Şeyh Ifahânî'nin naklettiği rivayette 'Hz. Âdem'in vücudunun tırnağa benzer bir kuş tüyü ile kaplı olduğu, emre itaatsizlik yapınca

[1978] İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 302 (No. 973).
[1979] Buhârî, Zekât, 8 (No. 1410).
[1980] Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye fî ʿilmi meʿâni'l-Ḳur'ân ve tefsîrihî ve aḥkâmihî ve cümelin min fünûni ʿulûmih* (Mecmûatü buhûsi'l-kitâb ve's-sünne, 1429), 4/3147.
[1981] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/517.
[1982] Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/771 (No. 1335).

bunların döküldüğü'[1983] kaydedilmiştir. Ancak bu rivayetin kaynağı da Nadr'dır. Hasan-ı Basrî, Vehb b. Münebbih, Atiyye el-Avfî, Ebû Mâlik gibi isimler ilgili ayeti tefsir ederken 'sünbüle' (başak) demişlerdir.[1984] Ancak dikkat çeken husus şu ki, bu ağacın başak olduğu yorumu üçüncü yüzyıl eserlerinde Resûlullah'a dayandırılmamış olduğu halde dördüncü yüzyılda İbn Abbas'a isnad edilmiştir. Fakat herhangi bir bilgi kaynağına dayanmadan, sadece yorum yapılarak böyle bir bilgiye ulaşmak mümkün görünmemektedir.

İbn Abbas rivayetlerinin eleştiri konularından birisi, onun rivayetlerinin Kâ'b el'Ahbâr'dan, dolayısıyla Yahudi kaynaklarından etkilendiğidir. İbn Abbas'ın Kâ'b hakkındaki görüşlerini ifade eden rivayete göre: "Bir gün İbn Abbas oturmakta iken bir adam gelip: 'Ey İbn Abbas! Kâ'b el-Ahbâr'ın güneş ve ay hakkında anlattığı şaşılacak şeyi duydun mu?' dedi. İbn Abbas o sırada yaslanmıştı; hemen doğruldu ve: 'Nedir o?' diye sordu. Adam: زَعَمَ أَنَّهُ يُجَاءُ بِالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، كَأَنَّهُمَا ثَوْرَانِ عَقِيرَانِ فَيُقْذَفَانِ فِي النَّارِ.. 'Güya kıyamet günü güneş ve ay, boğazı kesilmiş iki boğa gibi getirilip ateşe atılacaklarmış' dedi. İkrime dedi ki: 'Bunun üzerine İbn Abbas öfkesinden yerinden sıçradı ve şiddetle tepki gösterdi. Sonra üç defa: 'Kâ'b yalan söyledi!' dedi ve (ekledi): 'Bu onun İslâm'a sokmak istediği bir Yahudi inancıdır. Allah (c.c.) kendisine itaat edenleri azaplandırmaktan yüce ve münezzehtir. Allah'ın şu sözünü görmedin mi: *"Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan.."* (İbrâhîm, 14/33). Burada onların Allah'a itaatte sürekli oluşları kastedilmiştir. Öyleyse Allah nasıl olur da kendi hakkında 'devamlı itaat ediyorlar' diye övdüğü iki kulunu (güneşi ve ayı) azaplandırır?"[1985] Rivayeti İbrâhim b. Muhammed b. Ali er-Râzî bize Ebû Ya'kûb İshak b. Ebû Hamza'dan, o Hammâd b. Muhammed es-Sülemî Ebü'l-Kâsım el-Mervezî'den, o Ebû 'Isme Nûh b. Ebû Meryem'den, o Mukâtil b. Hayyân'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ebû 'Isme (ö. 173/789) kezzâb (yalancı), Hammâd b. Muhammed ve Ebû Ya'kûb meçhûldür. Rivayetin İbn Abbas dışındaki nakillerinde ortak râvi olan Yezîd b. Ebân er-Rakkâşî (ö. 119/737) zayıftır. Bu rivayetin yukarıdaki tariki dışında İbn Abbas'tan rivayet edildiği tek kaynak ise[1986] tarih türü bir eserdir. Rivayetin İbn Abbas'a dayandırıldığı ilk kaynakta

[1983] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1582.
[1984] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/401.
[1985] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1163.
[1986] Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/65.

ise İbrâhim sûresinin ilgili ayeti zikredildikten sonra, kısaca ‘o ikisi (güneş ve ay) diğerleri gibi emre itaat ederler’[1987] yorumu yapılmıştır.

Yine tefsir kaynaklarında yer alıp, dördüncü asır hadis kaynaklarına kadar İbn Abbas’a isnad edilemyen rivayete göre, “*Ben o hunnes’e yemin ederim*” (et-Tekvîr 81/15) ayeti hakkında İbn Abbas şöyle demiştir: ..الْخُنَّسُ نُجُومٌ يَقْطَعْنَ الْمَجَرَّةَ كَمَا تَجْرِي الْفَرَسُ “Hunnes, Samanyolu boyunca ilerleyen yıldızlardır; tıpkı atın koşması gibi hareket ederler”. Ayette geçen ‘el-Cevâri’l-künnes’ (et-Tekvîr 81/16) ifadesi içinse İbn Abbas (r.a.): ‘Gizlenip kaybolan (yıldızlardır)’ demiştir. [1988] Rivayeti Mahmûd el-Vâsitî (ö. 307/919) bize Amr b. Ebû Âsım’dan (ö. 242/856), o babasından (Dahhâk b. Mahled) (ö. 212/827), o Şebîb’den (ö. ?), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Şebîb zayıf olup, rivayet önceki hadis kaynaklarında hiç nakledilmemiş; ancak bazı tefsir kaynaklarında[1989] İbn Abbas’tan nakledilmiştir.

Üçüncü asır hadis kaynaklarında yer almayan diğer bir rivayete göre İbn Abbas: “*Her ikisini (Hz. Meryem ve Îsâ’yı) oturaklı, yerleşmeye elverişli ve pınarlı bir yere yerleştirdik*” (el-Mü’minûn, 23/50) ayeti hakkında: قَالَ: دِمَشْقَ. “O yer, Dimaşk (Şam)’dır”.[1990] demiştir. Rivayeti Ahmed bize Muhammed b. Îsâ (ö. 224/838) bize Hâris b. Mansur’dan (ö. ?), o İsrâil’den (ö. 160/776), o Abdül’âlâ’dan (ö. ?), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Abdül’âlâ zayıf sayılmıştır. Rivayet Saîd b. Müseyyeb ve Abdullah b. Selâm’dan nakledilmiş; İkrime aracılığıyla İbn Abbas’tan nakledilmemiştir. Tefsir kaynaklarında İbn Abbas’ın ayette geçen ربوة ‘*rabve*’nin Dimaşk olduğu ile ilgili yorumları yanında ‘Beytü’l-Makdis olduğu’[1991] görüşlerine de yer verilmiştir. Görüldüğü gibi, her ne kadar tefsir kaynaklarında İbn Abbas’tan nakledilmişse de, bu rivayet önceki hadis kaynaklarda İbn Abbas’a dayandırılmadığı halde, dördüncü asırla birlikte İbn Abbas’a isnad edilmiştir.

[1987] Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ’*, 3/1094 (No. 1916).
[1988] Ebü’ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1212.
[1989] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü’l-Ḳur’âni’l-ʿaẓîm*, 10/3404 (No. 19153).
[1990] İbnü’l-Mukrî, *el-Mu’cem*, 173 (No. 519).
[1991] Begavî, *Meʿâlimü’t-tenzîl*, 5/419.

5.2.6 Günlük Hayat ve Âdap

Görünüşte esnafın günün erken saatlerinde dükkanını açıp işe koyulmasına yönelik bir teşvik ifadesi gibi anlaşılan rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: اللَّهُمَّ بَارِكْ لأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا وَاجْعَلْهَا يَوْمَ الْخَمِيسِ. "Allah'ım! Ümmetimin erken (kalkıp işe başlama) vakitlerinde bereket ver ve bu bereketi Perşembe gününe koy".[1992] Rivayeti Ahmed b. Şuayb (ö. 303/915) bize Ubeyde b. et-Tayyib en-Nesâî'den (ö. ?), Ebû Ali Hasan b. Ali el-Kisâî el-Kûfî'den (ö. ?), o Cünâde b. Selm Ebü'l-Hakem'den (ö. 181/797), o İbn Ebû Safiyye Sâbit b. Dinâr'dan (ö. 148/765), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbn Ebû Safiyye, Cünâde ve Ebû Ali Hasan zayıf, Abde ise meçhul olduğu için rivayetin isnadı son derece zayıftır. Önceki hadis kaynaklarında اللَّهُمَّ بَارِكْ لأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا "Allah'ım, ümmetime günün erken saatlerini mübarek/bereketli kıl"[1993] şeklindeki ifade kullanılmış, ancak bu söz 'Resûlullah (s.a.v.) gazve veya seriyye için orduyu çıkaracağı zaman Perşembe günü sefere çıkmaktan hoşlanırdı'[1994] ifadeleri üzerine söylenmiştir. Fakat sonraki rivayetlerde yapılan kısaltmalar sonucu, söz bağlamdan koparak yalnızca 'Allah'ın Perşembe gününün erken saatlerine bereket nasip etmesi için yapılan dua' olarak anlaşılmaktadır.

Selamlaşma âdâbı hakkındaki rivayete göre, "Üç kişi Resûlullah'a (s.a.v.) gelmiş, bunlardan birincisi: 'Selâmün aleyküm' deyince Resûlullah (s.a.v.) ona: 'Ve aleyküm ve rahmetullah' diye karşılık vermiştir. İkincisi: 'Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah' deyince Resûlullah (s.a.v.) ona: 'Ve aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtüh' diye cevap vermiştir. Üçüncüsü ise: 'Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh' demiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) sadece: 'Ve aleyküm' diye karşılık vermiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında oturan Ebû'l-Fetâ adında biri: يَا رَسُولَ اللهِ، زِدْتَ فُلَانًا وَفُلَانًا وَلَمْ تَزِدِ ابْنِي شَيْئًا "Ey Allah'ın Resûlü! Falana ve falana (selâmına) fazladan karşılık verdin ama oğluma bir fazlalık vermedin." deyince Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَا وَجَدْنَا لَهُ مِنْ زِيَادَةٍ فَرَدَدْنَا عَلَيْهِ "Ona verebileceğimiz bir fazlalık bulamadık; bu yüzden onun selâmı kadarıyla ona mukâbelede bulunduk".[1995] Rivayeti Muhammed b. Muhammed et-Temmâr (ö. 289/901) bize Ebû Zufr Abdurresûl b. Mutahhar'dan (ö. 224/838), o

[1992] Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/676 (No. 1191).
[1993] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/534 (No. 33620).
[1994] Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, ts.), 211.
[1995] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/358 (No. 12007).

Nâfi‘ Ebû Hürmüz’den (ö. ?), o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nâfi‘ Ebû Hürmüz metrûkü’l-hadîstir. Rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas’tan nakledilmemiştir. İbn Abbas dışındaki hasen nakillerinde ise yalnızca ‘selamın sonuna eklenen her bir ifadede fazladan on sevap verileceği’ [1996] belirtilmektedir.

İlim öğrenme âdâbı ile ilgili İbn Abbas (r.a.): قِرَاءَتُكَ عَلَى الْعَالِمِ، وَقِرَاءَتُهُ عَلَيْكَ سَوَاءٌ. “Âlimin (şeyhin) sana okuması (kıraati) ile senin ona okuman (rivayet açısından) aynıdır”[1997] demiştir. Rivayeti Ebü’l-Fazl ez-Zührî bize Yahyâ’dan (ö. 381/991), o Muhammed b. Sinân b. Yezîd el-Kazzâz’dan (ö. 271/884), o Hasan b. Hüseyin el-Eşkar’dan (ö. 208/823), o Selm b. Sâlim el-Belhî’den (ö. 194/809), o Ziyâd b. Ebû Meryem’den (ö. ?), o Yezîd en-Nahvî’den (ö. 131/748), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Selm b. Sâlim, Hasan b. Hüseyin ve Muhammed b. Sinan zayıf olup, hadisin isnadı zayıftır. Hadis tahammül ve edâ yöntemleriyle ilgili olan bu görüşün İbn Abbas dışında birçok farklı kişiye dayandırılması ise dikkat çekicidir. Örneğin bir görüşe göre bu sözü Süfyân es-Sevrî[1998] söylemiş, diğer görüşe göre Hz. Ali söylemiş,[1999] hatta söz İkrime ve İbn Abbas aracılığıyla Resûlullah’a (s.a.v.) dahi dayandırılmıştır.[2000] Birden fazla âlimin aynı görüşü beyân etmesi muhtemel olsa da, bu rivayetin daha önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas’a dayandırılmaması ve rivayetin senedinde adı geçen Saîd b. Hübeyre’nin vaz‘ (hadis uydurma) ile itham edilmiş olması sözün İbn Abbas’a aidiyetini şüpheli hâle getirmektedir.

Yüzü dağlamakla ilgili rivayete göre لَعَنَ مَنْ يَسِمُ فِي الْوَجْهِ. رَسُولَ اللهِ (ص): “Resûlullah (s.a.v.): ‘(Hayvanların) yüzünü dağlayan kimseye Allah lânet etti’ buyurmuştur”.[2001] Rivayeti Ahmed b. Süleyman b. Eyyûb el-Medînî el-Isbahânî (ö. 299/911) bize Muhammed b. Alî b. Hasan b. Şakîk’ten (ö. 251/865), o babasından (Ali b. Hasan el-Abdî) (ö. 215/830), o Ebû Hamza’dan (ö. 167/783), o Abdülkerîm’den (ö. 127/744), o İkrime’den, o İbn Abbas’tan nakletmiştir. Rivayetin ricâli sika, senedi muttasıldır.

[1996] Ebû Dâvûd, “Nevm”, 143 (No. 5195).
[1997] Ubeydullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah b. Sa‘d b. İbrâhim b. Abdurrahman b. Avf el-Avfî Ebü’l-Fazl el-Bağdâdî, *Hadîsü’z-Zührî*, thk. Hasan b. Muhammed b. Ali Şebbâle el-Bellût (Riyâd: Advâu’s-Selef, 1418), 225 (No. 185).
[1998] Fesevî, *el-Ma’rife*, 2/827.
[1999] Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhirü’l-İlm*, 2/103.
[2000] Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb Bağdâdî, *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı’r-râvî ve âdâbi’s-sâmiʿ*, thk. Mahmud Tahhân (Riyâd: Mektebetü’l-Maârif, ts.), 1/281 (No. 594).
[2001] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/335 (No. 11926).

Ancak daha önceki kaynaklarda İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Rivayet 'Resûlullah yasakladı' ve 'lânet etti' lafızlarıyla çoğunlukla Câbir (ö. 78/697) yoluyla bazı sahih kaynaklarda nakledilmişse de, İbn Abbas'tan İkrime dışındaki nakillerinde 'lânet etti' ifadesi yoktur. Üçüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilen Câbir rivayetine göre فَوَاللهِ لَا أَسِمُهُ إِلَّا فِي أَقْصَى شَيْءٍ مِنَ الْوَجْهِ، فَأَمَرَ بِحِمَارٍ لَهُ فَكُوِيَ فِي جَاعِرَتَيْهِ. "İbn Abbas yüzü dağlanan bir hayvan görünce, bunu hoş karşılamamış ve hayvanın yüzü yerine sağrısını dağlatmıştır".[2002] Görünen o ki, yüze dağlama konusunda İbn Abbas'ın görüşünü yansıtan bu rivayete 'Allah lânet etti' ifadesi sonradan eklenmiştir. Zira لَعَنَ اللَّهُ الَّذِي وَسَمَهُ 'Allah bu hayvanı damgalayana lânet etti'[2003] ifadesi üçüncü asır kaynaklarında sadece Câbir rivayetinde geçmektedir.

Tablo 5.2 Hicrî üçüncü asırda İbn Abbas'tan benzeri nakledilmiş olup dördüncü asırda değişime uğramış rivayetlerin sıhhat durumu

Rivayet Konusu	Sahih	Hasen	Sahih + Hasen	Zayıf	Toplam
İman – Ahlâk – Zühd	1 (%7,7)	1 (%7,7)	2 (%15,4)	11 (%84,6)	**13**
İbadetler	1 (%10,0)	3 (%30,0)	4 (%40,0)	6 (%60,0)	**10**
Muâmelât	1 (%12,5)	2 (%25,0)	3 (%37,5)	5 (%62,5)	**8**
Kıssalar – Siyer	0 (%0)	1 (%20,0)	1 (%20,0)	4 (%80,0)	**5**
Tefsir	0 (%0)	0 (%0)	0 (%0)	5 (%100)	**5**
Sağlık – Günlük Hayat	1 (%25,0)	0 (%0)	1 (%25,0)	3 (%75,0)	**4**
GENEL TOPLAM	**4 (%8,9)**	**7 (%15,6)**	**11 (%24,4)**	**34 (%75,6)**	**45**

5.3 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarında Mevcut Olup İbn Abbas'tan Nakledilmeyen Rivayetler

Bu başlık altında, hicrî üçüncü asır temel hadis kaynaklarında yer almakla birlikte, söz konusu dönemde İbn Abbas'a nispet edilmeyip başka bir sahâbî vasıtasıyla nakledilen; ancak hicrî dördüncü asır itibarıyla İbn Abbas'a nispet edilmeye başlandığı tespit edilen rivayetler incelenecektir. Bu tür nakiller, ilgili rivayetlerin erken dönem hadis literatüründe zaten mevcut olduğunu, fakat sonraki süreçte isnad hatlarının İbn Abbas'a bağlandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla söz konusu veriler; zaman içerisinde isnadların İbn Abbas'a tahvil edilmesi ve ona ait

[2002] Müslim, "Libâs ve zînet", 108 (No. 3/1673).
[2003] Müslim, "Libâs ve zînet", 107 (No. 3/1673).

olmayan bazı nakillerin onun otoritesiyle ilişkilendirilerek sonraki literatürde farklı bir isnad yapısıyla yer alması sürecini somutlaştırmaktadır.

5.3.1 İman, Ahlak, Zühd

Hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas dışındaki râvilerden nakledilip, dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilmeye başlayan rivayetler de mevcuttur. Nitekim bu rivayetlerden birisine göre Resûlullah (s.a.v.) Ebû Zer'e: أَيُّ عُرَى الإِيمَانِ أَظُنُّهُ قَالَ: أَوْثَقُ؟ قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: الْمُوَالاةُ فِي اللَّهِ، وَالْمُعَادَاةُ فِي اللَّهِ، وَالْحُبُّ فِي اللَّهِ، وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ. İmanın kulplarından hangisi en sağlamıdır? diye sorunca. Ebû Zer: 'Allah ve Resulü en iyi bilir' karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): 'Allah için dostluk kurmak, Allah için düşmanlık beslemek, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir' buyurmuştur".[2004] Rivayeti Ali b. Abdülaziz (ö. 286/899) bize Ârim Ebü'n-Nu'mân'dan (ö. 224/839), o Mu'temir b. Süleyman'dan (ö. 187/803), o babasından (Süleyman b. Tarhan) (ö. 143/760), o Haneş'ten (ö. 131/748-49), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Haneş zayıf olduğu için isnad zayıftır. Rivayet önceki hiçbir kaynakta İbn Abbas'tan nakledilmemiş, fakat birçok kaynakta Berâ, İbn Mes'ud[2005] ve diğer birçok farklı isme dayandırılarak nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerde yalnızca 'Allah için sevmek Allah için buğzetmek' kısmı nakledilmiştir. Yani rivayet hem İbn Abbas'a dördüncü asırda isnad edilmiş, hem de metin olarak genişlemeye uğramıştır.

Hem tefsir hem de âhiret konulu rivayette ise, benzerinde kısa bilgiler verilen hadis, öncekine benzemeyen detaylara değinmektedir. Buna göre İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.): "*Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek gün*" (el-Müzzemmil 73/17) ayetini okuyup sonra şöyle buyurdu: قُمْ: يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِآدَمَ: ذَلِكَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، وَذَلِكَ يَوْمٌ فَابْعَثْ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ. "O, Kıyamet günüdür. O gün Allah'ın (c.c.) Âdem'e (a.s.): 'Kalk, soyundan bir topluluğu ateşe gönder!' diye buyuracağı gündür". Âdem (a.s.): 'Kaç kişiyi ey Rabbim?' diye sordu. Allah (c.c.): 'Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi (cehenneme girecek); biri kurtulacak' buyurdu. Bu Müslümanlara ağır geldi ve Resûlullah (s.a.v.) onlarda bunun etkisini fark etti. Resûlullah (s.a.v.) bunu onların

[2004] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/214 (No. 11537).
[2005] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/170 (No. 30420); 6/172 (No. 30443).

yüzlerinde görünce şöyle buyurdu: "Âdemoğulları şu kadar şu kadardır. إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِنْ وَلَدِ آدَمَ.. Ye'cûc Me'cûc de Âdem'in çocuklarındandır. Onlardan ölen bir adamın yerine, soyundan gelen bin kişi mirasçı olur. (Bu sebeple) sizin için onlar ve benzerleri (gibi kalabalık kâfir topluluklar) bir kalkandır".[2006] Rivayeti Yahyâ b. Eyyûb el-Allâf (ö. 289/902) bize Saîd b. Ebû Meryem'den (ö. 224/839), o Nâfi' b. Yezîd'den (ö. 168/784), o Osman b. Atâ el-Horasânî'den (ö. 155/771), o babasından (Atâ b. Ebû Müslim) (ö. 133/750) , o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Osman b. Atâ zayıftır. Rivayet Buhârî[2007] de dâir birçok kaynakta, birtakım lafız farklılıklarıyla yer almıştır. Bazı rivayetlerde ise yukarıdaki hadisin yalnızca 'Ye'cûc Me'cûc'un insan soyundan olup, kalabalık olduğu, ayrıca yaşadıkları yerin arkasında *Tâvil, Târis ve Mensek* adlı milletlerin yaşadığı' nakledilmiştir. Bu rivayetin isnadı hasen olup, İbn Abbas'tan değil, Abdullah b. Amr'dan[2008] nakledilmiştir. Benzer rivayetlerin çoğu Ebû Saîd el-Hudrî'ye dayandırılmıştır. Rivayetin dördüncü asır eserlerinde nakledilen ilk hâlinde yalnızca 'Hz. Âdem ve cehenneme gireceklerin miktarı'[2009] bölümü yer almıştır. Ancak rivayet dördüncü asır öncesindeki kaynaklarda İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir. Rivayette adı geçen milletler Kitâb-ı Mukaddes'te sayılan millet isimlerinden Yafet'in çocuklarından '*Tubal (Tuval), Meşek, Tiras*[2010] adlarını andırmaktadır. Ayrıca aynı bölümde Me'cûc (Magog)[2011] adı da geçmektedir.

Sonradan İbn Abbas'a isnad edilen rivayetlerden bir diğerine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: كُلُّ سَبَبٍ وَنَسَبٍ يَنْقَطِعُ إِلا نَسَبِي وَسَبَبِي. "Kıyamet günü benim sebebim ve nesebim dışında bütün bağlar ve soylar kopacaktır".[2012] Rivayeti Îsâ b. el-Kāsım es-Saydalânî el-Bağdâdî bize Abdurrahman b. Bişr b. Hakem el-Mervezî'den (ö. 260/873), o Mûsâ b. Abdülazîz el-Adenî'den (ö. 175/888), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Mûsâ b. Abdülazîz sadûk olup, rivayetin isnadı hasendir. Ancak bu rivayet Taberânî'ye kadar İbn Abbas'a isnad edilmemiş; çoğunlukla Hz. Ali'nin kızıyla evlenmek isteyen Hz. Ömer'in 'Peygamber

[2006] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 3/325 (No. 2409).
[2007] Buhârî, "Ehâdîsü'l-Enbiyâ", 9 (No. 3348).
[2008] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/39 (No. 2396).
[2009] Ebû Avâne, *Müstaḫrecü Ebî ʿAvâne*, 1/85 (No. 254).
[2010] *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), Tekvin, 10.
[2011] *The Torah, the five books of Moses* (Illinois Usa: Varda Books, 2001), Genesis, 10/2.
[2012] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/243 (No. 11621).

soyuyla nesep bağı kurma isteği'[2013] bağlamında İbn Abbas'a dayandırılmadan nakledilmiştir.

Üçüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan nakledilmeyen, ancak aynı asır tefsir kaynaklarında İbn Abbas'a dayandırılan rivayetler de vardır. Bu rivayetlerden birisinde göre Resûlullah (s.a.v.): أَنْتُمْ ثُلُثُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَوْ نِصْفُ أَهْلِ الْجَنَّةِ. "Siz cennet ehlinin üçte birisiniz, veya cennet ehlinin yarısısınız"[2014] buyurmuştur. Rivayeti Ali b. Abdülaziz (ö. 286/899) bize Muhammed b. Ebû Nu'aym el-Vâsıtî'den (ö. 223/837), o Abbâd b. el-Avvâm'dan (ö. 187/803), o Hilâl b. Habbâb'dan (ö. 144/761), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. Ebû Nu'aym kezzâb olarak nitelendirilmiştir. Ahmed b. Hanbel'de geçen benzer nakilde ise rivayet Ebû Hüreyre'nin sözü olarak nakledilmiştir.[2015] Bu rivayette de râvilerden Şerîk'in hafızası zayıftır. Ayrıca Muhammed Beyyâ'ın babası olarak adı geçen râvi meçhûldür. Dolayısıyla bu rivayetin isnadı da zayıftır. Üçüncü asırda sahih senedlerle Ebû Saîd ve Abdullah b. Mes'ud'dan[2016] nakledilen rivayet, tefsir kaynaklarında İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir.[2017] Tüm bu verilerden hareketle bu rivayetin de İbn Abbas'a isnadının sonradan gerçekleştiği düşünülebilir.

Sahâbenin önemli bazı isimlerinden nakledildiği halde İbn Abbas'a isnadı dördüncü yüzyılla birlikte olan diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ. "Ruhlar toplanmış ordular gibidir. Birbirini tanıyan ruhlar kaynaşır, birbirine yabancı olanlar ise anlaşamaz".[2018] Rivayeti Abdurrahman bize İbrâhim b. Muâviye el-Basrî'den (ö. ?), o İkrime b. Ebû Temîm el-Adenî'den (ö. ?), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İkrime b. Ebû Temîm ve İbrâhim b. Muâviye zayıftır. Rivayet Ebü'ş-Şeyh İsfahânî'ye kadar İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ancak, başta

[2013] Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/102 (No. 13394).
[2014] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/328 (No. 11902).
[2015] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 15/38 (No. 9080).
[2016] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 6/176 (No. 3661).
[2017] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yaḥyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425), 1/189.
[2018] Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl fî hadîsi'n-nebevî*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Bombay/Mumbay: Dâru's-Selefiyye, 1408), 140 (No. 101).

Hz. Aişe olmak üzere Ebû Hüreyre, Hz. Ali ve İbn Ömer'den de sahih senedlerle[2019] nakledilmiştir.

Üçüncü asırda nakledilmiş, ancak aşağıdaki lafızlarla ilk defa İbnü'l-Bahterî (ö. 334/945) tarafından İbn Abbas'a isnad edilen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "مَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ ظُلْمًا فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ ظُلْمًا فَهُوَ شَهِيدٌ.. Kim, ailesi(nin namusu, canı veya hakkı) uğruna haksız yere öldürülürse şehittir. Kim, malı(nı korumak) uğruna haksız yere öldürülürse şehittir. Kim, komşusu(nun hakkını savunmak) uğruna haksız yere öldürülürse şehittir. Kim, Allah yolunda öldürülürse şehittir".[2020] Rivayeti Muhammed bize Yahyâ b. Ca'fer'den (ö. 275/888), o Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), o Ebû Ali er-Rahabî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Ali er-Rahabî ve Ali b. Âsım metrûk sayıldığı için, bu rivayetin isnadı zayıftır. Yalnızca 'malı için haksız yere öldürülen cennettedir'[2021] lafızlarıyla ve sahih isnadla İkrime tarafından Abdullah b. Amr b. Âs yoluyla ve merfû olarak da nakledilmiştir.

Şehit hükmünde olan kişilerle ilgili benzer rivayete göre "مَا تَعُدُّونَ الشُّهَدَاءَ فِيكُمْ؟ قَالُوا: مَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا مُقْبِلًا غَيْرَ مُدْبِرٍ شَهِيدٌ، قَالَ: إِنَّ شُهَدَاءَ أُمَّتِي إِذَنْ لَقَلِيلٌ.. Nebî (s.a.v.) bir gün ashabına: 'Sizce içinizde şehitler kimlerdir?' diye sorunca onlar: 'Allah yolunda sabrederek, sevabını Allah'tan umarak, ileri atılarak öldürülen kimse şehittir' dediler. Bunun üzerine o: 'O hâlde ümmetimin şehitleri gerçekten az olurdu. Allah yolunda öldürülen şehittir; kişi Allah yolunda yatağında ölürse o da şehittir; karın hastalığından ölen şehittir; yılan ya da benzeri bir şey tarafından sokularak ölen şehittir; boğularak ölen şehittir; boğazına bir şey kaçıp ölen şehittir; yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanan şehittir; bineğinden düşüp ölen şehittir; enkaz altında kalan şehittir; zâtü'l-cenb (plevra iltihabı) hastalığından ölen şehittir; lohusa kadın çocuğunun onu öldürmesiyle (doğum sırasında ölürse) çocuk göbek bağıyla onu cennete sürükler'"[2022] buyurdu. Rivayeti Muhammed b. el-Abbas el-Müeddib (ö. 290/902) bize Muhammed b. Beşîr el-Kindî'den (ö. ?), o Amr b. Atiyye b. el-Hâris el-Vâdiî'den (ö. ?), o babasından, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Amr b. Atıyye

[2019] Buhârî, "Enbiyâ", 2 (No. 3336).
[2020] Ebü'l-Bahterî, *Mecmû' fîhi musannefâti Ebû Ca'fer el-Bahterî*, 224 (No. 209).
[2021] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 11/656 (No. 7084).
[2022] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/263 (No. 11686).

zayıf, rivayetin isnadı zayıftır. Rivayet önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas aracılığıyla nakledilmemiştir. Sahih isnadlarla Buhârî de dahil birçok şâhidi vardır. Ancak bu rivayetlerde yukarıda sayılan on bir sınıf şehid topluca verilmemiştir. Örneğin Ebû Hüreyre'nin naklettiği Buhârî rivayetinde 'karın hastalığı ve vebâdan (bulaşıcı hastalıktan) ölen'[2023]; İmam Mâlik rivayetinde ise 'karın ağrısı, vebâ, boğulma, göçük altında kalma ve Allah yolunda öldürülme'[2024] şehitlik sebebi olarak sayılmıştır. Taberanî rivayetinde ise şehitlik sebepleri on bire yükselmiştir.

Dördüncü hicrî yüzyıldan önceki hadis kaynaklarında varlığı sabit olmakla birlikte, İbn Abbas'a nispet edilmesi ilk olarak dördüncü yüzyıl kaynaklarında ortaya çıkan bir rivayete göre, kendisine Müslümanın içinden geçen kötü düşünceler sebebiyle günaha girip girmeyeceği sorulduğunda İbn Abbas şöyle cevap vermiştir: "İnsanlardan bazıları, kendi içlerinden günah düşünceleri geçirir ve bunları konuşurlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın her şeye gücü yeter."* (el-Bakara, 2/284) ayetini indirdi. Ebû Bekir, Ömer, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel ve Es'ad b. Zürâre, Ensar'dan bir toplulukla birlikte gelip: وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ أَشَدَّ عَلَيْنَا مِنْ هَذِهِ الْآيَةِ، إِنَّ أَحَدَنَا لَيُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِأَشْيَاءَ مَا يَجِبُ أَنْ تَثْبُتَ فِي قَلْبِهِ وَإِنَّ لَهُ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا.. "Allah'a yemin olsun ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın sana indirdiği hiçbir ayet bize bundan daha ağır gelmemiştir. Şüphesiz her birimiz, kendisine dünya ve dünyadakilerin hepsi verilse dahi, kalbinden sürekli geçmesini istemediği şeyleri (kötü düşünceleri) içinden geçirir" dediler. Bunun üzerine Allah bu ayetin hükmünü neshetti ve *"Peygamber, Rabbi'nden kendisine indirilene iman etti..."* (el-Bakara, 2/285) ayetini indirdi".[2025] Rivayeti Muhammed b. Amr b. Hâlid (ö. 292/904) bize babasından (ö. 229/843), o Yûnus b. Râşid'den (ö. ?), o Atâ el-Horasânî'den (ö. 133/750), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ancak Muhammed b. Amr meçhûl bir râvî olup, bu rivayetin üçüncü asır hadis kaynaklarında genellikle Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'a isnad edildiği[2026],

[2023] Buhârî, "Tıbb", 29 (No. 5733).
[2024] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1406, "Ṣalâtü'l-cemâ'a", 6.
[2025] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 3/327 (No. 2415).
[2026] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/497 (No. 2070).

dördüncü asırda ise Taberânî sonrası dönemde İkrime yoluyla İbn Abbas'a nispet edilmeye başlandığı görülmektedir.

Başka bir sahabînin rivayeti olarak nakledilip, sonradan İbn Abbas'a isnad edilen diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ أَعَانَ بَاطِلا لِيَدْحَضَ بَاطِلَهُ حَقًّا فَقَدْ بَرِئَ مِنْ ذِمَّةِ اللَّهِ وذمة رسوله.. "Kim, kendi bâtılı ile hakkı ortadan kaldırmak için bâtıl bir davaya yardım ederse, Allah'ın ve Resûlü'nün himayesinden (zimmetinden) çıkmıştır". [2027] Rivayeti Yahyâ b. Osman (ö. 238/852) İsmâil b. Ayyaş'tan (ö. 181/797), o Haneş b. Kays'tan (ö. 131/748), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Haneş metrûk bir râvi olup, rivayet 'bu lafızlarla' yalnızca onun nakliyle İbn Abbas'a isnad edilmiştir.

Aynı rivayetin bir başka tarikinde ise metne yeni ifadeler katılmıştır. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir zalimi bâtıl bir yolda destekler ve onun bâtılıyla bir hakkı çürütmeye çalışırsa, Allah'ın ve Resûlünün zimmetinden (himâyesinden) çıkmıştır. وَمَنْ أَكَلَ دِرْهَمًا مِنْ رِبًا فَهُوَ مِثْلُ ثَلَاثٍ وَثَلَاثِينَ زِنْيَةً.. Kim bir dirhem faiz yerse, otuz üç kez zinâ etmiş gibidir. Kimin eti haram maldan beslenirse, cehennem ona layıktır".[2028] Rivayeti İbrâhim (ö. 302/914) bize Saîd b. Rahme el-Miṣṣîṣî'den (ö. ?), o Muhammed b. Himyer'den (ö. 200/815), o İbrâhim b. Ebû 'Able'den (ö. 152/769), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan aktarmıştır. Râvilerden Saîd b. Rahme zayıf olup, rivayet önceki kaynaklarda bu isnad ve metinle yer almamıştır. Nafi' ise benzer rivayeti مَنْ أَعَانَ عَلَى خُصُومَةٍ '..kim düşmanlıkta yardımlaşırsa..' şeklinde İbn Ömer'den nakletmiştir.[2029] Ancak bu rivayette sadece 'zulme yardım edenin Allah'ın gazabına uğrayacağı' belirtilmişse de, rivayetin son kısmındaki faiz yiyenle ilgili benzetme ve sonrasındaki ifadeler yer almamıştır.

Yalancı şahitlikle ilgili rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): مَنْ شَهِدَ شَهَادَةً لِيُسْتَبَاحَ بِهَا مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ أَوْ يُسْفَكَ بِهَا دَمٌ، فَقَدْ أَوْجَبَ النَّارَ "Kim, bir Müslümanın malına (haksızca) el konulmasına veya kanının akıtılmasına sebep olacak (yalancı) bir şahitlikte bulunursa, (kendisine) cehennemi vacip kılmış olur"[2030] buyurmuştur. Bu rivayeti Ali b. Abdülaziz bize Ârim

[2027] Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, 3/233 (No. 2610).
[2028] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/211 (No. 2944).
[2029] İbn Mâce, "Ahkâm", 6 (No. 2320).
[2030] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/216 (No. 11541).

Ebü'n-Nu'mân'dan (ö. 224/839), o Mu'temir'den (ö. 187/803), o babasından (Süleyman b. Tarhân) (ö. 143/760), o Haneş'ten, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Haneş (Hüseyin b. Kays) metrûk olup, rivayetin isnadı zayıftır. Ayrıca rivayetin bu lafızlarla Taberânî öncesi herhangi bir kaynakta yer almadığı tespit edilmiştir. Ebû Hüreyre'den nakledilen rivayette ise "bir Müslümanın aleyhinde haksız şahitlik" ifadesi bulunmaktadır. Diğer Haneş rivayetlerinde de benzer şekilde, istenmeyen fiilleri ve bunların ardından gelen ceza tehdidini öne çıkaran ifadeler dikkat çekmektedir.

Benzer bir ifade tarzının yer aldığı rivayette ise 'istenen fiil ve ödül vaadi' söz konusudur. Buna göre Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَطُوَّلَ أَيَّامُ حَيَاتِهِ وَيُزَادَ فِي رِزْقِهِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ. "Kim ömrünün uzun olmasını ve rızkının artmasını isterse, akrabalık bağlarını sürdürsün".[2031] Rivayeti Abdullah b. el-Hüseyn el-Massîsî (ö. ?) bize Muhammed b. Bekkâr b. Bilâl ed-Dimaşkî'den (ö. 216/831), o Saîd b. Beşîr'den (ö. 168/784), o Kâtade'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Saîd b. Beşîr münkerü'l-hadis, Massîsî ise zayıftır. Taberânî'nin aynı senedle naklettiği benzer rivayet ise مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَاةِ 'Tevratta şöyle yazılıdır:'[2032] ifadesiyle başlamaktadır. Rivayetin İbn Abbas'tan ilk nakli Taberânî'de nakledilmiş olsa da, İbn Abbas dışındaki sahih kaynakların birçoğunda benzer anlamda rivayetler[2033] mevcuttur. Elbette teşvik veya sakındırma içeren rivayetlerin tamamına şüpheyle yaklaşılması gerektiği söylenemez. Bununla birlikte, bu rivayetlerin senedinde yer alan ve cerh edilmiş râvilerin –Haneş (Hüseyin b. Kays), Abdullah b. Muhammed, Saîd b. Beşîr, Nadr Ebû Ömer gibi– sürekli olarak tekerrür etmesi, söz konusu rivayetlerin sıhhati hususunda şüpheleri artırmaktadır.

İyi amellere teşvik edici ifadelerin yer aldığı diğer bir İbn Abbas rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.): مَا مِنْ نَفَقَةٍ بَعْدَ صِلَةِ الرَّحِمِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ هِرَاقَةِ دَمٍ. "Akrabayı görüp gözetmekten (sıla-i rahimden) sonra, Allah (c.c.) nezdinde (ibadet maksadıyla) akıtılan kandan daha üstün bir harcama yoktur."[2034] buyurmuştur. Bu hadisi Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer (ö. 315/927) ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed

[2031] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/307 (No. 11822).
[2032] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 4/25 (No. 2634).
[2033] Buhârî, "Edeb", 12 (No. 5985).
[2034] Muhammed b. Muzaffer b. Mûsâ b. Îsâ Ebü'l-Hüseyin el-Bezzâz, *Garâibü hadîsü'l-İmâm Mâlik b. Enes*, thk. Ebû Abdülbârî Rızâ b. Hâlid Cezâirî (Riyad: Dâru's-Selef, 1418), 72 (No. 30).

b. Selâme (ö. 321/933) bize Muhammed b. Ali b. Dâvûd'dan (ö. 264/877), o Saîd b. Dâvûd ez-Zübeyrî'den (ö. 220/835), o Mâlik b. Enes'ten (ö. 179/795), o Sevr b. Zeyd ed-Dîlî'den (ö. 135/752), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Saîd b. Dâvûd zayıf, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed ise vaz' (hadis uydurma) ile anılmış bir ravidir. Benzer anlamdaki bir rivayet Tirmizî[2035] ve İbn Mâce'de yer almışsa da, bu rivayetin senedinde adı geçen Ebû Müsennâ zayıftır ve rivayet İbn Abbas'tan değil, Hz. Âişe'den nakledilmiştir.

Sahâbeden bazı isimler aracılığıyla nakledilip daha sonraki kaynaklarda İbn Abbas'a isnad edilen diğer bir rivayete göre Nebî (s.a.v.): لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدَكُمْ مَخَافَةُ النَّاسِ أَنْ يَتَكَلَّمَ بِالْحَقِّ إِذَا عَلِمَهُ. "Sizden birini, insanlardan korkusu, bildiği hakkı söylemekten asla alıkoymasın"[2036] buyurmuştur. Rivayeti Ebû Bekir Muhammed b. Bişr b. Abdullah (ö. 332/943) bize Ebû Ümeyye'den (ö. 273/886), o Amr b. Hakkâm'dan (ö. 210/825), o Şu'be'den, o Katâde'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Amr b. Hakkâm zayıf olup, bu rivayet yukarıda geçen nakline kadar başka bir kaynakta, İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiş; fakat sahih bir isnad ile Ebû Saîd'den rivayet edilmiştir.[2037]

Önceki İbn Abbas rivayetlerinden dil ve üslup olarak farklılığıyla dikkat çeken bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): لَيْسَ بِالْكَاذِبِ مَنْ قَالَ خَيْرًا أَوْ نَمَا خَيْرًا أَوْ نَشَرَ. "Hayır söyleyen, hayrı artıran veya onu yayan kimse yalancı değildir".[2038] Rivayeti Ebû Abdullah Muhammed b. Şebîb b. Ahmed el-Hezzânî (ö. ?) bize Abdülhamîd b. 'İsâm el-Cürcânî'den (ö. ?), o Abdülmecîd b. Abdülazîz b. Ebû Revvâd'dan (ö. 206/821), o İbn Cüreyc'den (ö. 150/767), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. Şebîb meçhûldür. Rivayetin isnadı zayıf olup, önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Sahih senedlerle ve bazı lafız farklılıklarıyla İbn Abbas dışında da nakledilmiştir.[2039] Ancak bu rivayette sadece 'insanların arasını düzeltmek için yalan söyleyen kişi'den söz edilmektedir.

[2035] Tirmizî, "Edâḥî",1 (No. 1493); İbn Mâce, "Edâḥî", 3 (No. 3126).
[2036] Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa Ebü'l-Hüseyin el-Bezzâz, *Hadîsu Şu'be b. Haccâc*, thk. Sâlih Osman el-Lahhâm (Ammân: Dâru'l-Osmâniyye, 1424), 104 (No. 137).
[2037] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 17/61 (No. 11017).
[2038] İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 37 (No. 19).
[2039] Buhârî, "Sulḥ", 2 (No. 2692).

Ali b. Saîd er-Râzî (ö. 299/911) bize Ali b. Muhammed et-Tenâfisî'den (ö. 233/847), o Mansûr b. Verdân el-Attâr'dan (ö. ?), o Ebû Hamza es-Sümâlî'den (ö. 148/765), o İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) Mescid-i Hayf'ta bize hitap etti. Önce Allah'a hamd etti ve O'nu layık olduğu şekilde andı. Ardından şöyle buyurdu: مَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ هَمَّهُ، جَمَعَ اللَّهُ لَهُ شَمْلَهُ، وَجَعَلَ غِنَاهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ، وَمَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ، فَرَّقَ اللَّهُ شَمْلَهُ، وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، وَلَمْ يُؤْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلا مَا كُتِبَ. "Kimin derdi ve gâyesi âhiret olursa, Allah onun dağınıklığını toparlar, zenginliğini gözünün önüne koyar ve dünya ona boyun eğerek gelir. Kimin de derdi dünya olursa, Allah onun düzenini bozar, fakirliğini gözünün önüne koyar ve ona dünyadan ancak kendisi için yazılmış olan verilir".[2040] Ebû Hamza es-Sümâlî zayıf olup, rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Rivayetin anlamca benzeri olan مَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ، فَرَّقَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَمْرَهُ.. "Kimin kaygısı dünya olursa, Allah onun işlerini dağıtır.."[2041] İbn Mâce rivayetinin senedi ise sahihtir. Ancak bu rivayet Zeyd b. Sâbit'ten nakledilmiştir.

Daha çok tasavvufî vaaz izlenimi veren başka bir İbn Abbas rivayetine göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ أَهْلَ الشِّبَعِ فِي الدُّنْيَا هُمْ أَهْلُ الْجُوعِ فِي الْآخِرَةِ غَدًا. "Dünyada tokluk ehli olanlar, yarın âhirette aç kalacak olanlardır".[2042] Rivayeti Cebrûn b. Îsâ el-Mukri' el-Mısrî (ö. 294/906), bize Yahyâ b. Süleyman el-Haferî el-Kureşî'den (ö. ?), o Fudayl b. Iyâz'dan (ö. 187/803), o Mansûr'dan (ö. 132/749), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Cebrûn zayıf kabul edilmektedir. Diğer bir râvi Horasanlı ilk sûfîlerden olan Fudayl b. Iyâz, âbid ve zâhid kişiliğiyle tanınmıştır. Benzer anlamda, Ebû Hamza el-Kassâb (ö. 140/757) tarikiyle İbn Abbas'tan hasen senedle rivayet edilen bir nakilde, yazı yazmak için birkaç defa çağrıldığı halde yemek yemekle meşgul olduğu gerekçesiyle emre itaat etmeyen Muâviye hakkında Resûlullah'ın (s.a.v.) «لَا أَشْبَعَ اللَّهُ بَطْنَهُ» "Allah onun karnını doyurmasın" buyurduğu belirtilmektedir."[2043]

Önceki asır kaynaklarda Enes'e (r.a.) dayandırılan ancak dördüncü asır sonrası İbn Abbas'a isnad edilen diğer bir rivayete göre أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) وَقَفَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا قَالَ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ

[2040] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/266 (No. 11690).
[2041] İbn Mâce, "Zühd", 2 (No. 4105).
[2042] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/267 (No. 11693).
[2043] Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/464 (No. 2869); Müslim, "Birr ve Şıla", 96 (4/2010).

لَبَّيْكَ. قَالَ: إِنَّمَا الْخَيْرُ خَيْرُ الْآخِرَةِ. "Resûlullah (s.a.v.) Arafat'ta vakfe yaptı. 'Lebbeyk Allahumme lebbeyk' deyip, ardından şöyle buyurdu: Gerçek hayır, yalnızca âhiret hayrıdır".[2044] Rivayeti Muhammed b. Hârûn el-Ensârî (ö. 293/905) bize Cemîl b. Hasan el-Atekî'den (ö. 251/865), o Mahbûb b. Hasan'dan (ö. 222/837), o Dâvûd b. Ebû Hind'den (ö. 139/756), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan aktarmıştır. Râvilerden Mahbûb b. Hasan ve Cemîl b. Hasan rivayet açısından zayıf sayılmıştır. Rivayetin Ahmed b. Hanbel'de geçen Hz. Enes tarikine[2045] göre bu söz, Hendek Savaşı zamanı hendekler kazılırken söylenmiştir. Aynı ifadenin birden fazla yerde söylenmiş olma ihtimali olmakla birlikte, rivayet dördüncü asra kadar İkrime yoluyla İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

5.3.2 İbadetler

Dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilmeye başlanan ibadetle ilgili rivayetlerin ilk grubu, namaz konusundaki muhtelif rivayetlerdir. Bu rivayetlerden ilki namazdaki saf düzeniyle ilgilidir. Başka tariklerden sahih isnadla nakledilen bu rivayete göre İbn Abbas: أَنَّ رَجُلًا صَلَّى خَلْفَ الصُّفُوفِ وَحْدَهُ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعِيدَ الصَّلَاةَ. "Bir adam safların arkasında tek başına namaz kıldı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ona namazını iade etmesini emretti".[2046] demiştir. Rivayeti Muhammed b. Halef bize Ebû Yahyâ el-Mehrânî el-Hımmânî'den (ö. 202/817), o Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Nadr Ebû Ömer metrûk olup, rivayetin isnadı zayıftır.[2047]

Namaz sırasında konuşma ile ilgili İbn Abbas'a isnad edilen görüşe göre: *"Allah'ın huzurunda boyun bükerek namaza durun"* وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (el-Bakara, 2/238) ayeti hakkında İbn Abbas şu açıklamayı yapmıştır: كَانُوا يَتَكَلَّمُونَ فِي الصَّلَاةِ يَجِيءُ خَادِمُ الرَّجُلِ إِلَيْهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيُكَلِّمُهُ فِي حَاجَتِهِ فَنُهُوا عَنِ الْكَلَامِ. "(Eskiden insanlar) namazda konuşurlardı. Kişinin hizmetçisi o namazdayken yanına gelir ve bir ihtiyacı hakkında onunla konuşurdu. Bu ayetle birlikte namazda konuşmaktan menedildiler".[2048] Rivayeti

[2044] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/317 (No. 5419); Ebû Muhammed Abdullāh b. Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî İbnü'l-Cârûd, *el-Münteḳā* (Beyrut: Müessesetü'l-Kitâbü's-Sekâfiyye, 1408), 126 (No. 470).
[2045] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 20/386 (No. 13127).
[2046] Ebû Abdillâh Hüseyn b. İsmâîl b. Muhammed el-Mehâmilî, *el-Emâlî*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî (Dâru'n-Nevâdir, 1427), 223; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/255 (No. 11658).
[2047] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/259 (No. 752).
[2048] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/292 (No. 11776).

Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) bize Ahmed b. Cevvâs el-Hanefî'den (ö. 238/852), o Ebü'l-Ahvas'tan (ö. 179/795), o Simâk b. Harb'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Simâk sadûk, diğer tüm râvileri sika olan bu rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'a dayandırılarak hiç nakledilmemiştir. Ancak Buhârî de dahil[2049] birçok sahih kaynakta İbn Abbas dışındaki râvilerden nakledilen bu hadis, Taberî tefsirinde ise İkrime'nin kavli[2050] olarak nakledilmiştir. İbn Abbas'a atfedilen tefsir yorumlarında, onun bu ayet için فقوموا أنتم لله مطيعين 'Allah'a itaat ederek namaza durun'[2051] dediği nakledilse de, İbn Abbas'a ait 'ilk zamanlar namazda konuşuluyordu' gibi bir yoruma ulaşılamamıştır. Görünen o ki İkrime'nin görüşü İbn Abbas'ın yorumu olarak kabul edilmiştir.

Üçüncü asır nakilleri arasında İbn Abbas'tan nakledilmeyip, sonradan ona isnad edilen bir diğer rivayete göre: Resûlullah (s.a.v.): لَا تُصَلُّوا إِلَى قَبْرٍ، وَلَا تُصَلُّوا عَلَى قَبْرٍ. "Ne bir kabre doğru namaz kılın, ne de bir kabir üzerinde (cenaze) namazı kılın"[2052] buyurmuştur. Rivayeti Ebû'z-Zinbâ' Ravh b. el-Ferec el-Mısrî (ö. 282/895) bize Yahyâ b. Eksem el-Kādî'den (ö. 242/856), o Fazl b. Mûsâ'dan (ö. 191/806), o Abdullah b. Keysân'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdullah b. Keysân zayıftır. Rivayetin isnadı zayıf olup, Taberânî'ye kadar bu şekliyle nakledilmemiştir. Benzer rivayetler Müslim de dahil olmak üzere birçok kaynakta sahih senedlerle nakledilmiştir. Ancak bu rivayetlerin çoğu Ebû Mersed el-Ganevî'den (ö. 4) nakledilmiş ve söz لَا تَجْلِسُوا عَلَى الْقُبُورِ، وَلَا تُصَلُّوا إِلَيْهَا. "Kabir üzerine oturmayın; ona doğru da namaz kılmayın"[2053] şeklindedir. Ancak İbn Abbas rivayeti hem dördüncü asra kadar nakledilmemiş, hem de 'kabre oturmayın' ifadesi değişerek, sonraki rivayette 'kabir üzerinde namaz kılmayın' olarak geçmiştir.

Üçüncü asır kaynaklarında rivayet edildiği halde Taberânî'ye kadar İbn Abbas'a isnad edilmeyen diğer bir rivayet ise namazda imamlığın şartlarına yöneliktir. Bu rivayete göre İbn Abbas. اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ عَلَى الْمَدِينَةِ مَرَّتَيْنِ، وَكَانَ أَعْمَى يُصَلِّي بِالنَّاسِ "Resûlullah (s.a.v.) (sefere çıkarken) Medine'de iki defa İbn Ümmü Mektûm'u vekîl olarak bıraktı.

[2049] Buhârî, "Amel fi's-şalât", 2 (No. 1200).
[2050] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/380.
[2051] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/378.
[2052] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/376 (No. 12051).
[2053] Müslim, "Cenâiz", 97.

O, gözleri âmâ olduğu halde insanlara namaz kıldırırdı”[2054] demiştir. Rivayeti Ahmed b. Abdülvehhâb (ö. 281/894) bize Ebû’l-Muğîre’den (ö. 212/827), o Ufeyr b. Ma’dân’dan (ö. 166/782), o Katâde’den (ö. 117/735), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Ufeyr münkerü’l-hadistir. Rivayetin sonunda ‘bu hadisi Katâde’den sadece Ufeyr rivayet etti’ notu düşülmüştür. Ancak rivayet İbn Abbas dışında Hz. Enes, Hz. Âişe vd. tariklerden hasen olarak nakledilerek[2055]desteklenmiştir. Rivayet Taberânî’ye kadar çoğunlukla Hz. Âişe ve Enes aracılığıyla nakledilmiş, İbn Abbas’tan ise ilk olarak Taberânî’de nakledilmiştir.

Sahih isnadlarla nakledildiği halde dördüncü yüzyıl hadis kaynaklarına kadar İbn Abbas’a isnad edilmeyen ve Kur’an öğrenmeyi teşvik eden ‘zehrâveyn’ hadisine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: تَعَلَّمُوا الزَّهْرَاوَيْنِ الْبَقَرَةَ، وَآلَ عِمْرَانَ فَإِنَّهُمَا يَجِيئَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُمَا غَمَامَتَانِ، أَوْ كَأَنَّهُمَا غَيَايَتَانِ. “Zehrâveyni (iki parlaklığı) yani Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini öğrenin. Çünkü onlar kıyamet günü sanki iki bulut, yâhut iki gölgelik, yâhut da kanatlarını açmış iki kuş sürüsü gibi gelirler ve kendilerini okuyan kimse adına şefaat ederler. Bakara sûresini öğrenin. Çünkü onu hıfzetmek bereket, terk etmek pişmanlıktır ve bâtıl ehli buna güç yetiremez”.[2056] Bu hadisi Abdurrahman b. Hallâd ed-Devrakî bize Amr b. Mahled el-Leysî’den, o Âsım b. Hilâl el-Bârikî’den, o Katâde’den, o İkrime’den, o da İbn Abbas’tan rivayet etmiştir. Râvilerden Amr ve Abdurrahman meçhûl olup, isnadı zayıftır. Ancak rivayet Müslim[2057] ve Ahmed b. Hanbel’de[2058] nakledilen Ebû Ümâme (ö. 86/704) tarikiyle desteklenmiştir. Rivayet yukarıdaki İkrime tariki dışında İbn Abbas’tan nakledilmemiştir.

Başka tariklerden nakledildiği halde İbn Abbas’tan ilk nakli dördüncü asırda yer alan diğer rivayette ise, belli bir tesbihât formu için cennette on ağaç vaad edilmektedir. Buna göre Resûlullah (s.a.v.): مَنْ قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ غَرَسَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ شَجَرَةً فِي الْجَنَّةِ. “Kim ‘Sübhânallâh, velhamdülillâh, velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber’ derse, Allah bu sözlerin her biri için ona cennette bir ağaç diker”[2059] buyurmuştur. Rivayeti Muâz b. Müsennâ (ö. 288/900) bize Ali b. Osman el-Lâhıkî’den

[2054] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 1/6 (No. 5).
[2055] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/72 (No. 6060); Ebû Dâvûd, “Salât”, 65 (No. 595).
[2056] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/313 (No. 11844).
[2057] Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 252 (1/553).
[2058] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 38/156 (No. 23050).
[2059] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 8/226 (No. 8475).

(ö. 229/843), o Ubeyd es-Sayd'ın âzatlısı İmrân b. Ubeydullah'tan (ö. ?), o Hakem b. Ebân'dan, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İmrân b. Ubeydullah meçhûl olup, rivayetin isnadı zayıftır. Ebû Hüreyre'ye dayanan yine isnadı zayıf benzer bir rivayet mevcutsa da,[2060] bu hadis yukarıdaki rivayete kadar İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

İbn Abbas'a hicrî dördüncü asırla birlikte isnad edilmeye başlanan rivayetlerden diğer bir grup ise kurban konusundadır. Buna göre ضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ (ص) بِكَبْشٍ أَقْرَنَ، أَعْيَنَ، فَحِيلٍ. "Resûlullah (s.a.v.) boynuzlu, gözleri parlak (iri) ve semiz bir koç kurban etmiştir".[2061] Rivayeti Ahmed b. Rişdîn (ö. 292/904) bize Ravh b. Salâh'tan (ö. 233/847), o Saîd b. Ebû Eyyûb'dan (ö. 161/777), o Dâvûd b. Husayn'dan (ö. 135/752), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ravh zayıf, Ahmed b. Rişdîn ise uydurma (vaz') ile ithâm edilmiştir. Rivayetin Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan nakli yoktur. Ancak sahih isnadlarla Ebû Saîd'e dayandırılmıştır.[2062] Kurbanlık hayvanın yaşına dair rivayete göre ise İbn Abbas: أَعْطَى سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ جَذَعًا مِنَ الْمَعْزِ فأَمَرَهُ أَنْ يُضَحِّيَ بِهِ. "Resûlullah (s.a.v.) Sa'd b. Ebî Vakkas'a cez'a (bir yaşını doldurmuş) keçi verdi ve kurban olarak onu kesmesini emretti" demiştir".[2063] Rivayeti Mikdâm (ö. 283/896) bize Ebü'l-Esved'den (ö. 219/834), o İbn Lehîa'dan (ö. 174/790), o Ebü'l-Esved'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Bu hadisi, Ebü'l-Esved'den yalnızca İbn Lehîa rivayet etmiştir. İbn Lehîa ve Mikdâd zayıftır. Taberânî bu hadisi, İbn Abbas dışında bir senetle hasen olarak nakletmişse de[2064] bu rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'a dayandırılmamıştır.

Yine kurban ortaklığı hakkındaki rivayete göre أَقْبَلَ عَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ فَلَقِيَ رَسُولَ اللهِ (ص) بِالْجُحْفَةِ فَقَالَ: بِمَ أَحْرَمْتَ يَا عَلِيُّ؟ قَالَ: بِمِثْلِ الَّذِي أَحْرَمْتَ بِهِ يَا رَسُولَ اللهِ، فأَشْرَكَهُ فِي بُدْنِهِ. "Hz. Ali, Yemen'den dönerken Resûlullah (s.a.v.) ile Cuhfe'de karşılaşınca Resûlullah (s.a.v.) ona: Ey Ali, nasıl ihrama girdin?' diye sormuş ve Hz. Ali (r.a.): Senin ihrama girdiğin gibi ihrama girdim Allah'ın Resûlü! diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onu kendi kurbanlık develerine ortak etmiştir".[2065] Bu rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî

[2060] İbn Mâce, "Edeb", 56 (No. 3807).
[2061] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/91 (No. 274).
[2062] İbn Mâce, "Eḍâḥî", 4 (No. 3128); Tirmizî, " "Eḍâḥî", 4 (No. 1496).
[2063] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/205 (No. 11504).
[2064] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 36/20 (No. 21690).
[2065] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/230 (No. 11584).

(ö. 290/902), Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o İbrâhim b. İsmâil'den (ö. ?), o İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe'den (ö. 165/781), o Dâvûd b. Husayn'dan (ö. 135/752), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Habîbe zayıf, İbrâhim b. İsmâil ise meçhul; rivayetin isnadı ise zayıftır. Benzer rivayetler Mücâhid aracılığıyla İbn Abbas'a dayandırılmışsa da[2066] bu rivayetlerin isnadı da zayıftır. Daha sahih senedle[2067] Câbir b. Abdullah'tan nakledilmiş, Bu rivayete göre ise 100 deveden 66'sını Resûlullah (s.a.v.) kendisi kesmiş, 34 tanesini ise Hz. Ali kurban etmiştir. Görüldüğü gibi rivayet sahih yollarla nakledilmiş, ancak İkrime yoluyla İbn Abbas'a sonradan isnad edilmiştir.

İbn Abbas'a isnad edilen diğer bir kurban rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ذَكَاةُ الْجَنِينِ ذَكَاةُ أُمِّهِ. "(Kurbanlık) dişi hayvanın karnındaki yavrunun (etinin) helâl olması, annesinin kesilmesiyle olur"[2068] buyurmuştur. Rivayeti Ebû İshak (ö. 126/743), İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakletmiştir. Hz. Ali'den nakledilen aynı rivayetin senedinde de adı geçen ortak râvi Ebû İshak'ın rivayeti aldığı Mûsâ b. Osman teşeyyü'de aşırıya gitmiş ve metrûk sayılmıştır. Râvilerden Ebü'l-Abbas ise (ö. 332/943) yalanla itham edilmiştir. Rivayet dördüncü asır eserleri öncesinde yalnızca Ebü'l-Cehm el-Bağdâdî[2069] tarafından kaydedilmiş, ancak senedinde zayıf ve metrûk râviler olduğu için bu rivayetin de isnadı zayıftır. İbn Abbas'a dayandırılmadan hasen senedle de nakledilmiştir.[2070]

Yukarıdaki rivayetle aynı bağlamdaki diğer bir hadise göre Nebî (s.a.v.): الْمُسْلِمُ يَكْفِيهِ اسْمُهُ فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يُسَمِّيَ حِينَ يَذْبَحُ فَلْيُسَمِّ وَلْيَذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ ثُمَّ لِيَأْكُلْ. "Müslüman'ın (kurban keserken Allah'ın) ismini anması yeterlidir. Eğer kesim sırasında besmele çekmeyi unutursa, (hatırlayınca) besmele çeksin ve Allah'ın adını ansın, sonra (kestiğini) yesin"[2071] buyurmuştur. Rivayeti Hüseyin b. İsmâil (ö. 330/941) bize Ebû Hatim er-Râzî'den (ö. 277/890), o Muhammed b. Yezîd'den (ö. 220/835), o Ma'kil'den (ö. 166/782), o Amr b. Dînâr'dan (ö. 126/744?), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasen olsa da, bu rivayetin öncesinde İbn Abbas'a dayandırılarak

[2066] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/140 (No. 2287).
[2067] Humeydî, *Müsnedü Humeydî*, 2/344.
[2068] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/496 (No. 4741).
[2069] Alâ b. Mûsâ b. Atıyye el-Bağdâdî Ebü'l-Cehm el-Bâhilî, *Cüz'ü Ebü'l-Cehm*, thk. Abdurrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420), 49 (No. 78).
[2070] Ebû Dâvûd, "Eḍâḥî", 19 (No. 2828).
[2071] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/535 (No. 4808).

nakledilmemiş; fakat İbn Abbas'a dayandırılmadan bazı tefsir kaynaklarında[2072] yer almıştır.

İbn Abbas'a dördüncü asır kaynaklarında isnad edilmeye başlanan rivayetlerden bazılarında ise çeşitli konularda dualar yer almıştır. Bunlardan birine göre Resûlullah (s.a.v.) أَسْلَمُ سَالَمَهَا اللهُ، وَغِفَارٌ غَفَرَ اللهُ لَهَا. "Eslem kabilesine Allah selâmet versin; Gıfâr kabilesine ise Allah mağfiret eylesin".[2073] buyurmuştur. Rivayeti Abdullah b. Muhammed b. Azîz el-Mevsılî (ö. 288/900) ve Hüseyin b. el-Kümeyt (ö. 294/906), Gassân b. er-Rebî'den (ö. 226/840), o Sâbit b. Yezîd'den (ö. 169/785), o Hilâl b. Habbâb'dan (ö. 144/761), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet etmiştir. Rivayetin isnadı hasendir; ancak İbn Abbas'tan İkrime yoluyla daha önceki kaynaklarda hiç nakledilmemiştir. Bununla birlikte rivayet, Buhârî ve Müslim de dahil olmak üzere birçok kaynakta Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî gibi sahâbîlerden rivayet edilmiştir.[2074]

Resûlullah'ın (s.a.v.) sefere çıkmadan önce yaptığı dua hakkında ise İbn Abbas (r.a.) şu gözlemini aktarmıştır: "Resûlullah (s.a.v.) eğer düşmanla günün başında karşılaşmazsa, rüzgâr esinceye kadar ve namaz vakitlerinden biri girinceye kadar (hücumu) ertelerdi. Hücuma geçerken ise şöyle derdi: اللهُمَّ بِكَ أُصُولُ، وَبِكَ أَجُولُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ. Allah'ım! Seninle hücum ederim; seninle (ordumu) sevk ederim. Güç ve kuvvet ancak Allah'a aittir".[2075] Rivayeti Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî (ö. 282/895) bize Abdurrahman b. Bekr b. er-Rebî' b. Müslim'den (ö. 230/844), o Muhammed b. Humrân'dan (ö. ?), o Osman b. Sa'd el-Mekkî'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Osman b. Sa'd zayıftır. Önceki asır kaynaklarda İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiş olan bu hadis, Hz. Ali'ye dayandırılarak (küçük bazı lafız farklılıklarıyla),[2076] hasen olarak rivayet edilmiştir.

Uhud günü Resûlullah'ın (s.a.v.) Sa'd b. Ebû Vakkâs'a yaptığı dua hakkındaki rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Sa'd'a: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) لِسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ: دُونَكَ نُحُورَ الْقَوْمِ

[2072] İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*, 4/1378.
[2073] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/331 (No. 11911).
[2074] Buhârî, "Menâkıb", 7 (No. 3514); Müslim, "Feżâil",183 (4/1952).
[2075] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/349 (No. 11980).
[2076] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 2/104 (No. 691). Rivayette أَجُولُ (yürüme) yerine أَحُولُ (çekilme) ifadesi kullanılmıştır.

فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي، فَكَانَ سَعْدٌ يَضَعُ سَهْمَهُ فِي كَبِدِ قَوْسِهِ، فَيَقُولُ: اللَّهُمَّ، سَهْمُكَ وَفِي سَبِيلِكَ اللَّهُمَّ انْصُرْ رَسُولَكَ،..
"Haydi, şu kavmin boğazlarına (düşmana saldırıya) yönel! Babam ve anam sana fedâ olsun!" demiş; Sa'd, okunu yayının kirişine koyup şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Bu ok (atışı) senin için ve senin yolundadır! Allah'ım! Resûlünü muzaffer kıl!" Bunun üzerine Resûlullah da (s.a.v.) şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Sa'd Sana dua ettiğinde onun duasını kabul eyle!".[2077] Bu rivayeti Ali b. Saîd (ö. 299/911) bize Abbas b. Mûsâ er-Râzî'den (ö. 329/940), o Ebû Züheyr Abdurrahman b. Mağrâ'dan (ö. 193/808), o Ebû Sa'd el-Bakkâl'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ebû Sa'd el-Bakkâl zayıf, Abbas b. Mûsâ ise meçhûldür. Rivayet Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiş; İkrime'den mürsel olarak naklinde ise yalnızca Resûlullah'ın (s.a.v.) önce 'babam sana feda olsun', sonra da 'anam babam sana feda olsun' [2078] buyurduğu zikredilerek, başka bir ayrıntıya değinilmemiştir. Tirmizî'de geçen rivayetinisnadı ise sahih olup, doğrudan bu olayı yaşayan Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan (ö. 55/675) nakledilmiştir. Ancak bu rivayette, yukarıdaki İbn Abbas rivayetinde geçen ifadelerden yalnızca «اللَّهُمَّ اسْتَجِبْ لِسَعْدٍ إِذَا دَعَاكَ» 'Allah'ım Sa'd dua edince duasını kabul eyle'[2079] ifadesi geçmektedir.

Cuma günü duaların kabul edilmesi hakkındaki İbn Abbas rivayetine göre Ebû Hüreyre: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (ص) يَذْكُرُ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي الْجُمُعَةِ عَلَى الْمِنْبَرِ، يُقَلِّلُهَا. "Resûlullah'ın (s.a.v.) cuma günü minberde (duaların kabul edildiği) saatten bahsettiğini işittim. O vaktin çok kısa olduğunu belirtiyordu"[2080] demiştir. Rivayeti Hârûn b. Mellûl (ö. 285/8987) bize Hafs b. Ömer el-Adenî'den (ö. 201/816), o Hakem b. Ebân'dan (ö. 154/770), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan, o da Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Râvilerden Hafs b. Ömer (ö. 201) metrûktur. Rivayet benzer lafızlarla Buhârî de dahil birçok kaynakta[2081] sahih olarak yer almıştır. Bu rivayetlerin çoğunda rivayeti Ebû Hüreyre'den nakleden isim el-A'rec (ö. 117/735) olmuştur. Ancak yukarıdaki rivayete kadar bu hadis İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

İbn Abbas'a dördüncü hicrî asır kaynaklarıyla birlikte nispet edilmeye başlanan rivayetlerden biri oruç ibadetiyle ilgilidir. Bu rivayete göre أَنَّ النَّبِيَّ (ص) دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ

[2077] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/235 (No. 4069).
[2078] Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/237 (No. 20420).
[2079] Tirmizî, "Menâkıb", 86 (No. 3751).
[2080] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/137 (No. 9346).
[2081] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Cuma", 15 (1/108); Buhârî, "Cuma", 35 (No. 935); Müslim, "Cuma", 13.

Nebî (s.a.v.) Hz. "وَحَفْصَةَ وَهُمَا صَائِمَتَانِ، ثُمَّ خَرَجَ فَرَجَعَ وَهُمَا تَأْكُلانِ فَقَالَ: «أَلَمْ تَكُونَا صَائِمَتَيْنِ؟»..
Aişe ve Hz. Hafsa'nın yanına girdi. Her ikisi de oruçluydular. Sonra dışarı çıkıp geri döndüğünde onların yemek yediklerini gördü. Bunun üzerine: 'Siz oruçlu değil miydiniz?' diye sordu. Onlar da: 'Evet (oruçluyduk); ancak bize bu yemek hediye edildi. Hoşumuza gitti ve ondan yedik' dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): 'Onun yerine başka bir gün oruç tutun' buyurdu."[2082] Rivayeti Süleyman b. Muâfâ b. Süleyman (ö. ?) babasından (ö. 234/848), o Hattâb b. Kâsım'dan (ö. ?), o Husayf'tan (ö. 137/754), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Husayf hafızası sebebiyle eleştirilmiş, Süleyman b. Muâfâ ise zayıf sayılmış bir râvidir. Bu sebeple hadisin isnadı zayıftır. Daha sahih senedlerle İbn Abbas'tan değil, ancak Urve yoluyla Hz. Âişe'den nakledilmiştir.[2083] Rivayet daha önceki kaynaklarda ise İbn Abbas'a dayandırılmamıştır.

Oruçla ilgili bir diğer İbn Abbas rivayetine göre İbn Abbas (r.a.): إِذَا عَجَزَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ عَنِ الصِّيَامِ أَطْعَمَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مَدًّا مَدًّا. "Çok ihtiyar olan kişi, oruç tutmaya güç yetiremezse, her gün için bir müd (yaklaşık 750-800 gram) yemek yedirir" demiştir. Rivayeti Muhammed b. Mansûr b. Ebû Cehm eş-Şiî (ö. 322/933) bize Nasr b. Ali'den (ö. 250/864), o Yezîd b. Zürey'den (ö. 182/798), o Hâlid el-Hazzâ'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiş olup, isnadı sahihtir.[2084] Ancak bu rivayet öncesinde hiçbir kaynakta bu tarikten nakledilmemiştir. Benzer rivayeti İbn Cârûd (ö. 307/919-20) Saîd b. Cübeyr aracılığıyla İbn Abbas'a isnad etmiştir. Bu rivayette ise, ilk zamanlar oruç tutabilecek durumdaki yaşlılar için de fidye hakkının olduğu, bunun Bakara 2/185. ayetiyle neshedildiği ve fidye izninin sadece güç yetiremeyen yaşlılar için serbest bırakıldığı'[2085] belirtilmektedir. Rivayet ayrıca Atâ yoluyla nakledilen sahih isnadlı başka şâhidlerle[2086] de desteklenmiştir.

İbn Abbas'a dördüncü asır hadis kaynaklarıyla birlikte isnad edilmeye başlanan abdest konulu rivayetlerden birine göre ise Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: يُجْزِئُ فِي الْوُضُوءِ مُدٌّ، وَفِي الْغُسْلِ صَاعٌ. "Abdestte bir müdd, gusülde ise bir sâ' (su) yeterlidir".[2087] Rivayeti

[2082] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/363 (No. 12027).
[2083] İbn Râhûye, *Müsnedü İshak*, 1412, 2/160 (No. 658); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 43/306 (No. 26267); Tirmizî, "Savm", 36 (No. 735).
[2084] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/193 (No. 2374).
[2085] İbnü'l-Cârûd, *el-Münteḳā*, 103 (No. 381).
[2086] Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 27 (No. 4505).
[2087] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/300 (No. 7555).

Muhammed b. Âsım (ö. 299/911) bize Muhammed b. Süleyman Lüveyn'den (ö. 245/859), o Abdülaziz b. Abdurrahman el-Bâlisî'den (ö. ?), o Husayf'tan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdülaziz b. Abdurrahman metrûk olup, rivayetin isnadı son derece zayıftır. Ayrıca rivayeti Husayf'tan Abdurrahman dışında nakleden olmamıştır. Taberânî'ye kadar İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmeyen bu rivayetin benzerleri ise Buhârî de dahil birçok kaynakta [2088] daha sahih tariklerle çoğunluğu Enes'e (r.a.) dayandırılarak nakledilmiştir.

İbn Abbas'a yapılan eleştiri konularından birisi olan 'abdestte ayakların mesh edilmesi' görüşü ile ilgili rivayete göre o şöyle demiştir: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ افْتَرَضَ غَسْلَتَيْنِ وَمَسْحَتَيْنِ الْغَسْلَتَانِ لِلْوَجْهِ وَالْيَدَيْنِ، وَالْمَسْحَتَانِ لِلرَّأْسِ وَالرِّجْلَيْنِ. "Allah (c.c.) (abdestte) iki yıkamayı ve iki meshi farz kılmıştır. İki yıkama, yüzün ve ellerin (dirseklere kadar) yıkanmasıdır. İki mesh ise, başın ve ayakların meshedilmesidir".[2089] Rivayeti Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ b. Hamza (ö. 289/901) bize Ebü'l-Cumâhir'den (ö. 224/838), o Saîd b. Beşîr'den (ö. 168/784), o Katâde'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Saîd b. Beşîr münkerü'l-hadis, Ahmed b. Muhammed ise zayıftır. Bu rivayet önceki hiçbir hadis kaynağında İbn Abbas rivayeti olarak yer almamıştır. Ancak Abdullah b. Muhammed b. Akîl'in (ö. 141/758) ashâbdan Rubey'den nakli olarak hasen isnadla[2090] nakledilmiştir. Öte yandan, İbn Abbas'ın abdestte ayakları meshetme konusundaki ictihadından, عَادَ الْأَمْرُ إِلَى الْغَسْلِ "İş yıkamaya geri döndü"[2091] diyerek rücu' ettiği; nitekim bazı rivayetlerde abdest ayetini nasb ile (ercüleküm) okuyarak yine yıkama hükmüne döndüğünü belirttiği nakledilmektedir".[2092] Üçüncü asır hadis kaynaklarında tahâret bahisleri altında bu rivayetler özetle ele alınmıştır. Ancak bazı dördüncü asır kaynaklarında, İbn Abbas'a ait ayakların meshedilmesi görüşünün onun eski bir ictihadı olduğuna değinilmeden nakledilmeye devam edildiği görülmektedir. Söz konusu rivayetlerin bu bağlam

[2088] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, "Cuma", 15 (1/108); Buhârî, "Vudû' ", 48 (No. 201); Müslim, "Cuma", 13.
[2089] Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, 4/25 (No. 2633).
[2090] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 389.
[2091] Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/115 (No. 329).
[2092] Kāsım b. Sellâm, *et-Tahûr li'l-Kâsım*, 392 (No. 396); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/26. tarikinde İbn Abbas abdest ayetini (وَأَرْجُلَكُمْ) okuduktan sonra يَعْنِي رَجَعَ الْأَمْرُ إِلَى الْغَسْلِ "İş (hüküm) yıkamaya geri döndü" demiştir. Bu da önceleri ayaklarını meshettiğini, ancak sonradan bu görüşünden döndüğünü ifade eder.

kurulmadan sunulması, kasıtlı bir yönlendirme olarak nitelendirilmese bile ilmî tarafsızlık açısından problemli görünmektedir.

Tahâret konulu diğer bir rivayete göre İbn Abbas: أَصَابَ النَّبِيَّ (ص) أَوْ جِلْدَهُ بَوْلُ صَبِيٍّ وَهُوَ صَغِيرٌ فَصَبَّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَاءِ بِقَدْرِ الْبَوْلِ. "Nebî'nin (s.a.v.) üzerine veya tenine küçük bir çocuğun idrarı bulaşmıştı. Bunun üzerine o, idrar miktarı kadar su döktü"[2093] buyurmuştur. Rivayeti Muhammed b. Amr b. el-Bahterî (ö. 339/950) bize Ahmed b. el-Halîl'den (ö. 277/890), o Vâkidî'den (ö. 207/822), o Hârice b. Abdullah b. Süleyman b. Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 165/781), o Dâvûd b. Husayn'dan (135/752-53), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Vâkıdî (ö. 207/823) vaz' (uydurma) ile itham edilmiştir. Bu rivayeti takip eden başka bir rivayette ise, Hüseyin b. Ali bevledince de aynısının yapıldığı anlatılmaktadır. Ancak bu rivayetin râvilerinden İbrâhim b. Muhammed (ö. 184/800) de metrûktur. Daha önce İbn Abbas'tan nakledilen benzer rivayette ise 'Ümmü Habîbe'nin Resûlullah'ın kucağındayken bevlettiği'[2094] geçmiştir. Ancak bu rivayet de hem sened hem metin açısından problemlidir. Zira henüz süt emme yaşında olan Ümmü Habîbe'ye 'bu kız büyür ben de yaşarsam onunla evleneceğim'[2095] dediği iddia edilmektedir. Yukarıdaki rivayet İbn Abbas dışındaki tariklerden, Buhârî[2096] de dahil, bazı hadis kaynaklarında çoğunlukla Hz. Âişe'ye dayandırılarak rivayet edilmiştir. Görünen o ki rivayette sözü edilen 'idrar kaçırma' hadisesi gerçekleşmiş, ancak yukarıdaki lafızlarla İbn Abbas'a isnadı dördüncü asırda olmuştur.

Çeşitli konulardan bahsetmekle birlikte abdesti de konu alan diğer İbn Abbas rivayetine göre İbn Abbas: إِنَّمَا اخْتَصَّنَا رَسُولُ اللهِ (ص) بِثَلَاثٍ: أَنْ نُسْبِغَ الْوُضُوءَ، وَلَا نَأْكُلَ الصَّدَقَةَ، وَأَنْ لَا نُنْزِيَ الْحُمُرَ عَلَى الْخَيْلِ. "Resûlullah (s.a.v.) (Ehl-i Beyt olarak) bizi şu üç hususta özel kıldı. Abdesti tam almamız, sadaka (zekât) yememmemiz ve eşekleri atlarla çiftleştirmememiz"[2097] demiştir. Rivayeti İbrâhim b. Ahmed b. Mervân el-Vâsıtî (ö. 289/901) bize Vehb b. Bakıyye'den (ö. 239/853), o Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), o Atâ b. es-Sâib'den (ö. 136/753), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ali b. Âsım metrûk olup, rivayet Taberânî'ye kadar İkrime yoluyla İbn

[2093] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/236 (No. 471).
[2094] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 4/478 (No. 2750).
[2095] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 44/441 (No. 26870).
[2096] Buhârî, "Vudû' ", 61 (No.22).
[2097] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/306 (No. 11817).

Abbas'tan rivayet edilmemiştir. Ancak sahih isnadla İbn Abbas'ın torunu Abdullah b. Ubeydullah b. Abbas'tan nakledilmiştir.[2098]

Üçüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilmeyen azîmet ve ruhsat konulu rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى رُخَصُهُ كَمَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى عَزَائِمُهُ. "Allah Teâlâ, kullarına ruhsat (kolaylık) verdiğinde, onlar için azîmette (tam îfâ) olduğu kadar hoşnut olur".[2099] Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî (ö. 290/902) bize Hüseyin b. Muhammed ez-Zerrâ'dan (ö. 247/861), o Husayn b. Nümeyr'den (ö. 181/797), o Hişâm b. Hassan'dan (ö. 145/762), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasen olup, Nâfi'den İbn Ömer tarikiyle desteklenmiştir. [2100] Ancak bu rivayet önceki kaynaklarda İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

5.3.3 Kıssalar, Menkıbeler

Üçüncü asır İbn Abbas rivayetleri arasında İbn Abbas'a isnad edilmeyen Mekke'nin tarihi ile ilgili bir İbn Abbas rivayetinde ise ayrıntılı bir şekilde zemzem kuyusunun tekrar gün yüzüne çıkarılması hikâye edilmektedir. Buna göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: أُتِيَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ فِي الْمَنَامِ، فَقِيلَ لَهُ: احْفِرْ بَرَّةً، قَالَ: وَمَا بَرَّةٌ؟ "Abdülmuttalib'e rüyasında gelindi ve ona 'Berre'yi kaz!' denildi. O 'Berre nedir?' diye sorunca, 'O gizlenmiş, insanlardan saklanmış ve size verilmiş olandır' denildi. Abdülmuttalib sabah olunca kavmini toplayıp onlara durumu anlattı. Onlar da 'Keşke onun ne olduğunu sorsaydın' dediler. Gece olunca rüyasına tekrar gelip: 'Kaz!' denildi. O: 'Neyi kazayım?' diye sorunca, زَمْزَمَ لَا تُنْزَحُ وَلَا تُذَمُّ، بَرَكَةٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَضَعَهَا تَسْقِي الْحَجِيجَ وَمَعْشَرًا جَمًّا.. 'Suyu çekilip bitmeyen ve yerilmeyen Zemzem'i kaz. O Allah Teâlâ'dan bir berekettir; onu hacıları ve büyük toplulukları sulaması için (oraya) koymuştur' denildi. Sabah olunca kavmini toplayıp haber verdi. Onlar: 'Keşke yerinin neresi olduğunu sorsaydın' dediler. Gece olunca (rüyada) tekrar gelip ona: 'Kaz!' denildi. O: 'Nereyi?' diye sorunca, 'Zemzem'in yerini' cevabını aldı. 'Peki orası neresidir?' diye sorunca, 'Karıncaların yolu, karganın konduğu yer, işkembe ile kanın arasıdır' denildi. Sabah olup kavmine haber verince onlar: 'Burası Huzaa kabilesinin putlarının bulunduğu yerdir, seni (orayı

[2098] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/438 (No. 1977).
[2099] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/323 (No. 11880).
[2100] İbn Huzeyme, *Ṣaḥîḥu İbn Ḫuzeyme*, 1/470 (No. 950).

kazman için) bırakmazlar' dediler. O sırada çocuklarının tamamı uzaktaydı. Yanında sadece Hâris vardı. O ve Hâris kalkıp kazmaya başladılar; sonunda kulağında iki küpesi olan altından bir ceylan heykeli çıkardılar. Kazmaya devam ederek altın ve gümüş (eşyalar) çıkardılar. Sonra tekrar kazdılar ve abâlara sarılmış '*kaleî'*[2101] cinsi kılıçlar çıkardılar. Sonra kazmaya devam ettiler ve nihayetinde suyu çıkardılar".[2102] Rivayeti Ahmed b. Ubeydullah b. İdris en-Nersî (ö. 280/893) bize Yezîd b. Hârûn'dan (ö. 206/821), o Abdüla'lâ yani İbn Ebü'l-Müsâvir'den (ö. 161/777-78), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Abdüla'lâ metrûktur. Rivayet önceki kaynaklarda hiç nakledilmemiş olup, İbn Abbas'tan Saîd b. Cübeyr aracılığıyla nakledilen uzunca bir rivayet ise tarih kaynaklarında yer almış,[2103] ancak hadis kaynaklarında rivayet edilmemiştir. Bu durum ise hadis türü dışındaki eserlerden bazı rivayetlerin, zamanla hadis kaynaklarına geçtiğini göstermektedir.

Mısır'da firavun, İran'da kisra adı verilen krallara Yemen'de ise *tübba'*[2104] adı verilmektedir. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre *tübba'* hakkında Hz. Nebî (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لا تَسُبُّوا تَبَعًا فَإِنَّهُ قَدْ أَسْلَمَ "Tübba'a sövmeyin; çünkü o Müslüman olmuştur".[2105] Rivayeti Ahmed b. Ali el-Ebbâr (ö. 290/902) bize Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bezzâ'dan (ö. 250/864), o Müemmel b. İsmâil'den (ö. 206/821), o Süfyân (es-Sevrî)'den (ö. 161/778), o Simâk b. Harb'den (ö. 123/741), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Simâk ve Müemmel sadûk, Ahmed b. Muhammed makbûldür. Rivayet İbn Abbas'tan yalnızca bu tarikten nakledilmiştir. İbn Abbas'a dayanmayan tarikleri[2106] çoğunlukla Sehl b. Sa'd'a dayanmıştır ve bu rivayetlerin ortak râvisi olan Ebû Zür'a (ö. 121/738) metrûk, İbn Lehîa ise zayıftır.

Peygamber'in (s.a.v.) ölen kızları hakkında dördüncü hicrî asır kaynaklarında İbn Abbas'a isnad edilmeye başlanan bir rivayete göre, Resûlullah'a (s.a.v.) damadı Osman b. Affân'ın eşi olan kızı Rukayye'nin vefat haberi kendisine ulaştığında şöyle buyurdu: الْحَمْدُ لِلَّهِ دَفْنُ الْبَنَاتِ مِنَ الْمُكْرَماتِ. "Hamd Allah'a mahsustur. Kız çocuklarını

[2101] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde, *el-Muḫaṣṣaṣ*, thk. Halil İbrâhim Ceffâl (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1417), 2/19. Kaleî' kılıcı 'kal'a' adında bir yere nisbetle bu adı almıştır.
[2102] Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Kitâbü'l-Fevâ'id*, 1/326 (No. 333).
[2103] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṣâr*, 1/92, 2/39.
[2104] Ömer Faruk Harman, "Tübba'", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 41/41/455.
[2105] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/203 (No. 6013).
[2106] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 37/519 (No. 22880).

defnetmek, şerefli işlerden biridir".[2107] Rivayeti Ahmed b. Enes b. Mâlik ed-Dımaşkî (ö. 299/911) bize Ebû Âmir Muhammed b. İbrâhim en-Nahvî es-Sûrî (ö. ?) ve Hüseyin b. İshak et-Tüsterî (ö. 290/902) bize Abdullah b. Zekvân ed-Dımaşkî'den (ö. 243/857), o Irak b. Hâlid b. Yezîd b. Subeyh el-Murrî'den (ö. ?), o Osman b. Atâ el-Horasânî'den (ö. 155/771), o babasından (Atâ b. Ebû Müslim) (ö. 133/750), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İsnad zincirinde yer alan râvilerden Osman b. Atâ zayıf kabul edildiği için rivayetin senedi zayıftır. Söz konusu nakil, hadis kaynaklarına girmeden önce tarih literatüründe yer almıştır. Nitekim Fesevî'nin aktardığı bilgiye göre Hz. Osman, eşi Hz. Rukıyye'nin vefatı sebebiyle Bedir Savaşı'na katılamamış; Hz. Peygamber (s.a.v.) ise taziye için gelenlere bu sözü söylemiştir.[2108] İlgili rivayet, Taberânî öncesindeki hadis kaynaklarında İbn Abbas rivâyeti şeklinde yer almamaktadır. Anlaşılacağı üzere, daha önce tarih ve rical kaynaklarında nakledilen bu ve benzeri haberler, hicrî dördüncü asırla birlikte hadis literatürüne/musannefâtına dâhil edilmeye başlanmıştır.

Sîrete dair nakledilen rivayetlerden birine göre Resûlullah (s.a.v.), Tebük Gazvesi dönüşünde umre yaptığı sırada Usfân geçidine vardığında ashâbına لَمَّا أَنَّ رَسُولَ اللهِ (ص) أَقْبَلَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكٍ وَاعْتَمَرَ، فَلَمَّا هَبَطَ مِنْ ثَنِيَّةِ عُسْفَانَ أَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَسْتَنِدُوا إِلَى الْعَقَبَةِ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكُمْ.. "Siz şu kayalığa yaslanıp ben size dönünceye kadar bekleyin." diye emretmiş; ardından annesinin kabrinin bulunduğu yere inerek uzun süre dua etmiş, bu esnada gözyaşı dökmüş ve ağlaması şiddetlenmiştir. Ashâb da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu durumuna üzülerek ağlamış ve kendi aralarında, "Resûlullah (s.a.v.) burada ancak ümmeti hakkında tahammül edemeyeceği ağır bir imtihan söz konusu olduğunda böyle ağlar" değerlendirmesinde bulunmuşlardır. Ashâbın ağladığını gören Hz. Peygamber (s.a.v.) ise onların yanına dönerek, "Sizi ağlatan nedir?" diye sormuş; onların: "Ey Allah'ın Nebîsi! Senin ağlamana üzüldüğümüz için ağladık. Ümmetin hakkında taşıyamayacakları bir musibetin vukû bulmasından endişe ettik" cevabını vermeleri üzerine şöyle buyurmuştur: "Hayır, öyle bir şey yok. Fakat ben annemin kabrine uğradım ve kıyamet günü ona şefaat edebilmem hususunda Rabbimden izin istedim; ama izin verilmedi. Anam olduğu için kendisine merhamet duydum ve ağladım. Sonra Cebrâil (a.s.) bana gelerek *"İbrâhim'in babası için bağışlanma dilemesi, sadece ona*

[2107] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/366 (No. 12035).
[2108] Fesevî, *el-Ma'rife*, 3/159.

verdiği bir sözden dolayıydı. Fakat onun Allah düşmanı olduğu kendisine açıklık kazanınca ondan uzaklaştı" (et-Tevbe 9/114) ayetini okudu ve 'Sen de İbrâhim'in babasından uzaklaştığı gibi annenden uzaklaşmalısın' dedi." Resûlullah (s.a.v.) sözlerine devamla şöyle buyurmuştur: "Ben annem olduğu için ona acıdım. Ardından Rabbimden, ümmetimin üzerinden dört ağır belayı kaldırmasını niyâz ettim. Bunlardan ikisini kaldırdı, ikisini ise reddetti. Rabbimden; ümmetimin üzerine gökten taş yağdırmamasını, yerin onları batırmamasını, birbiriyle çatışan fırkalara bölünmemelerini ve birbirlerinin şiddetini (iç çatışmayı) tatmamalarını diledim. Allah (c.c.) gökten taş yağması ve yerin batması felaketlerini kaldırdı; ancak birbirleriyle savaşmaları ve kargaşa yaşamaları hususundaki iki isteğimi reddetti". Râvi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buradaki kabre uğrama sebebinin, annesinin Usfân'da medfun bulunması olduğunu eklemiştir".[2109] Bu rivayeti Muhammed b. Ali el-Mervezî (ö. ?) bize Ebü'd-Derdâ Abdulaziz b. el-Münîb'den (ö. 267/880), o İshak b. Abdullah b. Keysân'dan (ö. ?), o babasından, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdullah b. Keysân zayıf, oğlu İshak ise münkerü'l-hadistir. Rivayetin isnadı zayıf olup, birçok hadis kaynağında farklı sened ve lafızlarla nakledilmiştir.[2110] Ancak bu rivayetler genellikle 'Rabbimden annemin bağışlanma duası için izin istedim kabul etmedi. Kabrini ziyaret için izin istedim; kabul etti'.[2111] şeklindedir. Yukarıdaki uzun şekliyle ise Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir. İbn Abbas'a dayandırılmadan nakledilen benzer rivayette ise سَأَلْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ ثَلَاثًا "Rabbimden üç şey istedim"[2112] diyen Resûlullah'ın (s.a.v.) annesinin mezarını ziyaret ettiğine hiç değinilmemiş; ayrıca onun إِنَّ اللهَ زَوَى لِي الْأَرْضَ، فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا 'yeryüzü bana dürüldü ve doğusunu batısını gördüm' dedikten sonra 'kıtlık, fırkalaşma ve iç savaş konusunda dua ettiği'[2113] belirtilmektedir. Ancak dördüncü asırda nakledilen yukarıdaki rivayette ise, bu dua ifadeleriyle Hz. Peygamber'in annesinin mezarını ziyareti hikayesi birleştirilmiş görünmektedir.

Geleceğe dair haberler ve bereket mucizesi içeren başka bir rivayete göre ise İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) ve ashabı, açlıktan karınlarına taş bağlamış bir halde hendek kazıyorlardı. Nebî (s.a.v.) onların bu hâlini görünce: هَلْ دُلِلْتُمْ عَلَى رَجُلٍ

[2109] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/374 (No. 12049).
[2110] Müslim, "Cenâiz", 105.
[2111] Müslim, "Cenâiz", 105 (2/671).
[2112] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/102 (No. 1516).
[2113] Müslim, "Fiten", 19 (4/2215).

يُطْعِمُنَا أَكَلَةً؟ ‘Bize yiyecek bir şeyler yedirebilecek birini tanıyor musunuz?’ buyurdu. İçlerinden biri, ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): ‘Peki, öyleyse önden git ve bize yol göster’ buyurdu. O kişi önden gitti ve hendekte kendi payına düşen kısmı kazmakta olan bir adama vardılar. Bu sırada adamın hanımı bir haber göndererek: ‘Gel, çünkü Resûlullah (s.a.v.) bize geldi’ dedi. Adam koşarak geldi ve anam babam sana feda olsun dedi. O esnada yanında bir keçi ve yavrusu vardı. Keçiye yönelince, Resûlullah (s.a.v.): ‘Oğlak bizim için kalsın’ buyurdu. Bunun üzerine adam oğlağı kesti. Kadın ise elindeki biraz unu yoğurup ekmek yaptı ve yemeği pişirip, et suyuna ekmek doğrayarak bir kase hazırladı. Sonra bunu Peygamber’e ve ashabına getirdi. Resûlullah (s.a.v.) parmağını o yemeğin içine koydu. Sonra: ‘Bismillâh. Allah’ım, bu yemeğe bereket ver’ diyerek dua etti ve ‘Haydi yiyin!’ buyurdu. Onlar doyuncaya kadar yemekten yediler; fakat yemeğin sadece üçte biri eksilmiş, üçte ikisi ise kalmıştı. Peygamber (s.a.v.) yanında bulunan on kişiye: ‘Gidin arkadaşlarınızı çağırın’ buyurdu. Onlar gittiler, yerlerine diğer on kişi geldi. Onlar da yiyip doyuncaya kadar yediler. Sonra Peygamber (s.a.v.) ev sahibine dua etti. Eşi ve ailesine de hayır duada bulundu. Ardından birlikte hendek kazılan yere doğru yürüdüler. Resûlullah (s.a.v.): ‘Beni Selman’a götürün’ dedi. Oraya vardıklarında Selmân el-Fârisî’nin önünde büyük bir kaya parçası bulunduğunu, onun bu kayayı kırmakta zorlandığını gördü. Resûlullah (s.a.v.) ashabına: ‘Bırakın da ona ilk vuran ben olayım’ buyurdu. ‘Bismillâh’ diyerek vurdu ve kayanın üçte biri koptu. Bunun üzerine: اللهُ أَكْبَرُ قُصُورُ الرُّومِ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ ‘Allahu ekber! Kâbe’nin Rabbine yemin olsun ki, Rum diyârının sarayları (bana vaat edildi!)’ buyurdu. Sonra ikinci kez vurdu. Kayanın bir parçası daha koptu ve ‘Allahu ekber! Kâbe’nin Rabbine yemin olsun ki, Fars diyârının sarayları (bana vaat edildi!)’ buyurdu. Bunun üzerine münâfıklar kendi aralarında: ‘Biz şu anda kendimizi korumak için hendek kazıyoruz, o ise bize Fars ve Rum’un saraylarını vaat ediyor!’ dediler”.[2114]

Rivayeti Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/902) bize Saîd b. Muhammed el-Cermî’den (ö. 230/844), o Ebû Tümeyle’den (ö. ?), o Nuaym b. Saîd el-Abdî’den (ö. ?), o İkrime’den, o İbn Abbas’tan nakletti. Râvilerden Nuaym b. Saîd meçhûldür. İsnadı zayıf olan bu haber, yukarıdaki nakli öncesinde İbn Abbas’tan

[2114] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/376 (No. 12052).

nakledilmemiştir. Sahîh-i Buhârî [2115] de dahil birçok kaynakta ise bazı lafız farklılıklarıyla, daha sahih senedlerle nakledilmiştir. Ancak İbn Abbas'tan nakledilen bu rivayet, Sahîh-i Buhârî'deki Câbir b. Abdullah rivayetine göre daha geniş ve birleşik bir hikâye sunmaktadır. Buhârî rivayetinde olay Câbir'in bireysel daveti etrafında gelişirken, İbn Abbas rivayetinde ise başlangıca Resûlullah'ın 'bizi yedirecek birisi var mı?' yönlendirici sorusu eklenmiş; yemek mucizesi sayısal ve organizasyonel (onarlı gruplar gibi) detaylarla daha somut hâle getirilmiştir. Ayrıca Buhârî'de yalnızca yemek mucizesi yer alırken, İbn Abbas rivayetinin sonunda ise Selmân-ı Fârisî ile ilgili kaya hadisesi, fetih müjdeleri ve münâfıkların tepkileri de eklenerek anlatım genişletilmiştir. Ayrıca rivayeti İkrime'den nakleden râvi Nuaym hakkında rical kaynaklarında neredeyse hiç bilgi olmaması dikkat çekicidir.

Sîrete dair bir diğer rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: أُمُّ أَيْمَنَ هِيَ أُمُّ أُسَامَةَ. "Ümmü Eymen Üsâme'nin annesidir". [2116] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) bize Osman b. Ebû Şeybe'den (ö. 239/853), o Cerîr'den (ö. 188/804), o Atâ b. es-Sâib'den (ö. 136/753), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ümmü Eymen, Peygamber Efendimiz'in hizmetinde bulunmuş olan Bereke bint Sa'lebe b. Amr el-Habeşiyye'dir. (ö. 24/645) Üsâme b. Zeyd'in annesidir.[2117] Rivayette belirtilen bilgi başka sahih kaynaklarla da desteklenmiş olup, rivayetin senedindeki tüm râviler sikadır. Ancak bu haber daha önce İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Bu rivayet ya sadece Ümmü Eymen'i tanıtmak için söylenmiş kısa bir söz veya başka bir rivayetin parçasıdır. Nitekim Buhârî rivayetinde "Resûlullah (s.a.v.) hicret sonrası Ümmü Enes'in kendisine getirdiği hurmaları muhâcirden Ümmü Eymen'e -yani Üsâme b. Zeyd'in annesine- verdi'[2118] sözünün parçalanmış halini andırmaktadır.

Tarihe dair bilgiler içeren diğer bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) Huneyn Gazvesi'nde (müellefe-i kulûbdan) Safvân b. Ümeyye'den (bazı) zırhlar ve silahları ödünç aldı. Safvân: يَا رَسُولَ اللَّهِ (ص) أَعَارِيَةٌ مُؤَدَّاةٌ؟ قَالَ: عَارِيَةٌ مُؤَدَّاةٌ. Allah'ın Resûlü! Bunlar ödünç (alınıp) geri verilecek mi?' diye sordu. Resûlullah

[2115] Buhârî, "Megâzî", 31 (No. 4101).
[2116] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 25/86 (No. 219).
[2117] Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2012), 42/42/317.
[2118] Buhârî, "Hibe", 32 (No. 2630).

(s.a.v.) buyurdu ki: 'Evet ödünçtür ve geri verilecektir'".[2119] Rivayeti Ahmed b. Îsâ b. Ali el-Havvâs (ö. 332/943) bize Sâlih b. Alâ b. Bükeyr el-Abdî'den (ö. ?), o İshak b. Abdülvâhid'den (ö. 226/840), o Hâlid b. Abdullah'tan (ö. ?), o Hâlid el-Hazzâ'dan (ö. 141/758), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Sâlih b. Alâ meçhûl olup, rivayetin isnadı zayıftır. Önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmeyen bu rivayeti, hasen isnadla Ümeyye b. Safvân b. Ümeyye babasından nakletmiştir.[2120]

Nikâhta velâyetle ilgili Hz. Meymûne'nin Resûlullah'a istenmesi hakkındaki rivayete göre "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) بَعَثَ مَحْمِيَةَ بْنَ جُزْءٍ وَرَجُلَيْنِ آخَرِينَ إِلَى مَيْمُونَةَ يَخْطُبُهَا وَهِيَ بِمَكَّةَ.. Resûlullah (s.a.v.) Meymûne'yi (r.a.) kendisine istemeleri için Mahmiye b. Cüz' ile birlikte iki kişiyi Mekke'de bulunan Meymûne'ye gönderdi. Meymûne, bu işi kız kardeşi Ümmü'l-Fazl'a havale etti. Ümmü'l-Fazl da (durumu) Abbas'a iletti. Bunun üzerine Abbas (r.a.) Meymûne'yi Resûlullah (s.a.v.) ile nikâhladı.[2121] Rivayeti Ebû Abdullah b. el-Mühtedî Billâh (ö. 303/915) bize Muhammed b. Amr b. Hâlid'den (ö. 292/904), o babasından, o Bekr b. Sehl'den (ö. 289/901) ve Abdullah b. Yusuf'tan (218/833), onlar İbn Lehî'a'dan (ö. 174/790), o Ebü'l-Esved'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbn Lehîa ile Bekr b. Sehl zayıf, Muhammed b. Amr ise meçhuldür. Bu durumda rivayetin isnadı zayıftır. Ayrıca söz konusu rivayet, dördüncü hicrî yüzyıla kadar olan kaynaklarda İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmemiştir. Rivayet, ilk olarak İbn Lehîa'nın Urve'nin yetimi Muhammed b. Abdurrahman'dan aktardığı bir nakille *Müdevvene*'de[2122] yer almıştır. *Müdevvene*'deki bu rivayet de yine İbn Lehîa tarafından nakledilmiştir. Görüldüğü üzere rivayet, önceki fıkıh kaynaklarında İbn Abbas'a nispet edilmezken, dördüncü asırdan itibaren İbn Abbas'a isnat edilmeye başlanmıştır.

Hz. Osman'ın fazîletine işaret eden İbn Abbas rivayetine göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Osman (r.a.) bana dedi ki: Resûlullah beni diğer kızıyla evlendirdiğinde şöyle buyurdu: 'لَوْ أَنَّ عِنْدِي عَشْرًا لَزَوَّجْتُكَهُنَّ وَاحِدَةً بَعْدَ وَاحِدَةٍ، فَإِنِّي عَنْكَ لَرَاضٍ. Eğer on tane kızım olsaydı, onları birer birer sana nikâhlardım. Şüphesiz ben senden razıyım".[2123]

[2119] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/451 (No. 2951).
[2120] Ebû Dâvûd, "Büyû'", 90 (No. 3562).
[2121] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/391 (No. 3660).
[2122] Sahnûn, *el-Müdevvene*, 2/117.
[2123] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/176 (No. 6116).

Rivayeti Muhammed b. Zekeriyyâ el-Galâbî (ö. 280/910) bize Yakub b. Ca'fer b. Süleyman'dan (ö. ?), o babasından (Ca'fer b. Süleyman) (ö. 174/790), o dedesinden (Süleyman b. Ali (ö. 142/759), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ya'kûb b. Ca'fer meçhul, Muhammed b. Zekeriyyâ el-Galâbî ise hadis uydurmakla (*vaz'*) itham edilmiş bir isim olduğu için rivayetin isnadı şiddetli zayıftır. Nitekim söz konusu ifade, tarih kaynaklarında Hz. Osman'ın şehadetinden önce evi kuşatma altındayken İbn Abbas'a hitaben söylediği bir söz olarak[2124] -yani İbn Abbas'ın bir rivayeti şeklinde değil, muhatabı olduğu bir haber olarak- nakledilmiştir. Dolayısıyla bu naklin, sonraki süreçte İbn Abbas adına uydurularak ona isnad edildiği değerlendirilmektedir. Zira Muhammed b. Zekeriyyâ'nın İbn Abbas'a isnad ettiği ve uydurma olduğu düşünülen başka rivayetler de vardır. Bunlardan bazıları الْعَيْنُ حَقٌّ الْعَيْنُ حَقٌّ يَسْتَنْزِلُ الْحَالِقَ "Nazar haktır, nazar haktır; yüksek bir dağ zirvesini bile yıkıp devirir"[2125]; دَعُونِي مِنَ السُّودَانِ، فَإِنَّمَا الْأَسْوَدُ بِبَطْنِهِ، وَفَرْجِهِ. "Hz. Peygamber'in yanında siyahîler zikredildi. Bunun üzerine O şöyle buyurdu: Siyahîleri bana bırakın; zira siyahî kimse yalnızca midesinin ve şehvetinin derdindedir"[2126] gibi daha birçok rivayetin dili ne Hz. Peygamber'in ne de İbn Abbas rivayetlerinin önceki asır rivayetlerinde kullanılan üslupla uyuşmamaktadır.

Yine Hz. Osman'ın (r.a.) faziletine vurgu yapılan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) bir evde oturuyordu ve üzerinde sadece bir izâr (peştamal) vardı. Onu da bacaklarının arasına sermişti ve uylukları dışarıdaydı. Derken Ebû Bekir gelip izin istedi, Efendimiz izin verdi ve o içeri girdi. Sonra Ömer geldi; ona da izin verdi ve o da girdi. Ardından Osman geldi ve izin istedi. Nebî (s.a.v.) onu görünce hızla kalkıp evin (iç kısmına) girdi (ve üstünü düzeltti). Bu durum Aişe'ye ağır geldi (meraklandı). Topluluk dışarı çıkınca Aişe şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Ebû Bekir ve Ömer girdi, hâlini değiştirmedin; fakat Osman girince hemen kalktın?" Bunun üzerine Efendimiz şöyle buyurdu: يَا عَائِشَةُ أَلَا أَسْتَحِي مِمَّنْ تَسْتَحْي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ، إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَسْتَحْي مِنْ عُثْمَانَ. "Ey Aişe! Meleklerin kendisinden hayâ ettiği bir kimseden ben de hayâ etmeyeyim mi? Şüphesiz ki melekler Osman'dan hayâ ederler".[2127] Rivayeti Muhammed b. Abdullâh el-Hadramî (ö. 277/890-91) bize Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o Yûnus b. Bükeyr'den

[2124] İbn Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, 4/1199.
[2125] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/184.
[2126] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/191 (No. 11463).
[2127] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/254 (No. 11656).

(199/815), Nadr Ebû Ömer'den (ö. ?), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nadr metrûk, rivayetin isnadı zayıftır. Rivayet Taberânî öncesinde çoğunlukla Âişe (r.anhâ)[2128] tarikiyle sahih olarak nakledilmiştir. Ancak Taberânî'ye kadar İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir.

Hz. Hatice'nin faziletine dair İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre "Resûlullah (s.a.v.), Hatice ile oturduğu bir sırada Cebrâil (a.s.) gelerek şöyle demiştir: يَا مُحَمَّدُ، أَقْرِئْ خَدِيجَةَ مِنِّي السَّلَامَ، وَبَشِّرْهَا بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ مِنْ قَصَبٍ لَا أَذًى فِيهِ، وَلَا نَصَبَ. 'Ey Muhammed! Hatice'ye benden selam söyle ve onu cennette inciden yapılmış, içinde ne gürültü ne de bir yorgunluk bulunan bir sarayla müjdele!'[2129]buyurmuştur". Rivayeti Abbas b. el-Fadl el-Esfâtî (ö. 283/896) bize Abdülaziz b. el-Hattâb'dan (ö. 224/838), o Îsâ b. Müslim el-Hemdânî'den (ö. 229/843), o Meysere b. Osmân el-Eşcaî'den (ö.?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Îsâ b. Müslim münkerü'l-hadistir. Bu rivayet Buhârî de dahil birçok temel hadis kaynağında sahih isnadlarla ve benzer lafızlarla çoğunluğu Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Ancak İbn Abbas'a dayandırıldığı ilk rivayet Taberânî'de yer almıştır. Buhârî rivayetinde ifade السَّلَامَ مِنْ رَبِّهَا وَمِنِّي 'Rabbinden ve benden selam söyle'[2130] şeklindedir.

Geleceğe dair haberler içeren İbn Abbas rivayetine göre "Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: 'Allah'ın Resûlü! Uhud günü sen bana, şehitlikten uzaklaştırıldığım ve birçok kişinin şehit edildiği sırada: إِنَّ الشَّهَادَةَ مِنْ ورائِكَ. قَالَ كَيْفَ صَبْرُكَ إِذَا خُضِبَتْ هَذِهِ مِنْ هَذِهِ وَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى لِحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ. 'Şehâdet senin arkandadır' demiştin. Resûlullah (s.a.v.): 'Peki o zaman, bu şundan dolayı kana bulandığında sabrın nasıl olacak?' diye sorarken eliyle sakalını ve başını gösterdi. Hz. Ali (r.a.) dedi ki: 'Sen açıkça bildirdikten sonra, o (şehâdet) sabır makamlarından değil, bilakis müjde ve ikram makamlarındandır". [2131] Rivayeti Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Mervezî (ö. ?) bize Ebü'd-Derdâ Abdülaziz b. el-Münîb'den (ö. 267/880), o İshak b. Abdullah b. Keysân'dan (ö. ?), o babasından, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İshak b. Abdullah münkerü'l-hadîs, babası Abdullah b. Keysân ise zayıf olup, rivayetin isnadı bu sebeple zayıftır. Benzer rivayetlerden birini Hz. Ali ile Sıffîn savaşına katılan Ebû Fezâle rivayet

[2128] Müslim, "Feżâilü's-sahâbe", 36.
[2129] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/306 (No. 11818).
[2130] Buhârî, "Menâḳibü'l-ensâr", 20 (5/39).
[2131] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/372 (No. 12043).

etmiştir. Ancak bu rivayet de zayıftır. Ayrıca rivayette 'Hz. Ali'nin Ebû Fezâle ile Sıffîn savaşında şehid olduğu'[2132] belirtilmektedir. Bu durumda rivayetin metni tarihî bilgilerle çelişmektedir. Yukarıdaki İbn Abbas rivayeti ise Taberânî öncesinde İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Hz. Ali ile Hâricîler arasında vukû bulacak hâdiselere işaret eden bir rivayete göre ise İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Nehrevân ehli (Hâricîler) mağlup edildiğinde Ali b. Ebû Tâlib meydana çıktı ve ben de hemen arkasındaydım. Atıyla seyir hâlindeyken, kamçısıyla ayağının yanına vuruyordu. Sonra bana dönerek şöyle dedi: Vallahi, eğer vasıfları bana tarif edilen o adam bu topluluğun arasında değilse, arkadaşının anası onu kaybetmiş olsun. Çünkü bana şöyle söylendi: إنَّه سَيمرقُ مارقةٌ مِن الدِّين علامَتُهم رجلٌ مُخدَّجٌ، أَحدُ ثَديَيهِ كثَدي المرأةِ، برأسِهِ شعراتٌ كهَلبةِ السنورِ أو كهَلبةٍ، يخرجُ بينَ فِئتينِ، تقتُلُهم أحبُّ الفِئتينِ إلى اللهِ عزَّ وجلَّ. "Bir grup dinden ayrılacak. Onların en belirgin alameti; uzvu kesik bir adamdır ki, onun göğsünün bir tarafı kadın memesi gibidir. Bu adamın başında ise kedi tüyüne benzer birkaç tel kıl bulunur. Onlar iki grubun çatıştığı bir dönemde ortaya çıkarlar ve bu topluluğu Allah katında en sevimli olan taraf öldürür". Sonra Hz. Ali ilerledi ve 'Yazıklar olsun size, onu arayın (bulun)!' demeye başladı. Onu aradılar ama bulamadan geri dönüp: 'Onu bulamadık' dediler. Bu durumun (üzüntüsü) Hz. Ali'nin yüzünden okundu ve şöyle dedi: "Yazıklar olsun size! Onların (ölülerin) üzerine kamışlar dikin!" Yani her bir adamın yanına kamış dikerek işaretleyin dedi. Öyle yaptılar ve nihâyet o adamı bulup getirdiler. Hz. Ali onu görünce (şükür için) derhal secdeye kapandı.[2133] Rivayeti Muhammed bize Abdullah'tan, o Muhammed b. Humeyd'den (ö. 248/862), o Seleme'den (ö. ?), o Muhammed b. İshak'tan (ö. 151/768), o Muhammed b. Talha b. Yezîd b. Rükâne'den (ö. 111/729), o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İbn Humeyd metrûktur. Bahse konu savaş Hz. Ali ile Hâricîler arasında vukû bulan Nehrevan ve Nuhayle[2134] savaşlarıdır. Rivayet önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ahmed b. Hanbel [2135] de dahil olmak üzere birçok temel hadis kaynağında Ebû Saîd el-Hudrî ve Hz. Ali tarikiyle rivayetin şâhidleri yer almıştır. İki topluluk arasındaki savaştan bahseden benzer rivayet ilk olarak Hemmâm'ın *Sahîfe'*sinde nakledilirken, bu rivayette sadece

[2132] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 2/183 (No. 802).
[2133] Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, *el-Muḫallişiyyât*, 1/315 (No. 494).
[2134] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 16/16/170.
[2135] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 17/375 (No. 11276).

‘Davaları bir olan iki büyük topluluk birbiriyle savaşmadıkça ve aralarında büyük bir kıyım olmadıkça kıyamet kopmaz.’ buyurulmuştur.[2136] Rivayetin sonraki nakillerinin bazılarında kısaca ‘iki grup arasındaki savaştan’, bazılarında ise ‘savaşla birlikte uzun uzun kıyamet alâmetlerinden’[2137] söz edilmektedir. Doğrudan Hz. Ali’ye isnad edilen ve benzer hikâyenin uzunca anlatıldığı rivayetin[2138] senedinin ibtidâsındaki isim olan Ubeydullah b. Mûsa el-Absî (ö. 219/834) ise ‘Şia’dan’dır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) cinlerle görüşmesiyle ilgili bazı detaylara yer verilen rivayete göre İbn Abbas (r.a.): صُرِفَتِ الْجِنُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) مَرَّتَيْنِ، وَكَانَ أَشْرَافُ الْجِنِّ بِنَصِيبِينَ. “Cinler, Resûlullah’a (s.a.v.) iki defa yönlendirilmiş idi. Cinlerin ileri gelenleri (eşrâfı) ise Nasîbinli idi”.[2139] demiştir. Rivayeti Ahmed b. Abdülvehhâb (ö. 281/894) bize Ebü’l-Muğîre’den (ö. 212/827), o Ufeyr b. Ma’dân’dan (ö. 166/782), o Katâde’den, o İkrime’den, o İbn Abbas’tan nakletmiştir. Ancak Katâde’den sadece Ufeyr (b. Ma’dân), ondan da sadece Ebû Muğîre rivayet etmiştir. Râvilerden Ufeyr münkerü’l-hadis, rivayetin isnadı zayıf olup, bu rivayet Taberânî’ye kadar hiçbir kaynakta yer almamıştır. Rivayetin başka bir naklinde ise “Cinlerin önde gelenleri Musul’daydı”[2140] ibaresi geçmektedir. Benzer bir rivayette ise İbn Abbas: أَنَّ النَّفَرَ الَّذِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جِنُّ نَصِيبِينَ، أَتَوْهُ بِنَخْلَةَ. “Resûlullah’a (s.a.v.) gelen topluluk, Nasîbin cinleri idi. Ona Nahle’de geldiler”[2141] demiştir. Rivayeti Ali b. Saîd er-Râzî (ö. 299/911) bize Ebû Küreyb’den (ö. 248/862), o Hallâd el-Cu‘fî’den (ö. 220/835), o Züheyr’den (ö. 172/788), o Câbir’den (ö. 128/745), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Bu rivayetin râvilerinden Câbir b. Yezîd metrûk, Hallâd b. Yezîd zayıf olup, rivayet yalnızca bu tarikten nakledilmiştir. Bunun dışında cinlerle ilgili benzer rivayetler çoğunlukla tefsir kaynaklarında yer almıştır. [2142] Yukarıdaki Nasîbin olarak zikrettiğimiz yer adı Anadolu’daki Nusaybin değildir. Zira bir görüşe göre bu cinler Yemenli olup, Yemen’deki ‘Nasîbîn’[2143] adlı bir köydendir. Dikkati çeken diğer husus ise birçok tefsir kaynağında sadece ‘İkrime dedi ki’ denilerek ‘Resûlullah’a gelen

[2136] Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil b. Seyc el-Yemânî Hemmâm b. Münebbih, *Sahifetü Hemmam b. Münebbih* (Beyrut: Mektebü’l-İslâmî, 1407), 34 (No. 23).
[2137] Buhârî, “Fiten”, 23 (No. 7121); Müslim, “Fiten”, 17 (4/2214).
[2138] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 7/561 (No. 37927).
[2139] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 1/6 (No. 6).
[2140] Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, *el-Muḫallişiyyât*, 3/279 (No. 2512).
[2141] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 4/136 (No. 3804).
[2142] Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 21/165.
[2143] Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu‘mânî ed-Dımaşkī İbn Âdil, *el-Lübâb fî ʿulûmi’l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 19/406.

cinlerin sayısının on iki bin olduğunun'[2144] nakledilmesidir ki, söz konusu rivayetlerde bu bilginin kaynağının ne olduğuna değinilmemiştir.

Hz. Ömer'in Dimaşk bölgesinde bir ordugâhta verdiği hutbeyi konu alan rivayete göre İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Ömer b. Hattâb, Câbiye'de insanlara hutbe okudu ve şöyle dedi: خَطَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ النَّاسَ بِالْجَابِيَةِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ أَرَادَ أَنْ يَسْأَلَ عَنِ الْقُرْآنِ، فَلْيَأْتِ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ. "Ey insanlar! Kim Kur'an hakkında bir şey sormak isterse, Übeyy b. Kâ'b'a gelsin. Kim ferâiz hakkında sormak isterse, Zeyd b. Sâbit'e gelsin. Kim fıkıh hakkında soru sormak isterse, Muâz b. Cebel'e gelsin. Kim de mal hakkında sormak isterse bana gelsin. Çünkü Allah, beni ona (o mala) bir velî (yönetici) ve bir taksim edici kıldı". Ardından Hz. Ömer: 'Dağıtıma önce Hz. Nebî'nin (s.a.v.) eşleriyle başlıyorum. Sonra ilk muhacirlerle (devam ediyorum). *"Onlar ki yurtlarından ve mallarından çıkarıldılar.."* diyerek (el-Haşr, 59/8.) ayetin tamamını okudu. Sonra da: "Kim hicrete erken koşarsa, ona erken verilir. Kim hicrette gecikirse, ona da geç verilir. O halde kimse, bineğinin konakladığı yere (gecikmesine) kızmasın!" dedi.[2145] Rivayeti Ali b. Sirâc el-Mısrî (ö. 308/920) bize Abdullah b. Muhammed b. Ebû Müslim en-Neccâr'dan (ö. ?), o Abdullah b. Muhammed b. Umâre el-Ensârî'den (ö. ?), o Süleyman b. Dâvûd b. Husayn'dan (ö. ?) o babasından (ö. 135/752), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abdullah b. Muhammed ve Süleyman b. Dâvûd meçhûldür. Rivayet Taberânî'den önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan değil Ali b. Rebâh'tan[2146] (ö. 113/731-32) nakledilmiştir. Üçüncü asırda bu rivayete benzer tek kayıt ise, yine İbn Abbas'ın (r.a.) Hz. Ömer'den (r.a.) naklettiği: "Übey en iyi (kâri') Kur'an okuyucumuzdur. Ancak biz, Übey'in okumasındaki birçok lahnlere (kıraat vecihlerine) rağbet etmiyoruz"[2147] sözüdür. Ancak bu rivayet de sadece Saîd b. Cübeyr aracılığıyla İbn Abbas'a isnad edilmiş, İkrime'den nakledilmemiştir.

İbn Abbas yoluyla da nakledilen Ebû Hüreyre rivayetine göre, Ebû Hüreyre savaş meydanında şehid olduğu düşünülen bir kişiyle ilgili şu hâdiseyi aktarmıştır: شَهِدْنَا مَعَ النَّبِيِّ (ص) خَيْبَرَ فَقَالَ لِرَجُلٍ مِمَّنْ مَعَهُ يَدَّعِي الْإِسْلَامَ: إِنَّ هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ. "Biz Nebî (s.a.v.) ile Hayber'de bulunduk. Nebî (s.a.v.) yanında Müslümanlık iddiasında bulunan bir adam

[2144] Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 19/5.
[2145] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/127 (No. 3783).
[2146] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/457 (No. 32896).
[2147] Buhârî, "Fezâilü'l-Ḳur'ân", 8 (No. 5005); İbn Mülâ'ib, *Hadîsü İbn Mülâ'ib*, (No. 7).

için: ‘Bu kişi cehennemliktir’ buyurdu. Savaş başladığında adam en şiddetli şekilde savaştı, çok sayıda yara aldı ve ağır yaralandı. Bunun üzerine sahâbeden birisi Resûlullah’a (s.a.v.) gelip: ‘Ya Resûlallah! Senin cehennemlik olduğunu söylediğin adam, vallahi Allah yolunda en çetin şekilde savaştı ve çok yaralar aldı’ dedi. Nebî (s.a.v.) yine: ‘O cehennemliktir’ buyurdu. Bazı insanlar bu sözden dolayı tereddüt ettiler. Derken adam yaralarının acısını hissetti; elini sadağına uzatıp oradan okları çıkardı ve kendini onlarla öldürdü. Müslümanlardan bir grup hızla Resûlullah’a gelip: ‘Allah’ın elçisi! Allah senin sözünü doğruladı ve adam kendini öldürdü’ dediler”. Bunun üzerine Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdu: يَا فُلاَنُ قُمْ فَنَادِ لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ، إلا مُؤْمِنٌ إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ. “Falanca! Kalk ve şunu ilan et: Cennete ancak mü’min girer. Şüphesiz Allah dini fâcir (günahkâr) bir adamla da destekler”.[2148] Rivayeti Ahmed b. Süleyman b. Eyyûb (ö. 347/958) bize Ebû Zür‘a Abdurrahman b. Amr’dan (ö. 281/894), o Ebü’l-Yemân el-Hakem b. Nâfi‘den (ö. 222/837), o Şuayb b. Ebû Hamza’dan (ö. 162/779), o Zührî’den (ö. 124/742), o Saîd b. Müseyyeb’den (ö. 94/713), o Ebû Hüreyre’den nakletmiştir. Aynı rivayeti Simâk, İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan nakletmiştir. Hadisin ricâli sika olup, senedi muttasıldır. Ancak önceki kaynaklarda İbn Abbas’tan rivayet edilmemiştir. Sehl b. Sa‘d’den (ö. 88) bazı lafız farklılıklarıyla nakledilen benzer rivayet ise Buhârî’nin *Sahîh*’inde[2149] yer almıştır.

5.3.4 Fıkıh, Muâmelât

Mehrin asgarî miktarı hakkındaki rivayete göre İbn Abbas Hz. Ali’nin (r.a.) şöyle dediğini nakletmiştir: لَا مَهْرَ أَقَلَّ مِنْ خَمْسَةِ دَرَاهِمَ. “Mehir beş dirhemden daha az olamaz”.[2150] Rivayeti Ali b. el-Fazl b. Tâmir el-Belhî bize Abdüssamed b. Fazl el-Belhî’den (ö. 283), o Ali b. Muhammed el-Mencûrî’den (ö. ?), o Hasan b. Dînâr’dan (ö. ?), o Abdullah ed-Dânâc’dan (ö. ?), o İkrime aracılığıyla İbn Abbas’tan nakletmiştir. Râvilerden Hasan b. Dînâr metrûk olup, Ali b. Fazl’ın adı ise başka hiçbir rivayette geçmemekte olduğundan, rivayetin isnadı zayıftır. Bazı kaynaklarda Hz. Ali’ye dayandırılan mehrin beş ve ‘on dirhem’ [2151] şeklinde olduğu görüşleri

[2148] İbn Mende, *Kitâbü’l-Îmân*, 1/317 (No. 164).
[2149] Buhârî, “Cihâd”, 76 (No. 2898).
[2150] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/359 (No. 3605).
[2151] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/493 (No. 16374).

nakledilmişse de ilk dönem hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan böyle bir sınıra dair rivayet nakledilmemiştir.

İbn Abbas'ın hukukî açıdan geçersiz sayılan bazı sözlerle (yemin/adakla) ilgili rivayetine göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لَا نَذْرَ إِلَّا فِيمَا أُطِيعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ، وَلَا يَمِينَ فِي غَضَبٍ، وَلَا عِتَاقَ وَلَا طَلَاقَ فِيمَا لَا يَمْلِكُ. "Yapıldığında Allah'a (c.c.) itaat edilen şeyler dışında adak adanamaz. Öfke anındaki (bilinçsizce yapılan) yeminin hükmü yoktur. Kişinin sahip olmadığı köleyi âzat etmesi ve (nikâhlı olmadığı) kadını boşaması da geçersizdir". [2152] Rivayeti Ahmed b. Yahyâ b. Ebû Abbas el-Huvârizmî/Hârizmî (ö. ?) bize Ahmed b. Mansûr el-Mervezî'den (ö. 258/871), o Ömer b. Yûnus'tan (ö. 206/821), o Süleyman b. Ebû Süleyman'dan (ö. ?), o Yahyâ b. Ebû Kesîr'den (ö. 129/746-47), o Zührî'den, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Süleyman b. Ebû Süleyman münkerü'l-hadis, Ahmed b. Yahyâ ise metrûk bir râvidir. Rivayet bu isnad ile İkrime tarikiyle daha önceki kaynaklarda hiç geçmemiş; ancak farklı senedlerle sahih olarak nakledilmiştir. Fakat bu nakiller İbn Abbas'tan değildir ve bu rivayetlerin lafızlarında bazı farklılıklar vardır. Örneğin Tirmizî rivayetinin başında لَا نَذْرَ لِابْنِ آدَمَ فِيمَا لَا يَمْلِكُ 'sahip olmadığı şeyi adaması'[2153] geçersiz sayılmıştır.

Anlaşmalı boşanmanın hükmüyle ilgili İbn Abbas (r.a.): أَنَّ النَّبِيَّ (ص) جَعَلَ الْخُلْعَ تَطْلِيقَةً بَائِنَةً. "Nebî (s.a.v.) hul'ü (kadının bedel vererek kocasından boşanmasını) bir bâin talâk saymıştır". [2154] Rivayeti Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî (ö. 338/949) bize Abdullah b. Vüheyb el-Gazzî'den (ö. 301/913), o Muhammed b. Ebü's-Serî'den (ö. 238/852), o Revvâd'dan o Abbâd b. Kesîr'den (ö. 141/758), o Eyyûb'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Abbâd b. Kesîr vazzâ' (hadis uydurmacısı), Revvâd ise zayıftır. Rivayetin isnadı son derece zayıftır ve önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan nakli yoktur. Ancak Hz. Osman b. Affân, Saîd b. Cübeyr, Atâ, Ebû Seleme ve diğer birçok ismin görüşü olarak sahih senedlerle[2155] aktarılmıştır.

[2152] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/297 (No. 2029).
[2153] Tirmizî, "Talâḳ", 6 (No. 1181).
[2154] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/83 (No. 4025).
[2155] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/117-118.

Savaş hukuku ile ilgili rivayete göre ise İbn Abbas: أَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ، وَنَهَانَا عَنِ الْمُثْلَةِ. "Resûlullah (s.a.v.) hiçbir yerde kalkıp konuşmamıştır ki, mutlaka bize sadakayı emretmiş ve eziyet içeren uzuv kesmeyi (müsleyi) yasaklamış olmasın".[2156] Rivayeti Saʿdân b. Yezîd (ö. 262/875) bize Ali b. Âsım'dan (ö. 201/816), o Ebû Ali er-Rahabî'den (ö. 131/748), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Ebû Ali er-Rahabî ve Ali b. Âsım metrûktur. İsnadı şiddetli zayıf olan bu rivayet İbn Abbas tariki öncesinde hasen isnadla nakledilmiştir.[2157] Ancak dördüncü asır kaynaklarına kadar İbn Abbas'a isnad edilmemiştir.

İçki içip sarhoş dolaşan kişiye verilecek ceza ile ilgili İbn Abbas (r.a.) şu hikâyeyi nakletmiştir: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَبِي شُمَيْلَةَ، وَهُوَ سَكْرَانُ. "Ebû Şümeyle Peygamber Efendimize (s.a.v.) sarhoş bir halde getirildi. Ebû Şümeyle bunu sürekli yapan biriydi. Peygamber Efendimize (s.a.v.) getirilirken şu beyitleri söylüyordu: 'Resûlullah'a iletin ki, ben ne hırsızlık yaptım ne de zina ettim. Eğer içtiğim içki ise, şüphesiz azdım ve doğru yolu bulamadım. Ne elimde dünyalığım kaldı, ne de ondan tam bir lezzet alabildim. (Ama) Eğer Sakîf kabilesi beni bir gün yine böyle bir şeye davet ederse 'geldim' derim.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) bir avuç toprak alıp onun yüzüne attı ve sonra: 'Ona vurun!' dedi. Onlar da elbiselerle, ayakkabılarla, elleriyle ve sopalarla ona vurdular".[2158] Rivayeti İbrâhim b. el-Velîd (ö. 272/885), bize İbrâhim b. Muhammed b. 'Ar'ara'dan (ö. 231/845), o Vehb b. Cerîr b. Hâzim'den (ö. 206/821), o babasından (Cerîr b. Hâzim) (ö. 170/786), o Muhammed b. İshak'tan, o Hüseyin b. Abdullah'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757) zayıf olup, rivayetin isnadı zayıftır. Yukarıdaki rivayete kadar bu lafızlarla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Benzer rivayetin isnadı da zayıftır.[2159] Ancak sahih isnadla, Ebû Şümeyle adı zikredilmeden "Sarhoş bir adama Peygamber'in (s.a.v.) sopa ve ayakkabılarla vurma cezası verdiği, Hz. Ebû Bekir'in ise 40 celde cezası uyguladığı"[2160] nakledilmiştir. Görünen o ki İbn Abbas'a ait olmayan bu rivayet de dördüncü asırla birlikte dönemin hadis musannefâtında İbn Abbas rivayeti olarak yerini almıştır.

[2156] Harâitî, *Mekârimü'l-aḫlâḳ ve meʿâlîhâ*, 169 (No. 508).
[2157] Tayâlisî, *el-Müsned*, 2/52 (No. 700).
[2158] İbnü'l-A'râbî, *Mu'cemü İbnü'l-A'râbî*, 2/548 (No. 1070).
[2159] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/211 (No. 3344).
[2160] Buhârî, "Ḥudûd", 3 (No. 6773).

İçki içene uygulanacak had cezası hakkındaki benzer rivayetler Müslim, Ebû Dâvûd gibi birçok temel hadis kaynağında da yer almıştır. Rivayetin başka bir tarikten yine İkrime yoluyla naklinde İbn Abbas: أَنَّ الشُّرَّابَ كَانُوا يُضْرَبُونَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْأَيْدِي وَالنِّعَالِ وَالْعِصِيِّ. "Resûlullah (s.a.v.) zamanında içki içenler, ellerle, mestlerle ve sopalarla dövülürlerdi"[2161] demiştir. Rivayeti Hârûn b. Kâmil (ö. 283/896) bize Saîd b. Ufeyr'den (ö. 226/840), o Yahyâ b. Fuleyh'den (ö. ?), o Sevr b. Zeyd'den (ö. 153/770), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Yahyâ b. Fuleyh zayıf, Hârun b. Kâmil ise meçhûldür. Rivayet Buhârî[2162] de dahil birçok kaynakta farklı sened ve benzer lafızlarla yer almıştır. Ancak İkrime yoluyla ilk nakli Nesâî'de[2163] geçmektedir. Sonuç olarak rivayetin metninin birçok tarikten destekleyici rivayetleri mevcut olsa da, rivayetin İbn Abbas'a isnadı dördüncü asır hadis kaynaklarıyla birlikte olmuştur.

Selem akdi ile ilgili olarak İbn Abbas: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) نَهَى عَنِ السَّلَفِ فِي الْحَيَوَانِ. "Resûlullah (s.a.v.) hayvanda selef (selef/selem: peşin parayla veresiye mal teslimi) akdini yasakladı"[2164] demiştir. Rivayeti Muhammed b. Ali b. İsmâil el-Übüllî'nin (ö. 329/940) bize Abdullah b. İsmâil b. Ahmed es-San'ânî'den (ö. ?), o İshak b. İbrâhim b. Cûtî'den (ö. ?), o Abdülmelik ez-Zimârî'den (ö. ?), o Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778), o Ma'mer'den (ö. 153/770), o Yahyâ b. Ebû Kesîr'den, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İshak b. İbrâhim ve Abdullah b. İsmâil meçhûl olup, rivayetin isnadı zayıftır. Üçüncü asır rivayetlerinde İbn Abbas'tan 'selem akdinde vade belirleme, kefil ve rehin almanın mümkün olduğu' gibi görüşler nakledilmişse de yukarıdaki lafızlarla nakli mevcut değildir. Ancak benzer rivayetin [2165] müntehâsında Abdullah adı geçmektedir, ki tek başına Abdullah denilince genellikle İbn Mes'ud anlaşıldığı için, bu isim Abdullah b. Abbas ile karıştırılmış olabilir. Bir diğer husus ise, söz konusu rivayette geçen ifade İbn Mes'ud'un şahsî görüşü olarak aktarılırken, yukarıda İbn Abbas'a isnad edilen hadiste ise görüş sahibi Resûlullah (s.a.v.) olarak gösterilmiştir. Netice itibarıyla bu ve benzeri bazı şahsî görüşler nakledilirken, merfû hadis zannedilmiş olabilir.

[2161] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/138 (No. 9349).
[2162] Buhârî, "Hudûd", 5 (No. 6776).
[2163] Nesâî, "Hadd fi'l-Hamr", 30 (No. 5269).
[2164] Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/39 (No. 3059).
[2165] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 49 (No. 200).

Büyü ve büyücülükle ilgili İbn Abbas rivayetine göre Nebî (s.a.v.): لَيْسَ مِنَّا مَنْ تَسَحَّرَ أَوْ تُسِحِّرَ لَهُ، أَوْ تَكَهَّنَ أَوْ تُكِهِّنَ لَهُ، أَوْ تَطَيَّرَ أَوْ تُطِيِّرَ لَهُ. "Kim büyü yaparsa veya başkasına yaptırırsa; kim kâhinlik yapar veya yaptırırsa; kim (falcılık yapıp kuşlar ile) uğursuzluk haberi verirse veya bunu başkasına yaptırırsa bizden değildir".[2166] buyurmuştur. Rivayeti Abbas b. Hammad b. Fadâle es-Sayrafî (ö. ?) bize Yahyâ b. Fazl el-Harakî'den (ö. 256/869), o Ebû Âmir el-Akadî'den (ö. 204/819), o Zem'a b. Sâlih'ten (ö. ?), o Seleme b. Vehrâm'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Zem'a b. Sâlih zayıf, Abbas b. Hammâd ise meçhûldür. Hz. Ali'den nakledilen ve rivayete göre Hz. Ali'nin halifeliği sırasında verdiği bir hutbe metni olarak aktarılan hitapta ise Resûlullah'a dayandırılarak: "Allah (c.c.) İsrâiloğulları'ndan bir nebîye vahyederek şunları buyurdu" [2167] denilmiş ve uzunca bir konuşmanın sonunda ise yukarıdaki rivayette geçen lafızlarla konuşma sonlandırılmıştır. Rivayetin İbn Abbas'tan şâhidi olmayıp, râvilerden Abdül'alâ b. Âmir es-Sa'lebî (ö. ?) zayıftır. Ancak "Kim düğüm atar, kâhini tasdik ederse.."[2168] gibi farklı lafızların bulunduğu benzer rivayet İmrân b. Husayn tarafından nakledilmiştir. Görüldüğü gibi bu rivayet de ilk üç asır boyunca İbn Abbas'a isnad edilmediği halde dördüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas hadisi olarak rivayet edilmiştir.

Kıyıya vuran balıkların yenilmesinin hükmü ile ilgili İbn Abbas (r.a.): Ebû Bekir'in (r.a.): إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذَبَحَ لَكُمْ مَا فِي الْبَحْرِ فَكُلُوهُ كُلَّهُ فَإِنَّهُ ذُكِّيَ. "Şüphesiz Allah Teâlâ denizde bulunan hayvanları sizin için kesmiş, yani helâl kılmıştır. Onların hepsini yiyin; çünkü hepsi dinen temizlenmiş sayılır, dediğini işittim" [2169] demiştir. Rivayeti İbrâhim b. Muhammed el-Ömerî (ö. 320/932) bize Abbâd b. Yakup'tan (ö. 250/864), o Şerîk'ten (ö. 177/793), o İbn Ebû Beşîr'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Abbâd b. Yakup metrûk olup, rivayetin isnadı zayıftır. Ancak 'bir sefer sırasında yiyecek sıkıntısı yaşayan mücâhidlerin, deniz kıyısına vurmuş halde bulup yedikleri balina hakkında Resûlullah'ın (s.a.v.): "Allah'ın size verdiği rızkı yiyin ve yanınızda ondan biraz varsa bana da verin"[2170] cevabını içeren rivayet, her ne kadar İbn Abbas'tan nakledilmese de, yukarıdaki rivayetteki hükmün sıhhatine işaret eder. Üçüncü asır rivayetlerinde ise مَا قَذَفَ الْبَحْرُ فَهُوَ حَلَالٌ 'Denizin kıyısına vuran balık

[2166] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/301 (No. 4262).
[2167] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/118 (No. 4844).
[2168] Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 9/52 (No. 3578).
[2169] Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/487 (No. 4723).
[2170] Buhârî, "Megâzî", 67 (No. 4362).

helâldir' kısmı İbn Abbas'a isnad edilse de ذَبَحَ لَكُمْ مَا فِي الْبَحْرِ 'Allah denizdekileri sizin için kesti' ifadesi dördüncü asır öncesindeki kaynaklarda yer almamıştır.

5.3.5 Tefsir, İsrâiliyat, İlim

İbn Abbas'tan üçüncü hicrî asırdaki hadis kaynaklarında nakledilmediği halde, dördüncü asırda nakledilmeye başlanan tefsir konulu rivayetlerden birine göre İbn Abbas: قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا [مريم: 87] *"Ancak Rahmân'ın katında bir ahid alanlar başka"* (Meryem, 55/87) ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ahid, Lâ ilâhe illallah sözüdür".[2171] Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî bize Yahyâ b. Abdülhamîd el-Hımmânî'den, o babasından, o Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz'dan, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Nadr metrûk, Yahyâ el-Hımmânî (ö. 228) zayıftır. Bu yorum tefsir kaynaklarında yer almışsa da[2172], önceki hadis kaynaklarında İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

Yâsin sûresinde geçen gök cisimleriyle ilgili *"Her biri bir yörüngede yüzmektedir."* (Yâsîn, 36/40) ayeti hakkında İbn Abbas dedi ki: تَدُورُ فِي أَبْوَابِ السَّمَاءِ، كَمَا تَدُورُ الْفَلَكَةُ فِي الْمِغْزَلِ. "Onlar göğün kapılarında dönerler. Tıpkı kirmenin (ip eğirme çubuğunun) tepesinde dönen çark gibi".[2173] Rivayeti Muhammed b. Yahyâ (ö. 258/871) bize Ahmed b. İshak'tan (ö. 250/864), o Ebû Ahmed'den (ö. 203/818), o Şerîk'ten (ö. 177/793), o Simâk'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir. İsfahânî'nin Ebû 'Isme'den naklettiği benzer rivayette, yörünge ve meridyenlerle ilgili, 'doğuda 180 ve batıda 180 göze bulunduğu' şeklinde uzunca açıklamalar[2174] verilmektedir. Ancak râvilerden Ebû 'Isme kezzâbdır. Rivayet yukarıdaki nakli dışında yalnızca tefsir kaynaklarında[2175] ve İkrime dışında ya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'a isnad edilmiş, ya da doğrudan 'İbn Abbas dedi ki' denilerek sened zikredilmeden aktarılmıştır.

"Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun" (es-Sâffât, 37/1-3) ayeti hakkında İbn Abbas: قَالَ: يَعْنِي الْمَلَائِكَةَ.

[2171] Taberânî, *ed-Duâ li't-Taberânî*, 454 (No. 1571).
[2172] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/255.
[2173] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1211.
[2174] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1166.
[2175] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19/440; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/579.

"Bunlardan maksat meleklerdir" [2176] tefsirini yapmıştır. Rivayeti İbrâhim b. Muhammed b. Hasan (ö. 302/914) bize Muhammed b. Halef'ten, o Âdem'den (ö. 207/822), o Şerîk'ten (ö. 140/757), o Husayf'tan (ö. 137/754), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Rivayetin isnadında zayıf râvi yoktur; ancak bu yorum önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Tefsir kaynaklarında ise benzer görüşlerle 'dünyada saf tutan insanlar gibi, göklerde saf tutan melekler'[2177] şeklindeki yorumlar İbn Abbas'tan aktarılmıştır.

Tefsir kaynaklarında geçen ve sonradan İbn Abbas'a isnad edilen bir diğer yoruma göre İbn Abbas وَقَالَ رَبُّكُمُ ٱدْعُونِيٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ *"Bana dua edin, duanızı kabul edeyim"* (el-Mü'min, 40/60) ayetini: "Beni rubûbiyetle birleyin, ben de sizi bağışlayayım"[2178] sözleriyle yorumlamıştır. Rivayeti Ebû Yahyâ er-Râzî bize Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o Muhammed b. Ya'lâ'dan (ö. 201/816), o Ömer b. Subh'tan (ö. ?), o Mukâtil b. Hayyân'dan (ö. 249/863), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Ömer b. Subh metrûk, Muhammed b. Ya'lâ ise zayıftır. Rivayet daha önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmese de, bazı tefsir kaynaklarında 'İbn Abbas dedi ki'[2179] denilerek senedsiz olarak nakledilmiştir.

Yaratılışın altı günü ile ilgili İbn Abbas rivayetine göre Yahudiler Hz. Peygamber'e 'Pazar günü nedir?' مَا يَوْمُ الْأَحَدِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): فِيهِ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَرْضَ وَكَبَسَهَا.. (s.a.v.) diye sormuşlar, o ise şöyle karşılık vermiştir: "Onda Yüce Allah yeri yarattı ve onu düzenledi". 'Pazartesi nedir?' diye sorduklarında ise: "O gün ve salı gününde dağları, suyu, şu ve bu şeyleri ve Yüce Allah'ın dilediği her şeyi yarattı" demiştir. 'Çarşamba günü nedir?' dediklerinde ise: "Rızıkları (yarattı)" buyurmuştur. Daha sonra Perşembe günü nedir?' demişler, Resûlullah (s.a.v.): "Yüce Allah o gün gökleri yarattı" diye cevap vermiştir. 'Cuma günü nedir?' dediklerinde ise: "İki saatte melekleri, iki saatte cennet ve cehennemi, iki saatte güneşi, ayı ve yıldızları, iki saatte de gece ve gündüzü yarattı" karşılığını vermiştir. 'Cumartesi nedir?' diye sorarken (bu sırada aralarında cumartesinin) dinlenme günü olduğunu söylemişler ve bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): "Allah'ı bundan tenzih ederim!" demiştir. O sırada yüce Allah şu ayeti

[2176] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 3/988 (No. 511).
[2177] Begavî, *Meʿâlimü't-tenzîl*, 7/33.
[2178] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 2/515 (No. 167).
[2179] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîrü Mâverdî-en-Nüket ve'l-ʿuyûn*, thk. Seyyid İbn Abdülmaksud b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 5/162.

indirmiştir: *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı"* (Kāf, 50/38).[2180] Rivayeti Velid (ö. 310/922) bize İshak b. İbrâhim'den (ö. 267/880), o Haccâc b. el-Minhâl'den (ö. 216/831), o Hammâd b. Seleme'den (ö. 167/783), o Atâ b. es-Sâib'den (ö. 136/753), o ise İkrime'den nakletmiş, İbn Abbas'ın adı ise belirtilmemiştir. Ancak İkrime'nin 'Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki' demesi sebebiyle, bu söz İbn Abbas'a ait olmalıdır. Râvileri sika olan rivayet, İbn Abbas'ın adının zikredilmemesi sebebiyle mürseldir. Önceki hadis kaynaklarında İkrime veya İbn Abbas'tan nakledilmemiş, fakat sahih isnadlarla ve bazı lafız farklılıklarıyla, çoğunlukla Ebû Hüreyre yoluyla Müslim de dahil[2181] birçok hadis kaynağında yer almıştır.

"İyiliğin karşılığı ancak böyle bir iyiliktir" (er-Rahmân, 55/60) ayetinin tefsiri hakkında ise İbn Abbas: هَلْ جَزَاءُ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِلَّا الْجَنَّةُ. 'Lâ ilâhe illallah' diyenin karşılığı cennet değil de nedir?"[2182] demiştir. Rivayeti Hüseyin b. İshak et-Tüsterî (ö. 290/902) bize Yahyâ el-Himmânî'den (ö. 228/842), o babasından, o Nadr Ebû Ömer'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Nadr metrûk, Yahyâ el-Hımmânî ise zayıftır. Rivayet farklı lafızlarla 'lâ ilâhe illallah diyenin cennete gireceğini' ifade edecek şekilde sahih isnadlarla[2183] da nakledilmiş; ancak Taberânî'ye kadar İbn Abbas'a dayandırıldığı bir rivayet bulunmamaktadır. Bununla birlikte birçok tefsir kaynağında İkrime ve İbn Abbas'ın ayet hakkında benzer yorumları mevcuttur.[2184] Bu durumda sözün tefsir kaynaklarından hadis eserlerine geçiş yaptığı söylenebilir. Konusu itibariyle tefsir yorumu olan bu sözün tefsire dair eserlerde yer alması ise yadırganamasa da, senedsiz bir şekilde aktarılan bu görüşlerin daha sonra hadis kaynaklarına geçişi, rivayetin sıhhatini tespit açısından zorluklara sebep olmaktadır.

Târık hakkındaki *"Göğe ve târıka yemin olsun"* (et-Târık, 86/1) ayeti hakkında İbn Abbas: قَالَ: النَّجْمُ الْمُضِيئُ. "Târık, ışık saçan yıldızdır"[2185] yorumu yapmıştır. Rivayeti Ahmed b. Amr b. Ebû Âsım (ö. 287/900) bize babasından (ö. 242/856), o Şebîb'den,

[2180] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1371.
[2181] Müslim, "Ṣıfatü'l-ḳıyâmet", 27.
[2182] Taberânî, *ed-Duâ li't-Taberânî*, 447 (No. 1544).
[2183] Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/356 (No. 445); Buhârî, "Libâs",24 (No. 5827); Müslim, "İman", 154 (1/95).
[2184] Kurtubî, *el-Câmiʿ*, 17/182.
[2185] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1213.

o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Şebîb zayıftır. Rivayet önceki hadis kaynaklarında İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiştir. Hz. Ali'den (r.a.) sahih olarak nakledilen rivayet ise şöyledir: "Peygamber (s.a.v.) Hz. Ali ve Fâtıma'yı gece vakti gelip namaza çağırmış; Hz. Ali'nin 'Allah dilerse bizi kaldırır' cevabı sonrası Resûlullah (s.a.v.) 'insan tartışmaya düşkündür' ayetini okuyarak geri dönmüştür. Rivayetin sonunda ise Buhârî: Sana gece gelen târıktır. Târık yıldızdır, *ṣâḳıb* ise parlayan demektir"[2186] şeklinde kendi açıklamasını belirtmiştir. Bu rivayetin diğer tariklerinde ise *târık* ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer verilmemiş, yalnızca rivayetin başındaki 'namaza çağırma kısmı' nakledilmiştir.

Yeryüzü ve gökyüzünün özelliklerine işaret eden *"Dönüş sahibi göğe yemin olsun"* (et-Târık, 86/11) ayeti hakkında ise İbn Abbas: قَالَ: الرَّجْعُ الْمَطَرُ. 'Racʿ (dönüş sahibi) yağmurdur' demiştir.*"Yarılma sahibi yere yemin olsun"* (et-Târık, 86/12) ayeti hakkında ise: قَالَ: النَّبَاتُ. 'Sad' (yarılma sahibi) ise bitkidir'[2187] yorumu yapmıştır. Rivayeti İshak b. Ahmed (ö. ?) bize Abdullah b. İmrân'dan (ö. ?), o Vekî'den (ö. 197/812), o Süfyân'dan (ö. 161/778), o Husayf'tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden İshak b. Ahmed meçhûldür. Bu rivayet önceki hadis kaynaklarında İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiş, ancak bazı tefsir kaynaklarında[2188] İkrime tarafından İbn Abbas'a isnad edilmiştir.

İhlâs sûresinin *"O Samed'dir"* (el-İhlâs, 112/2) ayetinin tefsiri hakkında ise İbn Abbas (r.a.): تَصْمُدُ إِلَيْهِ الْأَشْيَاءُ إِذَا نَزَلَ بِهِمْ كُرْبَةٌ، أَوْ بَلَاءٌ. "Başlarına bir sıkıntı veya bela indiğinde her şey O'na yönelir".[2189] yorumunu yapmıştır. Velid (ö. 310/922) bize Ebû Hâtim'den (ö. 277/890), o Muhammed b. Mûsâ el-Hareşî'den (ö. 248/862), o Abdullah b. Îsâ'dan (ö. ?), o Dâvûd'dan (ö. 139/756), o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan nakletti. Râvilerden Ebû Halef Abdullah b. Îsâ zayıftır. Rivayet önceki kaynaklarda nakledilmemiş, ancak sonraki tefsir kaynaklarında[2190] İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

[2186] Buhârî, "İ'tisâm", 18 (No. 7347).
[2187] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1263.
[2188] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 3/416.
[2189] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 1/380 (No. 92).
[2190] Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân İbn Receb, *Revâiu't-tefsîr* (Suudî Arabistan: Dâru'l-Âsıme, 1422), 2/667.

5.3.6 Sağlık, Günlük Hayat, Âdap

Tahâret konusuna değinilen, ancak günlük hayatla ilgili âdâbı da konu edindiği için bu başlık altında değerlendirdiğimiz bir İbn Abbas rivayetine göre بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يضاجع أم سلمة إذ قامت كأنها سبحة.. Resûlullah (s.a.v.) Ümmü Seleme ile yatmakta iken sanki bir tesbih gibi (hızla) kalktı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ona: "Ne oldu, hayız mı gördün?" dedi. O: 'Evet' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Bunda bir sakınca yoktur; abdestini al ve yatağına geri dön".[2191] Hadiste geçen كأنها سبحة ifadesindeki '*sübḥa'* kelimesi eğer '*sebḥa*' olarak okunursa bu durumda Ümmü Seleme'nin yataktan kalkışı Peygamber'e (s.a.v.) ait kısraklardan *Sebḥa*'nın[2192] hızlıca hareket etmesine benzetilerek 'atın aniden hareketlenmesi gibi kalktı' şeklinde de anlaşılabilir. Rivayeti Ebû Küreyb (ö. 248/862) bize Hüseyin b. Ali el-Cu'fî'den (ö. 203/818), o Hakem b. Ebân'dan (ö. 154/770), o İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan nakletmiştir. Benzer rivayetlerden anlaşıldığına göre anlatılmak istenen, eşi hayızlı iken belden aşağısı örtülü halde aynı yatakta yatabilmeye izin verilmektedir. Rivayetin isnadı sahihtir. Ancak önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakli yoktur. Dikkat çeken durum ise bu rivayette adı geçen Hüseyin b. Ali el-Cu'fî sika iken, Taberânî rivayetinde adı geçen Hüseyin b. Ali el-Hanefî'nin zayıf olmasıdır. Her iki rivayet de sened bakımından Hakem, İkrime, İbn Abbas zincirinde birleşmekle birlikte, Taberânî rivayetinin isnadı, içerdiği bu zayıf râvi sebebiyle zayıftır. Rivayet ayrıca Saîd b. Müseyyeb yoluyla Hz. Âişe'den[2193] de nakledilmiştir.

Dördüncü yüzyıl hadis kaynakları öncesinde İbn Abbas'a isnad edilmeyen bir başka rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): الْبَرَكَةُ مَعَ أَكَابِرِكُمْ "Bereket, büyüklerinizle beraberdir"[2194] buyurmuştur. Rivayeti Muhammed b. İsmâil et-Tirmizî (ö. 279/892) bize Nuaym b. Hammâd'dan (ö. 228/842), o Abdullah b. Mübârek'ten, o Hâlid el-Hazzâ'dan, o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı hasendir ve İbn Hibban'ın sahihinde sahih senedle nakledilmiştir. Taberânî'de[2195] ise isnad zayıf olsa da, şâhidleri ile hasen li-gayrihî seviyesine yükselmiştir. Bununla birlikte

[2191] Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, 3/232 (No. 2604).
[2192] İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 2/60.
[2193] İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 3/162.
[2194] Harâitî, *Mekârimü'l-aḫlâḳ ve meʿâlîhâ*, 124 (No. 355).
[2195] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/16 (No. 8991).

rivayetin, ilk üç asır hadis kaynaklarına İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakli bulunmamaktadır.

Aynı şekilde başka tariklerden nakli olduğu halde[2196] İbn Abbas'a isnadına ilk defa dördüncü asır kaynaklarında yer verilen diğer bir rivayete göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الْخِتَانُ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ، مَكْرُمَةٌ لِلنِّسَاءِ. "Sünnet olmak (hitân) erkekler için sünnettir; kadınlar için ise bir ikramdır (şeref vesilesidir)".[2197] Rivayeti Abdân b. Ahmed (ö. 306/918) bize Eyyûb b. Muhammed el-Vezzân'dan (ö. 249/863), o el-Velîd'den (ö. ?), o İbn Sevbân'dan (ö. 165/781) o Muhammed b. Aclân'dan (ö. 148/765), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Velid b. el-Velid metrûktur.

Resûlullah'a (s.a.v.) müstehâza (adet dışı kanaması olan) kadın hakkında sorulunca şöyle buyurdu: "Bu, şeytanın onun rahmindeki bir vuruşu (sebebiyledir)".[2198] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) bize Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o, İsmâil b. Subayh'tan (ö. 217/832), o Ebû Üveys'ten (ö. 167/783), o Sevr b. Zeyd (ö. 135/752) ve Mûsâ b. Meysere'den (ö. 131/748), onlar İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ebû Üveys hakkında zayıf diyenlerin yanında sadûk olarak değerlendiren münekkitler de olmuştur. Diğer râvileri sika olsa da, bu rivayet önceki kaynakların hiçbirinde yer almamıştır. Rivayetin İbn Abbas dışındaki naklinde, istihâze kanı gören kadına, İbn Ömer aynı ifadeyi söyledikten sonra: "Yıkan; sonra bir bezle (kanın akmasını) engelle ve ardından tavaf et" [2199] demiştir. Bu rivayetin isnadı hasen olsa da, Taberânî'ye kadar İbn Abbas'a isnadla رَكْضَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ 'şeytandan gelen bir tekme' olarak nakli bulunmamaktadır.

Kına yakma ve temizleme usulleri ile ilgili rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: كُنَّا نِسَاءَنَا يختضبن أَحْسَنَ الْخِضَابِ يَخْتَضِبْنَ بَعْدَ صَلاةِ الصُّبْحِ وَيَغْسِلْنَهُ قَبْلَ صَلاةِ الظُّهْرِ وَيَخْتَضِبْنَ بَعْدَ صَلاةِ الْعِشَاءِ وَيَغْسِلْنَهُ قَبْلَ صَلاةِ الصُّبْحِ. "Bizim kadınlarımız en güzel şekilde kına yakarlardı. Sabah namazından sonra kına yakarlar ve öğle namazından önce yıkarlar, yatsı namazından

[2196] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/317 (No. 26468).
[2197] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/233 (No. 11590).
[2198] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/222 (No. 11557).
[2199] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 1406, "Hac", 39 (1/371).

sonra kına yakarlar ve sabah namazından önce yıkarlardı".[2200] Bu rivayeti Hârûn b. Îsâ (ö. 285/898), Ebû Kılâbe'den (ö. 276/889), o Abdüssamed b. Abdülvâris'ten (ö. 206/821), o Şu'be'den, o Katâde'den, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. İsnadı hasen olan rivayet, önceki kaynaklarda İkrime yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Ancak yine İbn Abbas'tan Ebû Miclez (ö. 106/724) yoluyla nakli mevcuttur.[2201]

Günlük hayatta Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarına yönelik başka bir rivayete göre İbn Abbas (r.a.): كَانَ يَلْبَسُ خَاتَمَهُ فِي يَمِينِهِ. "Resûlullah (s.a.v.) yüzüğünü sağ elinde takardı"[2202] demiştir. Rivayeti Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/919), Muhammed b. Mûsâ el-Haraşî'den (ö. 248/862), o Muâz b. Hânî'den (ö. 209/824), o Yahyâ b. el-Alâ'dan (ö. 160/776), o Abbas b. Abdullah b. Ma'bed'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Yahyâ b. el-Alâ metrûk ve vaz'(uydurma) ile itham edilmiştir ve bu rivayet yukarıdaki lafızlarla Taberânî'ye kadar hiçbir kaynakta İbn Abbas'a isnad edilmemiştir. Nesâî'de ise İbn Abbas'a dayandırılmadan, Hz. Ali'den hasen isnadla nakledilmiştir.[2203] Ayrıca Nâfi'den 'sağa takardı' ve 'sola takardı' [2204] şeklinde iki farklı görüş nakledilse de, bu rivayet dördüncü asır öncesi hiçbir kaynakta İbn Abbas'a isnad edilmemiştir.

Kara köpeklerin öldürülmesi hakkındaki rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لَوْلَا أَنَّ الْكِلَابَ أُمَّةٌ مِنَ الْأُمَمِ لَأَمَرْتُ بِقَتْلِ كُلِّ أَسْوَدَ بَهِيمٍ، فَاقْتُلُوا الْمعينةَ مِنَ الْكِلَابِ، فَإِنَّهَا الْمَلْعُونَةُ مِنَ الْجِنِّ. "Köpekler de (yeryüzündeki) ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, tamamen siyah olan her köpeğin öldürülmesini emrederdim. Zira onlar cinlerin lânetlenmiş olanlarındandır".[2205] Rivayette geçen الْمعينةَ kelimesi 'el-muayne' olarak okunursa gözü siyah olan köpekleri; 'el-muayyene' olarak okunursa belirli köpekleri öldürün anlamına gelir. Rivayeti İbrâhim b. Hâşim el-Begavî (297/909) bize Muhammed b. Abdurrahman el-'Allâf'tan (ö. ?), o Abdülmelik b. Hattâb b. Ubeydullah b. Ebû Bekre'den (ö. ?), o 'Umâre b. Ebû Hafsa'dan (ö. 132/749), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Rivayetin isnadı sahih olup, sened

[2200] Muhammed b. Muzaffer b. Mûsâ b. Îsâ Ebü'l-Hüseyin el-Bezzâz, *Hadîsu Şu'be b. Haccâc*, thk. Sâlih Osman el-Lahhâm (Ammân: Dâru'l-Osmâniyye, 1424), 143 (No. 210).
[2201] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/113 (No. 1282); Dârimî, "Salât", 167 (No. 1108).
[2202] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/233 (No. 11589).
[2203] Nesâî, "Zînet", 64 (No. 9458).
[2204] Ebû Dâvûd, "Hâtem", 5 (No. 4227-4228).
[2205] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/349 (No. 11979).

muttasıldır. Ancak rivayet Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) *el-Müsned* adlı eserine kadar[2206] hiçbir kaynakta İbn Abbas'tan nakledilmemiştir. Daha önceki kaynaklarda farklı senedlerle ve benzer lafızlarla nakledilen rivayetler ise çoğunlukla Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) dayanmaktadır.[2207]

Bazı kapların kullanımının haram kılınması hakkındaki İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: الَّذِي يَشْرَبُ فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ إِنَّمَا يُجَرْجِرُ فِي بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ. "Altın kaplardan (bir şey) içen kimse, karnında cehennem ateşini taşımış olur".[2208] Rivayeti Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913) bize Muhammed b. Bahr el-Hüceymî'den (ö. ?), o Süleym b. Müslim el-Mekkî'den (ö. ?), o Nadr b. Arabî'den (ö. 168/784), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Süleym b. Müslim ve Muhammed b. Bahr metrûk olarak değerlendirilmiştir. Rivayet Buhârî de dahil birçok kaynakta sahih senedlerle[2209] 'bazılarında sadece gümüş, bazılarında ise hem altın hem gümüş kaplar için aynı ifadeler zikredilerek' nakledilmiştir. Ancak İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan nakledilen yukarıdaki rivayetin isnadı zayıftır ve önceki dönem kaynaklarda yer almamıştır. İbn Abbas'tan nakledilen benzer dördüncü asır rivayetinde ise 'altın ve gümüş kaptan içen kimsenin karnında cehennem ateşi taşıyacağı'[2210] belirtilmiştir. Sonuç olarak önceki hadis eserlerinde İbn Abbas'a isnad edilmeyen bu rivayet, önce 'altın kap' olarak İbn Abbas'a isnad edilmiş, sonra da 'altın ve gümüş kap' ifadesiyle İbn Abbas hadisi olarak nakledilmeye başlanmıştır.

Dördüncü asır hadis kaynaklarından itibaren İbn Abbas'a isnad edilmeye başlanan bir diğer rivayete göre ise "Bir horoz, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında ötünce oradaki bir adam horoza sövdü ve ona lânet etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: «لَا تَلْعَنْهُ وَلَا تَسُبَّهُ فَإِنَّهُ يَدْعُو إِلَى الصَّلَاةِ» 'Onu lânetleme ve ona sövme! Çünkü o, namaza çağırıyor'".[2211] Rivayeti İbn Rüste (ö. 301/913) bize Ebû Kâmil'den (ö. 237/851), o Yezîd Ebû Hâlid'den (ö. 206/821), o Abbâd b. Mansûr'dan (ö. 152/769), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Abbâd b. Mansûr zayıf sayılmış, rivayet daha

[2206] Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Mu'cem* (Faysalâbâd: İdâretül-Ulûmi'l-Eseriyye, 1407), 183.
[2207] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 462 (No. 3181).
[2208] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/373 (No. 12046).
[2209] Buhârî, "Eşribe", 28 (No. 5634).
[2210] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/338 (No. 3333); Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Mu'cem*, 40 (No. 6).
[2211] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1760.

sahih senedlerle de nakledilmiş,[2212] ancak İkrime yoluyla İbn Abbas'tan yukarıdaki nakline kadar rivayet edilmemiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) günlük hayatını yansıtan rivayete göre ise İbn Abbas: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَمْشِي مَشْيًا يُعْرَفُ فِيهِ أَنَّهُ لَيْسَ بِعَاجِزٍ وَلا كَسْلانَ. "Resûlullah (s.a.v.) kendisinin güçsüz ve tembel olmadığı anlaşılacak bir yürüyüşle yürürdü"[2213] demiştir. Rivayeti Hüseyin (ö. 330/941) bize Abdullah b. Cerîr b. Cebele'den (ö. 262/875), o İbn Ebû Bekir'den (ö. 234/848), o Yahyâ b. Râşid'den (ö. ?), o Dâvûd b. Ebû Hind'den (ö. 139/756), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Yahyâ b. Râşid zayıftır. Rivayetin bir benzeri, Seyyâr Ebû Hakem'den (ö. 122/739) nakledilmiştir.[2214] Ancak bu rivayet mürsel olup, Seyyâr tarafından doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ref' edilmiştir. Yukarıdaki rivayet ise, dördüncü asır öncesinde hiçbir kaynakta İbn Abbas'a isnad edilmemiştir.

Sonuç olarak bu bölümde ele alınan rivayetlerin konulara göre dağılımı ve sıhhat durumlarıyla ilgili istatistikî bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 5.3 Hicrî üçüncü asır eserlerinde başka tariklerden geldiği halde İbn Abbas'tan nakledilmeyen rivayetlerin sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
İman, Ahlâk, Zühd	0 (%0)	1 (%5,6)	1 (%5,6)	17 (%94,4)	**18**
İbadetler	1 (%4,5)	4 (%18,2)	5 (%22,7)	17 (%77,3)	**22**
Kıssalar, Siyer	2 (%12,5)	1 (%6,3)	3 (%18,8)	13 (%81,3)	**16**
Muâmelât	0 (%0)	0 (%0)	0(%0)	9 (%100)	**9**
Tefsir, İsrâiliyât	1 (%11,1)	2 (%22,2)	3 (%33,3)	6 (%66,7)	**9**
Sağlık, Günlük Hayat	2 (%22,2)	3 (%33,3)	5 (%55,6)	4 (%44,4)	**9**
GENEL TOPLAM	**6 (%7,2)**	**11 (%13,3)**	**17 (%20,5)**	**66 (%79,5)**	**83**

[2212] Ebû Dâvûd, "Edeb", 114 (No. 5101).
[2213] Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, *el-Muḫallişiyyât*, 3/301 (No. 2564).
[2214] Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd ve'r-reḳāʾiḳ*, 1/288 (No. 837).

5.4 Hicrî Üçüncü Asır Kaynaklarındaki İbn Abbas Rivayetleriyle veya Sahih Hadislerle Çelişen Rivayetler

Bu bölümde yer alan rivayet malzemesinin niteliği gereği, önceki dönem İbn Abbas rivayetlerine veya sahih sünnete muhâlif görünen nakillerin sayısının önceki bölümlere nispetle daha az olmasına bağlı olarak, hadisler yine tematik bütünlük korunarak, ancak üç ana başlık altında tasnif edilmiştir.

5.4.1 İbadetler

Üçüncü asır hadis kaynaklarında ele aldığımız benzer rivayetlerde Resûlullah'ın gusül ile birlikte namaz abdesti aldığı da zikredilmiştir. Dördüncü asır İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre ise Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ تَوَضَّأَ بَعْدَ الْغُسْلِ فَلَيْسَ مِنَّا. "Kim boy abdestinden (gusülden) sonra namaz abdesti alırsa bizden değildir".[2215] Rivayeti Eslem b. Sehl el-Vâsıtî (ö. 292/904) bize Süleyman b. Ahmed el-Vâsıtî'den (ö. 240/854), o Velîd b. Müslim'den (ö. 194/809), o Saîd b. Beşîr'den (ö. 168/784), o Ebân b. Tağlib'den (ö. 140/757), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Saîd b. Beşîr münkerü'l-hadîs, Süleyman b. Ahmed ise zayıftır. Önceki asır kaynaklarında Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayette ise İbn Mes'ûd gusülden sonra abdest alan birisi hakkında: "Eğer benim yanımda olsaydı bunu yapamazdı"[2216] demiştir. Ancak Ukaylî bu rivayeti *ed-Duafâ*'da[2217] zikretmiştir. Gusül abdestini tanımlayan önceki İbn Abbas rivayetlerinde ise genellikle Resûlullah'ın (s.a.v.) guslün başında fercini yıkadıktan hemen sonra namaz abdesti aldığı belirtilmiştir. Yukarıdaki rivayetin İbn Abbas'a dayandırılmadan nakledilen tarikindeki râvilerinden Ebân b. Ebû Ayyaş (ö. 138/755) metrûkü'l-hadîs olup, bu rivayetin isnadı da zayıftır.[2218] Benzer anlamda Hz. Âişe'ye dayanan rivayetlerde ise 'Hz. Peygamber'in gusülden sonra abdest aldığı'[2219] rivayet edilmiştir. Bu durumda rivayette geçen hüküm sahih hadislere muhaliftir. Rivayet yukarıdaki lafızlarla önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmemiştir.

[2215] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/243 (No. 3041); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/361 (No. 12019).
[2216] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/69 (No. 753).
[2217] Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/189.
[2218] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî İbn Mende, *Müsnedü İbrâhim b. Edhem ez-Zâhid* (Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 38.
[2219] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/64 (No. 685).

Umrenin farziyetine dair önceki hadis kaynaklarda herhangi bir İbn Abbas rivayeti nakledilmemiştir. Ancak dördüncü hicrî asır rivayetine göre İbn Abbas (r.a.): الْعُمْرَةُ وَاجِبَةٌ كَوُجُوبِ الْحَجِّ وَهُوَ الْحَجُّ الْأَصْغَرُ. "Umre, haccın farz olduğu gibi farzdır. O küçük hacdır"[2220] demiştir. Rivayeti Muhammed b. Kâsım b. Zekeriyyâ (ö. 326/937) bize Abbâd b. Yakub'dan (ö. 250/864), o İbrâhim b. Ebû Yahyâ'dan (ö. 184/800), o Dâvûd'dan (ö. 135/752), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden İbrâhim b. Ebû Yahyâ ve Abbâd b. Yakub metrûk; Muhammed b. Kâsım ise zayıftır. Sahih isnadlı olarak rivayet edilen İbn Abbas dışındaki nakillerinde ise وَأَنْ تَعْتَمِرُوا هُوَ أَفْضَلُ 'umrenin farz olmadığı, ama faziletli bir ibadet olduğu'[2221] nakledilmiştir. Tirmizî bu rivayet için hasen sahih demiştir.

5.4.2 Fıkıh, Muâmelât

İçki kullanımıyla ilgili olarak İbn Abbas'a (r.a.) isnad edilen bir rivayette Resûlullah'ın (s.a.v.) "Her sarhoş edici şey haramdır" buyurduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas'a "İçtiğimiz bu nebîz (hurma/üzüm içkisi) bizi sarhoş ediyor" şeklinde bir soru sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Bu şekilde değil. Eğer sizden birisi ondan dokuz bardak (kadeh) içtiğinde sarhoş olmazsa, o helâldir. Ama onuncu bardakta sarhoş oluyorsa, işte o zaman haramdır".[2222] Rivayeti Abdülbâkî b. Kâni' (ö. 351/962) bize Mutayyin'den (ö. 277/890), o Ahmed b. Yûnus'tan (ö. 227/841), o Ebû Bekir b. Ayyâş'tan (ö. 193/808), o el-Kelbî'den (ö. 146/763), ve Ebû Sâlih'ten (ö. 101/719) o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî hadis uydurma ve yalan (kizb) ile ithâm edilmiştir. Rivayet İkrime değil de Ebû Sâlih yoluyla İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Hicrî üçüncü asır musanniflerinden İbn Ebü'd-Dünyâ'nın naklettiği benzer anlamdaki rivayete göre ise İkrime, İbn Abbas'ın şöyle dediğini belirtmiştir: مَنْ شَرِبَ شَرَابًا يَذْهَبُ بِعَقْلِهِ فَقَدْ أَتَى بَابًا مِنْ أَبْوَابِ الْكَبَائِرِ "Aklı giderecek kadar içki içen kişi, büyük günah kapılarından birisinden girmiş demektir"[2223]Ancak bu rivayetin isnadında da adı geçen metrûk râvi Haneş (ö. 131/748) dikkat çekmektedir. Ebû Sâlih rivayetini burada ele almamızın sebebi, hadisin önceki İbn Abbas rivayetleriyle çelişmesidir. Çünkü İkrime rivayetlerinde içkinin tüm çeşitlerinin

[2220] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/347 (No. 2721).
[2221] Tirmizî, "Hac", 88 (No. 931).
[2222] Cessâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, 2/580.
[2223] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Ẕemmü'l-müskir*, 51 (No. 4).

yasaklandığı bilgisi açıktır. ‘Resûlullah (s.a.v.), Abdülkays heyetine müzze (fermente içecek) içmeyi yasaklamış, İbn Abbas ise yaş hurma içeceğinin de yasaklanmasından endişe ettiğini’[2224] belirtmiştir. Bu da İbn Abbas’a göre içki yasağında, yasaklamanın sarhoş olma illetine bağlanmadığını teyit etmektedir. Ayrıca ‘küpte bekletilen Nebîz haramdır’, ‘kurşundan pistir’ nakillerinden anlaşılan o ki, bekletildiğinde alkollü içkiye dönüşen bu içecekle ilgili kadeh sınırı koymak, önceki İbn Abbas rivayetleriyle çelişmektedir.

Üçüncü asır rivayetleriyle doğrudan çelişen diğer bir İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre ise “Resûlullah (s.a.v.) نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الشَّاةِ الْجَلالَةِ، وَعَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ، وَعَسْبِ الْفَحْلِ، وَكَسْبِ الْحَجَّامِ. pislik yiyen (cellâle) hayvanın etini (ve sütünü), köpek satışından elde edilen bedeli, damızlık hayvanın aşılaması karşılığında alınan ücreti ve hacamatçının kazancını yasaklamıştır”.[2225] Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) bize Ebû Küreyb’den (ö. 248/862), o Ubeydullah b. Mûsâ’dan (ö. 219/834), o Bessâm es-Sayrafî’den (ö. ?), o İkrime’den, o ise İbn Abbas’tan (r.a.) nakletmiştir. Râvilerden Bessâm sadûk, diğer râviler sika olup, rivayetin isnadı hasendir. Ancak dördüncü yüzyıl öncesindeki İbn Abbas rivayetlerinde “Resûlullah’ın hacamat yaptırdığı ve bunun için ücret verdiği”[2226] nakledilmiştir. Dolayısıyla bu rivayet önceki rivayetlere muhâliftir. Benzer Ebû Hüreyre rivayetinde ise “Resûlullah (s.a.v.) fâhişenin ücretini, damızlık hayvanın çiftleşme ücretini, hacamatçının kazancını, köpeğin satış bedelini yasakladı”[2227] denilmiştir; fakat bu rivayette de râvilerden İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765) zayıftır. İbn Abbas’tan önceki nakillerinde ‘içki, fuhuş ve köpek’ geçerken, Taberânî’ye kadarki rivayetlerde ‘hacamat ücreti yasağı’ hiç geçmemiştir. Dolayısıyla Ebû Hüreyre rivayetinde geçen bu yasak ifadesi, sonraki kaynaklarda İbn Abbas rivayetine eklenmiş görünmektedir.

Boş arazilerin kiraya verilip verilemeyeceğine dair İbn Abbas (r.a.) rivayetine göre ise “Resûlullah (s.a.v.) ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ (ص): لَمْ يُحَرِّمْ كِرَاءَ الْأَرْضِ، وَلَكِنَّهُ أَمَرَ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ. toprağın kiraya verilmesini yasaklamamıştır; ancak (bu konuda) güzel ahlâkı emretmiştir”.[2228] Rivayeti Abdân b. Ahmed (ö. 306/918) bize Eyyûb b. Muhammed

[2224] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 5/36 (No. 2830); 5/212 (No. 3095).
[2225] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/267 (No. 11692).
[2226] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/320 (No. 3284); Ebû Dâvûd, "Büyû’ " 39, (No. 3423).
[2227] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/347 (No. 20908).
[2228] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/294 (No. 11781).

el-Vezzân'dan (ö. 249/863), o Fihr'den (ö. 201/816), o Ömer b. Mûsâ b. Vecîh'ten (ö. ?), o Simâk b. Harb'den (ö. 123/741), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan (r.a.) nakletmiştir. Ömer b. Mûsâ hadis uydurmakla ithâm edilmiş, Fihr ise meçhûl bir râvidir. Rivayetin isnadı son derece zayıftır. Bazı rivayetlerde bu yasağın 'uzun süreli kiralamalar için söylendiği' [2229] geçse de, önceki kaynaklarda İbn Abbas'tan nakledilmeyen bu rivayetin metni sahih rivayetlerde geçen "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنْ كِرَاءِ الْأَرْضِ" "Resûlullah toprak kiralamayı yasakladı"[2230] rivayetlerine muhâliftir.

Üçüncü asır rivayetlerde açıkça Resûlullah'ın ehlî eşek etini haram kıldığı zikredilirken, sonraki dönem hadis kaynaklarında ise İbn Abbas'a isnadla لَمْ يُحَرِّمْ رَسُولُ اللَّهِ لُحُومَ الْحُمُرِ الْأَهْلِيَّةِ. "Allah Resulü (s.a.v.) evcil eşek etlerini haram kılmadı"[2231] rivayeti nakledilmiştir. Rivayeti Ahmed b. Abdurrahman b. 'İkâl el-Harrânî (ö. ?) bize Ebû Ca'fer en-Nufeylî'den (ö. 234/848), o Miskîn b. Bükeyr'den (ö. 198/813), o Zem'a b. Sâlih'ten (ö. ?), o Seleme b. Vehrâm'dan (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan nakletmiştir. Râvilerden Zem'a b. Sâlih ve Ahmed b. Abdurrahman zayıftır. Rivayet bu şekliyle daha önceki kaynaklarda yer almamış olup, önceki İbn Abbas rivayetlerine muhâliftir.

5.4.3 Günlük Hayat, Âdap

Resûlullah'ın günlük hayatla ilgili sünnetine dair İbn Abbas (r.a.): كَانَ يَخْرُجُ إِذَا خَرَجَ فِي الصَّيْفِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ، وَإِذَا دَخَلَ الشِّتَاءُ دَخَلَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ. "Resûlullah (s.a.v.) yaz mevsiminde sefere çıkacağı zaman (yola) Cuma gecesi çıkardı; kış girdiğinde ise (seferden) Cuma gecesi dönerdi"[2232] demiştir. Rivayeti Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/890) bize Ebû Küreyb'den (ö. 248/862), o Osman b. Abdurrahman et-Tarâifî'den (ö. 202/817), o Ömer b. Mûsâ'dan (ö. ?), o Katâde'den (ö. 117/735), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Râvilerden Ömer b. Mûsâ vaz' ile (hadis uydurmakla) itham edilmiş, Osman b. Abdurrahman ise zayıftır. Önceki kaynaklarda İbn Abbas'a

[2229] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 386 (No. 2644).
[2230] Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd*, 482 (No. 3345); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 23/7 (No. 14635); Müslim, "Büyû'", 87.
[2231] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/5 (No. 1038).
[2232] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/26 (No. 5691).

isnad edilerek nakledilmeyen bu rivayet, Resûlullah'ın (s.a.v.) Perşembe günü sefere çıkmayı tercih ettiğine dair[2233] rivayete de muhâliftir.

Önceki asır İbn Abbas rivayetleriyle açıkça teâruz hâlinde olan diğer bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah'ın görüp de ayağa kalktığı cenaze bir Yahudi cenazesi idi. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: أَنَّ الْجَنَازَةَ الَّتِي قَامَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ (ص) كَانَتْ جَنَازَةَ يَهُودِيٍّ، وَأَنَّ النَّبِيَّ (ص) قَالَ: آذَانِي رِيحُهَا. "Onun kokusu beni rahatsız ediyor".[2234] Muhammed b. Ebû Zür'a (ö. 281?/894?) bize Hişâm b. Ammâr'dan (ö. 245/859), o Hâtim b. İsmâil'den (ö. 186/802), o Ebü'l-Esbât el-Hârîsî'den (ö. ?), o İsmâil b. Şerves es-San'ânî'den (ö. ?), o İkrime'den, o ise İbn Abbas'tan rivayet etti: İsmâil b. Şerves'i sika sayanlar olmakla birlikte Ma'mer onun hadis vaz' ettiğini söylemiştir. Ebü'l-Esbat münkerü'l-hadîstir. Muhammed b. Ebû Zür'a ise meçhûldür. Rivayetin İkrime yoluyla başka nakli yoktur; ancak benzer bir rivayet Muhammed b. Ali (ö. 118/736) tarafından, Hz. Hüseyin veya İbn Abbas'tan nakledilmiştir.[2235] Fakat bu rivayet de senedindeki inkıtâ (kopukluk) sebebiyle zayıftır. Ayrıca bu rivayet Resûlullah'ın (s.a.v.): أَلَيْسَتْ نَفْسًا 'o da bir can değil mi'[2236] şeklindeki sözüyle birlikte Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalktığını belirten rivayetlerle çelişmektedir.

Tablo 5.4 Hicrî üçüncü asır İbn Abbas rivayetleriyle veya sahih hadislerle çelişen rivayetlerin sıhhat durumu

	Sahih	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
İbadetler	0 (%0)	0 (%0)	0 (%0)	2 (%100)	**2**
Muâmelât	0 (%0)	1 (%25,0)	1 (%25,0)	3 (%75,0)	**4**
Sağlık, Günlük Hayat	0 (%0)	0 (%0)	0 (%0)	2 (%100)	**2**
GENEL TOPLAM	**0 (%0)**	**1 (%12,5)**	**1 (%12,5)**	**7 (%87,5)**	**8**

Dördüncü hicrî asırda tespit edilen ve önceki asır kaynaklarında yer almayan 239 İbn Abbas rivayetinin tümüyle ilgili genel istatistikî veriler ise aşağıdaki gibidir.

[2233] Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 211.
[2234] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/20 (No. 6732).
[2235] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1421, 3/256 (No. 1733).
[2236] Buhârî, "Cenâiz", 48 (No. 1312).

Tablo 5.5 İkinci ve üçüncü asırlarda nakledilmediği halde hicrî dördüncü asırda rivayet edilmeye başlayan rivayetlerin genel sıhhat durumu (rakamlar değişti güncelle)

Konu	**Sahih**	**Hasen**	**Sahih+Hasen**	**Zayıf**	**Toplam**
İman, Ahlâk, Zühd	2 (%3,9)	2 (%3,9)	4 (%7,8)	47 (%92,2)	**51**
İbadetler	4 (%8,2)	9 (%18,4)	13 (%26,5)	36 (%73,5)	**49**
Kıssalar, Siyer	2 (%4,5)	5 (%11,4)	7 (%15,9)	37 (%84,1)	**44**
Muâmelât	1 (%3,0)	8 (%24,2)	9 (%27,3)	24 (%72,7)	**33**
Tefsir, İsrâiliyat	3 (%7,7)	6 (%15,4)	9 (%23,1)	30 (%76,9)	**39**
Sağlık, Günlük Hayat	3 (%13,0)	4 (%17,4)	7 (%30,4)	16 (%69,6)	**23**
GENEL TOPLAM	**15 (%6,3)**	**34 (%14,2)**	**49 (%20,5)**	**190 (%79,5)**	**239**

Dördüncü asırda yalnızca bu dönemde ortaya çıkan 239 yeni rivayet incelendiğinde, sahih ve hasen rivayet oranının %20,5 seviyesinde kaldığı, zayıf rivayet oranının ise %79,5'e ulaştığı görülmektedir. Ancak bu tablo, dördüncü asırdaki bütün rivayet malzemesini değil, yalnızca önceki asırlarda bulunmayan yeni rivayetleri yansıtmaktadır. Nitekim önceki asırlarla ortak olan yaklaşık 1809 rivayet de dikkate alındığında, dördüncü asır rivayet geleneğinin tamamının aynı ölçüde zayıf olmadığı anlaşılmaktadır. Dördüncü asra intikal eden ve yukarıdaki 239 rivayet dışında kalan 1809 rivayetin sıhhat durumunun da üçüncü asır rivayetleriyle aynı oranda olduğunu varsayarsak, bu durumda 1809 rivayetten 1232'si (%68,1) sahih ve hasen olmalıdır. Zayıf rivayetler de aynı varsayımla 577 (%31,9) olacaktır. Yukarıdaki 239 rivayetle ilgili tespit edilen oranlar da eklenince hicrî dördüncü yüzyıl rivayetlerinin sıhhat durumu 2048 toplam rivayetten 1281 tanesi (%62,5) hasen veya sahih; 767 tanesi (%37,5) ise zayıf olmaktadır. Üçüncü ve dördüncü asır rivayetlerin karşılaştırmalı sıhhat durumu aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 5.6 Hicrî üçüncü ve dördüncü asır hadis kaynaklarında İbn Abbas'ın mevâlîsinden nakledilen rivayetlerin tümünün karşılaştırmalı sıhhat durumu

Veri Grupları	**Toplam Rivayet**	**Sahih-Hasen**	**Zayıf**
Üçüncü Asır Verileri	1036	706 (%68,1)	330 (%31,9)
Dördüncü Asır Devralınan Miras	1809	1232 (%68,1)	577 (%31,9)
Dördüncü Asır Yeni Eklenen Rivayetler	239	49 (%20,5)	190 (%79,5)
Dördüncü Asır Genel Toplam	**2048**	**1281 (%62,5)**	**767 (%37,5)**

5.5 Genel Değerlendirme

İbn Abbas'ın mevâlîsi, özellikle İkrime, Miksem ve Küreyb, aracılığıyla nakledilip ikinci, üçüncü ve dördüncü hicrî asırlara ait hadis mecmualarında yer alan toplam 3220 rivayet üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmada, rivayetler metin, sened ve dönemsel (kronolojik) olarak eser bazlı bir mukayeseye tabi tutulmuştur. İkinci asırda tespit edilen 136 rivayetin %30,9'u (42 rivayet) zayıf, %69,1'i (94 rivayet) sahih veya hasen; üçüncü asırda incelenen 1036 rivayetin %31,9'u (330 rivayet) zayıf, %68,1'i (706 rivayet) sahih veya hasen olarak tespit edilmiştir. Dördüncü asırda ise İkrime-İbn Abbas tarikiyle nakledilmiş 2048 rivayetin %62,5'i (1281 rivayet) sahih/hasen, %37,5'i (767 rivayet) zayıf kabul edilmiştir. Ancak asıl dikkat çekici bulgu, dördüncü asırda tespit edilen (2048 rivayetten) 239'unun (%11,7) üçüncü asır rivayet havuzunda hiç bulunmaması veya önemli ölçüde değişime uğramış olmasıdır. Bu 239 rivayetin dikkat çekici yönü ise bunların sadece %20,5'lik kısmı olan 49 rivayetin sahih veya hasen olmasına karşılık %79,5'luk kısmını oluşturan 190 rivayetin isnad açısından zayıf veya uydurma sayılmasıdır. Elde edilen bu veriler, dördüncü asırda rivayetlerde gözlemlenen değişimlerin tek bir sebeple açıklanamayacağını göstermektedir. Araştırma kapsamında incelenen rivayetler, isnad yapıları, râvi tabakaları, musanniflerin telif anlayışları ve metinlerin muhteva özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu değişimlerin farklı etkenlerin bir araya gelmesiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple araştırmadan elde edilen bulgular; (1) İsnad ve Râvi Odaklı Sebepler, (2) Musannif ve Eser Odaklı Sebepler ve (3) Metin Kaynaklı Sebepler olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirilmiştir.

5.5.1 İsnad ve Râvi Odaklı Sebepler

Elde edilen istatistikî veriler, İbn Abbas'ın mevâlîsinden aktarılan rivayetlerin ikinci ve üçüncü asırlardaki sahihlik oranlarının (%69,1 ve %68,1) neredeyse aynı kaldığını; dolayısıyla rivayet hacmi genişlemesine rağmen ilk iki asırlık İbn Abbas birikiminin sağlam bir zeminde korunduğunu göstermektedir. Dördüncü asırdaki 2048 mevâlî rivayetinin 1809'unun üçüncü asır havuzuyla tam olarak örtüşmesi, başta İkrime olmak üzere mevâlîye ait nakillerin büyük çoğunluğunun üçüncü asırda karar kılarak sabitlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, klasik cerh-ta'dîl literatüründe

İkrime'ye yöneltilen bir kısım eleştirilerin aksine, dördüncü asırda ortaya çıkan sorunlu nakillerden İkrime'nin veya diğer mevâlînin değil, senedde onlardan sonra gelen zayıf râvilerin sorumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Üçüncü ve dördüncü asır mecmualarında zayıflık nedeni olarak öne çıkan râviler incelendiğinde; Kûfe, Basra, Medine ve Mısır gibi farklı coğrafyalara mensup ve hafıza kusuru bulunan, metrûk veya hadis uydurmakla (kezzâb/vazzâ') itham edilen isimlerin sürece etki ettiği görülmektedir. Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinin bazılarının zayıf sayılmasının ve dördüncü asırda yeni ya da değişime uğramış rivayetlerin ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi de, dördüncü asır musanniflerinin hadis aldığı bu zayıf, metrûk ve kezzâb râvilerdir. Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren nakil faaliyetinde isimleri görülen bazı zayıf ve metrûk râviler, İbn Abbas birikimine olumsuz etkilerde bulunmuştur. Örneğin Kûfeli olup, Şiî eğilimleriyle tanınan ve metrûk sayılan *Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/745)*; Hz. Hasan'ın cennet gençlerinin efendisi olması, Âşure orucu, seferde vitir namazının sünnetliği, sünnet düğününde oyuncu ücreti ve fadîh (فضيخ) içilmesi gibi konularda nakillerde bulunmuştur. Yine Kûfe ve Basra çevresinde anılan râvilerden Haneş, bazen Hüseyin b. Kays, bazen de *Ebû Ali er-Rahabî (ö. 131/748)* ismiyle senedlerde yer almış; iki namazı birleştirmenin (cem') büyük günah sayılması, ölçü-tartı ahkâmı, alacaklının borçlu üzerindeki otoritesi, içkinin büyük günah oluşu, yetim ve kız çocuklarının hukuku, Hz. Ali'nin kuyudan su çekmesi, Hz. Peygamber'in açlığı, Müslüman şehirlerinde kilise inşası yasağı ve görevli tayini, haksızlığa ses çıkarmayanlara lânet ve üç kız çocuğu yetiştirene müjde içerikli 17 rivayetle süreçte yer almıştır. Benzer şekilde Kûfeli râvilerden *Eş'as b. Sivâr (ö. 136/753);* tefsirde salâtın dua anlamı, ihramlının tedavisi, ihtilam ve ıslaklık halleri, Kıbtî kumaşı giyme, Hz. Mûsâ'nın lebbeyk nidası, Mescid-i Hayf'ta yetmiş peygamberin namaz kılması ve babasının hanımıyla nikâhlanan kişinin hükmü gibi nakiller aktarırken; Ehl-i beyt temâyülü ile anılmış olan *Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 137/754)* Hz. Ali'ye eziyet edilmemesi ve ona salât edilmesi hakkındaki nakillerin yanı sıra namazı terk edenin kâfir sayılması, Dubâa'nın şartlı ihramı, ihramlıyken müverred (boyalı) elbise giyilmesi, Safa ile Merve arasında sa'yin yeterliliği, her hacda kurban kesme gerekliliği, oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırma ve hastalıktaki ateşin Cehennem sıcaklığından olduğu konulu 8 rivayet nakletmiştir. Kûfeli *Leys b. Ebû Süleym (ö. 143/760)* ise İbn Abbas'ın Cebrâil'i

görmesi, yemin kefâreti tefsiri, hacamat günleri ve rukye duası ile ilgili rivayetleriyle bu halkanın parçası olmuştur. Medineli zayıf bir râvi olan *Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757);* namazda cem‘, gece namazı, Arafat'ta gece vakfesi, sabah namazı öncesi iki rek‘at namaz, yağmur duası, ümmü veled ahkâmı, hikmet duası, Kâbe'nin inşası, Mekke'nin fethinde Ebû Süfyân'a emân verilmesi, Dımâm b. Sa‘lebe'nin Müslüman oluşu, Hz. Peygamber'in vefatı ile yıkanması, cennet kadınları ve ensarın nüfusça azalmasını konu alan 25 rivayetle adı en sık geçen isimlerdendir. Kûfe kadılığı yapmış olan ve hafızası sebebiyle tenkit edilen[2237] *Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/765)* ise 26 rivayetle dördüncü asır öncesinde İbn Abbas rivayetlerine en fazla olumsuz etki eden zayıf râvi olmuştur. İbn Ebû Leylâ; namazda alın silme, tefsirde nesh ve tertil, hacda remel ve yedi yerde el kaldırma, Hendek ve Uhud'da ölen müşriklerin cesetleri ve bunların satışı, zekât toplayıcılığı, Hayber arazisinin taksimi, Cebrâil'in korkusu, şarkı ve şarkıcı kadınlar ile cemrelerde el kaldırılmaması gibi konularda nakiller yapmıştır. Basralı râvi *Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769)* da münekkitlerce zayıf sayılmış, vitir namazının binek üzerinde kılınması, hacamat günleri, en hayırlı tedaviler (sa‘ût, ledûd, hacamat, meşy), ismid sürmesi, İsra gecesinde meleklerin hacamat tavsiyesi, hacamatçının övülmesi, liân ve mahrem ilişki hususunda İbn Abbas'tan 13 rivayet nakletmiştir. Medineli zayıf râvi *İbrâhim b. İsmâil (ö. 165/782)* ise, su kuyusu harîmi, yol genişliği, Dubâa'nın şartlı ihramı, melâkîh (anne karnındaki ceninin) – meżâmîn (erkek devenin sulbündeki devenin) satışı, deveye vurma yasağı, livâta (2 rivayet), hayvanla uygunsuz ilişki (2 rivayet), mahrem ilişki ve hastalık duası konularındaki 11 nakliyle öne çıkmıştır. Mısır bölgesinden olup, yaklaşık 1700 rivayeti bulunan ve zayıf olarak zikredilen *İbn Lehîa (ö. 174/790)* ise; komşuluk hakkı (2 rivayet), küsûf/husûf namazı (2 rivayet), Hz. Meymûne'nin kürek kemiği yemesi, Süfyânî'nin çıkışı (2 rivayet) ve reddedilen sadakanın iadesi konularını aktarmıştır. Yine zayıf olarak zikredilmiş olan *Zem‘a b. Sâlih (ö. 190/805?);* kadının telbiyede sesini yükseltmemesi, kaylûle uykusu, Hz. Hasan'ın Peygamber'in omzunda taşınması, sefer dönüşü eşlerin yanına ansızın gidilmesinin nehyedilmesi, tulumun ağzından su içme, cennette uzatılmış gölge ve Firavun'un belası olan kurbağalar içerikli 8 rivayet nakletmiştir.

[2237] Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, ty., 1/162.

Cerh-ta‘dîl münekkitleri tarafından daha ağır ifadelerle itham edilen kezzâb, vazzâ‘ ve metrûk râviler de üçüncü asırdaki İbn Abbas rivayetlerinin sıhhatini olumsuz etkilemiştir. Hadis uydurmakla (kizb) itham edilen *İbn Ebû Sebre (ö. 162/779);* ümmü veled, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mürteciz adlı atı, Kâbe'nin inşası ve beddua hikâyelerini içeren 7 rivayette tespit edilmiştir. San‘a ve Eyle'de (Akabe'de) yaşamış olan ve metrûk bir râvi olan *Hafs b. Ömer el-Adenî (ö. 201/816);* Peygamber'den (s.a.v.) sonra Ebû Bekir ve Ömer'e itaat, âlimleri ziyaretin Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret gibi olması, Hz. Fâtıma'nın ve soyunun cehennemden azâdı ile tefsir ve âhiret konularını içeren Tebâreke sûresinin fazileti, hurma ağacı kıssası, cennette arşın nuru, cennet narları ve meyvelerini ele alan 8 rivayette yer almıştır. Son olarak Bağdat ve Medine'de yaşamış olan ve hadis uydurmakla itham edilen tarihçi *Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823)* ise*;* namazda tek selam, Mürteciz atı, Kâbe'nin inşası, Zâtü Envât ağacı, İbn Abbas'ın Abdullah b. Zübeyr'e muhalefeti ve bazı beddua hikâyelerini konu alan 11 rivayet aktarmıştır.

Dördüncü asırdaki nakil faaliyetleri incelendiğinde, önceki dönemde en sık adı geçen İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Yezîd b. Ebû Ziyâd (ö. 137/754) ve Leys b. Ebû Süleym'in (ö. 143/760) adının, tespit edilen 239 adet dördüncü asır rivayetinde hiç geçmediği görülmektedir. Ancak dördüncü asır musannifleri, üçüncü asrın diğer zayıf, metrûk ve münkerü'l-hadis râvilerinden rivayet nakletmeye kesintisiz şekilde devam etmişlerdir. Örneğin dördüncü asrın en aktif metrûk râvisi olan *Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz (ö. 210/825?);* vitir namazının farzlara ilavesi, Âdem'in yasak ağacının başak oluşu, kına âdeti, safın arkasında tek başına kılanın namazın iadesi, Meryem sûresi 87. ayetinde geçen ahdin 'Lâ ilâhe illallah' sözü oluşu ve sarhoş etmeyen içkinin helâlliği konulu 6 rivayet nakletmiştir. Yine *Haneş / Hüseyin b. Kays (ö. 131/748)* atın yaratılışı, katil/zina eden/mürted olan kişilerin katli, Allah için dostluk ve düşmanlık beslemenin imanın en sağlam kulpu olması, yalancı şahitliğin cehenneme gidiş sebebi olması ve cinlerin Nasîbin'den gelmesi konulu 5 rivayetle; *Ali b. Âsım (ö. 201/816)* imanın emanet oluşu, İslâm'ın on paydan müteşekkil oluşu, bâtıl davaya yardım edenin Allah'ın himâyesinden çıkacağı, müsle (uzuv kesme) yasağı ve Perşembe gününün bereketi içerikli 5 rivayetle; münkerü'l-hadis sayılan *Saîd b. Beşîr (ö. 168/784)* ise hacda bir yıl sa‘y (koşarak) bir yıl yürüyerek tavaf etme, Hûd Sûresi 17. ayetinde geçen 'şâhid'in Cebrâil oluşu, Fetih Sûresi 16. ayetinde zikredilen 'güçlü kavmin'

Hevâzin/Sakîf kabileleri oluşu, sıla-i rahimin ömrü uzatıp rızkı artırdığı ve abdestte ayağı meshetmenin gerekliliği konularındaki 5 rivayetle İbn Abbas rivayetlerine etkide bulunmuşlardır.

Bu süreçte daha önce adı geçen zayıf ve metrûk râviler farklı içeriklerle dördüncü asır mecmualarında da boy göstermeyi sürdürmüşlerdir. *Hüseyin b. Abdullah (ö. 140/757)* Benî Hâşim'e Resûlullah'ın vefatı sonrası soğukluk duyulması, Resûlullah'ın (s.a.v.) arkasından yürünmesini hoş karşılanmaması, sarhoş Ebû Şümeyle'ye sopa ve ayakkabılarla vurma cezası ve Meymûne'nin nikâhında Abbas'ın rolü konularını içeren 4 rivayet nakletmiştir. *İbn Lehîa (ö. 174/790)* ise İbn Abbas'tan, Allah'ın farzları konusunda hapis (alıkoyma) olmaması, yalınayak yürüyenin yolun ortasından yürümeye daha layık olması, Peygamber'in Yahudi bir kadın tarafından zehirlenerek vefatı ve Resûlullah'ın (s.a.v.) mestinden siyah bir yılan çıkması konularını ele alan 4 hadis nakletmiştir. *Hafs b. Ömer el-Adenî (ö. 201/816)* fakîhi incitenin Peygamber'i (s.a.v.) inciteceği, Tâif sahifelerini İbn Abbas'ın gözlerinin bozulması sebebiyle okuyamaması, Hacerü'l-esved'in Allah'ın yeryüzündeki sağ eli oluşu ve her müminin kalbinde bereket olduğu konularındaki 4 rivayeti nakletmiştir. *Abbâd b. Mansûr (ö. 152/769)* ise İbn Abbas'a isnad edilen ve gıybet edenin namazını veya abdestini iadesinin gerektiği, horoz ötünce sövülmemesinin gerektiği ve hacamat günlerinin 17-19 ve 21. gün olduğu konularını ele alan 3 rivayeti nakletmiştir. *Zem'a b. Sâlih (ö. 190/805?)* Âdemoğlunun başındaki iki zincir (tevâzu ve kibir), Firavun'a bela olarak kurbağaların gönderilmesi ve Resûlullah'ın 'büyü, kâhinlik ve uğursuzluk bizden değildir' sözünü içeren 3 rivayetin naklinde yer almıştır. *Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/745)* cinlerin geldiği yerin Nasîbin olduğu rivayetini, *Vâkıdî (ö. 207/823)* küçük çocuğun idrar yaptığı yere su dökülerek temizleneceği rivayetini, *İbrâhim b. İsmâil (ö. 165/782)* İbnü'l-Ütbiyye kıssası (zekât toplarken aldığı hediye) ve İblis'in meleklerden olduğunu belirten rivayeti, müdellis olarak zikredilen râvi *Muhammed b. İshak (ö. 151/768)* ise sarhoş Alkame b. el-A'ver kıssası ve Ebû Şümeyle'nin içki cezası hakkındaki nakilleriyle dördüncü asır İbn Abbas rivayetlerinin isnadında yer almışlardır.

Tüm bunlara ilave olarak, dördüncü asır öncesi mecmualarda İbn Abbas'a nispetine rastlanmadığı halde, ilk defa dördüncü asır musanniflerinin sened zincirlerine dahil

ederek eserlerine aldığı zayıf, metrûk ve kezzâb râviler de bulunmaktadır. Nitekim hadis uydurmakla (vaz‘/kizb) itham edilen *Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî (ö. 286/899)*, “zıllü’l-memdûd” (الظِّلُّ الْمَمْدُودُ) ayetinin cennette altında eğlencelerin olduğu bir ağaç olduğu yönündeki rivayetiyle ilk kez bu asır kaynaklarında görülmektedir. Benzer şekilde *Ahmed b. Rişdîn (ö. 289/902)*, ‘Resûlullah’a dua edenin yetmiş kâtib meleği bin sabah yormuş olacağı’ rivayetini*; Cebrûn b. Îsâ (ö. 310/922?)* ise ‘Dünyada tokluk ehli olanlar, yarın âhirette aç kalacak olanlardır’ naklini dördüncü asır mecmualarının senedlerine taşıyan isimler olmuştur. Daha erken dönemde vefat etmiş olmasına rağmen *Nûh b. Ebû Meryem (ö. 173/789)* de ‘Allah beni Miraç Gecesi’nde Ye’cûc ve Me’cûc’e gönderdi...’ şeklindeki nakliyle İbn Abbas rivayetlerinde ilk defa dördüncü asır müelliflerince senede dahil edilen râviler arasında yer almıştır. Elde edilen tüm bu somut sened verileri; rivayetlerdeki metinsel değişim, genişleme ve bozulmaların sorumlusunun İbn Abbas’ın mevâlîsinden olan İkrime (ö. 105/723), Miksem (ö. 103/721) veya Küreyb (ö. 98/716) olmadığını, bu farklılıkların dördüncü asır musanniflerinin rivayet aldığı sonraki tabakalardaki zayıf, metrûk veya kezzâb râviler üzerinden literatüre girdiğini göstermektedir.

Dördüncü asır rivayetlerindeki değişimlerin tek sebebi senedlerdeki râvilerin zayıflığı veya yalancılığı değildir. Bir diğer temel etken de mevkûf rivayetlerin merfû hâle getirilmesidir. Üçüncü asır hadis mecmualarında İbn Abbas’ın şahsî fetvası veya tefsir yorumu (mevkûf) olarak kaydedilen bazı metinler, dördüncü asra gelindiğinde doğrudan Hz. Peygamber’e nispet edilerek (ref‘ ile) nakledilmeye başlanmıştır. Nitekim (لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ) “vasiyet rivayeti”[2238] ile (وَيَدَعُ غَيْرَ النَّبِيِّ) “Hz. Peygamber dışındaki herkesin sözünün bir kısmının alınıp bir kısmının terk edilebileceğine”[2239] dair ilkeyi içeren rivayet, üçüncü asır kaynaklarında İbn Abbas’ın kendi sözü olarak aktarılırken; dördüncü asırda ref‘ edilerek ‘Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu’ kalıbıyla rivayet edilmeye başlanmıştır.

[2238] Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 256 (No. 349).
[2239] Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11/339 (No. 11941).

5.5.2 Musannif ve Eser Odaklı Değerlendirmeler

Rivayetlerde gözlemlenen tarihsel ve metinsel değişimlerin oluşumunda yalnızca sened zincirinde yer alan zayıf râvilerin değil, dördüncü asır musanniflerinin eser telif amaçlarının, takip ettikleri yöntemlerin ve ilmî ilgi alanlarının da önemli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dördüncü asırda kaleme alınan eserler incelendiğinde, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin (ö. 307/919) *el-Müsned*'i, Ebû Bekir el-Harâitî'nin (ö. 327/939) *Mekârimü'l-ahlâk ve Mesâviʾü'l-ahlâk*'ı, Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî'nin (ö. 330/941*) Kitâbü'l-Mücâlese ve Cevâhiri'l-ʿİlm*'i, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Muʿcemü'l-kebîr, el-Evsat, es-Sağîr ve Müsnedüʾş-Şâmiyyîn*'i, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duʿafâʾiʾr-ricâl*'i, Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) *Kitâbü'l-ʿAzame*, *Ahlâku'n-Nebî ve et-Tevâb*'ı ile Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen* ve *el-ʿİlel*'inin yanı sıra İbn Huzeyme (ö. 311/924), Ukaylî (ö. 322/934), Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî (ö. 341/952), İbnü'l-Mukrî (ö. 381/991) ve İbn Şâhîn'in (ö. 385/996) eserlerinde de, hicrî üçüncü asır hadis kaynaklarında rastlanmayan bazı yeni rivayetlerin hadis literatürüne dâhil edildiği görülmektedir.

Bu farklılaşma, söz konusu musanniflerin eserlerini telif ederken benimsedikleri amaç ve yöntemlerle yakından ilişkilidir. Bu isimlerden biri olan Mevsılî, *el-Müsned*'i içerisindeki zayıf rivayetler sebebiyle münekkitler tarafından eleştiriye uğramıştır. Ancak Mevsılî, her ne kadar İbn Adî tarafından 'tedlîs yapmakla' suçlanmışsa da bu durum doğru bulunmamış; fakat yalancı bir râvi sayılan Ali b. Muhammed ez-Zührî'nin kendisinden asılsız haberler rivayet etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Buna karşılık "Ebû Ya'lâ'nın eserlerinde hadis diye uydurulmuş rivayetler bulunmadığı, başkasının ona asılsız rivayetler isnat etmesinden de sorumlu olmadığı ifade edilmiştir". [2240] Harâitî'nin (ö. 327/939) eserleri incelendiğinde ise müellifin ilgi alanının sadece hadisle sınırlı kalmadığı; bilakis edebiyat, şiir ve "cinlere ve kâhinlere dair daha çok tarih ve edebiyat kitaplarında yer alan" [2241] rivayetlere yöneldiği görülmektedir. Bu durum, onun eserlerindeki rivayet içeriklerine doğrudan yansımıştır.

[2240] Mücteba Uğur, "Ebû Ya'lâ el-MevsıIî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1995), 10/10/258-259.
[2241] M.Yaşar Kandemir, "Harâitî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1997), 16/16/92.

Yukarıda listelediğimiz dördüncü asır kaynaklarından Dîneverî'nin kimliği konusunda ise bir şüphe söz konusudur. Zira onun adı Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî (ö. 282/895) ile karıştırılmış ve *el-Mücâlese* adlı eser ona atfedilmişse de bu durum şüpheli olup, [2242] bu eserin sohbet meclislerinde aktarılan kültürel birikimi derleyen Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî'ye (ö. 330/941) ait olması kuvvetle muhtemeldir. Dördüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde görülen değişimlerin en yoğun biçimde izlendiği kaynak ise Taberânî'nin mu'cemleridir. Taberânî'nin talebesi Ebü'l-Abbas eş-Şîrâzî kendisinden 300.000 hadis yazdığını söylerken, Taberânî ise bu kadar hadisi toplama uğrunda otuz yıl hasır üzerinde yatmaya katlanarak ilmî seyahatler yaptığını belirtmiştir.[2243] Onun bu gayreti takdire şâyân olmakla birlikte, tasnif faaliyetlerinin altın çağını temsil eden önceki asırda sahih hadis kaynaklarının büyük ölçüde teşekkül etmesinden sonra, geriye kalan rivayet malzemesini toplama amacıyla hareket ettiği ve bu süreçte rivayetlerin sıhhati konusunda yeterince titiz davranmadığı söylenebilir. Nitekim o, özellikle *el-Muʿcemü'l-evsat*'ında çoğunlukla hocalarının garîb ve ferd rivayetlerini toplamayı amaçlamış ve aziz ve münker rivayetleri de eserine alması sebebiyle bu eseri Dârekutnî'nin *el-Efrâd*'ına benzetilmiştir.[2244] Bu da göstermektedir ki, bu dönem müelliflerinin hadisleri toplamaktaki amacı her zaman sahih rivayetleri toplamak olmamıştır.

Aynı şekilde İbn Adî'nin *el-Kâmil fî ḍuʿafâʾi'r-ricâl* adlı eserinde bu tür problemli rivayetlerin yoğun biçimde bulunması, müellifin eserini zaten zayıf râvileri ve onların rivayetlerini bir araya getirme amacıyla kaleme almış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum, bu dönem müelliflerinin tamamının eleştirel bir bilinçten yoksun olduğu anlamına gelmez. Zira Dârekutnî gibi bazı âlimler, rivayetlerin sonunda düştükleri notlarla isnad hatalarının farkında olduklarını göstermişlerdir. Örneğin o, bir rivayetin sonunda "Bu aslında İbn Abbas'tan değil, İkrime'nin naklidir" [2245] şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Dördüncü asır İbn Abbas rivayetlerindeki değişimlerde önemli kaynaklardan birisi olan Ebü'ş-Şeyh el-Isfahânî (ö. 369/979) ise

[2242] Hamîdullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe", 9/9/356-358.
[2243] Mehmet Görmez, "Taberânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 39/39/310-312.
[2244] Görmez, "Taberânî", 39/39/310-312.
[2245] Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/216 (No. 430).

Taberânî'nin talebesi olup, döneminin diğer âlimleri gibi farklı alanlara ilgi duyarak "tefsir, hadis, ahkâm ve tarih ilimlerinde irili ufaklı elli kadar eser kaleme almıştır".[2246]

Ancak dördüncü asır rivayetlerini değerlendirirken sadece musanniflerin ilgi alanları ve telif amaçları değil, aynı zamanda eserlerin kronolojik konumu da belirleyici olmaktadır. Bu noktada çalışmamızda eserlerin kronolojik tasnifinde müelliflerin vefat tarihleri esas alınmıştır. Dolayısıyla dördüncü asrın başlarında vefat eden bazı müelliflerin rivayet malzemesi, fiilen üçüncü asrın son dönemine ait kabul edilmelidir. Bu bağlamda, üçüncü asrın sonlarının kronolojik ve ilmî atmosfer bakımından dördüncü asra oldukça yakın bir dönemi temsil ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim üçüncü asrın sonlarında vefat eden İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) eserlerinde yer alan rivayetler, önceki dönem İbn Abbas rivayetlerine kıyasla gerek muhteva gerekse rivayet üslubu bakımından belirgin farklılaşmalar göstermektedir.

Bu farklılaşmanın belirgin bir örneği olarak, üslubu itibarıyla zühd ağırlıklı bir öğüt niteliği taşıyan bir rivayette Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Kim Allah Teâlâ'nın (c.c.) dünya süslerini ve güzel elbiseleri Allah Teâlâ'ya (c.c.) tevâzu göstermek ve O'nun rızasını kazanmak için bir kenara bırakırsa, Allah'ın ona cennetin paha biçilmez nimetlerini ve en kıymetli yâkut tahtları hazırlaması hak olur".[2247] Önceki İbn Abbas rivayetlerinin üslup karakterinden ayrılan ve aile içi itaati konu edinen diğer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.): "Eğer ben bir kimseye, bir başkasına secde etmesini emredecek olsaydım, kadına, kocasına secde etmesini emrederdim" [2248] buyurmuştur. İsrailiyyat ve kısas türü anlatıların yer aldığı bir başka rivayette ise İbn Abbas'ın (r.a.): "Firavun ailesi için en zor şeylerden biri kurbağalardı. Bu kurbağalar, yemek pişiren kazanlara gelir ve kendilerini kaynayan etlerin içine atlarlardı. Bunun üzerine Allah kıyamet gününe kadar suyun ve toprağın serinliğini onlara bırakmıştır" [2249] dediği nakledilmiştir. Ancak bu ifadelerin, İbn Ebü'd-

[2246] Ali Yardım, "Ebü'ş-Şeyh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1994), 10/10/343-344.
[2247] Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ - Muhammed Abdülkadir Atâ, *et-Tevâżuʿ ve'l-ḫumûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409), 197 (No. 156).
[2248] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿİyâl*, 2/732 (No. 539).
[2249] İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-ʿUḳūbât*, 62 (No. 80).

Dünyâ'nın naklettiği yukarıdaki rivayete kadar İbn Abbas'tan hiç nakledilmemiş olması dikkat çekicidir.

Önceki dönem İbn Abbas nakillerinin dil ve muhteva yapısından belirgin biçimde farklılaşan diğer örnekler ise İbn Abbas'ın doğa olaylarına dair مَنْطِقُهُ الرَّعْدُ، وَضَحِكُهُ الْبَرْقُ "Onun (bulutun) konuşması gök gürültüsüdür; gülmesi ise şimşektir"[2250] şeklindeki açıklaması ile. وَكَانَتِ الرِّيحُ الَّتِي نُصِرَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ (ص) الصَّبَا "Resûlullah'ı destekleyen rüzgâr sabâ rüzgârıdır" [2251] ifadesidir. Bu tür örnekler, dördüncü asırda gözlemlenen metinsel değişimlerin bir kısmının, daha önce yalnızca tefsir veya tarih kitaplarında bulunan bazı rivayetlerin, hadis literatürüne aktarılması sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Nitekim 'yasak ağacın başak olduğu'[2252], 'târıkın yıldız olduğu'[2253] 'gecenin gündüzden önce yaratıldığı'[2254] gibi daha önce tefsir kaynaklarında senedsiz veya zayıf isnadlarla İbn Abbas'a dayandırılan yorumlar, dördüncü asır musannifleri tarafından doğrudan hadis olarak eserlerine alınmıştır. Aynı şekilde Zemzem kıssası,[2255] Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyareti,[2256] Tübba'a sövülmemesi gerektiği[2257] ve Rukayye'nin vefatı sonrası Resûlullah'ın "kız çocuklarını defnetmek Allah'ın ikramıdır"[2258] buyurduğu gibi daha önce yalnızca siyer ve tarih kitaplarında yer alan bazı rivayetler de bu asırda hadis literatürüne dâhil edilmiştir.

Her ne kadar hicrî dördüncü asır sonrasına ait rivayetler araştırmanın kapsamı dışında kalsa da, dördüncü asırdan sonraki hadis eserlerine kısa bir göz atıldığında, İbn Abbas'a nispet edilen ve ne üçüncü ne de dördüncü asır hadis kaynaklarında tespit edilebilen bazı yeni rivayetlerin literatüre girdiği görülmektedir. Bu durum, dördüncü asırda gözlemlenen metinsel genişleme ve rivayet çeşitlenmesinin sonraki dönemlerde de devam ettiğine işaret etmektedir. Konunun araştırmanın sınırlarını aşmaması amacıyla burada yalnızca dikkat çekici bir örnekle yetinilecektir. Buna göre İkrime, İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

[2250] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 126 (No. 115).
[2251] İbn Ebü'd-Dünyâ, *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*, 139 (No. 135); Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/39 (No. 4721).
[2252] Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ'*, 2/771 (No. 1335).
[2253] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1213.
[2254] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 4/1372.
[2255] Ezrakī, *Aḫbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âṣâr*, 1/92, 2/39.
[2256] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/374 (No. 12049).
[2257] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/203 (No. 6013).
[2258] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/366 (No. 12035).

"Göklere yükseltildiğim gecede (Mirac'da), orada Allah'ın âbid kullarından ve yaratıklarından bazı harikulade şeyler gördüm. Bunlardan biri şudur: Dünya semasında bir horoz gördüm (ennî raeytü fi's-semâi'd-dünyâ dîken... / أَنِّي رَأَيْتُ فِيَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا دِيكًا) Onun yeşil tüyleri ve beyaz kanatları vardı. Kanatları, şimdiye kadar gördüğüm en beyaz şey gibi; tüyleri ise kanatlarının altında yeşil olup, şimdiye kadar gördüğüm en yeşil renkte idi. Horozun ayakları yedinci kat yerin en alt tabakasında, başı ise Rahman'ın (c.c.) Arşı'nın yanında idi. Boynunun kıvrımı Arş'ın altında bulunuyordu. Omuzlarında iki kanadı vardı ki, onları açtığında doğuyu ve batıyı aşardı. Gecenin bir vaktinde kanatlarını açıp, onları (çırparak) Allah'ı tesbih ediyor ve şöyle diyordu: *"Sübhâne'l-meliki'l-kuddûs, Allâhü'l-kebîri'l-müteâl, Lâ ilâhe illallâhü'l-hayyü'l-kayyûm"*. Bunu yaptığında, yeryüzündeki bütün horozlar da tesbih ediyor, kanatlarını çırpıp ötmeye başlıyordu. Gökteki o horoz sustuğunda, yeryüzündeki horozlar da susuyordu. Gecenin bir vaktinde kanatlarını açıp, onları çırparak Allah'ı tesbih ediyor ve şöyle diyordu: *'Sübhâne'l-meliki'l-kuddûs, Allâhü'l-kebîri'l-müteâl, Lâ ilâhe illallâhü'l-hayyü'l-kayyûm'*. Bunu yaptığında, yeryüzündeki bütün horozlar da tesbih ediyor, kanatlarını çırpıp ötmeye başlıyordu. Gökteki horoz sustuğunda, yeryüzündeki horozlar da susuyordu. Sonra gökteki o horoz öttüğünde, yeryüzündeki horozlar onun çağrısına uyarak ona ilk söylediği tesbih sözlerini aynen söyleyerek karşılık verirlerdi. Resûlullah (s.a.v.) sonunda şöyle buyurdu: "O horozu gördüğüm günden beri, onu bir daha görmeyi çok arzuluyorum".[2259] Bu rivayetin senedinde adı geçen Saîd b. Zerbî (ö. ?) metrûktur. Üçüncü asırda İbn Abbas'tan horozla ilgili bir rivayet nakledilmemişken, dördüncü asır rivayetlerinde horozun ötmesine kızan adamın sövmesine müdahale eden Resûlullah'ın (s.a.v.) "Onu lânetleme ve ona sövme! Çünkü o, namaza çağırıyor"[2260] dediği nakledilmişti.

Yine senedinde İbn Abbas ve İkrime dışındaki neredeyse tüm râvileri meçhul veya zayıf olan rivayete göre Resûlullah (s.a.v.): "Kim bir topluluğa bir iyilikte bulunur da onlar bu iyiliğe karşı teşekkür etmezlerse, o kişi onlara beddua ettiğinde duası kabul olunur"[2261] buyurmuştur. Bir başka İkrime İbn Abbas rivayetinde ise İbn Abbas'ın:

[2259] Ebû Sa'îd Muhammed b. Ali b. Ömer b. Mehdî el-Isfahânî en-Nakkâş, *Funûnü'l-ʿacâ'ib fî aḫbâri'l-mâẕiyyîn min benî isrâîl ve gayrihim mine'l-ʿubbâd ve'z-zâhidîn*, thk. Târık et-Tantâvî (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.), 96.
[2260] Ebü'ş-Şeyh, *el-ʿAẓame*, 5/1760.
[2261] Temâm b. Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer Ebü'l-Kasım el-Becelî, *Müsnedü'l-muḳıllîn mine'l-ümerâ' ve's-selâṭîn*, thk. Mecdi Fethi es-Seyyid (Mısır: Dâru's-Sahâbe, 1979), 28.

"Nûh'un, gemiden indikten sonra yeryüzüne diktiği ilk bitki âs (mersin ağacı) idi"[2262] dediği nakledilmektedir. Bu rivayetin isnadında da önceki dönem rivayetlerden tanıdığımız metrûk râvi, Nadr Ebû Ömer Hazzâz yer almaktadır. Öncesinde ve sonrasında başka hiçbir kaynakta yer almayan zayıf isnadlı bir rivayete göre ise İbn Abbas: "Cennet güldü de mantarı çıkardı; yeryüzü güldü de keberi (kapariyi) çıkardı"[2263] demiştir.

5.5.3 Metin Odaklı Tespitler

Hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda İbn Abbas rivayetlerinde gözlemlenen metin odaklı değişim ve dönüşümler, temel nitelikleri bakımından dokuz ana başlık altında kategorize edilebilir:

5.5.3.1 Soyut kavramların somutlaştırılması ve teşbih

Üçüncü asır rivayetlerinde soyut kavramlar genellikle doğrudan ve yalın ifadelerle nakledilirken, dördüncü asırda bu kavramların fiziksel ve somut unsurlarla açıklanmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin; üçüncü asırda İbn Abbas'ın naklettiği "Muhammed Rabbini gördü" şeklindeki soyut ifade, dördüncü asırda "Rabbimi, (saçları) kıvırcık, genç ve üzerinde yeşil bir elbise olduğu halde gördüm" şeklinde Allah'a (c.c.) mahiyet ve şekil izafe eden teşbih ve tecsîm içeren ifadelerle somutlaştırılmıştır. Yine üçüncü asırda "Muhammed Rabbini gördü mü?" sorusuna verilen cevap sadece "Evet" iken, dördüncü asırda bu görüş "sanki ayakları bir yeşilliğin üzerindeydi ve onunla arasında inciden bir perde vardı" şeklinde detaylandırılmıştır. Benzer şekilde, üçüncü asırda Hacerü'l-esved'in istilâmından (selamlanmasından) bahsedilirken, dördüncü asırda bu taş "yeryüzünde Allah'ın sağ eli" olarak nitelendirilmiş ve somut bir ilahî uzuv teşbihine dönüştürülmüştür. Ayrıca iman kavramı "Her Âdemoğlunun başında iki zincir vardır; biri yedinci gökte, diğeri yedinci yerde" ifadesiyle fiziksel mekânlara bağlanarak tasvir edilmiştir. Hayâ ve iman da "birbirine bağlı boynuz" benzetmesiyle somutlaştırılmıştır.

[2262] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 2/605.
[2263] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbü'n-nebevî*, 2/619.

5.5.3.2 Metinlere yapılan ilaveler ve genişletmeler

Dördüncü asır rivayetlerinin en belirgin özelliklerinden biri de üçüncü asırda mevcut olan metinlerin sonlarına veya içlerine yeni cümleler, fıkhî açıklamalar, tehdit-terğib ifadeleri ya da hikâye unsurları eklenerek genişletilmesidir. Örneğin; üçüncü asırda sadece "Resûlullah (s.a.v.) ihramlı iken hacamat yaptırdı" şeklinde nakledilen yalın metin, dördüncü asırda "İhrâm, oruçtan daha zorludur" cümlesi eklenerek fıkhî bir yorumla genişletilmiştir. Yine üçüncü asırda câriyenin doğumla hürriyeti nakledilirken, dördüncü asırda buna "düşük yapsa bile" ifadesi eklenerek hükmün kapsamı genişletilmiştir. Üçüncü asırda vitir namazının hükmüne dair "bana farzdır, size nâfiledir" şeklinde kısa bir açıklama varken, dördüncü asırda bu rivayet "Allah size bir namaz daha ilave etti, o da vitirdir" şeklinde müjdeleyici bir üslupla genişletilmiştir. Ayrıca üçüncü asırda sadece "Resûlullah'ın (s.a.v.) hacamat yaptırdığı" belirtilirken, dördüncü asırda bu metne "ihram oruçtan daha zorludur" ifadesi eklenmiştir. Yine üçüncü asırda sadece "Resûlullah (s.a.v.) abdest aldı" denilirken, dördüncü asırda bu metin "mestlerini çıkarınca içlerinden siyah bir yılan çıktı" hatta başka bir rivayette "yeşil bir kuşun gelip mestini alıp kaçırması" detayıyla daha da genişletilmiştir. Üçüncü asırda "Resûlullah'ın (s.a.v.) Cafer'in şehit olduğu haberi üzerine dua ettiği" nakledilirken, dördüncü asırda ise bu metne "Cafer'in iki kanadı olduğu ve cennette meleklerle uçtuğu" ifadesi eklenmiştir.

5.5.3.3 Başka sahâbîlere ait rivayetlerin İbn Abbas'a isnad edilmesi

Dördüncü asırda, üçüncü asır kaynaklarında farklı sahâbîlere dayandırılan birçok rivayetin, İbn Abbas'a nispet edilmeye başlandığı da tespit edilmiştir. Örneğin; "Ruhlar toplanmış ordular gibidir" hadisi, üçüncü asırda Hz. Âişe, Ebû Hüreyre ve İbn Ömer gibi sahâbîlerden nakledilirken, dördüncü asırda aynı metin İkrime tarikiyle İbn Abbas'a isnad edilmiştir. Benzer şekilde, "Eslem ve Gıfâr kabilelerine dua" rivayeti üçüncü asırda Ebû Hüreyre ve İbn Ömer'den nakledilirken, dördüncü asırda İbn Abbas'a dayandırılmıştır. Yine "Cennet ehlinin üçte biri/yarısısınız" rivayeti üçüncü asırda Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Mes'ûd tarikiyle aktarılırken, dördüncü asır literatüründe İbn Abbas'a isnad edilen metinler arasına dâhil edilmiştir. Ayrıca "Kim malı uğruna öldürülürse şehittir" metni üçüncü

asırda Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan rivayet edilirken, dördüncü asırda İbn Abbas'a nispet edilmiş; ayrıca "mal, komşu ve aile için öldürülen şehittir" ifadeleri eklenerek içerik genişletilmiştir. Yine "Hz. Osman'dan meleklerin hayâ etmesi" rivayeti üçüncü asırda Âişe'den nakledilirken, dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilmiştir. "Zehrâveyn (Bakara ve Âl-i İmrân) sûreleri" hadisi üçüncü asırda Ebû Ümâme'den nakledilirken, dördüncü asırda İbn Abbas'a dayandırılmıştır.

5.5.3.4 Sayısal abartılar ve ölçü birimlerinin kullanımı

Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde görülen değişim örneklerinden birisi de ifadelerdeki abartılı sayılar ve ölçülerdir. Örneğin; dördüncü asırda "Kim 'Allah Muhammed'i bizim adımıza layıkıyla mükâfatlandırsın' derse, yetmiş kâtib meleği bin sabah yormuş olur" ifadesiyle dua karşılığı vadedilen sevap abartılı rakamlarla ifade edilmiştir. Yine âdil bir idarecinin bir gününün "altmış yıllık ibadetten daha üstün" olması ve bir had cezasının uygulanmasının "kırk yıllık yağmurdan daha fazla arınma sağlaması" gibi karşılaştırmalarda sayısal abartılar dikkat çekmektedir. Bazı rivayetlerde şehitlik sebepleri üçüncü asırda dört veya beş iken, dördüncü asırda "on bir" sınıfa çıkarılmıştır. Yine bir babanın çocuğuna şefkatle bakmasının "bir köle âzat etmiş sevabına denk" olması ve günde yüz defa bakmanın da aynı sevabı getirmesi gibi ifadelerde ölçü ve sayı abartıları görülmektedir.

5.5.3.5 Hikâyeleştirme ve efsanevî unsurlar

İbn Abbas rivayetlerinin dördüncü asra kadarki anlatım dilinde sade, anlaşılır, doğrudan ve kısa ifadeler dikkat çekerken; dördüncü asırda sözler ayrıntılı birer hikâyeye dönüştürülmüş, olaylara efsanevî unsurlar eklenmiştir. Örneğin; Alkame b. el-A'ver adlı sarhoşun hikâyesi, üçüncü asırda sadece "Resûlullah'ın içki içenlere had uygulamadığı" şeklinde özetlenirken, dördüncü asırda sarhoşun Resûlullah'ın çadırının iplerini kesmesi, yakalanması ve cezalandırılması gibi detaylarla hikâyeleştirilmiştir. Ayrıca "Hz. Dâvûd ile konuşan kurbağa" rivayeti, üçüncü asırda hiç görülmezken dördüncü asırda efsanevî bir karakterle literatüre girmiştir. Zemzem kuyusunun yeniden bulunması ve Tebük dönüşü Hz. Peygamber'in annesinin mezarını ziyareti gibi rivayetler de üçüncü asırda bulunmayan uzun hikâye formlarıyla

dördüncü asırda ortaya çıkmıştır. Yine Huneyn ganimetlerinin taksimi sırasında Cebrâil'in yanında bulunması ve başka bir meleğin gelmesi ve "Peygamber'in (s.a.v.) bunun bir şeytan olmasından korktuğu" gibi detaylar da dikkat çekicidir. Meryem oğlu Îsâ'nın "doğum yapmakta zorlanan ineğe dua etmesi" ve "dilenci kadın ile oğlunun kurt hikâyesi" de dördüncü asırda ortaya çıkan masalımsı anlatımlardır.

5.5.3.6 Dua, tesbih ve ibadetlere eklemeler

Üçüncü asır İbn Abbas rivayetlerinde kısa ve öz dua örnekleri bulunurken, dördüncü asırda dualaların uzatıldığı, belirli kalıpların ve tekrarların eklendiği görülmektedir. Örneğin; üçüncü asırda "Hz. Ali'nin Kur'an ezberleme duası" kısa bir metin iken, dördüncü asırda aynı dua "dört rek'at namaz, her rek'atta farklı sûreler" gibi detaylarla düzenlenmiş ve uzatılmıştır. Yine üçüncü asırda Resûlullah'ın (s.a.v.) İbn Abbas'a "ilmini artırması için yaptığı dua" nakledilirken, dördüncü asırda bu duaya "lebbeyk" lafzı ve başka öğüt cümleleri de eklenmiştir. Ayrıca vitir namazıyla ilgili olarak üçüncü asırda "bana farz kılındı, size nâfiledir" denilirken, dördüncü asırda "Allah size vitir namazını ilave etti" şeklinde değiştirilmiş ve müjdeleyici bir üslup kazanmıştır. Duhâ namazının kılınışını uzunca anlatan rivayet de üçüncü asırda hiç bulunmazken, dördüncü asırda detaylı bir ibadet formu olarak literatüre girmiştir. Ayrıca *"Es'elüke بِاسْمِكَ الْأَعْلَى الْأَعَزِّ Bismike'l-'alâ'l-e'az/* Senden en yüce isminle istiyorum" duası da dördüncü asırda ilk defa İbn Abbas'a isnad edilmiştir.

5.5.3.7 İsrâiliyata dair anlatılar

İbn Abbas rivayetleri arasında dördüncü asra kadar hiç yer almadığı halde, bu asırda ortaya çıkan diğer bir rivayet türü ise İsrâiliyat kökenli anlatılar ve yaratılışla ilgili efsanevî bilgilerdir. Örneğin; Kâf dağı etrafında gelişen uzun yaratılış anlatısında yer alan; "Allah'ın yeryüzünden yakuttan bir dağ bitirdiği, bu dağın yedi kat yeri kuşattığı, gök ile yer arasının beş yüz yıllık mesafe olduğu" yönündeki detaylar İsrâiliyat karakterlidir. Aynı rivayette geçen; "Cebrâil ile Allah arasındaki konuşmalar, taş, demir, ateş, su, rüzgâr ve insanın gücüne dair mukayeseler" ile "yetmiş bin ümmetten" bahsedilen unsurlar dördüncü asırda hadis literatüründe yer almaya başlamış ve üçüncü asır İbn Abbas nakilleri arasında bulunmamaktadır. Yine atın yaratılışıyla ilgili

rivayette "Allah'ın güney rüzgârına 'Senden izzet, zillet ve güzellik kılacağım bir varlık yaratacağım' demesi, rüzgârın 'Yarat!' cevabı vermesi" ve Allah'ın atı yaratıp ona "Seni Arap (asil) kıldım. Hayrı perçemine bağladım. Ganimetleri sırtına yükledim" demesi gibi unsurlar, Kur'an'da ve sahih sünnette bulunmayan ve İsrâiliyat kökenli olduğu anlaşılan anlatılardır. Bu konunun diğer bir örneği ise "İblis'in meleklerden olduğu", "meleklerin secde emrine isyan edip yakıldığı" ve "İblis'in her sabah yeniden otuz yaşına dönerek gençleştiği" gibi anlatılar da üçüncü asırda İbn Abbas'tan nakledilmemiş olup ilk olarak dördüncü asırda ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra "Danyal peygamberin aslanlarla dolu kuyuya atılması" ve "İsrailoğulları peygamberlerinin sayısı" ve Hârut ile Mârut'un gökteyken isimlerinin aslının "Azrâ ve Uzeyrâ" olduğu şeklindeki nakiller de bu kategoride değerlendirilebilir. Benzer şekilde "Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'yı sekiz aylıkken doğurduğu ve bu sebeple sekiz aylık doğan hiçbir çocuğun yaşamayacağı" şeklindeki tıbbî gerçeklerle bağdaşmayan hikâyeler de dördüncü asırda İbn Abbas'a isnad edilen İsrâiliyat ve efsâne kökenli rivayetler arasındadır.

5.5.3.8 Fıkhî hükümlerde değişim ve istisna oluşturma

İbn Abbas rivayetlerindeki bir diğer değişim konusu ise fıkhî hükümler alanında olmuştur. Üçüncü asırda İbn Abbas'tan genel geçer fıkhî hükümler nakledilirken, dördüncü asırda bu hükümlere istisnalar getiren veya bazen onlarla teâruz eden rivayetler ortaya çıkmıştır. Örneğin; üçüncü asırda "Resûlullah ehlî eşek etini haram kıldı" rivayeti nakledilmişken, dördüncü asırda "Allah Resulü evcil eşek etlerini haram kılmadı" şeklinde ilk hükümle çelişen bir rivayet İbn Abbas'a isnad edilmiştir. Yine üçüncü asırda "Resûlullah hacamat yaptırdı ve ücretini verdi" denilirken, dördüncü asırda "Resûlullah hacamatçının kazancını yasakladı" şeklinde bir rivayet ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, üçüncü asırda "Resûlullah toprak kiralamayı yasakladı" rivayeti varken, dördüncü asırda "Resûlullah toprağın kiraya verilmesini yasaklamamıştır" şeklinde muhalif bir nakil İbn Abbas'a isnad edilmiştir. Ayrıca üçüncü asırda "Resûlullah (s.a.v.) gusülde namaz abdesti gibi abdest alırdı" denilirken, dördüncü asırda "Kim boy abdestinden sonra namaz abdesti alırsa bizden değildir" şeklinde ilk metinle doğrudan çelişen bir yasaklama cümlesi ilave edilmiştir. Yine

üçüncü asırda talâk konusunda İbn Abbas'tan genel hükümler nakledilirken, dördüncü asırda "iki helâl ve iki haram boşama" şeklinde bir sınıflandırma ortaya çıkmıştır.

5.5.3.9 Aynı rivayetin farklı lafızlarla nakledilmesi ve anlam kaymaları

İbn Abbas rivayetlerinde görülen değişimlerden bir diğer türü ise bazı rivayetlerin lafızlarının değiştirilerek anlam kaymasına uğramasıdır. Örneğin; üçüncü asırda "Tebâreke sûresinin herkesin göğsünde olmasını dilerdim" şeklindeki rivayet, dördüncü asırda "Her bir mümin insanın kalbinde bereket kılınmasını temenni ederdim" biçimine dönüşmüştür. Arapça yazılışlarındaki benzerlikten (تَبَارَكَ / يُبَارَكَ) kaynaklanan bu metin tahrifi, rivayette belirgin bir anlam kaymasına yol açmıştır. Yine üçüncü asırda "Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim, artık ziyaret edin" şeklindeki rivayete, dördüncü asırda "fakat çirkin ve uygunsuz sözler söylemeyin" ve "sarhoş edici şeylerden sakının" ifadeleri ilave edilmiş; böylece asıl bağlamla doğrudan ilgisi olmayan eklemelerle metinde anlam ve konu kayması meydana gelmiştir. Ayrıca üçüncü asırda Resûlullah'ın (s.a.v.) annesinin kabrini ziyaretiyle ilgili rivayet sadece "izin istedim kabul edilmedi" şeklindeyken, dördüncü asırda bu metne "Tebük dönüşü, Usfân geçidi, ashâbın ağlaması, Cebrâil'in gelmesi ve dört belanın kaldırılması" gibi pek çok detay eklenerek anlam genişletilmiştir. Yine üçüncü asırda "elinde içki kokusu" ile ölenin rezil olacağı belirtilirken, dördüncü asırda bu ifade "karnında içki kokusu" şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca üçüncü asırda "Kur'an'dan bir ayeti inkâr edenin boynunun vurulması helâl olur" denilirken, dördüncü asırda bu ifade "bir harfini inkâr eden kâfir olur" şeklinde değiştirilmiştir. Böylece lafızlardaki değişiklik, rivayetlerin ifade ettiği fıkhî ve itikadî hükümlerin daha katı ve kapsayıcı bir boyut kazanmasına sebep olmuştur.

6. SONUÇ

Bu çalışma, İbn Abbas'ın mevâlîsi İkrime, Miksem ve Küreyb aracılığıyla nakledilen rivayetlerin hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlardaki seyrini sened, metin ve kronoloji bakımından karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırma kapsamında değerlendirilen toplam 3220 rivayet, İbn Abbas'a nispet edilen rivayet malzemesinin zaman içerisindeki değişimini yalnızca râvilerin güvenilirliği üzerinden değil, rivayetlerin hangi dönemde ve hangi eserlerde ortaya çıktığı, metinlerin önceki dönemlerdeki karşılıkları ve musanniflerin telif anlayışları üzerinden de takip etme imkânı vermiştir. Bu yönüyle çalışma, aynı rivayet çevresinin üç farklı asırdaki görünümünü birlikte değerlendirerek rivayet malzemesinin hangi unsurlarının erken dönemde mevcut olduğunu, hangilerinin sonraki dönemlerde ortaya çıktığını belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın niceliksel sonuçları, hicrî ikinci ve üçüncü asırlar arasında rivayetlerin sıhhat oranları bakımından dikkat çekici bir devamlılık bulunduğunu göstermektedir.

İkinci asırda tespit edilen 136 rivayetin 94'ü (%69,1) sahih veya hasen; 42'si (%30,9) zayıf olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü asırda rivayet sayısı 1036'ya yükselmesine rağmen oranlarda önemli bir değişiklik meydana gelmemiş; 706 rivayet (%68,1) sahih veya hasen, 330 rivayet (%31,9) zayıf olarak tespit edilmiştir. Rivayet hacmindeki büyük artışa rağmen sahih ve hasen rivayetlerin oranının yaklaşık %68-69 düzeyinde kalması, İbn Abbas'ın söz konusu mevâlîsi (İkrime, Miksem ve Küreyb) üzerinden aktarılan rivayet birikiminin ikinci ve üçüncü asırlar arasında sıhhat bakımından belirgin bir bozulmaya uğramadığını göstermektedir. Dördüncü asırda ise toplam 2048 rivayet tespit edilmiş; bunların 1281'i (%62,5) sahih veya hasen, 767'si (%37,5) zayıf olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü asır verilerini anlamlandırmada asıl belirleyici olan husus, toplam rivayet sayısından ziyade bu rivayetlerin önceki dönemle karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dördüncü asırda tespit edilen 2048 rivayetin 1809'unun üçüncü asırdaki rivayetlerle örtüşmesi, İbn Abbas'ın mevâlîsi aracılığıyla nakledilen rivayetlerin büyük bölümünün üçüncü asır itibarıyla belirgin bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Buna karşılık 239 rivayetin, yani dördüncü asır toplamının %11,7'sinin üçüncü asır rivayet havuzunda bulunmadığı veya önceki

metinlere göre önemli ölçüde değişmiş olduğu belirlenmiştir. Daha dikkat çekici olan ise bu 239 rivayetin yalnızca 49'unun (%20,5) sahih veya hasen kabul edilmesine karşılık 190'ının (%79,5) zayıf veya uydurma olarak değerlendirilmesidir. Dolayısıyla dördüncü asırda gözlemlenen değişim bütün rivayet malzemesine teşmil edilebilecek genel bir bozulmadan ziyade, belirli bir rivayet grubunda yoğunlaşan bir genişleme ve farklılaşma olarak görünmektedir.

İbn Abbas'ın mevâlîsinden gelen nakillerin tarihsel seyri ve bu aktarım halkalarının niteliği göz önüne alındığında, elde edilen bulgular söz konusu râvi grubunun rivayet tarihindeki konumlarının yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Mevâlî tabakasının önde gelen isimlerinden İkrime (ö. 105/723), Miksem (ö. 103/721) ve Küreyb'in (ö. 98/716) vefat tarihleri dikkate alındığında, dördüncü asır kaynaklarında ilk defa ortaya çıkan veya önceki biçimlerinden önemli ölçüde farklılaşan rivayetlerin doğrudan bu isimlere bağlanması kronolojik bakımdan mümkün görünmemektedir. Özellikle dördüncü asırdaki 2048 rivayetin 1809'unun üçüncü asırdaki rivayetlerle örtüşmesi, değişimin mevâlî tabakasının bütün rivayetlerine yayılan bir özellik olmadığını ayrıca göstermektedir. Bu nedenle dördüncü asırdaki farklılaşmaların kaynağını İbn Abbas ile mevâlîsi arasındaki ilk aktarım halkasında değil, onlardan sonraki râvi tabakalarında ve rivayetlerin sonraki eserlerde aktarılma biçimlerinde aramak daha isabetlidir.

Nitekim senedlerin karşılaştırılması, problemli rivayetlerin önemli bir bölümünde zayıf, metrûk, münkerü'l-hadis veya hadis uydurmakla itham edilmiş râvilerin bulunduğunu göstermiştir. İkinci ve üçüncü asırlardan itibaren Câbir b. Yezîd el-Cu'fî, Haneş/Hüseyin b. Kays, Eş'as b. Sivâr, Yezîd b. Ebû Ziyâd, Leys b. Ebû Süleym, Hüseyin b. Abdullah, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abbâd b. Mansûr, İbrâhim b. İsmâil, İbn Lehîa ve Zem'a b. Sâlih gibi tenkit edilen râvilerin İbn Abbas'a nispet edilen çeşitli nakillerde yer aldığı görülmektedir. Daha ağır cerh ifadeleriyle değerlendirilen İbn Ebû Sebre, Hafs b. Ömer el-Adenî ve Vâkıdî gibi isimler de bu süreçte karşımıza çıkmaktadır. Bu veriler, rivayetlerdeki problemlerin yalnızca dördüncü asırda başlamadığını, daha erken dönemlerden itibaren belirli zayıf râviler üzerinden sorunlu nakillerin mevcut olduğunu; ancak dördüncü asırda bunların yeni eserler ve yeni rivayet çevreleri içerisinde daha görünür hâle geldiğini ortaya

koymaktadır. Dördüncü asırdaki 239 yeni veya değişime uğramış rivayet özelinde yapılan inceleme ise Nadr Ebû Ömer el-Hazzâz, Haneş, Ali b. Âsım, Saîd b. Beşîr, Hafs b. Ömer el-Adenî, Zem'a b. Sâlih, Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî, Ahmed b. Rişdîn ve Nûh b. Ebû Meryem gibi tenkit edilmiş râvilerin belirgin biçimde öne çıktığını göstermiştir. Özellikle Küdeymî, Ahmed b. Rişdîn ve Cebrûn b. Îsâ gibi bazı isimlerin taşıdığı rivayetlerin önceki dönem İbn Abbas kaynaklarında bulunmaması, senedlerde görülen sonraki râvi halkalarının metinlerdeki tarihsel farklılaşmayla doğrudan ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum, dördüncü asırdaki problemli rivayetlerin İbn Abbas'ın mevâlîsi olan İkrime, Miksem veya Küreyb'e nispet edilmesinin tek başına onların bu metinlerin kaynağı olduğunu göstermediğini; isnadın sonraki halkalarının da ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Rivayetlerdeki değişimin yalnızca zayıf râvilerle açıklanamayacağı da araştırmanın önemli sonuçlarından biridir. Üçüncü asır kaynaklarında İbn Abbas'ın kendi fetvası, yorumu veya sözü olarak nakledilen bazı mevkûf rivayetlerin dördüncü asırda Hz. Peygamber'e nispet edilerek merfû biçimde aktarılması, rivayetin isnad seviyesinde de dönüşebildiğini göstermektedir. "Vârise vasiyet yoktur" ifadesi ile Hz. Peygamber dışındaki kişilerin sözlerinin kabul veya terk edilebileceğine ilişkin rivayetlerin üçüncü asırda İbn Abbas'ın sözü olarak bulunmasına karşılık dördüncü asırda Hz. Peygamber'e nispet edilmesi, bu değişimin somut örneklerindendir. Dolayısıyla rivayetlerin tarihsel seyrini incelerken yalnızca metindeki kelime ve cümle değişiklikleri değil, sözün kime nispet edildiğinde meydana gelen değişiklikler de dikkate alınmalıdır.

Dördüncü asırda gözlemlenen genişlemenin diğer önemli boyutunu musanniflerin eserlerini oluştururken benimsedikleri amaçlar meydana getirmektedir. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Harâitî, Dîneverî, Taberânî, İbn Adî, Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî, Dârekutnî, İbn Huzeyme, Ukaylî, İbnü'l-A'râbî, İbnü'l-Mukrî ve İbn Şâhîn gibi müelliflerin eserlerinde üçüncü asır hadis kaynaklarında rastlanmayan rivayetlerin yer alması, eser türünün ve telif amacının rivayet malzemesinin kapsamı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Taberânî'nin garîb ve ferd rivayetlere gösterdiği ilgi, İbn Adî'nin zayıf râvileri ve onların rivayetlerini bir araya getirme amacı ve Harâitî ile Ebü'ş-Şeyh gibi müelliflerin hadis dışındaki farklı alanlara uzanan ilgileri, önceki

büyük hadis mecmualarında yer almayan malzemenin dördüncü asır eserlerinde daha fazla yer almasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte Dârekutnî'nin bazı rivayetlerin isnadındaki problemleri açıkça belirtmesi, bu dönem müelliflerinin tamamının aynı telif anlayışına sahip olmadığını ve her bir eserin kendi amacı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın metin karşılaştırmaları, üçüncü ve dördüncü asırlar arasındaki farklılaşmanın belirli biçimlerde tekrarlandığını da ortaya koymuştur. Soyut ifadelerin fiziksel ayrıntılarla açıklanması; mevcut rivayetlere yeni cümle, hüküm, tehdit ve teşvik ifadelerinin eklenmesi; başka sahâbîlerden bilinen rivayetlerin İbn Abbas'a nispet edilmesi; sevap, ceza, süre ve ölçülerde yüksek sayıların kullanılması; kısa anlatımların ayrıntılı hikâyelere dönüştürülmesi; dua, tesbih ve ibadetlerin yeni uygulama ayrıntılarıyla genişletilmesi; İsrâiliyatla ilişkili anlatıların İbn Abbas'a isnad edilmesi; önceki fıkhî hükümlerle çelişen veya onlara istisna getiren rivayetlerin ortaya çıkması ve lafız değişikliklerinin rivayetlerin anlam ve hükmünü değiştirmesi, dördüncü asırdaki metinsel farklılaşmanın başlıca biçimlerini oluşturmaktadır.

Bu kategoriler içerisinde özellikle İsrâiliyatla ilişkili rivayetler, İbn Abbas hakkındaki modern tartışmalar bakımından ayrıca önem taşımaktadır. İbn Abbas'ın sonraki literatürde İsrâiliyatla yoğun biçimde ilişkilendirilmiş olması, ona nispet edilen bütün metinlerin doğrudan kendisine ait kabul edilmesi hâlinde yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Çalışmada incelenen Kâf dağı, yaratılışa ilişkin ayrıntılı anlatılar, atın yaratılması, İblis'in meleklerden olduğu ve her sabah yeniden gençleştiği, Danyal peygamberin aslanlarla dolu kuyuya atılması, Hârut ve Mârut ile ilgili ayrıntılar gibi örneklerin üçüncü asır İbn Abbas rivayetleri arasında bulunmayıp dördüncü asırda ortaya çıkması bu açıdan önemlidir. Bu nedenle Caetani, Sprenger, Goldziher ve Schacht gibi araştırmacıların İbn Abbas'ı İsrâiliyat malzemesinin İslâmî rivayet çevresine taşınmasında doğrudan sorumlu tutan yaklaşımlarının, rivayetlerin kronolojik dağılımı ve isnad tabakaları dikkate alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada İbn Abbas'a nispet edilen problemli ve zayıf malzemenin varlığı reddedilmemekte; buna karşılık söz konusu malzemenin İbn Abbas'a nispet edilmiş olması ile gerçekten ondan kaynaklanmış olması birbirinden ayrılmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulguların metodolojik bakımdan ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri de hadislerin değerlendirilmesinde sened tenkidinin kronolojik ve eser merkezli metin karşılaştırmalarıyla birlikte yürütülmesi gerektiğidir. İsnadı kabul edilebilir görünen bazı rivayetlerin üçüncü asır kaynaklarında bulunmayıp daha sonraki eserlerde ortaya çıkması, yalnızca râvilerin cerh ve ta‘dîl durumlarından hareket edilmesinin rivayetin tarihsel serüvenini açıklamak için her zaman yeterli olmadığını göstermektedir. Bir rivayetin hangi kaynakta ilk defa görüldüğü, daha erken eserlerde bulunup bulunmadığı, önceki dönemlerde hangi lafızlarla ve kime nispet edilerek aktarıldığı ve sonraki eserlerde ne tür değişikliklere uğradığı da sıhhat değerlendirmesinin önemli unsurları arasında yer almalıdır. Bu yaklaşım, isnad tenkidinin yerine geçmekten ziyade onu metnin tarihsel seyriyle tamamlayan bir yöntem olarak değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte çalışmanın sonuçları, dördüncü asırdaki bütün farklı rivayetlerin bilinçli biçimde üretildiği veya metinlerdeki her değişikliğin belirli râvilere kesin olarak yüklenebileceği şeklinde yorumlanmamalıdır. Râvilerin hafıza kusurları, rivayetlerin mana ile aktarılması, isnadlarda meydana gelen karışıklıklar, farklı ilmî alanlarda dolaşan malzemenin hadis eserlerine aktarılması, mevkûf rivayetlerin merfûlaştırılması, musanniflerin eserlerine aldıkları malzemeyi seçme ölçütleri ve eserlerin farklı telif amaçları birlikte değerlendirilmelidir. Bu nedenle tespit edilen değişimlerin tek bir sebebe indirgenmesi yerine, râvi, isnad, metin, eser ve kronolojinin birlikte etkili olduğu çok yönlü bir aktarım sürecinden söz etmek daha isabetlidir.

Sonuç olarak araştırmanın ortaya koyduğu genel görünüm, İbn Abbas’ın mevâlîsi İkrime, Miksem ve Küreyb aracılığıyla aktarılan rivayet birikiminin ana gövdesinin ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren korunduğu; dördüncü asırda ortaya çıkan farklılaşmanın ise ana malzemeden ziyade, tespit edilen bu sınırlı ve büyük oranda sorunlu yeni rivayet grubunda yoğunlaştığı yönündedir. Nicel verilerin de teyit ettiği üzere, dördüncü asırdaki ayrışmanın ezici bir çoğunlukla zayıf veya uydurma metinlerden oluşması, yaşanan değişimin niteliğini açıkça göstermektedir. Bu bulgu, İbn Abbas’a veya onun mevâlîsine nispet edilen bir rivayetin değerlendirilmesinde yalnızca isnad zincirindeki ilk isimlere bakılmasının yeterli olmadığını; rivayetin

sonraki aktarım halkalarının, ilk görüldüğü eserin, önceki kaynaklardaki karşılıklarının ve metinsel değişiminin de araştırılması gerektiğini göstermektedir. Böylece İbn Abbas ve mevâlîsine yöneltilen eleştirilerin hangi rivayetler bakımından tarihsel bir karşılığının bulunduğu, hangi rivayetlerin ise sonraki aktarım süreçlerinin ürünü olduğu daha sağlıklı biçimde ayırt edilebilmektedir.

Bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar ve ortaya koyduğu kronolojik ve kaynak bazlı metin tenkidi yaklaşımı, İbn Abbas rivayetlerinin tarihsel seyrini anlamada güçlü bir zemin sunmaktadır. İkrime, Miksem ve Küreyb tarikleri özelinde elde edilen bu bulgular, sonraki akademik araştırmalar için önemli bir yöntemsel model oluşturmaktadır. İleriki çalışmalarda, İbn Abbas'ın Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Atâ ve Tâvûs gibi diğer önde gelen öğrencileri üzerinden nakledilen rivayet birikiminin de benzer bir yaklaşımla incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Böylece hem bu araştırmada tespit edilen metinsel değişim kalıplarının İbn Abbas rivayetlerinin genelinde ne derece geçerli olduğu sınanabilecek hem de İslâm rivayet geleneğindeki metinsel dönüşümler daha geniş ve karşılaştırmalı bir veri zemini üzerinde bütüncül olarak haritalandırılabilecektir.

KAYNAKLAR

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Nasr el-Kissî (el-Keşşî). *el-Münteḫab min Müsnedi ʿAbd b. Ḥumeyd*. thk. Subhî el-Bedrî Sâmerrâî - Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1408.

Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî. *ez-Zühd ve'r-reḳāʾiḳ*. thk. Habîbullah A'zamî. 1 Cilt, ts.

Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbü'l-Cihâd*. thk. Nezîh Hammâd. 1 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1972.

Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü İmam Abdullah b. Mübârek*. thk. Subhî el-Bedrî Sâmerrâî. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1407.

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, İbn Vehb. *el-Câmi'*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalip. Dârü'l-Vefâ, 1. Basım, 1425.

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, İbn Vehb. *el-Câmi' fi'l-hadîs*. 1 Cilt. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1416.

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, İbn Vehb. *Kitâbü'l-Muhârebe mine'l-Muvatta'*. thk. Mikloş Moranî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî Ebû Muhammed el-Mısrî, İbn Vehb. *Muvatta' (Bir bölümü)*. thk. Hişâm İsmail es-Sînî. ed-Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2. Basım, 1420.

Abdülvâhid Makdisî, Ziyâüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. *el-eḥâdîsü'l-muḫtârâ*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadar, 3. Basım, 1420.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyn b. Abdillâh. *Kitâbü'ş-Şerîʿa*. thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2. Basım, 1420.

Adıvar, Adnan vd. "MEB. İslâm Ansiklopedisi". *'Abd Allah b. al Abbâs*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Affân b. Müslim, İbn Abdillâh es-Saffâr el-Basrî. *Ehâdîsü Affân b. Müslim*. thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1424.

Ahmad, Dr. Bilal. “Leone Caetani’s Annali Dell’Islam on Sirah of the Prophet Muhammad”. *Islamic Studies*. https://www.academia.edu/36217300/Leone_Caetanis_Annali_dellIslam_on_Sirah_of_the_Prophet_Muhammad

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Câmi’-liulûmi’l-İmam Ahmed*. 22 Cilt. Feyyum: Dâru’l-Felâh, 1430.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Suâlâtu Ebû Dâvûd lil-İmam Ahmed b. Hanbel fi cerhi’r-ruvât ve ta’dîlihim*. thk. Ziyad Muhammed Mansur. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1. Basım, 1414.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed. *Mesâilü Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1. Basım, 1401.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed. *Müsnedü’l İmam Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1421.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed. *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*. thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas. 3 Cilt. Riyad: Dârü’l-Hânî, 2. Basım, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed. *Feżâ’ilü’ş-şaḥâbe*. thk. Vasiyyüllah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed. *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*. 8 Cilt. Kahire: Daru’l-Hadis, 1. Basım, 1416.

Aktan, Hamza. “Âkıle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/248-249. İstanbul: TDV, 1989.

Ali b. Ca’d, Ebü’l-Hasen. *Müsnedü İbn Ca’d*. thk. Âmir Ahmed Hayder. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1. Basım, 1410.

Altıkulaç, Tayyar. “İkrime el-Berberî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/40-42. İstanbul: TDV, 2000.

Atmaca, Veli. “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* IX/1 (2011), 67-94. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=...engandidno=186697

andtarama=tuhfe%20i%20mahmud&midno=88297500&YayinTarihi=2011&Cilt=I

Aydınlı, Abdullah. "Şâz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/385. İstanbul: TDV, 2010.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece lehü'l-Buḫârî fîl-câmii's-sahîh*. 3 Cilt. Dârü'l-livâ, 1. Basım, 1406.

Bâğendî, Muhammed b. Süleyman. *Emâlî el-Bâğendî*. thk. Eşref Salâh Ali. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1417.

Bağlıoğlu, Ahmet. "Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şii Hareketler". *Dini Araştırmalar* 3/8 (01 Haziran 2000), 81-96. https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/article/61246

Baktır, Mustafa. "İçki". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/462-464. İstanbul: TDV, 2000.

Başaran, Selman. "Fâtıma bint Kays". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/227. İstanbul: TDV, 1995.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meʿâlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Dâru Tayyibe/Taybe?, 4. Basım, 1417.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Esmâʾ ve'ṣ-ṣıfât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü's-Sevâdî, 1. Basım, 1413.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Darul Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdulmuti' Emin Kal'acî. 15 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kuteybe, 1. Basım, 1412.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuʿabü'l-îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid. 14 Cilt. Bombay/Mumbay: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1423.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ. *Müsnedü'l-Bezzâr el-bahru'z-zehhâr*. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1988.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ. *Müsnedü'l-Bezzâr el-Baḥrü'z-zeḫḫâr*. thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medinetü'l-Münevvere, 1. Basım, 1988.

Bezzâz, Sa'dân b. Nasr b. Mansûr. *Cüz'ü Sa'dân*. thk. Abdülmün'im İbrahim. 1 Cilt. Riyad: Nizâr Mustafa el-Bâz, 1. Basım, 1420.

Bişr b. Matar, İbn Sâbit Ebû Ahmed ed-Dakkâk el-Vâsıtî. *Hadîsü Bişr b. Matar (Yazma Eser)*. 1 Cilt, 2004.

Bostan, İdris. "Akîk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/462-464. İstanbul: TDV, 2000.

Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Hayf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV, 2004.

Brown, Dr. Jonathan. "Authenticating Hadith and the History of Hadith Criticism". *Yaqeen Institute for Islamic Research*. 29 Ağustos 2024. Erişim 22 Ocak 2025. https://yaqeeninstitute.org/read/paper/authenticating-hadith-and-the-history-of-hadith-criticism

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Cüz'ül-kıraati halfe'l-imâm*. thk. Fazlurrahman es-Sevrî. 1 Cilt. Pakistan: Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, 1400.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Ebebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1419.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar min umûri resûlillahi ve sünenihî ve eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsıru'n-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tavku'n-Necât, 1. Basım, 1422.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh-Sultâniyye Nüshası*. 9 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1311.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Ḫalḳu ef'âli'l-'ibâd*. thk. Abdurrahman el-Umeyrî. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Maârif, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kurretü'l-ʿayneyn bi-refʿi'l-yedeyn fi's-salât*. thk. Ahmed eş-Şerîf. 1 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Erkam, 1. Basım, 1404.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Târihu'l-evsat*. 2 Cilt. Halep-Kahire: Dâru'l-Va'y-Mektebetü Dâru't-Türâs, 1. Basım, 1397.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *Târîhu’l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratu’l-Maârifi’l-Osmâniyye, ty.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *Târîhu’l-kebîr*. thk. Ahmed Atâ - Mustafa Abdülkâdir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty.

Cehdamî, Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî. *Kitâbü Fażli’ṣ-ṣalât ʿale’n-nebî*. thk. Muhammed Nâsırüddîn Elbânî. 1 Cilt. Beyrut: Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1397.

Cerrahoğlu, İsmail. “Ali b. Ebû Talha”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/386-387. İstanbul: TDV, 1989.

Cerrahoğlu, İsmail. “Atâ b. Ebû Rebâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/35-36. İstanbul: TDV, 1991.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Aḥkâmü’l-Ḳurʾân*. thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

Cevde, Cemal. *el-Evdâü’l-ictimâiyye ve’l-iktisâdiyye li’l-mevâlî fî sadri’l-İslâm*. 1 Cilt. Amman: Dâru’l-Beşir, 1989.

Crone, Patricia. “The Encyclopaedia of Islam (New Edition / Second Edition)”. Leiden: E. J. Brill, 1991.

Crone, Patricia. *The Mawali in the Umayyad Period*. London: University of London, 1973.

Çakan, İsmail Lütfi. “Abdullah b. Abbas”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. thk. Muhammed Emiroğlu. 1/76-79. İstanbul: TDV, 1988.

Çakan, İsmail Lütfi. “Atıyye el-Avfî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/62-63. İstanbul: TDV, 1991.

Çakan, İsmail Lütfi. “Câbir b. Zeyd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/537-538. İstanbul: TDV, 1992.

Çelebi, İlyas. “Rukye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/219-222. İstanbul: TDV, 2008.

Çelik, Taha - Akbaş, Mustafa Yasin. “Hadiste Müphem Tevsîk: ‘İtham Etmediğim Kişi’ İfadesine İlişkin Değerlendirmeler”. *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 389-428. https://doi.org/10.28949/bilimname.1133873

Dalkılıç, Mehmet. "Sufriyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/472-473. İstanbul: TDV, 2009.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1. Basım, 1405.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünen-i Darekutnî*. thk. Şuayb Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1424.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü'l-İmam ed-Dârimî*. thk. Merzuk b. Heyyâs Ali Merzuk ez-Zehrânî. 2 Cilt, 1436.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1. Basım, 1960.

Deberî, Ebû Ya'kub İshak b. İbrahim b. Abbâd es-San'ânî ed-. *Hadîsü İshak ed-Deberî an Abdürezzâk*, ts.

Demil, Emine. "İbn Abbâs'ın Sahâbeye Yönelik İstidrakleri: İbadetler Özelinde Bir İnceleme" 12/12 (1) (2022), 329-343. https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1142105/ibn-abbasin-sahabeye-yonelik-istidrakleri-ibadetler-ozelinde-bir-inceleme

Demircan, Adnan. *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap Mevali İlişkisi*. İstanbul: Beyan, 2. Basım, 2015.

Demirci, Mustafa. "Sevâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/576-578. İstanbul: TDV, 2009.

Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed bin Mervân bin Muhammed. *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-İlm*. Bahreyn/Beyrut: Cem'iyyetü't-terbiye el-İslâmiyye/ Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1419.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an Yolu", https://kuranmeali.com (Erişim 01.06.2024)

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-. *el-Künâ ve'l-esmâ'*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî. 3 Cilt. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1421.

Dumlu, Emrullah. *Ticaret Mallarının Zekatı*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi

Dûrî, Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî. *Cüz'ün fîhi kırââtü'n-nebî (s.a.v.)*. thk. Hikmet Beşîr Yasin. Medinetü'l-Münevvera: Mektebetü'd-Dâr, 1408.

Ebû Amr el-Isfahânî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hakîm el-Medînî. *Cüz'ün fîhi ḳavlü'n-Nebî (s.a.v.) "Naḍḍarallahü'mrien semi'a meḳâletî feeddâhâ"*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1. Basım, 1994.

Ebû Avâne, Ya'kūb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müstaḫrecü Ebî ʿAvâne*. thk. Eymen b. Arif ed-Dimaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419.

Ebû Bekir eş-Şâfiî, Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm el-Bezzâz. *Kitâbü'l-Fevâʾid*. thk. Hilmi Kâmil Es'ad Abdülhâdî. 1 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1417.

Ebû Bekir Kelâbâzî, Muhammed b. Ebû İshak b. İbrahim b. Yakub. *Bahru'l-fevâid-meâni'l-ahbâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *el-Merâsîl*. thk. Şuayb Arnaût. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Kitâbü'z-Zühd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed. 1 Cilt. Halvân: Dârü'l-Mişkât, 1414.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Şuayb Arnaût. 7 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü Ebû Hanîfe- Rivâyetü Haskefî*. thk. Abdurrahman Hasan Mahmud. Mısır: el-Âdâb, ts.

Ebû Hasan el-Mevsılî, Ali b. Harb b. Muhammed b. Ali et-Tâî. *es-Sânî min hadîsü Süfyân b. Uyeyne*. Cevâmiu'l-Kelim, 1. Basım, 2004.

Ebû Hâşim el-Mukri', Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer b. Muhammed. *Ahbâru'n-nahviyyîn*. thk. Mecdi Fethi es-Seyyid. 1 Cilt. Tantâ: Dâru's-Sahâbe li't-türâs, 1. Basım, 1410.

Ebû Hâtim, Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî. *Kitâbü'z-Zühd*. thk. Münzir Selim Mahmud ed-Dûmî. 1 Cilt. Riyad: Dâru Atlas, 1421.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *et-Tıbbü'n-nebevî*. thk. Mustafa Hıdır Dönmez. 2 Cilt. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2006.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Maʿrifetü'ṣ-ṣaḥâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Gazâzî. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Basım, 1419.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Târîḫu İṣbahân=Aḫbâru İṣbahân*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1410.

Ebû Tâhir el-Muḫalliṣ, Muhammed b. Abdurrahman b. Abbas b. Abdurrahman b. Zekeriyyâ el-Bağdâdî. *el-Muḫalliṣiyyât*. thk. Nebîl Sadeddin Cerrâr. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1429.

Ebû Ubeyd, el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî - Hân, Muhammed Abdülmuîd. *Ġarîbü'l-ḥadîṯ*. 4 Cilt. Haydarâbad: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1384.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî. *el-Mu'cem*. Faysalâbâd: İdâretül-Ulûmi'l-Eseriyye, 1407.

Ebû Yusuf, Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *el-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ. 1 Cilt. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâi'l-Maarifi'n-Nu'maniyye, ts.

Ebû Yûsuf, Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *el-Harâc*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. 1 Cilt. Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, ts.

Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh. *Fevâidü'l-mu'allele*. thk. Receb b. Abdülmaksûd. Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm Zehebî, 1. Basım, 1423.

Ebü'l-Bahterî, Ebû Ca'fer. *Mecmû' fîhi musannefâti Ebû Ca'fer el-Bahterî*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1422.

Ebü'l-Cehm el-Bâhilî, Alâ b. Musa b. Atıyye el-Bağdâdî. *Cüz'ü Ebü'l-Cehm*. thk. Abdurrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1420.

Ebü'l-Fazl el-Bağdâdî, Ubeydullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah b. Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Avfî. *Hadîsü'z-Zührî*. thk. Hasan b. Muhammed b. Ali Şebbâle el-Bellût. 1 Cilt. Riyâd: Advâu's-Selef, 1. Basım, 1418.

Ebü'l-Feth el-Ezdî, Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Büreyde el-Mevsılî. *Zikru ismi külli sahâbiyyîn revâ ʿan Resûlillâh emren ve nehyen ve men baʿdehû mine't-tâbiʿîn ve ğayrihim mimmen lâ eha lehû yüvâfiku ismühû min nekaleti'l-hadîs min cemîʿi'l-emsâr*. 1 Cilt. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, ts.

Ebü'l-Hüseyin el-Bezzâz, Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa. *Garâibü hadîsü'l-İmâm Mâlik b. Enes*. thk. Ebû Abdülbârî Rızâ b. Hâlid Cezâirî. 1 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1. Basım, 1418.

Ebü'l-Hüseyin el-Bezzâz, Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa. *Hadîsu Şu'be b. Haccâc*. thk. Sâlih Osman el-Lahhâm. 1 Cilt. Ammân: Dâru'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1424.

Ebü'l-Kasım el-Becelî, Temâm b. Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer. *Müsnedü'l-muḳıllîn mine'l-ümerâʾ ve's-selâṭîn*. thk. Mecdi Fethi es-Seyyid. 1 Cilt. Mısır: Dâru's-Sahâbe, 1. Basım, 1979.

Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *'Avâlî*. thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî. 1 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.

Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *el-ʿAẓame*. thk. Rızâûllah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1. Basım, 1408.

Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Kitâbü'l-emsâl fî hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid. 1 Cilt. Bombay/Mumbay: Dâru's-Selefiyye, 1408.

Ebü'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Ẕikrü'l-aḳrân ve rivâyâtühüm ʿan baʿżihim baʿżan*. thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî. 1 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.

Efendioğlu, Mehmet. "Saîd b. Cübeyr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/552-554. İstanbul: TDV, 2008.

Ekrem b. Muhammed Ziyâde, el-Fâlûcî. *Mu'cemü şüyûhi't-Taberî*. Ürdün: Dâru'l-Eseriyye, 1. Basım, 1426.

Erçin, Hatice Ece. "Hicrî İkinci Asırda Sünnî-Şiî Paradigmanın Tefsir Rivayetlerine Etkisi: İbn Abbâs Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 365-394. https://doi.org/https://doi.org/ 10.31121/tader.1063372

Erkal, Mehmet. "Arşın". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/412-413. İstanbul: TDV, 1991.

Erkoç, Murat. "İlk Dönem Arap Toplumunda Mevali Anlayışı". *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/25 (2020), 170-183. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=....ar&midno=144753750&Dergivalkod=0613

Ersöz, Muhammed. “Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (01 Haziran 2011), 87-102. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sirnakifd/issue/11315/135210

Ertürk, Mustafa. “Hasan b. Süfyân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/352-353. İstanbul: TDV, 1997.

Ertürk, Mustafa. “Maklûb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/447-448. Ankara: TDV, 2003.

Erul, Bünyamin. “Uyeyne b. Hısn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/240-242. İstanbul: TDV, 2012.

Erul, Bünyamin. “Ümmü Eymen”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/317. İstanbul: TDV, 2012.

Esrem, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî et-Tâî. *Nâsiḫu’l-ḥadîṯ ve mensûḫuh*. thk. Abdullah b. Hamd el-Mansûr. 1 Cilt, 1420.

Esrem, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî et-Tâî. *Sünenü Ebûbekir Esrem*. thk. Âmir Hasan Sabri. 1 Cilt. Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004.

Eşec el-Kindî, Ebû Saîd Abdullah b. Saîd b. Husayn el-Kindî el-Kûfî. *Cüz’ün fîhi hadîsü Ebû Saîd el-Eşec*. thk. Ebû Necid İsmail b. Muhammed Seyyid Ali el-Cezâiî. 1 Cilt. Dâru’l-Muğnî, 1. Basım, 1424.

Ezrakī, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Aḫbâru Mekke*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Endelüs, 1403.

Ezrakī, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Aḫbâru Mekke ve mâ câ’e fîhâ mine’l-âṯâr*. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Endelüs, ts.

Fazl b. Dükeyn, Ebû Nuaym el-Fazl b. Amr b. Hammâd el-Mülâî. *Kitâbü’ṣ-Ṣalât*. thk. Salâḥ b. Âiḍ eṣ-Şelâhî. 1 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Gurabâü’l-Eseriyye, 1. Basım, 1417.

Ferrâ’, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meʿâni’l-Ḳurʾân*. thk. Ahmed Yusuf Necâti - Muhammed Ali en-Neccâr. Mısır: Dâru’l-Mısriyye li’t-te’lîf ve’t-tercüme, 1. Basım, ts.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya‘kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân). *el-Ma’rifetü ve’t-tarih*. thk. Ekrem Ziya el-Umerî. Bağdat: Matbaatü’l-İrşad, 1. Basım, 1393.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân). *Meşyehatü Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî*. thk. Muhammed b. Abdullah Serî'. 1 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1. Basım, 1431.

Fettenî, Muhammed Tâhir b. Alî. *Tezkiretü'l-mevżûʿât*. 1 Cilt. İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Münîriyye, 1. Basım, 1343.

Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî. *Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi'ş-şerhi'l-münîr*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetül-ilmiyye, ts.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV, 1997.

Görmez, Mehmet. "Taberânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/310-312. İstanbul: TDV, 2010.

Gül, Recep Emin. "Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi
 Turkish Journal of Religious Education Studies* 10 (2020), 253-277. http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=tr&midno=149356875&YazarAdiAra=Recep+Emin+G%C3%BCl

Günçe, Şuheda. "Emeviler Döneminde Mevali Politikasının Rivayetlere Etkisi". *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 15-30. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=.trandidno=186697andtarama=tuhfe%20i%20mahmud&midno=129478125&Dergivalkod=0981

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Tesmiyetü men aḫrecehümü'l-Buḫârî ve Müslim*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1407.

Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. *el-İrşâd fî maʿrifeti ʿulemâʾi'l-ḥadîṯ*. thk. Muhammed Saîd Ömer İdris. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.

Hamed, Ganim Kaddûrî. "Kur'an-ı Kerim'in Sayı İ'cazı Tevehhüm mü Gerçek mi?" çev. Halil Sağlamoğlu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (01 Haziran 2015), 147-173. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuifd/issue/22620/243234

Hamîdullah, Muhammed. "Dîneverî, Ebû Hanîfe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/356-358. İstanbul: TDV, 1994.

Hammâd b. İshâk, Ebû İsmâîl Hammâd b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Bağdâdî el-Mâlikî. *Teriketü'n-nebî ve's-sübül elletî veccehehâ fîhâ*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 1 Cilt. el-Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1404.

Hanbel b. İshâk, Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî. *Fiten*. thk. Âmir Hasan Sabri. 1 Cilt. Lübnan: Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1419.

Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî. *Mekârimü'l-aḫlâḳ ve meʿâlîhâ*. thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî. Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1419.

Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerrî. *Mesâvi'l-aḫlâḳ ve mezmûmühâ*. thk. Mustafa İbn Ebü'n-Nasr. 1 Cilt. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413.

Harbî, Ali b. Ömer b. Muhammed b. Hüseyin İbn Şâzân Ebü'l-Hasan es-Sükkerî. *el-Fevâidü'l-müntekât ani'ş-şüyûhi'l-avâlî li'l-Harbî*. thk. Teysîr b. Sa'd. 1 Cilt. Riyâd: el-Vatan, 1. Basım, 1420.

Harman, Ömer Faruk. "Dânyâl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/480-481. İstanbul: TDV, 1993.

Harman, Ömer Faruk. "Tübba'". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/455-456. İstanbul: TDV, 2012.

Hasan b. Arefe, b. Yezid el-Abdî. *Cüz'ü Hasan b. Arefe el-Abdî*. thk. Abdurrahman b. Abdülcabbar. 1 Cilt. Kuveyt: Daru'l-Aksâ, 1. Basım, 1406.

Hatalmış, Ali. "İslâm'ın İlk Dönemlerinde İdari Hayatta Köle ve Mevali". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 13/2 (01 Haziran 2013), 151-171. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/article/54897

Hatelî, İshâk b. İbrahim b. Sinîn/Süneyn. *Kitâbü'd-dîbâc*. thk. İbrahim Sâlih. 1 Cilt. Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1994.

Hatîb Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmiʿ li-aḫlâḳı'r-râvî ve âdâbi's-sâmiʿ*. thk. Mahmud Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, ts.

Hatîb Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye*. 1 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretül-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1357.

Hatîb Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Müttefiḳ ve'l-müfteriḳ mine'l-esmâʾ ve'l-ensâb*. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1414.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1422.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târiḫu Bağdat*. 24 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.

Hatiboğlu, İbrahim. "Ma'mer b. Râşid". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/552-554. Ankara: TDV, 2003.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm. *Meʿâlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Matbaatü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1351.

Hemmâm b. Münebbih, Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil b. Seyc el-Yemânî. *Sahifetü Hemmam b. Münebbih*. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1407.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebûbekir b. Süleyman. *Buġyetü'l-bâḥiṯ ʿan zevâʾidi Müsnedi'l-Ḥâriṯ*. thk. Hasan Ahmed Sâlih el-Bâkirî. 2 Cilt. Medinetü'l-Münevvere: Merkezü Hıdmeti's-Sünne, 1. Basım, 1413.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebûbekir b. Süleyman. *Mecmau'z-zevâid*. thk. Hüsameddin el-Kudsî,. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414.

Hıdır, Özcan. "Oryantalistlerin Sahâbe'ye Dair İddialarının Modern Dönem İslâm Dünyası'ndaki Sahâbe Algısına Düşünsel-Metodolojik Etkisi". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı) İSAV*, 519-560. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=..engandidno=186697andtarama=tuhfe%20i%20mahmud&midno=68986875&Dergivalkod=0333

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî. *Müsnedü Humeydî*. thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dâru's-Seḳâ, 1. Basım, 1996.

Hüseynî, Şemseddin Ebü'l Mehâsin Muhammed b. Ali b. Hasan b. Hamza. *el-İkmâlü fî zikri men lehû rivayetün fî müsnedi İmam Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükira fî tehzibi'l-kemâl*. 1 Cilt. Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, ts.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî. *el-İstiğnâ*. 3 Cilt. Riyad: Dâru İbn Teymiyye, 1. Basım, 1405.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. 22 Cilt. Mağrib: Müessesetü'l-Kurtuba, 1387.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-ʿİḳdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullāh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi'd-duafâ*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkī. *el-Lübâb fî ʿulûmi'l-Kitâb*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 20 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarame el-Amravî. 80 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1415.

İbn Balabân, Ebü'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî. *el-İḥsân fî taḳrîbi Ṣaḥîḥi İbn Ḥibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1408.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Âḥâd ve'l-meṯânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed Cevâbire. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1. Basım, 1411.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Evâil li'İbn Ebî Âsım*. thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî. 1 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ, ts.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-Cihâd*. 2 Cilt. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1409.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed Nâsırüddîn Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1400.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1371.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿaẓîm*. thk. Es'ad Muhammed Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.

İbn Ebû Ömer, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ el-Adenî ed-Derâverdî. *Kitâbü'l-Îmân li'l-Adenî*. thk. Hamed b. Hamdî el-Câbirî Harbî. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1. Basım, 1407.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hut. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Edeb*. thk. Muhammed Rıza el-Kahveci. Lübnan: Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1420.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Müsnedü İbn Ebû Şeybe*. thk. Adil b. Yusuf el-Azzâzî - Ahmed b. Ferid el-Mezidî. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Ca'fer Muhammed bin Osman. *el-Arş vemâ ruviye fîhi*. thk. Muhammed b. Halîfe b. Ali Temîmî. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1418.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-Ehvâl*. thk. Mecdî Fethi es-Seyyid. 1 Cilt. Mısır: Mektebetü Âl-i Yâsir, 1413.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-Maraż ve'l-keffârât*. thk. Abdülvekîl Nedvî. 1 Cilt. Bombay/Mumbay: Dâru's-Selefiyye, 1. Basım, 1411.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-ʿİyâl*. thk. Necm Abdurrahman Halef. 2 Cilt. Demmâm-Suudiyye: Dâru İbnü'l-Kayyım, 1. Basım, 1410.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-ʿUḳūbât*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1416.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *er-Riḳḳatü vel-bükâ*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1419.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *eṣ-Ṣamt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1410.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Feżâʾilü Ramażân*. thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr. 1 Cilt. Riyad: Dârü's-Selef, 1. Basım, 1415.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ḳıṣarü'l-emel*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım, 1417.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Mütemennîn*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1418.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kitâbü'z-Zühd*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1420.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Maṭar ve'r-raʿd ve'l-berḳ*. thk. Tarık Muhammed Amûdî. 1 Cilt. Demmâm-Suudiyye: Daru İbnü'l-Cevzî, 1418.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Mekârimü'l-aḫlâḳ*. thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ṣıfatü'l-cenne*. thk. Abdurrahim Ahmed Asâsile. 1 Cilt. Dârü'l-Beşîr - Mektebetü'r-Risâle, 1. Basım, 1417.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ṣıfatü'n-nâr*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1417.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ẕemmü'd-dünyâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 1 Cilt. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1414.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ẕemmü'l-ġıybe ve'n-nemîme*. 1 Cilt. Dimaşk: Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1. Basım, 1413.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ẕemmü'l-melâhî*. thk. Amr Abdülmun'im Süleym. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1. Basım, 1416.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Ẕemmü'l-müskir*. thk. Necm Abdurrahman Halef. 1 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, ts.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî - Atâ, Muhammed Abdülkadir. *et-Tevâżuʿ ve'l-ḫumûl*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1409.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî - Bedr, Bedr. *eş-Şükr*. 1 Cilt. Kuveyt: Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1400.

İbn Habîb es-Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân. *Edebü'n-nisâʾ el-mevsûm bikitâbi'l-inâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülmecîd et-Türkî. 1 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1412.

İbn Hacer e-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Taġlîḳu't-taʿlîḳ ʿalâ Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*. thk. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1. Basım, 1405.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülaziz Abdullah İbn Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *İthâfü'l-mehere bi-etrâfi'l-ʿaşere*. 19 Cilt. Medine: Melik Fahd Üniversitesi, 1. Basım, 1415.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Dârül-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbüt-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1406.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Maârifi'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *el-ʿİber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1401.

İbn Hayyûye ?, Muhammed b. Abbas b. Muhammed b. Zekeriyyâ Ebû Ömer. *Sâlis min meşyahati İbn Hayyûye*. Cevâmiu'l-Kelim, 1. Basım, 2004.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî. *el-Mecrûhîn minel muhaddisîn*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1420.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbad: Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1393.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî. *Kitâbü'l-mecrûḥîn mine'l-muḥaddiṯîn ve'ḍ-ḍuʿafâʾ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1. Basım, 1396.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî. *Meşâhîr-i Ulemâi'l-emṣâr ve a'lâmi fukahâi'l-aḳtâr*. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1. Basım, 1411.

İbn Huzeyme, İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *Ṣaḥîḥu İbn Ḫuzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. el-Mektebü'l-İslâmî, 1424.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebûbekr b. Eyyub b. Sa'd Şemsü'd-dîn. *et-Tibyân fî aḳsâmi'l-Ḳurʾân*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkī. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr. *Câmiʿu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-aḳvemi sünen*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 2. Basım, 1419.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Saâde, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Müsnedü'l-Fârûḳ emîri'l-müʾminîn Ebî Ḥafṣ ʿÖmer b. Ḫaṭṭâb ve aḳvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm*. thk. İmam b. Ali b. İmam. 3 Cilt. Feyyum: Dâru'l-Felâh, 1. Basım, 1430.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnü'l-aḫbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b.Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1430.

İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerḥu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*. Mekke: Câmiatü Ümmül Kurâ, 1. Basım, 1402.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 3. Basım, 1414.

İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlü sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dârül-Ma'rife, 1. Basım, 1407.

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *Fetḥü'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elḳāb*. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1417.

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *Kitâbü'l-Îmân*. thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî. 2 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1406.

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *Müsnedü İbrahim b. Edhem ez-Zâhid*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

İbn Mende, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî. *Maʿrifetü esâmî erdâfi'n-nebî*. thk. Âdil b. Yusuf el-Gazâzî. 1 Cilt. Beyrut: Medîne li'ttevzî', 1. Basım, 1410.

İbn Mülâ'ib, Ahmed b. Mülâ'ib Ebû'l-Fazl el-Bağdâdî. *Hadîsü İbn Mülâ'ib*. Cevâmiu'l-Kelim, 1. Basım, 2004.

İbn Nâsırüddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî. *Tavżîḥu'l-Müştebih fî żabṭı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elḳābihim ve künâhüm*. thk. Muhammed Nuaym el-Irksûsî. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1993.

İbn Nüceyd, Ebû Amr İsmâîl b. Nüceyd b. Ahmed es-Sülemî en-Nîsâbûrî. *el-Cüz' min ehâdîsü Ebû Amr es-Sülemî*. thk. Hilâf Mahmud Abdü's-Sümey'. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü İshak b. Râhûye*. thk. Abdülgafûr b. Abdülhak Belûşî. 5 Cilt. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Eymân, 1412.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kūb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsnedü İshak b. Râhûye-Müsnedü İbn Abbas*. thk. Muhammed Muhtâr Dırâr el-Müftî. 1 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1423.

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Revâiu't-tefsîr*. 2 Cilt. Suudî Arabistan: Dâru'l-Âsıme, 1. Basım, 1422.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî. *Cüz'ül-mütemmim litabakâti İbn Sa'd*. thk. Abdülaziz Abdullah es-Selûmî. 2 Cilt. Tâif: Mektebetü's-sadîk, 1. Basım, 1414.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1388.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1410.

İbn Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ el-Hâşimî. *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. 2 Cilt. Tâif: Mektebetü’s-Sadîk, 1. Basım, 1414.

İbn Sem’ûn, Ebü’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. Anbes el-Bağdâdî. *el-Emâlî*. thk. Âmir Hasan Sabrî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1423.

İbn Sîde, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muḫaṣṣaṣ*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-’Arabî, 1. Basım, 1417.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *et-Terğîb fî fezâili’l-a’mâl ve sevâbü zâlik*. thk. Hasan İsmail Muhammed. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Şerḥu meẕâhibi Ehli’s-sünne ve maʿrifeti şerâʾiʿi’d-dîn ve’t-temessüki bi’s-sünen.* thk. Âdil b. Muhammed. 1 Cilt. Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1415.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. thk. Muhammed Hasan İsmail. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1424.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîḫu’l-Medîne*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Cidde, 1399.

İbn Şeybe, Ebû Yûsuf Yaʻkūb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsî eş-Şeybî. *Müsnedü ʿÖmer b. el-Ḫaṭṭâb*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1. Basım, 1405.

İbn Vaddâh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî‘ el-Kurtubî. *Kitâbü’l-Bidaʿ ve’n-nehyü ʿanhâ*. thk. Amr Abdülmun’im Süleym. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1. Basım, 1416.

İbn Yunus, Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus. *Târihu İbn Yunus*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l-İlmiyye, 1421.

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî. *Kitâbü’l-Emvâl*. thk. Şâkir Zeyb Feyyaz. 1 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü Melik Faysal li’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, 1406.

İbnü’l-A’râbî, Ebû Abdullah. *Esmâʾü ḫayli’l-ʿArab ve fürsânihâ*. thk. Hâtim Sâlih Dammân. 1 Cilt. Dimaşk: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2. Basım, 1430.

İbnü’l-A’râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bişr. *Mu’cemü İbnü’l-A’râbî*. thk. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1. Basım, 1418.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullāh b. Alî b. el-Cârûd en-Nîsâbûrî. *el-Münteḳā*. Beyrut: Müessesetü'l-Kitâbü's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1408.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Duafâ vel-metrûkîn*. thk. Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1406.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevżûʿât*. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, 1386.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntaẓam fî târîḫi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1412.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-ʿİlelü'l-mütenâhiye fi'l-eḥâdîṯi (aḫbâri)'l-vâhiye*. thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî. Faysalâbâd: İdâretül-Ulûmi'l-Eseriyye, 2. Basım, 1401.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Telkîhu fühûmi ehli'l-eser fî ʿuyûni't-târîh ve's-siyer*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1. Basım, 1997.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ġābe fî maʿrifeti'ṣ-ṣaḥâbe*. thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṯ ve'l-eṯer*. thk. Tahir Ahmed ez-Zâhî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *eş-Şâfî Şerḥu Müsnedi'ş-Şâfîʿî*. thk. Ahmed b. Süleyman - Ebû Temîm b. Yâsir İbrahim. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426.

İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-dîn ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Mektebetü'l-Halvânî, 1. Basım, 1389.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṯ ve'l-eṯer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399.

İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî. *el-Mu'cem li-İbnü'l-Mukrî*. thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd. 1 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1419.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ma'rifetü envâi ilmü'l-hadîs*. thk. Abdüllatif el-Hümeym. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1423.

İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî. *el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-bidâye*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî - Adnan Ali Şulâk. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1. Basım, 1407.

İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî. *Amelü'l-yevm ve'lleyle sülûkü'n-nebî me'a Rabbihî azze ve celle ve muâşeratihî me'a'l'ibâd*. thk. Kevser el-Bernî. 1 Cilt. Dâru'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.

İbrâhim b. Tahmân, Ebû Saîd. *Meşyeẖatü İbrâhîm b. Ṭahmân*. thk. Muhammed Tâhir Mâlik. Dimaşk: Mücemmai'l-luğati'l-arabiyye, 1403.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetüs-sikât min ricâli ehli'l-ilmi vel-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikru mezâhibihim ve ahbârihim*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1405.

İsmâil b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî el-Medenî, Ebû İshâk/Ebû İbrâhim. *Hadîsu Ali b. Ca'fer es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1418.

Kahraman, Abdullah. "Tâvus b. Keysân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/185-186. İstanbul: TDV, 2011.

Kallek, Cengiz. "Muhâkale". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/394-395. Ankara: TDV, 2020.

Kallek, Cengiz. "Sâ'". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/317-319. İstanbul: TDV, 2008.

Kandemir, M. Yaşar. "Esmâ bint Umeys". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/423-424. İstanbul: TDV, 1995.

Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/217-218. İstanbul: TDV, 2010.

Kandemir, M.Yaşar. "Harâitî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/92. İstanbul: TDV, 1997.

Karacabey, Salih. "İbnü'l-Mu'temir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/143. İstanbul: TDV, 2000.

Kāsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *et-Tahûr li'l-Kâsım b. Sellâm (Kitâbü'ṭ-Ṭahâre)*. thk. Meşhûr Hasan Mahmud Selman. 1 Cilt. Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, 1. Basım, 1414.

Kāsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd İbn Miskîn el-Herevî. *el-Ḫuṭab ve'l-mevâʿiẓ*. thk. Ramazan Abdüttevvâb. Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, 1. Basım, ts.

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî. *Ricâlü Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî: el-Hidâye ve'l-irşâd fî maʿrifeti ehli's-siḳa*. thk. Abdullah el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.

Kesler, Muhammed Fatih. "Mücâhid b. Cebr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/441. Ankara: TDV, 2020.

Kılıçlı, Mustafa. *Arap Edebiyatında Şuubiyye*. 1 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 1992.

Kitâb-ı Mukaddes. 1 Cilt. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.

Koçak, İnci. "Ahfeş el-Ekber". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/525. İstanbul: TDV, 1988.

Koçak, Muhsin. "Gurre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/211-212. İstanbul: TDV, 1996.

Koçkuzu, Ali Osman. "İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/137-138. İstanbul: TDV, 2000.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1384.

Lümeymim, Dr. Abdülazîz Muhammed. *Vazʿu'l-mevâlî fi'd-devleti'l-Ümeviyye*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 1414.

Lüveyn, Ebû Ca'fer Muhammed b. Süleyman b. Hubeyb b. Cübeyr el-Esedî. *Cüz'ün fîhi hadîsu el-Masîsî Lüveyn*. thk. Ebû Abdurrahman Mis'ad b. Abdülhumeyd Sa'denî. Riyad: Advâu's-Selef, 1. Basım, 1418.

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve es-San'ânî el-Basrî. *el-Câmi'- Abdu'rezzâk'ın Musannefi'nin Sonunda*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî-Dağıtım: Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1406.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta-ı İmam Mâlik Rivâyet-i Ebû Mus'ab ez-Zührî*. thk. Beşşar Ma'rûf - Mahmud Muhammed Halil. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta'u Mâlik b. Enes bi-rivâyeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*. thk. Abdülvehhab Abdüllatif. 1 Cilt. Mektebetü'l-İlmiyye, 2. Basım, ty.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvız. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîrü Mâverdî-en-Nüket ve'l-ʿuyûn*. thk. Seyyid İbn Abdülmaksud b. Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkıllî. *el-Muʿlim bi-fevâʾidi Müslim*. thk. Muhammed Neyfer eş-Şâzelî. 3 Cilt. Dâru't-Tunusiyye, 2. Basım, 1988.

Mehâmilî, Ebû Abdillâh Hüseyn b. İsmâîl b. Muhammed. *el-Emâlî*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî. 1 Cilt. Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 1427.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye fî ʿilmi meʿâni'l-Ḳurʾân ve tefsîrihî ve aḥkâmihî ve cümelin min fünûni ʿulûmih*. Mecmûatü buhûsi'l-kitâb ve's-sünne, 1. Basım, 1429.

Merrûzî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc. *Kitâbü'l-Veraʿ*. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1418.

Mervezî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Saîd. *Müsnedü Ebî Bekr eṣ-Ṣıddîḳ*. thk. Şuayb Arnaût. 1 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, ts.

Mervezî, Muhammed b. Nasr b. Haccâc. *Muḫtaṣaru Ḳıyâmi'l-leyl ve Ḳıyâmi ramażân ve Kitâbi'l-Vitr*. 1 Cilt. Faysalâbâd: Hadis Akademi, 1. Basım, 1408.

Mervezî, Muhammed b. Nasr b. Haccâc. *Sünne*. thk. Sâlim Ahmed es-Selefî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1408.

Mervezî, Muhammed b. Nasr b. Haccâc. *Ta'zîmü kadri's-salât*. thk. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Firyevâî. 2 Cilt. Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1406.

Mikdâd, b. Muhammed el-Hanefî. *Ahkâmü'l-Mevâlî fi'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l Arabî, 1975.

Mikdâd, Mahmûd. *el-Mevâlî ve nizâmü'l-velâ mine'l-câhiliyye ilâ evâhiril-asr el-Ümevî*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400.

Moğultay b. Kılıç, Abdullah el-Bekcerî el-Mısrî. *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Ebû Abdurrahman; Adil b. Muhammed. 12 Cilt. Faruk el-Hadîsiyye, 1. Basım, 1422.

Muâfâ en-Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b. Yahyâ. *el-Celîsü'ş-şâliḥu'l-kâfî ve'l-enîsü'n-nâṣıḥu'ş-şâfî.* thk. Abdülkerim Sami el-Cündî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1426.

Muhammed b. Abdillâh, Ebû Abdillâh, b. Müsennâ el-Ensârî el-Basrî. *Hadîsu Muhammed b. Abdullah el-Ensârî*. thk. Müs'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî. Riyad: Advâu's-Selef, 1. Basım, 1418.

Muhammed b. Eslem, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Eslem b. Sâlim el-Kindî el-Horasânî et-Tûsî. *el-Erbaûn*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1421.

Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemü'l-Arabî el-Hadîs/Arapça -Türkçe Sözlük*. Dağarcık, 1995.

Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nil. 1 Cilt. Mısır: Daru'l-Fikr el-İslâmî, 1410.

Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdullah ebû Muhammed Zekiyyü'd-dîn. *Cüz'ün fîhi zikru hâli İkrime mevlâ Abdullah b. Abbas vemâ ḳîle fîhi*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1421.

Müslim, Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Künâ ve'l-esmâ*. thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî. 2 Cilt. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahîh-i Müslim Tercümesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınları, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî, 1374.

Müttakī el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kādîhân. *Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-efʿâl*. thk. Bekrî Hayyânî - Saffet es-Sakkâ. Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401.

Nakkâş, Ebû Sa'îd Muhammed b. Ali b. Ömer b. Mehdî el-Isfahânî. *Funûnü'l-ʿacâʾib fî aḫbâri'l-mâẓiyyîn min benî isrâîl ve gayrihim mine'l-ʿubbâd ve'z-zâhidîn*. thk. Târık et-Tantâvî. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Tesmiyetü meşâyihi Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî ve zikrü'l-müdellisîn*. 1 Cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-fevâid, 1. Basım, 1423.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Taḳrîb ve't-teysîr li-maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-neẕîr*. thk. Muhammed Osman el-Haşit. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Basım, 1405.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lüğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh İbn Muâviye el-Huzâî el-Mervezî. *Kitâbü'l-Fiten*. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1. Basım, 1412.

Nûrî, Es-Seyyid ebü'l-Muâtî vd. *el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1412.

Oktan, Yusuf. "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (15 Aralık 2020), 1135-1156. https://doi.org/10.18505/cuid.765374

Öğüt, Salim. "Ebtah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/82-83. İstanbul: TDV, 1994.

Öğüt, Salim. "Harîm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/188-190. İstanbul: TDV, 1997.

Öğüt, Salim. "Hil". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17/526-527. İstanbul: TDV, 1998.

Öğüt, Salim. "Kuzah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/515-516. Ankara: TDV, 2002.

Öz, Mustafa. "Beyhesiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/65. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.

Öz, Mustafa. "Muhakkime-i ûlâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/396-397. Ankara: TDV, 2020.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV, 2009.

Özel, Ahmet. "Atâ b. Yesâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/37-38. İstanbul: TDV, 1991.

Özkuyumcu, Nadir. "İfrîkıye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/515-516. İstanbul: TDV, 2000.

Özkuyumcu, Nadir. "Tücîb (Benî Tücîb)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/457. İstanbul: TDV, 2012.

Öztürk, Mustafa. "Mevâlî Râviler ve Geçmiş Kültürlerin Hadislere Etkisi: Hicrî İlk İki Asır". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2006), 7-37. https://dergipark.org.tr/tr/pub/htd/issue/41600/502532

Öztürk, Mustafa. *Mevâlînin Hadis Rivâyetindeki Yeri*. 1 Cilt. İstanbul: Yedirenk, 2012.

Râdî el-Esterâbâdî, Necmü'l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerḥu'ş-Şâfiye İbn Hâcib*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

Sakallı, Talat. "Ebü'l-Âs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/293-294. İstanbul: TDV, 1994.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-. *el-Emâlî fî âṯâri'ṣ-ṣaḥâbe*. thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *Tefsîru Abdürrezzâk*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.

Saylan, Nesrişah. "Übey B. Ka'b'ın Kıraat İlmindeki Yeri Ve Ona Atfedilen Kıraatlerin İncelenmesi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 13/1 (23 Mart 2023), 559-572. https://doi.org/10.48146/odusobiad.1161301

Schacht, Joseph. "Foreign elements in ancient Islamic law", 9-17.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî vd. 13 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1382.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîrü'l-Ḳurʾân*. thk. Yâsir b. İbrahim. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1418.

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Tenbîhü'l-ġāfilîn*. thk. Yusuf Ali Bedivî. 1 Cilt. Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1421.

Serî b. Yahyâ, İbni İyâs b. Harmele b. İyâs eş-Şeybânî. *Ehâdisu's-Serî b. Yahyâ*. thk. Âmir Hasan Sabri. Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004.

Serrâc, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Sakafî. *Hadîsü's-Serrâc*. thk. Hüseyin b. Ukkâşe b. Ramazan. 4 Cilt. Fâruk el-Hadîse, 1. Basım, 1425.

Sıbt İbnü'l-Acemî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî. *el-Keşfü'l-ḥaṣîṣ ʿammen rumiye bi-vaẓʿi'l-ḥadîṣ*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. 1 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1407.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mirʾâtü'z-zamân fî târîḫi'l-aʿyân*. thk. Muhammed Berekât - Kâmil Muhammed el-Harrât. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 1434.

Sindî, Ebû Tâhir Abdülkayyum Abdülğafûr es-. *Safahât fî ulûmi'l-kıraât*. Mektebetül-İmdâdiyye, 1. Basım, 1415.

Suğdî, Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed. *en-Nütef fi'l-fetâvâ*. thk. Selahaddin en-Nâhî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-menṣûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Leʾâli'l-maṣnûʿa fi'l-eḥâdîṣi'l-mevżûʿa*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414.

Suyûtî, İmam es-. *Kâinâtın sırları*. çev. Seyfullah Erdoğmuş. 1 Cilt. İstanbul: Mercan Kitap, 1. Basım, 2011.

Sübkî, Takıyyuddîn Ali b Abdilkâfî es-. "İmam Şâfiî'nin 'Hadis Sahihse Mezhebim Odur' Sözünün Anlamı". çev. İshak Emin Aktepe. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/3 (2009), 293-321. http://ktp.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=tr&midno=3191250&Dergivalkod=0130

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî. *Min Ḥadîṣi'l-İmâm Süfyân b. Saʿîd eṣ-Ṣevrî*. thk. Âmir Hasan Sabri. Dâru'l Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2004.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî. *Tefsîrü's-Sevrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Câmi'u'l-Kebîr*. thk. Muhtar İbrahim Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: Ezher, 2. Basım, 1426.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1400.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Müsned*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1403.

Şafiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Müsnedü İmâm Şâfiî*. thk. Muhammed Âbid es-Sindî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1370.

Şahyar, Ayşe Esrâ. "Ümâme bint Hamza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/301-302. İstanbul: TDV, 2012.

Şerif, Dr. Muhammed Bedî. *es-Sirâ' beyne'l-Mevâlî ve'l-'Arab*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fetḥu'l-ḳadîr*. Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimü't-tayyib, 1. Basım, 1414.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1405.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *ed-Duâ li't-Taberânî*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi İbn Abdülmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 2. Basım, ts.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebû Muâz Târık b. Ivazullah b. Muhammed. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü's-Sağîr/Ravżü'd-dânî*. thk. Muhammed Şekûr. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1405.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Tehẕîbü'l-âṯâr ve tafṣîlü'ṯ-ṯâbit ʿan Resûlillâhi ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem mine'l-aḫbâr*. thk. Mahnud Muhammed Şâkir. 1 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Beyrut: Dâru Hicr, 1. Basım, 1422.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Târîhu't-Taberî-Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-maârif, 2. Basım, 1387.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdülhak. 5 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1414.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1415.

Tahhân, Mahmud. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Mektebetü'l-Maârif, 10. Basım, 1425.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî. *Müsnedü Ebû Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419.

Terkufî, Ebû Muhammed Abbas b. Abdullah b. Ebû İsa. *Hadîsü Abbas et-Terkufî*. Cevâmiu'l-Kelim, 2004.

The Torah, the five books of Moses. Illinois Usa: Varda Books, 3. Basım, 2001.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *Süneni Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395.

Topaloğlu, Nuri. "Hârise b. Nu'mân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/202. İstanbul: TDV, 1997.

Topgül, M. Enes. "Harald Motzki. Reconstruction of a Source of Ibn Ishaq's Life of the Prophet and Early Qur'an Exegesis: A Study of Early Ibn 'Abbas

Traditions". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/46 (01 Ağustos 2019), 0-0. https://doi.org/10.20519/divan.614168

Tuzcu, Recep. "el-'Aynî'nin Hadisleri Kronolojik Değerlendirmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/2 (30 Aralık 2013), 73-91. https://dergipark.org.tr/tr/pub/htd/article/498608

Uğur, Mücteba. "A'meş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/54. İstanbul: TDV, 1991.

Uğur, Mücteba. "Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/228. İstanbul: TDV, 1994.

Uğur, Mücteba. "Ebû Ya'lâ el-Mevsılî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/258-259. İstanbul: TDV, 1995.

Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad. *ed-Duafâü'l-kebîr*. thk. Abdülmuti' Emin Kal'acî. 4 Cilt, 1404.

Ünal, Halit. "Meymûn b. Mihrân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/506. İstanbul: TDV, 2004.

Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2010.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *el-Meğâzî*. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 3. Basım, 1409.

Vâsıtî, Eslem b. Sehl b. Eslem b. Hubeyb er-Rezzâz Ebü'l-Hasan. *Târihu Vâsıt*. thk. Körkis Avvad. 1 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1406.

Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleymân el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. 1 Cilt. Matbaatü's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyya İbn Avn b. Ziyad b. Bistam b. Abdurrahman el-Mervî. *Târîhu İbn Maîn (Rivayetü ed-Dûrî)*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezül Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1. Basım, 1399.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyyâ İbn Avn b. Ziyad b. Bistâm b. Abdurrahman el-Mervî. *el-Cüzʾü'ş-şânî min ḥadîşi Yaḥyâ b. Maʿîn (el-Fevâʾid)*. thk. Hâlid b. Abdullah b. Sübeyt. Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1419.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ. *Tefsîru Yaḥyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1425.

Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbil-İslâmî, 1414.

Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.

Yardım, Ali. "Ebü'ş-Şeyh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/343-344. İstanbul: TDV, 1994.

Yatkın, Nihat. "Abdullah İbn Abbâs ve Rivâyet Bağlamında Hz. Peygamber'le İlişkisi". *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (İlmî Toplantı)*, 389-420. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=engandidno=374528andwYazarlar=osman%20adsay&midno=84523125&Dergivalkod=0333&YayinTarihi=2016

Yiğit, İsmail. "Mevâlî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/424-426. Ankara: TDV, 2004.

Yücel, Ahmet. "Hasan-ı Basrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/305-307. İstanbul: TDV, 1997.

Yücel, Ahmet. "Makbul". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/429. Ankara: TDV, 2003.

Yücel, Ahmet. "Sadûk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/431. İstanbul: TDV, 2008.

Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2017.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-Kâşif fî maʿrifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kıble li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. thk. Nureddin Itr, ts.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-Muḳtenâ fî serdi'l-künâ*. 2 Cilt. Medinetü'l-Münevvera: Câmiatü'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1408.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Kitâbü'l-Arş*. 2 Cilt. Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1424.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1413.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1424.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Tezhîbu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Guneym Abbas Guneym - Mecdi Seyyid Emîn. 11 Cilt. el-Fâruk el-Hadîse, 1. Basım, 1425.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ. *Fetḥu'l-vehhâb bişerhi menhecü't-tullâb*. 2 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1414.

Ziyâeddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed. *Cüzʾ münteḳā min mesmuâti Merv*. 423.

Ziyâeddîn el-Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hadar, 3. Basım, 1420.

Zübeyr b. Bekkâr, İbn Abdillâh el-Kureşî el-Esedî el-Mekkî. *el-Münteḫab min kitâbi ezvâci'n-nebî*. thk. Sekîne eş-Şehâbî. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1403.

Zühlî, Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah ez-. *Cüz'ü Muhammed b. Yahyâ ez- Zühelî*, 2004.